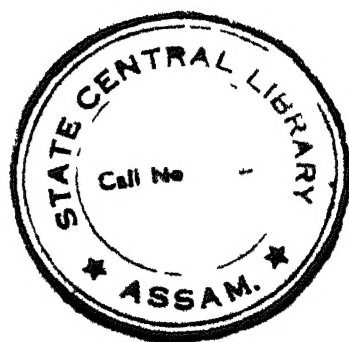

বঙ্গকান্ত বৰকাকতীৰ
গল্প-সম্ভাৰ

বঙ্গকাণ্ড বৰকাৰকলীৰ গদ্য-সম্ভাৰ

সম্পাদনা
ঐযোগেন্দ্ৰনাৰায়ণ ভূঞা

RATNAKANTA BARAKAKOTI'S GADYA-SAMBHAR in Assamese.
A Prose collection of Ratnakanta Barakakoti, Edited by Shri
JOGENDRANARAYAN BHUYAN and Published by Shri Khagendra-
narayan Dutta Barua, Lawyers Book Stall, Gauhati-1, Assam,
1st Edition : 1977
Price Rs. 30.00

প্ৰকাশক :

শ্ৰীখগেন্দ্ৰনাৰায়ণ দত্তবৰুৱা

লৱাৰ্ছ বুক ষ্টল

পাণবজাৰ, গুৱাহাটী-১ : অসম

প্ৰথম প্ৰকাশ : ১৯৭৭

মূল্য : দ্বিগুণ টকা

ছপাওঁতা :

নিউ এছ প্ৰিণ্টাৰ্ছ

৪৯ পট্টমাটোজা লেন, কলিকতা ৯

সূচী

- অসমীয়া আখৰ জ্যেষ্ঠাটনি ॥ ১ ॥
অসমীয়া ভাষাৰ আখৰ জ্যেষ্ঠাটনিৰ মতামত'ৰ ওপৰত মতামত ॥ ৬ ॥
অসমীয়া লিখক ছাত্ৰসকলৰ ওপৰত দোষাৰোপ সম্পৰ্কে
হ' আধাৰমান ॥ ১৪ ॥
কোৱা ভাষা আৰু লিখা ভাষা ॥ ২০ ॥
বেজবন্ধাৰ ডালিমী ॥ ৩১ ॥
আলাপ ॥ ৪৫ ॥
চেতনা ॥ ৫৭ ॥
আৱণ্যক ॥ ৬০ ॥
স্বৰাজ আন্দোলন আৰু অসমীয়া সাহিত্য : প্ৰতিবাদ ॥ ৭৯ ॥
স্বৰাজ আন্দোলন আৰু অসমীয়া সাহিত্য : প্ৰত্যুত্তৰৰ উত্তৰ ॥ ৮৩ ॥
সাহিত্যত জাত বিচাৰ ॥ ৯০ ॥
'ব্ৰহ্মসী' কবিতাৰ প্ৰতিবাদৰ উত্তৰ ॥ ৯৭ ॥
বৰশীতল আৰু সতীপূজা ॥ ১০১ ॥
জানমালিনীৰ সমালোচনা ॥ ১১০ ॥
অভিযন্ত ॥ ১২৭ ॥
সাহিত্যৰ স্বৰূপ ॥ ১৫১ ॥
জাৰুতীৰ সংস্কৃতিৰ জীৱন কৰা ॥ ১৬৭ ॥
'অসমীয়া শব্দৰ বানান বিকল্পণ' সম্পৰ্কে আলোচনা ॥ ১৭২ ॥
লোকোপযোগী অসমীয়া ভাষাটো পিছত বালিশাললৈ
উলিয়াওলে কেনে ? ॥ ১৮০ ॥
লক্ষ্যসকল বোধ্যতা ॥ ১৮৮ ॥
কবু' উৎসৱ ॥ ১৯৩ ॥
স্বৰাজ্যিক জীৱন শব্দৰ অৱলোচন ॥ ২০৫-১ ॥

আমাৰ লিপি প্ৰশ্ন ॥ ২১১ ॥

শব্দৰ অপব্যৱহাৰ ॥ ২৩৫ ॥

আত্মখেয়ালি ॥ ২৩৭ ॥

ভাষাৰ ঐক্য ॥ ২৪০ ॥

উদ্বোধন ভাষণ ॥ ২৪১ ॥

চৰাই চিৰিকতিৰ প্ৰশ্ন কেলি ॥ ২৬০ ॥

সংস্কৃতি আৰু উপনিষদ ॥ ২৭০ ॥

ভাৰু কিম্ব ? ক্ৰমেন্ড আৰু যুগৰ লিবিভোৰ পিছত কি ? ॥ ২৮৪ ॥

লাইব্ৰেৰী বা পুথিভঁৰাল ॥ ২৯২ ॥

বেলিৰ পোহৰ ॥ ২৯৭ ॥

ভাৰতীয় ঐতিহ্য আৰু আধুনিক লিখক ॥ ৩২৭ ॥

বৰ্তমান সাহিত্যৰ আধুনিকতাবাদ আৰু বিশ্বকবি ববীন্দ্ৰনাথ ॥ ৩৫০ ॥

মোৰ আত্মভাষা ॥ ৩৬৯ ॥

সভাপতিৰ অভিভাষণ । ॥ ৩৮২ ॥

ভূমিকা

শেরালি-কবি বহুকাল বরকাকতী সৰ্বসাধাৰণ অসমীয়া পঢ়ুৱৈৰ মাজত কবি হিচাপেহে সুপৰিচিত। কিন্তু বরকাকতীৰ সাহিত্য কৰ্মৰ অন্ত এটি দিন হ'ল তেখেতৰ গদ্য বচন। অৱশ্যে কবিকল্পত যশস্বী বরকাকতী গদ্য লেখক হিচাপে সুপৰিচিত নহয়, এই কথা সত্য, কিন্তু এই গদ্য বচনৰ মাজেদি আলোচক-সমালোচক হিচাপে তেখেত যে সুপ্রতিষ্ঠিত আছিল, তাত সন্দেহৰ অবকাশ নাথাকে। 'শেরালি', 'তুৰ্পন' আৰু 'চন্দ্ৰহাৰে' বরকাকতীৰ জীৱনলৈ যি কবি-প্রখ্যাতি কঢ়িয়াই আনিলে, তাৰ মাজত গদ্য লেখক বরকাকতীৰ স্বকলমে নিচেই অনুজ্ঞা হৈ থাকিল। ব্যক্তিগত জীৱনত সপোনে-সটিতে কেৱল কাব্য-জগতত বিচৰণ কৰা বরকাকতীৰ মনত নীৰস গদ্যৰ কিমান প্রকাশ-বাণী বটিল, সেই কথা এতিয়া বিচাৰ নহয়; কিন্তু পৰিপূৰ্ণমান প্রকৃতিৰে সজীৱিত সদায় সঁহাৰি জনাই বৰ। এই কবিজনে প্রয়োজনমতঃ নীৰস গদ্যৰো আশ্রয় লয় লগা হৈছিল তেখেতৰ মনৰ শক্তিশালী ধ্যান ধাৰণাৰ স্বতঃস্ফূৰ্ত প্রকাশৰ কাৰণে। এই গদ্য বচনত বরকাকতীৰ কুখ্যাৰ সমালোচক বুলি এটা প্রতিপত্তি হৈছে। কবি হিচাপে বরকাকতীৰ যি 'মুহূৰ্ত্তি কুসুমাবলি' বুলি, সেই বুলি এই গদ্য বচন-বোৰত প্রকাশ পোৱা নাই। এটো তেখেতৰ দ্বিতীয় অভিযান্ত্ৰিক। কব পাৰি, বহুকাল বরকাকতী হুজুৰ; এজন শেরালি কবি, আনজন সমালোচক।

কবি বরকাকতীৰ মনোজগত বিশ্ব কবি বৰীন্দনাথৰ কাব্য প্রতিভাৰ পোহৰত উদ্ভাসিত হৈছিল বুলি কেবা বৰ। বৰাতলতে অকল বৰীন্দ-প্রতিভাৰ

পোহৰতেই নহয়, উপনিষদীয় দৰ্শনৰ পোহৰতো বৰকাকতীৰ মনোজগত উদ্ভাসিত। যি উপনিষদীয় চিন্তাই বিশ্ব কবি জনাক অনুপ্রাণিত কৰিছিল, সেই একে উপনিষদৰ পোহৰতে বৰকাকতীৰো মনোজগত উদ্ভাসিত হৈ পৰিছিল। সাগৰৰ সিপাৰৰ বোম্বাষ্টিক ইংৰাজী কবিতাই বিশ্বকবিজনাক প্ৰেৰণা যোগোৱাৰ দৰেই বৰকাকতীকো ওৱৰ্ভূহ-বৰ্ণ, শ্ৰেণী, কীট-চ, ডাউনিং আদি কবিসকলৰ কাব্যই প্ৰেৰণা দিছিল। কিন্তু আধুনিক ভাৰতীয় স্বাধীন বুলিয়েই হওক বা আধুনিক বিশ্বৰ এজন বৰেণ্য লেখক বুলিয়েই হওক, ববীক্ষনাধ-চৰ্চাই বৰকাকতীৰ মন যেনেদৰে আধুত কৰি ৰাখিছিল, সমসাময়িক বিশ্বৰ আন কোনো লেখকৰ চৰ্চাতেই তেখেতৰ মন ইমান আধুত হোৱা নাছিল। এক কথাত, ববীক্ষ-সাহিত্যৰ ওপৰত বৰকাকতীৰ যি আধিপত্য আছিল, মৃত বা জীৱিত কোনোজন আধুনিক অসমীয়া লেখকৰে তেনে আধিপত্য নাছিল বা নাই। ‘আলাপ’ গ্ৰন্থৰ পাতনিত বৰকাকতীয়ে লেখিছে, “এই ক্ষুদ্ৰ লিখক জগত-কবি ববীক্ষনাধৰ একাগ্ৰ শিষ্য আৰু সেই অগ্নিময় প্ৰাণৰ জ্বলন্ত প্ৰভাৱেৰে এই ভয়াবৃত হৃদয়ো অনুপ্রাণিত।” সেইবাবেই বৰকাকতীৰ কবিতাত বাবীক্ষক-স্পৰ্শৰ আধিক্য অনুভৱ কৰা হয়। কিন্তু কবি হিচাপে বৰকাকতীৰ ওপৰত ববীক্ষনাধৰ প্ৰভাৱ সম্ভাৱ্যতা যিমান বেছি বুলি ভবা হয়, সিমান নহয়, গঢ় বচনাতহে ববীক্ষনাধৰ প্ৰভাৱ তেখেতৰ ওপৰত আপেক্ষিকভাবে বহুত বেছি। এই কথা কবলৈ আমি প্ৰয়াস কৰিছোঁ এইবাবেই যে বৰকাকতীৰ আলোচনা সমালোচনামূলক বচনা দুই-এখনহে পোৱা হৈছে—য’ত ববীক্ষনাধৰ চিন্তা-চৰ্চাৰ সহায় তেখেতে গ্ৰহণ কৰা নাই, বা য’ত ববীক্ষনাধৰ নামোলেখ ঘটা নাই। ববীক্ষ-সাহিত্য-সম্বোধনত বৰকাকতীৰ যি অসাধাৰণ সন্মত, তাৰ ফলতেই নিশ্চিতভাবে এই কথা সন্দৰ্ভ হৈছে। সেয়ে হলেও, কেৱল ববীক্ষনাধৰ কথা পৃষ্ঠাভৰ (endorse) কৰাতেই তেখেতৰ সমস্ত শক্তি প্ৰয়োজিত হৈছিল বুলি ভাবিলে নিশ্চয় ভুল কৰা হ’ব। প্ৰতিখন বচনাতো বৰকাকতীৰ নিজাচিন্তাৰ আৰু স্বাভাৱিক মনৰ বিচাৰ-বিলেখন পৰিস্ফুট হৈছে। দৰাচলতে তেখেতৰ আটাইবোৰ বচনাই স্বাভাৱিক-নিৰ্ভৰ; আবেগ উদ্ভাৱন হ’ব লাগে নাই। ইয়াৰ বুলি ক’বলৈ হ’ল বৰকাকতীৰ অন্যান্যদৰ্শন মনৰ পৰিসীমা আছিল বিস্তাৰিত। ববীক্ষনাধৰ উপৰি বৰ সাহিত্যৰ ঈশ্বৰজ্ঞান বিজ্ঞানজ্ঞান, ধাৰ্মিকতা, মানবোদয় ব্যৱস্থা আদিত কবি বৰিষকজ্ঞ, হেৰক্লিট, হাইকেল, ববীক্ষজ্ঞ, সিৰীশজ্ঞ আৰু ডি. এল.

বাৰ্লৈকে ভেৰেভৰ কোনো অচিনাকি নাছিল। স্বামী বিবেকানন্দৰ Vedanta Philosophyৰ বক্তৃতাবোৰ পাঠও সোৱাৰ পাই বহুত জ্ঞান অৰ্জন কৰা আৰু তাৰ লগে লগেই বৰীন্দ্রনাথৰ সোৱাদে আহি সোণত সুবৰ্ণ চৰোৱাৰ কথা 'মোৰ আত্মভাষা' প্ৰবন্ধত ভেৰেভে নিজে উল্লেখ কৰিছে। একেটো প্ৰবন্ধতে “Philosophyৰ তিনিওটা বিষয়ে, Metaphysics, Psychology আৰু Ethics বীতিমতে পাঠ আৰু বিশেষজ্ঞ অনেকৰ লগত চৰ্চা কৰি কিছু ব্যুৎপত্তি লাভ কৰিছিলোঁ” বুলিও ভেৰেভে কৈছে। ইয়াৰ বাহিৰে কালিদাসৰ কাব্যতো বৰকাকতীৰ মনৰ দিগন্ত বহলাইছে।

বৰকাকতীৰ গুৰু বচনাৰ ডিঙবঙ 'আলাপ', 'আমাৰ লিপি প্ৰশ্ন' আৰু 'অলকা'—এই কেইখনেই মাত্ৰ গ্ৰন্থাকাৰে এতিয়ালৈকে প্ৰকাশিত হৈছে। ১৯১৮ চনত বচনা কৰা 'আলাপ' এটা 'dialogue'। “ভাত কৰিয়ে এজন অকৰি কাব্যাকাণ্ডীৰ লগত আলাপ কৰাৰ ফলতে দেখুৱাবলৈ গৈছে যে বিশ্ব জগতৰ পৰশত কৰিব মনোবাণীত যি কক্কাৰ উঠে, সেয়ে কাব্য” ('মোৰ আত্মভাষা')। জাতীয় ঐক্যৰ কাৰণে লিপি পৰিবৰ্তনৰ ক্ষেত্ৰত ডাক্তৰ চৰকাৰে লোৱা প্ৰস্তাৱৰ যোৰ বিৰোধিতা কৰি বচনা 'আমাৰ লিপি প্ৰশ্ন' ১৯৫৫ চনত প্ৰকাশ পায়। উপনিষদীয়া আখ্যান এটাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বচনা কৰা 'অলকা' নাটক-আকাৰত প্ৰকাশিত হয় ১৯৬১ চনত। গ্ৰন্থখনৰ পাতনিৰ বৰকাকতীয়ে লেখিছে, “ঈশ্বৰ আছে নে নাই, বা থকাৰে প্ৰয়োজন আছে নে নাই, এই প্ৰশ্নটো কোন দেশৰ কোন যুগৰ মানুহৰ বা সকলো দেশৰ সকলো যুগৰ মানুহৰ হয় নে নহয়, সি এটা যেলেন প্ৰশ্ন, কিন্তু এই প্ৰশ্নটোৰ সৰ্ব্ব যে বহুতম হৈ আছে মানুহৰ চিৰন্তন জন্মানুত্থিতৰ লগতো, প্ৰেম-ঈতি, প্ৰেম—, ভালপোৱা, দয়া কৰাৰ লগতো, ডাক নুই কৰিব নোৱাৰিব। গতিকে এই কথাটোৰ উত্থাপন কৰিবৰ অধিকাৰ, সাহিত্যিক, যেই সেই দেশৰ সাহিত্যিক নিশ্চয় আছে বেন লাগে।” এই কথাখিনিতেই গ্ৰন্থখনৰ প্ৰতিশাস্ত বিবৰণ ইন্দ্ৰিত নিহিত আছে। মহাত্মা গান্ধীৰ 'Hind Swaraj' গ্ৰন্থৰ অসমীয়া ভাঙনি কৰি ১৯২১ চনত 'মহাত্মা গান্ধীৰ স্বৰাজ' নাম দি বৰকাকতীয়ে প্ৰকাশ কৰে। অনুবাদ কৰিবলৈ 'আমি ইয়াত এই গ্ৰন্থখনৰ আলোচনা কৰিব নোখোৱা'। কিন্তু বৰকাকতীৰ অনোজবতৰ দিক নিৰ্ণয়ৰ বৌদ্ধতা এই গ্ৰন্থখনৰো প্ৰয়োজনীয় অঙ্গীভাৱ।

‘অসমীয়া ভাষাৰ আখৰ জ্যোতীন’য়েই সম্ভৱতঃ বৰকাকতীৰ প্ৰথম প্ৰকাশিত গল্প ৰচনা। হাইস্কুলৰ ছাত্ৰাৱস্থাতে ৰচনা কৰা আৰু ১৯১৩-১৪ চনৰ ‘উষা’ত প্ৰকাশিত এই প্ৰবন্ধৰ চম্ৰনাথ শৰ্মাই কৰা তীব্ৰ সমালোচনাৰ প্ৰতিবাদ এটাও ‘উষা’ত প্ৰকাশ হৈছিল। একে বছৰে ‘উষা’ত তেখেতৰ ‘অসমীয়া ছাত্ৰৰ ওপৰত দোষাৰোপ সম্বন্ধে দু-আধাৰমান’ শীৰ্ষক প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ হয়।

১৯১৭ চনত শিৱসাগৰত অনুষ্ঠিত অসম সাহিত্য সভাৰ প্ৰথম অধিবেশনত বৰকাকতীয়ে পাঠ কৰা ‘কোৱা ভাষা আৰু লিখা ভাষা’ শীৰ্ষক প্ৰবন্ধটি পাছত ‘বাহী’ত প্ৰকাশ পায়। প্ৰবন্ধটিৰ এঠাইত তেখেতে কৈছে “কোৱা ভাষা উকা, লিখা ভাষা অলুহতা। নতুবা ভাষা জানিবা এজনী ছোৱালী, তাই যেতিয়া ধূলি-বাৰি লৈ থাকে, তেতিয়া কোৱা ভাষা, যেতিয়া গা পা ধুই সাজ-পাৰ পিন্ধি ভৱনীটি হৈ পৰে, তেতিয়া লিখা ভাষা। যেতিয়া তাই চট্‌ফটীয়া, চঞ্চল, লাগ-বান্ধ নোহোৱা কথা কোৱা অৱস্থাত, তেতিয়া কোৱা ভাষা। যেতিয়া তাই অলপ বুজন, স্থিৰমতি, লজ্জাশীল আৰু সংযতভাষিণী, তেতিয়া লিখা ভাষা। কিন্তু সেই একেজনী ছোৱালী, একে তেজ-মাংস, একে আত্মা।” একে বছৰেতে সাহিত্যৰথী লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ ‘জহ্মতী কুঁৱৰী’ নাটকৰ ডালিমী চৰিত্ৰৰ এটি বিশ্লেষণেৰে ৰচনা কৰা ‘জিনু আৰু ডালিমী’ প্ৰবন্ধ ‘বাহী’ত প্ৰকাশ হয়। পদ্মনাথ গোহাঞি বৰুৱাৰ একে নামৰ নাটকৰ জিনু চৰিত্ৰৰ লগত ডালিমী চৰিত্ৰৰ তুলনাত্মক আলোচনাত ডালিমীৰ জ্যেষ্ঠ প্ৰতিপাদন কৰাই তেখেতৰ মূল উদ্দেশ্য। প্ৰবন্ধটোত লেখকৰ সূক্ষ্ম পৰ্যবেক্ষণ, শক্তিশালী আৰু বেজবৰুৱা আৰু গোহাঞিবৰুৱা দুইজনৰে প্ৰতি বৰকাকতীৰ জ্ঞান আছিল অপৰিসীম। কিন্তু বেজবৰুৱাৰ মহতী প্ৰতিভাৰ প্ৰতিভা এই ডালিমী চৰিত্ৰৰ মহত্বই তেখেতক বোহিহৈক আকৰ্ষণ কৰিছিল। জিনু চৰিত্ৰ আপেক্ষিকভাৱে নিশ্চয় হ’লেও জিনুৰ প্ৰকীৰ্ত্তাৰ প্ৰতিভাক নিশ্চয় কৰি দেখুৱাব চেষ্টা প্ৰবন্ধটোৰ ক’তোৱেই প্ৰকাশ পোৱা নাই। “পদ্মনাথ বৰুৱাৰ জিনু তেনেই Realistic অৰ্থাৎ হুবহু নাগিনী গাভৰু আৰু লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ ডালিমী Idealistic (ভাবাত্মক) নে Realistic (বাস্তৱ), প্ৰথম দৃষ্টিত ভালকৈ মানিবই নোৱাৰি। ক’লে ইয়াকে ক’ব পাৰি যে ডালিমী ডালিমীয়েই, জিনু নহয়।” বেজবৰুৱাৰ মানস-কল্পাত্মক যেন বেজবৰুৱাই জগতৰে দিলে, চিনি পাৰে কিন্তু বৰকাকতীয়েহে। তেখেতে কৈছে, “তাই পৰ্বতৰ পৰা ওলাই” বৈ হৈ

বিষয়গণ্ডত কুন্ কুন্ ধ্বনিৰে লীলা কৰি অনন্ত সাগৰলৈ বৈ যাব খোজে।” “ভালিহী তেনে বাস্তবো নহয়, আদৰ্শাত্মকো নহয়, ভালিহী সঁচাকৈয়ে আদৰ্শাত্মক বাস্তৱ চৰিত্ৰ।” বৰকাকতীৰ এই আলোচনা পাঁচ বেজবৰুৱাই লেখিছিল, “ইমান দিনৰ মুখত ভালিহীক বুজা এজন পালেী” বুলি। বেজবৰুৱাৰ ভালিহী চৰিত্ৰৰ মূল্যাক্ষন বৰকাকতীয়ে কৰাৰ চুটা দশকৰ পাছতহে জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাই দ্বিতীয় উল্লেখযোগ্য মূল্যাক্ষন কৰে।

১৯২০ আৰু ১৯২৫ চনৰ ভিতৰত ‘চেতনা’ত বৰকাকতীৰ ‘চেতনা’, ‘সাহিত্যত জাত বিচাৰ’, ‘বৰগীতৰ আৰু সতীপূজা’ আৰু ‘জানমালিনীৰ সমালোচনা’—এই কেইটা প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ হয়। কেউটা প্ৰবন্ধই লিখকৰ মৌলিক চিন্তাৰ নিদৰ্শন। ‘সাহিত্যত জাতবিচাৰ’ প্ৰবন্ধই সেই সময়ৰ বহুতৰে দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰাৰ প্ৰমাণ ‘চেতনা’ত দৈৱজ্ঞে তালুকদাৰে কৰা প্ৰবন্ধটোৰ সমালোচনা। এই ছোৱা সময়ৰে চেতনাত ‘স্বৰাজ আন্দোলন আৰু অসমীয়া সাহিত্য’ আৰু ‘ক্ৰন্দসী কৱিতাৰ প্ৰতিবাদৰ উত্তৰ’ শীৰ্ষক প্ৰতিবাদ চৌকা তিনিটাও ছপা হৈ ওলায়।

পদ্মনাথ গোস্বামীৰ ‘উষা’ কাকতত প্ৰবন্ধ লেখক ৰূপে ভূমুকি যুগ বৰকাকতীৰ পঙি অৱকাগিৰী বাৰচৌধুৰীৰ ‘চেতনা’তেই পৈণত ৰূপ লাভ কৰিছে বুলিব লাগিব। স্বৰূপ কথা কবলৈ গলে বৰকাকতীৰ সাহিত্যিক প্ৰতিভাই মধ্যাহ্ন-ভাঙৰৰ দৰে প্ৰকাশ লাভ কৰে চেতনা কাকততেই। কৱিতাৰ ক্ষেত্ৰত এই কথা যেনেকৈ সত্য, বৰকাকতীৰ প্ৰতিভাৰ সিতো মুৰতো সেই কথাৰে যথার্থতা বিবাজমান। বেজবৰুৱাৰ ‘বাহী’ত বৰকাকতীয়ে কৱিতা লেখিলে ইমান, প্ৰবন্ধকাৰ ৰূপত ভেটিয়া ভেথোৰ অভিব্যক্তি তাত সিমান নথিছিল। অৱশ্যে বেজবৰুৱাৰ প্ৰাণৰ পাছৰ বাহীত কেইটামান প্ৰবন্ধৰ যোগেদি বৰকাকতীৰ চিত্তশীল ৰূপটোৱে প্ৰকাশ লাভ কৰিলে। পঞ্চম দশকৰ বাহীত তলোৱা ‘লেবেলা অসমীয়া ভাষাটো পিছতো বালিশালগৈ উলিয়ালে কেনে?’ ‘সম্পাদকৰ দোষাত্ম্য’, ‘স্বত্ব উৎসৱ’ আদিয়ে সেই কথাৰ সাক্ষ্য বহন কৰিছে। ‘জৱতী’, ‘আত্মহন’, ‘বিহঙ্গতান’, ‘বৰদৈচিলা’ আদি কাকততো হেনা-চোবোকাটক প্ৰবন্ধকাৰ বৰকাকতীয়ে ভূমুকি যুগ লক্ষ্য কৰা যায়। ‘জৱতী’ৰ বুকুত প্ৰকাশিত ‘অসমীয়া লক্ষ্য বানান নিকলণ সম্পৰ্কে আলোচনা’, ‘বিহঙ্গতান’ৰ—‘মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত নৰকৰ জন্মোৎসৱ’ আদি এই ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য। জীৱনৰ শেহৰ কালে

‘কামধেনু’, ‘অসম সাহিত্য সভা পত্রিকা’, ‘অগ্নিদীপ’ আৰু ‘জাকালীগজা’ত বৰকাকতীৰ গল্প বচনা মাজে মাজে প্ৰকাশ হৈছিল। কিন্তু এই শেহতীয়া কটনাখিনিৰ অগত জীৱনত আগবঢ়াব, বিশেষকৈ চেতনাত প্ৰকাশ পোৱা কটনাখিনিৰ পাৰ্থক্য বক্তব্য বিষয় আৰু প্ৰকাশভঙ্গী উভয় দিশতে চকুত পৰা বিধৰ।

১২শ বছৰৰ ঐৰ্ষ সংখ্যা কামধেনুত তেখেতৰ ‘চৰাইচিৰিকতিৰ প্ৰণয়কেলি’ শীৰ্ষক প্ৰবন্ধ এটি প্ৰকাশ হয়। “আমাৰ চিৰমধুৰ স্বপ্ন প্ৰণয়টোৰ অধিকাৰ পৰমেশ্বৰে ইভাৰ প্ৰাণীবিলাককো কেনেকৈ মুক্তহন্তে বিতৰণ কৰিছে”, তাৰ এটা আভাস লিখকে এই প্ৰবন্ধত দিব খুজিছে। “ৰূপ-গুণ-হীনা মালিনী কোকিলজাই স্বীয় পাতিলে, সেই কাননৰ স্বয়ম্বৰ সভাত পতি বৰণ কৰে। তেওঁৰ পাণিপ্রার্থী কোকিলসকলৰ ভিতৰত যি জনৰে কঠিনৰ আটাইতকৈ সুমধুৰ আৰু যি জনৰে গাৰ পাখিবিলাক বেছি চক্চকীয়া আৰু নিমজ, সেইজনৰ অগতে হঠাৎ উৰা মাৰি সভাস্থল পৰিত্যাগ কৰে আৰু বাকী কোকিলসকল হতাশ হৈ পৰি পাছত দাবান্দৰৰ অন্বেষণত প্ৰবৃত্ত হয়।” এনেধৰণৰ বৰ্ণনাই তেখেতৰ সুন্দৰ পৰ্যবেক্ষণশীলতাৰ পৰিচয় দাঙি ধৰিছে। প্ৰবন্ধটো নিশ্চয় ১৯২৮-২৯ চনৰ ভিতৰত ৰচনা কৰা ‘চৰাই-চিৰিকতিৰ বিবাহ পদ্ধতি’ নামৰ জ্ঞানবিজ্ঞান সম্পৰ্কীয় গ্ৰন্থখনৰে একাংশ। কিন্তু এই গ্ৰন্থখন সম্পূৰ্ণৰূপত পোৱাটো সম্ভৱ নহ’ল। বৰকাকতীয়ে উক্ত লিখোনামাৰ গ্ৰন্থখনৰ ৰচনাকৰ্ম সম্পূৰ্ণ কৰিছিল নে নাই, সেই বিষয়েও আমাৰ মনত সন্দেহৰ অৱকাশ আছে। কাৰণ তেখেতে নিজে বিজ্ঞাপিত দি যোৱা মতে ‘শঙ্কৰ-সৌৱৰ্ণ’, ‘পাক্ষীসাক্ষাত আৰু আন আন প্ৰসঙ্গ’ আদিও বৰকাকতীয়ে সম্পূৰ্ণ কৰি বাব নোৱাৰিলে।

‘সাহিত্যৰ স্বৰূপ’ প্ৰবন্ধত (প্ৰবন্ধটো আৰম্ভ কৰাৰেই কৈছে) নেতৰ আৰু হেমন্তসুন্দৰীৰ জৰ্জা সম্পাদিত ‘সাহিত্য সমীক্ষা’ গ্ৰন্থৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰিছে। সাহিত্য কি, সাহিত্য দৰকাৰ নে অজ্ঞানতা, যিটুকৈ কবিতাৰ লক্ষণ আৰি আলোচিত হৈছে। প্ৰবন্ধটোৰে বৰকাকতীৰ গভীৰ অধ্যয়নপুৰ্ণ মনৰ পৰিচয় দাঙি ধৰিছে। বিশ্বকাৰি বৰীজনাথৰ দৰেই দৈনন্দিন সৰু-বুৰী ঘটনাৰ আশ্ৰয়ত বক্তব্য বিষয় স্পষ্ট কৰিবলৈ তেখেতে ইয়াত সজ কৰিছে। সাহিত্যৰ লক্ষণ নিৰ্ণয়ৰ ক্ষেত্ৰত গভীৰাত্মিক আলোচনাত দেশৰ কৰ্মী কোনো পক্ষাভাৱ

আলোচকৰ মতৰ ওপৰত ভেঁজা দিবলৈ ভেথেন্তে যত্ন কৰা নাই। “ভগৱতৰ পক্ষে যিটো জীৱা, মানুহৰ পক্ষে সেইটোৱেই কাব্যসাহিত্য বা ললিতকলা।” “কাব্যসাহিত্য বা ললিতকলা সকলো ক্ষেত্ৰতে জীৱনসংগ্ৰামৰ অন্ত্ৰ নহ’ব পাৰে, কিন্তু জীৱনজীৱাৰ চিৰ-সহচৰ।”—আদি উক্তি বৰকাকতীয়ে কোনো ঐশিক সমালোচকৰ ভাব-ভাৱৰ ওপৰত ভৰ দি কৰা নাই, ই তেখেতৰ নিজা উপলব্ধিৰ নিজা ধ্যান-ধাৰণাৰ অভিব্যক্তিহে। এসকলৰে প্ৰবক্তাটোৰ মাজে মাজে বৰকাকতীৰ ক্ষুৰধাৰ সমালোচক মনটোৱে ভুমুক মাৰিছে। উদাহৰণস্বৰূপে “আজিকালি কবিতা সূক্ষ্মতকৈ সূক্ষ্মতৰ হৈছে, কিন্তু লগতে পৰাক্ৰমীও যে হব লাগে, সেইটোলৈ যেন মনোযোগ কৰি গৈছে।” আদি উক্তিৰ উল্লেখ কৰিব পাৰি।

‘সংস্কৃতি আৰু উপনিষদ’ প্ৰবক্তা [অসম সাহিত্য সভাৰ নগাওঁ অধিবেশনৰ (১৯৫৯) শ্ৰীমহেশচন্দ্ৰ দেৱ গোস্বামী সম্পাদিত স্মৃতিগ্ৰন্থ ‘নিবন্ধমালা’ত সন্নিবিষ্ট] বৰকাকতীয়ে ইংৰাজী culture শব্দৰ বিস্তৃত প্ৰতিশব্দ হিচাপে ‘সংস্কৃতি’ শব্দটোকে স্বীকাৰ কৰি লৈছে। ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ মূলতে হ’ল উপনিষদ। পাশ্চাত্য জ্ঞান-বিজ্ঞানে মানৱ বিৱৰ্তনৰ যি সূত্ৰ-সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে, উপনিষদীয় দৃষ্টি কোণৰ পৰা চাই তাক ভেথেন্তে মানি লব পৰা নাই। সাম্প্ৰতিক যুগত ক্ৰয়েডৰ মনঃসমীক্ষণে মানুহৰ মনত যি প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছে, তাকো ভেথেন্তে মানি লব নোৱাৰে। উপনিষদৰ খৰি-মুনিৰ বাণীতকৈ তেখেতৰ মতে ক্ৰয়েডৰ তত্ত্ব উৎকৃষ্ট হব নোৱাৰে। ক্ৰয়েডীৰ তত্ত্ব মতে আনন্দবসন মূল কাম্বল (Lust), কিন্তু এই Lust, sex বা Libido-ৰ পৰিণাম কিহত ৰটিছে, সেই কথাৰ নিশ্চিত সমাধান ক্ৰয়েডে দিব পৰা নাই বুলি তেখেতে দৃষ্টি দেখুৱাইছে। বৰকাকতীৰ মতে, “ভাৰতীয় খৰিৰ অধ্যাত্ম দৃষ্টিয়ে দেখিছে আদিবস বা কাম্বল মূলতঃ সেই পৰম ব্ৰহ্মানন্দৰে ৰস, কাম্বল বা কাম্বলো সেই ব্ৰহ্মানন্দ-ৰসৰে সহোদৰ ৰস।” উল্লেখযোগ্য যে প্ৰবক্তাটো সম্পৰ্কে ১৯৭ বছৰৰ ওৰ্ধ সংখ্যা বায়থেন্তৰ ‘পুথি সমালোচনা’ গ্ৰন্থত এটা সমালোচনা হৈছিল। তাত কোৱা হৈছে “ঐক্য বৰকাকতীয়ে তেখেতৰ ‘সংস্কৃতি আৰু উপনিষদ’ত কুৰি শতিকাৰ জ্ঞান-বিজ্ঞানক সামৰি লৈ চিন্তা কৰিব পৰা নাই আৰু উপনিষদৰ দৃষ্টান্ত লগত কুৰি শতিকাৰ বিজ্ঞান আৰু মনোবিজ্ঞানৰ কৰ্মবদ্ধকৰ্তৃত্বৰ বিৱৰ্তনৰ অবতারণা কৰিছে।” অৱশ্যে এই “চলন্ত-ক্ষেত্ৰ

কোবোৱা” সমালোচনাৰ প্ৰত্যুত্তৰ বৰকাকতীয়ে বামধেনুৰ ১২শ বছৰৰ ৬ষ্ঠ সংখ্যাত ‘ভক্ত: কিম্?’ শীৰ্ষক দীৰ্ঘলীয়া প্ৰবন্ধ এটাৰে দিছিল।

১৯৫৯ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহৰ ১৬-ৰ পৰা ২০ তাৰিখলৈকে মাদ্ৰাজত অনুষ্ঠিত ‘All India writers’ conference’ অৰু দ্বাৰা অনুমোদিত বৰকাকতীৰ ‘Indian Tradition and the Modern writer’ শীৰ্ষক ইংৰাজী প্ৰবন্ধটোৰ অনুবাদ ‘ভাৰতীয় ঐতিহ্য আৰু আধুনিক লিখক’ শিৰোনামাৰে বামধেনুৰ ১৪শ বছৰৰ ২য় সংখ্যাত প্ৰকাশ হয়। এই বিবদমান প্ৰবন্ধটোত বৰকাকতীয়ে “কেনেকৈ নতুন ভাষাৰাই আহি আমাৰ সাহিত্যক ক্ৰমে আমাৰ ঐতিহ্যৰ পৰাওঁ আঁতৰাই লৈ গৈ সম্প্ৰতি এক অভূত আধুনিক কবিতা আৰু আধুনিক সাহিত্যৰ ধ্বনিত গগণ পীৰদীৰ্ণ কৰিবলৈ উদ্যত হৈছে,” তাকে আলোচনা কৰিছে। ক্ৰমেভাৱে ধ্যান-ধাৰণাই আধুনিক সাহিত্যত যি প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছে, তাৰ ফলত আধুনিক ভাৰতীয় লেখক ভাৰতীয় ঐতিহ্যৰ পৰা বহুখিনি আঁতৰি যাব লগা হোৱা বাবে আৰু তথাকথিত আধুনিক সাহিত্য আমাৰ ঐতিহ্যবিকল্প হোৱা বাবে অকাটা সৃষ্টি সহকাৰে তাৰ বিৰুদ্ধে তেখেতে কলম চলাইছে। বামধেনুৰ ১৪শ বছৰৰ ৪ৰ্থ সংখ্যাত ‘সম্পাদকৰ ডাক-টোপোলা’ শিতানত এই প্ৰবন্ধৰো এটি প্ৰতিবাদ ওলাইছিল, য’ত বৰকাকতীক ‘কুৰ্বোৰ ঐতিহ্যবাদী’ আদি আখ্যা দিয়া হৈছিল। সেই প্ৰতিবাদৰো বৰকাকতীয়ে প্ৰতিবাদ কৰিছিল সেই বছৰৰে ৯ম সংখ্যা বামধেনুত। “কিন্তু দুখৰ বিষয়, আমাৰ প্ৰতিবাদৰ ভালেখিনি অংশ বাবধেনুতে বাদ দিহে প্ৰকাশ কৰিলে। প্ৰতিবাদৰ প্ৰতিবাদ বাদ দি প্ৰকাশ কৰাত নিশ্চয় সম্পাদকক পক্ষপাতিত্ব দোষে নুহুই নাথাকে” বুলি লেখি প্ৰতিবাদৰ সম্পূৰ্ণ প্ৰবন্ধটো পুনৰ ‘আকাশগঙ্গা’ত (১ম বছৰ : ২য় সংখ্যা) প্ৰকাশ কৰাইছিল। মূল আৰু প্ৰতিবাদৰ প্ৰতিবাদ, এই দুইটা প্ৰবন্ধই বৰীন্দৰনাথৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰ আলমত বচনা কৰা হৈছে। কাৰোবাৰ লেখাৰ কোনোবাই কিবা প্ৰতিবাদ কৰিলে সাধাৰণতে লেখকজনে যি উত্তৰ কৰে, বৰকাকতীৰ ক্ষেত্ৰত ভেনে উত্তৰ ক’তো প্ৰকাশ পোৱা নাই। অকাটা সৃষ্টিৰে, সহজ সবল ভাবে আৰু বিজ্ঞানোচিত সংকল্পৰে তেখেতে সমালোচনাৰ প্ৰত্যুত্তৰ দিছে। ক’তো পাণ্ডিত্য প্ৰকাশৰ লেশমানো চোঁৱা নাই। বৰকাকতীৰ মন্ত কিমান সৃষ্টি নিৰ্ভৰ, এই প্ৰবন্ধ আৰু তাৰ প্ৰতিবাদৰ প্ৰতিবাদেই তাৰ সাক্ষ্য দিয়ে।

‘ভাষাৰ ঐক্য’ প্ৰবন্ধত (‘সাহিত্য সভা পত্ৰিকা’ : ১৫ নং, ১৬শ বছৰ) বৰকাকতীয়ে কোৱা “যদি আন প্ৰদেশৰ মানুহে আহি ‘সৰ্বভাৰতীয়ত্ব’ৰ গাঁথনি লৈ আমাৰ মুখৰ মাত (ভাষা), মুখৰ ভাট কাঢ়ি লবলৈ ওলায়, আৰু আমি ভাৰতীয় ভাৱৰ ভাপত সেইবোৰ সন্মতৰে এৰি দি গৈ থাকোঁ, তেনেহলে আমি নিজৰ অস্তিত্ব হেৰুৱামেই, ভাৰতীয় ভাবেও আমি আনৰ লগত প্ৰকৃত মিলনৰ পৰা বঞ্চিত হৈ হ’ম।”—কথাখিনি কিমান বাস্তৱ, তাক কোৱাৰ প্ৰয়োজন নিশ্চয় নাই। ‘আমাৰ লিপি-প্ৰশ্ন’ গ্ৰন্থতো বৰকাকতীৰ সুদূৰ প্ৰসাৰী চিন্তাৰ প্ৰকাশ ঘটিছে। অসমত পৰ্বত আৰু ভৈয়ামত একে লিপি প্ৰবৰ্তনৰ সূচিত ভেঁততে এই গ্ৰন্থৰ এঠাইত কৈছে—“তেওঁলোকৰ (পৰ্বতীয়া জাতিৰ) অনেক অসমীয়া বুজিব পাৰে আৰু অসমীয়া কবও পাৰে। কিন্তু মিত্ৰনেৰীবিলাকে তেওঁলোকক খ্ৰীষ্টান কৰিবলৈ তেওঁলোকৰ সুকীয়া মাত কথা (dialects) আৰু ইংৰাজী ভাষাও ৰোমান আখৰেৰে শিকোৱা কাৰণে তেওঁলোকৰ ভাবধাৰা ভৈয়ামৰ টাইবেল আৰু আমাৰ পৰা সুকীয়া হৈছে, আৰু সেই কাৰণেই তেওঁলোক আৰু আমাৰ মাজত এটা বিচ্ছিন্ন ভাৱৰ লক্ষণ প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰিছে।” বৰকাকতীয়ে যে ‘মেঘালয়’ নেদেখিলে, অসমৰ বুকুৰ—এফালৰ ৰোমান লিপি প্ৰবৰ্তনৰ দাবী নুশুনিলে, এয়ে মাথোঁ সাক্ষ্য। বৰকাকতীৰ ‘শব্দৰ অপব্যৱহাৰ’ শীৰ্ষক টোকাটোও অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকাৰ ১৪ নং বছৰৰ ২য় সংখ্যাত ছপা হৈ ওলায়। সাহিত্য সভা পত্ৰিকাত মাজে-সময়ে বৰকাকতী গ্ৰন্থ-সমালোচকৰ ভূমিকাতো অৱতীৰ্ণ হৈছিল চেতনা, বাহী আদি কাকতত হোৱা দৰেই।

‘মণিৰূপ’ (১ম বছৰ : ২ম, ১০ম, ১১ নং সংখ্যা)ত প্ৰকাশিত ‘বোজৰ পোহৰ’ প্ৰবন্ধ বিষ্ণুকবিৰ এজন ‘একাগ্ৰ শিল্প’ৰ আভাসিক স্বেচ্ছাৰ্থ্য। আধুনিক ভাৰতীয় জীৱন ধাৰাত বৰীক্ষনাথৰ যি অখণ্ডনীয় প্ৰভাৱ, তাক বৰকাকতীয়ে সুন্দৰকৈ এই প্ৰবন্ধত আলোচনা কৰিছে। তেখেতৰ মতে বৰীক্ষনাথৰ ঐক্স-জালিক কবিত্ব শক্তিয়ে “ফুলক ফুলতকৈও সুন্দৰ, বসন্তক বসন্ততকৈও মধুৰ। বয়সীক বয়সীতকৈও বয়সীয়া” কৰি গৈছে। প্ৰবন্ধটোত বৰকাকতীয়ে বৰীক্ষনাথৰ স্বদেশ প্ৰেম, বৰ্তমান জনতা-সভ্যতাৰ প্ৰতি বৰীক্ষনাথৰ দৃষ্টিভঙ্গী, কবিত্ববিধ সীমাৰ মাজলৈ জনসাধাৰণৰ সন্ধান আদি নানা দিশ উন্মোচন কৰাৰ প্ৰয়াস কৰিছে। মন কবিৰ জীৱিত যে এই সকলো দিশ কেৱল বৰীক্ষ-কাব্যৰ সহায়তহে পোহৰলৈ উলিয়াই চোকা কৰা হৈছে। এই ক্ষেত্ৰত কবিত্ববিজ্ঞানৰ জীৱনী-আত্মজীৱনী

ওচৰ চাপিব লগা হোৱা নাই ক'তোৱেই। এইটোৱেই প্ৰবন্ধটোৰ এটা ডাঙৰ বিশেষত্ব। বৰকাকতীৰ মতে, ববীন্দ্ৰনাথ হ'ল এটি বিহঙ্গ। এই “ববীন্দ্ৰ-কবি-বিহঙ্গ উণ্ডাও হৈছিল অনন্ত আকাশলৈ, যাৰ অন্ন-জল আছিল উপনিষদ, কল-মূল বৈষ্ণৱ কৱিতা, ব'দ-বতাহ বায়ুমণ্ডল আছিল ইংৰাজী এলিজাবেথীয় যুগৰ ধোমাসিক কাব্য সাহিত্য আৰু নানা জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ ব'দ-কাঁচলিৰে মানৱ-জীৱন।” ববীন্দ্ৰনাথৰ সম্পৰ্কে এনে যথার্থ মন্তব্য আন কোনো অসমীয়া লেখকেই বোধ হয় আজিলৈকে কৰা নাই।

বৰকাকতী এজন ব্যঙ্গ-লেখকো। যোৱা ৬ষ্ঠ দশকৰ আদি ভাগত ‘বৰবকৰা কৃপাবৰ নতুন’ ছদ্মনামেৰে তেখেতে এই ব্যঙ্গ ৰচনাসমূহত হাত দিছিল। নগাঁৱৰ পৰা শুকদেৱ গোস্বামীৰ সম্পাদনাত প্ৰকাশিত ‘গঠন’ নামৰ কাকতখনত ধাৰাবাহিকভাৱে বৰকাকতীয়ে এই জাৰ্নি ৰচনা লেখিছিল। মন কৰিবলগীয়া যে এই ৰচনাসমূহ বৰকাকতীৰ জীৱনৰ প্ৰায় শেহবয়সৰ সৃষ্টি। কংগ্ৰেছ অনুষ্ঠান, ভুৱা কংগ্ৰেছী, ভাৰতৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী পণ্ডিত নেহৰু নেতৃত্ব, এই কেইটা বিষয়কে বিশেষকৈ এই ৰচনাসমূহত আলোচনা কৰা হৈছে। সাহিত্যৰখী বেজবৰুৱাৰ দ্বিতীয় অভিব্যক্তিটোৱে বৰকাকতীক বাককৈয়ে অনুপ্ৰাণিত কৰিছিল, আৰু সেইবাবেই ‘বৰবকৰা কৃপাবৰ নতুন’ ছদ্মনামত তীব্ৰ ব্যঙ্গৰে এই ৰচনাসমূহৰ বক্তব্য কৃপাবৰ ভলভলীয়া আৰু কেতিয়াবা কৃপাবৰ-মেমেৰা আদি চৰিত্ৰৰ কথোপকথনৰ মাছেৰে প্ৰকাশ কৰিছে। স্বাধীনতা ৰক্ত, ভূতৰ দৌৰাণা, জিপি বিল্ডাট, আৰ্জে নদ-ভৱালে খায় খঁৰা শিয়ালে, কংগ্ৰেছ-ক্ৰেচী, আমাৰ গণভৱৰ নিৰ্বাচনসূত্ৰ, কংগ্ৰেছ ভক্তি, পিপৰা কংগ্ৰেছ, ৰাম-ৰাজ্য, প্ৰকৃতিয়েই দায়ী, সাপৰ খেঁচি আদি ৰচনাবোৰত যে ঘাইকৈ চৰকাৰক সমালোচনা কৰা হৈছে, লিৰোনামাসমূহেই সেই কথাৰ ইঙ্গিতবাহক। ৰাজসভালৈ নিমন্ত্ৰণ নোপোৱা শেৱালি-কবিৰ উগ্ৰৰূপ এইটো। ইয়াৰ উপৰি ‘সমাজিকত বৰবকৰা কৃপাবৰ’, ‘সমাজিকত ডাৰা-জননী’ (আকাশীগঙ্গা : ২য় বছৰ ২য় সংখ্যা), ‘বন্ধা’ (চেতনা : ৪ৰ্থ বছৰ ৯ম সংখ্যা) আদিত সমসাময়িক কালত ঘটা অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ বিপৰ্যয় আদিলৈ লক্ষ্য কৰি ব্যঙ্গবান নিক্ষেপ কৰা হৈছে।

অসম সাহিত্য সভাৰ নাজিৰা অধিবেশনৰ (১৯৬০) সভাপতিৰ অভিজ্ঞতাই বৰকাকতীৰ অন্তৰ্ভুক্ত। এই অভিজ্ঞতাই তেখেতৰ সৰল সাহিত্যিক জীৱনৰ

অভিজ্ঞানৰ প্ৰকাশ। আন কথাত, বৰকাকতীৰ এই অভিজ্ঞানক তেখেতৰ সাহিত্যিক জীৱনৰ ‘Swan Song’ বা ‘মহাপ্ৰস্থানিক গীত’ বুলিব পাৰি। তেখেতৰ পূৰ্ব-প্ৰকাশিত বহু কথাৰ ইয়াত পুনৰাবৃত্তি ঘটিছে। কিন্তু সপ্তম দশকৰ আদি ভাগতে অসম সাহিত্য সভাৰ সভাপতিৰ আসনৰ পৰা কোঁতা কথাখিনি (“আজিৰ আধুনিক সাহিত্যকে প্ৰেমৰ কথা নিলিখে, জ্বৰে কামৰ (Lust) কথা। তেওঁলোকে বৰ্ণনা কৰে পৰাজয়ৰ কথা, যি পৰাজয়ৰ পৰা কোনেও কোনো মূল্যবান বস্তু নেহেৰুৱায় ; তেওঁলোকে বিজয়ৰ কথা কয়, যাৰ কোনো আশা নাই। আটাইতকৈ ডাঙৰ কথা হ’ল তেওঁলোকে মৰা-ককণা এইবোৰৰ কথা নকয়। তেওঁলোকৰ বিয়াদৰ সাৰ্বজনীন ধ্বংস কথা নাই। তেওঁলোকে লিখে কেৱল গ্ৰন্থৰ (Glands) কথা, ক্ষয়ৰ কথা তাত নাই।”)— যেন সদয় নতুন হৈ নাথাকে, তাকে নিশ্চয় সকলোৱে কামনা কৰিব।

বৰকাকতীৰ গল্প বচনাসমূহৰ বিশেষত্ব এয়েই যে তেখেতৰ বচনাসমূহ গতানুগতিকতা বিৰুদ্ধিত। সাধাৰণতে আলোচিত নোহোৱা বিষয়-বস্তু বা প্ৰসঙ্গ লৈয়ে তেখেতে প্ৰবন্ধবোৰ ৰচনা কৰিছে। পূৰ্ব-আলোচিত বিষয়-বস্তু বা প্ৰসঙ্গৰ আলোচনাতো তেখেতৰ নিজৰ দৃষ্টিভঙ্গীয়ে অভিনৱত দান কৰিছে। প্ৰকাশভঙ্গীৰ ক্ষেত্ৰতো বৰকাকতী অনন্যসাধারণ। আমি আগতেই উল্লেখ কৰিছোঁ যে তেখেতৰ প্ৰায় প্ৰতিখন ৰচনাতো ৰবীন্দ্ৰনাথৰ উল্লেখ বা ৰবীন্দ্ৰ-সাহিত্যৰ চয়ন ঘটিছে, —জাপিগৈ সেই ৰচনা ৰবীন্দ্ৰনাথক কেন্দ্ৰ কৰি লেখাই হওক, বা চবাই-চিৰিকাতক কেন্দ্ৰ কৰি লেখাই হওক। শত্ৰুৰদেৱ, বিহু বা পুথিভঁৰালক কেন্দ্ৰ কৰি লেখা ৰচনাতো ৰবীন্দ্ৰনাথে ভূষিত হাৰিছে। ইয়াৰ বাহিৰেও প্ৰায় প্ৰতিখন ৰচনাতো উপনিষদৰ ধ্যান-ৰাৱণাৰ পৰা তেখেতৰ মন আঁতৰি আঁহিব পৰা নাই। তাৰাৰ প্ৰাঞ্জলতাও বৰকাকতীৰ গল্পৰ এটা বিশেষত্ব। যিহানেই দাৰ্শনিক তথ্যপূৰ্ণ কথাৰ অৱতাবণা নকৰক লাগিলে, তেখেতৰ তাৰাৰ সবলতাই প্ৰতিপাত্ত বিষয় ঠাঁচৰ দৰে বহু কৰি তোলে। বৰকাকতীৰ ‘কোৱা ভাষা আৰু লিখা ভাষা’ ৰচনাৰ কথাখিনি অন্ততঃ তেখেতে নিজে নিজৰ গল্প ৰচনাৰ বাবেদি পালন কৰি দেখুৱাইছে। মেধাৱিককিৰ গল্প বচনাসমূহৰ কেন্দ্ৰত এইখিনিতে আন এটা কথা মনলৈ আহে,—তেখেতৰ প্ৰায়বোৰ গল্পতই চিত্ৰপীল পটুৱৈৰ মনত কিম্বদন্তীৰ ৰূপত কথা বিৰে। সাহিত্যিক অভিজ্ঞত আশ্চৰ্য্যকৰী ভেথা প্ৰবন্ধটো (‘অসমীয়া ভাষাৰ আখৰ কে’টিন’)

যেনেকৈ সমালোচনাৰ সম্মুখীন হ'ব লগা হৈছিল, বিয়লি-বেলাৰ প্ৰবন্ধবোৰৰো (‘সংস্কৃতি আৰু উপনিষদ’ ‘ভাৰতীয় ঐতিহ্য আৰু অসমীয়া লিখক’ আদি) ডেনেকৈয়ে তীব্ৰ সমালোচনা হৈছিল। এই কথাই বৰকাকতীৰ চিন্তাৰ মৌলিকত্ব আৰু অভিনৱত্বৰেই ইঙ্গিত দিয়ে নিশ্চয়।

* * * *

বৰকাকতীৰ সকলোবোৰ প্ৰবন্ধ আমি হাতে ঢুকি পোৱা অৱস্থাত নথকা বাবে আৰু বহুতৰে সন্ধান আমি নোপোৱা বাবে এই গ্ৰন্থখন বৰকাকতীৰ সমস্ত গুৰু বচনাৰ সংকলন হৈ পৰা নাই। বহুতো প্ৰবন্ধত একেটা প্ৰসঙ্গৰে পুনৰাবৃত্তি ঘটিছে, আকৌ একাধিক প্ৰবন্ধৰ প্ৰসঙ্গ কেতিয়াবা একেটা প্ৰবন্ধতে সোমাই আছে। সেইবোৰ সম্ভৱহুলত সম্পাদনা কৰি সংকলনটিত সন্নিবেশ কৰা হৈছে। বৰকাকতীৰ বান্ধ-ৰচনাসমূহ আমি এই সংকলনত সন্নিবেশ নকৰাৰ কাৰণ সন্নিবিষ্ট প্ৰবন্ধসমূহৰ লগত সেইবোৰৰ ৰীতি-পাৰ্থক্য। গ্ৰন্থৰ কলেৱৰ-বুদ্ধিৰ ভয়-আন এটা কাৰণ। একাধিক প্ৰবন্ধ আমি ছপাকপত নাপাই বৰকাকতীৰ প্ৰায় নষ্ট হৈ যোৱা নিজা পাণ্ডুলিপিৰ পৰা বহু কষ্ট কৰি উদ্ধাৰ কৰিছোঁ। সেইবাবে ছপা প্ৰবন্ধৰ লগত স্থানবিশেষে অমিল ওলোৱাটো স্বাভাৱিক। প্ৰবন্ধসমূহ ইয়াত ‘যথাদৃষ্ট’ ভাবে সন্নিবেশ কৰা হৈছে কেৱল ৰচনাসমূহৰ ঐতিহাসিক মূল্যটো ৰক্ষা কৰিবৰ কাৰণেই। কেইবাটাও প্ৰবন্ধৰ সাহিত্যিক প্ৰয়োজন সম্প্ৰতি নাইকিয়া হৈ যোৱা যেন লাগিলেও বৰকাকতীৰ সাহিত্যিক প্ৰতিভাৰ মূল্যায়নৰ বোজকা সেইকেইটা প্ৰবন্ধৰ প্ৰয়োজন নিশ্চয় হ'ব আৰু সেই কথা দৃষ্টিত ৰাখিয়েই সংশ্লিষ্ট প্ৰবন্ধকেইটা কালক্ৰমত হেৰাই যোৱাৰ আশঙ্কাত আমি এই গ্ৰন্থখনত সন্নিবেশ কৰি ৰাখিছোঁ।

গ্ৰন্থখন মুদ্ৰিত কৰিবৰ কাৰণে শেৱালিকবিৰ জ্যেষ্ঠপুত্ৰ শ্ৰীপদ্ম বৰকাকতীয়ে আমাক অনুমতি দিয়াৰ উপৰি কেইটামান প্ৰবন্ধৰ পাণ্ডুলিপিৰ যোগান ধৰিছে। বন্ধুবৰ অধ্যাপক শ্ৰীমন্ত তালুকদাৰে ডেখেতৰ অমূল্য গ্ৰন্থ-সংগ্ৰহৰ পৰা কেইবাটাও প্ৰবন্ধ পঢ়িৱাই দি সহায় কৰিছে। ‘চেতনা’ কাকতত প্ৰকাশ হোৱা প্ৰবন্ধ কেইটামান শ্ৰীশ্ৰীচন্দ্ৰতা বাহুচৌধুৰী আৰু অধ্যাপক শ্ৰীঅৰ্পিতা বাহুচৌধুৰীৰ সৌজন্যত পোৱা হৈছে। পাণ্ডুলিপিৰ পৰা পাঠোদ্ধাৰ কৰা কেইটামান প্ৰবন্ধৰ অন্তৰ্গত ৰবীন্দ্ৰনাথৰ কবিতা কেইকাকিমানেৰ শুদ্ধ পাঠ নিৰ্ধাৰণ অধ্যাপক শ্ৰীমল্লকুম্ভাৰ বাৱৰ সহায় আমি লাভ কৰিছোঁ। শ্ৰীমান

লক্ষ্যৰ শৰ্ধাই কেইবাটাও প্ৰবন্ধৰ প্ৰতিলিপি প্ৰস্তুত কৰি দিছে। আমাৰ
 ক্ষেত্ৰৰ শিক্ষাগত অধ্যক্ষ শ্ৰীমহেশচন্দ্ৰ দেৱগোঁস্বামীয়ে গ্ৰন্থখন প্ৰকাশ কৰাৰ
 ক্ষেত্ৰত সক্ৰিয়তা অৱলম্বন নকৰা হ'লে আৰু লয়াছ' বুক ষ্টলৰ বৰ্তমান পৰাকী
 শ্ৰীধৰেন্দ্ৰনাথৰ দত্তবৰুৱাই সাহসেৰে গ্ৰন্থখন প্ৰকাশ কৰাৰ দায়িত্ব নোলোৱা
 হলে বৰকাকতীৰ প্ৰতিভাৰ এই দিশটো সৰ্বসাধাৰণ অসমীয়া পঢ়ুৱৈৰ কাষৰে
 অন্ধকাৰতেই থাকিলহেঁতেন। কেউগৰাকী ব্যক্তিকৈকে আভিষিক ধন্যবাদ
 আৰু কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিলোঁ। গ্ৰন্থখন সম্পাদনা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত আমাৰ
 সীমিতশক্তি তথা অজ্ঞতাৰ হেতু বহুতো ত্ৰুটি বৈ গৈছে নিশ্চয়। তাৰ বাবে
 আমি পঢ়ুৱৈসকলৰ ওচৰত কমা ডিচ্কা কৰিছোঁ।

শেৱালিকৰি বৰকাকতীৰ আত্মাই শান্তি লাভ কৰক।

বহুপুৰ

নগাওঁ

১৪/০১/১৯৭৭

যোগেন্দ্ৰনাথৰ কুঞা

সংকলনমিতা-সম্পাদক

'বহুকাল বৰকাকতী-গন্যসম্ভাৰ'

এক

অসমীয়া আখৰ জে'টনি

অসম, আসাম আৰু অসমীয়া

আখৰ জে'টনি যে শব্দৰ উচ্চাৰণ অমুসৰি হ'ব লাগে, তাক কোৱা বাহুল্য মাথোন। কিন্তু আমাৰ প্ৰথম কথা 'অসম', 'আসাম' আৰু 'অসমীয়া'—এই তিনিটাতে উচ্চাৰণ আৰু বৰ্ণবিজ্ঞাস লৈ মহা ছলস্থল। 'আসাম' এৰিও 'অসম', 'অসমীয়া'—এই দুটা শব্দত আমি জোৰেৰেহে স উচ্চাৰণ কৰোঁ, অৰ্থাৎ কিতাপ পত্ৰ পঢ়োতে আৰু সভাই সমিতিয়েহে 'অসম', 'অসমীয়া' উচ্চাৰণ কৰোঁ, এনেয়ে সিহঁতক 'অচম' আৰু 'অচমীয়া' হে বোলে। 'অচম', 'অচমীয়া' উচ্চাৰণ শুদ্ধ বুলি হুই এটা বুৰঞ্জীমূলক কাৰণ দেখুৱাবলৈকো আছে। কিন্তু আজি অতদিন হ'ল—'অসম', 'অসমীয়া' বৰ্ণবিজ্ঞাস চলি আহিল যেতিয়া আৰু প্ৰচলিত বুৰঞ্জীয়েও সেই বৰ্ণবিজ্ঞাস মতে হোৱা নাম শুদ্ধ বুলি ডাঠি সমৰ্থন কৰিলে যেতিয়া, এতিয়া আৰু সেই হুই শব্দক উচ্চাৰণৰ বশ হৈ 'অচম' 'অচমীয়া' লিখিবলৈ যোৱাটো বৰ শব্দত কথা। বিশেষ, অসমীয়া ভাষাৰ ভেটি হেমকোষে এই হুই শব্দৰ মীমাংসা সংক্ষেপে এইদৰে দিছে—“অসম', অসমীয়া' এই দুটা শব্দক 'অচম' 'অচমীয়া' জুৰুলি 'অসম', 'অসমীয়া' এনেকৈ মাতিব আৰু লিখিবও লাগে। কিয়নো আগৰ কালত সিহঁত সেইদৰে ব্যৱহৃত হৈছিল। আশিও এই মতকে সাবোগত কৰিছে।। কিন্তু অসমীয়া জনসাধাৰণে কথা কওঁতেহে হেমকোষৰ পাতনি মেলি চাবলৈ নাযায়, তেখেত ক'ব লাগে কি? আমাৰ মনেৰে এই স্থলত সকলো শিকিত

অসমীয়াই, ঘাইকৈ অসমীয়া লিখক-পাঠক সকলে সাধাৰণ কথা-বার্তা হওঁতে ‘অচম’, ‘অচমীয়া’ এৰি ‘অসম’ ‘অসমীয়া’ উচ্চাৰণ কৰিবলৈ ধৰিব লাগে, আৰু কিছুমান দিন কৰিলেই সি অভ্যাসত আহি স্বাভাৱিক উচ্চাৰণ হৈ যাব। তেতিয়া হ’লে শিক্ষিত শ্ৰেণী আৰু গ্ৰাহক কৰ্ত্তাসকলৰ উচ্চাৰণ বুলি ‘অসম’, ‘অসমীয়া’ এই দুই বানানত খুবুৰি গুচিব। সুখৰ বিষয়, আজিকালি উঠি অহা অসমীয়া লিখক-সকলৰ অনেকে ‘অসম’, ‘অসমীয়া’ বোলেও।

‘আসাম’টোত কিন্তু সেই কথা নাখাটিব যেন পাওঁ। আমাৰ মনেৰে অসমীয়া লিখাত ‘আসাম’টোৰ অতি কম ব্যৱহাৰ থকা উচিত, বৰং তাৰ ঠাই ‘অসম’ক অধিকাৰ কৰিবলৈ এৰি দিয়াই ভাল। ‘আসাম-গৌৰৱ’ ‘আসাম-মাতৃ’ নিলিখি ‘অসম-গৌৰৱ’ ‘অসম-মাতৃ’ লিখাটোহে শুৱলা আৰু শুদ্ধ যেন পাওঁ। ‘আসাম’টোক আমি সকলোৱেই ‘আচাম’ উচ্চাৰণ কৰোঁ, আৰু তাৰ ‘আচাম’ উচ্চাৰণ বিদেশী ‘আসাম’।* সেই কাৰণে তাক—‘স’ উচ্চাৰণ কৰি পঢ়িলে কেনেবা শুনি, আৰু সি যদিও প্ৰচলিত হৈ অসমীয়া হৈছে, তথাপি তাক ‘আসাম’ লিখি ‘আচাম’ বোলাই সুবিধাজনক। নতুবা উচ্চাৰণলৈ চাই ‘আচাম’ লিখিলে আকৌ তাৰ মূল ‘অসম’ৰ ফালে টান পৰিবৰ আশঙ্কা। সেইদেখি আমাৰ ভাষাত ‘অসম’টোক ঘাই শব্দ আৰু ‘আসাম’টোক পালি শব্দৰূপে ব্যৱহাৰ কৰাই বৰ উত্তম বিধি।

আ-কাৰ আৰু আ-কাৰান্ত শব্দৰ কৰ্ত্তাকাবকৰ চিন

দ্বিতীয়তে আমাৰ আ-কাৰ আৰু আ কাৰান্ত শব্দৰ কৰ্ত্তা কাবকৰ চিন লৈও অলপ বেমেজালি আছে। স্বৰ্গীয় হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা ডাঙৰীয়াই

বাৰ্কাটো হব লাগিছিল এনে ধৰণৰ :—

“আসাম’টোক আমি সকলোৱেই ‘আচাম’ উচ্চাৰণ কৰোঁ, আৰু তাক ‘আচাম’ উচ্চাৰণ কৰাই ভাল। কিন্তু সি অসমীয়া শব্দই নহয়, সি ‘অসম’ৰ পৰা উল্কাৰিত বিদেশী ‘আসাম’।”

—সম্পাদক

ভেথেন ব্যাকৰণত কৰ্ত্তা কৰিব চিন ‘এ’ লিখি আ-কাৰ বা অ-কাৰ অন্তত থকা শব্দৰ একবচনৰ ‘এ’ বিভক্তিৰ ঠাইত ‘ই’ হয় বুলি কৈছে। কিন্তু উচ্চাৰণ অনুসৰি দেখোন ‘ই’ নহয় যেন লাগে। আমাৰ মনেৰে কৰ্ত্তা কৰিব চিন বেলেগে ‘ই’ এটা নাই, অ-কাৰ আৰু আ-কাৰৰ পিচত এ-কাৰ লগ লাগি হুয়ো মিলি ক্ৰমে ‘অয়’ আৰু ‘আয়’ উচ্চাৰণ পায়, আৰু সেই ‘অয়’ আৰু ‘আয়’ উচ্চাৰণ ঠিক বাখিবলৈ হলে অ-কাৰ আৰু আ-কাৰান্ত শব্দৰ পিচত ‘ই’ নহৈ ‘য়’ (y) হোৱাহে যুক্তি-সঙ্গত। আমাৰ কথাৰ প্ৰমাণ স্বৰূপে এইখিনিতি এখনি নতুন ইংৰাজীৰে লিখা বৰ যুক্তিপূৰ্ণ সাকৱ্য অসমীয়া ব্যাকৰণৰ এই বিষয়ক মতটি দাঙি ধৰিলে। :

“When এ (e) is added to অ (a) or আ (ā), the এ (e) has the sound of ই (i) and য় (y), and this এ (e) is therefore replaced by ই (i) or য় (y)”. অৰ্থাৎ হ+এ=হয় (hay), যা+এ=যায় (jay)। তাৰ তলতে টীকাত আছে : “Actually the এ has the sound of য় (y). So it is correct to write হবয় instead of হবই which word has the pronunciation of হবৈ। It is always seen in Assamese that wherever an ই follows an অ the two together form one ঐ, thus হ+ই=হই=হৈ, গ+ই=গই=গৈ।” আমাৰ বৰ্ত্তমান ভাষাৰ গুৰিধৰাসকলে এই বিলাক কথাৰ এটা মীমাংসা কৰা যুগুত। আমি নিজে কেৱল বেমেজালিত পৰিছে কথা বিলাক বিজ্ঞানে আলোচনা কৰিবলৈ দাঙি ধৰিছোঁ। নহলে আমাৰ গাত এতিয়াও এনে শক্তি হোৱা নাই যে ৮হেয়ন্ত বক্ৰাৰ একেবাৰ কথাৰ বিৰুদ্ধে গৈ ভাষা ব্যাকৰণ সংস্কাৰ কৰিবলৈ সাহ কৰিব পাৰোঁ।

‘হই’ আৰু ‘ভই’ নে ‘হয়’ আৰু ‘ভয়’

আমাৰ ‘হই’ আৰু ‘ভই’—এই দুটা শব্দকো উচ্চাৰণ অনুসৰি

লিখা হোৱা নাই যেন লাগে। উক্ত ব্যাকৰণৰ ওপৰত কোৱা কথা-
খিনিৰ তলতে লিখা হৈছে—“Actually there is no difference
of pronunciation between মই (i) আৰু হয় (is), but
they are written in different ways. In older
Assamese literature we find ময় (i) instead of মই।
মই seems to be incorrect।” বাস্তৱতে ‘মই’ৰ উচ্চাৰণ ‘মৈ’
হে। উদাহৰণ স্বৰূপে ‘মৈ’ (Harrow) কথাটো যদি পৰ্দাত আখৰ
মিল্লাই লিখিবলগীয়া হয় তেন্তে ‘মই’ লিখিব লাগিব। সেইদৰে ‘তই’
টোও ‘তয়’ হোৱাহে যুক্ত যেন লাগে। আমি কোনো কোনো
অসমীয়া মানুহক (যাৰ নিজ ভাষাত বৰ চৰ্চা নাই) কেতিয়াবা
অসমীয়া পঢ়িলে ‘মই’ টোক ‘মৈ’ আৰু ‘তই’ টোক ‘তৈ’ পঢ়া
দেখিছোঁ। বিদেশী মানুহেতো কেতিয়াও ‘মই’ ‘তই’ক ‘ময়’ (may)
‘তই’ (tay) বুলি নপঢ়ে। মণিপুৰীহঁতে অসমীয়া গান গাওঁতে
শুনিছোঁ, ‘কুলি তৈ (তই) কিয়নো আহিলি’। আগৰ পুথি পোন্ধিত
যে ‘ময়’ ‘তয়’ আছে, এতিয়ানো ‘মই’ ‘তই’ হ’ল কেনেকৈ? ইয়াৰ
উত্তৰ বোধ কৰোঁ—এয়ে হ’ব যে প্ৰথমতে (অৰ্থাৎ বঙ্গলা গুচি অসমীয়া
চলিবলৈ ধৰাত, অসমীয়া লিখক সকলে ভ্ৰম-প্ৰমাদত পৰি বঙ্গলা
ভাষাক অসমীয়াৰ আৰ্হি লৈ ‘মুই’ৰ পৰা ‘মই’ আৰু ‘তুই’ৰ পৰা
‘তই’ হৈছে যেন ভাবি তাকে লিখিলে। সেইটো যে মহাভুল আৰু
বঙ্গলা ভাষা যে অসমীয়াৰ আৰ্হিৰ কোনো মতেই যোগ্য নহয়,
তাকে কোৱাটো সবহৰ ভাগ মাথোন। বৰঞ্চ অসমীয়া ‘ময়’ (মই)
‘তয়’ (তই)ৰ পৰাহে বঙ্গলা ‘মুই’ ‘তুই’ ওলোৱাটো প্ৰমাণ কৰিব
পাৰি।

‘মেধা’ আৰু ‘লিখা’

‘মেধা’ আৰু ‘লিখা’ লৈও আজিকালি মতভেদ। ১ম বছৰৰ
২য় সংখ্যা ‘উৰা’ত পুজনীয় ‘উৰা’—সম্পাদক ‘ডাঙৰীয়াই এই ছই

শব্দক যি মীমাংসা কৰিছে, সেয়ে শুদ্ধ বা সাক্ষৰা মীমাংসা। সেই মীমাংসা নামানি ‘লেখা’ আৰু ‘লিখা’ দুইটাকে জপটিয়াই লিখাটো নিজৰ মইমতালিত বাজে আন একো নহয়। বিশেষ সংস্কৃততো writing বুজোৱাটো ‘লেখা’ নহয়, ‘লিখা’ ধাতুহে। সেই কাৰণে writing বুজাবলৈ ‘লিখা’ আৰু counting বা গণনা বুজাবলৈ ‘লেখা’ লিখাটো বৰ যুক্তিসঙ্গত, আৰু হেমকোষেও সেইমতকে এক বকম সমৰ্থন কৰিছে। (হেমকোষত ‘লেখ’ শব্দ চাওক)। কিন্তু সংস্কৃত ‘লিখ্’ ধাতু ‘অক’ প্ৰত্যয় কৰি লেখক হৈছে। গতিকে আমি সেইটো সংস্কৃত শব্দ বুজি ‘লেখক’ লিখাও উচিত। অসমীয়াত কিন্তু ‘লেখাক’ ‘লেখোতা’ নিলিখি ‘লিখাক’ ‘লিখোতা’ লিখাটোৱেই সৰ্ব্বতোভাবে বিস্তৃত যেন বিবেচনা হয়।

‘গোটেই’ আৰু ‘গোটাই’

এই দুটাক সময়ত থান মিহলিকৈ ব্যৱহাৰ নকৰি সিহঁতক নিজ নিজ প্ৰাপ্যস্থান দিয়াটোৱেই গ্ৰায় কথা। আমি জানো, ‘গোটেই’ মানে তেনেই বা সমুদায় (entire or whole) আৰু ই বিশেষণ, ‘গোটাই’ মানে সংগ্ৰহ কৰি (collecting) আৰু ই অসমাপিকা ক্ৰিয়া। তেনেকুলত সিহঁতক সানমিহলি কৰি জগলিমোহন ভাং খাই বলিয়া হোৱাৰ একো সকাম নেদেখি।

দুই

অসমীয়া ভাষাৰ আখৰ জোঁটনিৰ মতামত^১ৰ ওপৰত মতামত

যোৱা ৫ম আৰু ৬ষ্ঠ সংখ্যা ‘উষা’ত আমাৰ ৪ৰ্থ সংখ্যাত প্ৰকাশিত ‘আখৰ জোঁটনি’ৰ ওপৰত এজন বন্ধুৰ^২ মতামত দেখি আমি যদিও অকণো অসন্তুষ্ট হোৱা নাই, তথাপি অলপ নোকোৱাকৈ নোৱাৰিলোঁ। আমাৰ ‘আখৰ জোঁটনি’ৰ আলোচনাত তেওঁৰ “ঠায়ে ঠায়ে মত নিমিলাত তাৰ ওপৰত মতামত জনাবলৈ আগবাঢ়ি” দেখোন তেওঁ আমাৰ প্ৰায় আটাইকেউটা মতকে উকুৱাই দিলে। সি যি হওক, এতিয়া তেওঁৰ প্ৰবন্ধই আমাক অসন্তুষ্ট নকৰি উৎসাহৰ বলহে দিছে। আৰু “সঙ্গ আলোচনা যিমানেই বাঢ়ে তিমান ভাষাৰ মজল” বুলি বুজি আমিও হুঁচুৰাবলৈ আকৌ কবলগীয়া হলেঁ।

তেওঁ প্ৰথমতে আমাৰ ভুল ধৰোতেই ভুল কৰিছে। ৬হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই ‘অসম’, ‘অসমীয়া’ এই দুটা শব্দক ‘অচম’, ‘অচমীয়া’ বুলি মাতিব আৰু লিখিব লাগে বুলি লিখিছে বুলি আমি সঁচাকৈয়ে লিখা নাছিলোঁ।^১ সেইটো ছপাৰহে ভুল।^২ নতুবা পিছত আমি “অসমীয়া জনসাধাৰণে কথা কওঁতেতো ছেমকোষৰ পাতনি মেলি

^১ —চন্দ্ৰনাথ শৰ্মা। —সম্পাদক।

^২ ছপাৰ ভুলটো আছিল এনে ধৰণৰ :

“অসম” ‘অসমীয়া’ এই দুটা শব্দক ‘অচম’ ‘অচমীয়া’ এনেকৈ মাতিব আৰু লিখিবও লাগে।” হ’ব লাগিছিল—‘অচম’ ‘অচমীয়া’ নুবুলি ‘অসম’ ‘অসমীয়া’ এনেকৈ.....”

—সম্পাদক

চাবলৈ নাযায়” বুলি নকলোঁহেঁতেন, আৰু কেনেকৈ ‘অসম’, ‘অসমীয়া’ উচ্চাৰণ ঠিক কৰিব পাৰি, তাৰো উপায় উলিয়াবলৈ নগলোঁহেঁতেন। লিখকে আমাৰ ভুলৰ কথাখিনি অলপ মন দি পঢ়া হলে বোধকৰোঁ। এই অনায়াসে বুজিব পৰা ছপাৰ ভুলটো ভুল বুলি কেতিয়াও নকলোঁহেঁতেন। বিশেষ, ৪ৰ্থ সংখ্যা কাকত পাই আমি সম্পাদক ডাঙৰীয়ালৈ তাৰ শুধৰনি পাঠিয়াইছিলোঁ। মতামত লিখকৰ প্ৰবন্ধতে সেই কথাৰ শুধৰনি দেখি বোধকৰোঁ তেখেতে বেলেগে তাক প্ৰকাশ কৰিবৰ আৱশ্যক নেদেখিলে। আমাৰ প্ৰবন্ধৰ ৫০-৫১ শাৰীতো এটা ছপাৰ ভুল বৈ গৈছে। সি এনে হয়:—‘আসামটোক আমি সকলোৱেই ‘আচাম’ উচ্চাৰণ কৰোঁ’, আৰু তাক ‘আচাম’ উচ্চাৰণ কৰাই ভাল। কিয়নো সি অসমীয়া শব্দই নহয়, সি ‘অসম’ৰ পৰা ওলোৱা বিদেশী ‘আসাম’।

প্ৰথমতে, আগৰ কালত মানে,—যেতিয়া ‘অসম’ শব্দৰ সৃষ্টি হৈ ক্ৰমে তাৰ প্ৰচলন হৈছিল,—তেতিয়া বুজোঁ। অৰ্থাৎ ইংৰাজ আগমনৰ পূৰ্বতো ‘অসম’ ‘অসমীয়া’ উচ্চাৰণ আছিল। দ্বিতীয়তে, ‘অসম’ ‘অসমীয়া’ এই শব্দ দুটাৰ উচ্চাৰণ সম্পৰ্কে লিখকে যি যুক্তি দিছে, সেই যুক্তি আমাৰ লগত প্ৰায় মিলে, মাথোন লিখকে আমাৰ পোনৰ ছপাৰ ভুলটো ভুল বুলি বুজি লৈ অলপ গণ্ডগোল লগাইছে। ‘অসম’ শব্দৰ পৰা ‘অসমীয়া’ শব্দটো যে কোনেও ‘অচম’ বুলি উচ্চাৰণ নকৰে, সেইটোতো মানিব নোৱাৰি। আমি দেখাত এই অঞ্চলৰ আৰু আমাৰ উজনি অঞ্চলতো লিখা-পঢ়া নজননা সবহভাগ মানুহেই ‘অচম দেশ’, ‘অচম বজা’ বোলে। সেইবাবে লিখকে যেন আকৌ এইখিনিতে সুবুজ্বে যে আমি ‘অসম’ উচ্চাৰণ নধৰি ‘অচম’ উচ্চাৰণ ধৰিবলৈ কৈছোঁ।

তৃতীয়তে লিখকে ‘আসাম’ টোৰ একেবাবে সুৰ মাৰিব খুজিছে। এই প্ৰস্তাৱত হয় ডব দিব নোৱাৰি আমি দুঃখিত হালোঁ। কাৰণ অসমীয়াৰ বান্দতাবা ইংৰাজীও যেতিয়া ‘Assam’, ‘Assamese’

শব্দ দেদীপ্যমান থাকিব, তেনেস্থলত তাৰ ব্যৱহাৰ অসমীয়াভাষা
 থাকিবই থাকিব, মুঠেই কমকৈ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ চাব লাগে। লিখকৰ
 মতে উচ্চাৰণ অনুযায়ী ‘আচাম’ লিখিলেও হানি নাই। তেওঁ তাৰ
 যুক্তি দিছে। ৬/হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু ৬/লক্ষ্মীদেৱ বৰাৰ উচ্চাৰণ অনুসৰি
 বৰ্ণ-বিজ্ঞাস হোৱাৰ দৃষ্টান্ত কিছুমান তুলি আমি সহস্ৰ মুখে কওঁ যে
 উচ্চাৰণ অনুসৰি বৰ্ণ-বিজ্ঞাস হোৱা উচিত। কিন্তু ভাষা বুলিলেই,
 ব্যাকৰণ বুলিলেই যে তাত একো দফা ব্যতিক্ৰম থাকিব, সেইটো
 নিশ্চয়। কাৰণ ভাষা মানুহৰ স্বাধীন মাত, তাক ঠিক কৰিবলৈ কিমান
 নিয়ম বান্ধিব? সূৰ্য্যৰ মুখততো সোণা দিব নোৱাৰি; নহলে উচ্চাৰণ
 যাৰ মূল মন্ত্ৰ, সেই ৬/হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই ‘উনৈশ’ ‘পঁচিশ’ নিলিখিলে
 হেঁতেন। “ক’ত আকাৰে কে নহয়” সঁচা, কিন্তু ‘জ্ঞান’টো যে ‘জ্ঞান’
 নহৈ ‘গ্যান’ হয়? সেইদৰে ‘সহ’ যে ‘সইহ’ নহৈ ‘সজা’ হ’ল? এই
 বিলাক কথা ভাবি-চিন্তি চাইহে আমি ‘আসাম’ টো ‘আচাম’ উচ্চাৰণ
 কৰিলে হানি নাই বুলি কৈছিলোঁ, আৰু সেই কাৰণেহে তাক পালি
 শব্দৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা উচিত যেন ভাবোঁ। ‘বানান’ শব্দটো অৱশ্যে
 ব্যৱহাৰ কৰা অনুচিত, লিখকে আমাৰ এই ভুলটো ধৰি দিয়াত তেওঁক
 শলাগিছোঁ। চতুৰ্থত, লিখকে “আ-কাৰ আৰু আ-কাৰান্ত শব্দৰ
 কৰ্ত্তা কাৰকৰ চিন’ৰ কথাৰ্শে “অদ্বিতীয় ভাষাজ্ঞ পণ্ডিত ৬/হেমচন্দ্ৰ
 বৰুৱাকৈ উচ্চাৰণ জ্ঞান বেছি দেখুৱাবলৈ গলে নিজে অকলশৰীয়া
 হোৱা যায় মাথোন” বুলি যিখিনি কথা কৈছে, তাৰ উত্তৰত আমি
 সবহ নকৈ ইয়াকে মাথোন কওঁ যে, আমি কেতিয়াও ৬/হেমচন্দ্ৰ
 বৰুৱাকৈ আমাৰ উচ্চাৰণ জ্ঞান বেছি দেখুৱাবলৈ যোৱা নাই;
 অন্ততঃ সেইটো আমাৰ উদ্দেশ্যই নহয়। অসমীয়া আখৰ জোঁটনিৰ
 জোঁট-ভাঙোতা ডাঙৰীয়া ৬/লক্ষ্মীদেৱ বৰাই তাহানি কি কৈছিল শুনক,
 “অসমীয়া আখৰ জোঁটনি ভালেমান লৰিছে, আৰু যে লৰিব তাৰ
 সংখ্যক নাই। আমাৰ আখৰ জোঁটনি এতিয়াও স্থিৰ হোৱা নাই।”
 লিখকে ১৭২৫ শকৰ পৰা আজিলৈকে হেমচন্দ্ৰ অনুযায়ী বৈজ্ঞানিক

আৰু লম্বোদৰ শ্ৰেণীত ভাষাস্তৰ সকলৰ মত অটুত ৰাখি কয় যে কৰ্তা কাৰকৰ চিন “সেই ‘ই’ আছে।” আমি তেওঁৰো মত অটুত ৰাখি কওঁ যে ‘ই’ নিশ্চয় আছে। কিন্তু ক’ত আছে? কিতাপত নে উচ্চাৰণত? লিখকে বোধকৰোঁ আমাৰ “কৰ্তাকাৰকৰ চিন বেলেগে ‘ই’ এটা নাই” কথাষাৰৰ মৰ্মটো বুজিব নোৱাৰিলে। আমাৰ ভাব আছিল যে কৰ্তাকাৰকৰ চিন ‘এ’ৰ বাহিৰে আকৌ ‘ই’ বুলি ব্যাকৰণত লিখিব নালাগে, কাৰণ আমি তলতে লিখিছোঁ যে অ-কাৰ আৰু আ-কাৰ অন্তত থকা শব্দৰ পাছত এ-কাৰ লগ লাগি হুয়ো মিলি ক্ৰমে ‘অয়’ আৰু ‘আয়’ উচ্চাৰণ পায়, আৰু সেই ‘তয়’ আৰু ‘আয়’ উচ্চাৰণ ঠিক ৰাখিবলৈ হ’লে ‘ই’ নহৈ ‘য’ (y) হোৱাহে উচিত। হেমচন্দ্ৰৰ ব্যাকৰণত বাজেও আশ্চৰ্য্যবোধ ব্যাকৰণ, ব্যাকৰণ মঞ্জৰীত কৰ্তাকাৰকৰ চিন ‘ই, আমিও দেখিছোঁ। কিন্তু দেখিলে কি হ’ব? ভাষাটোতো ব্যাকৰণৰ লেমটো (follower) নহয়, ব্যাকৰণহে ভাষাৰ লেমটো। অসমীয়া মানুহৰ কণ্ঠত যেতিয়া অ-কাৰান্ত আৰু আ-কাৰান্ত শব্দৰ কৰ্তাকাৰকৰ শেষ স্বৰটো অয় আৰু আয় হয় (অৰ্থাৎ পাব্ + এ = পাব্ + অয় = পাবয়)। তেনেস্থলত কৰ্তাকাৰকৰ চিন ‘ই’ লিখিলে সি কিতাপতহে থাকিব, উচ্চাৰণত ৰজিতা নাখাব।^১ অ-কাৰান্ত কৰ্তা কাৰকৰ বিশেষ্যত উচ্চাৰণৰ নাম নোলোৱাকৈ লিখকে ‘পাবই’ আৰু ‘পাবয়’ৰ উচ্চাৰণৰ যি পাৰ্থক্য দেখুৱাইছে সি অমূলক

তেতিয়া হলে সি ‘অই’ হ’ব, আৰু ‘অই’টো ‘ঐ’ৰ পৰা হৈছে, ডাক বোধ কৰে।^২ কোনেও অস্বীকাৰ নকৰিব। যেনে,—

“পুৱাৰ জুৰত শিকি লগে ভাগে
হুপৰীয়া ঘৰ চাপিলা গই ;
আবেলিৰ জুৰ লবৰ বেলিকা
লুকালা লগৰী লক্ষ্য অই।”

—পদ্যমাখ বকুলা।

‘জুৰ’ আৰু ‘অই’ উচ্চাৰণ বেলেগ।—লিখক

যেন লাগে। আমি ‘য়’ৰ পিছত প্ৰায়ে ‘অ’ এটা কেতিয়াও যোগ কৰি উচ্চাৰণ নকৰোঁ, ‘য়’টো মাজত থাকিলে বেলেগ কথা, কেতিয়াবা কাচিৎহে কৰোঁ। আমি হয়, ময় (স্বৰূপ, সমূহ ইত্যাদি), লয়, খায়, যায়—এই বিলাকক কেতিয়াও হয়্ + অ, ময়্ + অ, লয়্ + অ, খয়্ + অ, যায়্ + অ নোবোলোঁ।। পাৰয় পঢ়ত পাবে অৰ্থত ব্যৱহাৰ হলে উচ্চাৰণ হ’ব। সেইটো কিন্তু ন ধৰ্তব্য; কাৰণ পদ্যত কেতিয়াবা ‘বাম’ টোকো ‘বাম + অ’ বোলোঁ।। যেনে : ‘কৃষ্ণৰ চৰণে শৰণ লৈলোঁ।। (শঙ্কৰদেৱ)।

পঞ্চমত, ‘মই’ আৰু ‘তই’ শুদ্ধ বুলি তেওঁ যি যুক্তি দিলে, সিও বৰ সন্তোষজনক নহয়। উচ্চাৰণ মতে যে ‘মই’ ‘তই’ কেতিয়াও শুদ্ধ নহয় তাক আমাৰ পূৰ্বৰ প্ৰবন্ধতে ভালকৈ কোৱা হৈছে আৰু আজিৰ ওপৰৰ ‘অ-কাৰ’ আৰু ‘অ-কাৰান্ত’ শব্দৰ কৰ্ত্তাকাবকৰ চিনৰ আলোচনাতো তাক বুজিব পাৰি। তথাপি ছনাই অলপ কণ্ট। স্বৰূপ, ব্যাপ্তি, সমূহ আদি বুজোৱা ‘ময়’ টোৰে সৈতে ‘I’ বুজোৱা ‘ময়’ (মই) টোৰ কিবা উচ্চাৰণ-বিভিন্নতা আছে নে? আমাৰ বোধেৰে একো নাই। সি সংস্কৃত শব্দ আৰু ই অসমীয়া শব্দ। আগৰটো সদায় এটা সংজ্ঞা শব্দ বা সৰ্ব্বনাম শব্দৰ পাছত থাকে, যেনে, সুখময়, মনোময়, ভূমিময়, ইত্যাদি। ‘মই’ ‘তই’ যে অশুদ্ধ আৰু ‘ময়’ ‘তয়’ হে শুদ্ধ—এই কথা হৃদয়ঙ্গম কৰি লৈ হে আমি মণিপুৰী আদি বিদেশী মানুহৰ উচ্চাৰণৰ কথা উল্লেখ কৰিছিলোঁ।। “অসমীয়া ভাষা যে ঘাইকৈ অসমীয়াৰ উপকাৰত অহাকৈহে লিখিব লাগে” তাক আমি ভালকৈ জানো আৰু সেইকথা অতি আগ্ৰহেৰে মানো। সেই কাৰণেহে এই এটা উদাহৰণ দিছিলোঁ। যে আশ্ৰি কোনো কোনো অসমীয়া মানুহক (যাৰ নিজ ভাষাত চৰ্চা বৰ নাই) ‘মই’ টোক ‘মৈ’ আৰু ‘তই’ টোক ‘তৈ’ পঢ়া দেখিছে।। সেই বুলি এইখিনিতে এই উদাহৰণটো ভেঙে মিছা বুলি ধৰিলে তাক এলোটা বুজা হ’ব।

লিখকে আমাৰ চতুৰ্থ যুক্তি কাটিবলৈ যি যুক্তি দিছে, সিও আমাৰ মন-খোৱা নহ'ল। আগৰ পুথি-পাঁজি বিলাক যে একেবাবে ভুল, এনে নহয়। মহাপুৰুষ শব্দব্দেৱৰ নিচিনা লিখকৰ লিখাত অনেক কথা শুদ্ধ হোৱাটো স্বাভাৱিকতে আশা কৰিব পাৰি।

আমাৰ 'ময়' 'তয়' শব্দ ৪০ বছৰৰ আগেয়ে শুদ্ধ হৈ সোমাল নে অশুদ্ধ হৈ সোমাল কেনেকৈ জানিম? ডাঙৰীয়া ৬হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু ৬লম্বোদৰ বৰাই আন আন উচ্চাৰণৰ সন্দেহ থকা কথাবিলাক যেনে তলতলকৈ মীমাংসা কৰিছে, 'মই' 'তই' সম্পৰ্কে দেখোন তেখেত-সকলে কতো একো মতকে দিয়া নাই। ক'বাত দিছে যদিও আমি আজিলৈকে বিচাৰি নাপালে। দেখোন। তাৰ পিছত লিখকে আমাক সুধিছে যে বঙলা 'মুই' 'তুই'ৰ পৰা যে অসমীয়া 'মই' 'তই' লিখিছে বুলি আমি কৈছোঁ, সেই আৰ্হি অসমীয়া লিখক সকলে ক'ব পৰা ললে আৰু কোনে ললে? উক্তৰত কওঁ—কেতিয়াৰ পৰা,—তেওঁ আমাৰ মূল প্ৰবন্ধতে পাইছে। কোনে ললে সেইটোকে কওঁ। তেওঁ যিসকল প্ৰসিদ্ধ লিখকৰ নাম লৈছে, তেওঁবিলাকে নলব পাৰে; কিন্তু যি জন গুৰিয়াল (অৰ্থাৎ হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা), তেখেতেই সেই আৰ্হি ললে যেন বোধ হয়। তেখেতে যে প্ৰথমতে অনেক ঠাইত বঙলা ভাষাক অসমীয়াৰ আৰ্হি লৈছিল, সেইটো ভালকৈ বুজিব পাৰি। হেমকোষত 'মই' শব্দটোতেই তেখেত তাৰ মূল (Root) বঙলা 'মুই'ও লিখিছে। তদুপৰি হেমকোষত দদাই শব্দটোৰ অৰ্থ লিখোতে তেখেতে কি লিখিছে চাওক :—“হিন্দী আৰু বঙালী ভাষাত জ্যেষ্ঠ আত্মক 'দাদা' আৰু 'কাকা' বোলা যায়, সেই দুটা শব্দ উলটি অসমীয়াত জ্যেষ্ঠ ভাইক 'ককাই', খুৰাৰ নাম 'দদাই' হৈছে।” সেই বুলি যে আমি ৬হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাক দায় দিব পৰিম, এনে নহয়; ৬হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই অভিধান লিখা সময়ত অসমীয়া আৰু বঙলা সাহিত্যৰ যেনে অৱস্থা আটাই লাই তেখেতে আইন বিৱৰ্ত্তন নহলেও শব্দৰ মূল বিচাৰত বঙলাৰ আৰ্হি লোৱাটো একেবাবে স্বাভাৱিক। গতিকে ৬হেমচন্দ্ৰ

বকরা ডাঙবীয়াই গুৰিয়াল হৈ যি লিখিলে, পিছৰ লিখাক সকলে তাকে লিখিলে, অৰ্থাৎ তেওঁবিলাকে ‘সেই ভ্ৰম-প্ৰমাদৰ ধলীত লেটি নললেও’ অজ্ঞাতসাৰে তাত পৰিলগৈ যেন বোধ হয়।

লিখকে সৰ্বশেষত ‘তই’ ‘মই’ অশুদ্ধ বুজাবলৈ যি উদাহৰণ বিলাক দিলে, সেই বিলাকতো আমাৰ মত মিলাব পৰা নাই। ‘এই, সেই, যেই-ছেই, লেই-লেই, ছেই-ছেই’—এই বিলাক শব্দৰ গাৰ পৰা যদি এ-কাৰটো গুচাই দিয়া যায়, তেন্তে অই’ (ঐ), সই (সৈ), থই (থৈ) ছই° (ছে), বই° (বৈ), লই-লই° ছই-ছেই (লৈ-লৈ, ছে-ছে) নহবনে? কিম্বা উক্ত শব্দবিলাকৰ পৰা ব্যঞ্জনবৰ্ণ কেইটা বাদ দিলে আৰু বাকী ‘এই-এই’ বিলাকৰ ঠাইত ‘অ’ক বহুৱালে ‘অই-অই’ (ঐ-ঐ) নহবনে? ‘অই’ আৰু ‘অয়’ একে নে? যদি নহয়, কি কাৰণতেনো ‘ছয়’ৰ (Six) উচ্চাৰণৰ লগত মিলা ‘মই’ (I)টো ‘ময়’ লিখিলে, ‘ছই’, ‘বই’ প্ৰভৃতিত এ-কাৰ যোগ কৰা ‘ছেই’, ‘বেই’ প্ৰভৃতি শব্দক ‘ছেয়’ ‘বেয়’ লিখিব লাগিব? ‘অই’ আৰু ‘অয়’ৰ দৰে ‘এই’ আৰু ‘এয়’ৰ উচ্চাৰণো বেলেগ নহয় নে? ‘লেই-লেই ছেই-ছেই’ বোলোতে আমাৰ পাছৰ স্বৰটো ‘এই এই’ হয় নে ‘এয়-এয়’ হয়?

শেষত ‘মই’ যে অতঃ, ‘ময়’ হে শুধ তাৰ আমি এটা যুক্তি দিওঁ। মই + ও = মইও টোক আমি কোন সূত্ৰে ‘ময়ো’ লিখো? ‘ইও’ৰ পৰা ‘য়ো’ অথবা ‘ই’ আখৰ টো ‘য়’ লৈ ৰূপান্তৰ হ’ল কেনেকৈ? ‘ইউৰোপ’ আৰু ‘য়ুৰোপ’ৰ উচ্চাৰণ একেনে? আমাৰ মতে ‘মই’ টো

১ ‘অই’ আৰু ‘অয়’ৰ উচ্চাৰণ যে বেলেগ, তাক ওপৰত দেখুৱা হৈছে।

২ Six বুজোৱাত ‘ছয়’ লিখিব নে ‘ছই’ লিখিব?

৩ ‘বই’ আৰু ‘বয়’ৰ উচ্চাৰণ একে নে?

৪ ‘লই’ আৰু ‘লয়’ৰ উচ্চাৰণ-বিভিন্নতা নাই নে? ‘ময়’ (i) টোৰ উচ্চাৰণ ‘লই’ৰ লগত মিলাব নে ‘লয়’ৰ লগত মিলাব?—লিখক

যদি ‘ময়’ লিখে, তেন্তে তাত ও-কাৰ দিলেই ‘ময়ো’ হ’ব, আৰু সেয়ে হলেই আমি আচল উচ্চাৰণ পাম।

সামৰণিত আশা কৰোঁ। আমাৰ প্ৰবন্ধৰ ওপৰত মতামত দিওঁতা বন্ধুৱে যেন আমাৰ ওপৰত অলপো কষ্ট নহৈ তেওঁৰ আৰু কিবা ক’ব লগা থাকিলে ক’ব, আৰু এই বিলাক কথা অকল দুজনৰ ওপৰতে এৰি নিদি আন আন কৃতবিদ্য মাতৃভাষানুৰাগী লিখকেও যেন আলোচনাৰ ভিতৰত লয়।

তিনি

অসমীয়া লিখক ছাত্ৰসকলৰ ওপৰত দোষাৰোপ সম্পৰ্কে ছ-আষাৰমান

আজি কিছুমান দিনৰ পৰা হুজুৰ প্ৰবীণ অসমীয়া সাহিত্যিকৰ মাজত অনৰ্থক মতান্তৰৰ ঘটাব ফলে কিছুমান অনৰ্থক কথাবোৰ সৃষ্টি হৈছে। তাৰ ভিতৰত অসমীয়া লিখক ছাত্ৰসকলক দোষাৰোপ কৰাটোও এটা। সেই অনৰ্থক দোষাৰোপৰ প্ৰতিবাদ কৰি অনৰ্থক সময় নষ্ট কৰিবৰ আৰু গোল বঢ়াবৰ আমাৰ সমূলি মন নাই। পিছে কথাৰ গঢ় ক্ৰমে কেনেবা হৈ অহা যেন দেখিহে ছ-আষাৰমান সাধাৰণ-ভাবে কবলৈ ওলালো।

উল্লিখিত সাহিত্যিক ডাঙৰীয়া হুজুৰৰ ভিতৰত এজন ডাঙৰীয়াই ‘মল মৰি গজালি উঠা’ৰ দৰে অসমীয়া ছাত্ৰসকলৰ ভিতৰৰ পৰা এদল নতুন লিখক উঠি অহাত নথৈ আনন্দ পাইছে, আৰু পাৰ্শ্ব্যমানে তেওঁলোকৰ মহৎ উদ্দেশ্যৰ পুষ্টিটি উৎসাহ পানী ঢালি দি ভবিষ্যত জাতীয় জীৱনৰ প্ৰকৃত মঙ্গল চিন্তিছে। আনজন ডাঙৰীয়াও স্বদেশ আৰু স্বভাষাৰ মঙ্গলাকাজক্ষী পূকৰ। কিন্তু তেওঁলোক হুজুৰৰ মাজত বৰ্ত্তমান আনবিলাক কথাত অমিল ঘটাব দৰে এই বিষয়েও অমিল ঘটাইছে। অৰ্থাৎ ইজনে উক্ত লিখক ছাত্ৰসকলৰ ক’বাত ছই-এজনৰ ল’ৰালি দোষৰ ছিঁজ উলিয়াই উলুৰ লগত বগৰি পোৱাৰ দৰে, সকলো লিখক ছাত্ৰক নানাবকৰ্ম বাক-বিতৰ্দাৰ সৈতে হুতাশ কৰিবলৈ চোৱা যেন লাগে।’ তেখেতকে দেখি ‘আদাক দেখি উঠিল

বাক্যবোৰে তেখেতৰ এনে ব্যৱহাৰত আশ্চৰ্য বৰ আচৰিত হৈছে। কাৰণ তেখেতৰ পূৰ্বতৰ ছাত্ৰৰ লিখকৰ প্ৰতি এনেদৰে অনুদাৰ নাছিল। বিশেষ

না, কেতবীয়ে বোলে মোকো খা'ব দৰে এদল মই বৰ ভাবৰ অলপ ধতুৱা আৰু চকু পোৱা মানুহেও অসমীয়া লিখক ছাত্ৰসকলৰ ওপৰত হোৱাই নোহোৱাই দোষাৰোপ কৰি তেওঁলোকে যে এতিয়াৰ পৰা লিখা অনুচিত, সেইটি বুজাই দি মহা বিদগ্ধ পণ্ডিত আৰু পৰম দেশ-হিতৈষী দেখুৱাইছে।

প্ৰথমতে, তেওঁলোকে ছাত্ৰসকলক 'লিখক' হোৱা বাবেই দোষ দিছে। তেওঁলোকৰ মতে ছাত্ৰ হলে আৰু লিখক হ'ব নাপায়। 'পাছ' (বি.এ ৭) কৰিহে লিখক হ'ব লাগে হেনো। কিন্তু সকৰে পৰা চৰ্চ্চা নাথাকিলে 'পাছ' কৰিলেই যে লিখক হোৱা দৃশ্য জগতত বিৰল, সেইটো দেশহিতৈষী বিদগ্ধসকলৰ বিদিত আছে নে নাই? পৃথিৱীত প্ৰসিদ্ধ লিখকবিলাক প্ৰায়েই সকৰে পৰাই লিখক। গল্ডস্মিথ সকৰে পৰা কৰি, সকৰে পৰা সাহিত্যানুবাগী। দুবৈ লৈ নগৈ ওচৰৰ বঙ্গীয় সাহিত্যিক বঙ্কসকললৈ মন কৰিলেও সেই কথা জল-জল পট পট কৰে দেখিবলৈ পোৱা যায়। ৬বছৰিমান চট্টোপাধ্যায়, ৮দীনবন্ধু মিত্ৰ, ৮অক্ষয়কুমাৰ দত্ত, জীযুক্ত ববীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰ, ৮বায় কালীপ্ৰসন্ন ঘোষ, বিভাসাগৰ বাহাদুৰ চি, আই, ই প্ৰভৃতি প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড লিখকসকল সকৰে পৰা মাতৃভাষানুবাগী সাহিত্যসৈৱী ল'ৰা আছিল। লোকৰ কথা নথিলেও অসমৰ নিজৰ ফাললৈ চালেও হ'ব। অসমীয়া ভাষাৰ অদ্বিতীয় গুৰু লিখক ডাঙৰীয়া ৮লহোদৰ বৰাই বঙলা খুলৰ ৪ৰ্থ শ্ৰেণীত পঢ়াৰে পৰা কাকতলৈ প্ৰবন্ধ লিখিছিল। বৰ্ত্তমান সময়ৰ অগ্ৰগণ্য অসমীয়া লিখক জীযুক্ত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা,

ভেবেতে অলপ দিনৰ আগেয়ে ত্ৰাখন অসমীয়া ভাষাৰ সম্পৰ্কে জাৰাৰ চেষ্টাক কথাত ছাত্ৰ লিখকলৈ (যদি অকল বি. এ পঢ়া বা বি. এ পাছ ছাত্ৰকৈহে কোৱা হৈছে, তেন্তে অৱশ্যে আমাৰ ভাতৃ হাত নাই) যিভাবে উৎসাহপূৰ্ণ উপদেশ দিছিল, তালৈ চাই ভেবেতে দুবি পক্ষ লিখক ছাত্ৰসকলক 'বাৰিবাৰ ডেকুলী' বোলাটো নিতান্ত অপোহন হৈছে। বৰ্ত্ততে হ'ব, অসম-পুৰুষীৰ বোকা পানীত ডেকুলী নাথাকি কি থাকিব?

শ্রীযুক্ত সত্যনাথ বৰা, শ্রীযুক্ত হেমচন্দ্র গোস্বামী প্রভৃতি সকলোটি ছাত্ৰৰ অৱস্থাবে পৰা মাতৃভাষাৰ লিখক আছিল হ'ব পায়। একে আধাৰে কবলৈ গলে, এই ছাত্ৰৰ লিখক সকলৰ যত্ন আৰু পৰিশ্ৰমৰ ফলস্বৰূপেহে অসমীয়া ভাষাৰ আজি এইখিনি শ্ৰীবৃদ্ধি। অকল সাহিত্য ক্ষেত্ৰতে নহয়, সকলো বিষয়তে 'Child is the father of man', অথবা 'যি লাই বাঢ়িব, তাৰ দুপাততে চিন'। ক্লাইব সৰুৰে পৰা যুঁজ-বাজ প্ৰিয় ল'ৰা আছিল দেখিয়েই এসময়ত বীৰেন্দ্ৰকেশৰী বোলাই সোনৰ ভাৰতত বিজয় ঘোষণা কৰি স্বজাতিৰ আধিপত্য স্থাপন কৰিবলৈ সমৰ্থবান হৈছিল। সেইদৰে ধৰ্ম জগততো বুদ্ধদেৱ সৰুৰে পৰা ধাৰ্মিক আৰু চিন্তামগ্ন আছিল। 'বালস্তাবৎ ক্ৰীড়াসক্তঃ তৰুণস্তাবৎ তৰুণীৰক্তঃ'—কথা তেওঁৰ জীৱনত নাখাটিছিল। ৰাজনৈতিক জগততো সেই একে কথাই। দুৰৈ লৈ নগৈ—ৰাজনীতি খায় নে কাণত পিন্ধে কব নোৱাৰা আমাৰ অসমত চালেও হ'ব। মাননীয় শ্রীযুক্ত মাণিকচন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু ৬ৰায় জগন্নাথ বৰুৱা বাহাদুৰ ডাঙৰীয়া সৰুৰে পৰা ৰাজনীতি প্ৰিয় আছিল। তেওঁলোকে ১৮৭২ শকত গবৰ্ণৰ জেনেৰেল লৰ্ড নৰ্থব্ৰুক চাহাবক কলেজৰ ছাত্ৰ হৈয়ো অসমৰ হৈ অভিনন্দন-পত্ৰ দিছিল, আৰু সেই অভিনন্দন-পত্ৰ পঢ়ি লৰ্ড নৰ্থব্ৰুক আনন্দত উৎফুল্ল হৈ উঠিছিল। তেনে স্থলত যি সকল বিদ্যার্থীয়ে অকল নিজৰ কৰ্ত্তব্য কামত মন দি বাহিৰা ৰাজনৈতিক বা উচ্চৰকম সাহিত্য আলোচনাত মন নিদিয়, তেওঁলোকেই শেহত নিজৰ কৰ্ত্তব্য কাম সাধন কৰি ৰাজনৈতিক আৰু সাহিত্য জগতত আদৰ্শ পুৰুষ হৈ উঠে বুলি অসমত আৰু অসংলগ্ন কথা লিখি বিজ্ঞা জাহিৰ কৰাত একো বাহাদুৰী নাই। এই ধৰনৰ কথা লিখা লিখক সকলে নিজৰ গাত খেপিয়াই চালেও বহুত বুজিব পাৰে। তেওঁলোকৰ যদি সৰুৰে পৰা অসমীয়া ভাষাৰ চৰ্চ্চা নাখাকিল হেঁতেন, তেন্তে তেওঁলোকৰ কোনোৱে একোখন কাকতৰ সম্পাদক হৈয়ো 'দেবী কলে', 'বন্ধুই বিদায় দিলে' প্রভৃতিৰ মিচিনা কথা লিখি অসমীয়া ব্যাকৰণৰ জ্ঞানৰ শূন্যতা নেদেখুৱালে-

হেঁতেন, আৰু ‘আঙাবৰ দৰে বঙা’ৰ নিচিনা অদ্ভুত উপমা থকা ইমান একোটা ধোদোজ। ভুলত স্ব-ইচ্ছাৰে নপৰিলহেঁতেন। আৰু ‘পাছ’ কৰাৰ পিছত নো অসমীয়া লিখক কেইজন হৈছে? অসমীয়া বি. এ., এম. এ. কেইজনৰ ভিতৰত ‘আমি—অসমীয়া নাজানো’ বুলি গোঁৱৰ কৰা আৰু অসমীয়াত একাধাৰ কথা শুদ্ধকৈ লিখিব নোৱাৰাই সবচ। তেওঁলোকৰ ভাব (thought) হলেও সেই বিলাক অসমীয়াত প্ৰকাশ কৰাৰ প্ৰণালী একেবাবেই সূকীয়া। তেওঁলোকে High thought থকা কথা এটা লিখিলে যেনে হ’ব, এজন সাহিত্য সেৱী ভাল অসমীয়া লিখক ছাত্ৰে এটা লঘু ভাবৰ কথা লিখিলে তাতকৈ বোধকৰোঁ বেছি গুৱলি হ’ব। তেওঁলোকৰ আন নকওঁৱেই, বৰ্ণাশুদ্ধিৰ দোষতেই সোপাই ‘সোপায়াং নমঃ’ হ’ব।

ঘৰ এটা থিয় কৰিবলৈ হলে ভেটি, খুটা, চ’তি, মাৰলি প্ৰভৃতি বহুত সামগ্ৰী লাগে। সাহিত্য-ঘৰ বচনা কৰিব খুজিলে ভাষা-ভেটিৰ ওপৰত ভালেমান সঁজুলিৰ দৰ্কাৰ হয় আৰু সেই সঁজুলিবিলাক সকলো পৰা শিক্ষা কৰি সংগ্ৰহ কৰি লব লাগে। নতুবা ‘বৰ্ণজ্ঞান’ পৰ্যন্ত নোহোৱাকৈ সাহিত্য লিখি যশ লবলৈ গৈ জাতীয় ভাষাক টানি আঁজুৰি লাল-কাল কৰি এটা বাৰ-ডুখৰীয়া ভাষাৰ সৃষ্টি কৰাত একো লাভ নাই। জগতত হুই এক প্ৰতিভাশালী (Genius) পুৰুষত বাজে ‘পাছ’ কৰি অঁতাই সাহিত্যিক বা লিখক হোৱা দৃশ্য জগতত বাস্তৱতে বিৰল। বঙলা ভাষাত স্বৰ্গীয় মাইকেল মধুসূদন দত্ত আৰু বমেশচন্দ্ৰ দত্ত এই দুজন অসাধাৰণ প্ৰতিভাশক্তি সম্পন্ন পুৰুষেই পাছত অৰ্থাৎ বয়সত লিখক হৈ খ্যাতিলাভ কৰিছে। কিন্তু তেওঁলোকৰ দৰে দেখক genius-য়েই বা কিমান? বিশেষ, আদি অৱস্থাত তেওঁলোকৰ বঙলা সাহিত্যৰ চৰ্চা নাথাকিলেও ইংৰাজী সাহিত্যত (বমেশ দত্তৰ সংস্কৃতভাষা) সকলো পৰা প্ৰবল অৱদান আছিল। চাবলৈ গলে ৮বমেশচন্দ্ৰ দত্তৰ নিচিনা ইংৰাজীকে আদি কৰি অনেক ভাষাত অতিশয় আৰু ঘাইকৈ বঙলা ভাষাৰ আদি-মূল সংস্কৃতত সুনিপুণ আৰু ইমান

প্ৰগাঢ় আৰু প্ৰখ্যাত সাহিত্যিক পণ্ডিতে পিছত মাতৃভাষাত প্ৰতিপত্তি লাভ কৰাটো একো আচৰিত নহয়। কিন্তু বঙলা সাহিত্যত তেওঁৰো আসন ৬বন্ধিম, ববীশ্ৰুতকৈ তলতহে। ৬মাইকেল মধুসূদন দত্তয়ো পোনতে বঙলা ভাষাত লিখিবলৈ নি শিকা বাবে পিছত জ্ঞান-চকু মুকলি হ'লত কেনে অমুতপ্ত হৈ কৈছে শুনক :—

“হে বঙ্গ ভাণ্ডাৰে তব বিবিধ বতন,
তাসবে (অবোধ আমি) অবহেলা কৰি
পৰথম লোভে মত্ত, কবিন্দু ভ্ৰমণ
পৰদেশে ডিঙ্কাৰুতি কুন্ধণে আচৰি।”

মধুসূদনৰ অসামান্য প্ৰতিভাই ‘যাব বসন্ত তাৰ ঘৰলৈ অহা’ৰ দৰে যদিও পিছত বঙ্গভাষা জুৰি তেওঁৰ অপূৰ্ব কবিত্ব ঘোষণা কৰিলে, তথাপি বঙলা গভত তেওঁৰ অসাধাৰণ প্ৰতিভায়ে একো কাম কৰিব নোৱাৰিলে। সকলো পৰা মাতৃভাষাত চৰ্চা নাছিল কাৰণেই বোধকৰোঁ অসম-গৌৰৱ-বৰি মহাত্মা ৬ আনন্দবাহু বৰুৱাৰ তেজোময় প্ৰতিভাৰ পোহৰো আন্ধাৰত থকা ছুখুনী মাতৃভাষাৰ গাত পৰোঁ পৰোঁ হৈয়ে গ'ল। এই মহৎ মহৎ পুৰুষ সকলৰ দৃষ্টান্ত দিয়া দেখি এই ধিনিতে অনেকৰ ‘নাসিকা কুণ্ডিত’ হবৰ ভয়; কিন্তু তেওঁলোকে এইধিনিতে জ্ঞানী কবি লং ফেল’ৱ (Longfellow) তলত দিয়া কথাৰ মনত পেজালে উপকাৰ পাব পাৰে।

“Lives of great men all remind us.

We can make our lives sublime.”

অৰ্থাৎ,

“মহা মহা পুৰুষৰ

চানেকিৰে জীৱনৰ

আমিও কৰিব পাৰোঁ জীৱন গঢ়িত।”

ওপৰত কৈ অহা দেশহিতৈষীসকলৰ মতে হোৱাই পণ্ড লিখাটোও জগদৰ কথা হৈছে। তেওঁবিলাকৰ মতে ‘পাহ’ কবি ডাঙৰ হলেহে ঘন চিৰিকাই হঠাৎ বাজহলৰ প্ৰতি ধৰাধি কৰিভা জিহ্বা লাগে।

আজি-কালি ‘পাছ’ কৰা দৰা লগাব দৰে সকলো কথাতে ‘পাছ’ কৰাহে লগা হৈছে। (ভগবানৰ সৃষ্টিত ‘পাছ’ কবিল নোহোৱা বা নকৰা মাহুৰবোৰৰ নিগমে মবিল।) কিন্তু আচল কথা আমি ওপৰতে একবকম কৈছোঁ যে যি লিখক, বিশেষ ‘পত্ৰ’ (আমি ইয়াত ‘পত্ৰ’ আৰু ‘কৱিতা’ৰ পাৰ্থক্য বখা নাই) ল’ৰা অৱস্থাত লিখাটোহে বেছি স্বাভাবিক যেন অনুমান হয়। সাহিত্যৰ যেনেকৈ আদি অৱস্থা পত্ৰ, সাহিত্যিকৰো তেনেকৈ আদি অৱস্থাত পত্ৰহে। চাব ওৱাল্টাৰ স্কট (Sir walter scott) আৰু ৩৬৬৬৬৬৬৬ চট্টোপাধ্যায় আমাৰ কথাৰ জলন্ত পটন্তৰ। ৩৬৬৬৬ বাবুয়ে ১৫/১৬ বছৰ বয়সতে ‘মানস’ নামৰ কাব্যখনি প্ৰনয়ণ কৰে। তেওঁ আৰু তেওঁৰ সমসাময়িক আৰু প্ৰিয়তম বন্ধু ‘নীল দৰ্পণৰ’ নিচিনা অদ্বিতীয় বঙলা নাটৰ বচয়িতা স্বৰ্গীয় দীনবন্ধু মিত্ৰকে আদি কৰি বিখ্যাত লিখকে পঢ়াশালীত পঢ়া অৱস্থাতে কবি ঈশ্বৰ চন্দ্ৰ গুপ্তৰ ‘সংবাদ প্ৰভাকৰ’ নামৰ কাকতত কৱিতা লিখিছিল। কবিপ্ৰবৰ ৩৬৬৬৬৬ বন্দোপাধ্যায়েও সকৰে পৰা কৱিতা লিখিছিল। বৰ্তমান যাক বৰুৱা কালিদাস বুলি বঙালীয়ে গৌৰৱ কৰে, সেই কবিবৰুৱা ববীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰেও অতি কোমল বয়সতে কৱিতা আৰু গান বঢ়িছিল।^১ এই খিনিতে বাল্যকবি শ্ৰেণীৰ নাম ললেও লব পাৰি। অকল শ্ৰেণী কয়, সাহিত্য জগতত বাল্যকবিৰ অনেক দৃষ্টান্ত দিবলৈ আছে। লৰা কালত এই দৰে লিখিব পৰা কৰ্মতাৰ কাৰণ ইউৰোপীয় পণ্ডিতে এইদৰে নিৰ্দেশ কৰে যে সমাজৰ আৱিষ্কৃত অৱস্থাত মাহুৰ যেনে অধিকতৰ মৰমীয়া আৰু কোমল প্ৰকৃতিৰ থাকে আৰু কল্পনাপ্ৰিয় হয়, জীৱনৰ আৱিষ্কৃত অৱস্থাতো মাহুৰৰ মন সেইদৰে কোমল আৰু সবল থকাত সি কবিতাময় অৰ্থাৎ কল্পনাপ্ৰিয় হয়। কিন্তু মাহুৰ বিমান জনা বুজা হৈ আছে, সিমান

^১ “অতি কম বয়সেই কবীন্দ্ৰনাথ কবিতা লিখতে শিখিছিলেহে, জীৱনৰ সেই সময় কবিতাত কবি হ’বৰ স্বাভাবিক লক্ষণ, আবেগ ও মন্থৰতা দুটিয়া উঠে।”
(—‘বঙ্গ বোধ’ পৃঃ)

চিন্তাশীলতার লগে লগে দার্শনিক ভাব বৃদ্ধি হয় আৰু আগৰ সেই কবিত্বমূলভ কল্পনাৰ উচ্ছ্বাস অন্তৰৰ পৰা ক্ৰমে গম নোপোৱাকৈ আঁতৰ হৈ যায়। তেতিয়া মানুহৰ সবল হৃদয়ৰ ভাবুক (কবি) নহৈ এজন চিন্তাশীল দার্শনিক হৈ পৰে, আৰু তেতিয়া তেওঁৰ ভাষা-বিচাৰ-চাতুৰ্যময় দার্শনিক ভাবেৰে জড়িত হৈ উঠে। সেই কাৰণেহে কেৱল পদ লিখা (Verse maker) অকবিৰ কথা নকওঁৱেই, যি সকল আজীৱন স্বাভাৱিক কবি, তেওঁলোকৰো প্ৰায় ভাগৰে আদি অৱস্থাৰ কবিতাহে বেছি মনোমুগ্ধকৰ। আন এটা কথা, লৰা কালত, বিশেষকৈ যৌৱন কালত মানুহৰ ভাববিলাক কবিতাময় হোৱাৰ লগে লগে মানসিক শক্তিও বৰ প্ৰবল থাকে। সেই গতিকে প্ৰায়-বিলাক কবিৰ যৌৱন অৱস্থাৰ কবিতাহে সবহ আৰু হৃদয়ৰ নিচিগা ধাৰ। এই কথা আমাৰ আধুনিক অৱস্থাৰ সৰ্ব-প্ৰধান কবি ব্ৰহ্মস্পদ শ্ৰীযুক্ত পদ্মনাথ বৰুৱা ডাঙৰীয়াতে ভালকৈ খাটে যেন পাওঁ। তেখেতৰ যৌৱন অৱস্থাৰ কবিতা বিলাক যেনে মধুৰ, এতিয়াৰবিলাক বাস্তবতে তেনে নহয় যেন অনুমান হয়। ৬হেমচন্দ্ৰ বন্দোপাধ্যায় আৰু ৭নবীন চন্দ্ৰ সেনৰ ভাটী বয়সৰ কবিতায়েো তাৰে প্ৰমাণ দিয়ে। অৱশ্যে বৰীশ্ব বাবুৰ গীতিকবিতা সদায় একেদৰৰ। আমি এইবিলাক কথা দেখুৱাই আটাইখনকে যে কবি হৈ বহিবলৈ কৈছোঁ, কিম্বা আটাইবিলাক ছাত্ৰৰ লিখাকৰে যে কবিতা লিখিবই লাগে এনে নহয়।* মুঠেই যিবিলাকৰ কবিতা লিখিব পৰা শক্তি কিম্বা

* আজি-কালি অৱশ্যে কোনো কোনো কবি হ'বৰ বিশেষ কাৰণৰ কথা দেখা যায়। আনকি কোনো কোনোৱে লোকৰ কবিতা 'জাল' আৰু চুব কাৰি, কোনোৱে আকৌ লোকৰ হুতুৱাই লিখাতো কাকতত কবিতা বাহিৰ কৰে। কিন্তু চুব কবি যে কবি বোজাব নোৱাৰি সেইটো ধুকণ, আৰু সেই বৃত্তি আচৰিলে হানিত বাজে লাভৰ কথা-কিওঁ এটাও নহয়। কবিৰ কবিতা নিজৰ 'স্বাভাৱিক ভাবৰ উদ্গীৰণ' হ'লে, লোকৰ 'উদ্গীৰণ উদ্গৰ' কৰিলে কবিতা নহয়। থল বৃত্তি আইন ভাষাৰ পৰা অনুবাদ আৰু কুচিং অনুকৰণ কৰাটোও দোষনীয় নহয়, কিন্তু নিজৰ ভাষাতে কল্ল-কলি খেলাব নামে কি? —লিখক

স্বাভাবিক কল্পিতানুবাগ আছে, সিবিলাকে যেন এট বিলাক দৃষ্টান্ত প্ৰত্যক্ষ কৰি বাবে-বাংকৰা কথাটো কান নিদিব, আৰু নিজৰ স্বাভাবিক অনুবাগ অটুত বাধি মাতৃভাষাৰ উন্নতি সাধন কাৰ্যত ডাক যোগ দিব।

তৃতীয়তে, ওপৰত কোৱা দেশোদ্ধাৰক বিজ্ঞ পুৰুষ সকলৰ মতে হলে আৰু কোনো যুক্তি যুক্ত কথাও কব নাপায়। “যুক্তিযুক্তযুপা-দেয়” বচনঃ বালকাদপি—অৰ্থাৎ যুক্তিযুক্ত কথা ল’বাব পৰাও গ্ৰহণ কৰিব লাগে। বিশেষ কুৰি শতিকাৰ দৰ্শন বিজ্ঞানৰ দিনত যুক্তি আৰু প্ৰমাণতকৈ একোৱেই ডাঙৰ নাই, তেনে স্থলত যদি কোনো মাতৃভাষানুবাগী ছাত্ৰে কোনো মন্তভেদ থকা কথাৰ (যেনে, ‘লিখা’ আৰু ‘লেখা’) যুক্তিৰ শুদ্ধাশুদ্ধ প্ৰমাণ কৰি দেখুৱায়, তেন্তে তেওঁৰ ওপৰত খঙা হস্ত তৈ গাল পাবি দিয়াটো মাতৃভাষানুবাগী জ্ঞানী পণ্ডিতৰ কামনে ?

অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণত বৰ্তমান শত বেমেজালি ঘটাই লোৱা হৈছে। তালৈ চাই কোনো ছাত্ৰে সেই বিষয়ে যুক্তি দিব পৰাও হাঁহিয়াতৰ কথা নে কি ? তাত ইমান চকু পুৰি মৰিব লাগিছে কিয় ?

সিদিনা আমাৰ ‘আসাম বান্ধৱ’ কাকতত কোনোবা এজন ছাত্ৰৰ হিতাকাঙ্ক্ষী কুটুমে ‘তিনি মৰীয়া বুদ্ধস্তৰ মুখা’ত এবকলা বহুৱা গোৱা দেখি পঢ়ি তেওঁক আমাৰ পইচা কেইটামান দিবৰ মন গৈছে। সকলো লিখক ছাত্ৰে গোট খাই এই বহুৱা জনলৈ বৰঙনিহে তুলিব লাগিব।

আজি কালি সমালোচনা মানে যে বিদগ্ধ দেশ-হিউৰী সকলে কি বুজিছে, তাক আমাৰ নিচিনা অল্পমতি বালকে বুজা টান। যুৱেই ইয়াকে বুজিছোঁ যে তেওঁলোকৰ মতে সমালোচনা বুলিলেই চুৱা। এনে চুৱা ভাবৰ গড়িলা লৈয়ে বহুতে অসমীয়া ছাত্ৰৰ লিখক দলক সমালোচনাৰ পাৰ্শ্বমানে নিকটতা দেখুৱাই নথৈ ৰৈছে। তেওঁলোকৰ কথাত বুধ নবজাই আমি ইয়াকে মাথোন কওঁ যে আমি যি কি পঢ়ো,

তাকে সমালোচনা কৰিছে পঢ়িম। কাৰণ সেয়ে হৈছে প্ৰকৃত Study অৰ্থাৎ অধ্যয়ন। বিবেক-শক্তি-সম্পন্ন মানুহৰ সম্ভাৱন হৈছে যেতিয়া যেনে যিহকে লিখে; যিহকে কয়, তাকে চকুমুদি পতিয়াব নোৱাৰে আৰু নপতিয়াওঁ। ইংৰাে Rationality অৰ্থাৎ বিচাৰ শক্তি আৰু Inquisitiveness অৰ্থাৎ অনুসন্ধিৎসা দিছে যেতিয়া সেই বিলাকৰ প্ৰকৃত ব্যৱহাৰ কৰি, অৰ্থাৎ সকলো কথা পুথানুপুথাকপে বিচাৰ কৰিছে ক্ষান্ত দিম। নোচোৱাকৈ আহাৰ কৰিলে সি যেনেকৈ অজীৰ্ণ হয়, কোনো বিষয়ে সমালোচনা কৰি নলভা জ্ঞানো সেইদৰে বিষময় হয়। এতেকে কোনো বিষয়ৰ কোনো লিখা হৃদয়ঙ্গম কৰিবলৈ হলে, অৰ্থাৎ তাৰ জ্ঞান নিজৰ কৰিবলৈ হ'লে Critically অৰ্থাৎ সমালোচনা কৰি পঢ়িব লাগিবই লাগিব। ডাঙৰ মানুহৰ লিখা সমালোচনা কৰিলে স্বীকৃতিৰ হব নালাগে যেন পাওঁ। ডাঙৰৰো কেতিয়াবা সৰুৱে সমালোচনা কৰিব লগাত পৰে। 'মুনিৰাঞ্চ মতিভ্ৰমঃ'—অৰ্থাৎ ডাঙৰ মানুহৰ ভুলভুল নহয় নে কি? যিটো প্ৰকৃত ভুল, সি দিল্লীৰ বাদছাহে কৰিলেও ভুল।

চাৰি

কোৱা ভাষা আৰু লিখা ভাষা

পৰিবৰ্ত্তন জগতৰ ধৰ্ম্ম। কালৰ অবিৰাম সোতে জগতত একো-
স্থিৰ বখা নাই, কেৱল চৌৰ উপৰি চৌ, পৰিবৰ্ত্তনৰ পাছত
পৰিবৰ্ত্তন। এটা কথাৰে, পৰিবৰ্ত্তনৰ ভিতৰদিয়েই বিকাশ আৰু
পৰিবৰ্ত্তনৰ ভিতৰদিয়েই বিনাশ। বিকাশৰ পৰিবৰ্ত্তনেই উন্নতি,
বিনাশৰ পৰিবৰ্ত্তনেই অৱনতি। ফুল পৰিবৰ্ত্তন হৈ ফলৰূপে কলি উঠে,
সি বিচ্ছেদৰ বা বিনাশৰ পৰিবৰ্ত্তন নহয়; বিকাশৰ পৰিবৰ্ত্তন। কিন্তু
ফুল ফুলি যদি কলিতে লেবেলি যায়, তেন্তে সি বিচ্ছেদৰ কাহিনী।
আমাৰ সাহিত্যতো সম্প্ৰতি এটা ভাষা সম্বন্ধে কলিতে লেবেলি বোৱা
বিধৰ পৰিবৰ্ত্তন দেখা গৈছে। আজি ৬৭ বছৰ মানৰ পৰা আমাৰ
সাহিত্যত কোৱা ভাষা আৰু লিখা ভাষা লৈ বিস্তৰ মতভেদ, আৰু
সেই মতভেদৰ ফলস্বৰূপে এটা অস্বাভাৱিক পৰিবৰ্ত্তনেও দেখা দিছে।

প্ৰথমতঃ, কোনো কোনোৱে কয়, কোৱা ভাষা আৰু লিখা ভাষা
একে হ'ব লাগে। অৰ্থাৎ আমি মুখেৰে যেনেকৈ কওঁ, লিখোঁতে
অবিকল তেনেকৈ লিখিব লাগে। কোনোৱে আকৌ কয়, কোৱা
ভাষা আৰু লিখা ভাষা একে হ'বই নোৱাৰে। কওঁতে তুমি যেনেকৈ
কোৱা ক'বা, কিন্তু লিখোঁতে তাৰ ওচৰ সীমায়ো যাব নোৱাৰা। অৰ্থাৎ
লিখোঁতে শ্ৰুতি মধুৰ কবিবৰ অৰ্থে প্ৰতিমা সজাদি তুমি এটা ভাষা
সাজি উলিয়াবা। এই দ্বিতীয় মতটো কোনো মতেই সমৰ্থন কৰিব
নোৱাৰি, কাৰণ লিখা ভাষাৰ উদ্দেশ্যতো কিবা এটা একেবাৰেই
অসাধাৰণ ক'বা নহয়, সাধাৰণক বুজোৱাহে তাৰ উদ্দেশ্য। গতিকে
সি যদি তেনেই কৃত্ৰিম হয়, তেন্তে উদ্দেশ্যই নিবল হ'ব। ভাষা

মানুষৰ স্বাভাৱিক উচ্ছ্বাস, গতিকে সি যদি তেনেই অস্বাভাৱিক হয়, তাৰ ভাষাৱেই নাথাকিব, সি মুঠেই কিছুমান কিন্তুত-কিমানকাৰ শব্দ-সমষ্টিত বাজে আন একো নহ'ব। দ্বিতীয়তঃ ভ্ৰূত মধুৰ কবিবলৈ যে এটা চৰ্কেৰীয়া ভাষা লিখিব লাগিব, তাৰ কোনো মানে নাই, কাৰণ ভাষাৰ ভ্ৰূতি-মধুৰতাটো মানুহৰ সৌন্দৰ্যবোধ শক্তিৰ ওপৰতহে ঘাইকৈ নিৰ্ভৰ কৰে। ভ্ৰূতি-মাধুৰ্যও এটা সৌন্দৰ্য বিশেষ। তাৰ এটা (Absolute standard) পূৰা জোখ বা নিৰ্দিষ্ট সীমা নাই। সেই দেখি ভ্ৰূতিমধুৰ, ভ্ৰূতিকট ঠিক কবিবৰ ভাৰ সৌন্দৰ্য বোধৰ গাতহে ঘাইকৈ পৰে।

সকলবাই বন্ধুকৰ আৱাজ এটা শুনিলেই আনন্দত উদ্বাউল হৈ উঠিব, কিন্তু এজন জনা বয়সস্থ মানুহৰ কানত হয়তো সি এটা বিৰক্তি ভাববহে উজ্জেক কবিব। সৌন্দৰ্য চৰ্চাৰ (Aesthetic culture) উন্নতিত এইটো ভালকৈ বুজিব পৰা গৈছে যে অস্বাভাৱিকতকৈ স্বাভাৱিকতহে সৌন্দৰ্য। কিছুমান দিনৰ আগেয়ে আমাৰ মানুহে উৎসৱ আদিত তুলাপাতেৰে গছ, লতা, ফুল কাটি উৎসৱ ঘৰৰ শোভা বৰ্দ্ধন কৰিছিল, কিন্তু আজি-কালি শিক্ষাৰ পোহৰে অনেকৰ মন মুকলি কৰি দিয়াত, সৌন্দৰ্যবোধ উন্নত হোৱাত 'তুলাপাতৰ সাজ' গুচি সবহ ঠাইতে সঁচা-সঁচি গছ-লতা ফুলেৰেহে শোভা বৰ্দ্ধন কৰা দেখা যায়। সেইদৰে ভাষা বিষয়তো আজি কালি স্বাভাৱিক ভাষাত, ঘৰুৱা কথাত লিখিব জানিলেহে অধিক সৌন্দৰ্য, অধিক ভ্ৰূতি-মধুৰতা। অৱশ্যে প্ৰথম মন্তটোও আমি আখৰে আখৰে মানিব নোৱাৰোঁ; কাৰণ আমি যেনেকৈ কথা কওঁ ঠিক তেনেকৈ লিখাও অসম্ভৱ, অসম্ভৱ লিখা অসুচিতেই। কোৱা আৰু লিখা ভাষাৰ ভিতৰত অলপ পাৰ্থক্য থাকিবই, কাৰণ কোৱা আৰু লিখা দুয়োৰে উদ্দেশ্য সুকীয়া। "কথনৰ উদ্দেশ্য কেৱল সামান্য জ্ঞাপন, লিখনৰ উদ্দেশ্য শিক্ষাদান আৰু চিন্তা সঞ্চালন।" সেই কাৰণেই আমি বুধেৰে যেনেকৈ লাগ লাগ নোহোৱাকৈ কথা কওঁ, তাৰে এই মহৎ উদ্দেশ্যসিদ্ধ হোৱা অসম্ভৱ।

গতিকেই আকৃতিত কোৱা আৰু লিখা ভাষাৰ অলপ হীন দেখি থাকিবই, কিন্তু প্ৰকৃতিত একে। অৰ্থাৎ কোৱা ভাষা উকা, লিখা ভাষা অলঙ্কাৰিত; নতুবা ভাষা জ্ঞানিবা একজনী ছোৱালী, তাই যেতিয়া ধূলি বালি লৈ থাকে, তেতিয়া কোৱা ভাষা, যেতিয়া গা-পা ধুই সাজ পাৰ পিন্ধি গুৱনীটী হৈ পৰে, তেতিয়া লিখা ভাষা। যেতিয়া তাই চটফটীয়া, চকলা, লাগ-বান্ধ নোহোৱা কথা কোৱা অৱস্থাত, তেতিয়া কোৱা ভাষা, যেতিয়া তাই অলপ বুজন, স্থিৰমতী, লজ্জাশীলা আৰু সংযত ভাষিনী, তেতিয়া লিখা ভাষা। কিন্তু সেই একেজনী ছোৱালী, একে ভেজ মাংস, একে আত্মা।

ওপৰত কৰা সিদ্ধান্তৰ সমৰ্থন কৰিও তৃতীয় এদাল কব যে সেই ভেজ মাংসৰ ছোৱালীজনী গোটেই দেশৰ উমৈহতীয়া সম্পত্তি নে এখন বা দুখন জিলাৰহে এজনীয়া মাল? অৰ্থাৎ ধৰা, অসম দেশৰ ভাষাটো শিৱসাগৰ লক্ষীমপুৰৰহে নে কামৰূপ আৰু গোৱালপাৰাৰো? কোৱা ভাষাৰ আদৰ্শ যেতিয়া ঠায়ে ঠায়ে বিভিন্ন, তেনেস্থলত সেই ভেটিৰ ওপৰত এটা সাহিত্যিক ভাষাৰ অট্টালিকা নিৰ্মাণ কৰা যায় কেনেকৈ? ইয়াৰ উত্তৰত ইয়াকে কব পাৰি য় হিমালয় পৰ্ব্বতটো ৫ মাইল ওখ বুলিলে হিমালয়ৰ ই মূৰৰ পৰা সিমূৰলৈকে গোটেই পৰ্ব্বতশ্ৰেণী সমানে ৫ মাইল ওখ নহয়, শৃঙ্গ এভাৰেটত হে ৫ মাইল ওখ, বাকী শৃঙ্গবোৰ ২।৩।৪ মাইলহে ওখ।

সেইদৰে কোনো এখন দেশৰ ভাষা বুলিলেও সেই দেশৰ কোনো বিশেষ ঠাইৰ মাতৰ লগত বেছিকৈ মিলি যোৱা কিঙাপৰ ভাষাক হে বুজিব লাগিব। কিন্তু সেইবুলি তাত যে সেই দেশৰ অন্তান্ত ঠাইৰ ভাষাও নাথাকিব, এনে নহয়। হিমালয়ৰ যেনেকৈ এভাৰেটক এৰি অন্তান্ত শৃঙ্গবোৰেও হিমালয়ৰ তিনি-চাৰি মাইলৰ উচ্চতা অধিকত কৰি আছে, কোনো দেশৰ ভাষাৰ বিভিন্ন ঠাইৰ মাত-কথা বোৰেও (Dialects) আচল ভাষাটোৰ বহুত অলপ সেই দৰেই জুৰি আছে। এই বিনিভেদেই নিষ্কণ্ঠ প্ৰশ্ন উঠিব যে এখন দেশৰ কোন ঠাইৰ ভাষাক

এভাবেই শৃঙ্গ বুলি ধৰিবা ? কাঞ্চনজঙ্ঘাই যদি এভাবেই বুলি ফেপেবি মাৰি ধৰে ? যি ঠাইত দেশৰ ৰাজধানী হয় ; যি ঠাইত উচ্চ শিক্ষিত ভ্ৰমলোকৰ সংখ্যা স্বাভাৱিকতে সবহ হৈ পৰে ; যত ৰাষ্ট্ৰ, সমাজ, ধৰ্ম্ম, বেপাৰ বাণিজ্য লৈ গোটেই দেশখনৰ মনৰ আলোড়ন কেন্দ্ৰ হয় ; সেই ঠাইৰ ভাষাই স্বভাৱতে মাৰ্জিত, বলিষ্ঠ উন্নত হৈ সেই ঠাইৰ ভাষা—হিমালয়ৰ এভাবেই শৃঙ্গৰ ওপৰতে তুৰাব-ধবল কীৰিতি পিন্ধি সাহিত্য দেৱতাই দৰ্শন দিয়ে। এই কাৰণেই বঙলা সাহিত্য কলিকতাৰ ফালৰ মাত-কথাৰে ভৰপূৰ, এই কাৰণে বৰ্ত্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ ভাষাতো উজনিৰ মাত-কথা প্ৰচুৰ, নামনিৰ অলপ তাকৰ। ভাষাৰ এই স্বাভাৱিক কাৰণত ঘটি উঠা প্ৰাধান্য আৰু অপ্ৰাধান্য লৈ নামনিৰ লেখক সকল কুক্ক হোৱাৰ কোনো কাৰণ নাই। এই খিনিতে কোনোৱে আকৌ প্ৰশ্ন কৰিব পাৰে যে উজনিৰ শিৱসাগৰ আহোম ৰজাৰ দিনতহে ৰাজধানী আছিল, এতিয়াতো নাই, গতিকে তাৰ ভাষাটোক আজিৰ আসামে কিয় সাহিত্যিক ভাষা বুলি ধৰিব ? আমি কোৱা নাই যে শিৱসাগৰৰ ভাষাটোৱেই এতিয়াও আমাৰ সাহিত্যিক ভাষা হওক ; অসমত আজিলৈকে যি এটা সাহিত্যিক ভাষা গঠিত হৈছে, ওপৰত কৈ অহা স্বাভাৱিক নিয়মানুসাৰে শিৱসাগৰৰ ফালৰ পৰিমাণ মাৰ্ধোন তাত অলপ সবহ, অস্থান্য ঠাইৰ অলপ তাকৰ, এইটো বুজোৱাহে আমাৰ কথা। আজিৰ যিটো আমাৰ সাহিত্যিক ভাষা, সেইটো যে ‘হুবহু শিৱসাগৰীয়া বা উজনীয়া এনে নহয়। সকলো ঠাইৰ গ্ৰাম্যতা (Vulgarity) সাহিত্যিক ভাষাত পৰিত্যক্ত। আমাৰ কথাৰ প্ৰমাণ স্বৰূপে একাঁকি উজনীয়া আৰু কামৰূপীয়া মাডেৰে সৈতে লিখা ভাষাৰ তুলনা কৰি চালেই হ’ল।

উজনীয়া গ্ৰাম্য—এই ল’হালিবিলাক বৰ ছুই।

নামনিৰ গ্ৰাম্য—এই হুজিগিলা বৰ ছুই।

সাহিত্যিক ভাষা—এই ল’হাহোৱাজীবিলাক বৰ ছুই।

ভাষাৰ ঐক্য (Identity) কেৱল কিছুমান শব্দৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ নকৰে ; বচন ভঙ্গী আৰু উচ্চাৰণাদি ব্যাকৰণৰ নিয়মৰ ওপৰতহে ভাষা ঐক্য প্ৰতিষ্ঠিত। নামনিৰ ফালৰ অনেক শব্দ আমাৰ ভাষাত নাই, এতিয়া লাহে লাহে সেইবোৰ স্মৃতিত লবলৈ আপত্তি হ'ব নালাগে। বেজবক্ৰা ডাঙৰীয়াই কোৱাৰ দৰে “দিয়া লোৱা-বীতি সকলো বিষয়তে আছে, আৰু থাকিবই। সদায় গাই-গোটা পেটে ভঁৰাল হৈ কোনো ভাষা থাকিব নোৱাৰে, আনকি ভাষাৰ নেপোলিয়নেও নোৱাৰে। উজনিৰ প্ৰাধান্য থকা ভাষাইও ভাটীৰ পৰা শব্দ সম্পদ লবলৈ লাগিব, সেইদেখি লৈছে আৰু আগলৈকে ল'ব। আদান-প্ৰদান ব্যতিৰেকে কোনো জীৱিত ভাষা, জীৱিত জাতি আৰু সৃষ্ট জীৱিত বস্তুৰ সংসাৰ-যাত্ৰা নচলে। বন্ধিফু ভাষাই চাৰিও ফালৰ পৰা ভাষা আৰু ভাৱ-ব্যঞ্জক শব্দ নিজৰ ভিতৰুৱা কৰি লয়, যুত বা মৰিবলৈ ওলোৱা ভাষাইহে ল'ব নোৱাৰে।” নামনিৰ লিখক সকলে আজি কালি ‘চকু’ৰ ঠাইত ‘চখু’, ‘ভবা’ৰ ঠাইত ‘ভাৰা’, ‘বোকাৰ’ ঠাইত ‘পেঁক’ আদি নামনিৰ ঘৰুৱা শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ ধৰিছে। আমাৰ মনেৰে তাত উজনিৰ উজনিয়া লেখক সকলৰ চকুৱে খচ্খচোৱাৰ সন্ধান নাই, কাৰণ একেটা অৰ্থৰে বৰ্ণবিস্তাৰ হেৰু-কেৰ খটা হুই বা ততোধিক শব্দ সকলো ভাষাতে আছে। বঙলাত ‘হুমাই বোৱা’ কথাটো ‘নিভিয়া যাওয়া’ আৰু ‘নিবিয়া যাওয়া’ হুইটা হুই জ্ঞানীৰ লিখকে লিখে। সেইদৰে ‘চোক’, ‘চোখ’ আৰু ‘চকু’ তিনিওটা শব্দই মিলিজুলি বঙলা ভাষাত ঠাই পাইছে। নামনিৰ লিখক সকলে যদি ‘চখুইদি চলোঁ’ নিলিখি বৰক ‘চকুৱে চলোঁ’ লিখে, তেন্তে তাত কবলৈ আমাৰ বিশেষ একো নাথাকে, কিন্তু তেওঁবিলাকে অসমীয়া ভাষাৰ অতি সুশৃঙ্খলিত ব্যাকৰণ পৰ্যন্ত বিশৃঙ্খল কৰি পেলোৱা দেখিহে হুখ লাগে। অসমীয়া ভাষা আধুনিক সাহিত্য সম্পদত হুৰীয়া হলেও আজল ভাষা বিষয়ত (As Language itself) যে কিমান পুৰুষ, তাক প্ৰাক-অসমীয়া অৰ্থাৎ বৰুৱাৰ ‘হেমকোৰ’ আৰু ‘অসমীয়া

ব্যাকবণেই' যুক্তকণ্ঠে স্বীকাৰ কৰায়। এই সম্বন্ধে আমাৰ কবলগীয়া বহুত, সম্প্ৰতি সেইবোৰ উজ্জ্বলি লৈ প্ৰবন্ধ দীঘল নকৰোঁ, সুবিধামতে স্থানান্তৰত তাৰ আলোচনা হ'ব।

আচল কথা, ভাষা ভাবৰ স্বাভাৱিক উদ্ভাস। সেই কাৰণেই এটা ভাষাত বিবিধ লিখকৰ ইমান বিবিধ লিখনবীতি (Style) দেখিবলৈ পোৱা যায়। য'ত ভাবৰ এই স্বাভাৱিকত্ব নাথাকে, তাতেই ভাষাৰ দুৰ্দশা ঘটে। লিখক এজন চেতন প্ৰাণী, অকল চেতন প্ৰাণী হিচাপেই নহয়, ভাষা হিচাপেও চেতন, অৰ্থাৎ ভাষাৰ শুদ্ধা-শুদ্ধতা, ভাবৰ মিল-অমিল, ব্যাকৰণৰ নিয়ম প্ৰণালী সকলোৰে সম্বন্ধে তেওঁ সচেতন (conscious) হোৱা উচিত, কিন্তু ভাতকৈও যদি তেওঁ একাচি চৰা হৈ পৰে, তেতিয়াই মজ্বিল। যেই সেই কথাতে অতি সচেতন (over conscious) হলেই স্বভাৱ নষ্ট হৈ অভাৱত পৰা যায়। 'মই খাচ ঘৰুৱা ভাষাবেহে লিখিম', বা 'মই বৰ আলঙ্কাৰিক ভাষাবেহে মোৰ ভাবটো প্ৰকাশ কৰিম', কিম্বা 'মই ভাষাৰ সাহিত্যিক প্ৰথা পদ্ধতিৰ এটা নতুন সালসলনি কৰি দিওঁ'—এই কথা যদি কবি বা সাহিত্যিকে লিখাৰ সময়ত ভাবে, তেন্তে জানিব তেওঁৰ বচনা বসন্তলৈ গ'ল। তেওঁৰ ভাষাই ভাবৰ লগত তাল বাখিব নোৱাৰি পানীত ডেল ওপঙাৰ দৰে ওপঙিবলৈ ধৰিলে। সৌন্দৰ্য বোলা, সৌষ্ঠৱ বোলা বস্তুটো য'তে-ত'তে অৱলীলাক্ৰমেহে ওলাই পৰে, জোৰ কৰিবলৈ গলেই সৌন্দৰ্য্যৰ ওচৰত হাৰ। সৌন্দৰ্যত কেতিয়াও গাৰ বল নাখাটে, সি সদায় স্বাধীন, সদায় স্বতঃস্ফূৰ্ত। খটাওঁ বুলি কৌশল (Artifice) যিমান খটাৰা, কলা (Art) সিমান নষ্টহে হ'ব। যি গায়কে গানৰ প্ৰত্যেক তাল আৰু লয়টোৰে একোটা হেঁচা দিয়ে, তেওঁৰ গান যে তেওঁ নিজে বৰ 'ওস্তাদি' কৰি গাইছে। বুলি ভাবিলেও জোতাৰ কাণত পদে পদে লালিত্য আৰু মাধুৰ্য্যহীন হৈ পৰে, ই জনাজাত কথা। সেই কাৰণে একেবাৰেই আপোন পাহৰা হৈ যি গায়কে কেৱল ভাবৰ প্ৰেৰণাৰ হাতত আত্মসমৰ্পণ কৰি দিব পাৰে,

তেওঁৰ সঙ্গীতেই নৈব চৌৰ দৰে কল-কন্দনত বাজিবলৈ ধৰে। কবি আৰু লিখক সম্বন্ধেও সেই একে কথাই। ওপৰত কোৱা অতিচেতনাব (Over consciousness) দোষতে সাহিত্যত দুই জীৱন-বিহীন দুৰ্বোধ ভাষাৰ সৃষ্টি হয়, এক হৈছে পাণ্ডিত্য নৃচক (Pedantic), আৰু এক হৈছে গ্ৰাম্যতা নৃচক (Vulgar)। অসমীয়া ভাষাৰ বৰ্ত্তমান এজন অতি-সচেতন লিখকৰ এৰ্কাণিক কথাটো মন দিয়ক,—“চকুৰে দৰ্শন আৰু ভৰিৰে বুলন কাম নকৰিলে তেনে মানুহৰ সেই দুই চৰ্ভিয়া নাই বুলি ধৰিব পাৰি”—(সত্যনাথ বৰা)। গই কথা ঠিক লিগোতে লিখকে ‘চকুৰে দৰ্শন’, ‘ভৰিৰে বুলন’ আৰু ‘চৰ্ভিয়া’ এই শব্দ কেইটা চলাওঁ বুলি এনে জোৰকৈ (Forcedly) চলাইছে যে উক্ত ভাবটোত তিনিওটা শব্দ মূবুলি নচলি অচল হৈ পৰিছে।

এজনৰ এৰ্কাণিক পাণ্ডিত্যনৃচক কথাটো কাণ দিয়ক :—“কত কালৰ ৰোপিত আত্ম বৃক্ষডালি, প্ৰতি বৎসৰে তাৰ ফল উপভোগ কৰি আহিছোঁ, তথাপি বসন্তকালৰ নৱ মুকুলমণ্ডিত চ্যুত পাদপৰ অভিনৱ শোভা দেখি প্ৰাণ গলিত হয়। তথাপি এদিন হৈমন্তিক শস্ত্ৰ বাজিব দ্বাৰা হেমজ্যোতি পৰি শোভিতা ধৰিত্ৰীৰ অভিনৱ অলঙ্কৃত বেশ দেখি আনন্দ উৎসৱত আকুল হৈছিলোঁ”—(তাবানাথ চক্ৰৱৰ্ত্তী)। ইয়াৰ টীকা কৰিবলৈ দুৰ্ভাগ্যক্ৰমে আমি মল্লিনাথ নহলোঁ, আপোনালোকে পাৰে যদি মুখতে চাকি চাওক, কিন্তু আন এজন সিদ্ধহস্ত লেখকৰ—“তেওঁৰ আজি-কালিৰ প্ৰশান্ত-নিবাত-নিৰুপ্ত তকৰ নিচিনা সৃষ্টি দেখিলেই কোন মাইকীৰ পোৱে কৰ পাৰে যে তেওঁ কেঁচা বয়সত হুটালিৰ চৌৰ ওপৰত খব মাৰি বুৰা অঘাইটো আছিল?” (মল্লিনাথ বেকবৰুৱা)। ইয়াত ‘প্ৰশান্ত নিবাত নিৰুপ্ত তকৰ’ নিচিনা সংকট শব্দকো লিখিব জনা গজিকৈ কোন মাইকীৰ পোৱে অসমীয়া বুলি নকৰ? সেইদৰে আৰু এজন ভাব-ব্যাকুল কবিৰ “চকুৱে চকুৱে চাই চকু কথা পাটোঁতেই, বিচ্ছেদ খেদালি চায় চাকি ধৰি লাহেকৈ” (মল্লিনাথ বৰুৱা)—ইয়াত ‘চকু কথা’ আৰু ‘বিচ্ছেদ-খেদালি’—এই

শব্দ ছুটা যদিও কোৱা ভাষাৰ শব্দ নহয়, সাজি উলিয়া শব্দহে (Coined word), তথাপি ভাবৰ লগত এনে সূক্ষ্মবকৈ বজ্জিতা খাই গৈছে যে সেই শব্দ ছুটা যোজনাৰ বাবে কবিৰ সৃজনী শক্তি নবখনি নোৱাৰি। ভাব হলে যে ভাষা আপুনি কবাবৰ পৰা ওলাই পৰে, এই শব্দ ছুটিয়ে বেচ সাক্ষী দিছে।

পৰিশেষত কওঁ যে অসমীয়া সাহিত্যৰ এই উঠি অহা বয়সত উজনীয়া কামৰূপীয়া আদি সঙ্কীৰ্ণ ভাবৰ বোগ সূমাই লৈ তাক বাতি-বুতি থাকিবৰ আৰু আমাৰ সময় নাই, আজি আসামে ভাবতৰ অশ্রুত প্ৰদেশৰ সৈতে শাৰী পূৰাবৰ সময়। আজি গোটেই ভাবতৰ এটা উমৈহতীয়া ভাষা (Lingua Franca) গঠন কৰিবৰ সম্ভা। এনে স্থলত আমি অসমীয়া কেইটাই কামৰূপীয়া আৰু উজনীয়া বিভিন্নতাবোৰ লৈ মনাস্তৰ ঘটাবৰ সময় আছে নে? এই ক্ষেত্ৰত যদি আমাৰ ক্ষুদ্ৰ স্বাৰ্থবোৰ বিসৰ্জন দিব নোৱাৰোঁ, তেন্তে আমাৰনো স্বাৰ্থ ভাগৰ মহিমা ক'ত? জাতীয় যজ্ঞত স্বাৰ্থৰ স্তুতাহতি দিলে কি? জীৱন্ত ভাষা আৰু জীৱন্ত সাহিত্যৰ গতি জীয়া নৈব দৰে সদায় স্বাধীন, সদায় অবাধিত, তাক ধৰি কোনেও এপিনে গাব বলেৰে পোণাই নিব নোৱাৰে। অসমীয়া ভাষাও জীৱন্ত ভাষা; গতিকে তাৰ গতিবোধ কৰে কোনে? এই ভাষা আৰু এই সাহিত্যেই যে এদিন টকলা অসম ভূমিক 'সুজলাং সুকলাং শস্ত্ৰ শ্ৰামলাং' কৰিব; সেই দেখিয়েইতো দেশৰ চিত্ত-কুহবত স্তব্ধ হৈ আছে সূদীৰ্ঘ প্ৰতীক্ষা, —সাহিত্য গজাৰ ভগ্নীৰথ এজন বহিৰচক্ৰ বা বৰীঅনাথলৈ।

পাঁচ

বেজবকরা ডালিয়া

এই মূল চৰিত্ৰৰে জিহু আৰু ডালিয়া, দুটি নামত দুটি সুকীয়া চৰিত্ৰ। ছেঙ্গপীয়েৰে কৈছে, নামে কি কবিব পাৰে, গোলাপক যি নামকে দি মাতা তথাপি সি গোলাপ যেনেই গোন্ধাব।

নাগ-বালা কাননৰ এই দুটি নামৰ কোনটি গোলাপ কেনে গোন্ধাইছে সেইটোকে শুতি চোৱাই এই প্ৰৱন্ধৰ মূল উদ্দেশ্য।

ৰাজ্য লোলূপ, ছৰাচাৰ, নবঘাতী লৰাবজাই অকটক। ৰাজ্য ভোগ কবিবৰ মতলবেৰে ছৰাভিষক্তি পাতি যেতিয়া আহোম ৰাজ কৈল বোৰৰ সকলো গোপ্তিৰ অজ্ঞাত কৰাই অৱশেষত গদাপানিক ধৰিবলৈ গুপ্তচৰ নিযুক্ত কৰে, তেতিয়া পতিপ্ৰাণা তাৰ্ঘ্য জয়মতীৰ জয়দেউ কাকূতিত গদাপানিয়ে অগত্যা এবাৰ নোৱাৰি, বেলছন কৰি নগা পাহাৰলৈ বহুৱা গোটাই আনিবৰ কাৰণে পলাই যায়। নগা পাহাৰত অনাই বনাই ফুৰি গদাপানিয়ে পোন প্ৰথমে বিঘৰ নগাৰ ঘৰত আলহী সোমায়গৈ সেই নগাৰে জীয়াৰী ‘জিহু’ অঙ্কানন্দ ঐকান্ত পদ্মনাথ গোহাঁই বৰুৱাৰ “জয়মতী কুঁৱৰী” নাটকত আৰু “ডালিয়া” অঙ্কানন্দ ঐকান্ত পদ্মনাথ বেজবকৰা ডাঙৰীয়াৰ “জয়মতী” নাটকত। সবহ ভাগ অসমীয়া পাঠকেই এই দুজন প্ৰসিদ্ধ লিখকৰ ছয়োখন নাটক পঢ়িছে আৰু এখনৰ একাধিকবাৰ ভাঙনাও দেখিছে। আমাৰ আজিৰ প্ৰৱন্ধত নাটক দুখনৰ পৰস্পৰৰ ভিতৰত তুলনা কৰা অভিপ্ৰায় নহয়, তাৰ বুকুৰ পৰা এই নাসিনী ছোৱালী দুজনী উলিয়াই আনি লিখকৰ সুকীয়া বেহুৰণ চাববহে বন গৈছে। একে আধাৰে কৰ নাসিনী পদ্মনাথ বৰুৱাৰ জিহু ভেনেই Realistic অৰ্থাৎ হুবহু নাসিনী

গাভৰু আৰু লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ ডালিমী Idealistic (ভাৱাত্মক)
নে Realistic (বাস্তৱ) প্ৰথম দৃষ্টিত ভালকৈ মনিবই নোৱাৰি।
ক'লে ইয়াকে কব পাৰি যে ডালিমী ডালিমীয়েই, জিম্মু নহয়।
অৱশ্যে পদ্মনাথ বৰুৱাৰ “জয়মতী” আগেয়ে লিখা আৰু বেজবৰুৱাৰ
“জয়মতী” পিছত লিখা। কিন্তু পিছত লিখা হলেও জিম্মুৰ ছাঁ
ডালিমীত পৰা নাই, ডালিমী যেন হঠাৎ চমকি যোৱা বিজুলী পোহৰ।
পোহৰত ছাঁ পৰিব কেনেকৈ? পদ্মনাথ বৰুৱা “জয়মতী” লিখাৰ
আগতে বহুত দিন নগাপাহাৰত আছিল। গতিকে তেওঁৰ জিম্মু যে
তেনেই বাস্তৱৰ ছবছ নাগিনী হ'ব সেইটো স্বাভাৱিক, কাৰণ প্ৰত্যক্ষ
বস্তু যেতিয়া সম্পূৰ্ণৰূপে প্ৰত্যক্ষ হয় তেতিয়া সাধাৰণতে কল্পনাই খেলা
কৰিব নোৱাৰে, আন পাকে প্ৰত্যক্ষ বস্তুও অপ্ৰত্যক্ষ হৈ থাকিলে
কল্পনাই আপোন মনৰ মাধুৰী সানি লৈ তাক বেছি উজ্জ্বল কৰি দেখে।
বেজবৰুৱা নগাপাহাৰত থকা নাই, কেতিয়াবা ফুৰিবলৈ গৈছিল নে
নাই কব নোৱাৰোঁ। বোধকৰোঁ নাই যোৱা।

আদৰ্শাত্মক আৰু বাস্তৱ, এই দুটা সাধাৰণতে মানুহে অলপ ভুলকৈ
বুজে। ভাবে যে আদৰ্শাত্মক হলে বাস্তৱ হ'ব নোৱাৰে। কিন্তু
আচলতে এই শব্দ দুটা পৰস্পৰ বিৰুদ্ধ নহয়। বাস্তৱতা বক্ষা কৰিও
আদৰ্শাত্মক আৰু আদৰ্শ বক্ষা কৰিও বাস্তৱ হ'ব পাৰে। ভাৰতীয়
উচ্চ সাহিত্যৰ গঠনৰ আদৰ্শ ঘাইকৈ এনে আদৰ্শাত্মক বাস্তৱহে।
সংসাৰত নিতৌ ঘটি থকা শাক মাছ খোৱা আদি ঘটনাৰ ছবছ বৰ্ণনাও
উচ্চ সাহিত্য নহয় আৰু সংসাৰৰ লগত সম্মিলিত নথকা
“গাভৰুখোৱাৰ” আকাশ কুন্মুহো সাহিত্য নহয়। ভাৱাত্মক বা
আদৰ্শাত্মক সাহিত্য আৰু বাস্তৱ সাহিত্যৰ দৰে, জাতীয় সাহিত্য আৰু
বিশ্ব সাহিত্য লৈয়ো অনেক স্থলত এটা প্ৰৱল পাৰ্থক্য দেখা যায়;
অনেকে জাতীয় সাহিত্য আৰু বিশ্ব সাহিত্যকো পৰস্পৰ বিৰুদ্ধ বোলে
স্থূলি অনুমান কৰে।

কালিদাস আৰু ছেন্দগীয়েৰৰ নাটকবোৰ যেনেকৈ একেবাৰে

জাতীয় প্ৰকৃতিৰ পৰিচায়ক আৰু বিশ্বজনীন তেনেকৈ একেধাৰে আদৰ্শাত্মক আৰু বাস্তৱ অৰ্থাৎ ভাবাত্ম-বাস্তৱ। দ্বিতীয় শ্ৰেণী, তৃতীয় শ্ৰেণীৰ লিখকে নাটকাদি কাব্য সাহিত্যত জাতীয়ত্ব দেখুৱাবলৈ গৈ বিশ্ব জনীনত্ব সূৰু কৰে আৰু বহুতে বিশ্বজনীনতা ঘোষণা কৰিবলৈ গৈ নিজৰ জাতীয়ত্ব হেৰুৱায়, কিন্তু প্ৰবীণ প্ৰথম শ্ৰেণীৰ প্ৰতিভাশালী লিখকৰ লিখনীয়ে বিশ্বজনীনতাৰ অখণ্ড আকাশৰ ছবি অঁকোতে তাৰ গাৰ চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, তৰা, দাঁতিয়ে কাষৰে লাগি থকা মেঘৰ সৰু সূৰ্য্য বোকা আৰু পৰ্বত পাহাৰৰ দৃশ্য বোকা অঁকি যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে কালিদাসৰ শকুন্তলা আৰু ছেঙ্গপীয়েৰৰ মিবান্দা। শকুন্তলা আৰু মিবান্দা দুয়োটা চৰিত্ৰই যেনেকৈ একালে বিশ্বজনীন, আনফালে তেনেকৈ জাতীয়ত্ব সূচক।

নৱ মাত্ৰৰে, নাৰী মাত্ৰৰে, ভাৰতীয়ই হওক য়ুৰোপীয়ই হওক, নগৰতেই থাকুক বা বাহিৰতেই থাকুক বা সাগৰৰ মাজৰ অকলশৰায়। থাকুক, এদিন যে নৱ যৌৱনৰ অনাহুত বসন্ত সমাৰ আহি তেওঁৰ জীৱন কুজত প্ৰথম প্ৰণয়ৰ হিল্লোল তুলি দিবই দিব, ই ধুকপ। সেই কাৰণেই উদ্ভিন্ন নৱ যৌৱনা শকুন্তলা তপোবনৰ স্বৰূপ কল্পা হৈয়ে তপোবনৰে অতৰ্কিতা হৰিণীৰ দৰে সহজেই তৃপ্তস্তব প্ৰণয়-শবত বিদ্ধ হ'ল। নিৰ্জ্জন পালিতা নৱ যৌৱনা মিবান্দাও সেই কাৰণেই জন-প্ৰাণী হীন দ্বীপ এটাৰ মাজতে একেখনি মাখোন মূৰকৰ মুখ কাৰ্দ্দিনানন্দ দেখিয়েই চুহুকৰ দৰে হঠাৎ আকৃষ্ট হৈ পৰিল।

দুয়োটা চৰিত্ৰতে কেনে জাতীয়ত্বৰ ছাঁ পৰিছে চাওক। শকুন্তলা ভাৰতীয় স্বৰূপ কল্পা; তপোবনৰ আধ্যাত্মিকতা। ভাৰতবৰ্ষৰ নিজা বস্তু—সেই সেই নিজাবব নহয়, অস্তুৰবো অস্তুৰৰ ধন, সৰ্বসাধনাব মূল, সাধনা, আধ্যাত্মিক সাধনাৰ স্থল। আকাশ নোহোৱাকৈ যেনেকৈ চন্দ্ৰ সূৰ্য্যৰ গতিবিধি অসম্ভৱ, তপোবন নোহোৱাকৈ যেনেকৈ শকুন্তলাৰ মাজবোল অসম্ভৱ। তপোবনক বাদ দি শকুন্তলাক চাবই নোহাবি। তপোবনক অঁকবাই বাখিলে যে কেৱল নাটকৰ

আখ্যানতহে অমিল ঘটিব এনে নহয়, আচল শকুন্তলাই অসম্পূৰ্ণ হৈ হৈ বব।

মিৰান্দা য়ুৰোপৰ ডিউকৰ জীয়াৰী, সেই কাৰণে আধ্যাত্মিক ভাবৰ তপোবন নহৈ মিৰান্দাৰ বাসস্থান সাগৰৰ মাজৰ এটা দ্বীপ। সেই নিৰ্জন দ্বীপটো নাটকৰ আখ্যান ভাগ বাদ দি চালে, আচল মিৰান্দা চৰিত্ৰলৈ সিমান আৱশ্যকীয় নহয়। দ্বীপ নহৈ যেই সেই এডোখৰ নিৰ্জন ঠাইতে মিৰান্দাৰ মিৰান্দা চৰিত্ৰ পৰিস্ফুট হব পাৰিলে হেঁতেন।

শকুন্তলা নাটক হলে তেনে নহয়। কালিদাস ভাৰতীয় কবি, ভাৰতবৰ্ষই বহিঃপ্ৰকৃতিক জড বুলি না ভাবে। ভাৰতৰ আধ্যাত্মিক চকুত উৰণ, বুৰণ গজ্ঞন, গমন এই চাৰি মুঠী জীৱ সজীৱ। সেই দেখি কালিদাসে তপোবনক বাহিৰতে পেলাই নথৈ একেবাৰে শকুন্তলাৰ চৰিত্ৰৰ ভিতৰেদি উলিয়াই দিছে। এই খিনিতেই মিৰান্দাৰ লগত শকুন্তলাৰ হৃদয়ৰ চিনাকি পদে পদে, গছে-লতাই যুগে-হৰিণে গোটেইখন তপোবনৰ গছফুলবোৰো শকুন্তলাৰ স্নেহ দয়া ভক্তি ভালপোৱাৰ বশ্মিৰে জোনালী। তপোবনৰ গছ ফুলবোৰত পানী দিয়াৰ লগে লগে সেইবোৰৰ লগত কি ভাতৃ ভাৱ! কি বিশ্ব বাৎসল্য! যেতিয়া তপোবন ত্যাগ কৰি পতি গৃহলৈ যাব লগা হ'ল, তেতিয়া তপোবনৰ লতা লতিকা, যুগ হৰিণা আটাই বোৰলৈকে কি আকৰ্ষণ। কি বেদনা। কবি-শ্ৰেষ্ঠ ববীশ্ৰনাথ ঠাকুৰে কয়, “বনৰ লগত মানুহৰ বিচ্ছেদ যে ইমান মৰ্মান্তিক সৰুৰূপ হব পাৰে সেইটো জগতৰ সমস্ত সাহিত্যৰ ভিতৰত কেৱল অভিজ্ঞান শকুন্তলাৰ চতুৰ্থ অঙ্কতহে দেখা যায়।”

আমাৰ আচল কথাৰ পৰা বাহিৰে দেখাত অলপ আঁতৰি পৰিলোঁহি। আকৌ কাৰ চপা যাওক। জিহু আৰু ডালিহী এই চৰিত্ৰ দুটিৰ ভিতৰত জিহু ওপৰত উল্লুখিয়াই অহা মতে তেনেই বাস্তৱ। তাই নগা গাভৰু, সেই দেখি তাইৰ নামটোও “জিহু” নগাযাত।

কিন্তু তাইৰ জিম্মা নামৰ বিশেষত্ব নাই, তাইৰ নাম “চিমু” হোৱা হলেও গদাপাণিৰ নিচিনা এজন সবল স্ত্ৰী, ভৈয়ামৰ ৰাজকোঠৰৰ ৰূপ যৌৱনত তাই স্বাভাৱিকতে মুখ হ’ল হেঁতেন। যেই সেই এজনী নগা গাভৰুৱেই গদাপাণিক কব পাৰিব “আমি হলে তোকে ৰাল পায়, এনেই ৰাল পায়। তোকে হলে আমি মৰম লাগে।” যেই সেই এজনী নগা গাভৰুৱেই কব পাৰিব “আমি হলে অকলে নবহে। তুমি লগতে চালে ৰাল আছে,” যেই সেই এজনী প্ৰেম মুখা সবল নগা যুৱতীয়েই গদাপাণিৰ নিচিনা ৰাজকোঠৰে এৰি থৈ যোৱাত, বিমোৰ হৈ কব পাৰিব “আকিতো অ! হি গলগৈ। আমি হলে পাছত যাব।” ইয়াত ৰাজেও জিম্মুৱে এবাৰ গদাপাণিক ৰজাৰ মামুহৰ হাতৰ পৰা যেনেকৈ সৰুৱালে তাকে যেই সেই এজনী ৰূপ-মুখা নগা নাৰীয়েই সৰুৱাব পাৰিলেহেঁতেন। মুঠতে জিম্মুৰ চৰিত্ৰত যি সবলতা কোমলতা আৰু প্ৰেম সঞ্চাৰ হৈছে, সি যেই সেই এজনী তকণী নাগিনীৰ চৰিত্ৰতে সঞ্চাৰ হোৱাটো অসম্ভৱ নহয়। জিম্মুৰ কথা শুনি, জিম্মুৰ চৰিত্ৰ দেখি পদ্মনাথ বৰুৱাৰ গদাপাণিয়ে আপোনা আপুনি ভাবিছে—

“আহা, কি সবল প্ৰাণ আজলী নাগিনী

নাজানে কুটিল ভাৱ নীচ ভৈয়ামৰ।”

কিন্তু ডালিমীৰ ‘কাণ্ড কাৰখানা’ দেখি লক্ষ্মীনাথ বেজবক্সৰ গদাপাণিয়ে ভাবিছে “প্ৰকৃতিৰ সন্তান নগা নাগিনী বোৰৰ সবল মন আৰু সবল ব্যৱহাৰ দেখিলে প্ৰাণ জুৰাই যায়। উদাৰ প্ৰকৃতিৰ লগত সিহঁত কেনে মিলি যোৱা! মোৰ গৃহস্থ বুঢ়া গাম গামনীৰ মোৰ প্ৰতি কেনে সবল ব্যৱহাৰ। আৰু এই ছোৱালীটি ডালিমী, এইটি স্বৰ্গৰ নে পৃথিৱীৰ? ক’ৰ? মই দেখোন একো শুং ধৰিব নোৱাৰোঁ; ডালিমী, কচোন ভই আকাশত উৰি ফুৰা মইনা চৰাইনে; লুইডৰ জীৱাৰী কোনোবা জলকুঁৱৰী? নাইবা এই পৰ্ব্বতৰ বজৰোৰ প্ৰাকৃতিক শোভা সৌন্দৰ্য আছে, সোপাই একেলগে ৰূপ ধৰি এইদৰে

কুৰিছে?" বাস্তৱিক পক্ষে, বাজকোঁৱৰ গদাপাণিৰ নিচিনা বীৰেন্দ্ৰ পুৰুষলৈ, যি ঐহিকৰ সকলো সুখ সম্পদ আৰু সিংহাসনৰ আশা, আনকি নিজৰ প্ৰাণ আৰু প্ৰাণতকৈও অধিক পতিপ্ৰাণা সন্তী জয়মতীৰ নিচিনা ভাৰ্য্যা আৰু লাই লেচাই যেন দুটি সোনৰ পুতলা যেন সম্ভ্ৰান্তক এৰি নগা পৰ্বতৰ বিজ্ঞন বাসত দিন নিয়াইছে, জিম্বুৰ নিচিনা এজনী সাধাৰণ নগা ছোৱালী কিম্বা নগা পৰ্বতৰ বিৰাট জড়-প্ৰকৃতি, ক্ষন্তেকৰ নিমিত্তে সুখদায়ক হলেও, সি তেওঁলৈ Bliss of Solitude অৰ্থাৎ নিৰ্জনৰ সম্পদ হোৱাটো অসম্ভৱ। ডালিমীৰ নিচিনা এটি আলোক সম্ভৱা প্ৰতিভাইহে যদি তেনে হতসৰ্বস্বপ্ৰায় বীৰ পুৰুষক কিবা Bliss of Solitude দান কৰিব পাৰে। আলেকজেণ্ডাৰ অব চেলচাৰ্কে এদিন গভীৰ অৰণ্য বাসত প্ৰকৃতিৰ অবাৰিত সৌন্দৰ্য্য সম্পদৰ দ্বাৰা মুগ্ধ থিয় দি তাৰ ভিতৰলৈ সোমাব নোৱাৰি এনেকৈহে কৈছিল “হে নিৰ্জনতা! তোমাৰ মুগ্ধত ঋষি মুনি সকলে দেখা পোৱা সেই “মোহিনী ক’ত?” আৰু কৈছিল— “ঈশ্বৰে স্বৰ্গীয় হাতেৰে মানুহক বিতৰণ কৰা সমাজ, বন্ধুতা আৰু ভালপোৱাৰ সোৱাদ লৈ, মোৰ কপো চৰাইৰ দৰে পাখি ধকা হলে এতিয়াই উৰি গলোঁহেঁতেন।”

গতিকেই গদাপাণিৰ সেই বিজ্ঞন বাসৰূপ কাৰাগাৰত ডালিমীৰ নিচিনা নবদেৱীয়েহে দিব্য প্ৰভা আৰু মুক্ত বায়ু সঞ্চাৰ কৰিবৰ উপযুক্ত। এদিন আবেলি নগা পৰ্বতৰ এটা জুবিৰ পাবত ডালিমীয়ে কেনেকৈ ঠেকত পেলাই ইছৰাইছে চাওক—

“ডালিমী—কেঁচা সোণ। তোমাক এই শিলৰ ওপৰত মূৰ সূঁহাই বহি থাকিবলৈকে মই লৈ আহিছিলোঁ। নে? শিলৰ খোবোঙৰ পানীৰ আঁচাত তোমাৰ মুখ খন চোৱাচোন।

গদাপাণি—(উঠি চাই) চাৰ্লোঁ, বেছ আছে।

ডালিমী—বেছ নাই, বেয়া আছে। সেইখন মুগ্ধত বং নাই বেজাৰহে আছে। মোৰ মুখখন চোৱা, ইয়াত বেজাৰ নাই বংহে

আছে। বাক কেঁচাসোণ, তুমি ভেনেকৈ থাক কিয় ? ঠিক বুজিহেঁ।
কিবা এটা বেজাবে তোমাক খুধি খাব লাগিছে। মই এটা গীত গাওঁ
ওনা—

পৰ্বতৰ ঢেকীয়া লিহিবী পতীয়া

বতাহতে হালে জালে।

ক'লা আকাশত বগে জাগ পাতি

উৰা মাৰে ক'বালে ॥

পখিলা উৰিলে উৰিব ডালিমী

লগৰে লগৰী পায়।

মনৰে ঘোঁৰাটো ছুটি মেলি যাব

কলৈনো উৰাদিহ নাই ॥

গদাপানি—বেছ গীত, বেছ গীত।

ডালিমী—বেজাব গুচিছেনে ?

গদাপানি—ডালিমী লগত থাকিলে বেজাব থাকিব ক'ত ?

ডালিমী—ভেনেহলে ডালিমী সদায় তোমাৰ লগত থাকিব।

প্ৰেম নে প্ৰতিভাৰ অপকণ সন্মিলন। এটি নিবন্ধৰা নাগিনী
ছোৱালীৰ গাত ॥

ডালিমীৰ বয়স এঘাব বছৰ, কৈশোৰ আৰু যৌৱনৰ সন্ধিক্ষণত।
প্ৰেম কি বস্তু ভালকৈ বুজিব নো, কিন্তু হৃদয় নিহিত প্ৰদীপ্ত প্ৰতিভাৰ
বলত উমানতে প্ৰেমৰ চূড়ান্ত লীলা পায়গৈ। একালে নিবন্ধৰা
নাগিনী হৈ যেনেকৈ গোটেই জনী প্ৰকৃতি গ্ৰন্থৰ কীট, আনকালে
ভেনেকৈ স্নেহোপল প্ৰেমিকা। যুগ্মভাৱৰ পাখিব প্ৰণয়ত এটা সন্দেশ
সদায় দোহুল্যমান হৈ গুলমি থাকে। এই সন্দেশ সদায় তখন কবিতা
নোৱাৰিয়েই সবহ ভাগ প্ৰেমিক প্ৰেমিকাই নিজৰ মনতে গুহুৰি
গুহুৰি প্ৰকাশ বকে ; কিন্তু ডালিমীয়ে অকণট ভাৱে নিজৰ সন্দেশ
তখন কবি প্ৰতিভাৰ চিনাকি দিছে চাওক—

*ডালিমী—কেঁচা সোণ, কোৱাচোন, এই জুবিটি কলৈ বৈ গৈছে ?

গদাপানি—লুইভলৈ ।

ডালিমী—তাত কি কৰিবলৈ ?

গদাপানি—লুইতৰে সৈতে মিলি যাবলৈ ।

ডালিমী—কেনে মজা ? (ডাঙবকৈ হাঁহি) হিঃ হিঃ হিঃ কেঁচা সোণ, সেয়া কোনে সেই পৰ্বতৰ মাজৰ পৰা মই হাঁহৰ দৰে হাঁহিলে ?

গদাপানি—প্ৰতিধ্বনিযে ।

ডালিমী—প্ৰতিধ্বনি কি ?

গদাপানি—তোমাৰ হাঁহিটোৱেই পৰ্বতৰ বুকুত ঠেকা খাই উভতি আহিছে ।

ডালিমী—কেঁচা সোণ, তোমাৰ বুকুতো সেইদৰে মোৰ হাঁহি লাগি ঠেকা খায়নে ?

গদাপানি—থায় ।

ডালিমী—তেন্তে আমি নুশুনো কিয় ?

গদাপানি—সিমানকৈ শব্দ নুঠে দেখি ।

প্ৰতিভাৰ স্বাভাৱিক প্ৰশ্ন আৰু প্ৰেমৰ স্বাভাৱিক সবল উচ্ছ্বাস কেনেকৈ লুইতৰ জুৰি মিলাব দৰেই মিলি গৈছে ।

ডালিমী নাগ কুমাৰী, যেই সেই নাগ কুমাৰী নহয় । জিহুৰ দৰে তাই ধান খবলৈ ভুলি নাগাজে আৰু জিহুৰ দৰে ভুঁই চাবলৈকো নাযায় । তাই প্ৰকৃতি কুমাৰী ; তাই নগা পৰ্বতত জন্ম লৈছে বুলি তাই অকল নগাৰ দৰে আৱদ্ধ নহয় । তাই পৰ্বতৰ পৰা ওলাই নৈ হৈ বিশ্ব জগতত কুলু কুলু ধ্বনিৰে লীলা কৰি অনন্ত সাগৰলৈ বৈ যাব খোজে । এদিন পুৱা দহ মান বজাত ডালিমী কি বেমেবে গদাপানিৰে সৈতে আহি পাইছেহি চাওক । (বাপেক মানামা গামে খৰাহি সাজিছে । মাক গামনীয়ে মঙহ আৰু কচু জুইত পুৰিছে । এনেতে ডালিমী আৰু গদাপানিৰ প্ৰবেশ ।)

ডালিমীৰ হোবাত ফুল, ডিঙিত ফুল, হাতত ফুল আৰু ধেমু কাঁড় ।

গামনী—ডালিমী, তোৰ এইখন কি কথানো আক ? বাতিপুত্ৰাই ওলাই গলি, এই বেলি ছপব হব লগা হ'ল এতিয়া ওলাইছহি ? গবৰ আলহীক কুৱাবলৈ কাৰবাৰ কৰিব লাগে, তালৈ চিন্তা নাই, কিবা বলিয়াৰ দৰে গুৰি পুৰিছ।

ডালিমী—তোৰ আলহী দেখোন মোৰ লগতে আছিল ; আমি কত কাম কৰিলোঁ, কত হাবি বননিয়ৈ ফুৰিলো, মোৰ হোবালৈ নাচাৱ কিয় ?

বুঢ়াগাম—তোৰ ওৰাতনো কি 'হাপা আছে অ' ! দেখব মানে কৰবাৰ পুলকণ বৰাই আনিছ। বোলোঁ পুল কাই পেট বৰানিনেকি বান্দৰী ?

ডালিমী—ফুল খাই মোৰ পেট ভৰে বোপাই, তেঁওঁৰ নম্বৰিব পাৰে। মোৰ পেট সক, তেঁওঁৰ ডাঙৰ। পখিলাই ফুলৰ মৌ একণ খাই থাকে—ময়ো সেইদৰে থাকিব পাৰোঁ। সঁচাকৈয়ে আজি ময়ো পখিলা এটাৰ পাছ পাছ গৈ, সি যি ফুলতে পৰি মৌ খাইছিল, ময়ো সেই ফুলকে ছপি মৌ খাইছিলো 'কেচাসোণে দেখিছে নহয়'।

মানৱ সন্তানৰ এনে প্ৰকৃতি সন্তান হবৰ আকাঙ্ক্ষা আগ্ৰহ প্ৰকৃতিৰ ৰাজ্য নগা পৰ্বতৰ নিচিনা ঠাইতহে কল্পনা কৰাটো সত্য কল্পনা।

ডালিমী বিশ্ব ভাৱান্তৰিক। তাই দেখিছে এই বিৰাট বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডত ডাঙৰ সক কেও নাই। সকৱেই ডাঙৰ, ডাঙৰেই সক। তাই মাথোন নিজৰ চিৰ নবীন হৃদয়েৰে এইটোহে উপলব্ধি কৰিছে যে অনাদি অনন্ত কোটি কলয়া বিশ্ববচনা, সদায় ৰাল্যখেলা, লবাৰ খেলালি ই চিৰ নতুন। বিশ্ব সংসাৰত পুৰণি বা বৃদ্ধ বুলি কোনেও গৌৰৱ কৰিব নোৱাৰে। সকলো "কালিৰ ছৱাল" নাইবা সকলো চিৰ শিশু। সেই দিনাৰ এটা ঘটনাৰ কথা ডালিমীয়ে মাকক কৈছিল "মাই, আজি বৰ খেলালি হৈছিল, এজোপা ওখ গছ, ফুলেৰে ভৰি আছিল। মই চুটি, চুকি নাপাওঁ দেখি কেঁচা সোণে কাছ পাতি দি

মোক তেওঁৰ কান্ধত উঠি ফুল পাৰিবলৈ কলে। মই পছ পোৱালিটিয়ে জপিয়াই জপিয়াই তেওঁৰ কান্ধত উঠি থিয় হৈ, ডালৰ ফুল সোপা-সোপে পাৰিলো। চা এইবোৰ হোবাত্তে এহোৰাকৈ আনিছোঁ।

গামনী—ডালিমী তই ইমান জনী ছোৱালী, তোৰ কেঁচাসোণৰ কান্ধতনো উঠিব পাৱনে? অ' গোথাই। অ' মোৰ দেও। এই অজোঁ বলিয়া ছোৱালী জনীক নো মই কি কৰোঁ?।

ডালিমী—কোনে ক'লে মই ইমানজনী ছোৱালী বুলি? মই এতেকনিমান পখিলাটি যেন নহওঁনে বাক কেঁচা সোণ। মোৰ কেঁচা সোণ ইমান ডাঙৰ চা। মই কেঁচা সোণৰ কাষত থিয় হলে অকণি-মান হৈ পৰিম। (গদাপাণিৰ কাষত ডালিমী থিয় দিয়ে।)

মানমা—(হাঁহি) হেৰ ডালিমীৰ মাক, এই জনীৰ কেই বছৰ হ'ল অ' কৰ পাৱনে? মোৰ দেখোন লেকত কিবা বুলকণ হৈ যায়। (গদাপাণিলৈ চাই) মই লেক পেক্ কৰিব নোৱাৰো। হেইবোৰ তোৰ মিভিনীয়েৰেহে পাৰে।

গামনী—আক তেওঁজ বেজি এনে দিনতে ডালিমীৰ বয়স ন বছৰ হৈ আক এবছৰ হৈছিল, এতিয়া কিমান হ'ল, ডালিমীৰ কেঁচা হোনে লেক কৰি কওক।

গদাপাণি—(হাঁহি) এঘাৰ বছৰ হ'ল।

গা—(হাঁহি) এঘাৰ বছৰ হ'ল।

ডালিমী—কেঁচাসোণ, মোক কোৱাচোন, আমাৰ ঘৰৰ কাৰেজি বৈ যোৱা জুৰিটিৰ বয়স কিমান হল?

গদাপাণি—কেনেকৈ কম?

ডালিমী—বাক এইটো কোৱা, এঘাৰ বছৰতকৈ কমনে বেছি?

গদাপাণি—এঘাৰ বছৰ কি, কত এঘাৰ বছৰ, কত খ বছৰ হৈ গৈছে তাৰ ঠিক কি?

ডালিমী—ভেনেহলে জুৰিটি মোতকৈ বয়সত বহুত ডাঙৰ।

গদাপাণি—নিশ্চয়।

ডালিমী—জুৰিটিয়ে দেখোন নিতৌ ডেওপাৰি ডাঙৰ মিলৰ ফালত উঠি নাচি যাব লাগিছে, মইহে নাপায়।”

কেইজনী নগা ছোৱালীয়ে চকুৰ আগৰ প্ৰকৃতি গ্ৰন্থৰ পাত ইমান মনোযোগেৰে লুটিয়াব পাৰে ? নগা ছোৱালীয়েহে নালাগে কেইজনী নগৰ শিক্ষিতা বমণীয়ে ইমান মনোমগ্ন অথচ গভীৰ যুক্তিসিদ্ধ কথাবে নিজৰ হৃদয়াবেগ সমৰ্থন কৰিব পাৰে ? প্ৰকৃতিৰ কবি Wordsworth এ গুৰিতে এক অংশ-সমুত্ত মানুহৰ ভিতৰত মিলন-আশাহীন ছৰোৰ বৈষম্য দেখি হুখ কৰি গাইছিল—

“প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্যই যদি মানৱাত্মক একোটি প্ৰাণৰ জৰিয়তেই বান্ধি থৈছে আৰু মোৰ এই বিশ্বাস যদি স্বৰ্গ প্ৰেৰিত হয়, তেন্তে মানুহক মানুহে যি কৰিছে এইটো থৈ মোৰ বিলাপ কৰিবৰ কাৰণ নাইনে ?”

ডালিমীয়েও এই চিৰ আনন্দ লোক পৰম পিতাৰ বিশ্বচনাত মানুহে পৰম্পৰ হিংসা, খিয়াল আৰু অনর্থক হুখ বেজাব কৰি থকাটো সহিব নোৱাৰে। এদিন গদাপাণিৰ আগত মাকক সুধিছে—আই, পখিলা কোনে চৰ্জিলে ?

গামনী—গোঁথায়ে।

ডালিমী—মোক ?

গামনী—তোকো গোঁথায়ে।

ডালিমী—কেঁচা সোণক ?

গামনী—কেঁচাসোণকো গোঁথায়ে চৰ্জিলে।

ডালিমী—তেন্তে পখিলাই দেখোন বড়ত উৰি কুৰে, মকো জেনেকৈ পখিলাৰ পাছে পাছে উৰি কুৰে।। কিন্তু মোৰ কেঁচাসোণে কেতিয়াবা ধং কৰিলেও খিতাতে আকৌ সুখন ওলোমাই বহি থাকে কিয় ?

গামনী—ডাঙৰ হলে মানুহৰ হুখ বেজাব মনলৈ আহে। তই হক, কেঁই দেখি হাঁহি পুখ, জোৰ বেজাব নাই।

ডালিমী—ডাঙৰ হলে যদি মনলৈ দুখ বেজাৰ আহে, তেন্তে মই কেতিয়াও ডাঙৰ নহওঁ।

ভেনে ডাঙৰ ডালিমীক ঈশ্বৰে কবিবই বা কিয়? আচল ডাঙৰ মানুহটো অশোক—অশোক ঋষিৰ দৃষ্টিত। সাধাৰণৰ এই দুখ তাপ জৰ্জৰিত জগত সংসাৰ যে পৰমেশ্বৰৰ আনন্দ “আনন্দ কপমমৃতং যদ্বিভাতি।” সেই দেখিয়েই বিশ্ব মাতৃৰ বুকুৰ ধন ডালিমীৰ গীত—

লৰা বুঢ়া কাক কয়
ডালিমী লুব্ধে তাক।
পৰ্বতে হাঁহে, নৈয়ে নাচে
উৰিছে পখিলা জাক ॥
পুৰণি আকাশ ফুলাম তৰাৰে
ল’ৰাতকৈও লৰা।
পুৰণি পৃথিৱী ফুটকী ফালেৰে
তাতেকৈয়ো যে চৰা ॥
অনেক কলীয়া নাহৰ জোপাই
পেলায় কোমল কলি।
কোটিকলীয়া মেঘৰ লগত
বিজুলি থাকে উমলি ॥

ডালিমীয়ে এই বিশ্বজৰা সৌন্দৰ্য্যৰ কোলাত সদায় হালি জালি ফুৰে বুলি ভাই যে মানৱ বিৰাগী এনে নহয়। “দেৱতুল্য মানৱ বদন”ৰ সুখা পান কবিবৰ শক্তি ডালিমীৰ পক্ষেহে সত্য শক্তি। সাধাৰণ মূৰক মূৰতীৰ দৰে কপজ মোহৰ চাকনৈয়াত পৰি ভুল্য ভুট কবি কপৰ সাগৰ এই বিশ্বকপলৈ ডালিমীয়ে পাহৰা নাই। ডালিমীয়ে গদাপানিক ভাল পায়, কিন্তু পোটেই বিৰ প্ৰকৃতিৰ মাজত বহুৱাই নৈহে, অকলৈ নহয়। ডালিমীক, গদাপানিক হৃদয়ৰ কুৰণ কবি লবলৈ লাগে, কিন্তু অকল তাইৰ হৃদয়ৰে কুৰণ নহয়, তাইৰ চিৰধাত্ৰী

প্ৰকৃতি মাতৃৰ গাৰো, গদাপাণি অলঙ্কাৰ হলেহে তাইৰ বুকু জুৰাব। সেই দেখিয়েই এদিন ডালিমীয়ে গদাপাণিক অলপ বিহ্বল ভাবে কৈছে :

“হায়! কেঁচাসোণ, তুমি আমাক এৰি কলৈকো নাযাবা দেই। ভৈয়ামত তোমাৰ কোনোবা আছে হবলা। সেই দেখি তালৈকে তুমি বেজাব কৰি থাক। তোমাৰ কোন আছে কেঁচাসোণ? চোৱাচোন এই পৰ্ব্বতখন কেনে গুৱনি। ইমানাবাৰ জন্তু, এনে সুন্দৰ জুৰি, তোমাৰ ভৈয়ামত নাই। ইয়াৰ সকলোকে সকলোৱে সমিধান দিয়ে, মাতবোল কৰে, সকলোৱে সকলোৰ দুখ পঢ়িয়ায়। চোৱা, মই হাঁহিলে পৰ্ব্বতেও হাঁহে, ঘুল, টিলা, চবাই, গছ সকলোবোৰে মোৰে সৈতে সুখ দুখৰ কথা পাতে, সকলোবোৰৰে জীৱ আছে, মৰম চেনেহ আছে। নহয়নে বাক? তুমি ইয়াত আক দিনচেৰেক থাকিলে তোমাবে সৈতেও সিহঁতে মোৰ দৰে কথা বাৰ্তা কৰ, এতিয়া তুমি অচিনাকি হৈ আছ। দেখি তোমাৰ মাতৃ সিহঁতে ভালকৈ লুৰুজে। মোৰ সৈতে আক দিনচেৰেক ঘূৰি ফুৰি সিহঁতৰ সৈতে ভালকৈ চিনাকি হলে দেখিবা, সিহঁত তোমাক বুকুৰ পৰা এৰিকে নিদিয়, তুমিয়ে সিহঁতক এৰিব নোৱাৰা। (গদাপাণিৰ হাতত ধৰি) কেঁচাসোণ, তুমি মোক কোৱা আক তুমি আমাক এৰি নোযোৱা বুলি। মোৰ কেতিয়াবা কেতিয়াবা বৰ ভয় লাগে, কেনেকৈ তুমি আমাক এৰি গুচি যোৱা বুলি। কিন্তু কেঁচাসোণ, নিশ্চয় জানিবা, তুমি গুচি গলে ডালিমী আক ইয়াত নাথাকে। এই জুৰিৰ পানীৰে সৈতে ডালিমী কববালৈ গুচি যাব।” কথাই কথাই কি প্ৰকৃতি ভাবাপন্ন! কি প্ৰকৃতি প্ৰণয়!

সামৰণিত কওঁ যে ডালিমী ভেনে বাস্তৱো নহয়, আদৰ্শস্বাকো নহয়; ডালিমী সঁচাকৈয়ে আদৰ্শস্বাক বাস্তৱ চৰিত্ৰ। শামুকৰ পেটত যদি মাণিক থাকিব পাৰে, সাপৰ মূৰত যদি মণি থাকিব পাৰে, মেঘৰ সাজত যদি বিজুলী লুকাব পাৰে, তেন্তে অসত্য নিবন্ধ নগাৰ ঘৰত

ডালিমী থাকিব নোৱাৰিব কিয়? অৱশ্যে জিহ্মুৰ নিচিনা গাভৰু
নগাব ঘৰে ঘৰে থাকিব পাবে, জিহ্মু সাধাৰণ যুৱতী। কিন্তু ডালিমী
ঈশ্বৰৰ শাও পাততেই হওক বা আশীৰ্ব্বাদতেই হওক, মানামা বুঢ়া
গামৰ ঘৰতেইহে থি। ডালিমী বিশেষ বালিকা, ডালিমী একালে
যেনেকৈ কৈশোৰ আৰু যৌৱনৰ মাজতে “ন যযৌ ন তস্থৌ”,
আনফালে তেনেকৈ স্বৰ্গ মৰ্ত্যৰ সন্ধি স্থলতে শোভাব চৌ। জিহ্মু
চৰিত্ৰত লিখকৰ বৰ্ণনা শক্তিৰ চিনাকি। ডালিমী চৰিত্ৰত চিন্তা শক্তি
আৰু উদ্ভাৱিকা শক্তিৰ পৰিচয়। জিহ্মু চৰিত্ৰৰ চিত্ৰ যেই সেই দেশৰ
লিখকৰ লিখনীত অঙ্কিত হোৱা সম্ভৱ, ডালিমীৰ চিত্ৰ কেৱল
আধ্যাত্মিক ভাৱভাৱীয়া লিখকৰ লিখনীৰেই বিশেষ গৌৰৱ।

ছয়

আলাপ

(পাতনি :—এই অকণমান কিতাপখনৰ শূকীয়াকৈ পাতনি লিখাৰ আৱশ্যক নাই বুলিলেও হয়, গোটেই কিতাপখনেই ধৰিবলৈ গলে কবি আৰু কাব্য সম্বন্ধে এটা ভূমিকা মাথোন। কবলগীয়া কথা। এই ফেৰাহে যে কিতাপখনত কবিয়ে নিজে নিজক যেনেকৈ যুক্তি তৰ্কেৰে সমৰ্থন কৰিছে, কবিয়ে নিজেই তাত্ত্বিক হৈ যেনেকৈ কবিত্ব বিশ্লেষণ কৰিব খুজিছে অৰ্থাৎ কবিৰ কথাবোৰ যিমান Didactic হৈছে, সেইটো কবিৰ পক্ষে সিমান স্বাভাৱিক হোৱা নাই বুলি অনেকে ভাবিব পাৰে। কিন্তু কুৰি শতিকাৰ কবিৰ পক্ষে সেইটো একো অস্বাভাৱিকো নহয় যেন লাগে,—বিশেষ বৰ্ত্তমান সময়ৰ কবি শ্ৰেষ্ঠ স্তৰ ববীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰেও তেওঁৰ ‘কান্তনী’ নামক নাটকৰ উপক্ৰমণিকাত ‘কবি শেখৰ’ৰ যি চিত্ৰ আঁকিছে, সেই চিত্ৰতো কবিৰ আত্মসমৰ্থন ব্যাপাৰটো এনেকৈয়ে জিলিকি উঠিছে। সেই বুলি এইখিনিতে এইটো ভাবিলে ভুল হ’ব যে এই কিতাপৰ সমলখিনি ববিবাবুৰ কান্তনীৰ উপক্ৰমণিকাৰ পৰা ধাৰ কৰি লোৱা হৈছে। কবিয়ে যে নিজক নিজে যুক্তি তৰ্কেৰে সমৰ্থন কৰিব পাৰে, এই ভাবটোত বাজে এই কিতাপৰ কথাবোৰ ববিবাবুৰ ‘কবি শেখৰ’ৰ নকল বা অনুবাদ নহয়,—‘কবি শেখৰ’ৰ বিষয় হৈছে ঘাইকৈ জীৱন তত্ত্ব (Philosophy of life and its Realisation), আৰু আমাৰ কবি কবাপীৰ বিষয় হৈছে ঘাইকৈ কবি আৰু কবিত্ব লৈ (A poet and his Poetry)। অৱশ্যে দুইটাৰে ভিতৰত গম ধৰিব নোৱাৰাকৈ কিবা মূল ঐক্য নিশ্চয় থাকিব পাৰে, কাৰণ এই দুয়ো লেখক জনত

কবি ববীন্দ্ৰনাথৰ একাধ্ৰ শিশু আৰু সেই অগ্নিময় প্ৰাণৰ জ্বলন্ত প্ৰভাৱে এই ভাস্কৰ্য্যত হৃদয়ো অনুপ্ৰাণিত।

এই কিতাপ আকাৰে ক্ষুদ্ৰ প্ৰবন্ধটোৰ জন্মদাতৃ, ধৰিবলৈ গলে, নগাওঁ অ, ভা, উ, সা, সভাহে। নগাওঁ অ, ভা, উ, সা, সভা নোহোৱা হলে, আৰু সেই সভাত এই লেখকে কৱিতা আদি প্ৰবন্ধ পাঠ কৰিবৰ সুযোগ নোপোৱা হ'লে, আৰু সেই পঠিত প্ৰবন্ধবোৰৰ ওপৰত 'না-না মুনিৰ না-না মতৰ' বৰষুণ নপৰা হলে, কবিবৰাগীয়ে কাব্যস্বাদীৰ লগত কেতিয়াও আলাপ কৰিব লগাত নপৰিল হেঁতেন। এই 'আলাপ' উক্ত সভাৰ ১ম বাৰ্ষিক উৎসৱত অভিনীতও হৈছিল, আৰু সেই অভিনয় দেখি এই কিতাপৰ প্ৰকাশকে আদি কৰি অনেকে নথৈ আনন্দ প্ৰকাশ কৰিছিল, গতিকে প্ৰকাশকৰ উচ্-পিচনি আৰু খচ্-খচনিত এই ক্ষুদ্ৰ প্ৰবন্ধটোৱেই কিতাপ আকাৰে আজি বাজলৈ ওলাল। ইতি

নগাওঁ (আসাম)

১-১-১৯ খৃঃ।

}

শ্ৰীবল্লভ বৰকাকতী

(কবি-বৰাগী আৰু কাব্যস্বাদী ।)

কবি-বৰাগী—(গান গাই গাই কাব্যস্বাদীৰ ওচৰলৈ আহে)।

মই উদাসী

মই প্ৰবাসী

ঘৰ থাকোঁতেই প্ৰবাসী।

মই বিৰাগী

মই ভিয়াগী

ভৰ ভোগতেই ভিয়াগী।

মোৰ অভয় প্ৰেমৰ

অনল ৰূপৰ

(মই) পৰম পাবৰ প্ৰিয়াসী।

প্রাণ বুৰেঁ। বুৰেঁ।

মন উৰেঁ। উৰেঁ।

মোৰ পাখি নাই।

মই নাচোঁ লৰেঁ।

মই ধৰেঁ। ধৰেঁ।

মই ধৰা নাই।

মই অক্ষ বাউল

আউল জাউল,

(মই) নেদেখা বাটৰ বৰাগাঁ।

কাব্যস্বাদী—আহিলানে ফেদলি পুৰাণ মেলি আকাশত চাং
পাতিবলৈ ? কাম নাই, কাজ নাই, করল ভাব ! ভাব !!
ভাবৰ সাগৰত ডুবি একেবাবেই বসব বসাতল পালেগৈও লেঠা
ছিগে নহয়, এই দৰে ওপঙি ওপঙি বেবেৰিবাং গাই আকাশত
চাং পাতিবলৈ বিচাৰি ফুৰা কৈলৈ ?

কবি বঃ—আকাশত চাং পাতিবলৈ ন হয়, ধোঁৱা উৰাবলৈ, ধোঁৱা
উৰাই মেঘ কৰিবলৈহে বিচাৰিছোঁ।

কাঃ স্বাদী—মেঘ কৰিবলৈ। মেঘ কবি আমাক ভিয়াই—ঝুৰাই
জুকলি জুপৰি কৰিবলৈ ?

কবি বঃ—নহয়, বৰষণ ঢালি, পৰ্ব্বতৰ গুহা কালি, নিজৰা ওলাই
নৈ হৈ গাঁও ভূঁয়েদি বৈ গৈ তুই কাষৰ খেতি পথাৰ শক্তশালী
কবি, কল-সজীতেৰে অপাৰ সাগৰক আলিঙ্গন কৰিবলৈ।

কাঃ স্বাদী—তুমি সাগৰক আলিঙ্গন ন কৰিলাগৈ আমাৰ কোন পিনে
বৈ গ'ল ?

কবি বঃ—মই সাগৰক আলিঙ্গন ন কৰিলেগৈ তোমাৰ নিচিনা বহুত
কৰ্ম্মবীৰ শুকাই উৰাই ছুঁড়িকত পৰি প্রাণ হেৰুৱাব তয়।

কাঃ স্বাদী—কেনেকৈ ? কেনেকৈ ?

কবি বঃ—ভেনেকৈয়ে। বৰষুণ নহলে, সাগৰ প্ৰবাহিনী নৈ বাঢ়ি

ঢল নাহিলে যেনেকৈ পথাৰত শইচ হ'ব নোৱাৰে, মাটিৰ শস্তোৎপাদিকা শক্তি হ্ৰাস হয়; কবি নহলে, কাব্য নহলে তেনেকৈ মানুহৰ হৃদয়ক্ষেত্ৰও শুকাই মকভূমি হয়। ভাবৰ ঢল নাপালে যে কোনো মহৎ কামৰে শইচ উঠিব নোৱাৰে।

কা: স্বাদী—তেনেহলে এতিয়া তোমাৰ ভাবৰ ঢলেহে আমাৰ কামৰ শইচ গজাব ?

কবি ব:—আকৌ কি। তুমি তো সদায় আমাৰ কাম নাই, কাজ নাই বুলি নাক কোঁচোৱা, কাম বুলিলেই যে তোমালোকে কৰা কামেইহে কাম, আৰু এই বিৰাট বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডত একো কাম নাই, সেইটো নহয়। নৈৰ কাম পানী যোগাই ঢৌ তুলি সাগৰলৈ বৈ যোৱা, পথাৰৰ কাম একে ঠাইতে বৈ থাকি শস্তা উৎপন্ন কৰা, সেই বুলি পথাৰে যদি নৈক নিৰ্দ্ধাৰণ বুলি গালি পাবে, তেন্তে নৈয়েওতো পথাৰক নিৰ্দ্ধাৰণ বুলি ইতিকিং কৰি দিব পাৰে।

কা: স্বাদী—তাব মানে ?

কবি ব:—তাব মানে তোমালোকে যদি আমাক নিৰ্দ্ধাৰণ বুলি বিৰূপ কৰা, তেন্তে আমিও তোমালোকক নিৰ্দ্ধাৰণ বুলি ফুঁতে উৰাই দিম।

কা: স্বাদী—দিয়া উৰাই, আমি কিন্তু তোমাৰ মতে নিৰ্দ্ধাৰণ হলেও—বতাহৰ আগত উৰি ফুৰা নহলেও আমি কৰ্মী। তুমি 'কিন্তু নিৰ্দ্ধাৰণ, তাই নিৰ্দ্ধাৰণ !

কবি ব:—(সদৰ্পে) জীৱনহীণ কৰ্ম্মৰ গোঁৱৰ ! তোমালোক যেনেকৈ কৰ্ম্মী, এটা জড়বস্তুওতো তেনেকৈ কৰ্ম্মী। 'গ্ৰামোক্ষনত চাবি দিলেই ভব ভব কৰে গান গাবলৈ ধৰে, তাত গোঁৱৰ কাৰ। বস্তুটোৰ নে বস্তু আবিষ্কাৰক আৰু গায়কৰ ?

কা: স্বাদী—এজিন চাহাবৰ ! কিন্তু এজিন চাহাবতো তোমাৰ নিচিনা স্বপ্ন দেখা (dreamer) ভাবুক নহয়; এজিন চাহাব যে কৰ্ম্মী।

কবি বঃ—এডিচন চাহাব কন্ঠা, কিন্তু তোমালোকৰ নিচিনা সংসাব
চক্ৰত যন্ত্ৰৰ দৰে নিজ্জীৱ ভাবে বৃবি থকা বিষয় জৰ্জৰিত কন্ঠা
নহয়, তেওঁ স্বাধীন মুক্ত কন্ঠা।

কাঃ স্বাদী—তোমাৰ নিচিনা কল্পনা বাঁহতো নহয়, তেওঁ বস্তু শ্ৰষ্টা
(inventor)।

কবি বঃ—তেওঁ আমাৰে নিচিনা প্ৰাণৰ প্ৰেৰণাত মতলীয়া চিন্তাবীৰ।

কাঃ স্বাদী—তেওঁ চিন্তাবীৰ, তেওঁৰ চিন্তাৰ ফল প্ৰত্যক্ষ; তোমাৰ
চিন্তায়ে ধোঁৱা-কোঁৱা, বস্তু বুলিবলৈতো একে নাই।

কবি বঃ—চিন্তাৰ ফল আটাইৰে একে হলে মৌলিকত্ব ক'ত ?
বৈচিত্ৰ্য কি ? সৌন্দৰ্য্য কিহত ? ফুলনিৰ সাৰ্থকতা নানা ভবছৰ
বং-বেবঙৰ ফুল ফুলাই, মলয়া মলমলাই শোভা বিস্তাৰ কৰাত,
থকুৱা অবসিকে যদি ফুলনি বাৰীত আম কাঠাল খাবলৈ নাপাই
ফুলৰ সৌন্দৰ্য্য উপভোগ কৰিব নোৱাৰে, সেই বাবে তো ফুলনি
জগবীয়া নহয়।

কাঃ স্বাদী—ফুলৰ সৌন্দৰ্য্যত এটা সত্য আছে, সেই সত্য দেখে
দেখ, কিন্তু তোমাৰ মিছামিছি কল্পনা বোৰৰ কি আছে ?

কবি বঃ—কোনে ক'লে মিছামিছি কল্পনা ?

কাঃ স্বাদী—কল্পনা মানেইতো যোৰা দিয়া মিছাকথা।

কবি বঃ—কল্পনা মানেই যোৰা নিদিয়া সঁচা কথা।

কাঃ স্বাদী—সঁচা কথা ?

কবি বঃ—সঁচা কথা।

কাঃ স্বাদী—কল্পনাও সঁচা ?

কবি বঃ—সঁচা, কল্পনা সঁচা।

কাঃ স্বাদী—পগলাইতো নিজৰ পগলামিকে সঁচা বুলি ভাবে, নিজৰ
পগলামিৰ কেতিয়াবা উমান পাইছিল দেখিয়েই ছেক্সপিয়েৰে
(Shakespeare) কৈ গৈছে,

"The lunatic, the lover and the poet,
Are of imagination all compact."

কবি বঃ—ছেল্লপিয়েবৰ মেই কথাষাৰৰ ভাবাৰ্থ তাত ওলাই থকা
মানোটোত কৈ বহুত দ-ত, যদিও ছেল্লপিয়েব আজিকালিৰ কবি
হোৱা হলে সেই কথাষাৰ ঠিক সেইদৰে নকলে হৈঁতেন। এই
যুগৰ মহাকবিয়ে তাৰ ওলোটোটোহে কৈছে,

"A poet never dreams,
we prose folk do, we miss the proper duet
For thoughts on things unseen."

(Browning)

আচল কথা, সঁচা বুদ্ধি, সঁচা যুক্তিৰ অস্ত্ৰই যেনেকৈ সত্যৰ ফালে
বাট কাটি দিয়ে, সঁচা কল্পনাৰ পোহৰেও তেনেকৈ সত্যৰ মুক্তিকে
দেখুৱাই দিয়ে।

কাঃ স্বাদী—উদাহৰণ ?

কবি বঃ—উদাহৰণ ? উদাহৰণ বহুদিনৰ আগেয়ে কবি Words-
worth এ সত্য কল্পনাৰ প্ৰভাৱত গোটেই বিশ্ব প্ৰকৃতিতে এটা
প্ৰাণময়তাৰ অনুভৱ কৰি কৈছিল "With gentle hand
touch, for there is a spirit in the words." আৰু
আজিৰ বৈজ্ঞানিক স্থাৰ জগদীশ চন্দ্ৰই সত্য বুদ্ধিৰ সহায়েৰে
প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছে যে তৃণ-তক-লতা সকলো চেতন,
সকলোৰে জীৱ আছে।

কাঃ স্বাদী—Wordsworth এজন কবিৰ এটা ভাব ভাগ্য ক্ৰমে
সত্যৰ ওচৰ চাপিলেই আটাই বিলাক কবিৰ কল্পনাবোৰ সত্য
হ'ল নে ?

কবি বঃ—অকল Wordsworth কিয় ? তাহানি এই ভাবত-
বৰ্ধতে অৰি কবিসকলৰ অন্তৰ্ভুক্ত কল্পনাই ও যোষণা কৰি গৈছে
"সৰ্বক প্ৰাণ এজতি", সকলোকে প্ৰাণে কঁপাব লাগিছে।

তেওঁলোকেতো আজি-কালিৰ দৰে বৈজ্ঞানিক প্ৰণালীৰে পৰীক্ষা কৰি সেই কথা কোৱা নাছিল, তেওঁলোকে কৈছিল অতি গভীৰ, অথচ সহজ সবল কল্পনাৰ প্ৰভাবেৰে।

কাঃ স্বাদী—তেওঁলোকে কৈছিল হৃদয়ৰ গভীৰ অনুভূতিৰ বলৰে, বতাহত উৰা কল্পনাৰে নহয়।

কবি বঃ—বতাহত উৰা কল্পনাৰে নহয়, কিন্তু প্ৰকৃত কবি মাত্ৰৰে কল্পনা হৃদয়ৰ গভীৰ উপলব্ধিৰে ফল।

কাঃ স্বাদী—কল্পনা আৰু উপলব্ধি একে নহয়।

কবি বঃ—নিজৰ। আৰু নৈ একে নহয়, কিন্তু নিজৰ। নহলে যেনেকৈ নৈ ব'ব নোৱাৰে, অনুভূতি বা উপলব্ধি নহলে তেনেকৈ কল্পনা ওলাব নোৱাৰে। নৈয়ে যেনেকৈ নিজৰ বুকুত নিজৰাক সামৰি লৈ কুলু কুলু স্বৰে গিৰিগুহা বন সচেতন কৰি বিশ্ব যাত্ৰালৈ বাহিৰ হৈ পৰে, কল্পনায়ে তেনেকৈ নিজৰ গভীৰ হৃদয়ানুভূতিৰ নিৰ্ধাৰ অনন্তৰ অভিসাৰ যাত্ৰাত অতি পাৰাণ হৃদয়কো গলাই পমাই ভাব ৰাজ্যত আত্মপ্ৰকাশ কৰে।

কাঃ স্বাদী—নিজৰ। আৰু নৈৰ উপমাই দেখিছে। তোমাৰ ব্ৰহ্মাণ্ড। কেৱল উপমা এটা। লৈ বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ডৰ সকলো যুক্তি তৰ্ক খণ্ডন কৰিব পৰা হলে কথাই নাছিল।

কবি বঃ—উপায় নাই। আৰু অইন এটা উপমা দিলে হব নে ?

কাঃ স্বাদী—উপমাই তোমাৰ ! দি থাক'।

কবি বঃ—উপমা নিদিলে, তুলনা কৰি নাচালে যে কোন বিশ্ব জানেই আয়ত্ব নহয়। জ্ঞানবস্তুটোৱেই যে তুলনামূলক।

কাঃ স্বাদী—বিমান মন যায়, তুলনা কৰি, সঁচাক মিছা, মিছাক সঁচা কৰি উজা পৰা কৰি থাক'।

কবি বঃ—মিছাক সঁচা নহয়, সঁচাক সঁচা, তোমাৰ এতিয়াও দেখিছে। কবিৰ কল্পনাৰ ওপৰত বিশ্বাস নজন্মিল। নজন্মিবৰ কাৰণ আছে। কল্পনাৰ বা কবিত্বৰ সত্যটো সবহ সময়তে

বহুব্রীহি সমাসৰ দৰে, পীতাম্বৰ বুলিলে পীতো নহয় অম্বৰো নহয়—পীত অম্বৰ অৰ্থাৎ হালধীয়া কাপোৰ পিন্ধোতা জন, মানে ত্ৰীকৃষ্ণ। কবিত্বৰ সত্য হৈছে তেনেকুৱা।

কা: স্বাদী—বহুব্রীহিয়েই হওক বা কৰ্ম্মধাৰয়েই হওক, কল্পনাৰ সত্য, কবিৰ সত্যৰ মূল্য কি? এজনে যাক পীতাম্বৰ বুলিব আনজনে তাক নীলাম্বৰ নোবোলে মানে নেবে। সত্য সদায় এক, ক'লা সকলোৰে চকুত ক'লা, বগা সকলোৰে চকুত বগা, তোমালোকৰ চকুত কিন্তু ক'লাও বগা, বগাও ক'লা। সেই হে বিমোৰত পৰোঁ।

কবি ব:—নহয়, সত্যৰ প্ৰকাশ কেৱল একেই নহয়, সি বহু।

কা: স্বাদী—বিজ্ঞানেতো সেইটো নকয়।

কবি ব:—বিজ্ঞানেও সেইটোকে কব। বিজ্ঞানে বহিৰ্বিশয়ত যেনেকৈ বহুৰ ভিতৰত 'এক'ক বিচাৰিছে, কবিৰ কল্পনায়ে তেনেকৈ অন্তৰ্বিশয়ত বহুৰ ভিতৰত এককে বিচাৰিছে। কিন্তু প্ৰকাশ হৈছে উভয়তে 'বহু'। পানীত শিল তল যায়, কুঁহিলা ওপঙে, সেই বুলি ওপৰ চকুৱা হৈ যদি কোনোবাই কুঁহিলা সম্বন্ধে নিউটনৰ মাধ্যাকৰ্ষণ তত্ত্বটো নাখাটে বুলি কয়, তেন্তে সি ভুল হ'ব। বাহিৰৰ সকলো উঠা-পৰাৰ ভিতৰত যেনেকৈ আছে মাধ্যাকৰ্ষণ তত্ত্ব, অন্তৰৰ সকলো হৰ্ষ-বিষাদ আবেগ-উদ্বেগৰ ভিতৰতো তেনেকৈ আছে এটা সত্য—জন্মমৃত্যু, বসন্তৰ বা প্ৰেমতত্ত্ব। কবিয়ে সেই জন্মমৃত্যুকে মাথোন দেশকাল পাৰ্শ্ব মতে ঠাইয়াই দেখুৱায়।

কা: স্বাদী—কিন্তু নিউটনৰ মাধ্যাকৰ্ষণ তত্ত্ব যেনেকৈ বিশ্বজনীন সত্য (Universal truth), কবিৰ কল্পনাবোৰতো ভেনে নহয়।

কবি ব:—স্বৰি একে কথা।

কা: স্বাদী—কি একে কথা? তুমি যিহঁত সৌন্দৰ্য্য দেখা, মই ভাত নেৰেখোঁ কিয়?

কবি বঃ—মোৰ হৃদয়ৰ অৱস্থা যেনে বৰ্ত্তমান, তোমাৰ হৃদয়ৰ সেই অৱস্থা এতিয়াও ভল পৰি আছে দেখি।

কাঃ স্বাদী—কেনেকৈ জানিলা ভলপৰিয়েই আছে নে ওপৰেই উঠিছে ?

কবি বঃ—Truth is Beauty, Beauty Truth, সত্য্য সূন্দৰ্য এই বানীয়ে সেই কথা স্পষ্টকৈ ঘোষণা কৰিছে। যাৰ হৃদয় বিমান উন্নত হ'ব, তাৰ চকুত বিশ্ব জগত সিমান সূন্দৰ লাগিব, তাৰ অন্তৰত সত্য সিমান উজ্জ্বল হৈ প্ৰকাশ পাব। সত্য সূন্দৰতো ছটা সুকীয়া বস্তু নহয়, সত্য য'তে সূন্দৰো উঠেই। এই সংসাৰত আমি য'ত বেছিকৈ সত্যৰ উপলব্ধি কৰোঁ, ত'তে আমি সৌন্দৰ্য্য দেখোঁ, বস পাওঁ। প্ৰকৃতিৰ কবি Wordsworth এ প্ৰকৃতিত যি সত্যৰ আশ্বাদ পালে, তুমি তাৰ গোন্ধকে নাপালা, তাৰ কাৰণ তোমাৰ চকুত প্ৰকৃতি কেৱল এটা বহিৰ্দৃশ্য, প্ৰকৃতি কেৱল আছে (কামত ববকৈ ব্যস্ত থকা সময়ত নায়েই), Wordsworth-ৰ চকুত প্ৰকৃতি আনন্দ, প্ৰকৃতি বস :—তুমি পাইছা প্ৰকৃতিৰ ঘাইকৈ চকুৱেদি, Wordsworth-এ পাইছিল হৃদয়েদি, সেইদেখি Wordsworth-ৰ 'প্ৰকৃতি' তোমাৰ প্ৰকৃতিতকৈ লক্ষ্য কোটিগুণে সূন্দৰ আৰু কাজেই সত্যতৰ।

কাঃ স্বাদী—কিন্তু তোমাৰ এই বসন্তত তো মানুহে বস নাপায় ?

কবি বঃ—মানুহেই বস পাব। মানুহ বুলিলে কেৱল এটা জেপীৰ মানুহেই মানুহ নহয়। কছাৰীৰ আমোলাই এতিয়া বৰ চাহাবৰ Tour programme অত যিটো বস পায়, কালিদাসৰ শকুন্তলাত তাৰ গোন্ধকে নাপায়, সেই বুলিতো শকুন্তলা নীৰস বা ব্যৰ্থ নহয়।

কাঃ স্বাদী—তোমাৰ আচল কথাটো বুজিলেহে বস পাব।

কবি বঃ—আচল কথাটোনো বুজিব কোনে ? মই নিজেইতো বুজোঁ। বুজা হলে তোমাক আজি অভাৱৰ কথা বুজাবো মোৰ প্ৰয়োজন নাছিল।

কা: স্বাদী—যদি বুজাই নাই, তেন্তেনো ইমান আশ্ফালন কিহব ?

কবি ব:—বুজা নাই বুলিয়েইতো আশ্ফালন। অকল মোবেই আশ্ফালন
নহয়, বিজ্ঞানৰ আশ্ফালন, দৰ্শনৰ আশ্ফালন, ইতিহাসৰ আশ্ফালন।
চাৰিও ফালে কেৱল আশ্ফালন, কেৱল আলোডন। এই
আলোডন আশ্ফালনৰ মাজত জন্মলৈ প্ৰাণৰ প্ৰাণত যে কি বাজি
উঠিছে, ক'ব নোৱাৰোঁ, দিনে ৰাতিয়ে কেৱল হৰ্ষ বিষাদৰ খলক,
কেৱল বিশ্বয়-বিবাগৰ পুলক, কেৱল ফ্ৰন্দন। কেৱল স্পন্দন ॥

কা: স্বাদী—বুজিছোঁ তোমাৰ অন্তৰত এটা সজীত বাজিছে, কিন্তু
সেই সজীতটো তুমি যিমনেই লেখিছা গাইছা, অইনৰ অন্তৰত
হলে সি বজা নাই।

কবি ব:—নাই বজা যদি নাই। গছ নিজৰ স্বভাৱ গুণতে গুটি
ধৰে, মানুহে খাবনে নাখায় 'পবোৱা' নকৰে, সেই দৰে ময়ো
লিখিবৰ সময়ত মানুহে বুজিবনে নুবুজে, ভাল পাবনে বেয়া পাব
সেইটো গমিবই নোৱাৰোঁ।

কা: স্বাদী—গছেতো গুটি নাখালে কাকো উপযাচি গৈ নুখুৱায়,
কিন্তু তুমি তোমাৰ কাব্যবোৰ উপযাচি শুনাই ফুৰা কিয় ?

কবি ব:—সেইখিনিতেইতো মানুহৰ হৃদয়ৰ মহত্ব। মানুহৰ হৃদয়ে
যে সদায় বিচাৰিছে মিলন, সি যে অকলে আপোনপটীয়া হৈ
থাকিব নোৱাৰে,—সি যে অনন্ত মিলনৰ প্ৰয়াসী। মানুহৰ
চকুৰ আগতে নৈ বৈছে, ফুল ফুলিছে, বতাহ বলিছে, মেঘ
খেলিছে; কিন্তু সেই নৈ বোৱা, ফুল ফুলা, বতাহ বলা, মেঘ
খেলা বিষয় লৈ চিত্ৰ আঁকি, ফটোগ্ৰাফ তুলি, কবিতা লিখি
সৃষ্টিৰ পৰা সৃষ্টি কবিবলৈ মানুহৰ হৃদয়ৰ কিমান যত্ন। মানুহে
কেৱল বিচাৰিছে চাৰিওফালে নিজৰ হৃদয়ৰ ঘোষণা, চাৰিওফালে
বিশ্বাসৰ আত্মপ্ৰকাশ। মানুহৰ এই আত্মপ্ৰকাশ ধৰ্ম নথকা
হলে জগতত আজি দৰ্শন, বিজ্ঞান, সাহিত্য বোলা একো
নাথাকিলহেঁতেন, সঙ্গাৰ সঁচাকৈয়ে মকতুৰি হ'লি হেঁতেন।

কাঃ স্বাদী—সংসারতো মকভূমিয়েই, তাতে সকলোরে মবীচিকা দেখিছে, কবি-দার্শনিক সকলোরেই সেই মবীচিকাকেইতো খেদি ফুৰিছে।

কবি বঃ—সংসার মকভূমিত কবিয়ে মবীচিকা খেদি—ফুৰা নাই, বিচাৰিছে ‘ওরেচিচ্’ (Oasis), এই মকভূমিতেই ‘ওরেচিচ্’ লুকাই আছে। চকুৰ আগতে সৌ চন্দ্রমূৰ্ত্য সমুজ্জল বিশ্ব আকাশে নিঠো নতুন নতুন সৌন্দৰ্য্য-শোভা দেখুৱাই চিব-বহন্তৰ ‘ওরেচিচ্’ বোৱাই দিছে, তাকতো কোনেও এবাৰ চকু মেজি চাবলৈকো আজৰি নাপায়, আক তৰ্ক কৰে জ্ঞান-বিজ্ঞান, পণ্ডিত-মুখলৈ। উৰ্দ্ধে-অধে, দক্ষিণে-বামে কেৱল বহন্ত, কেৱল আশ্চৰ্য্য ॥ বাগৰি গৈছে তৰু-লতা-কুঞ্জ মুঞ্জৰিত কবি গ্ৰীষ্ম-বৰ্ষাৰ অবিৰাম চক্ৰত ঘূৰাই লৈ এই বস্তুধৰা—কি বহন্ত,—তৰজিত হৈছে মানুহৰ শ্বখ-ছখ, হাঁহি-কান্দোন, দৈন্ত্য ঐশ্বৰ্য্য, মস্থিত কবি বালা-কৈশোৰ, যৌৱন বার্ককাৰ কল-ক্লন্দনেৰে মহাজীৱনৰ বহন্ত সিদ্ধ। বুজিব কোনে এই অভেদ বহন্ত, বুজি অন্ত কবিৰ কোনে এই অন্তল জলধিৰ অনন্ত কল্লোল। যি মহাগায়কে অদৃশ্যে এই অনন্ত সঙ্গীত স্পন্দিত কৰিছে, তেৱেইতো বুজিবলৈ নিদিলে!—এই-টোৱেইতো সাধব। হাকেজেও কৈছিল :—

“True singing still a mystery remains,

Never such pearls as these were

bored and stung,

Never the singer of the song explains,

How it was sung”

কাঃ স্বাদী—ভাই, তোমাৰ কথাবিলাক মই বুজিলেও বাজি গৈছে হে।

কবি বঃ—গৈছে নে বাজি ?—কেনি ?

(দুবলৈ দেখুৱাই) এই নিনে নে ?

(বুকুলৈ দেখুৱাই) এই পিনে ?

কাঃ স্বাদী—(কাণলৈ দেখুৱাই) কাণৰ ভিতৰেদি সোমাই

(বুকুলৈ দেখুৱাই) ইয়াত বান্ধিছেহি।

কবি বঃ—তেনেহলে ধন্য হ'লোঁ।

কাঃ স্বাদী—ময়ো ধন্য হৈছোঁ যেন লাগিছে ; কিন্তু এটা কথা সোধোঁ,
তুমি যে কি এটা সঙ্গীতৰ কথা ক'লা, সেই সঙ্গীতটোৰ দেখোন
মই একো উমানকে পোৱা নাই, ময়ো তাক কেতিয়াবা শুনিবলৈ
পাম নে ?

কবি বঃ—নিশ্চয় পাবা। সেই সঙ্গীত শুনিবলৈ অকল কাণ
থাকিলেই নহয়,—থাকিব লাগে প্ৰাণ,—থাকিব লাগে হৃদয়
উপচি যোৱা প্ৰেম। সেই প্ৰেম তোমাৰ অন্তৰত তুমি গম
নোপোৱাকৈয়ে আছে।

কাঃ স্বাদী—সিনো কি প্ৰেম ?

কবি বঃ—সি 'চৰ'* প্ৰেম,—ভাতৃপ্ৰেম, মাতৃপ্ৰেম, স্বদেশপ্ৰেম,
বিশ্বপ্ৰেম, বিবাটপ্ৰেম ! এক প্ৰেমবেই বিভিন্ন অৱস্থা,—প্ৰথমে
ভাতৃপ্ৰেম, স্বদেশপ্ৰেমতে এবাৰ হৃদয়ভৰ্ত্তী বজাই দিয়াটোন,—
দেখিবা সিয়েই গৈ বিবাট প্ৰেমত কঁপিবলৈ ধৰিব।

কাঃ স্বাদী—ভাই, কি গানটো গাই আহিছিল আকো গোৱাটোন ;

কবি বঃ—আহাঁ তেনেহলে গাই গাই গৈ থাকোঁ—

মোৰ অভঙ্গ প্ৰেমৰ,

অনলৰূপৰ,

(মই) পবন পাবৰ প্ৰয়াসী,

যব থাকোঁডেই প্ৰবাসী।

(মই) যব থাকোঁডেই প্ৰবাসী ॥

* 'চৰ'—সৰ অৰ্থাৎ সকলো। কোৱা জগত 'চৰ'হে উচ্চাৰিত হয়।

সাত

চেতনা

(আন?) লিখকৰ কথা স্পষ্টকৈ কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু নিজৰ বিষয় হলে ভালকৈ জানো যে এই জীৱনটো জন্মৰ পৰা কামনাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত, বাসনাৰ দ্বাৰা পৰিবৰ্দ্ধিত। কেঁচুৱাতে কামনা আছিল আইৰ স্তন দুটিলৈ, এটি মুখ দি চুহি থাকোঁতে আনটি কোনোবাই খায়হি বুলি এহাতে খামোচ মাৰি ধৰি থাকোঁতে। তাৰ পাছত যেতিয়া চালুকীয়াটি হলোঁহি, তেতিয়া বাসনা হ'ল কেনেকৈ লগবীয়াক ধেমালিত চেৰ পেলাওঁ,—কেনেকৈ লৰা-চপৰা আটাই-বোৰতে আটাইতকৈ আগবাঢ়োঁ, কেনেকৈ শিক্ষকৰ আগত মিছা কথা কৈও শ্ৰেণীৰ ভিতৰত ভাল ল'বাতো বোলাওঁ। তাৰ পাছত? তাৰ পাছত যেতিয়া নৱযৌৱনৰ নতুন বসন্ত-বতাহত বসন্ত কালৰ প্ৰথম পুৱাৰ প্ৰথম ফুল পাহিব দৰে কঁপি উঠিলোঁ স্নেহৰ দিগন্তৰ সোণোৱালী বহুণেৰে হেজুলী হৈ, তেতিয়া? তেতিয়া যেন গোটেই জীৱন কেন্দ্ৰীভূত হৈ উল্কুসি উঠিল,—

“কোথায় প্ৰাণেৰ প্ৰাণ অনন্ত

তাঁহাৰে থুজিব দিগ-দিগন্ত।”

সেই যে ব্যাকুল জন্মন, সেই যে অনিৰাৱ অৱস্থান,—‘কোথায় প্ৰাণেৰ প্ৰাণ অনন্ত’—আজিও সি দিগ-দিগন্ত বিদ্যৰণ কৰি ঘূৰিব লাগিছে, কিন্তু ক'তো পোৱা নাই; কেৱল অনন্ত বাসনা,—এটোৰ পাছত এটা আহিছে, যেন থও থও হৈ এটা অথও বাসনা,—টিক সন্ধ্যাৰ সেই ঢকল থও থও মেঘবৰ্ষৰ দৰে অথও ভাবে ঘন-পৰিবৰ্দ্ধনৰ লক্ষ্যৰ লক্ষ্যৰ কথা মানি লৈ, জীৱনৰ এই অনন্ত পৰিবৰ্দ্ধনৰ ডিঙৰেদি

আজিলৈকে একো ধৰিব নোৱাৰি, ক'তো স্থিৰতা নাপাই যেতিয়া একো একোবাৰ তহান্নুসন্ধানত লাগি যাওঁ, তেতিয়া একে উশাহে জুমুৰি দি ধৰেহি শত-সহস্ৰ সিদ্ধান্তৰ কোটালে যিবোৰেও ঠিক সেই সূৰ্য্যাস্তৰ মেঘৰ ওপৰত বা বশিষ্ঠটোৰ দৰেই সংসাৰাচ্ছন্ন মনৰ ওপৰত মাথোন কিছুমান কৌতূহলৰ বেথাপাত কৰি দি বিলীন হৈ যায়, সেই সন্ধ্যাৰ পাছৰ আন্ধাৰৰ দৰেই মনটোক ছুঁঘোৰ আন্ধাৰত বুৰাই থৈ। সিদ্ধান্তবোৰৰ ভিতৰত এটা চূড়ান্ত সিদ্ধান্ত এই যে এই বিশ্ব-ব্রহ্মাণ্ড বুলি যে চকুৰ আগত বিৰাট কাণ্ডটো হৈছে, তাৰ হেনো মূলতে অস্তিত্বই নাই, সি এটা ভূৱা, ভ্ৰম বা স্বপ্ন। বজ্জুত সৰ্পজ্ঞান। কিবাটো বুলি কিবাটো দেখিছে', অৰ্থাৎ জগত বুলি যিটো জানিছে'। বা পাইছে', সি এটা প্ৰতিভাসিক সত্য মাথোন, তাৰ বাস্তৱ সন্ধ্যা একো নাই, মায়া।

কিন্তু কথা হৈছে—এই মায়াটোনো হ'ল ক'ৰ পৰা? মায়া বুলিয়েবা জানো কেনেকৈ? জগত নাই, ব্ৰহ্মত জগত ভ্ৰম হৈছে, কিন্তু ব্ৰহ্মই বা কোন? সপোনৰ ভিতৰতে থাকি সপোনক সপোন বুলি জনাটো অসম্ভৱ, তাৰ কাৰণ জাগ্ৰতাবস্থাৰ দৰকাৰ, সাব পালেহে কব পাৰি যে সপোন দেখিছিলোঁ। যদি জগত-সংসাৰ গোটেইটো এটা স্বপ্ন, তেন্তে তাৰ ভিতৰৰ জ্ঞান-বুদ্ধি, চিন্তা-চৰ্চা, ভাৰা-ভৰ আটাইবোৰ জানো স্বপ্ন নহ'ল? তেনেহলে সপোনতে সপোনক সপোন বুলি জনাটোও যেনেকৈ এটা সপোনেই, মায়াতে থাকি মায়াক মায়া বুলি জনাটোও তেনেকৈ এটা মায়াইহে। তেন্তে ব্ৰহ্মত জগত-ভ্ৰম মানে কি? ব্ৰহ্ম মানে যদি আত্ম, তেন্তে এই আত্ম কোন? মই, তুমি নে তেওঁ? যদি তুমি, তেওঁ কেওঁ হব নোৱাৰে,—কেৱল মইহে, তেন্তে কেৱল মোৰেই আত্মত জগতভ্ৰম হৈছে, অৰ্থাৎ মোৰ আত্মভ্ৰম ঘটিছে। কিন্তু এই আত্মভ্ৰমটো পুতায় কোনে? পুতাকলৈ আক মোৰ বাহিৰেতো বেজ-জানীহে নালাগে, জন-প্ৰাপ্তি, কীট-পতঙ্গ, তৃণ-তক একোৱেই নাই; আহোঁ কেৱল হুই, জ্বলো হুই

মোৰেই, এতিয়া সংশোধন কৰে কোনে ? পগলাইজে নিজক পগলা বুলি নাজানে, জানিলেতো পগলা নহয়েই, তেন্তে মোৰো যদি আত্মভ্রম ঘটিলে,—এতিয়া পাছে মই জানো কেনেকৈ ? কৰোঁ কি ?

অথচ জগতত আৰু সত্য থাকক নাথাকক, মই যে সত্য, অৰ্থাৎ মোৰ নিজৰ অস্তিত্বত—অৰ্থাৎ মই যে আছোঁ, এইটোত মোৰ সমূলি সন্দেহ নাই,—ইয়াৰ নিমিত্তে মোক কোনো অনুমান প্ৰমাণবো আৱশ্যক নকৰে। ইয়াৰ নিমিত্তে মোক দূৰবীক্ষণ-অণুবীক্ষণবো সহায় নালাগে। মই যে আছোঁ, এইটোৱেই হৈছে স্বতঃসিদ্ধ সত্য। মই আছোঁ, মই সুখ পাইছোঁ, দুখ পাইছোঁ, মই হাঁহিছোঁ, কান্দিছোঁ, মই অনন্ত বাসনালৈ অনন্তৰ অনুসন্ধানত ঘূৰি ফুৰিছোঁ। হব পাৰে—কল্পবী-মৃগই আপোনাৰ গোকত আপুনি বলিয়া হোৱাদি মই নিজৰ কামনাৰ গোকতে বলিয়া হৈ চাৰিওফালে কাম্যবস্তু বিচাৰি ফুৰিছোঁ, হব পাৰে মই নিজেই বহুখা বিভক্ত হৈ একে সূৰ্যবশ্মিয়েই আকাশৰ বিভিন্ন অৱস্থান অনুসৰি অৱস্থিত মেঘৰ ওপৰত প্ৰতিকলিত হৈ ভিন্ন ভিন্ন বৰ্ণৰ সৃষ্টি কৰাদি মোৰ নিজৰ কামনা, নিজৰ বাসনা, নিজৰ ইচ্ছাবেই সুখ-দুখ, হৰ্ষ-বিষাদ, চন্দ্ৰ-সূৰ্য্য, আন্ধাৰ-পোহৰ আদিৰ বিচিত্ৰ সৃষ্টি কৰি লৈছোঁ, কিন্তু মোৰ সাধ্য কি যে এই সৃষ্টি ধ্বংস কৰোঁ ? মোৰ শক্তি কি যে এই বাসনা নিস্কূল কৰোঁ ? প্ৰষ্টাৰ ইচ্ছাই যদি হয় সৃষ্টি, তেন্তে মোৰ ক্ষমতা কি যে সেই মহা ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে খিয় দিওঁ ? প্ৰষ্টা যদি মই নিজেই, নিজৰ আনন্দতেই যদি ‘মুক্ত-মই’ সৃষ্টিৰ বন্ধন পিন্ধি ‘বন্ধ-মই’ হওঁ, তেন্তে আকৌ মুক্তি ক’ত ? কবিয়েও গাইছে :—

“মুক্তি ! গুৰে মুক্তি কোথায় পাবি

মুক্তি কোথায় আছে ?

আপনি প্ৰভু সৃষ্টি-বীৰণ পৰে

বীৰণ সৰাব কাছে।” (ববীপ্ৰনাথ)

ভেঙ্গে ‘বন্ধ-মোৰ’ সাধ্য কি যে ‘মুক্ত-মোৰ’ আনন্দৰ বোধ কৰে’।।
সৃষ্টিক মায়া বুলি উবাই দি বাসনা নিৰ্বাপিত কৰো ?

* * *

সৃষ্টিৰ প্ৰধান উপকৰণ বা সঁজুলি হেনো দেশ-কাল (Time and space)। আৰ্চাত যেনেকৈ নিজৰ মুখখন দেখা যায়, কিন্তু মুখখন আৰ্চাৰ ভিতৰত নাই,—নিজৰ শৰীৰত হে, তেনেকৈয়ে হেনো এই চক্ৰ-সূৰ্য্য-সমুজ্জল জগতখনো বাহিৰত নাই, কেৱল দেশ-কালৰ আৰ্চাত হে, ডাক মই তেনে দেখিছোঁ।। কিন্তু এই দেশ-কালো আকৌ আৰ্চাৰ দৰে এটা বাহিৰা বস্তু নহয়,—ইও মোৰ মনৰেই ছুটা ধাৰণা (Attribute) বা ভাব মাথোন। এই দেশ-কালেই যন্ত-কুটৰ ঘাই। এই দেশ-কাল যদি লোপ কৰি দিব পাৰোঁ, তেনেহলেই বোলে মই মুক্ত হৈ নিৰ্গুণ নিৰ্বিকার ভাবে অকলৈ থম থম কৰে বহি থাকিব পাৰিম। তেতিয়া আক এই অনিত্য জীৱনৰ অনিত্য বাসনাৰ চক্ৰত ঘূৰি ঘূৰি হাড় ভাঙি গুৰি কৰিব নালাগিব, তেতিয়া নিত্য হৈ বৈকুণ্ঠৰ অনন্ত শৰ্যাত ধোবাং জুৰি পৰি গুই থাকিব পাৰিম। কিন্তু নিত্য, অনিত্য দুইটোয়েইতো কাল-জ্ঞাপক শব্দ,—দুইটোতে কাল বৰ্ণমান। যদি দেশ-কালেই নিৰ্গুণ মোৰ কাল হৈ মোক সন্তুষ্ট কৰি এই সংসাৰ মৰিখালীৰ ওপৰত শস্ত্ৰ বনোৱাদি বনাই ফুৰিবলৈ এবি দি অনিত্য কৰি পেলাইছে, তেন্তে নিত্য হলেও যে মোৰ সেই দুৰ্গতি গুচিব, তাৰ প্ৰমাণ কি ? কাৰণ মোক অনিত্য কৰিছে যেনেকৈ কালে, নিত্যও কৰিব তেনেকৈ কালেইহে ; নিত্য হলেওতো কালৰ হাত সাৰিব নোৱাৰিলোঁ। অনিত্য হওঁতে জানিবা কালৰ বাজৰ চমু, আক নিত্য হওঁতে কালেই চিৰকাল,—এয়েহে যি প্ৰভেদ। তেনেহলে নিত্য হলেওতো নিৰ্গুণ হব নোৱাৰিম,—নিত্য কালৰ কাল-গুণ ; কাজেই নিত্য নিৰ্গুণ হয় কেনেকৈ ?

অৱশ্যে মই দাৰ্শনিক নহওঁ তবু জ্ঞানত যোৰ অধিকাবো নাই।
কিন্তু এইটো নকৈ নোৱাৰোঁ। যে দেশ-কালৰ অতীত নিৰ্গুণ নিৰ্বিকার

যে কি, সি ‘অবাঙ্‌মনসগোচর,’ সি ক’ত (?) কেনেকৈ থাকিব পাৰে, সি ধাৰণাৰ অতীত, সি জড় নে চেতন নেকি তাৰ উবাদিহ পোৱা অসম্ভৱ । যদি চৈতন্যময় বুলি ধৰি লোৱা যায়, তেনে সি চৈতন্য নে চেতনা (Consciousness) নেকি বুজাটো সহজ নহয়, কাৰণ চেতনাৰ সৃষ্টিওতো সৃষ্টিয়েদি দেশ কালেদিহে । কবিয়েও গাইছে :—

“যেদিন তুমি আপনি ছিলে এক।

আপনাকে তো হয়নি তোমাৰ দেখা ।

সেদিন কোথাও কাৰো লাগি

ছিলনা পথ চাওয়া,

এপাৰ হতে ওপাৰ চেয়ে

বয়নি ধেয়ে

ক’দন ভৰা বাঁধন-ছেড়া হাওয়া ।”

“আমি এলেম ভাঙল তোমাৰ ঘুম,

শূণ্যে শূণ্যে ফুটল আলোৰ আনন্দ-কুসুম ।”

(—ববীন্দ্রনাথ)

অৰ্থাৎ একে আধাৰেই কব লাগিলে সেই দিনা (?) চেতনা (অনন্ত চেতনা মানে আমি যি বুজঁ) নাছিল,—যিদিনা মই বিজ্ঞান হৈ পৰিলোঁ, সেইদিনাহে হ’ল চেতনাৰ ‘চুক’, সেইদিনাই বিবহ বাজি উঠিল, বেদনা লাগি আহিল, চেতনা সঞ্চাৰিত হ’ল । সেইদিনা আক কি হ’ল ? সেইদিনাই ভৰাই ভৰাই জলি উঠিল প্ৰতি বিবহীৰ বেদনাৰ জ্বলয় পোৰা ধূপ-ধূনা, সেইদিনাই ফুলে ফুলে ফুলি উঠিল প্ৰতি প্ৰেমিকৰ পাগল কৰা বাসনাৰ আবাধনা । সেইদিনাই পাৰাণ পৰ্ব্বত পলি নিজৰি পৰিল নিজৰাৰ খাৰা নৈব লগলৈ, সেইদিনাই নৈব তৰল উঠিল প্ৰবল বেগেৰে সাগৰ সঙ্গমলৈ । সেইদিনাই জ্বলন্ত বেৰহুত গুৰি পলি—অনন্ত আকাশ কঁপাই থৈ, সেইদিনাই বিনয় লভাৱীয়ে সাৱটি ধৰিলে উন্নত তৰলিক বগাই গৈ । সেইদিনাই বহু-

সহস্র নিৰ্জ্বল হৃদয় মৰীচিৰ বিজ্ঞান-বনত কোন বিশ্বত প্রণয় হৃদয়ন্তব
বিবহাশ্লিত দেই পুৰি সেইদিনাই যেন নৱ নৱ যৌৱন অভিযুক্ত হৈ
আছিল অনন্ত বসন্তত যুগ যুগান্ত মুখৰিত কৰি—

“কোথায় প্রাণেৰ প্রাণ অনন্ত,
তাহাৰে খুজিব দিগ দিগন্ত।”

আট

আবণ্যক

[এই প্ৰবোধবোৰ নগাওঁ জিলাৰ অন্তৰ্গত গেকৰা বোকনি মৌজাৰ আবণ্যত লিখা হৈছে, সেই দেখি সেইবোৰৰ নাম আবণ্যক বখা হ'ল। অৱশ্যে লিখক তহানিৰ ঋষি-মুনি নহয়, বালখিলা উপস্থীত নহয়; নব্য সভ্যতাৰ ফুটত উঠা এজন ভগ্ন মনোবধ অসমীয়া ডেকা। সংসাৰৰ হেঁচাত মেচা হৈ আজৰীয়া সময়ত, দুৰ্বল চিন্তাত কলুষিত হৈ থকা মনটোক অমন নীল সমুদ্ৰত অৱগাহন কৰাই লঙা ৩ ঘিৰোৰ ভাবৰ চৌ উঠিছে, তাক লিপিবদ্ধ কৰা হৈছে মাথোঁনি।]

(১) অমন:

জীৱনত দুৰদৃষ্টৰ দ্বাৰাই প্ৰতিহত, শত্ৰুৰ দ্বাৰাই পীড়িত আৰু বন্ধুৰ পৰা বঞ্চিত হৈ নিন্দা, প্ৰশংসা আৰু স্তুতি-নতিৰ শব্দ—খলকত কোঢ়াল লাগি থকা নগৰৰ পৰা আহি এই গহন অবণ্যত সোমাই সৌ নিঃশব্দ অনন্ত আকাশৰ লগত প্ৰাণটো মিলাওঁতে এটা কথাৰ উপলব্ধি হৈছে যে কি তুচ্ছ মানুহৰ শব্দ এই নীৰৱ মহাশব্দৰ তুলনাত! কি তুচ্ছ মানুহৰ অশান্ত মনৰ বুৰবুৰণি এই বিৰাট অমন: সমুদ্ৰৰ প্ৰশান্তিৰ কাষত। জগতত যত উৎপাত, যত হাঁহাঁকাৰ, যত হিংসা, যত হুলাহুল, মানুহৰ মন বোলা বস্তুটোৰ পৰাই। সেই কাৰণেই বোধ কৰোঁ। পৰমেশ্বৰে মানুহৰ সমুখত দাঙি ধৰিছে এই মনোহীন বিৰাট বিশ্বপ্ৰকৃতিৰ আৰ্চাখন, চাই লওঁ বুলি প্ৰত্যেকেই একোবাৰ কি ভীষণ ক'লা দাগবোৰ পৰিছে তেওঁৰ মনোমুখত, বৃজক বুলি এবাৰ এই মনোহীন গছ-গছনি বিলাক কিমান জীৱন্ত, কিমান সজল, কিমান শুলীল তেওঁৰ মনোময় দেহাৰ অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গ বোবজকৈ। ভাগ্যে

এই জীৱন্ত মুক প্ৰকৃতিৰ গাত 'ছয়ডানে' 'ইভ'ক (Eve) ছলনা কৰাব দৰে কোনো বৈজ্ঞানিক দৈত্যই মনটো সুমাই দি ছলিব পৰা নাই। সৌ সমুখৰ আম জোপাৰ শৰীৰত মনটো প্ৰৱিষ্ট হোৱা হলে হ'ল হেঁতেন তেওঁৰ ফালে আৰু এই দৰে বসন্ত সমীৰত হিল্লোলিত হৈ উঠা। সৌ পশ্চিমৰ পলাশ জোপাত কোনোবাই বাৰ্জনৈতিক চিন্তাৰে ভাবাক্ৰান্ত মনটো আনি গুজি দিয়া হলে হ'লহেঁতেন তেওঁৰ ফালে এই দৰে বঙা বঙৰ শিখায় শিখায় চৌপাশে সৌন্দৰ্য্যৰ জুই জ্বলাই দিয়া, আৰু সৌ অমনঃ নীলাকাশ সমুদ্ৰৰো মনটো থকা হলে হ'ল-হেঁতেন আৰু তেওঁৰ পিনেও মানুহৰ হৃদয় বাসনাৰ জগদল শিলটো বুকুৰ পৰা নমাই থৈ তৰায় তৰায় দোলাই লৈ 'হাৱা' খুউৱা। জানো, নব্য সভ্যতাৰ কুটিল বুদ্ধিয়ে কুটতৰ্ক তুলিব যে জীৱন যুদ্ধত পৰাহত কৰ্ম বিমুখৰ সেই মাকাতা দিনৰ 'ভাৰতীয় আধ্যাত্মিক প্ৰলাপ'—সেই Primitive Stage—আদিম যুগৰ কাহিনী, আৰু উত্থাপন কৰিব Natural Selection প্ৰাকৃতিক নিৰ্বাচনৰ কথা। প্ৰকৃতিৰ, যি নিৰ্ম্মল প্ৰকৃতিত এই ত্ৰিভাপ দক্ষ প্ৰাণ আজি লীড়ল হৈ গৈছে, সেই প্ৰকৃতিৰ গাতো খুচৰি মলি উলিয়াব Struggle for existence—জীৱন যুদ্ধ, মৰা-মৰি, খোৱা-খুই আৰু Survival of the fittest—জোৰ জাব মূলুক ভাব। কিন্তু উদ্ভবত কণ্ঠ, প্ৰকৃতিৰ যি কালেদি সংগ্ৰাম, যি কালেদি অস্তিত্ব লৈ যুদ্ধ, অকল সেই বহিঃ পিঠিলৈয়ে তোমাৰ চকুটো ইমান ডাঙৰ; কিন্তু যি কালেদি শাস্তি, যি কালেদি সুখৰা, যি কালেদি আনন্দ,—সেই ফাললৈনো অঙ্গলা হোৱা কিয়? যুদ্ধ-বিগ্ৰহেই যে সৃষ্টিৰ মূল প্ৰেৰণা নহয়, সৃষ্টিৰ মূল প্ৰেৰণা যে প্ৰেম, আনন্দ, 'আনন্দাচ্ছৈৰ খৰিমানি কৃতানি জায়ন্তে'—এই তত্বলৈ জনম এৰাব নিবিষ্ট কৰিব নোৱাৰো কিয়? নোৱাৰাব কাৰণ একো নহয়, জোৱাৰ মন; তোমাৰ অনাত্ত মনটোৱে সৃষ্টি গোটেইখন বস্তু বিশ্বত কৰি দেখে কেৱল স্বন্দ, কেৱল বিবোধ, কেৱল অশান্তি। কিন্তু এই যুদ্ধ প্ৰকৃতিৰ তোমাৰ দৰে এটা অনাত্ত মন নাই, সেটু কাৰণে বাস্তৱ

বৃন্দ, হাজাৰ বিবোধৰ মাজতো এই বিশ্ব-প্ৰকৃতিত বিবাজ কৰিছে
এটা বিপুল প্ৰশান্তি, এটা বিৰাট সুখমা। ‘প্ৰকৃতি’ আৰু ‘মানৱ’ৰ
ভিতৰত এই বৈষম্য লক্ষ্য কৰিয়েই কবি Wordsworth এ গাইছিল।

“To her fair works did Nature link

The human soul that through me ran,

Have I no reason to lament

What man has made of man ?”

জড়বাদীৰ চকুত প্ৰকৃতি জড়, কাজেই প্ৰকৃতি স্বাতন্ত্ৰ্যহীন। মানুহ
চেতন, কাজেই স্বতন্ত্ৰ। চেতন জড় হ’ব নোৱাৰে, মানুহ চৈতন্যৰ পূৰ্ণ
বিকাশ, সেই কাৰণেই মানুহৰ স্বাতন্ত্ৰ, মানুহৰ স্বাধীনতা, মানুহৰ
মনুষ্যত্ব। স্বাতন্ত্ৰ য’ত, বিবোধো ত’তে, য’তে চেতনা ত’তে বেদনা,
ত’তে আঘাত, ত’তে সংগ্ৰাম। ইয়াৰ অন্তথা নাই। ভেনেহলে
চৈতন্যশীল মানুহৰ মাজত পৰস্পৰ সংঘাত, সংঘৰ্ষ, সংগ্ৰামত আকৌ
Lamentation-অৰ বিলাপৰ ঠাই ক’ত? স্বীকাৰ কৰোঁ, মানুহ
অধিক চেতন, মানুহ স্বাধীন, মানুহ স্বতন্ত্ৰ, সেইবাবেই মানুহৰ
মনুষ্যত্বৰ গোবৰ। কিন্তু মানুহ কিয় স্বাধীন, কিমান দূৰ স্বাধীন, কিয়
স্বতন্ত্ৰ, ক’ত স্বতন্ত্ৰ সেইটো এবাৰ ভাব চাইছানে? যি অভ্যন্ত-
বহুস্তৰ অবিৰামপ্ৰকাশ এই চৰাচৰ বিশ্ব, যি অনন্ত, অখণ্ড, এই
প্ৰাণ সমূহৰ বুকুত মানুহ কিমান স্বাধীন? কিমান দূৰলৈ স্বতন্ত্ৰ?
ভোমাৰ (Evolutionist) মতেই অণু-পৰমাণু, উদ্ভিদ, কীট-পতঙ্গ
পৰস্পৰা নৃত্য ধৰি যি প্ৰাণৰ প্ৰবাহ বৈ আহি ‘মানুহ’ ওলাইছে’হি,
সেই মানুহেই নিজৰ জীৱন-নৃত্য, নিজৰ বংশ গোট পাহৰি গৈ কিয়
বাবে বাবে দস্তালি মাৰি কব লাগিছা “মই জড় নহওঁ, উদ্ভিদ নহওঁ;
পতঙ্গ নহওঁ; মই-চেতন, মই স্বতন্ত্ৰ, মই মানুহ।” কিয় বুকু ভৰি
কব নোৱাৰোঁ “মই গছ, মই লতা, মই পত্ৰ, মই পকী, মই যত
জীৱ, জন্ম কীট-পতঙ্গম”। তুমি মানুহ স্বাধীন স্বতন্ত্ৰ, ভোমাৰ
স্বাতন্ত্ৰৰ কথা লৈ কি তুমি অগতঃ কেৱল বিজোহ কৰিবলৈ

ওলাইছাহি ? তোমাৰ কাম কি প্ৰভুত্ব কৰা ? কেৱল কাটি খোৱা ? কেৱল প্ৰকৃতিৰ ওপৰত প্ৰভুত্ব কৰিবলৈ দিনে নিশাই অক্লান্ত যত্নত অস্থিৰ, কিন্তু তোমাৰ ক্ষমতাৰ দৌৰ ইমানেই যে প্ৰকৃতিয়ে আজিও তোমাক ধৰা নিদিলে, কেৱল মকভূমিৰ মৰীচিকাৰ দৰে মৰীচিকা দেখুৱাই তোমাক সদায় প্ৰবঞ্চনা কৰিছে লৈ গৈছে। তুমি তোমাৰ সুবিধাৰ কাৰণে, তোমাৰ স্বার্থ পূৰণৰ অৰ্থে যিমানই প্ৰকৃতিৰ গাত ঘা বহুৱাইছা, প্ৰকৃতিয়েও সিমানই তোমাক প্ৰবঞ্চনাহে কৰিছে। আজি প্ৰকৃতিয়ে তোমাৰ সমুখত এক নতুন বৈজ্ঞানিক তথ্যৰ অমৃত ভাণ্ড হাতত লৈ মোহিনী ৰূপ ধৰি থিয় দিছে, কালিলৈ যুঁজি সেই তথ্যকে বিষ ভাণ্ডত পৰিণত কৰি তোমাক অৰাক কৰি দিছে, তুমি স্বার্থৰ মোহত, গৰজত, তোমাৰ ক্ষমতাবে, তোমাৰ বাবে প্ৰকৃতিক বশ কৰিব খুজিছা, কিন্তু প্ৰকৃতিয়ে বশ মানিছে ক'ত ? তুমি প্ৰকৃতিক জড়জ্ঞান কৰি, matter জ্ঞান কৰি এটা 'মৃতপিণ্ড' বুলি উৎপাত কৰিছা, সেই কাৰণে প্ৰকৃতিয়েও তোমাক প্ৰতিঘাত দিছে ঠগনা ঠগন আও ঠগনেৰে ঠগি। যিবিলাকে প্ৰকৃতিক জড়জ্ঞান নকৰি চৈতন্যময়ী দেখিছে, কেৱল matter বুলি নাজানি mother বুলি, মাতৃ বুলি চিনি পাইছে, সেই বিলাকৰ আগত কিন্তু প্ৰকৃতিয়ে গা উদঙাই দিছে, সেই বিলাকৰ আগত প্ৰকৃতিৰ অজস্ৰ সম্পদ তেনেই মুকলি হৈ পৰিছে, সেই বিলাকৰ আগত প্ৰকৃতিৰ অবাৰিত স্নেহ-ধাৰা নদ-নদী হৈ কি স্নমধুব কুলু কুলু ধনিৰে বাগৰি গৈছে, সেই বিলাকৰ আগত প্ৰকৃতিৰ অযাচিত প্ৰণয়, অন্তৰ ভৰা হাঁহি ফুলে ফলে, চক্ৰে-মূৰো দশোদ্ধি জুৰি কি জমকাই উঠিছে। সেই বিলাকৰ লগত প্ৰকৃতিৰ প্ৰেমৰ সন্ধ, সন্দয়ৰ সন্ধ, সেই কাৰণে এই অমন মুক প্ৰকৃতিও সেইবিলাকলৈ মনোময়ী চিন্নয়ী মুখৰা। যিবিলাকৰ প্ৰকৃতিৰ লগত স্বার্থৰ সন্ধ, প্ৰয়োজনৰ সন্ধ সেই বিলাকলৈহে প্ৰকৃতি জড়, নিমাতী অৰ্থচতুৰা আৰু প্ৰভাৱিকা। আচলতে প্ৰেমৰ আগত জড়-চৈতন্যৰ ভেদ নাই, প্ৰেমত সকলো চিন্নয়, প্ৰেমতেই তমাল-জকত কুক-জম হয়,

প্রেমভেই যমুনা উজাই বয়। এই প্রেমই সৃষ্টিৰ প্রথম মন্ত্ৰ, এই মন্ত্ৰ-ধ্বনিতেইতো বিশ্ব বসুন্ধৰা অনন্ত কাল অনন্ত লগত বৈ আছে। মানুষ স্বতন্ত্ৰ, স্বাধীন, কিন্তু মানুষৰ এই স্বাভাৱ, এই স্বাধীনতাও জগতত বিদ্রোহ ঘোষণা কৰিবলৈ বিভৱিত নহয়, স্বাধীনতাৰ গৌৰৱ প্ৰেমত, স্বাভাৱ্যৰো সাৰ্থকতা মিলনতাহ। মানুষৰ স্বাধীনতা, মানুষৰ স্বাভাৱ্যৰ মূলত অহঙ্কাৰ,—এই অহঙ্কাৰই মানুষক বিশ্ব-জগতৰ পৰা, পৰম্পৰৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰি, পৃথক কৰি বেলেগকৈ ধৰ খোজে। কিন্তু পাৰে ক'ত? অহঙ্কাৰ নহলে বিচ্ছেদ, বিচ্ছেদ নহলে মিলন আকাঙ্ক্ষা, মিলন-আকাঙ্ক্ষা না থাকিলে 'প্ৰেমৰ-খেলা' হ'ব নোৱাৰে বুলিয়েই মানুষৰ অহঙ্কাৰ, মানুষৰ স্বাধীনতা, মানুষৰ স্বাভাৱ্য। ঈশ্বৰে মানুষক এই অহঙ্কাৰ—এই স্বাভাৱ্য-বৃত্তত প্ৰেমৰ লতাদল নিকশিত নহৈ কেৱল বিদ্রোহৰ, কেৱল বিৰোধৰ, কেৱল সংগ্ৰামৰ কণ্টক গাঁতবলৈ কেতিয়াও দিয়া নাই। মানুষে নিজৰ এই অহঙ্কাৰৰ, এই স্বাভাৱ্যবোধৰ এই স্বাধীনতাৰ অৰ্থ যিমানেই ভুলকৈ বুজক, যিমানেই তাৰ অপব্যৱহাৰ কৰক, —এই অহঙ্কাৰ, এই স্বাভাৱ্যবোধ, এই স্বাধীনতাৰ সাৰ্থকতা যে বিদ্রোহিত নহয় মিলনতহে, প্ৰভুত্বত নহয় দাসত্বত, স্বাধীনতাত নহয় অধীনতাতহে, বৈৰিতাত নহয় প্ৰেমতহে, তাও মানুষে জীৱনত এঠাইত নহয় এঠাইত হাতে হাতে বুজাকৈ স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব।

মানুষতো বাজাধিৰাজ সম্ৰাট হৈছে, কিন্তু সম্ৰাট হৈ সিংহাসনত অকলেই ধম্ ধম্ কৈ বহি থাকিব পৰা নাই কিয়? কিয় তেওঁ প্ৰজাৰ মনোবলন বিচাৰে? কিয় তেওঁ সিংহাসন এৰি থৈ কেতিয়াবা বনবাস খাটিবলৈ, কেতিয়াবা গহীন অরণ্যত তপস্তা কৰিবলৈ গুচি যায়? মানুষতো ধন-সম্পত্তি, ঐশ্বৰ্য্য—বিস্তৃতিৰ কুৰেব হৈ বহি থাকিব পাৰে, কিন্তু কিয় তেওঁ যেন যেন বন্ধু-বান্ধৱ, প্ৰিয় পৰিজন বিচাৰি হাবাখুৰি খায়? মানুষতো নিজৰ শিল্প চাকুৰী, কাৰিকৰী প্ৰসূত নিশ্চিন্ত আটাইলিকাতা ঘোৰাং জুৰি পৰি থাকিব পাৰে, কিন্তু কিয় তেওঁ যেন

ঘনে উদ্যৰ বিশ্ব প্ৰকৃতিৰ কোলা বিচাৰি লবি যায় ? কিয় তেওঁ ঘনে ঘনে মুকলি পথাৰৰ, হাবি-বননিৰ মোহ এবিৰ নোৱাৰে ? কিয় তেওঁ গছৰ ফুলৰ সৌন্দৰ্য্যত বিভোৰ, আকাশৰ চম্ভালোকৰ মাধুৰ্য্যত ব্যাকুল হৈ পৰে ? স্বাস্থ্যৰ বাবে ? হব পাৰে আংশিক স্বাস্থ্যৰ কাৰণে, কিন্তু ফুলৰ সৌন্দৰ্য্যই, চন্দ্ৰৰ মাধুৰ্য্যই মানুহৰ স্বাস্থ্যত কিমান সহায় কৰে, তাক উদ্ভিদবিদ্ বৈজ্ঞানিক জানে, কিন্তু ফুলৰ সৌন্দৰ্য্য আৰু চন্দ্ৰৰ মাধুৰ্য্যৰ প্ৰতি মানুহৰ যি হেঁপাহ, সেই হেঁপাহ তেওঁ সম্ভানে কি বুলি কৰে ?

এটা কথাৰে মানুহ প্ৰয়োজনৰ, স্বাৰ্থ সাধনৰ ফালেদিয়েই হওক বা প্ৰেমৰ মিলনৰ ফালেদিয়েই হওক, সমগ্ৰ বিশ্ব জগতৰে সৈতে যে অচ্ছেদ্য সম্পৰ্ক সূত্ৰৰে বন্ধা, মানুহ যে পদে পদে অধীন, তাক লুই কৰিব নোৱাৰি। তেন্তে মানুহে নিজৰ স্বাধীনতা, নিজৰ স্বতন্ত্ৰ্য্যতা লৈ ইমান বৰাই কৰে কিয় ? যদি বৰাই কৰিবৰ কিবা আছে, তেন্তে সি মাথোঁন প্ৰেমৰ বৰাই। প্ৰবৃত্তিৰ তাড়নাত, নিজৰ স্বাৰ্থ সাধনৰ খাতিৰত বশ হৈ মানুহে স্বাতন্ত্ৰ্য্যৰ, স্বাধীনতাৰ ইমান বৰাই কৰি ফুৰে কিয় ? তুমি মানুহ এটা প্ৰাণী, তোমাৰ জুং প্ৰবৃত্তি আছে, তোমাৰ ভোক লাগে, তুমি নাখালে নোৱাৰা সেই দেখি খাইছা, খুব দকচি খাইছা, তাত তোমাৰ স্বাতন্ত্ৰ্য্যৰ গোঁৱৰ কি ? স্বাধীনতাৰ বৰাই কিহৰ ? তুমি নিজালু, টোপনি নহলে নিজীয়া, সেই দেখি তুমি শুইছা, শোৱাৰ খুব বন্দৰস্ত কৰি লৈ পালেঙত পৰি বেলি হুপবলৈকে মিচ্ পাৰি শুইছা, তাত তোমাৰ কি স্বাতন্ত্ৰ্য্য প্ৰকাশ পাইছে ? কি স্বাধীনতাটো বিৰোধিত হৈছে ? তুমি স্বদেশক ভাল পোৱা, তুমি স্বদেশ প্ৰেমিক লিয়নিদাচ, স্বদেশৰ প্ৰেমত তুমি আপোন খুঁটিতে প্ৰাণ পৰ্য্যন্ত দিছা, তাত তোমাৰ স্বাধীনতা প্ৰকাশ পাইছে নিশ্চয়। তুমি ভগবৎ প্ৰেমিক খুই, ভগবৎ প্ৰেমত, বিৰ প্ৰেমত তুমি অকাভৰে জ্বলবিহু হৈছা, তাত তোমাৰ স্বাধীনতা প্ৰকাশ পাইছে নিশ্চয়। তুমি সত্যাত্মী মহাত্মা গান্ধী, ভগবৎ পদাৰতত জীৱন যাপন কৰাৰ

দবে, সভ্যৰ প্ৰেমত, ধৰ্ম্মৰ প্ৰেমত তুমি অশেষ নিৰ্ঘাতন অগ্নান বদনে বুকু পাতি লৈছা, তাত তোমাৰ স্বাধীনতা প্ৰকাশ পাইছে নিশ্চয়।

এটা কথাৰে, য'তেই মানুহ স্বাধীন ভাবে অধীন হ'ব পাৰিছে, য'তেই মানুহৰ স্বাধীনতাই অধীনতাৰ সৃষ্টি ধাৰণ কৰিছে, ত'তেই মানুহ যথার্থভাবে স্বাধীন হ'ব পাৰিছে, ত'তেই মানুহৰ স্বাধীনতা, মানুহৰ স্বাভাৱবোধ সাৰ্থক হৈছে। মানুহ এই স্বাধীনভাবে অধীন হ'ব ক'ত পাৰিছে? প্ৰেমত। প্ৰেমৰ অময়াপুৰীৰ বাহিৰে আক কোনো ঠাইত মানুহ আপোন খুচি অধীন হ'ব পৰা নাই। দণ্ডিত পৰি, গৰজত পৰি যদিও মানুহে দাসানুদাস হৈ পৰাধীনতাৰ শৃঙ্খলেৰে নিজক কটকটীয়াকৈ বান্ধি পেলাইছে, তথাপি সেই অধীনতালৈ মানুহে চিৰদিন বিদ্ৰোহ কৰি আহিছে, সেই অধীনতাত মানুহৰ অন্তৰাশ্বাষ্ট চিৰদিন হুকাব চাৰিছে। আন পক্ষে, যতেই মানুহে প্ৰেমৰ ভিলমাত্ৰও আশ্বাদ পাইছে, ত'তেই মানুহে নিজৰ সৰ্বস্ব পৰ্যাস্ত পণ কৰি স্বাধীন ভাবে অধীন হ'বলৈ ব্যাকুল হৈ পৰিছে। অকল মানুহ কিয়? ভগবানে স্বয়ং এই প্ৰেমত নামি আহি স্বাধীনভাবে অধীন হৈ প্ৰেমৰ মহিমা ঘোষণা কৰিছেহি—আকাশে বতাহে, চন্দ্ৰে-সূৰ্য্যে, প্ৰেমে-স্নেহে, সখে বন্ধুৰে বিশ্ব চৰাচৰ পূৰ্ণ সৌন্দৰ্য্যত 'আনন্দ ৰূপময়ত, স্বৰ্গভাতি' কৰি। তুমি বিশ্ব প্ৰকৃতিত ভগবানৰ এই আনন্দৰূপ, এই জননী-সৃষ্টি নেদেখি দেখিছা। কেৱল বিৰাট 'জড়পিতৃ',—এই তৃণ-তকলতা গুল্মৰ ৰূপত অৰূপৰ ৰূপ চাব নোৱাৰি, 'শাস্ত্ৰ শিৱমৰ্শিতৰ' শাস্ত্ৰজাৱা নেদেখি দেখিছা। কেৱল ভীষণ সংগ্ৰাম, অবিৰাম যুদ্ধ। তুমি যি দেখিছা, সিও ভগবানৰ কৰ্ম্মসৃষ্টি, সিও কৰ্ম্মৰ অমোঘ নিয়মৰ (Law) জিন্দা; কিন্তু তুমি আক অলপ দাঁলৈ আহি চোৱা, দেখিবা এই মনোহীন বিশ্ব প্ৰকৃতিতে মনোবন্ধন বিশ্ব সৃষ্টি আৰু শিৱসৃষ্টি (Love and Good)। এই অমন বিশ্ব প্ৰকৃতিৰ জড়ত্বৰ ওপৰিৰ জলেনিৰ্জলৈ পৰমানন্দৰ ৰূপ দেখা পাই তৰু কৰিৱে পাইছে—

“আমাব মিলন লাগি ডুমি

আসছ কবে থেকে,

তোমাব চন্দ্র-সূৰ্য্য তোমায়

বাথবে কোথায় ঢেকে।”

—(ববীন্দ্রনাথ)।

(২) মজঃ

মনব কৃত্তিম বচনাই হওক বা মায়াই হওক, এই অপূৰ্ণ সৃষ্টিয়েদিয়েই যে পূৰ্ণৰ প্ৰকাশ, সত্যৰ বিৰাজ, তাক শূন্যবাদী নহলে স্বীকাৰ নকৰি নোৱাৰি। নহলে পূৰ্ণৰ সন্ধান কেনি ? সত্যৰ প্ৰকাশ ক’ত ? এই সন্তা লৈও যে মানুহ কিমান অসত্যৰ সৃষ্টি কৰিছ, তাৰ উৱাদিহ নাই। সেৱা আকাশৰ তৰাটিহঁতিৰ পৰা এই মাটিৰ তৃণ-তকলৈকে সকলোৱে দিনে নিশাই অব্যক্ত স্বৰে কব লাগিছে যে সন্তা এক, তাৰ প্ৰকাশহে বহু। আমি সত্যৰ প্ৰকাশ, এতেকে আমি সন্তা, আমি আছোঁ। মানুহ কিন্তু কিমান বেবেৰিবাং শাস্ত্ৰ উলিয়াই এই অখণ্ড সত্যকো খণ্ড-বিখণ্ড কৰি দন্ধ-বিদন্ধ পণ্ডিত হৈ দেই পূৰি মৰিব লাগিছে। পাশ্চাত্য কবি মিটনে (Milton) ভেৰ্ণৰ ‘Paradise Lost’ নামৰ মহাকাব্যত দেখুৱাইছে যে জ্ঞানেই মানুহৰ মত আজকালৰ মূল। জ্ঞান-বৃক্ষৰ গুটি খায়েই মানুহে মহাপাপ আচাৰে ‘Forbidden tree’ৰ ‘fruit’ অৰ্থ মুখ দিয়েই বিশ্ব-সংসাৰ ভাং খাই পগলা হ’ল। সেই কাৰণেই পাশ্চাত্য কবিৰ বাণী “Where ignorance is bliss, it is folly to be wise”, আৰু ইপিনে ভাবভৰ্ষৰ, ভাবভৰ্ষৰ কিয় জগতৰে পুৰুষোত্তমৰ ঈশ্বৰেদি মহাবাদী নিৰ্গত হৈছে ‘নহি জ্ঞানেন সদৃশঃ পবিত্ৰমিহ বিজ্ঞতে’। এখন মহাদেশৰ মহাকবিৱে যি বস্তুটোক মানৱ জাতিৰ ‘Original sin’ আদিম পাপ বুলি Paradise Lost-অৰ নিচিনা এক মহাকাব্য-অৰম্ভে সৰ্ব্ব ইংৰাজী

সাহিত্য, বা কাব্য-বন আজিও ক্রমাব লাগিছে, সেই বস্তুটোকে আনখন মহাদেশৰ মহাপুৰুষ কণী পূৰ্ণ অৱতাৰৰ মুখখি গীতাব এটা। স্নোকে মানৱজাতিৰ পবিত্ৰতম সম্পত্তি বুলি বিধোষিত কৰিছে কিয় ? কিয় বুলি উপনিষদবো। সেই মেঘমল্লম্বনি 'সত্য' জ্ঞানমনস্তম্' ? এই দুই বিপৰীত উক্তিৰ সত্যতা ক'ত ? তাৰ সত্যতা দুই মহাদেশৰ ইতিহাসতে নহয় নে ? ইয়াবোপে জ্ঞান চৰ্চ্চা কৰি আজিলৈকে জগতত ঘূৰ্ত্তে অশাস্তি আৰু উৎপাতৰ সৃষ্টি কৰা নাইনে ? জ্ঞান-বিজ্ঞান সমুদ্ৰ মন্থনত কল কাবখানাকণী মহাদৈত্যবোৰে খোৱা কামোৰা লগাই জগতত যি হলদুল লগাইছ, সিয়েই Forbidden tree-ৰ Fruit খোৱাৰ কি ভীষণ পৰিণাম তাক স্পষ্টকৈ দেখুৱাইছ। অনিপক্ষে, ভাবতবৰ্ষই জ্ঞানৰ চৰ্চ্চা কৰি জীৱনত মহাশাস্তি লাভ কৰিছিল :—

“ওঁ যো দেৱোঃপ্ৰাণ্যো যোহপ্সু য বিশ্বভূবনমাৱিৰেশ,

যঃ ওষধিষু যঃ বনস্পতিষু তন্মৈ দেৱায় নমোনম।”

বুলি গোটাইখনতে কিবা এটা পৰম পদাৰ্থৰ অনুসন্ধান পাই।* এটা কথাৰে, যেতিয়াই মানুহে নিজক সকলোৰে পৰা পৃথক কৰি লৈ 'মই হৈ মই' সুৰত বলিয়া হৈ এই অখণ্ড নিশ্ব সজীৱৰ বাগিনীত ভাল কাটি Out of tune বেসুৰীয়া হৈ পৰে, তেতিয়াই মানুহৰ জ্ঞান বোলা, শ্ৰেয় বোলা, সত্য বোলা, ধৰ্ম্ম বোলা, সকলো নিনি হৈ লিৰত উঠে।

এইদৰে বেসুৰীয়া হৈ মানুহে প্ৰকৃতিৰ লগত ভাল মিলিব নোৱাৰে বুলিয়েই সত্য লৈও ইমান দলাদলি কৰিব লাগিছে, যে পাই পত্তি একোটা মত সাজি লৈ অহঙ্কাৰত গজাটোপ ওকন্দাদি ওকন্দা শেহত চুপ কৰে কুটি প্ৰাণবায়ু নিৰ্গত কৰিছে। বাস্তৱিক পক্ষে, সত্য যদি এক, তেন্তে কিয় মানুহে তাক লৈ ইমান অপলাপ কৰি য়িছে ? কিয়

* ইয়াবোপৰ যি জ্ঞান, সি বাহ্যজ্ঞান অৰ্থাৎ আবলাক বা অপৰা বিজ্ঞা, আৰু ভাবতবৰ্ষ যি জ্ঞান, সি বিজ্ঞা অৰ্থাৎ পৰা বিজ্ঞা বা ব্ৰহ্মবিজ্ঞা। সেই বুলি অপৰা বিজ্ঞাও হেয় নহয়, অপৰা বিজ্ঞাহে ব্ৰহ্ম 'বহুতৰ সোপান' ; অৰ্থাৎ জ্ঞানীৰ ভাবতবৰ্ষৰ সকলো জ্ঞান-বিজ্ঞান ব্ৰহ্মজ্ঞানৰে অনুদায়ী।

জগতত ইমানবোৰ ধৰ্ম, ইমানবোৰ তৰ্কবিতৰ্কৰ প্ৰয়োজন হৈছে ? অৱশ্যে সত্য এক হলেও তাক পাবৰ প্ৰণালী ‘বহু’ বুলি হ’ব পাৰে বহু বিজ্ঞা, বহু জ্ঞান, বহু ধৰ্ম, বহু কৰ্ম, বহু শিক্ষা, বহু প্ৰথা, কিন্তু জগতত আজিলৈকে এই বহু প্ৰণালীবোৰে মানুহক এক সত্য সিদ্ধত মিলাই দিয়াৰ পৰিবৰ্ত্তে ইমান অমিল, ইমান বিদ্ৰোহৰ সৃষ্টি কৰি হাঁহাঁকাৰ লগাইছে কিয় ? কিয় বেদ-বাইবেল-কোৰাণৰ ধ্বনিত মানুহে সমস্বৰে ‘একমেৱাদ্বিতীয়ম্’ৰ মন্ত্ৰ লুপ্তি কণ তাল মৰা ‘হাম-বৰা’ শব্দত গগন বিদীৰ্ণ কৰিছে। কিয় হিন্দুৰ মন্দিৰ, মুছলমানৰ মছজিদ আৰু খৃষ্টানৰ গীৰ্জা ঘৰে এই চন্দ্ৰ-সূৰ্য্য সমুজ্জল অনন্ত আকাশৰ তলত বিশ্ব-মন্দিৰৰ ক্ষুদ্ৰাতিক্ষুদ্ৰ সংস্কৰণ ৰূপে থাকি বিশ্ব-মানৱলৈ মিলন দুৱাৰ মুকলি নকৰি কেৱল বিদ্ৰোহৰ ধ্বজাৰূপে ‘খাড়া’ হৈ অনন্ত আকাশৰ নিশ্চল সূৰ্য্য জ্যোতি মলিন কৰিছে ? নিজৰ আৰু নিজৰ দলৰ অহঙ্কাৰত মানুহে কোনো এটা মতৰ ক্ষটিক স্তম্ভত লুকাই থকা সত্যৰ জ্যোতি নেদেখি চুৰ্য্যোদনৰ দৰে ভ্ৰম কৰি ঠগ খাই শেষত বুজিবই লাগিব যে সত্য এক, সত্য নিশ্চল, সত্য শুভ্ৰ, সত্য সনাতন। মানুহে বুজিবই লাগিব যে ঈশ্বৰে তেওঁক যি মনটো দি স্বাধীন কৰি দপ্‌দপাই ফুৰিবলৈ এৰি দিছে, যি মনৰ বলতে তেওঁ হিন্দু হৈ কোঁটে লগুনে তমস্কাৰ হৈ বাকী ছনিয়াৰ গোটেইখন ‘শ্লেচ্ছান’ কৰিব পাৰিছে, যি মনৰ বলত তেওঁ মুছলমান হৈ পৃথিৱীৰ যত অমুছলমানক ‘কাফেৰ’ আৰু ‘বেহুদা’ বুলি ভাবি মনে মনে পৰম সন্তোষ অল্পভৰ কৰিব পাৰিছে, যি মনৰ বলতে তেওঁ খৃষ্টান হৈ পৃথিৱীৰ যত অখৃষ্টান নৰ-নাৰী সকলোৰে শেষ পৰিণাম অনন্ত নবকৰ কল্পনা কৰি আশ্বস্ত হৈছে, আৰু যি মনৰ বলতে তেওঁ বিদগ্ধ পণ্ডিত হৈ পাণ্ডিত্যৰ অভিমানত ‘তৃণবৎ মন্ত্ৰতে জগত’ হৈ পৰিছে, সেই মনটোও অকল তেওঁৰেই নহয়। সেই মন বোলা বস্তুটো তেওঁৰ ভিতৰত বদ্ধ হৈছে বুদ্ধিয়েই সি খণ্ডিত নহয় ; তেওঁৰ ব্যক্তিবৈদি প্ৰকাশ পাই ধানটোৱে পতি কণটো জ্বলক মানুহটোৱে

পতি মনটো হৈছে যদিও গুৰিতে সি এক অখণ্ড বিশ্বব্যাপী মনহে (Universal mind)। মানুহে স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব যে তেওঁৰ মন পদাৰ্থটো খণ্ড-বিখণ্ড নহয় বুলিয়েই জগতত অত বিভিন্ন ভাষা, বিভিন্ন ভাব, বিভিন্ন ধৰ্ম আৰু বিভিন্ন জাতিৰ মাজতো ঐক্যত্ব আবিষ্কৃত হৈ বিশ্ব-মানৱৰ মিলন-যজ্ঞত জ্ঞানৰ হোমানল প্ৰজ্জ্বলিত হব পাৰিছে। মনৰ এই ঐক্যত্ব যোতয়া মানুহে উপলব্ধি কৰিব পাৰিব, যেতিয়া মানুহে বুজিব যে এই সুখ-দুখ, হৰ্ষ বিষাদ, দৈন্য ঐশ্বৰ্য্য, নীচতা-উচ্চতা আদি পৰিপূৰ্ণ বৈচিত্ৰ্যময় সংসাৰৰ সকলো বৈষম্য, সকলো ভেদ অতিক্ৰম কৰি বিৰাজ কৰিছে পৰম এক, যেতিয়া বুজিব মানুহৰ জ্ঞান বিজ্ঞান, হৃদয়মান জ্ঞানি হওক নাজানি হওক, ‘বহু’ৰ ভিতৰত কেৱল ‘এক’ হৈ বিচাৰিছে, তেতিয়াই মানুহে উপনিষদৰ ঋষিৰ লগত কণ্ঠ মিলাই সমন্বৰে গান ধৰিব—

“ন তত্র সূৰ্য্যা ভাতি ন চন্দ্র তাৰকাঃ
নেমা বিদ্যাভো ভাতি কুতোৰ্ময়মগ্নিঃ ?
ত্বমেব ভাতম্ অনুভাতি সৰ্ব্বাঃ
তস্ম ভাষা সৰ্ব্বমিদং বিভাতি।” (মুণ্ডক)

অৰ্থাৎ তাত চন্দ্র, সূৰ্য্য, তৰা, বিজুলী একে। প্ৰকাশ পোৱা নাই, কেৱল তেওঁ প্ৰকাশিত কাৰণেই সকলো প্ৰকাশমান . তেওঁৰ আভাতেই সকলো বিভাত।

যেতিয়াই মানুহে বুজিব যে জগতত কেৱল খোৱা-কামোৰা, কেৱল ধৰ-মাৰ লগাই থকাটোৱেই কথা নহয় . আচল কথা হৈছে ঐক্য উপলব্ধি। এই ঐক্য উপলব্ধিৰ অভাবতেইতো জগতত আজি ইমান হাঁহাকাৰ, সেই দেখিয়েই প্ৰকৃতিৰ কবি Wordsworthএ দুখ কৰি গাইছে

“The world is too much with us,
And we are out of time.”

(৩) প্ৰাণ:

বিশ্ব সৃষ্টিত মানুহ শ্ৰেষ্ঠ। কিয় শ্ৰেষ্ঠ? দৈহিক বলত? দৈহিক বলত সিংহক কোনে পাবে? বুদ্ধিৰ বলত? মানুহৰ বুদ্ধিৰেই বা দৌৰ কিমান? আজিলৈকে মানুহে বুদ্ধিৰ বলত যিখিনি বাহাহুৰি কৰিছে, তাৰ তুলনাত মানুহৰ বুদ্ধিৰ অসম্পূৰ্ণতাৰ বাবে যিমান লটি-ঘটি, জগতত আজি মানুহৰ বুদ্ধি-কৌশলৰ যিখিনি সুখ-স্বাচ্ছন্দ, যিখিনি উন্নতি হৈছে, তাৰ তুলনাত, তাৰ ফলত মানুহৰ যিমান দুখ-দুৰ্গতি, যিমান আত্মকাল-অৱনতি ঘটিছে, যিমান হাঁহাঁকাৰৰ আৰ্ত্ত-নিনাদত মেদিনী প্ৰকম্পিত হৈছে, তাক ভাবিলে মানুহৰ আত্মপ্ৰবঞ্চক বুদ্ধিক কি আক ধিক্কাৰ নিদি থাকিব পাৰি? তেন্তে কিহৰ বলত মানুহ শ্ৰেষ্ঠ? মানুহে পৰম্পৰে পৰম্পৰক বিনাশ কৰিব পাৰে, ভায়েকে ককায়েকৰ তেজ গুহি খাব পাৰে, এজাতিয়ে এজাতিৰ সিংহাসন কাটি লৈ ৰাজ্য ছাৰখাৰ কৰি ধ্বংসাৱশেষৰ শ্মশানত তাম্বুৰ নৃত্য কৰিব পাৰে, আক মানুহে বুদ্ধিৰ বলত মেঘৰ সিপাৰে লুকাই লুকাই 'জেপেলিন'ত উঠি শগুণৰ দৰে শৱ বিচাৰি বনাই ফুৰিব পাৰে; কিন্তু সেইবাবেই মানুহ শ্ৰেষ্ঠ নে? মানুহৰ জ্ঞান সেই অনন্ত আকাশৰ দুৰ্দ্ধৰ্ষ জ্যোতিত কনা-মুনা লাগি বাগৰি পৰে, মানুহৰ বুদ্ধি-আটলাটিক সাগৰত 'টাইটেনিচাচ' ডুবি বিধ্বস্ত হয়, মানুহৰ শক্তি মহাসমৰত পৰাস্ত হৈ কাইজাৰৰ ক্ষুৰ্ণ অভিযানত পলাই গুমৰি মৰে। তেন্তে মানুহ ক'ত শ্ৰেষ্ঠ? য'ত মানুহৰ সীমা নাই, য'ত মানুহ বালিচাঁহীৰ দৰে ক্ষুদ্ৰাতিক্ষুদ্ৰ হৈও আকাশতকৈও উচ্চ, য'ত মানুহ সৃষ্টিৰ এটা কণামাত্ৰ হৈও বিশ্বাতীতৰ সৈতে এবং যত মানুহ সসীম হৈও অসীম। অৰ্থাৎ মানুহ শ্ৰেষ্ঠ আত্মাত, মানুহ শ্ৰেষ্ঠ প্ৰাণত, মানুহ শ্ৰেষ্ঠ প্ৰেমত, মানুহ শ্ৰেষ্ঠ 'আত্মৰং সৰ্বভূতেষু' দৰ্শনত। আত্মাৰ যে সীমা নাই, আত্মাৰ অধিকাৰত মানুহে চাবে তিনি হাত প্ৰাণী এটা হৈও যে একে উশাহেই বুকু ভৰি সকলোকে আপোন কৰিব পাৰে, 'বিশ্ববাসী মোৰে' ভাই' মূলি হাঁহি হাঁহি জটৰিছ হৈ দোষৰ ক্ষমা মাগিব পাৰে, আত্মাৰ যে শেষ

নাই, প্ৰাণৰ যে অৱশি নাই, প্ৰেমৰ যে অন্ত নাই,—সেই কাৰণেই মানুহ ‘অন্ত’ হৈও অনন্তৰ লগত মিলি যাব পাৰে, সেই কাৰণেই পক্ষভূতাত্মক দেহ। এটা লৈও মানুহে গৰ্ব্ব কৰি কব পাৰে—

“তোমাৰ আকাশ ছানিয়ে যে মাধুৰী ৰাবে,

আমাৰ প্ৰাণে নহিলে সে কি কোথাও ধৰে।”

শক্তিৰ ফালৰ পৰা, বুদ্ধিৰ ফালৰ পৰা, ঐশ্বৰ্য্য বিভূতিৰ ফালৰ পৰা চালে মানুহ যিমানেই উন্নত হওক, তুলনাত সদায় অৱনত, যিমানই—বৃহৎ হওক, এপিনে সদায় বিচ্ছিন্ন, কেৱল আত্মাৰ পিনে, প্ৰাণৰ পিনে, প্ৰেমৰ পিনেহে মানুহ ঐশ্বৰ্য্য সম্পদত অৱনত হৈও অতুলত, ক্ষুদ্ৰ হৈও মহৎ, বিচ্ছিন্ন হৈও পৰিপূৰ্ণ। জ্ঞান ঐশ্বৰ্য্য পালে মানুহে নিজক জ্ঞানী বুলি ধনী বুলি অহঙ্কাৰত আনৰ পৰা পৃথক হৈ পৰে, আৰু প্ৰেম পালে আত্মাৰ মিলনত প্ৰাণৰ অনুভূতিত নিজক সৰু বুলি জানি আৰু জনাইও গোৱানন্দও যোগ অনুভব কৰে। এটা কথাবে বল বুদ্ধি ঐশ্বৰ্য্য বিভূতিৰ পিনেদি মানুহ সদায় বিচ্ছিন্ন, সদায় ক্ষুদ্ৰ আৰু সদায় ক্ষুদ্ৰ, আৰু আত্মাত, প্ৰাণত, প্ৰেমত মানুহ সদায় মুক্ত, সদায় তৃপ্ত, সদায় উচ্চ, সদায় মহৎ, সদায় অসীম। এই অসীম উপলব্ধিতেই মানুহৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব, মানুহৰ আনন্দ। মানুহৰ এই প্ৰেমৰ যোগ প্ৰাণৰ যোগ যিমান বিস্তৃত হয়, সিমানেই মানুহ মহৎ আৰু শ্ৰেষ্ঠ। সৃষ্টিত আকাশ-বতাহ, নদ-নদী, উদ্ভিদ, কীট-পতঙ্গ, পশু-পক্ষীৰ লগত মানুহৰ হৰেক বৰকমৰ স্বাৰ্থৰ সম্বন্ধ, প্ৰয়োজন, স্বাৰ্থ সাধনৰ ফালেদি চালে জীৱ-জখলাইদি এই জীৱ-খাপবোৰৰ ভাবতন্ত্ৰ, সিহঁতৰ মূল্য তেনেই জল্ জল্ পট্ পট্। প্ৰয়োজনৰ ফালেদি কেৱল হনা-খোচা, মৰামৰি,—মানুহৰ প্ৰাণতকৈ চৰাই পহুৰ প্ৰাণৰ মূল্য তেনেই তাকৰ, মাছৰ প্ৰাণৰ মূল্য ন কৰ্ত্তব্য, গছ-গছানৰ প্ৰাণৰ যে মূল্যই নাই। কিন্তু প্ৰেমত, প্ৰাণত, য’ত মানুহ মানুহ, য’ত মানুহ শ্ৰেষ্ঠ, মানুহ মহৎ, মানুহ অসীম,—সেই অসীম আত্মাইদি তৃণ-ওক পৰ্য্যন্ত কি অমূল্য, কি সুন্দৰ। যিদিনা মানুহে নিজক এই অসীমৰ

স্পৰ্শ পাই উঠে, এই প্ৰাণৰ উমান পায়, সেই দিনা মানুহে নিজৰ মেঘকো সজীৱ দেখি দূত পাতিব পাৰে, সেইদিনা তমাল তকতো কৃষ্ণভ্ৰম কৰি আঁকোৱালি ধৰে। বাস্তৱিক পক্ষে সেইদিনা নিজৰও একো সজীৱ ভ্ৰম নহয়, সেইদিনাহে আচলতে নিজৰ ভ্ৰম গুচি সজীৱ জ্ঞানৰ উদয় হয়। কাৰণ নিজৰ ক'ত? “যদিদং কিঞ্চ জগৎ সৰ্বং প্ৰাণ এজ্জতি নিঃসৃতং”—এই যত যি সমস্তই প্ৰাণৰ পৰা নিঃসৃত হৈ প্ৰাণতে ৰূপিব লাগিছে। ক'তো নিজৰ নাই, সকলো সজীৱ, সকলোতে প্ৰাণ, কেৱল প্ৰাণ, আকাশে-বতাহে প্ৰাণ, গছে-লতায় প্ৰাণ, চন্দ্ৰে-সূৰ্য্যো প্ৰাণ, কেৱল,

“প্ৰাণে প্ৰাণে মিলি সারটা সারটি

জগত কৰিতাময়।”

এদিন এই অবশ্যতে এই অনাদি প্ৰাণৰ লগত প্ৰাণ মিলাই ভাবতবৰ্ষীয় সভ্যতাই এই জগত-কৰিতা উপভোগ কৰিছিল। আজি সভ্যতাৰ অন্তহীন আডম্বৰত, দবিজ-কধিব-পুষ্ট উচ্চ আফালনত এই সত্য উপলব্ধিৰ কাৰণে মানুহৰ অৱসৰ ক'ত? এই কাৰা উপভোগৰ কাৰণে নিৰ্জ্ঞানতা ক'ত? আজি এই নিৰ্জ্ঞান বাসত থাকি আক এটা কথাৰ উপলব্ধি হৈছে যে নিৰ্জ্ঞানতাই মানুহক সকলো সময়তে বিচ্ছিন্ন বা অকলশৰীয়া নকৰে,—বৰঞ্চ এই নিৰ্জ্ঞানতাই হে পৌৰোহিত্য কৰে বিশ্ব মিলনৰ বৃহৎ যজ্ঞত, কাৰণ এই নিৰ্জ্ঞানতাহে বিশ্ব-প্ৰকৃতিৰ প্ৰকাশ নিশ্চল, এই নিৰ্জ্ঞানতাতহে বিশ্ব-জননীৰ প্ৰত্যক্ষ স্পৰ্শ অনুভূত হয়,—কাৰণ এই নিৰ্জ্ঞানতাইহে দান কৰিছে আজিলৈকে মানুহক বৃহৎ সম্পদবাশি। যত মহতী সিদ্ধিলাভ হৈছে জগতত আজিলৈকে, সিও এই নিৰ্জ্ঞানতাতহে। প্ৰাচীন ভাৰতৰ আধ্যাত্মিক সভ্যতাৰ কথা এৰিও আজি এই বেজ—জাহাজ, মটৰ-বেলুনৰ গুৰুগুৰনিও, কাণ ডাল মৰা সভ্যতাৰ প্ৰগতিও একপ্ৰকাৰ নিৰ্জ্ঞানতাকেহে বুজিব পাৰি। কাৰণ সভ্যতাৰ এই নব আৱিষ্কৃত আচৰাববোৰো বৈজ্ঞানিক সূক্ষ্মৰ গভীৰ নিৰ্জ্ঞান চিন্তাৰহে ফল।

তেন্তে তুমি আজি ভাৰতৰ সেই নিৰ্জৰ্ণন-প্ৰিয়তা, সেই অৰণ্য সভ্যতাৰ প্ৰতি ক্ৰুটি-কুটিৰ চকুৰে চাই তোমাৰ আজিৰ এই ভদ্ৰবেশ্য বৰ্ষবতাকে সভ্যতাৰ উচ্চ নিনাদত নিনাদিত কৰি বাহাহুৰি কৰিছা কিয় ? কিয় তুমি ভাৰতৰ সেই প্ৰাচীন সভ্যতাক বৰ্ষবতাৰ নামাস্তব মাখোন বুলি কবলৈ কুণ্ঠিত নোহোৱা ? তোমাৰ এবাৰো ভাবি চাব শক্তি নহয়নে যে যি সভ্যতাই বনত জন্ম লৈও বনৰীয়া (Wild) নহৈ বিশ্বৰ পৰা বিশ্বাতীতত মিলিবলৈ গৈছিল, সি কিমান উচ্চ, কিমান মহান ? স্বীকাৰ কৰোঁ আজি ভাৰতীয় সভ্যতাৰ প্ৰাণ নাই, সেই কাৰণেই আজি ভাৰতৰ ইমান দুৰ্দশা, ইমান হাহাকাৰ। আজি ভাৰতবৰ্ষ কেৱল প্ৰাণহীন আচাৰ-অমুঠানৰ চেপাত পৰি বাহিৰে ভিতৰে আপাদমস্তক পৰাধীন, কেৱল ভেদ-বিৰোধৰ খুন্দাত চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ।

তোমাৰ আজিৰ নব্য সভ্যতাৰ এটা প্ৰাণ আছে, এই প্ৰাণে তোমাক জাতীয়জ্ঞবোধ (National Consciousness) বা স্বদেশ-বোধৰ পৰা সাম্ৰাজ্যিকতাবোধলৈকে লৈ গৈছে। তুমি আজি সাম্ৰাজ্যৰ নিমিত্তে প্ৰাণ দিব পাৰা, কিন্তু সাম্ৰাজ্যতেই শেষ নে ? তোমাৰ ইতিহাসে তোমাক পাৰিবাৰিক জীৱন (Family life) গ্ৰাম্য জীৱন (Village life or clan life) ৰ পৰা লৈ আহি ৰাষ্ট্ৰীয় জীৱন বা জাতীয় জীৱনত (State life or National life) পেলাই ক্ৰমে সাম্ৰাজ্যিক জীৱন (Imperial life) আৰু তাৰ পৰা ক্ৰমে আন্তৰ্জাতিক জীৱনত (International life) উলিয়াবৰ উপক্ৰম কৰিছে ; আৰু এই আন্তৰ্জাতিক জীৱনৰ পৰা যে তোমাক সাৰ্বভৌমিক জীৱনত (Cosmopolitan or universal life) পেলাই দি প্ৰাচীন ভাৰতৰ সেই ‘বস্তুধৈৰ কুটুম্বকম্’—সেই ‘সৰ্বদা খৰিৎ ব্ৰহ্ম’ৰ আদৰ্শকে তোমাৰ আগতো দাঙি নথবাবিহি, তাক বিশ্বাস নকৰিম্ব কোনো কাৰণ নাই। সেই দিন কিমান দূৰত কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু

“আহিব লাগিছে ল’ৰা বিতোপন দিন,
লেখনীহে ঞ্চেঠ হ’ব, অসি হব ক্লীণ”।

সেইদিনা কি হ’ব? সেই দিনাই পূব-পশ্চিমৰ মিলন ঘটিব,
সেই দিনাই আকৌ ভাৰতৰ সেই অখণ্ড প্ৰাণৰ উপলব্ধিৰ কাৰণে
জগতবাসীৰ হৃদয়ত পুলক সঞ্চাৰ হ’ব—যি পুলকত সেই অনন্ত প্ৰাণ-
সমুদ্ৰত উটি-বুৰি ঋষি-কবিসকলে কলধ্বনি কৰিছিল ‘প্ৰাণো বিৰাট
প্ৰাণো মৃত্যুঃ’—প্ৰাণ বিৰাট, প্ৰাণেই বেদনা। সেই কাৰণে,

‘নমস্তে অস্ত্ৰ আয়তে

নমো অস্ত্ৰ পৰায়তে’—

যি প্ৰাণ আহিছা তোমাক নমস্কাৰ, যি প্ৰাণ গৈছা তোমাক
নমস্কাৰ। ‘প্ৰাণে দ ভূতং ভব্যং চ’—যি গ’ল—সিও প্ৰাণতে, যি
আহিব সিও প্ৰাণতে। ‘নমস্তে প্ৰাণ ক্ৰন্দায়, নমস্তে স্তনয়িত্ৰবে’ যি
প্ৰাণে ক্ৰন্দন কৰিছা সেই তোমাক নমস্কাৰ, যি প্ৰাণে গজ্জৰ্ণন কৰিছা
সেই তোমাক নমস্কাৰ। ‘নমস্তে প্ৰাণ বিহ্যতে, নমস্তে প্ৰাণ বৰ্ষতে’
যি প্ৰাণ বিজুলীত জ্বলিছা সেই তোমাক নমস্কাৰ, যি প্ৰাণ বৰষুণত
বাগৰি পৰিছা—সেই তোমাক নমস্কাৰ।

॥ স্বৰাজ আন্দোলন আৰু অসমীয়া সাহিত্য : প্ৰতিবাদ ॥

“অৰ্থাৎ” ২য় সংখ্যাত এজন লিখকে স্বৰাজ আন্দোলনৰ লগত অসমীয়া সাহিত্যৰ যি সম্বন্ধ গিণয় কৰিলে তাক পঢ়ি হুঁ আশাৰ মান নোকোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰিলোঁ।

প্ৰথমতে তেওঁ স্বৰাজ আন্দোলন বা সহযোগিতা (সহযোগিতা ৭-প্ৰতিবাদক) আৰু অসহযোগিতাৰ (অসহযোগিতাৰ ৭—প্ৰতিবাদক) গুণাগুণৰ বিষয়ে একো মতামত প্ৰকাশ কৰিবৰ হুঁচকাকৈ ক'ব। নাই—কাৰণ সেই সম্বন্ধে সমালোচনা কৰিবলৈ তেওঁ এতিয়াও অল্পপযুক্ত। অথচ তেওঁ অল্পপযুক্ত বুলি সৈ কাটি লৈও তাৰ পাছতে স্বৰাজ আন্দোলনৰ লগত অসমীয়া সাহিত্যৰ সম্বন্ধ নিৰ্ণয় কৰিবলৈ গৈ স্বৰাজৰ নতুন সূত্ৰ তৈয়াৰ কৰি অপূৰ্ণ ব্যাখ্যা দিবলৈকো পিছ হুঁহু কিলে। একেটা ‘পেৰেগ্ৰাফ’ ভিতৰতে কি অদ্ভুত আত্মবিবোধ (Self Contradiction)।

তেখেতে স্বৰাজৰ সূত্ৰ গাইছে যে স্বৰাজৰ মূলতে স্বতন্ত্ৰতাৰ ভাৱ এটি মেবোৱা আছে। সেই মেব পাক খোৱা ভাৱটি ভাবভাৱৰ নে, আসামৰ নে, লিখকৰহে, তাকহে বুজিবৰ আমাৰ সাধ্য নহল। সেই মেবপাক খোৱা ভাৱটিৰ তেখেতে মেব মোকোলাই দিছে এইদৰে :

“আমি ভাবভাৱাসী সকলো এক, আমাৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ এক, আৰু আমাৰ বুজনীমূলক সভ্যতাও (জুগোল মূলক সভ্যতাটো এক। —প্ৰতিবাদক) এক।” তাৰ পাছতে নাকটো আৰু দীঘলাই দিছে : “আমি স্বতন্ত্ৰ, আমি গাইগোটা, আমি সুকীয়া।” অৰ্থাৎ Deductive logic apply কৰিছে : যথা :—Man is mortal (ভাবভাৱাসী এক) ; Ram is a man (ভাবভাৱাসী, অসমীয়া,

বঙালী, লিখক আৰু আটাইবিলাক আমি) Therefore Ram is mortal (সেই কাৰণে আমি আটাইবোৰ এক, স্বতন্ত্ৰ, গাইগোটা। সেই দেখিহে আমি স্বৰাজ্যাকাঙ্ক্ষী। অস্বার্থ :- আনদেশৰ মানুহবোৰ বেলেগ বিভিন্ন, গতিকে আন দেশৰ প্ৰত্যেক ব্যক্তি সমবেত, সমূহ উমৈহতীয়া।

লিখকে যদি কব খুজিছিল যে ভাৰতবৰ্ষৰ সভ্যতাটোৰ এটা বিশিষ্টতা আছে জগতৰ আন সভ্যতাৰ পৰা, আৰু সেই বিশিষ্টতাটো বৈচিত্ৰ্যৰ ভিতৰত ঐক্য, বহুৰ ভিতৰত এক (Unity in diversity), বিৰোধৰ মাজত মিলন মূলক, সেই সভ্যতাটো ব্যক্তি স্বাতন্ত্ৰ্য্য প্ৰধান (১), আসাম ভাৰতৰ এটা অঙ্গ, এতেকে আসামৰো এটা স্বাতন্ত্ৰ্য্য আছে আৰু সেই স্বাতন্ত্ৰ্য্য বক্ষা কৰিহে আসামেও স্বৰাজ্যলাভ কৰিব পাৰিব; তেন্তে সেই কথা তেওঁ সমূলি প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰিলে। বৰঞ্চ পাকে প্ৰকাৰে সেইটো তেওঁ অপ্ৰকাশহে কৰিলে। উপযুক্ত নোহোৱাকৈ কোনো বিষয়ত কলম ধৰিবলৈ গলে এনেকুৱাই হয়। তাৰ পিছত তেখেতে সাহিত্য অবিহনে স্বৰাজ লাভৰ আশা অমূলক, ভিত্তিহীন আৰু সম্পূৰ্ণ মিছা বুলি অসমীয়া সাহিত্যৰ লগত স্বৰাজ আন্দোলনৰ জৰিডাল টনটনীযাকৈ টানি ধৰিছে। তেখেতৰ মতে আগেয়ে সাহিত্যৰ উন্নতি নকৰাকৈ কোনোৰকম বাস্তৱনৈতিক আন্দোলন কৰিবলৈ যোৱাটো সম্পূৰ্ণ অমূলক ভিত্তিহীন, আৰু মিছা অৰ্থাৎ সাহিত্য নহয় মানে মানুহে স্বদেশী বস্ত্ৰৰ ব্যৱহাৰ, খন্দৰৰ ব্যৱহাৰ আৰু মাদকদ্ৰব্য পৰিহাৰ, প্ৰভৃতি সকলো জুগিত বাণি অৰ্থশাস্ত্ৰ (Economics) বিজ্ঞান, দৰ্শন, চিকিৎসা বিজ্ঞান, বসায়ন, উদ্ভিদ বিজ্ঞা, প্ৰাণীতত্ত্ব, ভূবিজ্ঞা, শিল্প (Industry, স্থপতি বিজ্ঞা (১-প্ৰতিবাদক) প্ৰভৃতিৰ গবেষণাত লাগি যাব লাগিব। ইকালে অৰ্থশাস্ত্ৰৰ গবেষণাত বিতোল হৈ থাকোঁতেই সিকালে মালোজীয়ে বিজ্ঞান পাবে অৰ্থপ্ৰাঙ্গন কৰি থাকোক, আৰু ভূবিজ্ঞা জোহাৰি থাকোঁতেই নিজেৰ জাতি-বাৰী সকলো জহন্নামে থাকোক।

লিখকে যদি কব খুজিছিল যে জ্ঞানেই মানুহৰ প্ৰধান শক্তি, জ্ঞানেই মুক্তিৰ হেতু, এতেকে অজ্ঞান হৈ মানুহ মুক্ত বা স্বাধীন হ'ব নোৱাৰে; সেই কাৰণে দেশত জ্ঞানৰ প্ৰচাৰ, বিত্তাৰ বিস্তাৰ কৰাটো স্বৰাজ লাভৰ এটা প্ৰধান উপায় আৰু সেই জ্ঞানবিত্তাৰ বিকাশ আৰু বিস্তাৰৰ দেশীয় সাহিত্যই প্ৰধান সহায়। এতেকে অসমীয়া সাহিত্যৰ উন্নতি সাধনো আসামৰ স্বৰাজ আন্দোলনৰ অঙ্গীভূত হোৱা উচিত। তেখেত সেই কথা তেওঁ মুঠেই কব নোৱাৰিলে,—ফেল হল, পণ্ড হল, বদি হল, মাটি হল। যি লিখকে সাহিত্যৰ আন্দোলন কৰিবলৈ গৈ কাব্য নাটকাদিক সাহিত্যত প্ৰধান আমোল দিব নোখোজে, সেই লিখকে সাহিত্য সম্বন্ধে কলম ধৰিবলৈ যোৱাটোৱেই ধুটতা। হাযৰে শিক্ষা (Education)।

শেষত লিখকে অসমীয়া সাহিত্যত কাকো নাপাই ক্ৰীযুত নাৰায়ণ চন্দ্ৰ বৰুৱা বায় চাহাবক পাই গোটেই অসমীয়া সাহিত্যৰ সাৰথিনি তেওঁৰ খেতিৰ গোবৰতে উলিয়াই লৈ অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰতি আদেশবাণী শুনাইছে :—“বৰ্ত্তমান অসমীয়া সাহিত্যই এই ধৰণৰ কিতাপকহে আদৰ কৰিব লাগে।” দৰ্শন, বিজ্ঞান, ভূবিদ্যা, প্ৰাণী-বিদ্যা বোৰৰ পিছে কি গতি হ'ব—? খেতিৰ লগত পেটৰ সম্বন্ধ, গতিকে বৰ্ত্তমান অসমীয়া সাহিত্যই খেতিৰ ধৰণৰ কিতাপবহে (এই “হে” টোত force আছে) আদৰ কৰিব। স্বৰাজ আন্দোলনৰ লগত লিখকৰ নিচিনা প্ৰাণীৰ সম্বন্ধটো নাই, গতিকে সাহিত্য নোহোৱাকৈ অসমীয়াই স্বৰাজ আশা কৰাটো সম্পূৰ্ণ অমূলক, ভিত্তিহীন, মিছা। কেনে মজা।

অৱশেষত লিখকে স্বৰাজ আন্দোলনটোক ধুমুহাৰ লগত তুলনা কৰি অলৌকিক কবি প্ৰতিভাৰ পৰিচয় দি কৈছে—সেই ধুমুহাটো আহি অসমীয়া সাহিত্যৰ অট্টালিকাটোৰ বৃহৎ স্তম্ভ কেইটামান ভাঙি ছিটি পেলালে। যথা :

(১) “অসমীয়া সাহিত্য সভা বুলি যে লাগতিয়াল অনুষ্ঠান আছিল সেই অনুষ্ঠানটি প্ৰায় লোপ পালে।”—

এই প্ৰতিবাদক আসাম সাহিত্য সভাৰ এজন প্ৰধান সভ্য ; তেওঁ বঢ়িয়াকৈ জানে যে উক্ত অনুষ্ঠান লোপ পোৱা নাই ; মাজতে ছবাব মাথোন তাৰ বাৰ্ষিক অধিবেশন নহৈ অসমীয়া মানুহৰ টকা কিছুমান বন্ধা কৰিলে।

(২) “হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা মৌৰবনী গ্ৰন্থাবলীৰ বাকী গ্ৰন্থ বিলাক ওলাবৰ কথা আছিল, তাৰ নাম হুণ্ডনা হলোঁ। সাহিত্য চৰ্চ্চাৰ পিনে সকলোৱে পিঠি দি কেৱল বৰ্ত্তমান সময়ৰ কিছুমান ছুজুগৰ মন্ত্ৰত অনুপ্ৰাণিত হল”। হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা গ্ৰন্থাবলীৰ বাকী গ্ৰন্থ বিলাক নোলোৱাৰ বাবে স্বৰাজ আন্দোলন কেনেকৈ দায়ী তাক বুজিবলৈ কিমান প্ৰাণীতৰ বা মনস্তৰ উলঘাটন কৰিব লাগিব কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু স্বৰাজ আন্দোলনে যদি কেনেকৈ গ্ৰন্থ প্ৰকাশত বাধাও জন্মাইছে, তথাপি “ওৱেগনবৰ সাধু কথা” উলিৱাতকৈ খন্দৰ প্ৰচলনত যদি অসমীয়া ছাত্ৰৰ শক্তি (Energy) বেছিকৈ নিয়োজিত হৈছে তেন্তে সি সুখৰ কথাই।

(৩) “এই কেই বছৰৰ ভিতৰত সাহিত্য ক্ষেত্ৰত নকৈ কিবা গবেষণা বা মৌলিক বচনাৰ আবিৰ্ভাৱ হলেনে?”

আগৰ বছৰবোৰতনো কিমান গবেষণা বা মৌলিক বচনাবোৰৰ আবিৰ্ভাৱ হৈছিল? আগবদৰে এই কেই বছৰতো বিবিধ বিষয়ৰ কিতাপ ওলায়েই আছে দেখোন।

বৰ্ত্তমান ডাঙৰীয়াৰ নিচিনা শিক্ষিত লোকৰ কলমৰ পৰাই যদি এই ধৰণৰ “আজগুৰি” ওলায়, বাকী সকললৈ নো কি থাকিল?

দহ

স্বৰাজ আন্দোলন আৰু অসমীয়া সাহিত্য :

প্ৰত্যুত্তৰৰ উত্তৰ

‘অৰ্ঘ্য’ত প্ৰকাশিত “স্বৰাজ আন্দোলন আৰু অসমীয়া সাহিত্য” শীৰ্ষক প্ৰবন্ধৰ আমি ‘চেতনা’ত যি প্ৰতিবাদ কৰিছিলোঁ, এইবাৰ ১০ম সংখ্যাৰ ‘চেতনা’ত তাৰ প্ৰত্যুত্তৰ পঢ়ি আনন্দাৰুণত আগুত হৈ পৰিলোঁ। প্ৰত্যুত্তৰ লিখকে যে সঁচাকৈয়ে ইমানদিনে Pierian spring অত Drunk Deep হৈ অৰ্থাৎ ঘৰুৱা অসমীয়াৰে কব লাগিলে ঢকা-ডিঙৰীয়া লাগি আছিল, সেইটো এইবাৰ আমি হাডে-হিমজুৱে বুজি পালোঁ, কাৰণ, ইমানদিন তেখেত নিজেহে বিজ্ঞাৰ সুখা সমুদ্ৰত আকণ্ঠ মগ্ন হৈ আছিল, এইবাৰ আমাকো তল নিয়ালেহি।

১। ডাঙৰীয়াই আমাৰ প্ৰতিবাদৰ প্ৰথম উত্তৰত আমাক ‘মিছলীয়া’ সাব্যস্ত কৰিছে, অৰ্থাৎ ‘অৰ্ঘ্য’ই নছপাওঁ বুলি নোকোৱাকৈয়ে আমি ‘অৰ্ঘ্য’ৰ বদনাম দি আমাৰ প্ৰবন্ধটো ‘চেতনা’ত ছপোৱালোঁ। তাৰ উত্তৰত আমি ডাঙৰীয়াক কওঁ যে আমি ‘অৰ্ঘ্য’ৰ যুটীয়া সম্পাদকৰ পৰা Wireless telegram অকে পাইছিলোঁ অৰ্থাৎ আমাৰ প্ৰতিবাদ প্ৰবন্ধটো উক্ত সম্পাদকলৈ এই মৰ্মে চিঠি লিখি পঠিয়াইছিলোঁ যে প্ৰবন্ধটো হব নে নহয় এসপ্তাহৰ ভিতৰত জানিবলৈ দিব, যদি নিদিয়ৈ তেন্তে নছপায় বুলি ধৰি লোৱা হব। (লগতে আমি Reply card এটিও দিছিলোঁ) পিছে উত্তৰত নিকন্তৰ হোৱাত “কৌণিক সময়তি লক্ষণ” ভাবি আমি ‘চেতনা’ত সেই মৰ্মে প্ৰকাশ কৰোৱালোঁ। ইতি ভাবহীন বিজুলী বাতৰিৰ গুঢ় বহুত।

২। আৰু Logic অৰু স্থিতিমান আওবাই যি প্ৰবন্ধটো

লিখিছিলোঁ, তাৰ উত্তৰ দিবলৈ গৈ বিশ্ববিজ্ঞালয়ৰ উত্তৰ পৰা যুধৈলৈকে শেষ কৰি থৈ আহি ডাঙৰীয়াই পোনেই *Argumentum abhominem* কৰি বহিল। দুৰৈত দেখিহে, ওচৰত পোয়া হলে কিজানি *Adbaculem* টোকো খতম কৰি পেলালেহেঁতেন। আমি ডাঙৰীয়াৰ মডৰহে সমালোচনা কৰিছিলোঁ। তেখেতে কিন্তু ঘূৰি আমাৰ ‘মাতুলজ্ঞান’কে সমালোচনা কৰিলে, সমালোচনা কি, দকচি গালি পাৰি দিলে। আমাৰ প্ৰৱন্ধত সংশ্লিষ্ট লিখকজন উকীল, নে হাকিম, নে লেজিচলেটিভ সভাৰ সভ্য হব খোজা সদস্য ইত্যাদি প্ৰশ্নৰ মীমাংসা কৰা নাই, কৰাটো আমাৰ অধিকাৰৰ বাহিৰ, যদিও আমি লিখক হিচাপে তেখেতৰ কোনো এটা মতৰ প্ৰতিবাদ কৰিছিলোঁ তথাপি তেখেতে স্বৰাজসেৱী বা *Non-co-operator* কিম্বা *Propagandist* হয়নে নে নহয় তাৰ খবৰ কৰা নাছিলো, তেখেতৰ কথাৰহে যুক্তিসূক্ত প্ৰতিবাদ কৰিছিলোঁ। তেখেতেও কথাৰে কথা কাটি উত্তৰ দিয়া হলে আমি সুখী হ'লোঁহেঁতেন, কিন্তু তাকে নকৰি, *Ground shift* কৰি তেখেতে গোটেইখন সানি পুতকি বিছাৰ বোকাৰে লুতুৰি-পুতুৰি হৈ অনাহকত *Sensitive* হৈ বকিলে। আক কিছুমান যুক্তিহীন *Inference* কৰি বহিল যে আমি তেখেতক “হৃদাস্ত সহযোগী”, “দেশদ্রোহী”, “ভণ্ড” বুলি প্ৰমাণ কৰিবলৈ গৈছোঁ। আমি তেখেতক ব্যক্তিগত ভাবে (*Personally*) কতো একো নাইকোৱা—স্বৰাজ আন্দোলন বা সহযোগিতা অসহযোগিতা সম্বন্ধে আলচ কৰিবলৈ তেখেতে নিজেই অল্পপযুক্ত বুলি কৈও, সেই সম্পৰ্কে ভ্ৰান্ত সিদ্ধান্ত কৰি দেখুৱাত আমি কৈছিলোঁ যে—“কোনো বিষয়ে উপভুক্ত নোহোৱাকৈ কলম ধৰিবলৈ গলে এনেকুৱাই হয়।” যদি দোষ হৈছে তেন্তে *Withdraw* কৰি ক্ষমা মাগিছোঁ।

তেখেতৰ শিক্ষাৰ প্ৰতিও আমাৰ একো ভীৰ্বা নাই; তেখেতৰ শিক্ষা তেখেততে আছে, কোনে কাটি নিব পাৰে? “খেকি” নামৰ গ্ৰন্থকে সাহিত্যত সৰ্ব্বোচ্চ আসন দিয়া দেখি মাথোন তেখেতৰ শিক্ষাৰ

উৎকৰ্ষটো কিমান প্ৰখৰ তাকে উল্লুখিত হৈছিল, নচেৎ তেখেতৰ Education তেখেতৰেই—আমাৰ তাৰ প্ৰতি লোভ, ঈৰ্ষা বা কোপদৃষ্টি নাই বৰঞ্চ কবিৰ ভাষাবেও কওঁ :—

তোমাৰ ভাল বা তোমাৰ Education

তোমাতেই থাক।

তুমিত তাৰ ভাগ দেবেনা”—।

তেখেতে কৈছে, আমি তেখেতৰ প্ৰবন্ধটো চকুমুদি পঢ়িছিলোঁ হবলা। আমি চকুমুদি পঢ়িছিলোঁ নে তেখেতেহে চকুমুদি লিখিছিল, তেখেতৰ আগৰ প্ৰবন্ধৰ কথা আৰু এতিয়াৰ প্ৰবন্ধৰ সাৰভাগ তুলি দিলেই তেখেতে বুজি পাব যেন পাওঁ। ডাঙৰীয়াই তেখেতৰ প্ৰথম প্ৰবন্ধত যি কেইটা মূল তত্ত্ব উদ্ভাৱন কৰিছিল সি সংক্ষেপতে এই :

(১) ৰাজনৈতিক আলোচনা কৰিবলৈ তেওঁ অনিচ্ছুক আৰু অল্পপযুক্ত, (অথচ স্বৰাজ আন্দোলন ৰাজনৈতিক।—প্ৰতিবাদক)।

(২) স্বৰাজ অদ্ভুত, অস্পষ্ট, ব্যাখ্যা, নহয়, বৈজ্ঞানিক উপায়ে খেতি বাতি কৰি পেট প্ৰবৰ্ত্তোৱাৰ বাট মোকলালেহে সাহিত্য চৰ্চা হব।...

ডাঙৰীয়াই সাহিত্য চৰ্চা আৰু উদৰ চৰ্চাৰ অপূৰ্ব সংমিশ্ৰণ কৰি সাহিত্যৰ যি বিৰাট ধাৰণাৰ (Grand conception of literature) পৰিচয় দিলে, সেই পৰিচয় পাই আমাৰ আৰু বুজিবলৈ বাকী নাই যে তেখেতেই অসমত প্ৰথম Pierian spring test কৰি সাহিত্যৰ মৰ্মটো পালে...এইখিনিটোকে গ’ল ডাঙৰীয়াৰ “গোৰায় গলদ” অৰ্থাৎ গুৰিতে কেৰোণৰ কথা। এতিয়া আমাক ব্যক্তিগতভাৱে যি কেইটা কথা ধৰিছে তাৰ উত্তৰ দিওঁ।

(৩) আমি তথ্যকথিত Swarajist বা অসহযোগী নহলেও, মহাত্মাৰ স্বৰাজ আন্দোলনৰ দুটা aspect আছে বুলি জানো এটা Ideal বা Spiritual অৰ্থাৎ ভাবাত্মক বা আদৰ্শমূলক, আৰু আনটো Practical বা Political ব্যৱহাৰিক বা ৰাজনৈতিক। অৱশ্যে

হুইটাবে ভিতৰত অভেদ সম্বন্ধও আছে। তাৰ আলোচনা সম্প্ৰতি নিস্প্ৰয়োজন। আমি নিজৰ Sphere অৰ্থাৎ ক্ষেত্ৰত থাকি স্বৰাজ আন্দোলন কৰিছোঁ। Ideal aspect অত আমি সাহিত্য ভূমিৰ পৰা অসমীয়া ভাৰাত মহাত্মা গান্ধীৰ Indian Home Rule নামক কিতাপৰ অসমীয়া ভাঙনি কৰি স্বৰাজৰ Philosophy অৰ্থাৎ তত্ত্বটোকে অস্তুতঃ অসমীয়া বাইজক উপহাৰ দিছোঁ। বুলি ভাবোঁ; অবশ্যে আমাৰ সেই তুচ্ছ কিতাপখন ডাঙৰীয়াৰ নিচিনা উচ্চ লোকৰ দৃষ্টিগোচৰ নহবও পাৰে। আৰু আমি স্বদেশী ব্যৱহাৰ আৰু স্বৰাজৰ পালিব লগীয়া জ্ঞান আন কথাও যথাসাধ্য প্ৰায় সকলো বিষয়তে পালন কৰিবৰ চেষ্টা কৰোঁ। তথাপি যে আমি কিয় Mystic কৰিতা আৰু হাবিত সোমাই আৱণ্যকৰ নিচিনা কাল্পনিক কথা (?) লিখি সময় নষ্ট কৰিছোঁ! এইটোহে বুজিবলৈ ডাঙৰীয়া সম্পূৰ্ণ অক্ষম। ডাঙৰীয়াৰ নিচিনা উচ্চ শিক্ষিত লোকে কব খোজেনে কি যে আমি Mystic কৰিতা লিখি, আৱণ্যক প্ৰভৃতি লিখি স্বৰাজ আন্দোলনক Interfere কৰিছোঁ-? আমি কিন্তু ভাবো যে আমি সেইবোৰ কৰি আমাৰ ক্ষেত্ৰত স্বৰাজ সাধনাত কৰিছোঁ!; কাৰণ আমি বঢ়িয়াই জনো মুক্তিৰ গুৰিত জ্ঞান। “নহি জ্ঞানেন সদৃশং পবিত্ৰমিহ বিদ্যতে।” যি পবিত্ৰ জ্ঞান স্বৰাজৰ মূলমন্ত্ৰ, যি পৱিত্ৰ জ্ঞান স্বৰাজৰ, স্বাধীনতাৰ, মুক্তিৰ ব্ৰহ্মাত্ম, সেই পৱিত্ৰ জ্ঞানৰ চৰ্চা কৰি আমি বোধকৰোঁ! কোনো মতেই স্বৰাজ-আন্দোলনক interfere কৰা নাই। তেখেতৰ (৩) সাহিত্য বিহনে স্বৰাজ আন্দোলন সম্পূৰ্ণ মিছা, অমূলক, ভিত্তিহীন,— আগেয়ে সাহিত্য, দৰ্শন, বিজ্ঞান, ভূবিজ্ঞা, কৰ্মণ।... (৪) অসমীয়া সাহিত্যত ‘খেতি’ৰ ধৰণৰ কিতাপহে উচ্চশ্ৰেণীৰ আৰু আদৰণীয়।... (৫) স্বৰাজ আন্দোলনটো এটা “হুজুগ” আৰু সেই হুজুগে আহি অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰভুত্ব অনিষ্ট সাধন কৰিলে এইবোৰৰ প্ৰত্যেকটোকে এই লিখকে সমালোচনা কৰি দেখুৱাইছিল যে, ১ নম্বৰত তেখেতে Self contradict কৰিছে। (২) নম্বৰত তেখেতৰ ব্যাখ্যা অসম্ভৱ

আৰু অম্পষ্ট যে সেইটো Logic এও স্বীকাৰ কৰিছে। (৩) নতুনত 'সাহিত্য' Chapter একেবাৰেই শেষ কৰি নলৈও জীৱন গ্ৰন্থৰ আনুযায়িক সকলো অধ্যায় লগে লগে আৰম্ভ কৰি যাব পাৰি, আৰু সাহিত্য সাধনাও স্বৰাজ সাধনাবেহে অঙ্গ। (৫) নতুনত স্বৰাজ আন্দোলনে অসমীয়া সাহিত্যৰ একো ক্ষতি কৰাহি নাই।

ডাঙৰীয়াৰ এইবাৰ ব্যক্তিগত আক্ৰমণৰ—সাৰাংশ এই :

(১) লিখক যদিও নিজে অসহযোগী নহয় তথাপি ভেঁখেতে মুক্ত কণ্ঠে স্বীকাৰ কৰে যে স্বৰাজ আন্দোলন অতি গুৰু, পবিত্ৰ, উচ্চ, মহান আৰু ই ভাৰতত এক বিৰাট জাতীয় জাগৰন সৃষ্টি কৰি ভাৰতৰ সৌভাগ্য সূচনা কৰিছে।

আগৰ প্ৰবন্ধত কৈছিল “স্বৰাজ আন্দোলনত সম্পূৰ্ণ মিছা, অমূলক, ভিত্তিহীন, আৰু ই এটা ছজুগ। ডাঙৰীয়াই নিজেই চাওকচোন চকু মুদি লিখিছিল নে চকু মেলি-লিখিছিল।

(২) স্বৰাজ আন্দোলনে বঙ্গ সাহিত্যত স্বৰাজ বিষয়ক ভালেমান পুথি, মাহেকীয়া কাকত, সাদিনীয়া, দৈনিক, আলোচনী আৰু বাতৰি কাকত উলিয়াই সাহিত্যৰ কলৱৰ বৃদ্ধি কৰিলে কিন্তু আমাৰ সাহিত্যত একো নহল।

আগৰ প্ৰবন্ধত কিন্তু ডাঙৰীয়াই কেতিয়াও কোৱা নাছিল যে বৰ্তমান আন্দোলনৰ আঘাত আমাৰ সাহিত্যত পৰা নাই কিয়, বৰঞ্চ সেই আঘাতৰ পৰা সাহিত্যক বচাই ৰাখিবলৈ উপদেশ দি উক্ত আন্দোলনক এটা সৰ্ব্বজনীন ধুমুহা বুলিহে বৰ্ণনা কৰিছিল। ডাঙৰীয়াই নিজেই চাওকচোন পুনৰ ভেঁখেতৰ নেত্ৰ উন্মিলিত কৰি কোনে চকুত কাপোৰ বান্ধি উজুটি ৰাই পৰিছে।

(৩) আমাৰ নিচিনা “অসহযোগীৰ দৰে কল্পনা সাগৰত ওপঙি কৱিতা লিখি মলয়া বজাহ খাই নাইবা দাৰ্শনিক তথ্য আৱিষ্কাৰ”ৰে ডাঙৰীয়াই সাহিত্য সৃষ্টি কৰি স্বৰাজৰ বিৰুদ্ধে কৰ্ম কৰা নাই; বৰঞ্চ ডাঙৰীয়াৰ নিচিনা Vast learning অৰ মাহুৰে যদি Higher

synthesis অত চায় তেন্তে বুজিব যে আমাৰ সেই Mystic কল্পিতা আৰু আৱণ্যক প্ৰভৃতি প্ৰবন্ধত আমি যি Idea (ভাব) আৰু Ideal (আদৰ্শ) অভিব্যক্ত কৰিবৰ প্ৰয়াস পাইছোঁ, সেই Idea আৰু Ideal ভাবতবৰ্ষৰ মহাত্মা গান্ধীৰ স্বৰাজৰ Idea আৰু Ideal অব লগত একাত্মক। যি Mysticism ভাবতবৰ্ষৰ অন্তৰ্ধ্বনি (The very beating of the heart of India), যি প্ৰশাস্ত দাৰ্শনিকতাৰে ভাবতবৰ্ষৰ ভাবতবৰ্ষত, যি ভূমাবাদৰ প্ৰভাৱত প্ৰভাৱান্বিত হৈয়ে মহাত্মা গান্ধী, আজি সেই Mysticism, সেই দাৰ্শনিকতা, সেই ভূমাবাদকে আশ্ৰয় কৰিহে আমাৰ সাহিত্য সাধনা স্বৰাজ সাধনাৰ লগত অঙ্গীভূত কৰি লৈছোঁ। হাঁহি উঠা কথা এইটোহে যে ডাঙৰীয়াৰ নিচিনা সাহিত্যৰ বিৰাট ধাৰণা সম্পন্ন লোকেই এইটো বুজিবলৈ “সম্পূৰ্ণ অক্ষম” হৈ আমাৰ আৱণ্যকৰ কথাবোৰ কাল্পনিক বুলি উৰাই দি যুৰি সেই খেতিৰ গোবৰতে Pierian spring আৱিষ্কাৰ কৰি লৈ আনন্দত বিভোৰ হ'ল।

ডাঙৰীয়াই প্ৰথমবাৰত খেতিৰ গোবৰতে অসমীয়া সাহিত্যৰ সাৰথিনি উলিয়াই লোৱাৰ কথা কোৱাত আমাক যি বিশেষণেৰে বিভূষিত কৰি আশীৰ্বাদ দিছে, সি হ'লে বৰ বিজ্ঞাবদ্ধাৰ পৰিচায়ক, সূকটিকৰ আৰু সম্প্ৰীতিব্যঞ্জক।

আমি দেখিছোঁ। ডাঙৰীয়াই সাতকাণ্ড ৰামায়ণ পঢ়ি সীতা মতা নে তিবোতা কব নোৱাৰিলে। জ্ঞান ৰাজ্যখন অনন্ত দেখিয়েই ধুৱলি কুঁৱলী হোৱাৰ ভয়ত Clasification of knowledge বুলি তাৰ এটা শ্ৰেণীবিভাগো সংঘটিত হৈছে। ডাঙৰীয়ালৈ দেখিছোঁ। জ্ঞান, বিজ্ঞান, খেতি, সাহিত্য, স্বৰাজ, প্ৰাণীবিজ্ঞা, স্বদেশ-হিতৈষণা এই এটাইবোৰ একাকাৰ, একাৰ্গৰ—গোটাই লেল-পেল। সেই দেখি তেখেতে এটাইবোৰ সানি পুতকি বিজ্ঞাৰ অঠাই সাগৰত পৰি একো দিহা নোপোৱা হৈছে। যেতিয়া আমি সাহিত্যৰ কালৰ পৰা ‘খেতি’ নামক কিতাপক উদ্ধৃত্য আনন নিদিওঁ, তেতিয়াই তেখেতে

বুলিলে যে আমি খেতিৰ (Cultivation)-ৰ পক্ষপাতী নহওঁ, আৰু আমি স্বদেশজোহী। কোনোৱাই যদি স্বয়ং মহাত্মা গান্ধীক কালিদাসৰ “মেঘদূত” এখন আৰু চাৰ প্ৰফুল্ল বায়ৰ “দেশবন্ধু”ৰ কিতাপ এখন লৈ গৈ সোধেগৈ যে এই দুখন কিতাপৰ ভিতৰত কোনখন আচল সাহিত্য, আৰু মহাত্মা গান্ধীয়ে যদি পেটৰ বা গাৰ কাপোৰৰ লগত একো সম্বন্ধ নথকা ‘মেঘদূত’ৰ নাম লয়, তেন্তে ডাঙৰীয়াৰ মতে দেখিছোঁ মহাত্মা গান্ধীৰ স্বদেশহিতৈষিতাও সেই মুহূৰ্ত্ততে জহন্নামে যাব। সাহিত্যৰ কি আঁকোবালি নোপোৱা ভীমকায় ধাৰণা।

ডাঙৰীয়াৰ আৰু এটি গুণ হৈছে সকলোৰ দৰে ধৰা পৰিও আঁসৈ মতিবলৈ ভাল পায়। তাৰ প্ৰমাণ, তেখেতে স্বৰাজ আন্দোলনটোক এটা সৰ্বজনীনীয়া ধুমুহা বুলি প্ৰথম প্ৰবন্ধত স্পষ্টকৈ লিখিও আমাৰ প্ৰতিবাদত তেখেতৰ উপমা, তেখেতৰ অনুপম ভাষাবে তুলি নিদি আমাৰ ভাষাবে সেই কথা কোৱাত ঘূৰি বাগী দি সুধিছে যে সেই কথা তেখেতৰহে নে আমাৰহে “বিৰাট কল্পনা প্ৰমুত”? স্বৰাজ আন্দোলনৰ ধুমুহাই আহি ঘৰ-বাৰী ভাঙি ছিঙি গছ-গছনি উভালিথৈ অসমীয়া সাহিত্যৰ নথৈ বিলৈ কৰিলে বুলি প্ৰথম প্ৰবন্ধত হিয়া ভুকুৱাই ও যেন কৰিও কয় তেখেতে পাহৰিলে যে সেই কথা আমি আমাৰ প্ৰবন্ধত Indirect Narration অত কৈছোঁ, যদিও Direct Narration অত তেওঁৰেই।

অৱশেষত, ডাঙৰীয়াই আমাক লক্ষ্য কৰি A little learning is a dangerous thing’ বুলি একাঁকি ইংৰাজী কৰিতাৰ যি অজীৰ্ণ উদগাৰ কৰিছে, তেখেতৰ সেই অজীৰ্ণ বা বদহজমীৰ পৰিচয় পাই আমি ইমানকৈ কওঁ যে—Still more dangerous when it is undigested আৰু উজ্জয়িনীৰ কবিৰ ভাষাবে কওঁ যে—তেখেতৰ নিচিনা সাহিত্যৰ বিৰাট ধাৰণা সম্পন্ন লোকৰ আগত সাহিত্য সম্বন্ধে

ভবিষ্যতে কোনো কথা কবৰ বা লিখিবৰ ভাব যেন, প্ৰভু এই লিখকৰ
“শিৱৰি মা লিখ। মা লিখ। মা লিখ”।

সামৰণিত কওঁ যে ডাঙৰীয়াই প্ৰতিবাদৰ প্ৰত্যুত্তৰতো গালি পাৰি
জিকিব নোৱাৰিলে ! পুনৰ ফেল হল, পণ্ড হল, মাটি হল, বন্দি হল !!

সাহিত্যত জাত বিচাৰ

মাহুহৰ এটা বোগ আছে, ভবিৰ পৰা গুচালে বুকু পায়হি, বুকুৰ
পৰা আঁতৰালে মূৰ পায়গৈ, মুঠতে সি গাৰ পৰা কোনোমতে হুগুচে।
আমাৰ হিন্দু জাতিটোৰো জাত বিচৰা বোগটোও সমাজৰ পৰা যদি
কোনোবাই গুচাব খোজে, তেন্তে সি ঘূৰি আকৌ সাহিত্য বা আন
কিবা এটাত লগুগৈ। আজি কিছুমানদিনৰ পৰা অসমীয়া সাহিত্যত
এই জাত বিচৰা, জাত খোচৰা বোগটোৱে বৰকৈ দেখা দিছে। কিছু-
মান দিনৰ আগেয়ে বঙ্গলা সাহিত্যতো চি, আৰ দাসৰ নিচিনা
মাহুহকো এই বোগটোৱে ধৰিছিল। “বাজালীৰ প্ৰাণেৰ কথা” বুলি
কথা এটা উলিয়াই লৈ চণ্ডীদাস, বিদ্যাপতিত বাজে আজি-কালিৰ
বঙ্গলা সাহিত্যত “বজালীৰ প্ৰাণেৰ কথা” নোপোৱাই হৈছিল; যেন
ঈশ্বৰৰ সৃষ্টিত বাজালীৰ প্ৰাণটো দিল্লীকা লাডু, সি যেন আকাশৰ
পৰা ধূপ কৰে সৰি পৰি ছুনিয়াৰ বাকী জাতৰ প্ৰাণবোৰৰ পৰা পৃথক
মুষ্টি ধাৰণ কৰি আছে। আমাৰ অসমীয়া সাহিত্যতো আজিকালি
অসমীয়াৰ জাতীয় সাহিত্য বুলি অসমীয়াৰ জাতীয়ত্ব ফুটা সাহিত্য
নাই বুলি বিননি এটা গুনা গৈছে। কিন্তু যি সকলে সেইদৰে বিননি
ধৰিছে, তেওঁলোকে নিজেই নাজানে যে কি কবিলে অসমীয়াৰ জাতীয়
সাহিত্যটো গঠিত হব। সিদিনা ‘অৰ্ঘ্য’ৰ ৪ৰ্থ সংখ্যা কাকতৰ
‘সাহিত্যটোকা’ নামক প্ৰৱন্ধ এটাত দেখিলোঁ—“বৰ্তমান অসমীয়া
সাহিত্যই অসমীয়া প্ৰজাৰ হৃদয় টানিৰ নোৱাৰাব কাৰণ আমাৰ
সাহিত্যই অসমীয়াৰ জাতীয়ত্ব ফুটাই উলিয়াব পৰা নাই; তাত
মাহুহে ভাল ভাল বিজাভীয়া ছবি দেখা পায়, কিন্তু তাত নিজৰ

প্ৰতিবিশ্ব দেখা নাপায়। সাধাৰণৰ চিত্ত আকৰ্ষণ কৰিবলৈ হলে অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰকৃতি বদলাব লাগিব, নহলে আমাৰ সাহিত্য জনচেৰেক শিক্ষিত মানুহৰ মাজতে আবদ্ধ থাকিব।”

এই খিনিতে টোকাকাৰকক সোধোঁ :

(১) সাহিত্যৰ উদ্দেশ্য কি? (২) সাহিত্য কেৱল বাস্তৱৰ হুবহু প্ৰতিকৃতিয়েই, নে সেই প্ৰতিকৃতিয়েদি কিবা আদৰ্শ, কিবা শিক্ষা, কিবা সৌন্দৰ্য বিকিৰণে? (৩) সাহিত্য কেৱল জাতীয়তাতে আৱদ্ধ নে তাৰ কিবা বিশ্বজনীন সাৰ্থকতাও আছে? (৪) অসমীয়াৰ জাতীয় সাহিত্য বুলিলে কি বুজায়? অসমীয়া মানুহ কেইটাই কানি ধোৱা, হাল বোৱা, জকাই বোৱা আৰু কেবানী কেইটাই কছাৰীলৈ অহা যোৱা কৰা কথাখিনিৰ হুবহু বৰ্ণনাই নে আৰু কিবা? বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্য নো কেনেকুৱা হব লাগে? অসমীয়া সাহিত্যৰ জাতীয়ত্বৰ ৰূপ কি? অৰ্থাৎ সি হিন্দুসভ্যতা মূলক হিন্দু সাহিত্য নে, আহোম সভ্যতা মূলক আহোম সাহিত্য নে, মুছলমান সাহিত্য নে, ইংৰাজী সভ্যতামূলক, ইংৰাজী সাহিত্য নে সি কিবা ইব্ৰাহীম সাহিত্য? টোকা কাৰকে (অধ্যাপক ত্ৰীযুত দুৰ্গাকুমাৰ ভূঞা এম, এ, বিজ্ঞা বিনোদ) কব পাৰে যে বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যত Popular Literature অৰ্থাৎ লোক বন্ধক সাহিত্য নাই। তাৰ উত্তৰত কওঁ যে বৰ্তমান অসমীয়া People অৰ্থাৎ লোকেই যেতিয়া Illiterate অশিক্ষিত, তাত কি Popular literature টো হোৱাৰ আশা? আমি হলে কিন্তু সাহিত্যৰ সন্মুখে এইদৰে ভাবোঁ : অসমীয়া সাহিত্য বা বঙ্গালী সাহিত্য বুলি আমি কোনো এটা সাহিত্য ‘জাতীয়’ কৰো বুলি নকৰোঁ। অসমীয়া মানুহে বা বঙ্গালী মানুহে নিজৰ জ্ঞান-বিজ্ঞা, শিক্ষা, কচি অনুযায়ী স্বভাৱ-প্ৰণোদিত হৈ যি লিখে সিয়েই গম ৰবিব নোৱাৰাকৈ অসমীয়াই লিখিলে অসমীয়া, বঙ্গালীয়ে লিখিলে বঙ্গলা, ইংৰাজে লিখিলে ইংৰাজী হব। আমাৰ জাত বিচাৰ, হুবি জুৰিওঁ সমাজক অনিষ্টজনক, জ্ঞান ৰাজ্যত সি ভয়োখিক

ক্ষতিজনক ; কাৰণ মানুহৰ জাত থাকিলেও, জ্ঞানৰ জাত নাই। $২ + ২ = ৪$ দুইয়ে দুইয়ে চাৰি হোৱা নামক সত্যটোৰ জাত নাই, সি জাতি নিৰ্বিশেষে সত্য, অৰ্থাৎ সি অসমীয়া, বঙ্গালী, হিন্দু, মুছলমান সকলো জাতৰ মানুহলৈকে সত্য। সেইদৰে নিউটনৰ মধ্যাকৰ্ষণ তত্ত্বটোও অকল নিউটনৰ নহয়, জগতৰ সকলো মানুহে তাক একে দিনাই বুজিব নোৱাৰিলেও সকলো মানুহৰ বুদ্ধিয়ে তাক 'হয়' নিদি নোৱাৰিব, কাৰণ সকলো মানুহৰ বুদ্ধিতে সেই মধ্যাকৰ্ষণ তত্ত্বগ্ৰাহী নিহিত শক্তিটো (Potentiality) আছে। বাহিৰৰ এই বৈজ্ঞানিক সত্যৰ (Scientific or objective truth-ৰ) দৰে ভিতৰৰ অল্পভূতিমূলক সত্যৰো (Subjective truth) জাত নাই। প্ৰেম, স্নেহ, দয়া, ক্ষমা, হিংসা, অশুষ্কা আদি ভাব বিলাকো সকলোৰে উমৈহতীয়া, সেই দেখিয়েই ইংৰাজ কবি চেম্পিয়েৰৰ নাটকাৱলীয়েও তাৰ অকল ইংৰাজৰ অল্পভূতিকে জগোৱা নাই। ভাৰতবাসীয়েও তাৰ আশ্বাদ লব পাবে, আৰু সেইকাৰণেই কালিদাস পঢ়ি সুদূৰৰ জাৰ্মান পণ্ডিতো পৰিতৃপ্ত হয়।

কোনো এখন দেশৰ সকলো মানুহে অপাৰগতা হেতু কোনো এজন উচ্চ ধৰণৰ লিখকৰ কোনো এখন কিতাপ বুজিব নোৱাৰিলেই সেইখন কিতাপ সেই দেশৰ জাতীয় সাহিত্য নহয় বুলি ভবাটো এটা অদ্ভুত ধাৰণা। ববীন্দ্ৰনাথৰ “গীতাঞ্জলি” বঙ্গালীৰ জাতীয় সাহিত্য নহয় নেকি ? “গীতাঞ্জলি”-ৰ সুৰত কেৱল বঙ্গালীৰ কথা, বঙ্গালীৰ আশা-ভাৱসো হে বাজিছে নে ? পক্ষান্তৰে ববীন্দ্ৰনাথৰ সমগ্ৰ কাব্য-ছন্দুতি গোটেই মানৱৰ অস্তৰৰ আশা আকাঙ্ক্ষাৰ ধ্বনিত নিনাদিত বুলিয়েইতো আজি ববীন্দ্ৰনাথ—ববীন্দ্ৰনাথ ! কোনো এটা বস্তু সবল হলেই সহজ নহয়— Wordsworth-ৰ কবিতা সকলোলৈকে সহজ নহয় বুলিয়েইতো Wordsworth—Wordsworth ! সেইবুলি Wordsworth অব কবিতা ইংৰাজী নহয় নেকি ? ভাল বস্তু হুলস্থূল বুলিয়েই তাৰ আদৰ, সেই কাৰণে তাৰ নিষিদ্ধে সাধনাৰ আৱশ্যক।

নপটি পণ্ডিত হোৱা অসমীয়া কেইটাক উচ্চজ্ঞান বিজ্ঞাবোৰৰ পকা কলটো বখালিয়াই দিবলৈ গলে উচ্চ সাহিত্যৰ সৃষ্টি অসম্ভৱ হ'ব।

আমাৰ কবলগীয়া এইটো যে সাহিত্য বস্তুটো বিশ্ব-জনীন তাৰ একো জ্ঞাত নাই। তাৰ দেশকাল পাত্ৰ-গত এটা বাহ্যৰূপ (form) থাকিব পাৰে, কিন্তু সেই form টো আপোনা-আপুনি হয়। কোনো এটা জাতিৰ সাহিত্যত যে সেই জাতিৰ প্ৰতিবিশ্ব দেখা যায় বুলি কয়, তাৰ মানে সেই প্ৰতিবিশ্ব গম নোপোৱাকৈয়ে পৰে। অৰ্থাৎ কোনো জাতিৰ সাহিত্যত যদি উচ্চত্বৰ আলোচনা প্ৰচুৰ পৰিমাণে পোৱা যায়, তেন্তে বুজিব পাৰি যে সেই জাতি স্বভাৱতে দাৰ্শনিকতা প্ৰিয়। কোনো জাতিৰ সাহিত্যত যদি ভাবাবেগৰ (Emotions) প্ৰাচুৰ্য্য দেখা যায়, তেন্তে বুজিব পাৰি যে সেই জাতিৰ মানুহবোৰ ভাৱপ্ৰৱণ (Sentimental), যেনে বঙালী। সেই দৰেই সেই জাতিৰ আন আন চৰিত্ৰগত দোষ-গুণ, আৱ-ভাৱ বোৰো নাটকাদি সাহিত্যত প্ৰকাশ পায়। অৱশ্যে তাকে নিখুঁট আৰু চমৎকাৰ কৰি প্ৰকাশ কৰাভেই লিখকৰ প্ৰতিভাৰ আৰু শিল্প শক্তিবো পৰিচৰ পোৱা যায়। কিন্তু সাহিত্যত কিবা 'জাতীয়ত্ব' এটা ফুটাই তোলাকে 'সৰ্ব্বেসৰ্ব্বা' কৰি কোনোও মূৰ ঘমাই নমৰে। সাধাৰণতঃ অসমীয়াই স্বভাৱ-প্ৰণোদিত হৈ যি লিখে সি অসমীয়া, বঙালীয়ে যি লিখে সেইদৰে সি বঙালী নহৈ নোৱাৰিব। আজি যদি অসমীয়া সাহিত্যত বৈদেশিক হ'ল পৰিছে, সি বৰ্ত্তমান অসমীয়া সাহিত্য অনেক বিষয়ত যে বিদেশী ভাৱাপন্ন হৈ পৰিছে, তাৰেইহে সাক্ষী দিছে। সেই দেখি সাহিত্যৰ 'প্ৰকৃতি' বদলাবলৈ হলে, আগেয়ে অসমীয়াৰ বৰ্ত্তমান জীৱনৰ প্ৰকৃতি বদলাই ল'ব লাগিব।

এই সম্পৰ্কে, ডেকাপুৰত বহা "অসম সাহিত্য সমিতি"ৰ ৪ৰ্থ অধিবেশনৰ সভাপতি অভিভাষণত এটা নতুন কথা দেখিও বাতৰি নোৱাৰিলো। সভাপতি ডাঙৰীয়াই অভিভাষণৰ শেষাংশত কৈছে—
"যোৰ যোৰে আমাৰ দেশত উপভাসৰ নিচিনা সাহিত্যৰ ঘামাই

কেতিয়াওঁ পঢ়ুৱৈ সমাজ গঢ়িব নোৱাৰি। এই দেশৰ মাটি যেনে টান আৰু গধুৰ, মানুহৰ স্বভাৱো তেনে টান আৰু গধুৰ। অসমীয়া জাতীয় চৰিত্ৰত স্ত্ৰী ভাৱৰ প্ৰাবল্যতকৈ পুৰুষভাৱৰ প্ৰাবল্য বেছি। অসমীয়া জাতীয় চৰিত্ৰ লৈ চাই উপজ্ঞাস নাটকতকৈ বুৰঞ্জী, দৰ্শন, ধৰ্ম্মনীতি, ৰাজনীতি, সমাজনীতি বিষয়ৰ সাহিত্যইহে আমাৰ মানুহৰ মনক বিশেষভাবে আকৰ্ষণ কৰিব পাৰিব”।

এই এটা মনস্তত্ত্বৰ (Psychology) সম্পূৰ্ণ বিবন্ধ কথা। মানুহৰ মন কম বেছি সকলো সময়তে আৰু ঠাইতে প্ৰায় একেই (Human mind is every where the same)। সৃষ্টিৰ আদিৰে পৰা আজিলৈকে, সকলো দেশত সকলো সময়তে মানুহ পৰিচালিত আৰু মুগ্ধই আহিছে হৃদয়বৃত্তি, অনুভূতি (Feelings, emotions) আদিৰ দ্বাৰাই, অৰ্থাৎ সকলো মানুহে আজিলৈকে Feeling, reasoning, willing অৰ্থাৎ অনুভৱ শক্তি, বিচাৰ বা জ্ঞান শক্তি আৰু ইচ্ছা বা কৰ্ম্ম শক্তি এই তিনিটাৰ ভিতৰত অনুভৱ শক্তিৰ দ্বাৰাই বিশেষভাৱে পৰিচালিত আৰু মুগ্ধ হৈছে। (মনস্তত্ত্ব মতেও অনুভৱ শক্তিয়েই সবাতো আগ) অৰ্থাৎ সকলো মানুহৰ ভিতৰত সহানুভূতিয়েই প্ৰবল। বান্ধি হিচাপে মানুহ বৈজ্ঞানিক, দাৰ্শনিক, ঐতিহাসিক হব পাৰে, কিন্তু জাতি হিচাপে মানুহ আজিলৈকে কবিহে, অৰ্থাৎ মানুহে আজিলৈকে বুদ্ধিত লগা তত্ত্বতকৈ হৃদয়ত লগা বসতহে বস পাব লাগিছে; আনকি, যি ভাৱভৰ্ষ দৰ্শন শাস্ত্ৰৰ জন্মভূমি, সেই ভাৱভাৱসীয়েও সাংখ্য—বেদান্ততকৈ পুৰাণ-ভাগৱত আৰু বাৰাণস—মহাভাৰততহে বেছি বস পাইছে; আৰু সেই বোৰৰ ভিতৰেদিহে দৰ্শনৰ উচ্চ তত্ত্ববোৰ সহজে বুজিব পাৰিছে। এই কাৰণেতো সাহিত্যৰ কাব্য কলাৰো উত্তৰ হৈছে। এনে স্থলত অসমীয়া জাতিটো ক'ব ওপৰৰ পৰা পৰিল যে তেওঁলোকক মুগ্ধ কৰিবলৈ উপজ্ঞাস নাটকে যেনে নোৱাৰিব, দৰ্শন বিজ্ঞানেহে তেওঁলোকক জ্ঞান আৰু মুখৰ স্বভাৱটো জবীকৃত কৰিব পাৰিব। আচল কথা উচ্চ সাহিত্য, উচ্চ

জীৱনৰেই প্ৰতিধ্বনি। বৰ্ত্তমান অসমীয়াৰ উচ্চ আশা, উচ্চ আকাংক্ষা, উচ্চ ভাৱ, একো নাই। এনে স্থলত অসমীয়াৰ মূৰৰ পৰা কি উচ্চ সাহিত্যসোপা ওলাব পাৰে। কৃপাবৰ বৰবৰুৱাৰ ভাষায়ে কব লাগিলে—“ধুন্দুলি কুটা শুদা ধুন্দুলিকুটা, লোন নাইকিয়া, তেল নাইকিয়া শুদা ধুন্দুলি কুটা। —বিছা নাই, গপ আছে অসমীয়া ভীম চৌকা”। সিদিনাখন অলপতে এজন অসমীয়া ডাঙৰীয়াই কৈছিল—“অসমীয়া মানুহে অসমীয়া সাহিত্য ভাল পাবলৈ আসামত নো কেইজন D. L. Roy ওলাইছে?” তাৰ উত্তৰত এই লিখকে তেওঁক এই বুলিয়েই কৈছিল—যে অসমত কিমান মানুহে নো ডি, এল, বায়ৰ অভাৱ অনুভৱ কৰিছে? অৰ্থাৎ অসমীয়া ডি, এল, বায় জনক জন্ম দিবৰ কাৰণে অসমীয়া মানুহে কি কৰিছে? বঙ্গদেশত ডি, এল, বায় ওলাইছিল, তাৰ কাৰণে বঙ্গসমাজত ডি, এল, বায়ৰ Demand অৰ্থাৎ অভাৱ পৰিছিল। ডি, এল, বায়ৰ নিচিনা কবি প্ৰতিভা বিকশিত হ'বলৈ বঙ্গদেশৰ সাহিত্য ভূমিত তাৰ অনুকূল ব'দ বতাহ আছিল (এতিয়াও আছে)। বঙালীয়ে ডি, এল, বায়ক, ডি, এল, বায় হ'বলৈ সম্পূৰ্ণ facility অৰ্থাৎ সুবিধা দিব পাৰিছিল। অসমীয়া মানুহৰ মাজত অসমীয়া সাহিত্যৰ কি Demand, কি সাহিত্য স্পৃহাটো আছে যে এজন ডি, এল বায়ৰ নিচিনা কবি ওলাবলৈ সুবিধা হ'ব পাৰে।

অৱশ্যে অনেকে কব পাৰে যে প্ৰতিভা,—প্ৰতিভা। প্ৰতিভাই দেশ কাল একো নামানে, সি বাবিবাৰ কোবাল নৈব দৰে হিন্দুল ভাঙি এপিনে নহয় এপিনে ওলাই পৰিবই পৰিব। এই লিখক কিন্তু এই তথ্যটোৰ সম্পূৰ্ণৰূপে পোষকতা কৰিবলৈ অসম্ভৱ। কাৰণ প্ৰতিভাৰ বিকাশৰ কাৰণেও অনুকূল ব'দ বতাহৰ আৱশ্যক : গছৰ প্ৰতিটোৰ ভিতৰত গছ গজিব পৰা নিহিত শক্তি থাকিলেও তাক পানীত পেলাই থলে কেতিয়াও নগছে; তাক গলাবলৈ হলে সাকৰা মাটি আৰু ব'দ বতাহ আদিকই লাগিব। পাক্ষাত্য প্ৰতিভা Carlyle-এ যেই

দেখি নিজেই কৈ গৈছে যে প্ৰতিভাৰ বিকাশৰ কাৰণেও “Atmosphere is more important a factor than the aptitude of Nature”

যি অসমীয়াৰ মাজত মহাপুৰুষ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ আৰু মহাপুৰুষ শ্ৰীমাধৱদেৱৰ নিচিনা প্ৰতিভা সম্ভৱ হৈছিল, সেই অসমীয়াৰ মাজত যে ডি, এল, বায়ৰ নিচিনা প্ৰতিভাৰ বিকাশ অসম্ভৱ, সেইটো কেতিয়াও নহয়। আচল কথা, বৰ্তমান অসমীয়াৰ জীৱনত এনে কোনো উচ্চ চিন্তাৰ প্ৰবাহ নাই, এনে কোনো উচ্চ ভাবৰ তবঙ্গ-বিস্তৃত অনুভূতিৰ বতাহ নাই, যাৰ হিল্লোলত অসমীয়া সাহিত্যখনত প্ৰতিভাৰ পুষ্প প্ৰস্ফুটিত হ'ব পাৰে। আজিৰ শিক্ষিত অসমীয়াই বাস্তৱতে অন্তৰৰ পৰা কবি, দাৰ্শনিক, বৈজ্ঞানিক একো আকাজক্ষা কৰা নাই। আকাজক্ষা কৰিছে কেৱল মহৰী, কেৰানী, পেস্কাৰ, চিৰস্তাদাৰ, উকিল, হাকিম,—বৰ বেছি জজ্ মেজিষ্ট্ৰেট। এই দেখা শুনা, লুক ঢুকটো লুকাই থৈ সাহিত্যৰ উন্নতি, দেশৰ উন্নতি বুলি যিমানেই চিঞৰ-বাখৰ লগাই থাকে, ফলত সেই “ধুন্দুলি কুটা শুদা ধুন্দুলি কুটা, লোন নাইকিয়া তেল নাইকিয়া শুদা ধুন্দুলি কুটা, বিছা নাই গপ আছে অসমীয়াৰ ভীম টোকা।

এঘাৰ

‘ক্ৰন্দসী’ কৰিতাৰ প্ৰতিবাদৰ উত্তৰ

[‘চেতনা’ত প্ৰকাশিত বৰকাকতীৰ ‘ক্ৰন্দসী’ শীৰ্ষক কৰিতা সম্পৰ্কত ‘চেতনা’ৰ সম্পাদকলৈ এজনে প্ৰতিবাদ কৰি লেখিছিল,—‘ক্ৰন্দসী’ শব্দৰ অৰ্থ কি, আমি অসমীয়া, সংস্কৃত, বঙলা আদি কৰি কোনো অভিধানতে বিচাৰি নাপালোঁ। কেৱল সংস্কৃত ব্যাকৰণত পোৱা যায় ‘ক্ৰন্দ’ ধাতুৰ মধ্যম পুৰুষৰ একবচনত ‘সি’ বিভক্তি যোগে ‘ক্ৰন্দসি’ হয়, কিন্তু তাৰ অৰ্থ আৰু বানান বেলেগ। লিখকে সংস্কৃত ‘ক্ৰন্দন’ শব্দৰ পৰা এইটো লোৱা বুলি আমাৰ অনুমান হয়। পঢ়াৰ ভাবত ইয়াৰ অৰ্থ কান্দি থকা তিবোতা বুলি ধৰা যেন পাওঁ। কিন্তু কোনো ব্যাকৰণ মতে এই শব্দ সিদ্ধ নহয়। অতীত নাইবা বৰ্ত্তমানৰ কোনো সাহিত্যিকে এই শব্দ ব্যৱহাৰ কৰাও আমাৰ দৃষ্টিত পৰা নাই। তেনেহলে লিখক নিজেই ইয়াৰ সৃষ্টিকৰ্ত্তা নে কি? যদি হয়, কোন ব্যাকৰণ মতে? অভিধান নাইবা ব্যাকৰণৰ সহায় নোলোৱাকৈ কোনো লিখকেৰে শব্দ সৃষ্টি কৰিবৰ অধিকাৰ নাই যেন লাগে। এই দৰে যদি প্ৰত্যেক লিখকেই নিজ ইচ্ছা অনুসৰি শব্দ সৃষ্টি কৰিবলৈ ধৰে, তেনেহলে ভাষাইযে কি গঢ় ল’ব, সি ভবিষ্যতৰ গৰ্ভত নিহিত।

দ্বিতীয়তঃ, যদি বাস্তৱিক ‘ক্ৰন্দসী’ শব্দৰ অৰ্থ কান্দি থকা তিবোতা বুলিয়েই ধৰা যায়, তেন্তে “নক্ষত্ৰ-কুন্তলা জলদ-অঞ্চলা” ইয়াৰ অৰ্থ যে কি হ’ব আমি ভাবি ওব নাপাওঁ। কুন্তলা মানে চুলি, আৰু সেই চুলিৰ বৰ্ণ ক’লা; কিন্তু নক্ষত্ৰৰ বৰ্ণ সোণৰ নিচিনা। এই বিভিন্ন পদাৰ্থ হ’ব পাৰে? সোণ বৰদীয়া চুলি থকা তিবোতা বিবাহ আদিত শাল-

নিৰিদ্ধ হলেও বৰ্ত্তমান যুগৰ আদৰৰ ধন সঁচা। লিখকৰ এনে বিসদৃশ পদাৰ্থ ছটাৰ উপমা দেখি বৰ সন্তোষ পালোঁ।

তৃতীয়তঃ, ‘জলদ-অঞ্চল’ ইয়াৰ অৰ্থ তিবোতাৰ অঞ্চল মেঘ; ই কেনেকৈ হয়? মেঘ আমাৰ পৰা বহুত দূৰৈত আছে। বিৰাট পুৰুষত বাজে এই মেঘক আন কোনো পুৰুষ বা তিবোতাৰ অঞ্চল কৰি দিব পাৰি নে নোৱাৰি? নোৱাৰিলেও পাৰিলেও অনভিব্যক্ত ভাব প্ৰকাশ কৰা নহয়নে? আমাৰ মতে আন সাহিত্যিক বিলাকৰ এইটো বিষয় হৈছে। বোধকৰোঁ ‘নক্ষত্ৰ-কুন্তলা’ৰ ‘ল’ক দেখি লিখকে ল-কাবাস্ত ‘অঞ্চল’ শব্দৰ ব্যৱহাৰ কৰিছে। অল্পপ্ৰাসত মিলিলেও আমাৰ মতে অৰ্থত হাহাকাৰ লগা যেন পাওঁ। ইয়াৰ যুক্তি-যুক্ত উক্তৰ পাবলৈ বাট চাই থাকিলোঁ।” —সম্পাদক]

‘ক্ৰন্দসী’ শব্দটো সংস্কৃত ব্যাকৰণ মতে সিদ্ধ নে অসিদ্ধ আৰু সি সংস্কৃত সাহিত্যৰ অতল জলধিত কেনিবা লুকাই আছে নে নাই, তাক জানিবৰ ক্ষমতা আমাৰ বিত্তা বুদ্ধিত নাই। আমি শব্দটো পাইছিলোঁ কবিশ্ৰেষ্ঠ শ্ৰীযুত ববীশ্বৰনাথ ঠাকুৰৰ লিখাত, তাক তলত তুলি দিলোঁ : “ঋষি-পিতা-মহেৰা এই অন্তৰীক্ষকে ‘ক্ৰন্দসী’ নাম দিয়েছিলেন।” (শাস্তিনিকেতন, ১০ম ভাগ, ৫ম পৃঃ) যদি বাস্তৱিকেই উক্ত শব্দ সংস্কৃত ভাষাত নাই, আৰু সংস্কৃত ব্যাকৰণ মতে অসিদ্ধ, তেন্তে তাক অসমীয়া বুলি ধৰি ললে নো কেনে? অসমীয়াত তেনেকুৱা বহুত শব্দ আছে, যাৰ মূল সংস্কৃত; কিন্তু প্ৰত্যয় বা অন্তৰ্গত শব্দ অসমীয়া। যেনে,—‘কেলি-কেন্দেলি’ শব্দটোৰ ‘কেলি’টো সংস্কৃত, ‘কেন্দেলি’টো অসমীয়া। এই দৰে সংস্কৃত ‘কৌতুক’ৰ পৰা ‘কৌতুকীয়া’ শব্দও অসমীয়াত আছে। অৱশ্যে ‘সী’টো অসমীয়া প্ৰত্যয় নহয়; কিন্তু অসমীয়া প্ৰত্যয় আৰু অন্তৰ্গত শব্দ বিলাকৰ একো এটা নিৰ্দিষ্টতা নাই। আৰু এটা কথা, Proper names বোৰ Non—Conotative, অৰ্থাৎ তাৰ একো অৰ্থ নাই, যদিও

ব্যৱহাৰত সি Conotative—অৰ্থযুক্ত হৈ পৰে। যেনে, মাকে কণা পুতেককো পদ্মলোচন বা মুক্তনেত্ৰ নাম দি মাতিব পাৰে। অৱশ্যে শব্দটোৰ এটা নিজৰ অৰ্থ থাকে, কিন্তু অসমীয়াত অনেক সময়ত সিও নাথাকে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ‘গেৰ্জ্জাই’ শব্দটোৰ একো অৰ্থ নাই, কিন্তু মই এজন বন্ধুক ‘গেৰ্জ্জাই’ বুলি মাঠোঁ আৰু গেৰ্জ্জাই মানে মই তেওঁকেহে বুজোঁ। উক্ত ত্ৰিবিধ যুক্তিমতে (প্ৰথমতঃ, ববীন্দ্ৰনাথৰ নিচিনা সাহিত্যিক authority ৰ অন্তিমোদন, দ্বিতীয়তঃ authority নাথাকিলেও পাছত লিখা দ্বিবিধ যুক্তি মতে) ক্ৰন্দসী শব্দেৰে কান্দি থকা আকাশ ৰূপিনী কল্পিতা ৰমণীক বুজোৱা হৈছে আৰু ভবিষ্যতলৈকে তাকে বুজাম বুলি ভাবিছোঁ। সঁচাকৈয়ে মহাভাৰত অন্তৰ্ভুক্ত হব নেকি ?

‘নক্ষত্ৰ-কুন্তলা’ত কুন্তলৰ (চুলিৰ) বৰ্ণ ক’লা আৰু নক্ষত্ৰৰ বৰ্ণ সূৰ্যৰ হলেও আমি ইয়াত বিশেষকৈ বৰ্ণৰ সাদৃশ্য দেখুৱা নাই, অৰ্থাৎ উপমান আৰু উপমেয়ৰ সমান ধৰ্ম্মৰ গুণ নেদেখুৱাই ক্ৰিয়া বা কাৰ্য্য (action) হৈ দেখুৱা হৈছে। ৰমণীৰ কুন্তলে (কুন্তলা মানে অলকা, যাক অসমীয়াত সতিনী-চুলি বোলে) যেনেকৈ জলমল কৰে, আকাশৰ ৰূপালতো নক্ষত্ৰই তেনেকৈ জলমল কৰে। বিশেষতঃ, সূৰ্য-বৰ্ণৰ চুলিও আছে যেতিয়া শাস্ত্ৰই নিষেধ কৰিলেও কবিয়ে তাতো সৌন্দৰ্য্য নেদেখি নোৱাৰে, তেহেলৈ শাস্ত্ৰই যিমানেই নিষেধৰ টাঙোন জোকাবক, ধৰ্ম্মানুৰাগে যিমানেই বিভীষিকা দেখক, সাগৰৰ সিপাৰৰ ৰমণীও ৰমণী, আৰু ভাৰতীয় ভ্ৰমৰ সকলে সুবিধা পালে তেওঁলোকৰ লগত প্ৰেমৰ ভ্ৰমৰঙ্গ পাতিবৰ আশঙ্কা থাকিলেও তেওঁলোক তেওঁলোকৰ স্বাভাৱিক কেশ-তৰঙ্গৰ স্বৰ্ণ বন্ধেৰে নিশ্চয় সুন্দৰী। নক্ষত্ৰ-কুন্তলা হ’ব পাবিলে জলদ-অলকাও যে হ’ব পাবিব, তাক কোৱাৰ সন্ধান নাই। দুই-এক বঙালী কবিয়ে বাস্তৱ নক্ষত্ৰ-কুন্তলা বুলি বৰ্ণনা কৰিছে। সেইবোৰ পিছে অভিযুক্ত নে অনভি-ব্যক্ত ? যথা, “যেনো না বজ্জনী আজি লয়ে তাবাদলে, গেলে তুমি

দয়াময়ি এ পৰাগ...। উদিলে নিৰ্দ্দয় ববি উদয় অচলে, নয়নেব মণি মোৰ নয়নে হাবাবে। বাব মাস তিতি সতি। নিত্য অশ্রুজলে, পেয়েছি ভোমৰ আমি। কি সাস্থনা ভাবে তিনটি দিনেতে, কহ। লো তাৰা কুস্তলে।”

‘তাৰা কুস্তলে’ অৰ্থাৎ তাৰা-কুস্তলাৰ (নক্ষত্ৰ-কুস্তলা) সম্বোধনত ‘জলদ-অঞ্চলা’ৰ ‘লা’ টো নক্ষত্ৰ কুস্তলাৰ ‘লা’ টোৰ লগত মিলাওঁতে স্মৃতি-বদ্ধ মহাশয়ৰ চকুত অনুপ্রাসৰ বাহাৰটো ধৰা পৰা দেখি তেখেতৰ কাব্যাস্বাদন শক্তিৰ পৰিচয় পোৱা হৈছে। কিন্তু স্বয়ং বিৰাট পুৰুষত বাজে যে মেঘক আক অইন কাৰো অঞ্চল বুলি কল্পনা কৰিব নোৱাৰি, এনে নিষেধ বোধ কৰোঁ। স্মৃতি আদিত নাই। কবিতাৰ ববীক্ষণাতো তেওঁৰ ভাবতবৰ্ষক উপলক্ষ্য কৰি লিখা “অযি ভুবন-মন-মোহিনি” গানটোত “নীল সিদ্ধুজল ধোত চৰণতল, অনিল বিকম্পিত শ্যামল অঞ্চল” বুলি গছ-গছনি বিলাকক ভাৰত মাতৃৰ আঁচল বুলি কল্পনা কৰিছে, কিন্তু গছ-গছানিতো কেৱল ভাৰতবৰ্ষতে নাই, পৃথিৱী জুৰি আছে। আকাশ বিহাৰী কোনো মানস-সুন্দৰী অঞ্চলক যদি মেঘ বুলি কল্পনা কৰা যায়, তেনেহলে বিৰাট পুৰুষৰ বস্ত্ৰহৰণ কৰা হব নে কি? বিৰাট পুৰুষৰ বিৰাট ভাণ্ডাৰ ইমান অনন্ত, বিৰাট নীলা ইমান বহুস্তময় যে তেওঁ একে সময়তে হাজাৰ গোপীৰ লগত জড়িত হৈও থাকিব পাৰে, আক পাকতে পুলুকা মাৰি অন্তৰ্ধান হৈ স্বয়ম্ভু হৈও থাকিব পাৰে। আশা কৰোঁ, স্মৃতিবদ্ধ মহাশয় আমাৰ প্ৰত্যুত্তৰত পৰিভূত হ’ব।

বাৰ

॥ বৰ্মণীতত্ত্ব আৰু সতীপূজা ॥

ভাবি আছিলোঁ কৱিতাব কথা, জগৎ সৃষ্টি আৰু সাহিত্যৰ সৃষ্টিৰ কথা। ঈশ্বৰৰ জগৎ সৃষ্টিত মতা তিৰোতা যেনেকৈ একে জীৱৰে ছুটা বিভিন্ন বা অভিন্ন অঙ্গ, সাহিত্য সৃষ্টিতো গল্প গল্প বা গল্প সাহিত্য আৰু কাব্য সাহিত্য, একে জৈবিক পদাৰ্থৰ ছুটা ভিন্ন বা অভিন্ন অঙ্গ। মতা-তিৰোতাৰ দৰে গল্প কঠিন, আৰু গল্প কোমলাঙ্গ বা উত্তমাঙ্গ, কিম্বা better half,—সেই দেখি প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্য, বৰ্মণীৰ ৰূপ লাৱণ্য, আৰু কবিৰ কৱিতা, এই তিনিটাৰ ভিতৰত এটা বঢ়িয়া মিল আছে, আন কি, এই তিনিওটা যেন একেটা মূল শক্তিৰে বিভিন্ন খেলা, কিম্বা একেটা মূল ভাৱৰে বিভিন্ন বিকাশ। প্ৰকৃতিত যিটো সৌন্দৰ্য্য, বৰ্মণীত সেইটোৱে ৰূপ-লাৱণ্য বা স্ত্ৰী আৰু কবিৰ অন্তৰত সেইটোৱেই কৱিতা। প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্যত ফুলবিলাক যেনেকৈ আপোনা-আপুনি পুঞ্জ পুঞ্জ ফুলি উঠিছে, নৈ বিলাকে বিচিত্ৰ তৰঙ্গ-ভঙ্গৰে নাচি-বাগি কুলু কুলু স্বৰে বৈ গৈছে, চিন্তা নাই, চেষ্টা নাই, অনায়াসে,—মানুহৰ ভিতৰতো বৰ্মণী অৰ্থাৎ তিৰোতা জাতিটো সেইদৰে ৰূপ-লাৱণ্যৰ হিলোলাভ হালি জালি কৈশোৰ যৌৱনৰ বতাহত ফুলি ফুলি, অন্তৰৰ আদৰ সাদৰ, মৰম-চেনেহে, দয়া-স্নেহে, জীৱন-সোঁতত বিচিত্ৰ তৰঙ্গ ভঙ্গ কৰি ৰং ধেমালি হাঁহি খিকিন্দালি-ৰ কুলু কুলু ধ্বনিৰে বৈ গৈছে। পুৰুষৰ দৰে তেওঁলোকৰ পদে পদে বিচাৰ-বিবেচনা, যুক্তি-তৰ্ক, তৎপ-গৱেষণাৰ আৱশ্যক নাই। কবিৰ অন্তৰতো ঠিক সেয়ে,—হৃদয়ৰ অভাবনীয় ভাবৰ মধুৰ মোহন জীৱন্ত চিত্ৰবোৰ আপোনাৰ সৌৰভত আপুনি ব্যাকুল হৈ ফুলবদৰে প্ৰকৃতিত হৈ পৰিছে। অন্তৰৰ স্বচ্ছ বিমল আনন্দৰ ধাৰ বিচিত্ৰ ভাললৈ হৃদয় তৰঙ্গ ভঙ্গত অজস্ৰ ধাৰে বাগবি

পৰিছে। একো চিন্তা নাই, চেষ্টা নাই, অবাধে—কিবা এটা যেন
 মায়ামজ্জৰ বলত, কিবা এটা নিগূঢ় শক্তির উদগনিত। এই তিনিওটাৰ
 কাম মনোহৰণ কৰা। প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্যও মনোহৰ, বৰণীৰ ৰূপ-
 লাবণ্যও মনোহৰ আৰু কবিৰ কৱিতাও মনোহৰ। এই তিনিলৈকে
 অজ্ঞপ্ত ধাৰে বৈ আহোঁতেই হঠাৎ ভেটা দি ধৰিলে এজন বন্ধু আহি।
 তেওঁ আহি হঠাতে মোক কলে—“আপুনি আমাৰ জয়মতী উৎসৱৰ
 কাৰণে এটা প্ৰবন্ধ লিখিব লাগিব। কৱিতা হলে নালাগে। অইন
 কিবা এটা লিখিব।” মই কলোঁ—“কৱিতাইনো কি জগৰটো
 লগালে” ? বন্ধুৱে গহীনকৈ উত্তৰ দিলে—“নাই কৱিতা নালাগে।
 এই কৰ্ম্মযুগ কুৰিশতিকাত আৰু কৱিতাৰ দিন উকলিল। কৱিতা
 মানুহৰ বালক সুলভ চঞ্চল স্বভাৱৰ, অৰ্থাৎ লৰালি স্বভাৱৰ আদিম
 উচ্ছাহ মাথোন”। মই মিচিকিয়া হাঁহি মাৰি উত্তৰ দিলোঁ—“ভাগ্যে
 মানুহৰ এই লৰালি স্বভাৱটো আজিলৈকে আছে। সেই দেখিয়েই
 আজি হিন্দুৰ ৩০ কোটি দেৱতা বৰ্ত্তমান থাকোঁতেও জয়মতী পূজাৰো
 ধুম-ধাম লাগি গ’ল। ভাগ্যে এই নাবালক অংশটো আজিলৈকে
 আছে ; সেইহে পকাচুলীয়া সকলৰ চকুতো ৰমণী ৰমণীয় হৈয়ে আছে,
 নহলে আটাইখন বন্ধ তপস্বী হৈ ধ্যান সাগৰত বুৰ মাৰি কাহানিবাঁই
 তুৰীয় অবস্থা প্ৰাপ্ত হ’লহেওঁ—আজি ক’ৰ জয়মতী উৎসৱ কোনে
 কৰিলেহেঁতেন কোনে জানে ? আজিলৈকে মানুহৰ বালক সুলভ
 চঞ্চল স্বভাৱটো বৈ গ’ল বুলিয়েই নিতৌ নতুন ভাৱৰ তৰঙ্গত মানুহে
 কাব্য নৌকাৰ পাল উকুৱাই দিব পাৰিছে। ভাগ্যে সৃষ্টিকৰ্ত্তা জনো
 এটা ছবস্ত বালক, সেইহে বসন্ত কালত ফুলবোৰে পকা দঢ়ীয়া
 সকলবো মন কাঢ়িবলৈ জক্ৰমক্ৰাই ফুলি উঠিছে। তাকে দেখি চৰাইটি
 হাঁতেও কিবিলিয়াইছে, কুলিয়ে কুউৱাইছে, আৰু ম’বাইও
 ঢালিধৰিছে। আৰু সেই দেখিহে ৰমণী অৰ্থাৎ ভিৰোভা জাতিটোৱেও
 নিজৰ ৰূপ-লাৱণ্যৰ লয় লাসত, আৰু অস্তৰৰ চেনেহ প্ৰীতিৰ মধুৰ
 ভাষাত মায়াদেৱীৰ দৰে সকলোকে মন্ত্ৰমুগ্ধ কৰি একোজনো দেৱী

প্ৰতিমা হৈ পুৰুষসিংহ সকলোৰে হৃদয় সিংহাসন অধিকাৰ কৰি বহি আছে। এবম্বেব। সেই দেখিহে পোণতে মনত খেলাইছিল যে কৰিতা আৰু তিবোতাৰ ভিতৰত এটা বঢ়িয়া মিল আছে।” মোৰ এই কথা শুনি বন্ধুবৰ Thy will be done অৰ্থাৎ “ইচ্ছা তমু পূৰ্ণ হ’ক” বুলি গুচি গ’ল।

বাস্তৱিকতে, মাইকী মানুহ অৰ্থাৎ বমণীয়েইতো কৰিতাৰ উৎস কপিণী। প্ৰথমতে এক আছিল, জীৱ সৃষ্টিৰ উচ্ছাসত বিদীৰ্ণ হৈ ছই হৈ পৰিল পুৰুষ আৰু স্ত্ৰী। কৰিতা হৃদয়ৰ বানী। প্ৰত্যেক মানুহৰ ভিতৰত যে ‘হৃদয়’ বুলি পদাৰ্থ এটা আছে, সি ব্যাকৰণত যি লিঙ্গই হওক, আচলতে সেই পদাৰ্থ টো বমণী জাতীয়। জীৱ দ্বিধা হোৱাত এই মধুৰ অংশটোৰ সবহ ভাগেই যেন কপ ধাৰণ কৰি হল তিবোতা বা বমণী। গতিকে এই অনন্ত সৃষ্টি প্ৰৱাহত যদি বমণী বিনম্ৰ মধুৰ লতাটি হৈ উন্নত পুৰুষ তকটিক সাৱটি ধৰি সুকোমল হৃদয়-লাৱণ্যেৰে পুষ্পিতা কৰিতা নহৈ, কাঁইটীয়া শিমলু গছবদৰে বণক্ষেত্ৰত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰে কণ্টকিতা হৈ ওলাই বাঙালী সাজি বিশ্বজগতত পুৰুষৰ Romance এৰে নাৰী মৰ্যাদা ঘোষণা কৰিব খোজে, তেন্তে সেই চণ্ডমূৰ্ত্তি সৃষ্টিৰ নহয়, সেই শক্তি ধ্বংসৰহে।

জয়মতী, উক্ত বমণী লাৱণ্যেৰে পুষ্পিতা কৰিতা-লতা, কণ্টকিত শালমলি বৃক্ষ নহয় দেখিয়েই আজি আমি জয়মতীক সমগ্ৰ বমণী সৌন্দৰ্য্যৰ বিগ্ৰহৰূপে পূজা কৰিবলৈ ওলাইহোঁইক। এই খিনিতে এটা প্ৰশ্ন উঠিব পাৰে যে—বমণীৰ বমণীত জানো বমণীৰ বীৰত্বত প্ৰস্তুতি হব নোৱাৰে? পুৰণি কাঁথৈজৰ সেই নিজৰ মূৰৰ চুলিৰে ধুৱা গুণ সাজি ঝুঁজলৈ ওলোৱা বীৰ বমণী সকল, কালৰ স্বদেশপ্ৰাণা অমিত সাহস জোৱান-দি-আৰু, ৰাজপুত্ৰনাৰ পদ্মিনীকে আদি কৰি তেজস্বিনী বীৰাঙ্গনা সকল, অসমৰ ক্ষত্ৰ তেজস্বীণ্ডা বণচতী মূলা গাভৰু জানো উজল বমণীকুল যদি বুলিয়েই আমাৰ পূজাই নহয়? নিশ্চয়।

তেওঁবিলাকে এপিনে বমণীকুল-শ্ৰেষ্ঠা বুলিয়েই জগতৰ পূজ্য। কিন্তু এই বীৰ বমণীসকলৰ বীৰত্বত ছুটা কথা আছে, প্ৰথমটো হৈছে, তেওঁলোকৰ এই পুৰুষোচিত বীৰত্বটো বমণীৰ হৃদয় বিগলিত প্ৰগাঢ় প্ৰেমৰেই পৰিচয়, অৰ্থাৎ আজি কালি Political aspiration অন্তৰত পুহি তিবোতাই মতাৰে সৈতে ফেৰ মাৰি যেনেকৈ ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰাদিত ডাঙৰ বোলাবলৈ বিচাৰিছে, উক্তবীৰ বমণীসকলৰ বীৰত্বত বৰ্ত্তমান সভ্যতাৰ এই আত্মশুৰী স্বাৰ্থপৰতাৰ গোন্ধ নাই যেন লাগে। দ্বিতীয়টো হৈছে যুদ্ধ বিগ্ৰহাদি মানুহৰ Normal অৰ্থাৎ স্বাভাৱিক অৱস্থাৰ কাণ্ড নহয়, সি মানুহৰ abnormal অৱস্থাৰহে প্ৰতীক বা নিদৰ্শন। অৰ্থাৎ যুদ্ধ বিগ্ৰহাদি মানুহৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ ঘটনা নহয়। নাৰী নবৰ জীৱন সহচৰী, দৈনন্দিন জীৱনৰ লগৰীয়া। সেই দেখি নাৰীৰ নাৰীত্ব এই দৈনন্দিন জীৱনৰ, Normal life অৰ কাৰ্য্য কলাপতহে ঘাইকৈ প্ৰকট। যুদ্ধ-বিগ্ৰহ মানুহৰ Abnormal অৱস্থাৰ পৰিচায়ক, গতিকে বমণীৰ এই যুদ্ধ-বিগ্ৰহ স্মলভ বীৰত্বৰ যি মহিমা আৰু সৌন্দৰ্য্য, সি একদেশদৰ্শী (one sided) আৰু এক কালম্পৰ্শী বা একালীন কিম্বা একলীয়া। কিন্তু মানুহৰ Normal life অৰ্থাৎ সাধাৰণ জীৱনতে দিনো লাগি থকা বমণীৰ সতীত্বৰ মহিমা, প্ৰেমৰ সৌন্দৰ্য্য, সেৱা-শুজীয়াৰ মাধুৰ্য্য চিৰন্তন বা চিৰকলীয়া। এই কাৰণে বমণীৰ যথার্থ বমণীয় স্থান যুদ্ধ ক্ষেত্ৰ নহয়, গৃহক্ষেত্ৰহে, বনভূমি নহয় বাসভূমিহে, ৰাজনীতি নহয়, স্নেহ শ্ৰীতিহে। এই কথা শুনি কিজানি বৰ্ত্তমান পছিমীয়া সভ্যতাৰ বতাহত গা ঢালি দিয়া মতা তিবোতা উভয়েই জিকাৰ খাই উঠিছে, কিন্তু তেওঁবিলাকে জগতৰ এজন অসাধাৰণ প্ৰতিভাশালী লোকৰ এই কথা কাকি লৈ কান দিয়ক—

“At the present stage of civilization,
When the mutilation of individuals is not
Only practised but Glorified, Women
are feeling ashamed of their own

Womenliness. For good with his message of
love has sent them as guardians of
individuals and in this their Divine
Vocation, individuals are more to
them than parliament, army, navy,
shop factories Here they have got their
service in god's own temple of reality
Where love is of more value than power "

অৰ্থাৎ সভ্যতাৰ বৰ্ত্তমান অবস্থাত ব্যক্তিদলন কাণ্ডটো কেৱল
বিস্তৃত ভাবে সংঘটিত হৈছে থকা নাই, লগতে সি বৰ গোৰব জনক
বুলিও বিবেচিত হৈছে। গতিকে বৰ্ত্তমান সভ্যতাত তিবোতা বিলাকেও
নিজৰ খ্ৰীষ্টলৈ লাঞ্ছিত হবলৈ ধৰিছে। কাৰণ ঈশ্বৰে তিবোতাক প্ৰেম
বাৰ্ত্তা দি ব্যক্তিৰ অৰ্থাৎ মানুহৰ অভিভাৱিকা ৰূপে পঠিয়াই দিছে,
গতিকে তেওঁবিলাকৰ এই ঐশ্বৰিক ব্ৰতত, যজ্ঞ-তজ্ঞ, সৈন্ত-সামন্ত,
পাৰ্লামেণ্ট ফেক্টৰী আদিতকৈ ব্যক্তিকে সাধনা ভাৱনাৰ ধন, কাৰণ
ব্যক্তিৰ লগত তেওঁবিলাকৰ যি সম্বন্ধ, এই সম্বন্ধত ঈশ্বৰৰ নিজাসভা
মন্দিৰত তেওঁবিলাকৰ সেৱা-গুজাৰা, য'ত ক্ষমতাতকৈ প্ৰেম বেছি
মূল্যবান।

আজি যে আমি জয়মতীৰ সতীত্ব পূজা কৰিবলৈ ওলাইছোঁ, এই
কথাটো অলপ দকৈ গমি নাচাওঁ কিয়? জয়মতী যে তেওঁৰ প্ৰাণ-
পতি গদাধৰৰ জীৱনৰক্ষাৰ কাৰণে এটা মিছা কথা নকলে, বৰং প্ৰাণ
বিসৰ্জন দিলে। এই বাবেই আমি তেওঁৰ পূজা কৰিবলৈ ওলাইছোঁ।
এইটো এক হিচাপে এটা সাধাৰণ কথা, বৈনিয়েকে নিজৰ গিৰিয়েকক
প্ৰাণে সমন্বিতে ভাল পাইছিল দেখি গিৰিয়েকৰ কাৰণে আত্মবিসৰ্জন
দিলে। ইয়াত কি দেশ উদ্ধাৰ বা বিশ্বহিতৈষিতাৰ পবাকাস্থা প্ৰদৰ্শিত
হল? পক্ষান্তৰে, গদাধৰে জয়মতীৰ কাৰণে প্ৰাণ দিয়া হলে বোধকৰোঁ
আমি গদাধৰৰ পত্নী ভক্তি লৈ ইমান আন্দোলন নকৰিলোঁ-হেঁতেন।

ভাৰ্য্যাব কাৰণে প্ৰাণ বিসৰ্জন দিয়া পুৰুষৰ পুৰুষত্ব লৈতো জগতত বৰ বেছি আশ্বালন দেখা নাযায়, ইয়াৰ কাৰণ কি ? ইয়াৰ কাৰণ পুৰুষৰ স্বাৰ্থপৰতা নে কি ? বান্ধনীক উচটাই জ্বোল খোৱাৰ দৰে তিবোতাক উচটাই পতি ভক্তি আদায় কৰি লবৰ মতলৰ নেকি ? নে অইন কিবা ? তিবোতাৰ মানত পুৰুষ নব পিৰাচ হলেও দেৱতা স্থানীয়, এই কথাত পুৰুষৰ স্বাৰ্থপৰতা থাকিব পাৰে, কিন্তু পুৰুষৰ মানতো যে তিবোতা দেৱী, সাক্ষাৎ লক্ষ্মী স্বৰূপা, এই ভাবোতো আছে। আচল কথা, সৃষ্টিৰ লগতে এই বৈচিত্ৰ্যৰ বীজ। পুৰুষ পুৰুষ, স্ত্ৰী বমনী। এটি গতি, আনটি স্থিতি। এটিয়ে কৰে সম্প্ৰসাৰণ, আনটিয়ে কৰে সংবন্ধন। স্থিতি বিহীন গতিৰ একো উৱাদিহ নাই, আৰু গতিহীন স্থিতিসত্তো জড়তা মাথোন। পুৰুষৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ ঘাইকৈ গতিত, গতিকে সি দূৰগামী, কাজেই বিস্তীৰ্ণ আৰু তিবোতাৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ যাইকৈ স্থিতিত, গতিকে সি কেন্দ্ৰাভিমুখী, কাজেই সঙ্কীৰ্ণ। একেধাৰে কলে পুৰুষৰ যি স্বভাৱ, সেই স্বভাৱ-সজ্জত কৰ্ম শক্তিয়ে তেওঁক বৃহৎ দেশ আৰু বিস্তীৰ্ণ কাললৈ টানি বহিৰাভিমুখী কৰি লৈ গৈছে, আৰু তিবোতাৰ যি স্বভাৱ, সেই স্বভাৱ সুলভ কৰ্ম শক্তিয়ে তেওঁক ভিতৰৰ ফালে, ঘৰৰ ফালে টানি আনি কল্যাণময়ী গৃহিণী কৰি তুলিছে। গৃহহীন বিশ্ব-মহাশূণ্য। যাৰ ঘৰ নাই, তাৰ একোৱেই নাই, আৰু বিশ্ববিহীন গৃহ অন্ধৰূপ অৰ্থাৎ যি ঘৰৰ দেশ নাই, জাতি নাই, আলহী নাই, অতিথি নাই, সেই ঘৰৰ গোঁসাইও নাই, গতিকে সি নিজৰ। গতি আৰু স্থিতিৰ সামঞ্জস্যতে জগৎ সৃষ্টি, স্ত্ৰী-পুৰুষৰ কাৰ্য্যৰ সামঞ্জস্যতে মানুহৰ জীৱ সৃষ্টি, গৃহ আৰু বিশ্বৰ মহামিলন। বৰ্ত্তমান সভ্যতাত স্ত্ৰী পুৰুষৰ এই কৰ্ম-সামঞ্জস্য নোহোৱা হৈছে। মতাক দেখি তিবোতাইও সংসাৰ মূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিবলৈ উত্তত হোৱা দেখা গৈছে। বৰ্ত্তমান সভ্যতাই ইমান কঠোৰ মূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিছে যে তাৰ ওচৰত আৰু কোমলা অৰুণা বালাৰ স্থান যেন নাইকিয়া হ'ল। যি মাটিয়ে গছ গজায়, সেই মাটিৰ দৰে বমনীয়ে ঔষ্ম, মেহ, ধৈৰ্য্য,

সহিষ্ণুতা আদি হৃদয়-ভাবেৰে পুৰুষকণী বৃক্ষক বৰ্দ্ধিত কৰিয়েই নেৰে, লগতে তাৰ বৃদ্ধিৰ এটা সীমাও দিয়ে। পুৰুষ-বৃক্ষই দেশকালৰ বিস্তীৰ্ণ আকাশত জীৱনৰ বিভিন্ন বিভাগত তাৰ শাখা প্ৰাশাখা বিস্তাৰ কৰক, কিন্তু সেই বৃক্ষৰ শিপাৰ দৃঢ় বন্ধন থাকিব লাগিব বমনীকণী ভূমিৰ তলত হে, তাৰ পৰাহে বস গুহি, পুৰুষ-বৃক্ষ জীয়াই থাকিব পাৰিব। বৰ্ত্তমান সভ্যতাকণী বৃক্ষৰো ভূমি স্বৰূপে এই নাৰীকণী ধীৰ, শাস্ত, গভীৰ, কোমল *Passive element* টো তাৰ থকা স্থানত থকা উচিত, কেৱল এটা যন্ত্ৰ তন্ত্ৰেৰে বৃদ্ধি নহৈ বৃদ্ধিৰ সামঞ্জস্যেৰে সুন্দৰ সূঠাম হোৱা উচিত।

অৱশ্যে সেই বুলি আমি এইটো কোৱা নাই যে ত্ৰিবোতাৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ কেৱল ঘৰ, চাৰি চকোৱাৰ ভিতৰত বন্ধা বচাতেহে আৱদ্ধ থকা উচিত, আমি কৈছোঁ এইটোহে যে ত্ৰিবোতাৰ কাম ঘাইকৈ আনন্দ দিয়া, গতিকে কবিৰ ভাষাৰে কলে, তেওঁৰ গোটেই অস্তিত্বকে সজীৱিত আৰু কৰিতাৰ দৰে সৌন্দৰ্য্যময় কৰি তোলা অৰ্থাৎ মৰম-চেনেহ, ভাল পোৱা বিতৰণ কৰা। এই ভাল পোৱাৰ বিকাশ কেৱল কিছুমান *Abstract organisation* কিম্বা অধিকাৰ অনধিকাৰৰ *Competition* অৰ্থাৎ অৰিয়া-অৰি ভাবত নহয়। বমণীৰ স্নেহ প্ৰীতি আদি হৃদয়-লাৱণ্যৰ বিকাশ ত'তহে সম্ভৱ, য'ত তেওঁ নিজৰ প্ৰতি, সন্তি-সন্তান, আই-বোপাই, ভাই-ভনীৰ নিচিনা মানুহৰ লগত হৃদয়ৰ সন্ধক স্থাপন কৰিব পাৰিব। জ্ঞান-বিজ্ঞান, *Parliament, Army, Navy, Council, Conference*, আদিৰ নিচিনা কিছুমান তন্ত্ৰ-যন্ত্ৰৰ কাৰণে ত্ৰিবোতাৰ হিয়া প্ৰেমত পৰি পানী হৈ যাব নোৱাৰে। খবিব চুব পৰা জীৱনৰ বসন্ত বসন্ত *Concrete আৰু Personal* বিশ্বতহে ঘাইকৈ ত্ৰিবোতাই নিজৰ হৃদয়ৰ পৰিচয় পায়।

Wherever there is something which
is concretely personal and human,
there is women's world.

যকরা জীৱনেই প্ৰত্যেক মানুহৰ পক্ষে Concretely personal and human. অৰ্থাৎ যকরা জীৱনতহে প্ৰত্যেক মানুহে তেওঁৰ হৃদয়ৰ সন্মুখ পায়। কাৰণ ঘৰতহে প্ৰত্যেক মানুহ পৰ নহৈ আপোন। সেই দেখি ঘৰত গৃহস্থালিত য'ত এই আপোন সন্মুখ বৰ্ত্তমান, ত'তহে তিৰোতাৰ আচল স্থান। মতাৰ দৰে বৃহৎ কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত কাম নকৰিলে বুলি যে তিৰোতাৰ এই গৃহকৰ্ম্মাৰ একো গোঁৱৰ নাই সেইটো ভুল। এবাৰ ভাবি চালেই সহজে বুজিব পাৰি যে প্ৰতি গৃহস্থৰ প্ৰতি দিনৰ বোগ-শোক, ভোক পিয়াহেৰে ভৰা গৃহস্থালিত অসীম ভালপোৱাৰ শক্তি আৱশ্যক।

মহাসতী জয়মতীৰ নাৰী মহিমাৰ বিকাশ এই Domestic world অৰ্থাৎ গাৰ্হস্থ্য জীৱনতে। তেওঁৰ স্বামী দেৱতা তেওঁলৈ Concretely personal and human, গতিকে তেওঁ তেওঁৰ স্বামীৰ কাৰণে ইমান আত্মহাৰা হব পাৰিছিল যে অবশেষত তেওঁ স্বামীৰ কাৰণে নিজৰ প্ৰাণ পৰ্য্যন্ত অকাতৰে স্বামী, স্বামী বুলি বিসৰ্জন দিলে। জয়মতীৰ এই আত্মবিসৰ্জন, এই অম্লত ত্যাগ, নাৰীৰ সকলো প্ৰকাৰ ত্যাগ আৰু বিসৰ্জনতকৈও শ্ৰেষ্ঠ, কাৰণ জয়মতীৰ এই প্ৰাণ ত্যাগ বুদ্ধিক্ষেত্ৰত সৈন্তৰ সৈতে যুঁজ কৰি Violent Spirit-ৰ প্ৰাণত্যাগ নহয়, ই সম্পূৰ্ণ non-violent—বজাৰ অশেষ অত্যাচাৰ, উৎপীড়ন বুকু পাতি লৈও স্বামীৰ নিকদ্দেশ সন্মুখে একো ফুটকে নিদিওঁ বুলি দৃঢ়-প্ৰতিজ্ঞ প্ৰেমৰ Passive resistance প্ৰাণত্যাগ, আত্মত্যাগতকৈ জগতত একো শ্ৰেষ্ঠ—ত্যাগ হব নোৱাৰে, তেহেলে সেই ত্যাগ দেশৰ কাৰণেই হওক, বিদেশৰ কাৰণেই হওক বা, নিজৰ স্বামীৰ কাৰণেই হওক।

বাস্তৱিকৈ জয়মতীৰ এই পতি প্ৰেমৰ মহান ত্যাগত জানো সেই পৰম পতিৰে প্ৰেম ফুটি ওলোৱা নাই? জয়মতীয়ে যে তেওঁৰ প্ৰাণপতি গদাধৰক এইদৰে হৃদয় মন্দিৰত একেশ্বৰ দেৱতা কৰি অৱশেষত তেওঁৰ উদ্দেশ্যেই প্ৰাণ ঢালি দিলে, ইয়াৰ মূলত ভিত্তিতাৰ মতাৰ প্ৰতি

দেহজ মোহেই (Physical attraction) তো একমাত্র কাৰণ হ'ব নোৱাৰে, কাৰণ জয়মতীৰ এই পতি প্ৰেম কেৱল এটা দেহজ প্ৰেম হোৱাহলে জয়মতীয়ে কেৱল তেওঁৰ পতিৰ দেহাটোকে ভাল পোৱাহলে, তেওঁৰ জীৱন বন্ধাৰ অৰ্থে কেতিয়াও নিজৰ দেহা বিসৰ্জন দিব নোৱাৰিলেহেঁতেন, কাৰণ নিজৰ দেহা বিসৰ্জন দিতো তেওঁ তেওঁৰ স্বামীৰ দৈহিক সঙ্গ হেৰুৱালেহে। আচল কথা, সতী জয়মতীয়ে তেওঁৰ প্ৰাণেশ্বৰ গদাপানিৰ স্বামীৰূপত সেই অকণ মহাপ্ৰাণেশ্বৰৰ ৰূপকেহে দেখিছিল, সেই প্ৰেমময়ৰ প্ৰেমকেহে অনুভৱ কৰিছিল। ঈশ্বৰ ক'ত আছে কোনে জানে? সতী বঙ্গীৰ হৃদয় মন্দিৰত তেওঁৰ স্বামীয়েই ঈশ্বৰ, হিন্দুৰ এই পুৰণি আদৰ্শটো কথাৰ কথা নহয়। ঈশ্বৰক পাবা ক'ত? ঈশ্বৰক দেখুৱায় কিহে? পাবা অসম্ভৱত। দেখুৱায় প্ৰেমৰ পোহৰে য'তে ত'তে। সতী জয়মতীৰ সেই অনন্ত জ্যোতিৰ্ময় ৰূপ ক'ত দেখুৱালে, কিহে? বঙ্গী হৃদয় ব্যাকুল-প্ৰেমৰ শিখাই তেওঁৰ শালগ্ৰাম মূৰ্ত্তি স্বামী গদাধৰতে। কবিৰ ভাষাৰে পতিক উদ্দেশ্য কৰি জয়মতীৰ নিচিনা সতীয়েই এই কৱিতা অনুবৰ পবা গাব পাৰে—

“তোমাতে হৰেছি আমাৰ দেৱতা
হৰেছি আমাৰ হৰি,
তোমাৰ আলোকে জাগিয়া বহিব
অনন্ত বিভাবৰী।”

(ববীন্দ্ৰনাথ)

পক্ষান্তৰে, জয়মতীৰ এই পতিপ্ৰেম, এই পতিভক্তিৰ মহান ড্যাগত জগতৰ প্ৰতি সতী ভিৰোভাৰ পতি-প্ৰেম, পতি-ভক্তিৰ পৰিচয় আছে। জয়মতীৰ এই অগাধ পতি ভক্তিৰ একালে Concretely personal and human দেখিয়েই আনকালে definitely universal বিশ্বজনীন। অৰ্থাৎ স্বদেশ প্ৰেম বা জাতি প্ৰেম বা আন কোনো

জাতীয় প্রেম তিবোতাৰ সিমান প্ৰগাট নহয়, যিমান প্ৰগাট পতিপ্ৰেম
 প্ৰত্যেক পত্নীলৈ, স্ত্ৰী-পুৰুষৰ ভালপোৱা প্ৰত্যেক বমনী হৃদয়লৈ
 (আৰু জননীৰ স্নেহ প্ৰত্যেক মাতৃস্থানীয়া বমণীলৈ)। সেইদেখি
 জয়মতীৰ এই অমূল্য পতি-ভক্তিৰ, এই নিৰ্ম্মল সতীত্বৰ, বিৰাট
 আত্মত্যাগৰ মহিমাত আজি গোটেই জগতৰ প্ৰত্যেক পত্নীৰ পতিব্ৰাত্য,
 প্ৰত্যেক সতীৰ সতীত্ব একেলগে উজাৰ খাই উঠি জয় দিছে—“জয়
 সতীৰ জয় ! জয় সতীৰ জয় ॥ জয় সতীৰ জয়”!!

সেই দেখিয়েই বমণীৰ দৈহিক বলৰ বীৰত্বতকৈ এই হৃদয় বলৰ
 সতীত্ব বেছি বমণীয়, বেছি মধুৰ আৰু শ্ৰেষ্ঠও। এই কাৰণেই জয়মতী
 আজি বমণীকুলৰ মুকুট।

এই কাৰণেই কবিয়ে-ঠিক কৈ গাইছে—

“হোৱা তুমি গাৰ্গী কিম্বা

হোৱা লীলাৱতী

তেওঁ তুমি নাৰী, ...তুমি নাৰী” ॥

নব নাৰীৰ পৰম্পৰাৰ প্ৰতি এই অবাৰিত আকৰ্ষণেই মানুহৰ
 অনাদি কালৰ সম্বন্ধ। এই আকৰ্ষণতেই দুই পুনৰ এক হয়, একৰ
 বহুত্ব ঘটে। এই আকৰ্ষণতে সৃষ্টিৰ প্ৰবাহ, গতিকে, নীতি-পণ্ডিতে
 এই আকৰ্ষণ, এই প্ৰেমক যিমনেই ধূলি বালিৰ দৰে অকাৰণ বুলি
 উৰাই দি নিবৃত্তি উপদেশৰ ধ্বজা উৰাওক, যিমনেই কামিনী-কাঞ্চনৰ
 নিন্দা কৰক, পক্ষান্তৰে এই আকৰ্ষণ, এই সম্বন্ধেৰেহে মানুহে জীৱনত
 প্ৰেমৰ প্ৰথম সোৱাদ পায়। নব-নাৰীৰ এই প্ৰণয়ৰ খিবিকী-দুৱাবে-
 দিয়েই যে অনন্তই ভুমুকি মাৰি সৃষ্টিৰ চিত্ৰপটত অসীম সৌন্দৰ্য আৰু
 প্ৰেমৰ কিৰণ বিকীৰ্ণ কাৰে তাত সন্দেহ নাই। এই কাৰণেই জগতৰ
 শ্ৰেষ্ঠ কাব্যবোৰত এই সুৰটো সুনন্দৰকৈ বাজি উঠিছে। অমৰ কবি
 কাজিদাসৰ নাট্য-কাব্য ‘শকুন্তলা’ এই নব-নাৰীৰ প্ৰেম সঙ্কৰ—এই
 স্বৰ্গ-মৰ্ত্য সজ্জ্বলৰ কাব্য। সেই দেখিয়ে বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ময়ো নব-নাৰীৰ

এই সম্বন্ধতহে ভগৱন্তৰ লীলা সুন্দৰকৈ দেখুৱাবলৈ গৈছে। এপিনে নিৰ্গুণ নিৰ্বিকৰ অনন্ত ব্ৰহ্ম অবাঙমনচগোচৰ কিন্তু আনফালে তেওঁ নিজৰ সৃষ্টি বন্ধনতে বান্ধুখাই সকলোকে প্ৰেমেৰে ধৰা দিছে। পতিকপে, পত্নীকপে, পিতাকপে, পুত্ৰকপে, মাতৃকপে, ভাতৃকপে আৰু সখীকপে, এই সম্বন্ধ সুঁৱৰিয়েই কবিয়ে গাইছে—

“পিতা মাতা-ভ্ৰাতা প্ৰিয় পৰিবাৰ
পুত্ৰ আমাৰ মিত্ৰ আমাৰ।
সকলৰ সাথে হৃদয়ে প্ৰবেশি
তুমি আছ মোৰ সাথে।
সব আনন্দ মাঝেৰে তোমাৰে কৰিব
জীৱন নাথ—”।

মহাসতী জয়মতীয়ে তেওঁৰ জীৱন-নাথৰ প্ৰেমত এই জীৱন-নাথক স্মৰণ কৰিবলৈ মহাপ্ৰয়াণ কৰি জগতত সতীষৰ অভভেদী কীৰ্ত্তিস্তম্ভ থৈ আজি আমাক স্তম্ভিত কৰিছে। গতিকে এনে সতীষক বাবদ্বাৰ নমো নমঃ।

আজি আমি জয়মতীৰ সতীষৰ গোঁৱৰত পতি মহাস্ব্যটো বৰকৈ ঘোষণা কৰাৰ মানে এইটো নহয় যে আমাৰ তিবোতা বিলাক সীতা, সাবিত্ৰী, দময়ন্তীৰ দৰে মহাসতীহৈ যাওক, আৰু মডাসকলে পুৰুষ-জন্মৰ সাজি হৰ্ষা, কৰ্ছা, বিধাতা, নেতা, দলপতি, থলপতি, হৈ যি ইচ্ছা তাকে কৰি বাহিৰত কাপুৰুষৰ পৰাকাৰ্তা দেখুৱাই ভিতৰত তিবোতাৰ ওপৰত বৰমতা হওক। তিবোতাক সীতা, সাবিত্ৰী, দময়ন্তী হবলৈ আশা কৰিলে মতা সকলেও একোজন জীৱামচন্দ্ৰ, সত্যবান, নল হবলৈ পুৰুষাৰ্থ কৰা উচিত, তাক কোৱা বাহুল্য মাথোন। আমাৰ কথাৰ অৰ্থ এইটোহে যে-বৰ্ত্তমান সময়ত আমি মতাবোৰেতো নিজৰ মহত্ত্ব, আত্মসন্মান, জাতীয় গোঁৱৰ সকলো জলাঞ্জলি দি বিদেশীৰ অত্যাচাৰত একোটা ডলুৱাবান্ধৰ হৈহোঁৱেই, লগতে তিবোতা সকলেও

যেন সেই অনুকৰণত একোজনী বান্দৰী নহয়, এইটোকে যেন আজিৰ জয়মতীৰ স্মৃতিয়ে তেওঁলোকক শিক্ষা দিয়ে। অগ্ৰাণ স্বাধীন দেশত পুৰুষৰ পুৰুষজীৱনৰ বিস্তীৰ্ণ ক্ষেত্ৰত দেদীপ্যমান, সন্ধিবিগ্ৰহ, ৰাজ্য চালনা প্ৰভৃতি পুৰুষোচিত কাৰ্য্যেৰে নিজৰ শৌৰ্য্য-বীৰ্য্য দেখুৱাই পুৰুষত্বৰ গৌৰৱেৰে তেওঁবিলাক গৌৰৱান্বিত হৈছে। আমাৰ দেশৰ পুৰুষ সকলৰ সেই পুৰুষৰ নিচিনা কোনো কৰ্ম্ম নাই, বৰঞ্চ আছে কাপুৰুষৰ সমস্ত অপমান, অধীনতাৰ পীড়ন, দাসত্বৰ হীনতা, দুৰ্বলতাৰ লাঞ্ছনা আৰু থকাৰ, এনেঅৱস্থাত যেতিয়া দেখোঁ যে কোনো কোনো নব্য ভব্য ইন্দ্ৰজিতে নিজ নিজ ৰমণীক স্বাধীনতাৰ বথত মায়া সীতাৰ দৰে তুলি দি দৰ্শককপী শ্ৰীৰাম চন্দ্ৰক ভুৱা দিবলৈ যায়, তেতিয়া হে মায়া সীতা সকল! তোমালোকে তোমালোকৰ মায়াৰ বলেৰে পতি ইন্দ্ৰজিত ইঁতক এই কথাটো বুজাই দিব নোৱাৰানে যে স্বাধীনতাৰ মানে কেৱল ভূত পিশাচৰ দৰে অকলে অকলে উদং মুদং হৈ ফুৰাটোৱেই নহয়, স্বাধীন আৰু শিক্ষিতা তিৰোতাই কথা কয়, মাত মতে, আৰু পুৰুষেৰে সৈতে মিলিজুলিও ফুৰে।

হে জয়মতী! আজি তোমাৰ নিৰ্ম্মল সতীত্বৰ স্মৃতিয়ে, আমাৰ ৰমণীৰ ৰমণীয় আদৰ্শৰ মহিমাই আমাৰ প্ৰত্যেক ভদ্ৰ ৰমণীৰ হৃদয়ত যেন এই কথাটো খুন্দিয়ায় যে তেওঁবিলাক ৰমণীহে, গতিকে তেওঁবিলাক যেন ৰমণীহে নতুন বতাহতো ৰমণীয় হৈ উঠিবৰ চেষ্টা কৰে। মতাসকলৰ লগত গা ঢালি যেন তিৰোতা—মতা হবৰ মন নকৰে।

তেৰ

“জ্ঞান মালিনী”ৰ সমালোচনা

সকলে পৰা “জ্ঞান মালিনী” বোলা পঢ়ৰ কিতাপখন আমাৰ অসমীয়া ভাষাত একমেবাদ্বিতীয়ম্ কৰিতা পুস্তক বুলি শুনি আহিছোঁ, অকল শুনাই নহয়, সদৌ আসামৰ বিদ্বজ্জনে সমবেত হৈ বজাই দিয়া তাৰ প্ৰশংসাৰ ঢাক-ঢোলৰ গুম্‌গুমনি এতিয়াও কাণৰ পৰা যোৱা নাই। সেই দেখি কিতাপখন আজি বহুত দিনৰ মূৰত আকৌ এবাৰ ঘূৰাই লুটিয়ালে”। লুটিয়াই বগৰাই চাই কিতাপখনৰ গুণাগুণ সম্বন্ধে অলপ আলচ কৰিবৰ মন গ’ল। আমাৰ পুৰণা কিতাপ-পত্ৰবোৰৰ মাজে-সময়ে এনেকুৱা আলোচনা-সমালোচনাই, পুৰণা ঘৰ-বাৰীৰ নতুন সংস্কাৰ কৰিবলৈ ওলোৱাৰ দৰে সাহিত্যিকৰ মনত এটা নতুন উৎসাহো জন্মায়; ইত্যাদি কথা ভাবি-চিন্তিহে এই পুৰণি কিতাপখনিৰ আকৌ নতুনকৈ সোৱাদ লবলৈ ওলালে”। অৱশ্যে কবিয়ে কেতিয়াবাই কৈ গৈছে—“ভিন্ন কচিহঁ লোকাঃ”।

‘জ্ঞান মালিনী’ খন কৱিতাৰ কিতাপ। গতিকে কৱিতাৰ কিতাপৰ সমালোচনা কৰাৰ আগেয়ে কৱিতা বস্তুটো কি, তাক অলপ আলচি চোৱা ভাল। আজিকালি এটা বায়ু উঠিছে যে প্ৰকৃত কৱিতা ঈশ্বৰক লৈহে হেনো হ’ব পাৰে। আন কি স্বয়ং বেজবকৰা ডাঙৰীয়াইও সিদিনা ডেখেতৰ (সাহিত্য সভাৰ) সভাপতিৰ অভি-ভাষণত এই বুলি কৈছে—“প্ৰকৃত কবিয়ে প্ৰেমক শবীৰৰ ফালে

টানি আনি কামৰ শাবীলৈ ননমায়, ওখলৈ তুলি অনন্ত ঈশ্বৰেবে
সৈতে যোগ সাধন কৰি দিবৰ চেষ্টা কৰিব।*

আমি জানো, বসৰ প্ৰকাশেই কৱিতা, ‘বসাত্মকঃ বাক্যঃ কাব্যম্’।
গতিকৈ ন’টা বসৰ যেই সেই এটাক বৰণীয়কৈ প্ৰকাশ কৰিব পাৰিলেই
কৱিতা হয়, আনকি সি যদি শৃঙ্গাৰ বসো হয়। সেই কাৰণে বায়বণৰ
(Byron) Sensuous Poems অৰ্থাৎ ইন্দ্ৰিয়াসক্তিব কৱিতাবোৰো
কৱিতা হিচাপে চমৎকাৰ কৱিতা, আৰু বায়বণ এজন প্ৰকৃত কবি।
জয়দেৱৰ ‘বতি-সুখসাৰে গতমভিসাবে, মদন মনোহৰ বেশম্’ আদি
কবিতাও বঢ়িয়া কৱিতা, আৰু জয়দেৱো এজন প্ৰকৃত কবি। কবি
কালিদাস ভো বহুত ঠাইত আদি বসৰে কবি। সেই কাৰণেই কৱিতাৰ
এটা সূত্ৰ—

“কামিনীৰ কমণীয় মাধুৰী মধুৰ,
আধা ফুটা আধা মাত সবগ-শিশুৰ।”

—বেজবকরা

অৱশ্যে পূজ্যপাদ বেজবকরা ডাঙৰীয়াৰ উক্ত “অনন্ত ঈশ্বৰৰ সৈতে
যোগসাধন” কৰা কথাৰ যদি Ethical sense অত নলৈ
Metaphysical sense-অত লোৱা যায়, তেন্তে তাক একপ্ৰকাৰে
সম্বৰ্ণন কৰিলে কৰিব পাৰি। সেই অৰ্থত লৈ গীতাৰ—“যে যথা
মাং প্ৰপদ্যন্তে তাং স্তথৈব ভজাম্যহম্। মম বৰ্ণাভূবৰ্ত্তন্তে মনুষ্যাঃ পাৰ্ধ

* সেই দেখি বোধ কৰোঁ প্ৰকৃত কবি হবলৈ ডেখেতে কৱিতাৰ বিষয়ো
অসম্বৰ কবি সকললৈ ঠিক কৰি দিছে, যেনে :—অসম্বৰ নৈ, পৰ্বত, বন,
উপত্যকা প্ৰভৃতিৰ সৌন্দৰ্য্য, গাওঁ ভূঁই ইত্যাদি। কিন্তু কবিলৈ কৱিতাৰ
বিষয় লোকে ঠিক কৰি দিবৰ একো অধিকাৰ নাই, কাৰণ কবি স্বাধীন, “সকলো
সঙ্গীৰ্ষতাৰ পৰা মুক্ত।” অপ্ৰকৃত কবি বা বন্দ কৰি কিম্বা অকৰিবলৈকো বিষয়
বাঁহি দিয়াৰ সকাম নাই, কাৰণ বিষয় বাঁহি দিলেও যি অকৰি সি অকৰিয়েই
থাকিব, অকৰিয়েও ভয় কৰিববো একো কাৰণ নাই, কাৰণ অকৰিব কৱিতাই
কাৰো ওপৰত একো প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব নোৱাৰে, সি শুদ্ধপূৰি নকৈ হ’ব।

—দ্বিজবক ।

সৰ্বশঃ”ৰ দৰে প্ৰকৃত কৱিতা মাত্ৰেই আদি বা শৃংগাৰ যি বসবে ইওক, এটা অনিৰ্বচনীয়তাৰ ইচ্ছিত আভাস নিদি নোৱাৰে; কাৰণ ভাব বস্তুটোৰ এটা লক্ষণেই হৈছে অতীন্দ্ৰিয়তা। কিন্তু সেই অৰ্থত তেখেতে কথাষাৰ কোৱা নাই যেন লাগে, কাৰণ, সেই অৰ্থত একো কবৰ আৱণ্ণকেই নাই। আচল কথা, কবি স্বাধীন, মুক্ত; তেওঁ কোনো বিধি-বিধান মানি ‘প্ৰকৃত’ বা ‘অপ্ৰকৃত’ হবলৈ নাযায়। কৱিতা তেওঁৰ (কবিৰ) “Spontaneous overflow of Powerful feelings” (Wordsworth)—প্ৰবল ভাবাবেগত স্বতঃস্ফূৰ্ত উচ্ছ্বাস, সি ঈশ্বৰক লৈও হব পাৰে, অনীশ্বৰক লৈও হব পাৰে, সি ককণ কিম্বা শাস্ত্ৰ বসো হব পাৰে, নতুবা আদি কিম্বা শৃংগাৰো হব পাৰে। এই বিভিন্ন ভাব, বিচিত্ৰ বসৰ অৱলম্বনত কৱিতাই যি সৌন্দৰ্য্য সৃষ্টি কৰে, সেই সৌন্দৰ্য্যানুভূতি—সেই বসবোধেই ধৰিবলৈ গলে ঐশ্বৰিক অৰ্থাৎ ইন্দ্ৰিয়াতীত।

জ্ঞান মালিনীখন ঘাইকৈ ঈশ্বৰক লৈ লিখা কৱিতাপুথি। ঈশ্বৰ চৰম সত্য (absolute truth)। দাৰ্শনিকে বুদ্ধিৰে বিশ্লেষণ কৰি সত্যক দেখুৱাবৰ বা বুজাবৰ কিম্বা পাবৰ চেষ্টা কৰে। কবিয়ে কিন্তু হৃদয়ৰ আৰু কল্পনাৰ পোহৰেৰে স্পন্দৰক সত্যকৈ প্ৰকাশ কৰে। গতিকে দাৰ্শনিক আৰু কবিৰ ঈশ্বৰ গুৰিতে একে হলেও সত্যকে স্পন্দৰ আৰু স্পন্দৰেই সত্য হলেও, প্ৰকাশত দাৰ্শনিকৰ ঈশ্বৰৰ ৰূপ এক আৰু কবিৰ ঈশ্বৰৰ ৰূপ এক। কবিও দাৰ্শনিক; কিন্তু কবিলৈ তেওঁৰ দাৰ্শনিক তত্ত্বও হৃদয়ৰ ভাপত গলি বস হৈ ওলালেহে সি কাব্য বা কৱিতা হব। উদাহৰণ স্বৰূপে ধৰক,—দাৰ্শনিকে ঈশ্বৰক “সৰ্ব্বং খণ্ডিতং ব্ৰহ্ম” বুজিছে; তাকে যদি কোনো কবিয়ে পভ কৰি লেখে—

“ভেৰে পানী, ভেৰে মাছ;
ভেৰে এক, ভেৰে গাঁত;
ভেৰে বোপী তপসী ও ভেৰে বাজিকৰ;

তেরে' ধনী, তেরে' ধন ;
 গোমস্তা ও মহাজন ,
 তেরে' কাম, তেরে' কামী, তেরে' কাষিকব ;
 নিশ্চয় নিশ্চয় তেরে' বিশ্ব খণিকব ।"

(জ্ঞান মালিনী—১৬ পৃঃ)

ইয়াক Metaphysical Versification অর্থাৎ দার্শনিক ভাবের পদ
 বুজিব পাৰি, কিন্তু কবিতা আখ্যা দিব নোৱাৰি। কাৰণ, ইয়াত
 কবির হৃদয়ৰ তাপ, কল্পনাৰ ভাপ আৰু সৌন্দৰ্য্যৰ হিল্লোল নাই,—
 more metaphysical statement, কেৱল এটা দার্শনিক ভাবৰ
 উক্তি। বৰঞ্চ তাতকৈ আন এজন বঙালী কবিৰ—

“তুমি আছ অনলে অনিলে

চিৰ নভো নীলে

ভূধৰে-সলিলে গহনে,

আছ বিটপী লতায়

জলদেবি গায়

শশী তাৰকায় তপনে ।” (বঙ্গনীকান্ত)

এই ঋকি বেছি কবিত্বসূচক। দার্শনিক হিচাপে “তুমি আছ অনলে
 অনিলে” বুলিলে একেবাবেই নিৰ্দ্ধেষ নহয়; কাৰণ দার্শনিক-
 ভাবে অনলত বা অনিলত নাই, অনল-অনিলহে ঈশ্বৰত অৰ্থাৎ ব্ৰহ্মত
 আছে (Relative truth),—অৰ্থাৎ থকা যেন বোধ হৈছে
 ইত্যাদিহে হব। কিন্তু কবিয়ে হৃদয়ৰ অম্লভাবেবে অল্পভব কৰিছে যে
 তেওঁ অনল-অনিল-ভূধৰ-সলিল সকলোতে সৌন্দৰ্য্যময় হৈ বিৰাজ
 কৰিছে; কাৰণ, সুন্দৰ ভিন্ন সৌন্দৰ্য্য ক'ত? আমাৰ মহাপুৰুষ
 শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ—

“যত জীৱ জলম, কীট পতঙ্গম

অগ-নগ-জগ তেবি কায়।”—

এই কেইবাশতাব্দীত এফালে যেনে সত্য দাৰ্শনিক ভাব, আনফালে তেনে সুন্দৰ কবি-কল্পনা। “অগ-নগ-জগ তেবি কায়্য” বোলোতেই হঠাৎ চকুৰ আগত বিশ্বব্ৰহ্মৰ বিশ্বৰূপ প্ৰতিভাত হৈ উঠিল। এনে গভীৰ ভাবৰ বচনাত ‘গোমস্তা ও মহাজনক’ আনি কৃত্ৰিম আৰু পাতল (Slang & artificial) নকৰি “অগ-নগ-জগ-ক” অনুপ্ৰাসেৰে স্বভাৱ-সুৱনি কৰি লগ লগোৱাত ভাবৰ গাভীৰ্য্যও (Dignity of thought) বৰ্দ্ধা পৰিছে।

ক’বাত ‘জ্ঞানমালিনী’ খনক অসমৰ এজন কৃত্তবিশ্ব লিখকৰ লিখাত অসমীয়া ভাষাত কেৱল একেখনি মাথোন Mystic poem—বহুস্ত ভাবৰ কাব্য বুলি কোৱাও পঢ়িছিলোঁ। আমি কিন্তু জ্ঞান মালিনীৰ ক’তো Mysticism অব গম্-গতি নাপালোঁ। প্ৰথমে বিশ্ব-খনিকৰ বোলা কৱিতাটোত ঈশ্বৰেই যে সকলো এই ভাবটোকে নানা ৰকম বাক্যাঙ্ঘৰেৰে আৰু আগ-পুৰি নথকা কথাবে সানি পুতকি বৰ্ণনা কৰিছে মাথোন। তাৰ পাছত ‘মৰিশালীখনি’ নামে লিখা কৱিতাটো কৱিতা হিচাপে মনোৰম হৈছে যদিও তাত একো Mysticism বা বহুস্ত ভাবৰ আভাস নাই। এই পঞ্চ ভূতাত্মক দেহাটো যে নথৰ এই সংসাৰ খন যে কেৱল এটা ভূৱা—ফাকা আৱাজ, ধন-জন-ঐশ্বৰ্য্য-বিভূতি যে সকলো মিছা, কবিয়ে মৰিশালীলৈ গৈ আত্মাহীন শূন্য দেহা-জঁকা বোৰক চাই চাই তাকে লৈ কেৱল হাঁয় হাঁয় কৰিছে। অৱশ্যে এই তত্ত্ব সঠিক হওক, বেঠিক হওক—এই কৱিতাটোত বৰ্ণনা শক্তিৰ ভাল পৰিচয় দি কবিয়ে মনৰ ভাব ব্যক্ত কৰিব পাৰিছে, যদিও মাজে মাজে ‘টাং বাং’ প্ৰভৃতি ভাষা লগাই ককণ বসব লগত বহুৱালি বসবো উদ্বেক নকৰি থকা নাই। তাৰ পিছৰ কৱিতাটোৰ নাম—“নব-জীৱনৰ দুটি বাট—সোওঁ আৰু বাওঁ”। এই কৱিতাটোৱেই কিতাপখনৰ আখ্যাতকৈও অধিক কলেৱৰ অধিকাৰ কৰিছে আৰু সেইটোৱেই কৱিতা পুথিখনৰ Central idea অৰ্থাৎ মূল ভাবটো। ইয়াৰেই পঞ্চ মানন পৰ্য্যভটো যুৱত তুলি লোৱাৰ দৰে তুলি-

লৈছে। গতিকে জ্ঞান মালিনীৰ এই কৱিতাটো বিশেষকৈ পঢ়ি আৰু আত্মবৃত্তিক কেইবাটাও লগতে পঢ়ি জ্ঞান মালিনীক Mystic poems অৰ্থাৎ বহুস্ত ভাবৰ কৱিতা হুবুলি Ethical poems অৰ্থাৎ নীতি উপদেশৰ পঢ় বুলিলেহে বুলিব পাৰি।

আমি ওপৰতে কৈছোঁ যে কবি দাৰ্শনিক নহয়, গতিকে কবিৰ কাব্য সমালোচনা কৰিবৰ হলে সেই কাব্যত যদি কবিয়ে কিবা দাৰ্শনিক তত্ত্ব প্ৰতিষ্ঠিত কৰিবলৈ গৈছে, সেই তত্ত্ব গুৰিতে ঠিক নে বেঠিক, তাৰ দাৰ্শনিক মীমাংসা কৰিবলৈ গলে সি সাহিত্য সমালোচনাৰ বাজ হব। দৃষ্টান্ত স্বৰূপে মিল্টনৰ পেৰেডাইজ লষ্টৰ (Paradise-Lost) দাৰ্শনিক তত্ত্ব খুচৰি খুচৰি কাব্যৰ মূল্য নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিব লাগিলে পেৰেডাইজৰ সৌন্দৰ্য্য হেৰাই যাব। আমাৰ খণ্ড কৱিতা জ্ঞান মালিনীতো কবিয়ে (বিশেষকৈ ‘নব জীৱনৰ ছটি বাটত’) যিটো Moral philosophy অৰ্থাৎ নীতিতত্ত্ব থিয় কৰিছে, সাহিত্য সমালোচনাৰ ফালৰ পৰা সেই Philosophy ৰ ভুল শুদ্ধ বিচাৰ কৰিবৰ বেছি অধিকাৰ নাথাকিলেও এইটো নকৈ নোৱাৰোঁ যে সেই নীতি তত্ত্বত কবি সুলভ একো নতুন সৃষ্টি কিম্বা সৌন্দৰ্য্যভাৰণ নাই, সি পুৰণিও পুৰণি আওপুৰণি মধ্যযুগৰ সন্ন্যাস-তত্ত্বৰ (Monastic philosophy) পুনৰাবৃত্তি মাথোন। এই বিনন্দীয়া সৃষ্টিৰ সৌন্দৰ্য্য সন্তোষ মিছা, ধন-জন-ৰূপ-যৌৱন সকলো অসাৰ, নীৰস কঠোৰ নীতি পালনেইহে ধৰ্ম্ম—এনে একলীয়া সন্ন্যাসী নীতি-তত্ত্ব (ascetic philosophy) আজি-কালিৰ সামঞ্জস্য-সাধন-বাদৰ (Harmonisation) দিনত কাণত বৰ বেস্থৰীয়া হৈ বাজে। বিশেষকৈ আজি কুৰি শতিকাৰ বাস্তৱ জগতত ধনে-মানে গুণে-জ্ঞানে সম্পূৰ্ণ হৈ উঠা আদৰ্শৰ দিনত আমাৰ ল’ৰাবিলাকক এই মধ্য যুগৰ সন্ন্যাস-স্বৰ শিকাবলৈ নোযোৱাই ভাল। সি যি হওক, আমি সাহিত্য সমালোচনাৰ পৰা অলক্ষ্যে অলপ আঁতৰি গলোঁ। আকৌ কাষ চাপোঁ। সাহিত্য সমালোচনা দুবিধ—এবিধ আত্মবৃত্তিক, আনবিধ বাহ্যিক। কোনো এবিধ কাব্য-

সমালোচনাত তেওঁৰ কাব্যত যিটো অন্তঃ সৌন্দৰ্য—আভ্যন্তৰিক সত্য প্ৰকাশিত হৈছে, সেইটোক চাকি চোৱাকে আভ্যন্তৰিক বা আচল সমালোচনা বোলে। যেনে, কালিদাসৰ শকুন্তলাৰ গেটে আৰু ববীন্দ্রনাথে কৰা সমালোচনা প্ৰভৃতি; আৰু কোনো কোনো কাৰ্য্যৰ বহিঃ সৌন্দৰ্য্য অৰ্থাৎ সমগ্ৰ ভাবলৈ নগৈ ভাব-ভঙ্গী, উপমা—বৰ্ণনা,—মুঠতে অলঙ্কাৰ বিশ্লেষণ কৰি চোৱাক বাহ্যিক বা আনুষ্ঠানিক কিত্তা সাধাৰণ সমালোচনা বুলিব পাৰি। অসাধাৰণ সমালোচনা সাধাৰণতে অসাধাৰণ কবিৰ কাব্যৰ সাধাৰণ সমালোচনাই হয়। জ্ঞান মালিনীৰ আভ্যন্তৰিক সমালোচনাকে যি হয় অলপ কৰি চোৱা হওক।

প্ৰথমতে ধৰক ‘বিশ্বখনিকৰ’। খনিকৰ মানে শিল্পী (Artist)—স্বাইকৈ চিত্ৰবিভাৰ। বিশ্বক এটা শিল্প (Art) বিজ্ঞা বুলি ধৰিলে এই শিল্পৰ নিশ্চয় এজন কৰ্ত্তা থাকিব, তেৱেঁই বিশ্ব-খনিকৰ। এতিয়া কবিয়ে দেখুৱা উচিত যে এই বিশ্ব-বচনা এটা মহা-শিল্প (a great Art)। তাৰ পাছত তেওঁ কবিত্বৰ ইন্দ্ৰজালিক শক্তিয়ে দেখুৱাব পাৰিব লাগিব এই শিল্পৰ শিল্পী কোন? কাৰণ, শিল্পীক যেতিয়া কোনেও দেখা নাই, তেতিয়া শিল্পৰ পৰাহে শিল্পীৰ অস্তিত্ব বোধগম্য কৰাব লাগিব। খনিকৰক আগেয়ে দেখা আৰু জনা শুনা নাই, গতিকে তেওঁৰ ‘খনিকৰী’ টোহে ভালকৈ বিবৃত কৰি কাৰ্য্যৰ পৰা কাৰণলৈ যাব লাগিব। কিন্তু ‘বিশ্বখনিকৰ’ কৱিতাত প্ৰথমে বিশ্ব-বচনা যে এটা শিল্প-কলা, তাক কল্পনাৰ পোহৰেৰে দেখুৱাব পৰা নাই, বিশ্বখন “মেজেই নে, মুচাই নে, চকীয়ে নে, কাঠেই নে, চৰাই”—তাৰ একো বিবৰণ নাই, মুঠেই—

“বালিচাহী, কুঁজীৰ্ণাহ,
খোঁৰা গাধ-ৰাঘ-হাগ,
ৰাপসুকা, মাহুৰোকা,
পাখি-পাখি-জোক-পোক”

সোপাই লেটি-পেটি খাই খনিকবক নাকে-মুখে আগুৰি ধৰি উশাহ লব নোৱাৰা কৰিছে। শেষত খনিকৰে উপায় নাপাই ‘খনিকবী’ ইন্তকা দি (কাক, কেনেকৈ কৰা) কেঞাৰ গাদীত গোমস্তা হৈ বহিহে বন্ধা পৰিছেগৈ। কৰিতাটোত হয়তো নানা ফালৰ নানা তত্ত্বৰ আভাস আছে, যেনে :—

“আহা ! শ্ৰদ্ধ জেউতিৰ
ফিৰিঙতি একোটিৰ
ভমকতে উপজিছে আত্ম-জীৱ-মন ,
তাতে আকাশৰ তাপ
বাশি নক্ষত্ৰৰ চাপ
পৰি সাজে ভবিষ্যত ভাগ্য একোখন ।”

ইয়াত হয়তো জ্যোতিষৰো অলপ আভাস দিয়া হৈছে ; কিন্তু কবিয়ে একালৰ পৰা যি জানে তাকে একো আগুৰি নোহোৱাকৈ লেখি গলেই কবিত্ব হয়নে ?

তৃতীয় কৰিতা ‘মুনি-চুনি বেলি’। এই কৰিতাটোত অৱশ্যে কবিৰ বৰ্ণনা-শক্তি আৰু ঠায়ে ঠায়ে কবিত্বৰো পৰিচয় আছে। যেনে,

“বাঙলী ছবিটি বুকুৰে সাৱটি
নাচিছে ডিবক নই,
জপনা জাপিছে বখীয়া চাপিছে
দমৰা-দামুৰি লই”।

তাৰ পিছত ‘নব জীৱনৰ ছটি বাট’ৰ “সোওঁ আৰু বাওঁ বাট’। ইয়াৰ আচল তত্ত্ব সম্বন্ধে ওপৰতে উল্লেখিয়াই অহা হৈছে। সম্প্ৰতি ইমানকে কওঁ যে ডেকা কাল সদায় নাথাকে, এদিন বুঢ়া হৈ মৰিব লাগিব বুলিয়ে ডেকা কালত ডেকা ল’বাহঁতে বয়সোচিত স্মৃতি নকৰিলে ডেকাতে বুঢ়া হৈ পৰিব। ডেকা কালৰ বন্ধুবিলাক

পাছলৈ নাথাকিবগৈ বুলিয়েই যে ডেকা কালত বন্ধু নিম্প্রয়োজন, এনে নীতি—উপদেশৰ উপদেশ হিচাপেও মূল্য বহুত কম। কবিয়ে নব জীৱনৰ “লেউ লেউ কৰি লাক লাক জোকে ধিয় ধৰি” থকা সোঁ বাটেদি সোমাই গৈ অৱশেষত যিখন স্বৰ্গত প্ৰৱেশ কৰিছেগৈ সেই খনৰ বৰ্ণনা—

“জয়মালা তাত হয় বজ্জপাত,
পৰে ফুল-বৰষুণ;
প্ৰেম-ব’দালিয়ে চুলি মেলি দি-এ
কৰে ভোমোবাকে খুন।”

জয়মালাৰ যদি পুষ্পবৃষ্টি নহৈ ‘বজ্জপাত’ হৈ হয়, তেন্তে ঈশ্বৰে যেন কাকো তেনে স্বৰ্গলৈ নিনিয়ক, কাৰণ বজ্জ পৰিলে আৰু কি জয়মালা পিন্ধি জয়ধ্বনি দিবগৈ, থিয়ৈ থিয়ৈ যে নিধন হ’ব লাগিব।

“প্ৰেম-ব’দালিয়ে চুলি মেলি দি-এ
কৰে ভোমোবাকে খুন”

প্ৰেম-ব’দালিৰ চুলি কোছা ক’লা নে বগা? চুলি বুলিলে আমি তাৰ বৰণটো ক’লা বুলিয়েই জানো, ইপিনে সূৰ্য্যৰ পোহৰটো দেখোন বগা যেনহে দেখোঁ। অৱশ্যে সোঁ বাটেদি উঠা স্বৰ্গখনত প্ৰেম-কপী সূৰ্য্যৰ ৰশ্মি যদি কিচ্ কিচ্ কৰে ক’লা, তেন্তে ঈশ্বৰে যেন আমাক তালৈ নি নিয়ে। কাৰণ আমাৰ সূৰ্য্যৰ পোহৰত আমি চৰ্ম্ম চকুৰে অন্ততঃ আমাৰ মৰ্ত্ত্য জগত খনকে হেঁপাহ পলুৱাই চাব পাৰিছোঁ, স্বৰ্গৰ কিচ্ কিচ্ কৰে এজাৰ যেন ক’লা পোহৰত (?) নো গৈ বাক কি দেখিবা, কি কৰিবা? আকৌ বোলে তাত প্ৰেম-ব’দালিৰ চুলিয়ে ভোমোবাকো ‘খুন’ কৰে। চুলিবিলাক লোহাৰ নে কি? স্বৰ্গৰ প্ৰেম-ব’দালিটো ভীষা আৰু লোহাৰ এটা প্ৰকাণ্ড পিঙ ৰিশেৰ বোথ কৰোঁ।

তাব পিছত বাওঁ বাট নৰ্কলৈ যোৱা বাষ্টা—

“ফুলি আছে ফুল কেতেকী বকুল
বেশি চম্পা জবা গুটি,
গুলচি গুৱাল গধূলি গোপাল
সেউতী মালতী যুতি।

* * * *

চুকতি চবাই কত ভোমোবাই
জাকি মাৰি মাৰি উৰে;
ফুলে ফুলে পৰি জুতি ধৰি ধৰি
মউ চাকি চাকি ফুৰে।
গায় হেটুলুকা নাচে ফেচুলুকা
নাচে বালিমাহী জাক,
ঠেঙ ধৰি ধৰি টালি-ভুলি কৰি
দিয়ে চেরে চেরে পাক।”

এই বৰ্ণনা পঢ়ি বৈকুণ্ঠকো পৰিহৰি আমাব হলে এই বাটেদিহে যাবৰ
মন যায়। কি কবিম, অগিয়ান মন। অকল ফুলৰ সৌন্দৰ্য আৰু
পখীৰ গীতেইতো নহয়, ফলৰ সম্ভাৰো যে উপচি আছে—

“হুয়ো পাবে বাবী আছে শাবী শাবী
মউ ডিম্বকৰ গছ,
বেল নাৰিকল অম্বিতা কল
ভবমুজা আডল্‌চ্,

* * * *

মধুবী কঁঠাল জায়ু লেচু তাল
বাঙি হুনি পনীয়ল;
ডিম্বক ডালিম চেনিচম্পা ভীম
আহে ভবি ভবি কল।”

আমাৰ কিন্তু জিভাৰ পানী পৰিলেই, তেহেঁলৈ নৰ্কত পতনেই
হওক বা যি হওক।

৪র্থ কবিতা—‘মইমতালি ভাবৰ ভেটি উছন’।

অনন্ত আকাশৰ অনন্ত নক্ষত্ৰ বাজিলে চালে বিশ্বেশ্বৰৰ বিশ্ব-বচনা
যে কি বিপুল বিৰাট, আৰু মাছুহ যে কি এটা ক্ষুদ্ৰাতিক্ষুদ্ৰ নগণ্য
বালিকণা, আন কি বালিকণা স্বৰূপেও তাৰ অস্তিত্ব নাথাকেগৈ—এই
ভাবটোকে লৈ কবিয়ে আকাশৰ ভৰাৰে পৰা ধৰি পৃথিবী, দেশ,
প্ৰদেশ, জিলা, গাঁও-ভূঁই, হাট-বজাৰ আৰু শেহত নিজত উপস্থিত হৈ
নিজৰ মইমতালি ভাবৰ ভেটি উছন কবিবৰ মনেৰে এটা মন্ত Mathe-
matical Survey কৰিছে। গতিকে কবিতাটোৰ প্ৰথম কেই
কাকিমান এৰি শেষৰ কঁকি বিলাকত কবিত্ব বা কল্পনা কিম্বা বসব
একো সঞ্চাৰ নাই, কেৱল versification of more scientific
statement অৰ্থাৎ বৈজ্ঞানিক বাতৰিৰ কেৱল পদ গোটাচেৰেক।
বৰঞ্চ ‘বিজ্ঞানৰ পোহৰে’ কবিৰ ‘অবিজ্ঞা ঢাকনী’। দণ্ডাৰ আগতে যি
কেইকাকি ওলাইছিল, তাতে অলপ কবিত্বৰ আভাস পোৱা যায়।
যেনে—

“ইপিনে দেখিলোঁ শূন্য আকাশত
ওলালে অলেখ ভৰা,
মিচিকি মিচিকি হাঁহিটি মাৰিয়ে
জোনালী কৰিলে ধৰা।

* * * *

ভাবিলোঁ মনত তৰাটিহঁতিয়ে
টিপিয়া-টিপি যে কৰে,
পিৰাঠি পছাৰি স্বৰ্গৰ কাললৈ
আমাকে মাতিছে ঠাৰে।

অনন্ত আশ্রাব অনন্ত যুঁজুও
জিকাক-নিছান তুলি,
মাতিছে আমাক অনন্ত বাটত
আগুৱা হবলৈ বুলি।”

কিন্তু তাৰ পিছত যেতিয়া বিজ্ঞানৰ পোহৰে অবিদ্যা ঢাকনী দাঙি
দিলে, ভেটিয়া—

“এই যে দেখিছেঁ। তৰাটিহঁতিক
একনি একনি হেন,
টিমিকি টিমিকি টিমিকি জলিছে
চাকিৰ বস্তি হেন।

* *

ফলঙী চকুৰে যিমান একোটি
দেখিছেঁ। ইয়াৰ পৰা,
সিমান সক য়ে নহয় নহয়
গ্ৰহ ও নক্ষত্ৰ তৰা।

* *

হেতু কি ? আমাৰ পৃথিৱী বহুত
আঁতৰে থকাৰ বাবে,
চাকিৰ সমান তৰাটি বুলিছে
মানুহে মনেৰে ভাবে।”

—প্ৰভৃতি কাঁকিবোৰত কবিত্বৰ গোন্ধ ভাব একো নাই ; যেন বিজ্ঞানৰ
গল্পময় খবৰবোৰ পঢ়া কৰি দিয়া হৈছে মাথোন। অথচ, কল্পিতাত
হুবহু বিজ্ঞানৰ বাতৰি দিবলৈ গৈ বিজ্ঞানৰ বাস্তবও ততকৈ দিব পৰা
নাই। যেনে—

“ভেন্তে এই যে অনন্ত শূন্যৰ
 দেখিছোঁ যিমানে তৰা,
 প্ৰত্যেকে এখনি শুকীয়া পৃথিৱী,
 প্ৰত্যেকে এখনি ধৰা।”

অনন্ত শূন্যৰ যিমান তৰা দেখিছোঁ সেই আটাইবোৰ একোখনি শূকীয়া পৃথিৱী কেতিয়াও নহয়, সেইবোৰ আটাইবোৰ একোটা প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড সূৰ্য্য। মুঠেই আমাৰ সৌৰ জগতৰ মজল, বৃথ, বৃহস্পতি প্ৰভৃতি গ্ৰহ কেইটাহে প্ৰত্যেকে একোখনি পৃথিৱীৰ দৰে। কবিয়ে বিজ্ঞান ফঁহিয়াই কৱিতা নকৰাই ভাল’ কৰিলে এইদৰে ভুল বাতৰি দিয়া দোষৰ ক্ষমা নাই।

পঞ্চম কৱিতা ‘আত্মন’। এই কৱিতাত কবিয়ে নিজক সম্ভাষণ কৰি ইহকালৰ ঐশ্বৰ্য্যই পৰকালত নাতাবে বুলি পৰকালৰ সম্বল পৰমার্থ বিচাৰিছে। সেই দেখি শেষত তেওঁ কৈছে—

“নৱ পামলই পৰন্তে নো তই,
 বাহি নোহাকই শুদা হাতে গই,
 কঠীয়ানো পাছে সিঁচি কেনেকই
 কৰি পৰমার্থ ধান ?
 এই ধনে-ধানে নাহিবতো কাম,
 নহব যে তাত এই নামে নাম,
 দাবগৈহে যদি পাৰ সেই পাম
 তেহে ব’ব তোৰ মান।”

আমি আশা কৰোঁ, কবিৰ ইচ্ছা পূৰ্ণ হওক, পৰকালত যেন তেওঁৰ মান বওক, ইহকালত যেন ধন-ধান বিচাৰি হাবাথুৰি নাখায়।

ষষ্ঠ কৱিতা ‘দিন কণা’। গোটেই কিতাপখনৰ ভিতৰত এই কৱিতাটো কবিয়ে প্ৰাণৰ পৰা প্ৰাণ ভৰি গাইছে, সেই দেখি তাৰ ভাব যেনে সকলক, ভাষাও তেনে পমি যোৱা হৈছে। এইটোৱেই জ্ঞান

মালিনী কিতাপখনত আচল করিত। এই অখণ্ড অনন্ত প্রাণময় জগতত খণ্ড শাস্ত্র প্রাণ সদায় প্রাণ বিচাৰি দিন-কণা। এই মায়ামুখ স্বার্থৰ প্রাণহীন জগতত প্রত্যেক হৃদয়েই যেন থাকি থাকি এখন হৃদয় বিচাৰি কান্দি উঠিছে—

“এটুপি চকুৰ লো।
 এখনি কোমল হিয়া,
 এষাৰি ‘আই দেহি’
 আৰু এটি হৃদয়নিয়া,
 —ইয়াৰ—উপৰি আৰু
 একোকে নালাগে মোক,
 ইয়াকে পালেই মোৰ
 গুচি যাব যত শোক।”

আমিও সমালোচনাৰ অন্তত প্রাণভৰি ইয়াকে কণ্ঠে কণ্ঠে কবিতা কবিতাতো “ইয়াৰ উপৰি আমাকো নালাগে একো।”

চৈধ্য

অভিমত

স্বভিমালা : এই স্তুতি পদ খিনি, শ্রীযুক্ত তৰুণ বাম ফুকন ডাঙৰীয়াই, তেখেত যেতিয়া মহাত্মা গান্ধীৰ অসহযোগ আন্দোলনত যোগ দিয়া হেতুকে এবছৰকাল শিলচৰ জেইলত বাস কৰিছিল, তেতিয়া লিখে। ইয়াত হিন্দুৰ এক বিৰাট পৰম পুৰুষৰে বিভিন্ন বিভাগ, বিভিন্ন বিগ্ৰহৰ মুঠ ৫৪টি স্তোত্র সন্নিবেশিত হৈছে। ফুকন ডাঙৰীয়াই এই স্তোত্র বিলাক যে বন্দী অবস্থাত অন্তৰৰ আধ্যাত্মিক প্ৰেৰণাতে উদগিৰিত কৰিছে, এই স্তোত্র বিলাকৰ প্ৰতিটিতে যে তেখেতৰ হৃদয় নিহিত ভক্তি বসৰ সঞ্চাৰ হৈছে, তাক তেখেতৰ ইংৰাজী ভাবৰ নবা শিক্ষিত মনোগিৰি ভেদ কৰি অহা পুৰণি সাঁচৰ ভকতীয়া ভাষাৰ নিজৰা ধাৰায়েই ভালকৈ প্ৰমাণ কৰি দিছে। ব্যাসদেৱে যেনেকৈ ভাগৱত ৰচনাৰ অন্তত অমূৰ্ত্তিৰ মূৰ্ত্তি কল্পনা কৰা দোষৰ ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা বিচাৰিছিল—ফুকন ডাঙৰীয়াইও এই বিবিধ দেৱ দেৱতাৰ স্তুতিবোৰৰ অন্তত শেষ স্তুতি—

“ৰূপ নাই প্ৰভু তথাপি তোমাৰ

অন্তৰত ৰূপ ধ্যান ;

বাক্যৰ অতীত জানিও তোমাক

স্তুতি কৰোঁ বহুমান।

সৰ্বব্যাপী তুমি জানিও নিশ্চয়

তীৰ্থাদিক যাও ঘনে ;

জ্ঞানকৃত মোৰ ই তিনি পাতক

কৰা প্ৰভু নিজগুণে।”

যুজি কৈ সাক্ষৰণি মাৰি হিন্দুৰ প্ৰকৃত আধ্যাত্মিক জ্ঞানৰ পবিত্ৰ

দি স্তোত্রাৱলীৰ সাৰ্থকতা সম্পাদন কৰিছে। আমিও “তথাস্তু” বুলি সহানুভূতি দেখুৱাইছোঁ।

“ৰঞ্জন”

(বিবিধ কৱিতাব পুথি)

শ্ৰীযুত চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ দ্বাৰা ৰচিত আৰু প্ৰকাশিত। দাম চৈধ্য অনা। ছপা ভাল। বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ সাহিত্য প্ৰতিভা আন্ধাৰ অসম সাহিত্যাকাশত আজিকালিৰ অসংখ্য খতোং বা জোনাকী পৰুৱাৰ দৰে বহুল ৰচনা কিতাপ পত্ৰেৰে এই ‘জলে, এই নাই’, কৈ জলা নাই যদিও তেখেত সঁচাকৈয়ে আমাৰ সাহিত্য গগনৰ ঐটি চন্দ্ৰই। সেই চন্দ্ৰৰ স্নিগ্ধ ৰশ্মিছটাই “ৰঞ্জন”, কাজেই ই সকলোৰে মনোৰঞ্জন নকৰি নোৱাৰিব। “স্বদেশ সেৱক”, “মথুৰাৰ অহিংসা”, “হাৱাকৰ” প্ৰভৃতি ব্যঙ্গ কৱিতা কেইটাক আমাৰ বৰ্তমান ৰাজনৈতিক জীৱনৰ ‘জ্বৰছ’ ফটো বুলি কলেও অত্যাুক্তি নহয়। কিছুমান বাক্যত সত্য ঘটনা মিলি গৈছে,—যেনে মথুৰা যেতিয়া অসহযোগ কৰি ফাটেকলৈ যাবলগীয়া হয় তেতিয়া—

“এনেতে হঠাৎ বাহ তিবোতাবে
কাছাৰি সোমাই আহি
মথুৰা পত্নীয়ে স্বামীৰ ডিঙিত
মালা পিন্ধালেহি হাঁহি।
জোলোকা জোলোকে উঠিল ঘনাই
উকলি গগন ফালি,
জয় ধৰনিৰেই মিচিলখনত
খলকি লাগিল খালি।
মথুৰা তেতিয়া বহু এজনক
কাষলৈ মাতি নিলে,
নিজে লিখি ধোৱা মথুৰা পত্নীৰ
বাণীটো ছপাব দিলে।”

প্ৰভৃতি কথাবিলাকত অথৰে আথৰে সঁচাৰ প্ৰমাণ। বাকীবিলাক
কৰিতাত আমাৰ সামাজিক আৰু সাহিত্যিক জীৱনৰ সুন্দৰ সুন্দৰ
প্ৰতিবিশ্ব উঠিছে। “অসমীয়া ভাষা” বোলা কৰিতাটো আমাৰ
অনেক মুখেন মাৰিতং সাহিত্যিকৰ ছবছ আকৃতি। উদাহৰণ
স্বৰূপে—

Nasty ভাষাৰ কথাও নাভাৰোঁ

Waste নকৰোঁ কাল ,

লোকৰ জগবৰ খুচৰি খুচৰি

Society কৰিম ভাল।”

এনেবিধ শিক্ষিত লোকৰ সংখ্যা এতিয়াও নিচেই তাকৰ নহয়।
‘বঞ্জনৰ’ ছবি কেইটাই সঁচাকৈয়ে মনোবঞ্জন কৰিছে।

শঙ্কৰধ্বনি : শ্ৰীযুক্ত বিনন্দ চন্দ্ৰ বৰুৱাৰ দ্বাৰা ৰচিত। কিতাপ খনিত
২৭টা কৰিতা আছে। প্ৰায়বিলাক কৰিতাই জাতীয় ভাৱৰ।
শঙ্কৰধ্বনিত কবিয়ে অন্তৰৰ যি ফুকাৰ দিছে—সেই ফুকাৰত কবিত্বৰ
অনন্ত উৎসৰ গম ধৰিব নোৱাৰিলেও একেবাৰেই কবিত্ব বিৰাজিত
নহয়। অৰ্থাৎ শঙ্কৰধ্বনি শুনিলে সমুদ্ৰ গৰ্জনৰ ক্ষীণ আভাষ লাভ
কৰিব পাৰি। এটাইবিলাক—কৰিতাৰ ভিতৰত “শ্মশান” বোলা
কৰিতাটোৱেই ভাবে ভাবাই বৰ মনোৰম হৈছে, কবিত্বৰ সুন্দৰ পৰিচয়
ভাত ওলাই পৰিছে। এই কৰিতাটিয়ে কবিৰ কণ্ঠতে কণ্ঠ মিলাই
আমাকো কবলৈ উদগনি দিছে—

“সমগ্ৰ বুকুৰ বক্ত উথলি দেশত আহক

—জাতীয় প্ৰাণ

পৰ্ব্বতে পাৰণ্ডে মুখৰিত কবি ফুটক মুখত

জাতীয় গান—।

নিজৰ স্বৰ্গ নিজৰ দেশত কৃষকে লক
বলেৰে আনি,
অস্তুপৰক দুখীয়াজনৰ বন্ধু শোষণ
জাতীয় শ্লানি ।

* * * *

আহা অসমৰ শক্তি স্বৰূপা
সতী সাধৱী মাতৃ জাতি ,
সজোৱা তোমাৰ দেশৰ সৈনিক
আপোন হাতেৰে কপাহকাটি ।
বিজয়ী পুত্ৰ তোমাৰ গৌৰৱ, তোমাকো লাগে
তাকেহে আই,
সজাই পঠোৱা বিক্ৰমী সৈয়ক গোটেই জগতে
ধাকক চাই ।”

“শঙ্খধ্বনি”ৰ কবিয়েই যেন এই বিক্ৰমী সেনাৰ বিক্ৰমী কবি হৈ
আহ্বান ধ্বনিৰে অসমীয়া সাহিত্য ক্ষেত্ৰ নিনাদিত কৰি তোলে
আমাৰ এয়ে ঈশ্বৰৰ চৰণত প্ৰাৰ্থনা— ।

“পুৰ্ণিমা”—পত্ৰৰ কিতাপ । ত্ৰিযোগেন্দ্ৰ নাথ বাণা পাটগিৰি
প্ৰণীত । কিতাপখনত মুঠ ৩৪টা পত্ৰৰ সন্নিবেশ কৰিছে । পত্ৰবোৰ
সুন্দৰীয়া ল’ৰাৰ উপযোগী ৰচনা । বিশেষ উল্লেখযোগ্য পত্ৰ এটাও নাই
যদিও লিখকৰ ভাষাৰ এটা flow বা গতি আছে, লিখি থাকিলে
হয়তো কেতিয়াবা কবিয়েই ভুলুকি দিবহি পাৰে । ব্যাকৰণৰ ভুল
ভ্ৰান্তিও অনেক আছে, যেনে—

আত্মাকপে সকলোতে তুমি ভগৱান,
নব চিত্ৰ নিৰঞ্জন জীলা পূৰ্ণি ত্ৰিভুবন
বিবচয় বিবজ্জিত বন্দনা বৰণ ।

ইয়াত “বিবচয়” ক্ৰিয়াৰ কৰ্তা নাই, ‘বিবজ্জিত বন্দনা বৰণ’—
ইয়াৰে বা কি সমন্বয় হব পাৰে ? সেইদৰে—

“বিনিময় বিশ্বভূমি চৰাচৰ,
আদি অন্ত তোমাতেই তুমি ,

ইয়াত “বিনিময়” শব্দটো নিৰ্বৰ্ধক । এনে অনেক দোষ আছে ।
আশাকৰে’। লিখক এই সম্পৰ্কে ভবিষ্যতে বিশেষ সন্ধান হব ।

বীণা : নতুন অসমীয়া উপন্যাস, শ্ৰীমতী স্নেহলতা ভট্টাচাৰ্য্যৰ
দ্বাৰাই ৰচিত । শ্ৰীমতী ভট্টাচাৰ্য্য আজি ভালে দিনৰে পৰা আমাৰ
সাহিত্যত পৰিচিতা হৈ উঠিছে—সেই দেখিহে তেখেতৰ উপন্যাসৰ
সম্বন্ধে অলপ কবৰ মন গল । নহলে মহিলাৰ লেখা বুজি আওহেলা
কৰিও থব পৰা গ’লহেঁতেন । তেখেতে এই উপন্যাস প্ৰকাশৰ আগতে
গল্প প্ৰবন্ধাদি ৰচনাত নিজৰ যথেষ্ট বুদ্ধিমত্তা আৰু নিপুণতা দেখুৱাই
আহিছে, কিন্তু বীণাহে বীণাবাদিনীৰ হাতত উপন্যাস ৰূপে প্ৰথমেই
বিস্মৰীয়া হৈ বাজিল যেন লাগিছে । আনকি, পাতনিতে তেখেত এটা
বিস্মৰীয়া স্বাক্ষৰ দিছে—‘নানা কাৰণে মোৰ জন্মভূমি, আচাৰ ব্যৱহাৰ,
সমাজ, খেল-মেলাৰ বিষয়ে মই অনভিজ্ঞ’। আমি দেখাত বয়স আৰু
সংসাৰিক অভিজ্ঞতা আদি বেছি নোহোৱাত বাজে সাধাৰণ ভাৱেই
তেখেতে জন্মভূমিৰ কথা, আচাৰ ব্যৱহাৰ সমাজ খেল-মেলাৰ বিষয়ে
নাজানিবৰ একো কাৰণ নাই । কাৰণ, লেখিকা অসম কাননৰে
এপাহি সুগন্ধি ফুল, কৰবাৰ বননিত ফুলা বন-ফুল নহয়, যদি তেখেতে
নিজক বনফুল কিম্বা কোনো মহানগৰীৰ নিভৃত কক্ষত সজাই ধোৱা
ফুলদানিৰ ফুলবুলিও ভাবিছে, তথাপি সেই ফুলজাত হলে অসমীয়া,
আমি ভালকৈ চিনি পাওঁ । যদিহে উপন্যাস লিখিবৰ জোখায় লেখিকাৰ
জ্ঞান সঞ্চাৰ আৰু ব্যোবুদ্ধি ঘটাই নাই, তেন্তে সম্প্ৰতিকলৈকে তাক
নিজিখি গল্প গুজবকে কিছুমান কৰি লৈ মনোশৰীৰৰ পুষ্টিসাধন
কৰাহলেই ভাল আছিল ।

অসমৰ গাইবান্ধা সংবাদ ভাৰ্য্যকৈ নাজানিবৰ আমি লেখিকাৰ পক্ষে একো 'হেতু' বিচাৰি পোৱা নাই, কাৰণ তেখেত অসমীয়া গৃহস্থৰ ঘৰতে জাত, পালিত আৰু বৰ্দ্ধিত হৈ ঔপন্যাসিকা ৰূপে আজি পল্লৱিতা হৈ উঠিছে।

লেখিকা মহিলা। তেখেতৰ কোমল হাতৰ বীণাৰ কঠোৰ নিৰ্ম্মম সমালোচনা কৰি আমি কেতিয়াও কৃতিত্ব প্ৰদৰ্শনৰ স্পৰ্দ্ধা নকৰোঁ। বিজ্ঞতাবীয়া হৈ তললৈ থোৱা (Denationalized and degenerated) আমাৰ (মতা বিলাকৰ) ভাৱ ভাষা, আশা ভাৱসা ধৰ্ম্ম-কৰ্ম্ম সকলোৰে স্থল মহিলা সকলেই। গতিকে মহিলা লেখিকাৰ ভাৱ ভাষাও যেতিয়া বাবে বজলুৱা হৈ ওলায়, তেতিয়া হলে আৰু আমাৰ জাতীয় সাহিত্যৰ ভবিষ্যৎ তেনেই অন্ধকাৰ হয়।

বীণাৰ বিন্দুৰ বিলাকৰ সম্পৰ্কে দৰ্কাৰ হলে তাৰ প্ৰত্যেক ডাল তাঁবেৰে কোনখিনি কেনে আৱাজ হৈছে বজাই শুনাৰ পৰা যায়। কিন্তু সম্প্ৰতি আমি 'বীণা' উপন্যাসৰ 'চৰিত্ৰ' ৰূপী সুববিলাকৰ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ নগৈ, আচল ভাষাৰ আৱাজটোকেই কেনে বিন্দুবীয়া হৈ বাজিছে আঙুলিয়াই দিব খুজিছোঁ—।

—“ঠাই টুকুৰাটো ভৰিৰ চোৱা ছিগা যেন তপত (১পৃঃ) অসমীয়া মাছ 'খুটুৰা', 'ঠাইডোখৰ,' প্ৰভৃতি শব্দ কলিকতাত গৈ কিয় টুকুৰা-টুকুৰ হৈ পৰে, আমি একো নুবুজোঁ। কলিকতাত আমিও বছৰ-চেৰেক আছিলোঁ—আন কি, আচল ঠাকুৰীয়া ভাষাৰ বায়ুমণ্ডলৰ ভিতৰতে। তথাপি মাত ভাষা এইদৰে পাহৰা নাই। 'তপত'টো বিশেষণ, গতিকে ঠাই টুকুৰাটো অৰ্থাৎ ঠাই ডোখৰতো 'তপত'—ব্যাকৰণ ভুল, ঠাই ডোখৰ তপত হোৱা উচিত আছিল।

'মৰতি' তাঁতকে বই (বৈ) থাকিবানে? (১ পৃঃ)—'মৰতি' বুলি সম্বোধন কৰিলে 'তই'ৰ ক্ৰিয়াহে বৰ্জিতা থাকে। অৰ্থাৎ 'থাকিবিনে'? বুলিলেহে স্বাভাৱিক শুনি।

“মেখেলাখন উলিয়াবৰ মনেবেহে এমাকো-হুমাকো মাৰিছোঁ”

(২ পৃঃ) ।—তঁাত এমাকো ছুমাকো নামাবে, এমোৰ বা ছুমোৰ বয় বা মাৰে । অসমীয়া মহিলাৰ তঁাত বোৱাবো একো ধাৰণা নোহোৱা দেখিলে বাস্তৱতে ববহুখ লাগে ।

‘মৰমৰ এটা আকৰ্ষণীয় শক্তি আছে । সেই কাৰণেই যেতিয়া ছজনৰ এজনৰ নানা বিৰক্তিকে মন প্ৰাণ তিতা কৰি দিবলৈ বিচাবে, তেতিয়াই পৰম্পৰে পৰম্পৰৰ উবুৰিয়াই দিয়া স্নিগ্ধ মৰম পাবলৈ লৰি আহে’ । এই বাক্যবিলাকৰ কৰ্ত্তা, হাবিঙ গৰু বিচৰাদি বিচাৰিও পাবলৈ নাই, এনে কৰ্ত্তা, কৰ্ম্ম, ক্ৰিয়া নোহোৱা বাক্য কিতাপখনত প্ৰায় পাতে পাতে ভৰি ভৰি আছে বুলিব লাগে । আনকি, এই দোষৰ বাবে কিতাপখন পঢ়োতে Proceed কৰিবৰ অৰ্থাৎ একেৰাহে পঢ়ি যাবৰ মনো নাযায় । কিবা ছৰ্বেষ্য ভাষা যেন লাগি জপাই থবৰহে মন যায় । “চকু ছুটা বীণা মুখৰ পিনে দাঙি ধৰি ছুখ গোপন কৰিবৰ বাবে ওলাই অহা উশাহটো ফুঁদি মাৰ নিয়াই ঢাকনিখন আকুৰি ইত্যাদি”—(৩ পৃঃ)

‘চকুছুটা’ দাঙি ধৰিবলৈ অসমীয়া মানুহে চকুক শিল যেন গধুৰ বুলি নাভাবে, চকু দি বা কেতিয়াবা চকু তুলিহে চায় ।

দীঘলীয়া উশাহটো ফুঁদি মাৰিবলৈ সি জুই ছাই নহয়, অসমীয়া মানুহে দীঘলীয়াকৈ জুমুনিয়া কাচে বা ছাবে—বৰ্ত্তমান অৰ্থত “মাৰনিয়ায়” ।

“সিদিনাতে দেখিলোঁ তোমাক ছিলাই কৰিব”—এনে বাক্য-ভঙ্গী অসমীয়ানে ? (৩ পৃষ্ঠা)

লাজে তেওঁক কৰ্ম্মমূলৰে পৰা গণ্ডহয়লৈকে বঙ্গা কৰি পেলালে (৫ পৃঃ)—কাণৰ পৰা গাললৈকে বোলাহেঁতেন সৌন্দৰ্য্যৰ কিবা হানি হলহেঁতেন জানো ? ভাষা ভাৱৰ স্বাভাৱিক উচ্ছ্বাস । ‘আকাশত বাতিপুৱা বেছি ওলাইছে’—এই কথাৰাৰ ‘প্ৰভাতত গগন মার্গত মাৰ্ভত উলিওৱা হৈছে’ বুলি কৈ সঙ্কট জ্ঞানৰ পৰিচয় দিব পাৰি ; কিন্তু সি

স্বাভাৱিক ভাষা অৰ্থাৎ ভাৱৰ লগত ভাৱ ৰখা ভাষা নহয়। এনে দোষ কিতাপখনত বৰ বেছি হৈছে—।

‘অগ্ৰজৰ শ্ৰান্ত অনাহাৰ জনিত মুখৰ পিনে চাই’ (৬ পৃঃ) সংস্কৃত কবোতেওঁ অসংস্কৃত হৈছে, “অনাহাৰ জনিত শ্ৰান্তমুখ” বুলিলেহে ব্যাকৰণৰ মৰ্যাদা থাকিব।

দেশকাল অৱস্থা ভেদে ব্যৱহাৰ—বিধিৰো লবচৰ সম্ভৱ। ঋষি শব্দৰ অৰ্থ তত্ত্বজ্ঞানী। ভাবিব লগীয়া মোৰ বহুত হৈছে, কাৰণ মোৰ ছোৱালীয়েই যে বিধৱা, ময়েই যে বাপেক’। (১০ পৃঃ)

এই বাক্য কেইটাৰ ভিতৰত পৰস্পৰৰ অৰ্থৰ একো মিল নাই। মাজতে ‘ঋষি শব্দৰ অৰ্থ তত্ত্বজ্ঞানী’—ইয়াৰ তত্ত্ব কি ?

‘ছোৱালীয়েই যে বিধৱা ময়েই যে বাপেক’—ইয়াত ছুটাকৈ ‘যে’ ই কি গৃঢ় ভাবাৰ্থ Suggest অৰ্থাৎ ব্যঞ্জনা কৰিছে বুজিব নোৱাৰি।

“ৰাগীৰ বৈধব্যৰ কেই দিন মান পাছতেই ত্ৰাতৃস্পুত্ৰীৰ কপাল ভঙ্গাৰ কাৰণে কপালত কৰাঘাত কৰি এদিন অকস্মাতে ককায়েকৰ দাবীলৈ এই সংসাৰত প্ৰবেশ কৰেহি”। (১১ পৃষ্ঠা)

‘ত্ৰাতৃস্পুত্ৰী’, ‘কপাল ভঙ্গা’, কপালত কৰাঘাত’ প্ৰভৃতি শব্দ অসমীয়া মহিলাৰ মুখত নুশুৱায়।

‘চিন্তাৰ ধাৰা লাহে লাহে ক’ত কোনখিনিৰ পৰা আৰম্ভ হৈ কলৈ যে যায়, ইয়াৰ গতিশীল গমনৰ খোজৰ ইতিহাস মানৱ মনোবৃত্তিৰ ওচৰত একোবাৰেই অজ্ঞাত’ (৩৩ পৃঃ)। এই বাক্যটোৰ অৰ্থ কি ? গতিশীল গমনৰ খোজৰ ইতিহাস” মানেই বা কি বুজাইছে ? তাৰ ইংৰাজী তৰ্জমা— ? কৰিলে এনেকুৱাহে হব— ! “A History of walks of moving movement.”

‘চকুৰ পানীয়ে লোভক ভহাই দিয়ে’ (৩৪ পৃঃ)

লোভক মানে জানো পানী নহয় ! উমানতে কোনো শব্দৰ প্ৰয়োগ কৰাটো সাহিত্য চৰ্চাৰ ভাঙ্গৰ দোষ।

‘কল্পিত হস্তে চিঠিখন লালি অসম্ভৱ দোলায় মান চিত্তেৰে পঢ়িলে,
(৫৩ পৃঃ) এই বোৰ বাক্যভঙ্গী জানো অসমীয়া ?

“যি পিনেই নয়নৰ পচাৰ মেলা যায়, সেই পিনেই ধুনীয়া”—
(৫৫ পৃঃ)। পচাৰ নেমেলে পচাৰ মাৰেহে। “চকুৰ পচাৰ” বোলা
হলেই থিক থাকিলহেঁতেন।

“সুৰিত ওষ্ঠাধৰ এনেকুৱাই দৃঢ়তা ব্যঞ্জক” (৫৬ পৃঃ)।
এই বিলাক তেনেই বঙলুৱা হৈছে। এনে দোষ কিতাপখনৰ পাতে
পাতে ভৰি আছে। লেখিকা অসমীয়া সাহিত্যত সুপৰিচিতা,
তেখেতে অলপ সাৱধান হৈ কলম চলালে মাতৃভাষাৰ মন্দিৰত পূজা
সেৱা দিবলৈ আন আন মহিলায়ো সুগম বাট দেখিব।

কিতাপখনৰ ভিতৰৰ নাযক নাযিক। আদিৰ যি চিত্ৰ অঁকা হৈছে,
সি কিবা মুখ চকু ভালকৈ দেখিবলৈ নোপোৱা অস্পৃশ্য ‘বায়োস্কোপ’ৰ
দৰে লৰা ঢপৰা কৰি হাত ভৰি এছাৰি ফুৰা মানুহ যেন দেখা গৈছে
মাথোন, নাই যেন সিহঁতৰ মুখত আচল মাত, নাই যেন দেহত
জীৱন। ভাষাৰ খলকনিৰ মাজত আচল মানুহবোৰ কৰবাত বুৰি
তলগৈ আছে। ভুমুক ভামাক কৈ ওলাই মাথোন বুৰবুৰনি
তোলে।

সেই দেখিহে কৈছোঁ যে ‘বীণা’ৰ লেখিকাই প্ৰথমেই উপজ্ঞাস
বচনাত হাত নিদি কিছুমান দিনলৈ সৰু-সুৰা গল্প বচনাৰ কমাৰ-শালতে
নিজৰ কলা-শক্তি বা সাহিত্য প্ৰতিভাটো গঢ়ি লোৱা হলে পাছত
উপজ্ঞাসৰ সোনাৰি শালত দি নাটক উপজ্ঞাসকণী নানা সাহিত্যৰ
সুৱৰ্ণ অলঙ্কাৰ উলিয়াব পাৰিলেহেঁতেন কি জানি— ! আমি এই
অপ্ৰিয় সত্য প্ৰকাশি কোৱাত যেন লেখিকা ক্ষুব্ধ নহয়, তেখেতে যে
অসমীয়া সাহিত্যত আশান্তৰীয়া ভাৱে লাগিবলৈ ওলাইছে এয়ে
আমাৰ সৌভাগ্যৰ কথা, আমি মাথোন পথ নিৰ্দেশ কৰিবলৈহে এই
অপ্ৰিয় সত্য কৈছোঁ। কাৰণ, পোন প্ৰথমেই ‘বীণা’ৰ সুৰ ভাৱে ভাষায়

ইমান বিশ্ববীয়া হল যে তাক ধৰণ কৰি কৰণ সুখে বজালী কৰিব
ভাষাবে কবৰ মন যায়—

“কেন বা বাঁধিলে বেঙ্গুৰেৰ বীণা
যদি না বাঁধিতে জান”।

বাংপতা (লিখক—ঐবেণুধৰ শৰ্ম্মা) :

আজিকালি হেনো প্ৰগতি-সাহিত্যৰ দিন। গতিকে আজি-কালি
ভাৰতীয় সাহিত্যৰো মন্ত্ৰণক ‘বাচিয়া’হে, আৰু এই যুগটোও বোলে
কি বাষ্ট্ৰ, কি সাহিত্য, সকলোতে মাৰ্কস্ যুগ (Karl Marx) হে।
সেইদেখি ময়ো আজিকালি ‘মাৰ্কস্বাদ’কে আদি কৰি অনেক বাদ-
বিবাদৰ অধ্যয়নত “সোমাই নিজৰ মনতে নিজে ‘লেনিন কি ষ্টেলিন’
কিবা এটা হৈ চিন্তাবাজ্যৰ ন পতা ফুকনটো. হৈ বহি থাকোঁ।
এনেকৈ ন পতা ফুকন হৈ বহি থকাৰ ভালেমান দিনৰ মূৰত আজি
আপোনাৰ ‘বাংপতা’ লৈ পঢ়ি কেনে লাগিল জানে নে? ঠিক
আপোনাৰ ‘ফুলমতী কুঁৱৰী’ৰ দৰে—ছলমতীয়ে নিজৰ ৰাজ-পাযোভৰ
কাতিকে থৈ ভেৰছন খৰি পলাই গৈ মাকৰ-বস্তু, মাকৰ চকৰ ভাত-
আজ্ঞাকণ (চকৰ কাণত লাগি থকা কৰ্কৰা ভাত আৰু মাছৰ ফিছা
যদিও) খাই আহিলত যেনে লাগি চাংমায়ে বান্ধি দিয়া ব্যঞ্জনৰ
সোৱাদ তেওঁ পাহৰি গৈছিল,—ঠিক তেনে লাগিল। আপোনাৰ
‘বাংপতাই’ সঁচাকৈয়ে মাতৃ-মন্দিৰৰ জেউতি চৰাইহে।

মোৰ মনত আমাৰ বৰ্ত্তমান সাহিত্যৰ ভাষা সম্বন্ধে সদায় একেধাৰ
কথা খেলাই থাকে। তাকো আজি আপোনাৰ ‘বাংপতা’ পঢ়ি প্ৰকাশ
কৰিবৰ চল লাগিল। সেইধাৰ কথা হৈছে—সাহিত্যৰখী স্বৰ্গীয়
ৰেজৰকৱা, সত্যনাথ বৰা, আৰু সাহিত্য পেঞ্চন ভোগী ঐয়ুড
গোহাঞি বৰুৱা প্ৰভৃতি আগৰ চান্ধ অসমীয়া সাহিত্যিকক এৰি

এৰ্ত্তমানত আপোনাৰ গল্প বচনাই (Prose writing) বিস্তৃত অসমীয়া গল্পৰ চানেকি (Model of Chaste Assamese)। আপোনাৰ লিখাৰ সঁজুলি যেনেকৈ তেনেই অসমীয়া, আপোনাৰ ভাষাও তাৰ লগত ভাবে-ভঙ্গতিয়ে বজিতা খাই যোৱা অতি বিতোপন অসমীয়া। অসম বুৰঞ্জী আৰু পুৰণি অসমীয়া জীৱনেই আপোনাৰ লিখাৰ এপিনে যেনেকৈ স্বার্থ-বিষয়-বস্তু (Subject matter), আনপিনে তেনেকৈ সেয়ে আপোনাৰ বচনাৰ স্বার্থ প্ৰাণবন্তও।

“বাংপতাৰ আখ্যান কৈইটিৰে চেমনীয়া ল’ৰা-ছোৱালীক মাতৃ-ভূমিক ভাল পাবলৈ শিকোৱা”—আপোনাৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য—সহজ-সবল মন্থস্পৰ্শী বচনাই নিশ্চয় সফল কৰিছে। এনেকুৱা আৰু খনদিয়েক ‘বাংপতা’ৰে আপুনি আমাৰ ভাষাৰ মাতৃ মন্দিৰৰ জেউতি চৰাবলৈ আগ বাঢ়িব বুলি হেঁপাহ-চকুৰে বাট চাই বলোঁ।

‘পৰাগৰ ভাৱ’ :

এই কিতাপখনি কিছুমান গীতৰ সমষ্টি। গীতৰ সমালোচনা কৰিবৰ হলে বচনাখিনি গীতত অৰ্থাৎ সুৰত পালেহে সমালোচকে তাৰ পূৰ্ণৰূপ উপভোগ কৰিবলৈ আৰু মতামত প্ৰকাশ কৰিবলৈ সুচল পালেহেঁতেন। গতিকে কিতাপখনিৰ বচনাৰ ‘হেডিং’ (Heading) অৰ্থাৎ শিৰোনামাবিলাকৰ লগতে সুৰৰ নাম সংযোগ হৈ থকা হলেহে ‘গীতিমালিকাৰ’ নামৰ লগতো বজিতা খালেহেঁতেন ‘পৰাগৰ তান’ লিখকে নিজেই কৈছে “শিল্পীসকলৰ ওচৰত মোৰ প্ৰাৰ্থনা যেন তেখেতসকলে গীতিবিলাকত ভাবৰ লগত সম্পৰ্ক ৰাখি সুৰ যোজনা কৰে।’ ছন্দৰ বিষয় এই সমালোচক গীতিবিলাকৰ ভাবৰ লগত সম্পৰ্ক ৰাখি সুৰ যোজনা কৰিব পৰা গীতিশিল্পী নহয়।

গতিকৈ এতিয়া কিতাপখনিৰ বচনা আমি উমানতে গান বুলি ধৰিছোঁ যদিও ত্ৰাক পঢ়োঁতে ঠিক গানৰ সুৰত গাব পৰা নাই। গান

আক করিতাব যদিও ভাই-ভনীৰ সম্বন্ধ (Sister arts) তথাপি
হুয়োৰে ব্যক্তিহু কিছু সুকীয়া, গানৰ প্ৰাণেই হৈছে সুৰ, তাৰ কথা-
বিলাক সুৰেহে বেছি প্ৰাণৱন্ত কৰি দিয়ে। আন এটা কথাৰে, সুৰৰ
আকাশত, সুৰৰ বতাহত, গানৰ কথাবোৰ, শব্দবোৰ কমোৱা তুলাবোৰ
যেনেকৈ বতাহত উৰে, তেনেকৈ উৰিবলৈ ধৰে। এটা ককণ ভাবৰ
গান পূৰবী সুৰে যেনেকৈ জীৱন্ত কৰিব, ভৈৰবী সুৰে তেনেকৈ তাক
মৃতপ্ৰায়হে কৰি দিব।

কৱিতাতো সুৰ আছে যদিও, কৱিতা ভাব, ভাষা ছন্দ (ছন্দজাত
সুৰ) এই তিনিওৰে একাত্মিক প্ৰকাশ। এটা কথাৰে কৱিতা
Thought, music and picture অৰ্থাৎ ভাবধৰ্মী, গীতধৰ্মী আক
চিত্ৰধৰ্মী। কৱিতাৰ প্ৰাণ ভাব, তাক প্ৰকাশ কৰে ঘাইকৈ ভাষাইহে।
গতিকে কৱিতাৰ প্ৰধান সম্বল ভাষা সিমান নহয়, যিমান তাৰ সুৰ,
বাগ, তাল, মান প্ৰভৃতি। ৰবীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ অনেক কৱিতা যদিও
গান, সেইবিলাক গান হিচাপে যিমান জীৱন্ত, যিমান মধুৰ, কৱিতা
হিচাপে সিমান নহয়। উদাহৰণ স্বৰূপে—

অমল ধবল পালে লেগেছে

মন্দ মধুৰ হাওয়া,

দেখি নাই কভু দেখি নাই কভু

এমন তৰণী বাওয়া।

(গীতাঞ্জলি)

উক্ত কৱিতা কাঁকি গানত যিমান জীৱন্ত, যিমান মধুৰ কৱিতাত সিমান
নহয়। কৱিতাত যেন সি ম্লান পৰি যায়। সেইদৰে—

“তোৰা শুনিছ্ নি কি শুনিছ্

তাৰ পায়ের ধ্বনি—

সে যে আসে আসে আসে।” (গীতাঞ্জলি)

উক্ত পদ কাকি গানত সুবৰ জালিমাৰে যেনে হৃদয়গ্ৰাহী হৈ নৈব তবল গতিৰে ধ্বনি তুলি বৈ যায়, কৱিতাত সি যেন শুকাই বাস হৈ গল্পৰ শাৰীলৈহে নামিব খোজে। (এইখিনিতে উক্ত থাকে যে আমি ঠাকুৰৰ উক্ত কৱিতা গানতো শুনিছোঁ।)

আচল কথা ববীন্দ্ৰনাথৰ গীতাঞ্জলি গানৰে কিতাপ, গান হিচাপেই গীতাঞ্জলিত ৰচনাবোৰ লিখিছিল। সেই কাৰণে তাৰ নামো দিছে ‘গীতাঞ্জলি’। সেইদৰে কবিতাৰ ‘গীতালি’ও গানৰে কিতাপ। অৱশ্যে তাত যে কবিতাও ভৰপূৰ হৈ আছে সি নিঃসন্দেহে। আনপক্ষে ঠাকুৰৰ কিছুমান গান অৱশ্যে কৱিতাও সেইটো ববীন্দ্ৰনাথৰ অদ্ভুত প্ৰতিভাৰ পৰিচয়। কিন্তু ববীন্দ্ৰনাথৰ সবহ ভাগ কৱিতাই গান নহয়। ‘উৰ্বশী’ বা ‘তাজমহল’ (সাজাহান) কৱিতাহে গান নহয়, গান কবি গাবও নোৱাৰি।

*

*

*

বৰ্ত্তমান ‘পৰাণৰ তান’ গানৰ কিতাপ, নিৰ্ভাজ কৱিতাৰ কিতাপ নহয় ; অৱশ্যে গান হলেও তাত কবিতা নিশ্চয় থাকিব লাগিব। গান বা গীত কবিতাময় হলেও ৰূপত সি কৱিতাৰ পৰা কিছু বেলেগ। ‘পৰাণৰ তান’ৰ গীতবোৰ আগৰে পৰা বহুল প্ৰচাৰ হৈ আমাৰ কাণত পৰি থকা হলে আমি এইখিনি কথা কব নালাগিলে হেঁতেন।

‘পৰাণৰ তান’ক আমি সুৰেৰে উপভোগ কৰিব নোৱাৰি তাৰ বহুখিনি সৌন্দৰ্য্যৰ পৰা হয়তো বঞ্চিত হৈ পৰিছোঁ। কবিতা হিচাপেই ক’লে . ‘পৰাণৰ তান’ৰ চিনাকি দিওঁতাৰ ভাষাতেই কব পাৰি যেন “গীত কেইটিটি এটি ককণ সুৰ বহুল ভাবে আছে। লেখকে যেন চাৰিওফালে বিবাদৰ ডাৱৰ দেখা পাইছে।” এই বিবাদৰ ডাৱৰেই তো আনন্দৰ পূৰ্ণচন্দ্ৰ ঢাকি ঢাকি ধৰি তালৈ এটা অনিবাৰ ধাউতি, অনিবাৰ হেঁপাহৰ সৃষ্টি কৰে। পৰাণৰ তানতো কবিতা এই ধাউতিৰ পৰিচয় বিপিকি জিলিকি উঠিছে। যেনে :

“হেবা মোৰ প্ৰিয়
 গোৱা এটিবাৰ গান”
 মকৰ বুকুত উঠক জোৱাৰ
 লৈ যক উটুৱাই
 জডতা প্ৰাণৰ ।
 সি সুবত গোৱা
 গীতটি তোমাৰ
 মনভুলা পৰাণৰ তান ॥
 এই ছুনিয়াৰ ছুদিন জীৱন
 দিয়া আজি খুলি দ্বাৰ
 তোমাৰ গীতৰ ,
 ভবক পৃথিৱী সুৰে সুৰে
 বৈ যক নিজৰা প্ৰাণে প্ৰাণে
 আজি প্ৰাণে প্ৰাণে
 গীতৰ প্ৰাণেই মোৰো প্ৰাণ হায়
 মন ভুলা পৰাণৰ তান ॥”

মুঠতে কলে ‘পৰাণৰ তান’ যেন কিবা বিবহৰ তান, বিবহৰ তান
 মানে প্ৰেমৰ তান । সেই দেখি তেওঁ বিশ্ব প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্যত, বৰ্ষাৰ
 মেঘধ্বনিত, নৈ নিজৰাৰ কলকলনিত, ফুলি কেতেকীৰ মাতত অস্তৰৰ
 যেন বিবহৰ ধ্বনিৰে প্ৰতিধ্বনি শুনিছে, প্ৰেমাঙ্গদক যেন য’তে ত’তে
 বিচাৰি ফুৰিছে । কবি ববীশ্ৰনাথে গাইছে :—

“যদি প্ৰেম দিলেনা প্ৰাণে
 কেন ভোৰেৰ আকাশ ভৰে দিলে
 এমন গানে গানে,
 কেন ফুলেৰে শয়ন পাতা,
 কেন ভাবাৰ মাজা গাঁথা
 কেন দখিন হাওয়া গোপন কথা
 জানায় কাণে কাণে ।”

অৰ্থাৎ যদি মোৰ অন্তৰত প্ৰেম নিদিলা, তেন্তে পুৱাৰ আকাশখন ইমান গানে গানে ভৰাই দিলা কিয় ? ওপৰত কিয় তৰাৰ মাল্য গাঁথিলা আৰু তলত কিয় ফুলৰ শয়ন পাতিলা, আৰু দখিন বতাহে আহি কাণে কাণে গোপন কথা জনায়হি কিয় ? প্ৰকৃতিৰ চাৰিওফালে গছে ফুলে ইমান সৌন্দৰ্য্যৰ পয়োভৰ কিহৰ ?

বাস্তৱতে অন্তৰত প্ৰেম নাথাকিলে বাহিৰত সৌন্দৰ্য্যৰ একো অৰ্থই নাই, সৌন্দৰ্য্যই প্ৰেম জগায়, প্ৰেমে সৌন্দৰ্য্য বিচাৰে। ‘পৰাগৰ তানে’ এই কথাকে যেন বিবহৰ অনুভূতিৰে পৰোক্ষ ভাবে হলেও ঘোষণা কৰিব খুজিছে।

জগতৰ চৰম প্ৰেম, চৰম সৌন্দৰ্য্য কি সেইটোৱেই হৈছে মানুহৰ জীৱনত বিৰাট বহুত্ব। সেইটোৱেই প্ৰেমিকৰ সেইটোৱেঃ ভকতৰ, সাধকৰো সাধনা। ‘পৰাগৰ তান’ অজ্ঞাতসাৰে হলেও সীমাৰ ভিতৰে-দিয়েই সেই অসীম অনন্ত লৈক। একোবাৰ বেভা মেলিছে যেন লাগে। যেনে :

“(প্ৰভু) তুমি সাগৰ মাজৰ তৰী
এই জীৱনৰ বিয়লি পৰত
দিবা পাৰ কৰি ॥

*

*

*

বিদায় পৰত আন্ধাৰ পথত
নিবা মোক হাত ধৰি ॥”

মুঠতে ‘পৰাগৰ তান’ আমাৰ সাহিত্যত বিবহীৰ অন্তৰৰ ককণ উল্কাসৰ এটি ধুনীয়া গীতি অৱদান হৈছে বুলি ক’ব পাৰি। আমি কবিতাৰ উদ্ভবোদ্ভৱ উল্লি কামনা কৰোঁ। অৱশেষত কিতাপখনিত অ’ত ত’ত বৈ যোৱা দুই এটা ব্যাকৰণগত দোষৰ কথা আঙুলিয়াই দিয়াটোও উচিত হ’ব যেন পাওঁ। অসমীয়া ভাষাত প্ৰথম বিভক্তিব আৰু সৰ্বহ ঠাইতে ২য় বিভক্তিব ক্ৰিয়াপদবিলাকৰ সদায় অল্পনাসিক

উচ্চারণ হয়, যেনে : কৰোঁ খাওঁ, উঠোঁ, বহোঁ, আছোঁ, আহিছোঁ, গৈছোঁ, আহাঁ, যোৱাঁ, খোৱাঁ, কৰাঁ ইত্যাদি। সেই বুলি ক্ৰিয়া নিজেই অন্বনাসিক বৰ্ণ হলে তাৰ মূৰত চন্দ্রবিন্দুটো আৰু উঠিব নালাগে। ‘ন’ আৰু ‘ঞ’ নিজেই অন্বনাসিক বৰ্ণ, সেই দেখি ‘জানো’ ক্ৰিয়াটো ‘জানোঁ’ লিখা ভুল। সেইদৰে ‘ভূঞা’ক ‘ভূঞা’ লিখা ভুল। ‘পৰাণৰ তান’ত উক্ত নিয়মৰ ব্যতিক্ৰম ঘটিছে। যেনে :

ন কৰে শীতল কাৰো প্ৰাণ

জানোঁ জানোঁ (২৫ পৃঃ)

হোৱা উচিত, ‘জানো জানো’।

জাগা জাগা জাগা

অলস ঘুমতি তেজি জাগা (১ পৃঃ)

বলা বলা বলা আশুৱাই (২ পৃঃ)

হোৱা উচিত,—‘জাগা জাগা আৰু ‘বলা বলা’।

হেৰা মোৰ প্ৰিয় গোৱা এটি বাৰ গান

দিয়া আজি খুলি দ্বাৰ। (৩৫ পৃঃ)

হোৱা উচিত,—‘গোৱা’ আৰু ‘দিয়া’।

উক্ত নিয়মৰ ব্যতিক্ৰম গোটেই কিতাপখনতে হৈছে।

‘তুখুনি মাতৃ তোমাৰ মাতে’

হোৱা উচিত,—‘তুখুনী বা তুখিনি’।

বাউলি ধবাত বাধে (২৫ পৃঃ)

হোৱা উচিত,—‘বাউলী ধবাত’।

নৱ ঘনশ্যাম সুন্দৰ বয়ন

হেৰিয়া পাগল মতি (৬৭ পৃঃ)

‘হেৰি’টো অসমীয়া ক্ৰিয়াপদ নহলেও, মিত্ৰ শব্দৰূপে তাক অসমীয়াত সন্মানেও তাৰ কণটো বঙলা নহৈ অসমীয়া অৰ্থাৎ ‘হেৰিয়া’ নহৈ ‘হেৰি’ হলেই ভাল আছিল। হেৰি যি পাগলমতি বা হেৰি-ই পাগল মতি বুলিলেও সুজ্ঞাব্য হব নিশ্চয়।

কিতাপখনিৰ কাগজ আৰু ছপা ভাল—সুস্পষ্ট। বেটুপাতো মনোৰমেই হৈছে। আমি ‘পৰাণৰ তান’ৰ বহুল প্ৰসাৰ কামনা কৰোঁ।*

“ভুলৰ সমাধি” :

শ্ৰীযুত প্ৰেমধৰ ৰাজখোৱাদেৱৰ “ভুলৰ সমাধি” বোলা উপন্যাস-খনিৰ এটা সমালোচনা (অভিযন্ত ?) লিখি দিব লাগে বুলি ৰাজখোৱাদেৱে মোলৈ কিতাপখনি পঠিয়াইছে। উপন্যাসৰ সমালোচনা—ক্ৰমতাতকৈ মোৰ উপন্যাস উপভোগ—ক্ৰমতোহে কিছু থকা যেন পাওঁ। গতিকে মোৰ কথাবিলাক ঠিক সমালোচনা নুবুলি অভিযন্ত বুলিলেহে কিজানি বেছি খেও খাব।

ৰাজখোৱাদেৱৰ “ভুলৰ সমাধি” সঁচাকৈয়ে আমাৰ ভাষাত এখনি উপভোগ্য উপন্যাস হৈছে। পাতৰ আঁৰত বৰ লাওটো লুকাই থকাৰ দৰেই ঔপন্যাসিক ৰাজখোৱা যে আমাৰ মাজত লুকাই আছিল, “ভুলৰ সমাধি” যে আমাৰ এই লুকাই থকা ভুলটোৰ সমাধি ঘটালে।

কাব্য, নাটক, উপন্যাস এই তিনিবিধ ৰচনাই সাহিত্য (Proper literature)। নাটক দৃশ্যকাব্য। সেই দেখি উপন্যাসক কোনো কোনোৱে “পকেট থিয়েটাৰ” বা “ক্ষুদ্ৰ নাট্যবেশ্য” বুলিও অভিহিত কৰে। কাৰণ উপন্যাসৰ ঘটনাৱলী গঢ়ি উঠে কেইটামান চৰিত্ৰক আশ্ৰয় কৰি। অনেকে কয়—উপন্যাসত ঘটনাইহে মুখ্য, চৰিত্ৰ সৃষ্টি গৌণ। আমাৰ মনেৰে ঘটনা আৰু চৰিত্ৰ পৰস্পৰ নিৰপেক্ষ নহয়—এটাৰ লগত আনটোৰ নেবানেপেৰা সম্বন্ধ। চৰিত্ৰই মকৰাজালৰ দৰে আপোনাৰ চাৰিওফালৰ ঘটনাৰ জাল বৈ ঘটনা প্ৰবাহৰ সৃষ্টি কৰে। “ভুলৰ সমাধি”য়ে ঘটনা আৰু চৰিত্ৰ সৃষ্টিৰ এই নেবানেপেৰা সম্বন্ধ সুস্বৰূপে দেখুৱাইছে। মীৰা, ইৰা, যুগেন, সুবিমল আদি চৰিত্ৰ

* আয়োজিত গ্ৰন্থখনিৰ লেখক শ্ৰীশঙ্কৰ বসুৰদাস (ভিনীচুকীয়া)।

লগত বঙ্গ-বিভাজন ঘটনা,—পূব পাকিস্তানৰ নিৰ্ম্মম ইতিহাস আদি মকৰা আৰু মকৰাজলৰ দৰেই সৃষ্টি হৈ প্ৰবাহিত হৈছে। যি দেশ, যি কাল, যি সমাজৰ উপগ্ৰাস লিখা যায়, সেই দেশ, কাল, সমাজৰ কচি, আচাৰ-ব্যৱহাৰ, ৰীতি-নীতিও উপগ্ৰাস ৰচনাৰ অপৰিহাৰ্য্য অঙ্গ। এই অঙ্গ বিলাকেৰে “ভুলৰ সমাধি”ৰ কাহিনীটিৰ পটভূমি যে অতি স্পষ্টভাৱে অঙ্কিত হৈছে, তাক পাতনিত ডাঃ নেওগদেৱে ভালকৈ দেখুৱাই দি কৈছে। নেওগদেৱৰ লগতে আমিও দোহাৰি দি কওঁ “মাজে মাজে উক দিয়। অসমত বঙালীৰ প্ৰশ্নই ঔপগ্ৰাসিকৰ মনত যথেষ্ট ঠাই অধিকাৰ কৰিছে আৰু এক প্ৰকাৰে সেই প্ৰশ্নৰপৰাই উপগ্ৰাসৰ ঘটনাসূত্ৰ আবস্ত হৈছে। এইখিনি লেখাই অনেকৰে সেই প্ৰশ্ন সম্পৰ্কীয় ভুল ধাৰণাৰ সমাধি সাৰ্থকভাবে ঘটাৰ পাৰিব বুলি বিশ্বাস হয়।”

“ভুলৰ সমাধি” এপিনে যেনেকৈ এই যুগৰ আমাৰ এটা সামাজিক পৰিস্থিতিৰ প্ৰতিধ্বনি যেন হৈছে, আনপিনে তেনেকৈ উপগ্ৰাসখন ধ্বনিত হৈ উঠিছে সাহিত্যৰ এটা চিৰন্তন সত্যৰে, নবনাৰীৰ অনাদি কালৰ সেই যুগ্ম আকৰ্ষণ, সেই প্ৰেমটোক কেন্দ্ৰ কৰি গঠিত হোৱা মানুহৰ বিচিত্ৰ মনস্তত্ত্ব, বিচিত্ৰ চৰিত্ৰ সৃষ্টিৰে। গ্ৰন্থকাৰ প্ৰেমধৰ যেন সেই প্ৰেমটো, সেই বহুশ্ৰুটো ধৰিবলৈ ওলাইছে, মনস্তত্ত্ব ঝঁহিয়াই বিচিত্ৰ চৰিত্ৰ সৃষ্টিৰে কিমান দূৰ সফলকাম হৈছে সেইটোতেহে তেওঁৰ ঔপগ্ৰাসিক প্ৰতিভাৰ পৰিচয়।

উপগ্ৰাসখনিৰ সৰ্বপ্ৰধান চৰিত্ৰ বা ঘাই নায়ক-নায়িকা (Hero and Heroine) ‘মৃগেন’ আৰু ‘মীৰা’কে বুলিব পাৰি। মৃগেনৰ চৰিত্ৰ সম্বন্ধে অলপ কবলগীয়া আছে। ডাঃ নেওগদেৱে কৈছে— “মীৰাৰ চৰিত্ৰ বহুলাই আঁকিবলৈ যোৱাৰ ফলত মৃগেনৰ গাত এছাটি ক’লা বং পৰিল। কিন্তু উপায় নাই, সি চৰিত্ৰটোৰ আগৰ ছবিখনৰ লগত কতো বেঙায়ে থকা নাই।” আমাৰ মনেৰে মৃগেনৰ আগ-ছোৱাৰ (মীৰাক প্ৰথম দৰ্শনত ভাল লগা বা ভাল পোৱা ছোৱাৰ)

মনস্তাত্ত্বিক বিশ্লেষণ সমগ্র চৰিত্ৰৰ লগত অলপ বঙাই থকা যেন লাগে। আদিৰ পৰা অন্তলৈকে যুগেনৰ চৰিত্ৰত একপ্ৰকাৰ চৰিত্ৰগত ঐক্য থাকিলেও তাৰ মনস্তাত্ত্বিক বিশ্লেষণত কিছু অসঙ্গতি দেখা যায়। ৰাজখোৱাদেৱে সম্ভৱতঃ শৰৎ চেটাৰ্জীৰ “গৃহদাহ”ৰ ‘অচলা’ চৰিত্ৰৰ দৰে যুগেনকো দেখুৱাব খুজিছে, কিন্তু ‘অচলা’ যেনেকৈ সদায় বাহিৰে অচলা হৈ থাকিও শেষত ভিতৰে সচলা হ’ল, যুগেন কিন্তু ঠিক তেনে নহয়। বিশেষ অচলা চৰিত্ৰ স্ত্ৰী চৰিত্ৰ, যুগেন চৰিত্ৰ পুৰুষ চৰিত্ৰ। স্ত্ৰী চৰিত্ৰ অতি দুৰ্জয় (স্ত্ৰীয়া: চৰিত্ৰং পুৰুষস্য ভাগাং দেৱা ন জানন্তি কুতো মনুষ্যাঃ) সেই দেখি শৰৎ চেটাৰ্জীৰ অচলা চৰিত্ৰৰ মনস্তত্ত্ব, অচলাক বাহিৰে নিমাত কৰি যোৱাত ভিতৰি খাপ খাই গৈছে। যুগেনে মীৰাৰ প্ৰতি প্ৰথমৰে পৰা যি অবাৰিত আকৰ্ষণটো অনুভৱ কৰিছে, সি তেওঁৰ প্ৰথম ছোৱাৰ আত্মবিশ্লেষণত ঠিকভাবে প্ৰকাশ পোৱা নাই যেন লাগে। যুগেনৰ প্ৰথম ছোৱাৰ আত্মবিশ্লেষণত যুগেনৰ মীৰাৰ প্ৰতি ভাল পোৱাটো যেন কিবা এটা ধৰিব চুব নোৱাৰা বহুস্তাৱৰহে (mystic feeling)। যুগেন যেন প্ৰথমে তেওঁৰ সেই আদি বসাত্মক প্ৰেম সম্বন্ধে নিজেই অচেতন (unconscious), অথচ কাৰ্য্যতঃ তাৰে ক্ৰিয়া হৈছে যুগেনৰ জীৱনত শেষত একেবাৰে ওলাই পৰালৈকে। জুইকুৰা দপ্‌দপ্‌কৈ নজলিলেও তাৰ চিমিক্‌-চামাক্‌কৈ জলি থকা আঙঠাৰ তাপ পোৱাটো স্বাভাৱিক। শেষদিনাৰ সেই ‘চুইচ’ টিপি ‘লাইট’ লুমাই দি যুগেনে মীৰাৰ হাতত ধৰাৰ ৰাতিৰ দৰে যুগেনৰ মীৰাৰ প্ৰতি জলি উঠা কামান্দি, প্ৰথম ছোৱাত সেইদৰে দপ্‌দপ্‌কৈ জলি মুঠিলেও তাৰ তাপ, তাৰ উমান আগছোৱাতো আৰম্ভৰে পৰা যুগেনে নিশ্চয় নাপাই থাকিব নোৱাৰে। অথচ আগৰ ডোখৰত যুগেনৰ নিজৰ আত্মবিশ্লেষণৰপৰা বুজা যায় যে তেওঁ যেন সেই সম্বন্ধে অচেতন—“শুদ্ধ বুদ্ধ অপাপবিদ্ধ।” লোকৰ আগত লাগে বোমেকৈয়ে যিহকে নকওক, নিজকে নিজে সেইদৰে ভবা আৰু কোৱাটো পুৰা বন্ধনত সজত নহয় নিশ্চয়। এম্বকাৰে প্ৰথম ছোৱাত

মৃগেনৰ মীৰাৰ প্ৰতি আকৰ্ষণ বৰ্ণাই যাওঁতে কৈছে—“মৃগেনৰ কিন্তু ইৰাৰ প্ৰতি থকা প্ৰণয় চিৰকাল একেধৰণেই আছিল। তেওঁৰ মনত অগাধ বিশ্বাস আছিল যে ইৰাই তেওঁৰ ওপৰত কোনো কুংসা ভাব (?-কুভাব—লিখক) বাখিব নোৱাৰে।”

মৃগেনে ভনীয়েকৰ নিচিনাকৈ মীৰাক জ্ঞান কৰি ভনীয়েকক দিয়াদি ইটো সিটো বস্তু বজাৰবপৰা আনি দিয়ে আৰু মীৰায়ো তাকে “দাদাই উপকাৰ দিয়া” বুলি ইৰাৰ আগত গোঁৱৰ কৰে।—মৃগেন ভেস্তে তেতিয়ালৈকে নিজৰ সম্বন্ধে সচেতন নহয়? পিচত আৰু এঠাইত গ্ৰন্থকাৰে কৈছে—“কিন্তু অযথা ইৰাৰ মনত সন্দেহ জন্মাত মৃগেনৰ মনত কিবা এটা জেদ ভাব আহি পৰিছিল।” “কিয় নাযাম—যাম। তাই সন্দেহ কৰিলেই হ’ল নেকি?” কিন্তু “মীৰাইঁতৰ ডালৈ যাওঁ বুলি পোনপটীয়াকৈ নগৈ আওপাক অবলম্বন কৰাৰ হেতু কি তাক কিজানি মৃগেনে নিজেই অল্পভৱ কৰিব পৰা নাছিল।” মনস্তত্ত্বৰ বিধান মতে মৃগেনে নিজে অল্পভৱ কৰিব পাৰিব লাগিছিল। গ্ৰন্থকাৰে তাৰ পাছত আকৌ কৈছে—“গৃহস্থজনে যদি নিজৰ ঘৰতে আলহী ৰূপে থাকিবলগীয়া হয়, তাতোকৈ কষ্টকৰ আৰু কি হব পাবে? তাতে যেতিয়া “কোৰাণ ক’ত” এইটোও মীমাংসা কৰিব নোৱাৰি দাম্পত্য কলহৰ ভয়ত নিজৰ তিৰোতাৰপৰা সঙ্কুচিতভাবে আলেঙে আলেঙে থাকিব লগীয়া হয়, বিবাহিত জীৱনত সেই কষ্টনো কেনে ভয়ানক তাক ভাবিবলৈ ইচ্ছা নহয়।” “কোৰাণ ক’ত” সেই কথা মৃগেনে নিশ্চয় নিজৰ মনতে মীমাংসা কৰিব পাৰিব লাগিছিল। আৰু কিছু পাছত গ্ৰন্থকাৰে আকৌ কৈছে—“আহৰি সময়ত ইৰাৰ স্থান হ’ল শয্যা আৰু মৃগেনৰ স্থান হ’ল বাবাম্মাত থকা ছেলনীয়া চকীখন। কিন্তু ছয়োৰে এনে মনোভাৱৰ বীজ ক’ত আৰু কি? সেই বীজৰ বিচাৰ কৰিলে বাকলি গুচাই পিঁৱাজৰ গুটি আৰু বিচাৰি পোৱা নযায়। ডেওঁবিলাক ছয়োৰো মনোমালিন্ত পৰ্য্যালোচনা কৰিলে একোৱেই বাখিব নহব। কিন্তু জাকেই বা কৰে কোনে, বুজায়

কোনে ? ইবাৰ মনৰ ভুল ভাবকে (?—লিখক) বা দুৰ কবি দিয়ে
কোনে ?”

আমি কওঁ—সেই বীজটো পিয়াঁজৰ দৰে বখলিয়াই নিলে শেষত
একো নোহোৱাটো তো নহয়, সেই বীজ যুগেনৰ প্ৰতি জন্ম আকৰ্ষণৰ
পাতৰ আঁৰতে লুকাই থকা নাই জানো ? যি বীজটো ওলাই পৰিল
গৈ যুগেনৰ আচৰণত সেই শেষ দিনাৰ বাতি “চুইচ” টিপি দি “লাইট”
নুমাই মীৰাৰ হাতত ধৰোঁতে সেইটোৱেই বীজ নহয় জানো ?
যুগেনৰ চৰিত্ৰ অঙ্কণত গ্ৰন্থকাৰে কৃতিত্বৰ পৰিচয় দিলেও এই মনস্তাত্ত্বিক
অসঙ্গতিটোৱে “যুগেন” চৰিত্ৰ উপভোগ কৰোঁতে কিছু বাধা নক্ৰমাই
নাথাকে ।

এইখিনি লিখি পঢ়োতেই মোৰ ওচৰত বহি থকা বন্ধু এজনে মাত
লগালে—“মনস্তাত্ত্বিক ফ্ৰয়েডৰ মতে যুগেনৰ মীৰালৈ হোৱা সেই যৌন
আকৰ্ষণটো (Sex urge) Subconscious state অত অৰ্থাৎ
মগ্নচৈতন্যত আছিল কি জানি ?” মই উত্তৰ দিলোঁ—“সেইটো হব
নোৱাৰে । ফ্ৰয়েডৰ মতে মানুহৰ যাবতীয় ক্ৰিয়া-কলাপৰে মূলত Sex
urge—যৌন প্ৰেৰণা বৰ্ত্তমান, কিন্তু সি এটাইবোৰতে Conscious
নহয়, সি থাকে অৱচেতন মনত (unconscious বা subcon-
scious state অত) । মাকে নিজৰ সকলো লৰাটোক চুমা খাওঁতেও
হেনো মগ্নচৈতন্যত সেই Sex urge লুকাই থাকে । কিন্তু মাকে
যেতিয়া লৰাক চুমা খায়, তেতিয়া তেওঁ আদি বসৰ আশ্বাদ নাপায়—
পায় বাৎসল্য বসবহে । পুৰুষৰ স্ত্ৰীলৈ হোৱা আকৰ্ষণ বা প্ৰেমটো
মগ্নচৈতন্যত লুকাই থকা নহয়, বৰঞ্চ সি হৈ জাগ্ৰত চৈতন্যৰ বস্তুৰূপে
দেখা দিয়ে ।

“ভুলৰ সমাধি”ৰ চৰিত্ৰ বিলাকৰ ভিতৰত “মীৰা” চৰিত্ৰই সকলো
কালৰপৰা বেছি প্ৰশংসনীয় হৈছে । আনবিলাক চৰিত্ৰ দৃষ্টিও ঠিকেই
হৈছে, অৰ্থাৎ যি যেনে হব লাগে প্ৰায় তেনেই হৈছে । প্ৰত্যেক
চৰিত্ৰকে অক্ষুণ্ণকৰি কবিতা মোৱাবিলেই যে “পদাৰ্থগতিক” (“অসম

বানীৰ” সমালোচনাত কোৱা হৈছে) হৈ হেয় হৈ যাব, তাৰ একো মানে নাই। লিখকে যেনেকৈ চৰিত্ৰ দেখুৱাব খুজিছে, তেনেকৈয়ে দেখুৱাব পাৰিছেনে নাই সেইটোহে বিচাৰ্য্য।

“ৰামবিলাস”ৰ চৰিত্ৰটো শবৎ চেটাৰ্জীৰ “চৰিত্ৰহীন”ৰ “বিহাৰী”ৰ ফুটতে উঠিছে বুলি কব পাৰি। মুঠতে ক’বৰ হলে “ভুলৰ সমাধি”য়ে ৰাজখোৱাদেৱৰ উপন্যাস ৰচনা ক্ষমতাৰ যথেষ্ট পৰিচয় দিছে, ঘটনাৰ বৰ্ণনা আৰু চৰিত্ৰৰ ৰচনা কৌশল সূনিপূৰ্ণভাবেই প্ৰকাশ পাইছে।

উপন্যাস ৰস-সাহিত্য। এই ৰসস্থিতিৰ লগত সমাজ বা দেশৰ হিতসাধনৰ সম্বন্ধ প্ৰত্যক্ষ ভাবে সিমান গণ্য নহয়। অৱশ্যে আজিকালি প্ৰচাৰ সাহিত্যৰ (Propaganda literature) দিনত সিও এটা উপন্যাসৰ চকুত লগা লক্ষণ হৈ উঠিছে। যদিও তাৰ মূল চিৰন্তন সাহিত্যৰ ওচৰত তেনেই নধৰ্তব্য।

“ভুলৰ সমাধি”ৰ শেষৰ ফালে ‘মীৰা’ৰ মুখেদি অসমীয়া ভাষাৰ মজল কামনাত প্ৰপেগেণ্ডাৰ সুৰ এটা বাজি উঠা যেন লাগে। পাৰিলে যত ভুলৰ সমাধিৰ ভাষা সম্বন্ধে দু-আষাৰমান নকলে হয়তো সমালোচনা অসম্পূৰ্ণ হব। উপন্যাসৰ ভাষা যিমান সম্ভৱ সহজ সবল, সাৱলীল,—সিমান ঘৰুৱা, সিমান স্বাভাৱিক হোৱা বাঞ্ছনীয়। ‘ভুলৰ সমাধি’য়ে বহুদূৰ এই নিয়ম বক্ষা কৰিছে যদিও অনেক সময়ত তাৰপৰা অলিঙ হোৱাও দেখা গৈছে। ১৩২ পিঠিত উক্ত —“পকা খৰিচাৰ স্বাদ আৰু গোন্ধটিয়ে অসমীয়া মাজুহৰ জিভাৰ পানী উলিয়ায় যদিও বাৰ বছৰীয়া পুৰণি বোগ উক্ৰ দিওৱাৰ প্ৰবাদ এটা আছে। চিনেমা দৰ্শন আমোদদায়ক আৰু কৃত্তিকৰ হলেও সেইদিনাৰ ছবিখনে ইবাৰ অন্তৰৰ বহুদিনীয়া পুৰণা জ্বলাবাতীৰ উক্ৰ দিয়ালে” এইখিনি সূক্ষ্মৰ ঘৰুৱা উপমাৰে দিয়া সহজ সবল স্বাভাৱিক অসমীয়া ঠাঁচৰ ভাষাৰ নিদৰ্শন স্বৰূপ হৈছে। কিন্তু সমগ্ৰ কিতাপখনিত এই স্বাভাৱিকভাবে বৈ যোৱা অসমীয়া ঠাঁচৰ বাক্য-ভাষাৰ ফুল-ফুল খনিৰ ঠাইত ঠায়ে ঠায়ে বঙালী বাক্যভাষা বা

সংস্কৃতীয়া শব্দবন্ধাব জলপ্রপাতব দৰে বাগবি পৰে যেন লাগে।
যেনে... “সেই চিন্তাক পৰিকল্পনালৈ কপাস্তবিত কবি এটা স্ত-
মীমাংসালৈ উপনীত হবলৈ যুগেনক সময় নিদি নিজাদেবীয়ে হাতৰ
কোমল পৰশ দি যুগেনৰ উন্মিলিত চক্ষু যুগল জাপ খুৱাই দিলে।”
“যুগেনৰ মেলখাই থকা চকু ছটা জাপ খুৱাই দিলে” বুলি কোৱা হলেও
চকু ছটাই জাপ খালেহেঁতেন। এনে দৃষ্টান্ত কিতাপখনিত অনেক
ঠাইতে পোৱা যায়। মাহুহৰ সাজপাৰ যিমান পৰিপাটি আৰু ধুনীয়া
হওক তাত বোকাৰ চিটিকনি পৰিলে যেনেকৈ সৌন্দৰ্য্য নষ্ট হয়,
সাহিত্যতো বচনা যিমান মূলবান, যিমানেই ভাল নহওক, সি যদি
ভাষা-অশুদ্ধ, ব্যাকৰণ-ভুষ্ট হয়, তেন্তে তাৰো সৌন্দৰ্য্য অটুত নাধাকে।
‘ভুলৰ সমাধি’ত ভাষাগত আৰু ব্যাকৰণগত দোষ কিছুমান মাজে
মাজে জল্ জল্ পট্ পট্ হৈ থকাত সৌন্দৰ্য্যবোধত আঘাত লাগে।
এইখিনিতে ছই এটা এনে বিকৃতিলৈ আঙুলিওৱা হ’ল মাথোন।

৪০ পিঠিত—“অপেশ্বৰী” হোৱাতনো বাধা কি? অৰিকল
অসমীয়া উচ্চাৰণ মতে লিখিলে “অপেচৰী” লিখিব লাগে, নহলে
সংস্কৃত “অপ্সৰী” লিখিব লাগে। ৫২ পিঠিত—“লিখাপঢ়া নজনা
মুখ্ সিহত। সেয়েহে সোনৰ দেশখন চাবখাব কৰিলে।”
ইয়াত “সেয়েহে” শব্দটো ‘সেইকাৰণে’ “সেইহে”ৰ ঠাইত ভুলকৈ
ব্যৱহাৰ হৈছে। আজিকালি অনেক লিখকে “সেয়ে” মানে “সেই
কাৰণে” অৰ্থত ভুলকৈ ব্যৱহাৰ কৰে। “সেয়ে” শব্দটো “যেয়ে”
শব্দৰ লগৰীয়া, যেনে—“যেয়ে ভালকৈ পঢ়িব সেয়ে পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ
হব।” ভুলৰ সমাধি’য়ে বহুবাৰ এই শব্দটো সেই দেখি” অৰ্থত
ভুলকৈ ব্যৱহাৰ কৰিছে। ১৬৯ পিঠিত “বিজ্ঞপাস্তক মিচিকনিবো
সীমাসংখ্যা নাই।” শব্দটো হব “বিজ্ঞপাস্তক’, কিন্তু বহু ঠাইত
ঘনে ঘনে এই ভুল শব্দটো ব্যৱহাৰ হৈছে। আকৌ “মীৰা লাকিতা”
নে “লাকিতা?” ২৮৪ পিঠিত “মন্ত্ৰমুখ সাপৰ জায়” নে সাপৰ
দৰে?

১২৬ পিঠিত “যি সি কথা উলিয়াই” নে “যেই সেই কথা উলিয়াই ?

২১২ পিঠিত “হলিউচিনেশ্যন” নে হেলিউচিনেশ্যন” (Hallucination) ?

২৭৮ পিঠিত—“ভাৰতবৰ্ষ হ’ল বিভাজন” নে বিভক্ত ?

২৮৪ পিঠিত—“যাহোক” নে যি হোক ?

৩০৫ পিঠিত—“কুৎসাভাৱ কথা নাছিল” নে কুভাৱ কথা নাছিল ?

৪৬১ পিঠিত—“সুইচটো টিপা মাৰি” অসমীয়াত “চুইচটো হব !
‘বাতায়নেদি’ নে থিডিকীয়েদি ?

৪৬৪ পিঠিত—‘আত্মহাস্তৰ কল্লোলধ্বনি’ নে অটুহাস্তৰ কলধ্বনি ।
আত্মহাস্ত বুলি এটা শব্দ নাই । অটুহাস্তহে সৰ্বজন বিদিত শব্দ ।

মন কৰিব লগা—ব্যাকৰণগত আৰু বাক্য যোজনাগত দোষ আৰু
দেখা যায় । গ্ৰন্থকাৰ ভবিষ্যতে এই সম্বন্ধে সচেতন হলে তেখেতৰ
ৰচনাত সোণত সূৰগা চৰিব ।

পোন্ধৰ

সাহিত্যৰ স্বৰূপ

সাহিত্য কাক বোলে, সাহিত্যৰ স্বৰূপ কি, এই কথা বুজোঁতে বুজোঁতেই সাহিত্য-জগতত বহু যুগ অতীত হৈ গৈছে, তথাপি অতি কম মানুহেহে আজিলৈকে তাৰ স্বৰূপ বুজিছে আৰু বুজাবলৈ সমৰ্থ হৈছে। আগৰ ডোখৰত form বা বহিৰাকৃতি লৈয়েই বহুত আলোচনা হৈ গ’ল, কিন্তু সেইবোৰৰ দ্বাৰা সাহিত্যৰ স্বৰূপ বসব আশ্বাদন কৰাটো সম্ভৱ নহয়।

ভাষা, লিখন ৰীতি (style), বহিৰাকৃতি (form), নাট বা কাব্যৰ গঠন (structure), উদ্দেশ্য (aim of a work of art), এটা বিলাক কথা বিশ্লেষণ কৰি অনেক সাৰগৰ্ভ আৰু মূল্যবান কথা উলিয়াব পাবিলেও সাহিত্যৰ স্বৰূপ এই বিলাকত ধৰা পৰা নাই।

ব্যাক্য বসাম্বকং কাবাং, এই শ্লোকত কাব্যৰ মূলশ্ৰুতি বা স্বৰূপৰ এটা ইঙ্গিত আছে যদিও কাব্য সাহিত্যৰ বহিৰাকৃতি (forms) লৈহে সংস্কৃত সমালোচক সকলে প্ৰধানতঃ আলোচনা কৰিছে।

ইংৰাজী ভাষাতো সাহিত্য সম্বন্ধে বিশদ আলোচনা হৈছে। ইয়াৰ্ছ’নৰ মতে সাহিত্য হ’ল “a record of the best thoughts” অৰ্থাৎ সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ চিন্তাবাশিৰ লিপিবদ্ধ বিৱৰণেই সাহিত্য। Stopford Brooke-অৰ মতে “The written thoughts and feelings of intelligent men and women arranged in a way what shall give pleasure to the world”. অৰ্থাৎ বুদ্ধিমান আৰু বুদ্ধিবৃত্তী পুৰুষ আৰু বৰশীৰ মনত আনন্দ লগাব পৰাকৈ লিখা ভিত্তি আৰু অনুকৃতিবিলাকেই সাহিত্য। ইত্যাদি ভূবি ভূবি সজ্ঞা

আছে, তথাপি এইবোৰত সাহিত্যৰ পূৰ্ণ স্বৰূপ উদ্ঘাটিত হোৱা নাই। আধুনিক literary critical method অৰ্থাৎ সাহিত্যিক প্ৰণালীৰ সমালোচনাৰ পৰা সাহিত্যৰ স্বৰূপ বুজিবলৈ ক্ৰমে সুবিধা হৈছে।

অনেকে কয়, সনাতন সত্য প্ৰকাশ কৰিব পৰা বচনাই সাহিত্য। কিন্তু সনাতন সত্য কি? অনন্ত ব্ৰহ্মৰ সনাতন সত্যৰ কথা এৰি, জাগতিকভাৱে সনাতন সত্যতো বহুত, আছে। $২+২=৪$ ছুয়ে ছুয়ে চাৰি, এইটোও জানো এটা সনাতন সত্য নহয়? পৃথিবীৰ নানা পৰিবৰ্ত্তন ঘটী সত্ত্বেও, সাগৰ পৰ্ব্বত, নগৰ সাগৰ হোৱা সত্ত্বেও জানো এই সত্যটো একেদৰে থকা নাই? তেন্তে শুভঙ্কৰী ধাৰাপাত বা পাটীগণিতো উৎকৃষ্ট সাহিত্য হয় নে নহয়?

$২+২=৪$, ছুয়ে ছুয়ে চাৰি হোৱা সত্যটোৰ দৰে জ্যামিতি, বীজগণিতৰ সত্যবিলাকো সনাতন সত্য হলেও, এইবিলাক মানুহৰ হৃদয়ৰ সত্য (inner truth) নহয়, অৰ্থাৎ এই সত্যবিলাকে এবাৰ জানি লোৱাৰ পিছত নিতৌ নতুন নতুন হৈ মানুহৰ মনত আৱেগ উদ্বেগ, বিস্ময় আনন্দ উৎপাদন নকৰে। এক আঘাবে কলে, they do not appeal to the emotion অৰ্থাৎ সিহঁতে মানুহৰ মনত বসব লহবী নোতোলে। কিন্তু সাহিত্যৰ কথা বেলেগ। সীতাৰ বনবাস আৰু অগ্নিপৰীক্ষা, নিৰ্ব্বাসিত যক্ষৰ বিবহ বেদনা, দুঃস্বপ্ন শকুন্তলা বা ৰোমিও-জুলিয়েটৰ প্ৰেমৰ কথা—ইডিপাছৰ মৰ্মভেদী হাহাকাৰ, চেটানৰ (Satan—Paradise Lost) নিজৰ মনতে গুজৰি-গুমৰি থকা মনঃকষ্ট আৰু ক্ষোভ—এইবিলাকে সিহঁতৰ সৃষ্টিৰ প্ৰথম দিনা মানুহৰ মনত যি বিস্ময় আনন্দ উৎপাদন কৰিছিল, আজিও সেই বিস্ময়—আনন্দকে উৎপাদন কৰিছে আৰু আগলৈকো কৰিব। প্ৰকৃত সাহিত্যৰ প্ৰধান লক্ষণ এই চিৰস্থানতা (permanence)।

এই কথাবলৰা এইটো স্পষ্টকৈ বুজিব পাৰি যে, মানুহৰ হৃদয়ৰ চিৰস্থান সূৰ্য-চন্দ্ৰ, আবেগ—উদ্বেগ, আশা-আকাঙ্ক্ষা, বিবহ-বেদনা—এই বিলাকেই সাহিত্যৰ উৎপাদন, আৰু এইবিলাক ভাৱৰ উদ্ভৱ হৈছে

মানুহৰ অন্তৰৰ পৰা মানুহৰ চাৰিওফালৰ বিশ্ব-প্ৰকৃতি আৰু মানৱ-চৰিত্ৰৰ ঘাত-প্ৰতিঘাত। গতিকে বিশ্ব-প্ৰকৃতি আৰু মানৱ চৰিত্ৰ এই দুইটা লৈয়েই সাহিত্য।

যদিও মানৱ চৰিত্ৰ আৰু বিশ্ব-প্ৰকৃতি এই দুইটা লৈয়ে সাহিত্য, তথাপি সাহিত্য মানৱ-চৰিত্ৰ বা বিশ্বপ্ৰকৃতিৰ ফটো (Photo) কিম্বা এখন ঠিক ‘আটীও’ (mirror) নহয়, অৰ্থাৎ সাহিত্য বুলিলে ‘ফটোগ্ৰাফ’ বা কিহবাৰ ছবছ প্ৰতিবিশ্ব মূৰুজায়—বুজায় সৃষ্টি বা বচনা। বচনা কৰে মনে, মনেৰে, মন এখন প্ৰকৃতিৰ আৰ্ট নহয়, বৰঞ্চ মনেৰে সৈতে মিলিহে প্ৰকৃতি—‘প্ৰকৃতি’। গতিকে সাহিত্যৰ সত্য ঠিক জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ সত্য নহয়, ভাবৰহে সত্য। জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ সত্য মানুহৰ সম্পূৰ্ণ বুদ্ধিৰ অধিগম্য, আৰু সি সম্পূৰ্ণ ব্যক্তি-নিৰপেক্ষ (impersonal), নিৰঞ্জন। তাৰ হৃদয়ত চিত্ৰ-বিচিত্ৰ ৰহণ পৰিব নোৱাৰে। জ্ঞানৰ বিষয়—মধ্যাকৰ্ষণ তত্ত্বটো মোলৈ একৰকম, তোমালৈ আন বকম নহয়, কিন্তু ভাবৰ বিষয় স্বাইলাৰ্ক খেলীৰ কল্পনাত একৰকম, ৱৰ্ডছৱৰ্থৰ কল্পনাত আনৰকম, গতিকে সাহিত্যৰ প্ৰধান অৱলম্বন জ্ঞানৰ বিষয় নহয়, ভাবৰ বিষয়হে। অৰ্থাৎ সাহিত্য মূলতে ভাবাত্মক বা বসাত্মক সৃষ্টি, আৰু ‘কাব্যং বসাত্মকং ৱাক্যং’—কাব্য-সাহিত্যই প্ৰধান বস সাহিত্য। এই কাব্য—সাহিত্যৰ ভিতৰত কাব্য, কবিতা, নাটক উপন্যাস আৰু গল্প এই কেইটাই পৰে। সেই দেখি বস-সাহিত্যটোকে আচল সাহিত্য বুলি ধৰা হয়। এই বস-সাহিত্য কাব্য-দৰ্শন নহয়, বিজ্ঞান নহয় আৰু ধৰ্ম্ম-নীতি-শাস্ত্ৰও নহয়—অথচ একেবাৰে সেই আটাইবোৰৰে সমন্বয়ত। ধৰ্ম্ম, দৰ্শন, বিজ্ঞান প্ৰভৃতি বিষয়-বিলাক সবহ সময়তে পৰম্পৰ-বিকল্প হৈ মানুহৰ মনোবাজ্যত কুকৰ্কে পাতিব খোজে,—কিন্তু কাব্য-সাহিত্যই শ্বয়ং ভগৱন্তৰ দৰে সখি হৈ সিহঁতৰ মাজত মিল সাধন কৰিবৰহে যেন চেষ্টা কৰে। ভেঁস্তে কাব্য-সাহিত্যৰ কথা একেবাৰে এনেকৈ কলে কেনে হব যে, ভাৱাত্মক পক্ষে কিটো লীলা, মানুহৰ পক্ষে সেইটোৱেই কাব্যসাহিত্য

বা ললিত-কলা? এই লীলা-খেলা, সখ্য, মধুব আদি মাদ্ধাতাব দিনৰ কথাবোৰে যে আজিৰ এই মেদিনী কঁপাই যোৱা বেল, জাহাজ, মটৰৰ ঘৰ্ষণবিৰে পৰিপূৰ্ণ ব্যস্ততাৰ সভ্যতাৰ দিনত সবহ লোকৰে কাণৰ ভিতৰেদি গৈ মৰমত নপলিব সেইটো মই ভালকৈ জানো। আজি কালি অনেক পাশ্চাত্য, আনকি, আমাৰ ভাৰতীয় মানুহৰ আক সবহ ভাগে এই matter of fact world-খনত অৰ্থাৎ বাস্তৱ জগতত কাব্য-কৱিতা আদিৰ দিন উদেলি যোৱা উচিত বুলি ভাবিবলৈ আক কবলৈও ধৰিছে, তেওঁলোকৰ মতে সংসাৰত কাব্য সাহিত্য আদিৰ মানুহৰ ঐহিক শ্ৰীবৃদ্ধি সাধনৰ কাৰণে একো প্ৰয়োজন নাই। ‘কবি’ নামৰ এদল উতনুৱা (eccentric) মানুহৰ সময়ৰ অসম্ভৱহাৰত বাজে সাহিত্যৰ, ঘাইকৈ কাব্য বা কৱিতাৰ আৱশ্যকতা তেওঁলোকে একো নেদেখে। তাহানি কবি Cowper এ তেওঁৰ কুকুৰটোৱে চৰাই এটা মৰাত তাক ভংসনা কৰোঁতে, সি কেনেকৈ কবিক ওলোটাই ভংসনা কৰিছিল—“সক চৰাই (tiny bird) এটা মৰাত মোৰ বৰ দোষ ধৰিলে, কিন্তু মহাশয়, আপুনিযে ছন্দ—বচনাত ইমান সময় নষ্ট কৰি থাকে সেই বিষয়ে আপোনাৰ কবলৈ কি আছে?” “Sir, what do you think of killing time by writing verse?” আজি সেই Cowper-তাৰ কুকুৰটোৰ কথাই সভ্য জগতত বহুতৰ মুখে উচ্চৈঃস্বৰে ঘোষিত হোৱা নাইনে বাক?

অথচ, যি দেশত কাব্য-সাহিত্য নাট্যকলা আদি আৰ্ট (art) নাই, সেই দেশত সমাজ থাকিব পাৰে, কিন্তু সভ্যতা নাই। মানুহক সামাজিক কবিলৈ যেনেকৈ নীতি-শিক্ষাৰ দৰ্কাৰ, তদ্ব বুদ্ধিবলৈ বিজ্ঞান-দৰ্শনৰ দৰ্কাৰ, মানুহৰ মনত শূন্যৰ ভাব উদ্বেক কবিলৈকো সেইদৰে কাব্য-সাহিত্য, নাট্যকলা আদি আৰ্টৰ আৱশ্যকতা দেখা যায়। প্ৰাণীক এৰি যেনেকৈ প্ৰাণৰ অস্তিত্ব উলিওৱা অসম্ভৱ, শূন্যৰ নহলেও ভেনেকৈ সৌন্দৰ্য্যৰ সাক্ষাৎ পাব নোৱাৰি। বঙ্গ-সাহিত্য বা কাব্য-কলাই এই শূন্যকে মাথোন নগ্নন পোচৰ কৰি দিছেহি, সেই

দেখি সৌন্দৰ্য্য-সৃষ্টি বা সাহিত্য-সৃষ্টি কৰা মানে নিজৰ মনোভাৱ-বিলাককে ৰূপ দি সাক্ষাৰ আৰু সুগঠিত কৰা। ৰোঁসা ৰোঁলাই (Romain Rolland) এই কাব্যকলাৰ অৰ্জন শক্তিৰ কথা কৈছে—
 “The effort necessary to dominate and concentrate one’s own passion in to a clear and beautiful form.”
 তথাপি এই এটা প্ৰশ্ন প্ৰায়েই শুনিবলৈ পোৱা যায়—“Whether art is a necessity or an ornament?” অৰ্থাৎ কাব্য, সাহিত্য আদি ললিত কলা মানুহৰ দৰ্কাৰ নে অলঙ্কাৰ?

‘দৰকাৰ’—যিটো ইংৰাজীত necessity বোলে, সি সাধাৰণতে জীৱন-যাত্ৰাৰ উপকৰণক বুজায়, আৰু ‘অলঙ্কাৰ’—যাক ইংৰাজীত ornament বা luxury বুলিব পাৰি। সি সাধাৰণতে জীৱিকা-নিৰ্ব্বাহৰ বাহিৰা অতিৰিক্ত এটাক বুজায়। এটা কথাৰে ‘দৰকাৰ’-টোক আত্মবন্ধাৰ আৰু ‘অলঙ্কাৰ’টোক আত্মপ্ৰকাশৰ আহিলা বুলিব পাৰি। মানুহৰ অস্তিত্ব বন্ধা কিম্বা আত্মবন্ধাৰ কাৰণে আহাৰ-নিদ্ৰা, ভাত-মাছ প্ৰভৃতিৰ দৰ্কাৰ। কৱিতা, সঙ্গীত, নাচ-ভাওনা, যাত্ৰা-থিয়েটাৰ প্ৰভৃতি ‘অলঙ্কাৰ’, অৰ্থাৎ এইবোৰ কবি মানুহে আনন্দ প্ৰকাশ কৰে। মানুহে নাখাই, জুগুই নোৱাৰে, কিন্তু কৱিতা নিলিখি, গান নাগাই কিম্বা ভাওনা-থিয়েটাৰ নকৰি থাকিব পাৰে। মানুহৰ ধৰ্ম্ম, দ্বন্দ্ব, ধোৱা ভাত, পিয়া পানী নহলেই নহয়, কিন্তু সোণৰ অলঙ্কাৰ, হীৰাৰ হাব, ধুনীয়া ছবি, মাৰ্কলৰ বিতাপন প্ৰভৃতি—সুন্দৰ কৱিতা, মেঘদূতৰ নিচিনা ওখ খাপৰ কাব্য নহলেও অস্তিত্ব বন্ধাত হানি নপৰে। সেইদেখি অস্তিত্ব বন্ধাৰ অৰ্থে বিজ্ঞানৰ জ্ঞান আৱশ্যকীয়, কিন্তু সাহিত্যৰ বস নহলেও শুভায় নিকায় ভোজন কৰিব পাৰি। জুয়ে পোবে, পানীয়ে পিয়াহ শুকাৱ, সূৰ্য্যৰ উত্তাপে জীৱাই বাখে, ইত্যাদি জ্ঞান অস্তিত্ব-বন্ধালৈ আৱশ্যকীয় কিন্তু অগ্নি-মূৰ্ত্তিৰ কল্প সৌন্দৰ্য্য, সমুদ্ৰ-প্ৰবাহিনী ভৱজিনীৰ বিচিত্ৰ লহৰিলীলা, অনন্ত আকাশৰ স্তুৰ সূৰ্য্যোদয়ৰ উজ্জ্বল নৱবোৰনৰ দৰে নিতৌ নতুন বৰ্ণ-

তব্জব ভঙ্গীত অলি উঠা সৌন্দৰ্য্য-শোভা ইত্যাদিৰ বস উপভোগ কৰিব পৰা শক্তি নহলেও মানুহ অজীৰ্ণ বোগত ধৰফৰাই নমৰিব। পেটত যি gastric juice অৰ্থাৎ জাৰক বস আছে সিয়েই বস্তু হজম কৰোৱাই মানুহক জীয়াই ৰাখিব। অথচ, পৃথিবীখন যে চেপেটা নহয়, ঘূৰণীয়া আৰু ই সূৰ্য্যৰ চাৰিওফালে চক্ চক্ কৰে, ঘূৰি থাকে,— এই বাতৰিটো কাব্য অৰ্থাৎ বসাত্মকং বাক্যং নহয়—ইয়াক এবাৰ জানিলেই খতম্ পৰে,—ই পুনঃ পুনঃ মানুহৰ মনত একো নতুন বস দিব নোৱাৰে, কিন্তু পৃথিবীখন যে সুজলা-সুফলা, শস্য-শ্যামলা আৰু মলয়জ শীতলা,—‘স্নেহ-পীযুষ বাহিনী’, ‘জনক-জননী-জননী’ এইটো হলে কাব্য বা সাহিত্য। পৃথিবীৰ এই জননী-মূৰ্ত্তিৰ বসময়ী বৰ্ণনা চিবনতুন, মাতৃস্নেহৰ সাদৃশ্য কল্পনাই মানুহৰ মনত—পৃথিবীৰ এই বৰ্ণনা মাতৃৰ স্নেহৰ দৰেই সদায় নতুনকৈ হৈছে। অথচ পৃথিবীখনক মাতৃ-জ্ঞান নকৰি, হালকোৰ বাই খেতি বাতি কৰি থাকিলেও পৃথিবীয়ে ওফোল পাতি কাকো শস্য নিদিয়াকৈ নাথাকে। চমুকৈ ক’ব লাগিলে, মানুহৰ দৈহিক অস্তিত্বৰ (animal existence) কাৰণে যেনেকৈ ভাত-পানীৰ নিত্যন্ত দৰ্কাৰ, তেনেকৈ মনৰ বা সমগ্ৰ মানুহৰ অস্তিত্ব বন্ধাৰ কাৰণেও বিজ্ঞান-দৰ্শনৰ জ্ঞান অৰ্থাৎ কাৰ্য্য-কাৰণ সম্বন্ধৰ জ্ঞান (knowledge of causation) দৰ্কাৰ। কাব্য-সাহিত্য কলা লগতে যেন তাৰ আনন্দ প্ৰকাশৰ অলঙ্কাৰহে। এটা কথাৰে, অকল মানুহ কিয়, জীৱমাত্ৰেৰে জীৱনৰ হুটা জল্ জল্ পট্ পট্ হৈ আছে। এটা অস্তিত্ব বন্ধা বা আত্মবন্ধাৰ চেষ্টা (struggle for existence) আনটো আত্ম-প্ৰকাশৰ আৱেগ (craving for self-expression)।

পক্ষী জগতলৈ চাওক। কুলি চৰায়ে তাৰ অস্তিত্ব বন্ধাৰ অৰ্থে জীৱন সংগ্ৰাম কৰে,—কাউৰীৰ বাহত কণী পাৰে, আৰু পোহালী পাৰি নগজে মানে কাউৰীৰ বাহত চকু যুগি সোমাই থাকে, চকু ফুটিলেই ডুক কৰি উৰা মাৰি গুচি যায়, আৰু তাৰ অস্তিত্ব বন্ধাৰ

অৰ্থে আহাৰ পানী যি দৰ্কাৰ সকলো চেষ্টা কৰি নিজে গোটাই লয়। এইটো হ'ল তাৰ জীৱন সংগ্ৰাম, এই জীৱন সংগ্ৰামতে কুলি চৰাইৰ পুৰা পৰিচয় পোৱা নাযায়, কাৰণ এই জীৱন সংগ্ৰাম সকলো চৰায়েই নিজৰ নিজৰ মতে কৰে,—তাক আমি 'কোকিল' বুলি জানো কেতিয়া? যিদিনা সি বসন্তৰ দূতৰূপে ডালত পৰি ঠেঙ ধৰি অমিয়া বৰষা মাত দিয়ে—কু-উ! যেতিয়া সি বৰ্জছৰূপৰ ভাষাৰে "A voice, a mystery" আৰু "an unsubstantial being।" অৰ্থাৎ এটা ধ্বনি, এটা প্ৰহেলিকা বা এটা অশৰীৰী প্ৰাণীত পৰিণত হৈ যায় গৈ; সেই দিনাই হ'ল তাৰ আত্মপ্ৰকাশ। এই আত্মপ্ৰকাশত জাৰ প্ৰাণৰ আবেগ-আনন্দ বৰ্ত্তমান। এইটো তাৰ প্ৰেমৰ মাত। এইদৰে সকলো চৰাই আৰু জীৱৰে একে কথা।

মানুহ কিন্তু কেৱল পশু নহয়, আধ্যাত্মিক অংশ মানুহৰ বেছি, গতিকে মানুহৰ যি আত্মপ্ৰকাশ, যি আনন্দৰ প্ৰকাশ, তাক চৰাই-চিৰ্কেতিৰ দৰে মৌখিক ধ্বনি বা শব্দ কৰিয়েই শেষ কৰিব নোৱাৰে,—মানুহে তেওঁৰ আনন্দ প্ৰকাশ কিম্বা আত্মপ্ৰকাশটো দীৰ্ঘস্থায়ী আৰু অনেক সময়ত চিৰস্থায়ী কৰিবলৈ বিচাৰে। কুলিয়ে আমৰ ডালত পৰি 'কুউ, কুউ' কৰিলে, তাতে তাৰ আনন্দ প্ৰকাশ শেষ হৈ গ'ল। মানুহৰ দৰে সি তাৰ সেই ধ্বনিটোকে সি নহলেও লোকে শুনিব বুলি প্ৰামোদনত 'বেৰ্ড' কৰাই থবলৈ নিবিচাৰে। মানুহে কিন্তু এটা শুৱলা মাতৰ গান গাই, তাকে আকৌ কিতাপত লিখি প্ৰামোদনত বেৰ্ড কৰিহে ক্ষান্ত হয়। কোনো জন্তুৱে কিবা এটা সুখ বা দুখ পালে সি নিজেই অনুভৱ কৰি ক্ষান্ত থাকে, মানুহে কিন্তু মনত কিবা এটা বেজাৰ বা আনন্দ পালে তাক আৰু দহজন লগবীয়া বা ওচৰ চুবুৰীয়াক নকয় মানে সকাহ নাপায়। আনন্দই হওক বা বেজাৰেই হওক, তাক বিলাই দিহে যেন সুখ পায়, অৰ্থাৎ চমুকৈ কলে 'মানুহে আন জন্তুতকৈ বেছি সহানুভূতি বিচাৰে। সহানুভূতি বিচাৰোঁৱেই আত্মাৰ স্বভাৱ, জন্মৰ প্ৰকৃতি; গতিকে সহানুভূতি

বিচাৰি হৃদয়ৰ কথা ভাষাত ব্যক্ত কৰিবৰ চেষ্টাতেই কাব্য সাহিত্য, সজীৱ আদি ললিত কলাৰ উৎপত্তি। সাহিত্য শব্দৰ ব্যুৎপত্তিগত অৰ্থও,—সহিত + ক অৰ্থাৎ সহিতত স্থাপন কৰা, লগ লগোৱা, মিলন ঘটোৱা। এই “মিলন কেৱল ভাৱৰ লগত ভাষাৰ, ব্যাকৰণৰ লগত চন্দৰেই নহয়, হৃদয়ৰ লগত হৃদয়ৰ, দুৰৈৰে সৈতে ওচৰৰ আৰু অতীতৰ লগত বৰ্ত্তমানৰ মিলন।” (ববীন্দ্রনাথ)

মামুহৰ এই জগতজোৰা মিলনৰ হেঁপাহটো এটা গৰজ নে ধেমালি, দৰ্কাৰ নে অলঙ্কাৰ, কিম্বা তাৰ মূলত আৱশ্যকতা নে সৌন্দৰ্য্য—অৰ্থাৎ (utility নে beauty), এই প্ৰশ্নৰ সিদ্ধান্ত আজিৰ এই ক্ষুদ্ৰ প্ৰবন্ধত কৰিবলৈ যোৱাটো ধুষ্টতা মাথোন। আচল জীৱন সংগ্ৰামত ববীন্দ্রনাথৰ ‘সোনাৰ তৰী’তকৈ যে ‘বৰ-তৰী’ৰ হে মূল্য লক্ষ-কোটি গুণে বেছি তাক কিজানি স্বয়ং ববীন্দ্রনাথেও স্বীকাৰ কৰিব। অথচ—

‘গগণে গৰজে মেঘ ঘন বৰষা

কূলে একা বসে আছি নাহি ভৰসা।’

বুলি হৃদয় সমুদ্ৰৰ পাবত যিখন সোণৰ নাও বান্ধি কৰিবৰে বাট চাই আছেগৈ, সেইখনহে মামুহৰ অজান পাবৰ নিমিত্তে হৃদয় তৃষ্ণাত আকুলতা—ধানেৰে ভৰি থকা চিৰকলীয়া সোণৰ নাও। কাব্য-সাহিত্য, ললিত-কলা সকলো ক্ষেত্ৰতে জীৱন সংগ্ৰামৰ অন্তৰ নহব পাৰে, কিন্তু জীৱন-লীলাৰ চিৰ সহচৰ। আন পক্ষে জীৱনটো বাস্তৱিকতে সংগ্ৰামেই নে লীলাই সেই কথাৰ আজিও শেষ সিদ্ধান্ত নাই,—যিটোক প্ৰাচ্য ঋষিয়ে অন্তৰ্দৃষ্টিৰে লীলা বুলি কৈছে, সেইটোকে প্ৰতীচা বৈজ্ঞানিকে হয়তো খণ্ড দৃষ্টিৰে সংগ্ৰাম বুলিছে।

ইমানপৰে বিমানখিনি কথা কোৱা হ’ল, তাৰপৰা এইটো বোধ কৰোঁ বুজিব পৰা হৈছে যে, জীৱনৰ সীমাবদ্ধতাৰ কালবপৰা চালে কাব্য-সাহিত্য, ললিত কলাৰ প্ৰয়োজন কম হলেও জীৱনৰ অসীমতাত তাৰ এটা গভীৰ প্ৰয়োজন গম নোপোৱাকৈয়ে বৰ্ত্তমান। ‘ভাবুক প্ৰৱৰ কাৰ্ণাইলে ইংৰাজক প্ৰৱ কৰিছে—“You English would

you give up your Indian Empire or Shakespeare ?” অৰ্থাৎ “ইংৰাজ, তুমি ভাৰত সাম্ৰাজ্যৰ পৰিবৰ্ত্তে শ্বেকছপীয়েৰক এৰি দিবানে ?” তাৰ উত্তৰত তেওঁ নিজেই কৈছে “Indian Empire will go at any rate some day, but our Shakespeare does not go, he lasts for ever with us.” অৰ্থাৎ ভাৰত সাম্ৰাজ্য এদিন নহয় এদিন যাবই, কিন্তু আমাৰ শ্বেকছপীয়েৰ নাযায়, তেওঁ চিৰকাল আমাৰ লগতে থাকিব।” জীৱনৰ সীমাবদ্ধ প্ৰয়োজনৰ, আৱশ্যকীয় ভাৰত সাম্ৰাজ্যখন অন্ত্যায়ী, আৰু জীৱনৰ অসীমতাৰ প্ৰয়োজনত প্ৰকাশ পোৱা অলঙ্কাৰ শ্বেকছপীয়েৰ চিৰস্থায়ী।

দিল্লীৰ সম্ৰাট হাজাহানৰ ভাৰত সাম্ৰাজ্য গ’ল, কিন্তু তেওঁৰ গভীৰ হৃদয়াবেগৰ প্ৰকাশ— এটুপি তপত চকুলো—“এটি বিন্দু নখনৰ জল” মচ নোমোৱাকৈ কালৰ কপালত চিৰকলীয়া কোঁটৰ দৰে “সুহৃৎ সমুজ্জল” শিল্পীৰ সৃষ্টি তাজমহল জিলিকি ৰ’ল। এই তাজমহল আজি কেৱল এটা অট্টালিকাই নহয়,—ই দাম্পত্য প্ৰেমৰ এখন বৃহৎ দাপোণ, যি দাপোণত জগতৰ প্ৰত্যেক দম্পতীয়ে নিজ নিজ মুখ চাই প্ৰেমৰ সৌন্দৰ্য্য উপলব্ধি কৰিব পাৰিব।

এই তাজমহলৰ দৰেই জগতৰ অমৰ কবিসকলৰ কাব্য-সাহিত্য আৰু মানুহৰ গভীৰ হৃদয়াবেগ, বিবহ-বেদনা, প্ৰেম আনন্দৰ পুষ্পচিহ্ন একো একোটি জগতৰ মিলন মন্দিৰ। কালিদাসৰ ‘মেঘদূত’ স্বৰূপ হৃদয়ৰ বিবহ-বাৰ্ত্তাকপে আজি জগতৰে বিবহ-বাতৰি, অথচ একেলগে জগতৰ সকলো মানুহৰে মিলন কেন্দ্ৰও।

বিশ্ব-প্ৰকৃতিৰ একো একোটা উচ্চ গিৰিগুহা ভেদকৰি যেনেকৈ একো একোখনি প্ৰৱাহিনী ভৈয়ামেদি বৈ গৈ তাৰ ছই কাষৰ শস্য ক্ষেত্ৰ গাওঁ-ভূঁই সুশীতল কৰি সমুজ্জত পৰেগৈ,—একো একোখন দেল বা একো একোটা জাতিৰ শিক-দীক্ষা প্ৰতিভাৰ গিৰিগুহাৰ পৰাও একো একোখনি মহাকাব্যৰ প্ৰৱাহিনী, একো একোজন প্ৰতিভাহীন জনীকৰণৰ পৰাও একো একোজন বৈ গৈছে, অনন্ত কাললৈকে,—মানুহৰ জন্ম-

ৰাজ্য সুশীতল কৰি। তাৰ নাম বাল্মীকিৰ বামায়ণ, ব্যাসৰ মহাভাৰত, হোমাৰৰ ‘ইলিয়াড্’ আৰু ‘ওডিছি’।

মহাকাব্য বামায়ণ কেৱল দশৰথৰ পুত্ৰ জীৰামচন্দ্ৰৰ জীৱন-কাহিনী নহয়, ই সমগ্ৰ মানুহৰে হৃদয় ভেদি ওলাই অহা জীৱনৰ কৰুণ ক্ৰন্দন। মহাভাৰত কুক-পাণ্ডৱৰ যুদ্ধ আৰু জীৱন-বৃত্তান্তই নহয়,—ই সকলো মানুহৰে অদম্য জীৱন-তৃষ্ণাৰ বিপুল সংগ্ৰাম, ধৰ্ম্ম-অধৰ্ম্মৰ চিৰন্তন সংঘৰ্ষ। এই দুখন ভাৰতীয় মহাকাব্যতেই কাব্য-সাহিত্যৰ যি দুৰ্জয় শক্তি, তাক ভাৰতবাসী হিন্দু মাত্ৰই আজিও শিৰে শিৰে অনুভৱ কৰিছে।

কাব্য বা কবিতা যে হৃদয়ৰ সত্য অনুভূতিৰ অদম্য প্ৰেৰণা, তাক পৃথিৱীৰ মহাকাব্য কেইখনে প্ৰমাণ কৰিছে। আজি-কালি কবিতা সূক্ষ্মতকৈ সূক্ষ্মতৰ হৈছে, কিন্তু লগতে পৰাক্ৰমীও যে হব লাগে সেইটোলৈ যেন মনোযোগ কমি গৈছে। ব্যাস, বাল্মীকিক অনেকে Primitive poet অৰ্থাৎ আদিম প্ৰকৃতিৰ কবি বুলিছে, কিন্তু প্ৰকৃভূত-তেওঁলোকক Primitive বুঝি, Primary অৰ্থাৎ আদিম প্ৰকৃতিৰ বুঝি আদি আকৃতিৰ বোলাহে উচিত। তেওঁলোকৰ কবিতাত আছে এটা elemental force (মূল শক্তি)। force, যি শক্তিৰ বলত তেওঁলোকে মহিমামণ্ডিত কৰি দেখুৱাব পাৰিছে অন্তৰ বাজ্যৰ বহুস্ত। দৰ্শননে যেতিয়া ভয়ঙ্কৰ মূৰ্ত্তিলৈ পঞ্চৱটীৰপৰা সীতাক হৰণ কৰি নিবলৈ আহি পঞ্চৱটীত উপস্থিত হ’ল, সেই সময়ৰ বাল্মীকিৰ বৰ্ণনা অসীম শক্তিশালিনী।

সূৰ্য্যচন্দ্ৰাভ্যাং বহিতাং সঙ্খ্যামিৱ।

তামাসসাদ ভ্ৰাতৃভ্যাং বহিতাং বনে ॥

সূৰ্য্য-চন্দ্ৰ-বহিতা সঙ্খ্যাক আন্ধাৰে গ্ৰাস কৰাব দৰে বনত অকলে থকা ভ্ৰাতৃদ্বয়বহিতা সীতাক গ্ৰাস কৰিলেহি; আৰু সেই দৃশ্য দেখি ভয়তে ক্ৰমদল বিকম্পিত হবলৈ ধৰিলে, আৰু “স্তিমিত পঞ্চমাৰ্ঘেভে ভদ্রান্ গোদাবৰী নদী,” গোদাবৰী নদীও ভয়তে লাহেকলাহে ব’ৰঙল

ধৰিলে, ইত্যাদি। এই elemental force-টো ইংৰাজী সাহিত্যত মিণ্টেনৰ বচনাত ধ্বনিত হোৱা দেখা যায়। চেটানক স্বৰ্গৰূপৰা ঈশ্বৰে নবকলৈ পেলাই দিওঁতে এই বজ্জনিৰ্ঘোষ শুনা যায়,—“Hurled him down to the bottomless perdition.” বজ্জ-সাহিত্যত মাইকেল মধুসূদন দত্তত ঘাইকৈ এই শক্তিৰ পৰিচয় পোৱা যায়। হেমচন্দ্ৰ, নবীন সেন, দ্বিজেন্দ্ৰলাল, কাজী নজৰুল আৰু স্থল-বিশেষে ববীন্দ্ৰনাথেও এই বীৰ্য্যমত্ততাৰ পৰিচয় দিছে। হেমচন্দ্ৰৰ—

দুৰ্দগু প্ৰতাপ আজি কোথায় সে ৰোম

কাঁপিত যাহাৰ বলে মহী সিদ্ধি বোম।

এই দুশাৰী কথাতে সেই শক্তিৰ প্ৰভাৱ ধ্বনিত হৈছে।

আধুনিক অসমীয়া কবিতাত এই elemental force-টো বৰ কম দেখা যায়। ধ্বনি হিচাপেও অসমীয়া কবিতাত বজ্জধ্বনি বা বিগুলৰ মাত শুনিবলৈ কিল। সাহিত্যৰথী বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ গল্প বচনাত বহু পৰিমাণে এই মূলশক্তিটোৰ প্ৰভাৱ অনুভৱ কৰিব পাৰি। দৃষ্টান্ত দিবলৈ একোঁকি মথৈ* কথা মনত পৰিছে—ব্ৰহ্মাৰ বিৰাটস্থ বজ্জাই এঠাইত তেখেতে অস্পৃশ্যতাৰ কথাত ব্যঙ্গ কৰি কৈছে—“আমাৰ কিন্তু দেহাটিলৈ ইমান ভয়” যে এই “দেহা সজাড সোমাই থকা আমাৰ টিপটী ব্ৰহ্ম-চৰাইটো আহি ক’বাবপৰা চেলাই কামুৰি মাৰি পেলাব।”* মহাপুৰুষ শব্দবদ্ৰেৰ বচনাতো এই শক্তিৰ প্ৰভাৱ অনুভৱ কৰিব পাৰি। যেনে সামন্ত হৰণৰ—

জানকীৰ হেতু বাজিলাহা সেতু

আনিলা সীতা উদ্ধাৰি।

বাৱণৰ মাথ কাটিলাহা নাথ

দহিলা লক্ষা নগৰী ॥

* মূল পাঠ :

“ব্ৰহ্মাৰ, নিছে তাৰ অকণমান সজাটিত থকা এগুদমান টিপটী ব্ৰহ্ম-চৰাইটক ক’বাবপৰা আহি চেলাই কামুৰি মাৰি থক।” —সম্পাদক।

এই এক্ষণিক পদ্য ইমান সংক্ষিপ্ততাৰ ভিতৰতো বারং-বধৰ এটা ছবছ ধৰণ আনি দিয়াত কবিত্বৰ এটা মূল শক্তি (force) অনুভৱ নকৰি নোৱাৰি।

কাব্য-সাহিত্যৰ কবি বা সাহিত্যিক উপলক্ষ্য মাথোন। তাৰ আচল বস্তুটো বিশ্বজনীন। ভাৱ, বিষয়, তত্ত্ব আদি সকলো মানুহৰে; সেইবিলাক সকলোৰে মনত অন্তৰ্নিহিত হৈ আছেই। সি কালক্ৰমে এজন নহয় এজনৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত হ'বই লাগিছে, আৰু নোহোৱা-বোৰো এদিন হ'বই হ'ব। এই বিশ্বজনীন ভাব বিষয় বিলাকৰ বিশেষ একোটি মানোহৰ যুষ্টি সৃজন কৰি সৰ্বকালৰ মানুহৰ মন-প্ৰাণ আকৰ্ষণ কৰিব পৰাকৈ তাক সকলোৰে কবি দিব পৰাটোৱেই হৈছে কবিৰ ক্ষমতা আৰু কবিৰ কীৰ্ত্তি।

গোম্পাদৰ জলত নভোমণ্ডল প্ৰতিবিম্বিত হোৱাৰ দৰে প্ৰকৃত কবিৰ কাব্য-সাহিত্যতো ভিৰবিবাই উঠে বিশ্বহিয়াৰ অনন্ত নভোমণ্ডল। নব-নাৰীৰ যৌন আকৰ্ষণৰ ভিতৰেদি ঘটা যুগল সম্বন্ধৰ কথাতে জগতৰ ঐক্য কাব্যবোৰত এই সুৰটো স্তম্ভবকৈ বাজি উঠিছে। অমৰ কবি কালিদাসৰ শকুন্তলা, শ্বেকছ-পীয়েৰৰ ৰোমিও-জুলিয়েট—এই স্বৰ্গ-মৰ্ত্যৰ সন্ধিস্থলতে তবজ ভঙ্গ কৰা জ্যোতিৰ ঢৌ। ডাণ্টেৰ 'ডিভাইন্ কমেডি' এই গোম্পাদৰ নভোমণ্ডলৰ জলমলনি পৃথিৱীৰ সকলো ঐক্য কাব্যই মানৱ প্ৰকৃতিৰ সত্যৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত; গতিকে সি অনিৰ নহয়।

সাহিত্য, সঙ্গীত আদি ললিত-কলাৰ সৌন্দৰ্য্য চৰ্চ্চাত বহুতে এটা অনিৰ বা অমজল আশঙ্কা কৰে। এক্টিনিও, ক্লিওপেট্ৰাৰ (Antonio, Cleopatra) ভীৰ কাম-বহ্নি জ্বলি উঠা সৌন্দৰ্য্য সাহিত্যই দেখুৱাত ভাল নে বেয়া—ইত্যাদি ধৰণৰ প্ৰশ্নও সময়ত শুনা যায়। আৰ্ট হিচাপে কাম-বহ্নিৰে প্ৰজ্জ্বলিত সত্যও সত্য—এক্টিনিও-ক্লিওপেট্ৰাৰ ভীৰ কাম-বহ্নি জানো মানৱ প্ৰকৃতিৰে এটা সত্য নহয়? নৈতিক হিচাপে হেৰ সত্যও আৰ্ট হিচাপে নিশ্চয় স্তম্ভৰ নকৈ নোৱাৰে।

কাৰণ সিও অন্তৰবে এটা ভাৱ, এটা তত্ত্ব মাথোন। আৰ্টলৈ সৌন্দৰ্য্যৰ
দুৱাৰ সদায় অবাৰিত কাৰণেই আমি খেকছপীয়েৰৰ কল্পনাৰপৰা
ইয়াগো আৰু মেক্বেথৰ নিচিনা চৰিত্ৰও পাব পাৰিছোঁ, আৰু সেই
দেখিয়েই বাইৰণৰ আৰু জয়দেৱৰ গীত-গোৱিন্দৰ—“বভিসুখসাবে
গতমভিসাবে”ৰ নিচিনা ইন্দ্ৰিয় ভোগৰ কৱিতাও চমৎকাৰ হৈ ওলাইছে।

অনেকে সোধে, “তুমি যে কৱিতা লিখা, কাৰ বিষয়ে লিখা,
ঈশ্বৰৰ নে মানুহৰ, নে গছ-গছনি ফুল-পাতৰ বিষয়ে?” এনে ধৰণৰ
প্ৰশ্নকাৰ সকলে ভাবে যে কৱিতা লিখা মানে মনৰ এটা কৌশলেৰে
বাহিৰৰ বস্তুৰ ফটোগ্ৰাফ কৰি ফটো তুলি ফুৰা। কিন্তু কৱিতা ফটো
নহয়, কবিয়ে নিজে অঁকা ছবিহে; কবিয়ে নিজৰ মনৰ মাথুৰী সানি
যি ভাব, যি কথা জগতত সকলোৰে আনন্দৰ সামগ্ৰী কৰি দিব
পাৰে, সেই বস্তুহে।

দেখা নাই, শুনা নাই, তুমি এটি মোৰ

হৃদয়ৰ নজনা বাসনা,

মনেৰে ধুনীয়া কৰা মনেৰেই সজা

তুমি মোৰ পৱিত্ৰ কল্পনা।

(দুৰ্গেশ্বৰ শৰ্ম্মা)

আন এটা কথাৰে, প্ৰকৃত কাব্য সাহিত্যৰ আচল বস্তু মানৱ-
প্ৰকৃতিৰ বিশ্বজনীন সত্য।। এটা খণ্ড বস্তু বা উপকৰণ তাৰ অৱলম্বন
মাথোন। কবিয়ে এটা ফুলকে হওক, এটা তৰাকে হওক, অৱলম্বন
কৰি হৃদয় ভাবৰ যি মূৰ্ত্তি (অঁকে ?), সেই সৌন্দৰ্য্যই কৱিতা
বা কাব্য।

বিধাতাই তিল তিলকৈ বিশ্বৰ সকলো সৌন্দৰ্য্য গোটাই আনি
শকুন্তলা বচনা কৰিছে বুলি দুয়ন্তৰ মুখেদি কোৱা কবি কালিদাসে
প্ৰাচীন ভাৰতৰ জপোবন, অননুয়া, প্ৰিয়দৰ্শা, দুয়ন্তৰ মৃগয়া, জপোবনৰ
তকল্পিত ফুল, এই এটাইবিলাক উপকৰণ (environment) তিল
তিলকৈ গোটাই লৈ ‘অভিজ্ঞান শকুন্তলা’ কবী যি অমৰ সৌন্দৰ্য্যৰ

ভিলোস্তম্ভা মূৰ্ত্তি বচনা কৰিলে, সেই অমৰ প্ৰেমৰ জীৱন্ত মূৰ্ত্তিয়েই সকলোকে অমৰ সৌন্দৰ্য্য আৰু আনন্দৰ অধিকাৰী কৰা অমৰ কাব্য।

বাইবেল শাস্ত্ৰমতে আডাম-ইভে নিষিদ্ধ গছৰ (forbidden tree) ফল খোৱাৰ কাৰণেই মানুহ প্ৰথমে পাপত পৰিল আৰু দুখৰ সৃষ্টি হ'ল। খ্ৰীষ্টান শাস্ত্ৰৰ এই কথাটোকে অৱলম্বন কৰি মহাকবি মিল্টনে Paradise Lost কাব্য লিখিলে। তদ্ব হিচাপে এই কথাটো আজিকালি আমাৰ মনত ঘাইকৈ বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিৰে চালে এটা কুসংস্কাৰত বাজে আন একো যেন বিশ্বাস নহয়। কিন্তু Paradise Lost-অৰ আলম বা উপকৰণটো এৰি, ভাবৰ ভিতৰলৈ সোমালে তাতো এটা মানুহৰ অন্তৰৰ সত্য ধৰা নপৰাকৈ নাথাকে। পৃথিবীত মানুহৰ যত বৰুৱা জঞ্জাল, আলৈ-আহুকাৰ আৰু সংসাৰৰ নিকাৰ, সি যে দ্বন্দ্ব-জাত জ্ঞানৰ পৰাই উদ্ভৱ, তাত সন্দেহ কি? স্ত্ৰী-পুৰুষৰ পৰস্পৰৰ প্ৰতি আকৰ্ষণ, এপিনে সৃষ্টিৰ মন্ত্ৰশক্তি হলেও আনপিনে এই আকৰ্ষণৰ মোহান্ধতাতে যে Paradise Lost স্বৰ্গপতন হব লাগিছে, এই সত্য বুজাৰী স্বীকৃত।

নাম-ৰূপৰ অতীত অকপ চৈতন্য পুৰুষ যি দৰে সদায় নাম-ৰূপ ধৰিয়েই প্ৰকাশ হব লাগিছে, প্ৰকৃত কাব্য-সাহিত্য, কলায়ে। সেইদৰে বিশেষ দেশ, কাল পাত্ৰ আৰু বিশেষ বিষয়বস্তুৰ আলমলৈ অনন্ত শাস্ত্ৰত “বসো ৱৈ সঃ”, বসন্তৰূপকে অনন্তকাল প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিছে। এই কাৰণে প্ৰকৃত কাব্য, প্ৰকৃত সাহিত্য বা প্ৰকৃত আৰ্ট সৌন্দৰ্য্যও অমৰ কবিৰ ভাষাৰে কলে,

Age does not wither

Nor custom stale her infinite variety.

মিষ্টিক কৱিতা :

আমাৰ বহুতে ভাবে যে জীৱনৰ কথা লৈ লিখা যেই সেই পদ বা কৱিতাই ‘মিষ্টিক’ কৱিতা। আচলতে সৃষ্টিৰ প্ৰত্যেক বস্তুতেই অনন্ত

বহুশ্বেবে পৰিপূৰ্ণ গতিকৈ যেই সেই পদাৰ্থকৈ অৱলম্বন কৰিলেই mystic কৱিতা হব পাৰে। জ্ঞান বিজ্ঞানে আজিলৈকে জগত সৃষ্টিৰ যিবিলাক বিশ্লেষণ আৰু ব্যাখ্যা কৰিছে। তাৰ জনা শুনা সকলো অৰ্থ আংশিক হিচাপেহে সত্য,—সমগ্ৰ হিচাপে পুৰা সত্যটো এতিয়াও এটা বহুস্ত মাথোন। এই বহুস্ত, এই mystery ব্যাখ্যা কৰা অসম্ভৱ, ই কেৱল উপলক্ষিৰূপে বিষয়। এই বহুস্ত অমুভূতিটোও মানুহৰ হৃদয়ত কমবেছি আছেই, এই অমুভূতিৰ ফলতে mystic কৱিতাৰ বিকাশ। শ্ৰেয় ভাৱটো নিজেই বহুস্ত-পৰিপূৰ্ণ, গতিকে উত্তম কৱিতা মাত্ৰকেই কমবেছি পৰিমাণে mystic লক্ষণৰ।

হে ঈশ্বৰ বক্ষা কৰা মোক

মই অতি পাপী নৰাধম।

এই কাকি ঈশ্বৰক কোৱা কথা হলেও, mystic নহয়, কাৰণ এই কথা কাকিত অন্তৰৰ একো বহুস্ত ভাব নাই।

In such a night

Stood Dido with a willow in her hand

Upon the wild sea banks and waft her love

To come again to Carthage

(Shakespear Merchant of Venice)

এই কাকিত ঈশ্বৰৰ কথা নক'লেও ইয়াত mysticism আছে, ইয়াৰ ভিতৰেদি এটা অনন্ত স্পৃহাৰ ভাব বিৰিড়ি উঠে। বৰীজনাথৰ—

আমাৰ এই পথ চাওয়াতেই আনন্দ

খেলে যায় বোঁজ ছায়া বৰ্ষা আনে বসন্ত।

ইয়াত এটা গভীৰ ভাবৰ তুলনা মনলৈ আহে। শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ—

বালস্তাৱং ক্ৰীড়াসক্তঃ তৰুণস্তাৱং তৰুণবক্তঃ

বৃদ্ধস্তাৱং চিন্তাময়ঃ পৰমে ব্ৰহ্মণি কোহপি ন লগঃ।

এই কাকি সংসাৰৰ অসাৰতা বুজোৱা আধ্যাত্মিক ভাৱৰ কথা হলেও, ই mystic নহয়, ইয়াৰ প্ৰকাশ ভকীয়ে হৃদয়ৰ বহুস্ত-ভৱীত

আঘাত নকৰে ; ই অন্তৰৰ স্পৃহা সমুদ্ৰত একো হেন্দোলনি নেতোলে ;
বৰঞ্চ মহাপুৰুষ ত্ৰিশঙ্কৰদেৱৰ—

তুমি জগ-জীৱ তোমাক পূজিলে মিলে আপোনাতে যাই ।

যেন মুখত্ৰীক প্ৰতিবিম্ব মুখে দেখিয়া দৰ্পণ চাই ॥

এই কাঁকিতে mysticism-অৰ পৰশ আছে ।

বিজ্ঞান বিছাই ঈশ্বৰ প্ৰমাণ কৰিব পৰা নাই, দৰ্শনেও ঈশ্বৰক
মানুহৰ হৃদয়ৰ বস্তুৰূপে আপোনাৰ কৰি আনি দিবহি পৰা নাই ;—
কিন্তু কাব্য-সাহিত্য আৰু ললিত-কলাই অনন্ত সুন্দৰক হিয়াৰ বস্তু
কৰি অলপ নহয় অলপ দিয়া নাইনে বাক ?

বেদ-উপনিষদত ঈশ্বৰ-তত্ত্ব আছে যদিও, বেদ-উপনিষদ আচল
দৰ্শন বা বিজ্ঞান নহয়, বেদ-উপনিষদৰ ঋষি ঘাইকৈ কবি, ত্ৰুটী ।
তেওঁলোকে বিশ্ব-বাসীক যি সত্যৰ সন্ধান দিছিল, সেই সন্ধানত
সকলো দৰ্শন-বিজ্ঞান অতিক্ৰম কৰি বাজি উঠিছিল কবিৰ ভাষা—

ৱেদাহমেতৎ পুৰুষং মহাস্তুমাদিত্যৱৰ্ণং তমসঃ পৰন্তাৎ ।

হৃদয়ৰ গভীৰ উপলব্ধি কবিৰ সবল ভাষাৰে উদ্‌গীৰিত হৈছিল—

ন তত্র সূৰ্য্যো ভাতি ন চন্দ্ৰভাৰকঃ

নেমা ৱিহৃত্যতো ভাতি কুতোহয়মগ্নিঃ

তমেৱ ভাতমহুভাতি সৰ্ব্বং

তস্ত ভাসা সৰ্ব্বমিদং বিভাতি । (যুক্তকোপনিষদ)

অৰ্থাৎ, জ্বলা নাই চন্দ্ৰ সূৰ্য্য, জ্বলা নাই গ্ৰহ ভবা

জ্বলা নাই অগ্নি ক'তো, বিজুলী পোহৰ,

জ্বলিছে অনন্ত জ্যোতি, তাৰ পোহৰতে মাৰ্বে ।

জ্বলিছে সকলো এই বিশ্ব চৰাচৰ ।

যোল

ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ গুৰিৰ কথা

মাছ থাকে পানীত, সেইদেখি পানীতে তাৰ শক্তি-সামৰ্থ্য। বাঘৰ বসতি হাবিত, সেইদেখি হাবিৰ মাজতে তাৰ প্ৰভাব। দেখা যায় জীৱবিলাকৰ পৰিচয় তাৰ ভৌগোলিক বাসস্থানত। কিন্তু মানুহৰ হলে সমগ্ৰ পৰিচয়টো ভূগোলতে নাই। মানুহৰ মনুষ্যত্বৰ উদ্ভৱ হ'ল তেওঁৰ সংস্কৃতিৰ পৰা, গতিকে মৃগয়ালোক এৰি চিন্ময় জগততে মানুহৰ পূৰ্ণ পৰিচয়। সেইদেখি দেখা যায় একে ভৌগোলিক পৃথিবীতে বাস কৰিলেও সংস্কৃতি আৰু ইতিহাসৰ অন্তৰ্হীন বৈচিত্ৰ্যৰে মানুহৰ বৈচিত্ৰ্য। এই বৈচিত্ৰ্য অনুযায়ী মানুহৰ চিন্তাৰ ধাৰাও বিচিত্ৰ। জগতত মানুহৰ প্ৰধানতঃ দুটা চিন্তা-সৃষ্টি বোৱা দেখা যায়, এটা হৈছে জগত স্বভাৱতে উৎপন্ন হৈ ক্ৰমাভিব্যক্তিৰ ফলত মানুহ জাতি ওলাই ইভব জন্তুৰ দৰেই প্ৰাণধাৰণৰ তাড়নাত মানুহৰ সভ্যতাৰ স্তৰে স্তৰে বিকাশ ঘটিছে। শিক্ষা সংস্কৃতিয়ে প্ৰসাৰ লাভ কৰিছে। মানুহে যিমান প্ৰকৃতিৰ ওপৰত উঠি শক্তি সংগ্ৰহ কৰি শক্তিমন্ত্ৰ হ'ব পাৰিছে, সিমান সুখ-সন্তোষ লাভ কৰিছে। এটা কথাৰে, 'জোৰ যাৰ মূলুক তাৰ' কৰি আহিছে, —ঈশ্বৰ আছে নে নাই ক'ব নোৱাৰি, নথকাটোৱেই সম্ভৱ। আন এটা সৃষ্টি হৈছে সৃষ্টি অভিযান্ত্ৰিক হলেও মূলত এজনৰ ইচ্ছাতে এই সৃষ্টি অভিযান্ত্ৰিক হৈছে, এই অভিযান্ত্ৰিকিয়েই তেওঁৰ মহিমা আৰু তেওঁ সেই মহিমাতে আছে—এইটো উপলব্ধি কৰিব পাৰিলেই মানুহ প্ৰকৃত আনন্দৰ অধিকাৰী হ'ব পাৰে, জ্ঞান-প্ৰেম শক্তি-মৈত্ৰীৰ বলত জগতত সত্য-মৈত্ৰী-স্বাধীনতা আদিৰ স্থান হয়। এই হ'ল চিন্তাৰ সৃষ্টি যিজন কোনেও এক মহাচিন্তাৰ মহানাদে জগতত নতুনকৈ তুমুক মাৰিছে তাক কোৱাটো সম্ভৱি যোৱা অভিপ্ৰায় নহয়। বৃত্ততে এই হ'ল চিন্তা-

ধাৰাৰ দ্বিতীয় চিন্তাধাৰাই ভাৰতীয় চিন্তাৰ অন্তঃসলিলা . ফলত, তাক বোধকৰোঁ নকলেও হ'ব।

চিন্তাৰ ধাৰা যিয়েই হওক, আমি প্ৰকৃতপক্ষে পৃথিৱীত কিন্তু দেখোঁ কি ? সকলো মানুহেই এক ভগবানৰ সন্তান, অথচ সকলো দেশতে মানুহৰ আটাতকৈ সাংঘাতিক বৰমৰসামাজিক ভেদ হৈছে ভাৰতবৰ্ষত। আকৌ আটাইতকৈ সকলো মানুহৰ ভিতৰত সাম্য আৰু চৰম অভেদৰ বাণীও উচ্চাৰিত হৈছে এই ভাৰতবৰ্ষতে। ভাৰতৰ সকলো মহাপুৰুষে ঘোষণা কৰি গৈছে এটা মহামন্ত্ৰ,—পৃথিৱীত মানুহৰ ভিতৰত ভেদ-বিভেদৰ অৱসান ঘটাব পাৰি কি কৰিলে, তাৰেই। গতিকে দেখা যায় ভাৰতত যি আছে আৰু যি হোৱা উচিত—অৰ্থাৎ ইয়াৰ ‘ভূত’ আৰু ‘ভব্য’ ভিতৰত চিৰদিন এটা মন্ত্ৰ অসঙ্গতি চলি আহিছে।

এই চিৰ অসঙ্গতিৰ কাৰণ কি ? এটা কথাৰে কব লাগিলে ইয়াৰ কাৰণ ভাৰতৰ সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰ্য (Diversity) আৰু তাৰ স্বীকৰণ চেষ্টা। পাশ্চাত্য সভ্যতাৰ ইতিহাসত দেখোঁ সেই সভ্যতা যলৈ গৈছে ত’ৰে স্থানীয় পুৰণি সভ্যতাক ধ্বংস বা নিশ্চূৰল নকৰি সি তৃপ্ত হোৱা নাই। এই ধ্বংসৰ ব্যাপাৰ যে কেবল সংস্কৃতিত পিছ পৰা অষ্ট্ৰেলিয়া বা নিউজিলেণ্ডতে ঘটিছে এনে নহয়, আমেৰিকাৰ শূন্যতা ‘মায়া’ আৰু ‘আজতেক’ সভ্যতাবো উচ্ছেদ নকৰাকৈ সি নিবৃত্ত হোৱা নাই। ভাৰতৰ সংস্কৃতিৰ ইতিহাস কিন্তু অগ্ৰবৰমৰ। ইয়াত হয়তো সেইদৰে অগ্ৰৰ উচ্ছেদ সাধন কৰা সম্ভৱো হোৱা নাই,—আৰু ভাৰতৰ ইতিহাস-বিধাতাৰ গুচ অভিপ্ৰায়ে হয়তো অগ্ৰ বৰমৰ।

ভাৰতৰ ইতিহাসত দেখা যায় আৰ্য্য বিলাক অহাৰ আগেয়ে আৰ্য্য পূৰ্ব জাতিবিধ সভ্যতাক আৰ্য্য বিলাকে নষ্ট কৰা নাই। জাতিবিধী বিলাকেও তৎপূৰ্ব সভ্যতাৰ উচ্ছেদ সাধন কৰা নাছিল। এইদৰে বহু সভ্যতা আৰু সংস্কৃতিৰ মাটি-পানীৰে ধীৰে ধীৰে স্তৰে স্তৰে ভাৰতৰ সংস্কৃতি-লোক এখন গঢ়ি উঠিছে। ওচৰা-ওচৰিকৈ আটাইবিলাক সভ্যতা আৰু সংস্কৃতিয়ে ওচৰ-চুবুৰীয়া হৈ যেন বসবাস কৰি আহিছে।

কোনেও কাকো তেনেকৈ নিৰ্মূল কৰা নাই। সেইদেখি এজন চিন্তাশীল লিখকে কৈছে, “যখন শাস্তিনিকেতনে বসে কবি সাধক ববীন্দ্রনাথ তাঁৰ গীতাঞ্জলী—গীতিমাল্য-সাধনা প্ৰভৃতি গ্ৰন্থ বচনা কৰে, তখন তাঁৰ পাশেই সাওঁতালৰা তাদেৰ পাড়ায় বোজা পুজায় মন্ত আছে। পাশ্চাত্য জগতে এমনটি কোথাও দেখতে পায়। অসম্ভব।” অতি উন্নত আৰু অতি অল্পমত সাধনা ইয়াত ওচৰা-ওচৰিকৈ আছে কাৰণেই ধৰ্ম আৰু সাধনাৰ তত্ত্ব জিজ্ঞাসুৰ পক্ষে ভাৰতবৰ্ষৰ নিচিনা আৰু উত্তম বিচাৰ ক্ষেত্ৰও ক’তো নাই। ইয়াত অতি পিছপৰা আৰু অতি আগবঢ়া সংস্কৃতিৰ চৰম দৃষ্টান্ত একে ঠাইতে পোৱা যায়। সেই কাৰণেই, আনপক্ষে, এই দেশৰ ধৰ্ম আৰু সংস্কৃতিৰ সম্পদ ইমান বিচিত্ৰ ঐশ্বৰ্য্যৰে ভৰপূৰ হৈও উঠিছে।

জ্ঞান আলোচনাৰ পক্ষে এনে ক্ষেত্ৰ, এনে অৱস্থা যিমানহে সুবিধাজনক হওক, বাঙালী সংহতি আৰু শক্তিৰ পক্ষে অৱশ্যে এনে অৱস্থা বৰ প্ৰতিকূল। নাও এখন খণ্ড খণ্ড কৰি বাখি নৌ-বিজা শিকিব পাৰি, কিন্তু সেই বকমৰ নাৱেৰে সাগৰ পাৰ হবলৈ গলেই বিপদ হয়। শক্তিৰ মূল মাথো সংহতি। পশুবিলাকেও এই কথা মানে, সেইদেখি সিহঁতে দলবদ্ধ হৈ শক্তিলভ কৰে। মানুহৰ কিন্তু প্ৰধান সম্পদ তেওঁৰ সংস্কৃতি। সংস্কৃতিগত ঐশ্বৰ্য্যৰ কাৰণে লাগে ব্যক্তিত্ব আৰু বৈচিত্ৰ্য। পশুবিলাক সংহতিৰ ওপৰলৈ উঠিব নোৱাৰে। ব্যক্তিত্বই হ’ল মানুহৰ সংস্কৃতিৰ গূঢ় কথা। বাঙালী জীৱনত কিন্তু সংহতিয়েই ডাঙৰ কথা, ব্যক্তিত্ব যেন তাত অনেক সময়ত এটা বাধাহে। (সংস্কৃতিৰ ক্ষেত্ৰত আকৌ ব্যক্তিত্বৰ বৈচিত্ৰ্যইহে সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ সম্পদ।) বাঙালী শক্তিৰ মূলত সেইদেখি কিছু পৰিমাণে বৈ গৈছে পশুধৰ্ম।

আমাৰ দেশত নানা জাতি, নানা বৰ্ণ, নানা শ্ৰেণী, নানা ভেদ বিভেদ আছে। এই বিলাক সংস্কৃতিৰ সহায়ক হলেও বাঙালী ঐক্যৰ পক্ষে মহাসমস্যা হৈ উঠিছে। ইয়োবোণীয়াসকলে এনেবোৰ বিভিন্নতাৰ

উচ্ছেদ সাধন কবিয়েই সমস্ৰাব সমাধান কৰিছে। অতি বিচিহ্নতামুক্ত আমাৰ দেশ এই সমস্ৰাব কাৰণেই নানা বকমে আজি বিড়ম্বিত আৰু নিগূহীত হৈ পৰিছে। অথচ ইয়াৰ মূলত আছিল—অইন কাকো ধ্বংস বা লুপ্ত কৰি নেপেলোৱাৰ শুভ আৰু উদাৰ মনোবৃত্তি।

নানা শ্ৰেণীৰ সংস্কৃতি ওচৰা-ওচৰিকৈ থাকিলেই উন্নতিৰ জোখ কাঠীত (Standard) উচ্চ-নীচ, ওখ-চাপৰৰ ভেদ আহি পৰে। সেটো দেখি ভাবততো যুগে যুগে সেই ভেদ আহি পৰিছে। কিন্তু ভাবতৰ ইতিহাসত যি সকল মহাপুৰুষে সেই ভেদ-বিভেদ, বিচ্ছেদ-বিচ্ছেদৰ মাজত শ্ৰীতি, ঐক্য আৰু মহত্বৰ যোগ-সেতুবন্ধন কৰিব পাৰিছে, তেওঁলোককে আমি মহাপুৰুষ বুলি নতশিৰে আদৰি লৈছোঁ। বামকৃষ্ণ, মহাবীৰ, বুদ্ধ, কবির, চৈতন্য, নানক, শঙ্কৰদেৱ প্ৰভৃতি মহাপুৰুষসকলে এই কামকে কৰি গৈছে। গুহক মিত্ৰ বাম, আতীৰ-বন্ধু কৃষ্ণক সেইদেখি ভাবতবৰ্ষই সদায় স্মৰণ কৰিছে, কিন্তু বৰ বৰ বৰণজয়ী বীৰবিলাক ক্ৰমে স্মৰণৰ অতীত হৈ গৈছে। বৰীন্দ্রনাথে ‘ভাৰতৰ ইতিহাসেৰ ধাৰা’ নামৰ প্ৰৱন্ধত এই সত্যটো স্মল্লৰকৈ দেখুৱাইছে। “অস্তুহীন ভেদৰ ভিতৰতো এটা অথগু মহাসমৰণ, মহাতপস্যা ভাৰতৰ কাৰণে বিধাতাই যেন চিৰদিন ধৰি ভিতৰে ভিতৰে নিৰ্দেশ কৰি আহিছে।” ‘out of evil’ যেনেকৈ ‘cometh good’, তেনেকৈ অনেক সময়ত ‘out of good’ ও ‘cometh evil’ দেখা যায়।

সংস্কৃতি সভ্যতাৰ ক্ষেত্ৰতো ভাৰতবৰ্ষই প্ৰধানতঃ Non-oppression, Non-violence-অৰ্থে কৰি আহিছে। গান্ধীৰ Non-violence-য়ে সকলো সময়তে স্মৃকল ধাৰা নোৱাৰাৰ দৰে ভাৰতবৰ্ষৰ এই cultural non-violence-য়েও হয়তো বাস্তৱক্ষেত্ৰত অনেক কুফল ঘটাইছে। কিন্তু ভাৰতত হয়তো ভগৱন্তই ইতিহাস বৈচিত্ৰ্যকে বিচাৰিছে বুলি ইয়াৰ কোনো প্ৰবল সম্ভাৱনা বা সম্ভৱিত্বে অপেক্ষাকৃত দুৰ্বল সম্ভাৱনা বা সম্ভৱিতিক বিনাশ কৰা নাই। ভগৱন্ত ইতিহাসত

এই দৃষ্টান্ত ভেনেই বিবল। বাঙালী সাধনাতকৈও হয়তো বিধাতা—নিৰ্দিষ্ট ভাৰতীয় সাধনা অধিক মহান আৰু উচ্চ, যি সাধনা আৰু যি তপস্বাই হয়তো মীমাংসা কৰি দিবগৈ জগতৰ সকলো চেষ্টা সকলো সাধনাৰ, সকলো সমস্যাৰ শেষ সমস্যাটো। সেইদেখিয়েই বোধহয় ভাৰতৰ পথ ইমান দ্ৰুতগতি, ইমান দৃঢ়।

কবীৰে কৈছে—“হীৰকো ওবৰী নহি।” হীৰাৰ খনিত হীৰাই স্তপাকৰ হৈ থকা নাই। তেওঁ হীৰাৰ নামতে তাৰ পৰিচয়। কোনো দেশৰো পৰিচয় সেই দেশৰ শ্ৰেষ্ঠ সম্পদ সংস্কৃতি আৰু সেই সংস্কৃতিৰ প্ৰবৰ্ত্তক মহাপুৰুষ সকলৰ প্ৰাণত,—যেনেকৈ প্ৰদীপৰ পৰিচয় তাৰ শিখাত। সেইদেখি কবীৰে কৈছে :

“ইহলোক নিয়ে সাধনা হ’ল সংস্কৃতি, অনন্তলোক নিয়ে সাধনা হ’ল ধৰ্ম। ভাৰতৰ সংস্কৃতি ও ধৰ্ম দুইয়ৰ মध्येই অনেক যুগেৰ অনেক মানবগুণীৰ নানা দান মিলে আছে। সংস্কৃতি হতেও ধৰ্মৰ প্ৰবৰ্ত্তকদেৰ পৰিচয় সহজে পাওয়া যায়, তাতেও দেখা যায় ভাৰতৰ হিন্দুধৰ্ম কোনো বিশেষ যুগে, কোনো বিশেষ মহাপুৰুষৰ দ্বাৰা প্ৰবৰ্ত্তিত হয় নি। সেইজন্য হিন্দুধৰ্মকে এক হিসাবে অপৌৰুষেয় ধৰ্ম বলা যেতে পাৰে। ভাৰতে যত সংস্কৃতি বা ধৰ্ম এসেছে, সৰাৰ সব দান একত্ৰ মিলিত হয়েছে যে ধৰ্মে, তাকে কোনো ব্যক্তিবিশেষৰ প্ৰবৰ্ত্তিত ধৰ্ম না বলা তাৰ জনমভূমিৰ ভৌগোলিক নামে তাকে ভাৰতীয় ধৰ্ম বলাই সঙ্গত।” ভাৰতকে হিন্দু বোলা হয়। গতিকে এই হিন্দু ধৰ্মকে হিন্দুধৰ্ম বোলা হয়। ধৰ্ম আৰু সংস্কৃতিৰ নেবা-নেপেৰা সম্বন্ধ, হিন্দুধৰ্ম আৰু হিন্দু সংস্কৃতিৰো অভেদ সম্বন্ধ।...

(অসম্পূৰ্ণ)

সোতৰ

‘অসমীয়া শব্দৰ বানান নিকপণ’ সম্পৰ্কে আলোচনা

আসাম-ভেলী স্কুলসমূহৰ ইন্সপেক্টৰ মহাশয়ৰ পৰা আৰু অসম সাহিত্য সভাৰ প্ৰধান সম্পাদক মহাশয়ৰ পৰা আমি ‘অসমীয়া শব্দৰ বানান নিকপণ’ৰ অৰ্থে পৰামৰ্শ দিবলৈ নিয়োগ কৰা সমিতিৰ কাৰ্য্য-বিৱৰণী’ পুস্তিকা একোখন, আমাৰ মতামত সুধি পঠিৱা চিঠি একোখনৰে সৈতে প্ৰাপ্ত হৈছে। আমাৰ মতামত উক্ত ইন্সপেক্টৰ ডাঙৰীয়া আৰু সম্পাদক ডাঙৰীয়া উভয়লৈকে যথা সময়ত পঠিৱা হৈছে, এতিয়া তাকে কাকতৰ যোগে সাহিত্যিক বাইজৰ (Literary Public) আগত দাঙি ধৰিলোঁ। বিষয়টো সকলোৱে গহীনকৈ আলচ কৰি শেষ সিদ্ধান্তলৈ অহা ভাল।

প্ৰশ্নৰ উত্তৰ :

১। আমি বৰ্ত্তমান প্ৰচলিত আখৰ জোঁটনিৰ যৎকিঞ্চিৎ সংস্কাৰৰ প্ৰয়োজন বুলি ভাবোঁ,—আৰু

২। সমিতিয়ে গঢ়া আঁচনি সম্পূৰ্ণৰূপে সমৰ্থন কৰিব নোৱাৰিলেও কিছুদূৰলৈ কৰিছোঁ। তলত তাৰ সমালোচনা দিয়া হ’ল।

৩। অসমীয়া আখৰৰ জোঁটনি সংস্কৃত বৰ্ণমালামূলক—। সংস্কৃত বৰ্ণমালাৰ (Alphabet) দৰে বৈজ্ঞানিক বৰ্ণমালা আৰু বৰ্ণসংযোগ (spelling) বোধ কৰোঁ পৃথিবীৰ কোনো ভাষাত নাই। ইংৰাজী ভাষাৰ স্বৰবৰ্ণ মাথোন পাঁচোটা (only five vowels)। এই বৰ্ণ-দ্বয়িত্বৰ দোষত উক্ত ভাষাৰ আখৰ জোঁটনিত বহুত বেমেজালি দেখা যায়—[যেনে P + u + t = Put (পুট্), B + u + t = But (বাট্)]। উক্ত ভাষাৰ বহুত শব্দৰ বানান একবকম, উচ্চাৰণ আন

বকম, যেনে Psychology (চাইক'লজি)। তথাপি এই জটিল বনানৰ ইংৰাজী ভাষাকো আমাৰ মানুহেই পৰিপাটিকৈ শিকিব পাৰিছে। আমাৰ ভাষা আৰু আখৰ উভয়েই সংস্কৃতৰ, গতিকে আমাৰ ভাষাৰ বৰ্ণ-বিগ্ৰাসত ইমান জটিলতা বিশেষ একো নাই, (অন্ততঃ, 'ক'ত 'আ' কাৰে 'কা' আৰু 'খ'ত 'আ' কাৰে 'খি' নহয়) যি সামান্য জটিলতাৰ উদ্ভৱ হৈছে, সি ঘাইকৈ সংস্কৃত বৰ্ণৰ, অসমীয়াত দন্ত্য, মূৰ্দ্ধন্য আৰু তৃদ্ব-দীৰ্ঘ 'চ' 'ছ'ৰ উচ্চাৰণ নিয়মিতৰূপে নথকাত আৰু 'স' 'ষ' 'শ' এই বৰ্ণ কেইটাৰ উচ্চাৰণৰ সূকীয়াত্বত। গতিকে সেইখিনিৰ পৰাই যি আসৌৰাহৰ উৎপত্তি হৈছে। সেইখিনিৰ লগত সামঞ্জস্য সাধন কৰি অসমীয়া শব্দৰ বানানৰ এটা সুস্থিৰ প্ৰণালী নিৰ্দ্ধাৰিত হোৱাটো অৱশ্যে বাঞ্ছনীয়। বৰ্ত্তমান আঁচনিৰ 'ৰেফ যুক্ত বং' দ্বিত্ব নকৰা' নিয়মটোত বাঞ্ছ বাকীবিলাক আসৌৰাহৰ সবহখিনিকে ৬হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই মাৰিয়েই গৈছিল, পুনৰ সামান্য কেইটামান কথাৰ কাৰণে আকৌ খেলি মেলি লাগিছে। সেই খেলি মেলিটো গুচাই লবলৈকে যৎকিঞ্চিৎ পৰিবৰ্ত্তনৰ আৱশ্যক হৈছে।

সমিতিয়ে গঢ়া আঁচনিৰ সমালোচনা

১। পৰিবৰ্ত্তন কৰিবৰ বিশেষ কাৰণ নহলে হেম-কোষৰ আখৰ জোঁটনি মানিব লাগিব।'

এই ১য় সূত্ৰত আমি সম্পূৰ্ণৰূপে একমত।

২। 'সংস্কৃত আৰু সংস্কৃতমূলক শব্দৰ আখৰ জোঁটনি মূল অনুযায়ী হ'ব।'

এই ২য় সূত্ৰও 'হেমকোষে'ই দি থৈছে, আমিও সমৰ্থন কৰোঁ। কিন্তু অসমীয়াত কেতিয়াবা এই নিয়মৰো ব্যতিক্ৰম ঘটে। যেনে :

সঃ—দ্বিত্ব,

অঃ—বিত্ব

সঃ—পৃথিবী,

অঃ—পৃথিবী

সং—বিস্ত,

অং—বিস্ত-বিত্ (ধন-বিত্)

সং—বর্ণবিস্তাস,

অং—বর্ণবিস্তাস

উক্ত শব্দবিলাকত আমি ‘ব্’ বর্ণৰ ঠাইত ‘ব’ বর্ণ লিখিলেহে অসমীয়া উচ্চাৰণ পাওঁ, এইবোৰ শব্দৰ আখৰ জোঁটনি মূল অনুযায়ী কেনেকৈ হব পাৰে? গতিকে এই খিনিতে এটা ব্যতিক্রমৰ দফা যোগ দিয়া উচিত যে মূল সংস্কৃত শব্দৰ ‘ব্’ বর্ণ অসমীয়াতো সেইদৰে উচ্চাৰণ হলে ‘ব’ কে লিখিব লাগে (যেনে সং দেৱতা, অং দেৱতা, সং জীৱন অং জীৱন)। কিন্তু সংস্কৃতৰ ‘ব্’ বর্ণৰ অসমীয়াত যেতিয়া ‘ব’ উচ্চাৰণ হব, তেতিয়া ‘ব্’ বর্ণহে লিখিব লাগিব। যেনে সং বিত্তা অং বিত্তা। সংস্কৃতৰ ‘শ্মশান’ শব্দৰ উচ্চাৰণ অসমীয়াত ‘চঁ-শান’, কিন্তু লিখাত শ্মশানকে লিখিব লাগে। এনেবোৰ শব্দৰ সম্বন্ধেও এটা ব্যতিক্রম থকা উচিত। যেনে অসমীয়াৰ স, ষ আৰু শ ব উচ্চাৰণ, সংস্কৃত শব্দ হলেও সেই সেই বর্ণ শব্দৰ আগত, মাজত বা শেষত অকলৈ বহিলে সিহঁতৰ অসমীয়া উচ্চাৰণ হব, কিন্তু যুক্ত হৈ পৰিলে যুক্ত বর্ণই সংস্কৃত উচ্চাৰণ লব। যেনে, সং শ্মশান (চঁ-শান),—অং শ্মশান (চঁ শান)

সং শব্দ (চক), অং শব্দ বা শব্দ

সং সবস্বতী (চবস্বতী, অং সবস্বতী (সবচতী)

সং স্বাধীন (চাধীন) অং স্বাধীন (চাধীন) ‘বিশ্’, ‘ত্ৰিশ্’ শব্দৰ অপভ্রংশ অসমীয়া ‘বিশ’, ‘ত্ৰিশ’ শব্দক অসমীয়াত ‘বিশ’ ‘ত্ৰিশ’, ‘বিহ্’ ‘ত্ৰিহ্’ নে ‘বিচ্’ ‘ত্ৰিচ্’ লিখা হ’ব? হেমকোষত উচ্চাৰণ দেখুৱাবলৈ মূল বাখি ‘ত্ৰিশ (চ)’—এইদৰে লিখিছে। কিন্তু ‘পশ্চিম’ শব্দৰ অসমীয়া ৰূপত ‘পশ্চিম’ লিখিছে; ৬ বেজবৰুৱাই আকৌ ‘পশ্চিম’ও লিখিছিল। সেইদৰে ‘পশ্চাৎ’ শব্দৰ পৰা হোৱা (?) ‘পাচ’ শব্দটোৰ ‘পাচ, পিচ’ নে ‘পাহ, পিহ’ কোনটো বানান ঠিক হ’ব? ৬ বেজবৰুৱাই ‘পাঁচ’ ৰ (৫৭০) পৰা স্কীয়াটকৈ বাখিবলৈ ‘পাহ, পিহ’ হে লিখিছিল। হেমকোষত অৱশ্যে ‘পাচ, পিহ’ আছে। এই সম্পৰ্কত ৬ বেজবৰুৱাই

কৈছিল যে “হেমকোষৰ লগত অটবাৰ গুৰিৰ পৰা কটবাৰ গুৰিলৈকে নেৰেঙোৱাকৈ চলিব নোৱাৰিলেই মহাভাবত অশুদ্ধ নহয়।”

হেমকোষে ‘পশ্চিম’ শব্দৰ অসমীয়া ৰূপ ‘পচিম’ লিখিছে, কিন্তু ‘বৎসৰ’ শব্দৰ অসমীয়া ৰূপ ‘বছৰ’ লিখিছে। উচ্চাৰণ মানি, সমিতিৰ আঁচনিৰ ৩ (খ) সূত্ৰ মতে চলিলে এইবোৰ শব্দক ‘বিচ-ত্ৰিচ,’ ‘পাচ-পিচ,’ ‘পচিম,’ ‘বচৰ’ ৰূপে লিখিব লাগিব। কিন্তু সমিতিৰ উক্ত সূত্ৰ “মূল নিৰ্ণয় নোহোৱা আৰু দেশজ শব্দৰ আখৰ জোঁটনি” সম্বন্ধেহে। উক্ত শব্দবিলাকৰ মূল নিৰ্ণয় হৈছে সেইবোৰ গিছে কেনেকৈ জোঁটোৱা হ’ব ?

৩। মূল নিৰ্ণয় নোহোৱা আৰু দেশজ শব্দৰ আখৰ জোঁটনি পাৰ্থামানে উচ্চাৰণ অনুযায়ী হব।

এই সূত্ৰ নিশ্চয় মূল নিৰ্ণয় হোৱা শব্দত কেতিয়াও নাখাটিব, যেনে :

সং গগুৰ, অং গাঁও

সং বগু, অং বাঁড়

মূল নিৰ্ণয় নোহোৱা দেশজ শব্দৰ আখৰ জোঁটনিত এই সূত্ৰ সমৰ্থনীয়। হেমকোষেও সমৰ্থন কৰে।

৩। (খ) (গ) (ঘ) সূত্ৰ আমি ঘাই সূত্ৰ মতেই সমৰ্থন কৰোঁ, হেমকোষেও কৰে।

৩। (ঙ) (চ) সূত্ৰৰ ‘ট’ ‘ত’ৰ উচ্চাৰণ কেৱল ‘ট’ৰে, আৰু ‘ড’ ‘দ’ৰ উচ্চাৰণ কেৱল ‘দ’ৰে কৰাটো আমি সমৰ্থন কৰিবলৈ মন্ডল পাৰ্ছোঁ। ভেতিয়া হলে ৭মী বিভক্তিৰ ‘ত’ বা ‘অত’ৰ ঠাইত ‘ট’ বা ‘অট’ হব। উপশব্দ ‘টা’ ‘টি’ ‘টো’ৰ লগত ‘ট’ ‘অট’ ৭মী বিভক্ত্যন্ত শব্দৰ যোগ হলে অৰ্থ—বেমেজালি আৰু উচ্চাৰণ—বেমেজালিয়ে দেখা দিব। যেনে :

(১) ঘৰৰ ভিতৰত থকা মাতুহেহে ঘৰৰ ‘ভিতৰতো’ (Even in side the house) দেখে।

(২) ঘবৰ ভিতৰত থকা মানুহেহে ঘবৰ ‘ভিতৰটো’ দেখে (See the in side)।

ছটা সূকীয়া অৰ্থজ্ঞাপক এই ছই বাক্য (Sentences) উক্ত সূত্র মতে আখৰ জোঁটালে একেদৰে লিখিব লাগিব। যেনে :—(১) ঘবৰ ভিতৰত থকা মানুহেহে ঘবৰ ভিতৰটো দেখে (Even in side the house)। (২) ঘবৰ ভিতৰট থকা মানুহেহে ঘবৰ ভিতৰটো দেখে (See the in side of the house)। নতুন আখৰ জোঁটনি মতে ছয়োটা বাক্যত ‘ভিতৰটো’ৰে ‘See the in side’ টো বুজাব নে ‘Even in side the house’ বুজাব ?

৩। (৫) সূত্রতো সেই একেদৰেই পাক লাগিছে। তৃতীয়া বিভক্তিৰ চিন ‘দি’, ‘এদি’ৰ ঠাইত ‘ডি’, ‘এডি’ কৰিলে ঠিক নহব। ‘দি’, ‘দ্বাৰা’ একে মূলোদ্ধৃত বিভক্তি হব পায়। তদুপৰি অসমীয়া শব্দাৱলীত (বোধ কৰোঁ সংস্কৃত শব্দাৱলীতো) মূৰ্দ্ধণ্য ‘ড’ ত কৈ দন্ত্য ‘দ’ৰহে ব্যৱহাৰ প্ৰচুৰ।

উক্ত ছই সূত্র বহাল ৰাখিবলৈ গুলেও ৭মী বিভক্তিৰ ‘ত’ আৰু তৃতীয়া বিভক্তিৰ ‘দি’ত সদায় ‘ত’ আৰু ‘দ’ আখৰ থাকিব বুলি এটা ব্যতিক্ৰম থাকিবই লাগিব। অৱশ্যে আমি উক্ত ৩। (৫) (৫) সূত্র সম্বৰ্ণন হলে কৰা নাই। উক্ত ৩। (৫) (৫) সূত্রৰ ‘ট’ বৰ্গ আৰু ‘ত’ বৰ্গৰ অ’ৰ এটা ত’ৰ এটা নলৈ কেৱল ‘ত’ বৰ্গ বখাই ভাল। কাৰণ অসমীয়াত মূৰ্দ্ধণ্যতকৈ দন্ত্যৰ উচ্চাৰণহে স্বাভাৱিক। তেতিয়া হলে ‘টা’, ‘টি’, ‘টো’ প্ৰভৃতি উপশব্দ (articles) কেইটাত ‘ট’ হব বুলি এটা ব্যতিক্ৰমৰ দফা থাকিলেই হব।

৩। (৬) (৬) (৬) সূত্রৰ মত আমি সম্বৰ্ণন কৰোঁ।

৩। (ট) (ঠ) সূত্রও আমি সম্বৰ্ণন কৰোঁ; কিন্তু কেতিয়াবা উচ্চাৰণৰ দৃষ্টি দীৰ্ঘ বুজাবলৈ ‘ই’, ‘ঈ’ আৰু ‘উ’, ‘ঊ’ৰ পৃথক ব্যৱহাৰ থাকিব বুলি এটা ব্যতিক্ৰমৰ দফা থকা উচিত হব। ইংৰাজী শব্দৰ উচ্চাৰণ বাৰোঁতে তাৰ সময়ত ‘দ’কাৰ হয়। যেনে : ‘Greece’

শব্দটোকে ‘গ্ৰিচ’ নিলিখি ‘গ্ৰীচ’ লিখিব লাগিব। অসমীয়াত ‘ই’ কাৰ আৰু ‘উ’ কাৰৰ যে কেতিয়াও দীৰ্ঘ উচ্চাৰণ নহয়ই, সেইটো স্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি। প্ৰশ্নবোধক ‘কি’ উচ্চাৰণটোত জোৰ (Force) দিবৰ হলে কেতিয়াবা ‘কী’ও হয়, আৰু অৰ্থভেদো ঘটে।

৪। সংস্কৃত শব্দৰ বাহিৰে আন শব্দত যত আৰু গতৰ নিয়ম নাথাকে। আমিও কওঁ, ‘তথাস্তু’।

কিন্তু সংস্কৃত শব্দ বোলোঁতে, সংস্কৃত শব্দৰ পৰা হোৱা শব্দক বুজাব নে বুজায়? সংস্কৃত ‘কৰ্ণ’ শব্দত গত বিধান মতে ‘ৰ’ পিছত থকাত ‘ণ’ হৈছে, কিন্তু ‘কৰ্ণ’ৰ পৰা হোৱা অসমীয়া ‘কাৰ্ণ’ৰ ‘ণ’ বৰ্ণটোত গত-বিধান কি হব পাৰে? সেইদৰে সংস্কৃত ‘স্বৰ্ণ’ বা ‘সুৱৰ্ণ’ৰ পৰা ওলোৱা অসমীয়া শব্দ ‘সোণ’টোতো গত বিধান একোনাথাকে। বঙলাত সাহিত্য-সম্ৰাট ৰবীন্দ্ৰনাথো কিন্তু ‘সোনা’, ‘কান’হে লিখে, অনৰ্থক মূৰ্দ্ধণ্য ‘ণ’ৰ ব্যৱহাৰ নকৰে। আমি মূল ঠিক ৰাখিবলৈকে মূৰ্দ্ধণ্য ‘ণ’ক ৰাখিব লাগিব যেন পাওঁ। ‘কান্ধ’ৰ পৰা হোৱা ‘কান’টোকো ‘কাৰ্ণ’ৰ পৰা হোৱা ‘কাণ’ৰ পৰা বেলেগাই ৰাখিবলৈকে গত নোহোৱা-কৈয়ে ‘ণ’ ৰাখিব লগাত পৰে। অৱশ্যে ‘কাণ’ সোণ’ এই দুই শব্দলৈ গতৰ নিয়ম নানি, এই আঁচনিৰ ২নং সূত্ৰক আনিলে আনিব পাৰি।

৫। বিদেশী শব্দৰ আখৰ জোঁটনি ৩ আৰু ৪ সূত্ৰ অনুসৰি হ’ব। তাৰ উপৰি—

‘s’ আৰু ‘ch’ৰ উচ্চাৰণ—‘চ’ৰ দ্বাৰা,

‘sh’ আৰু ‘ss’ৰ উচ্চাৰণ—‘ছ’ৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ হব।

টোকা :—‘sh’ৰ ঠাইত ‘ছ’ লিখাত বায়বাহাৰৰ গোহাঁই বন্ধাব মত নাই। তেখেত ‘শ্চ’ বা ‘ষ’ লিখাব পক্ষপাতী।

বিদেশী শব্দৰ আখৰ জোঁটনি ৩নং সূত্ৰ অনুসৰি (অৱশ্যে ৪নং সূত্ৰ নহয়) হোৱাটোত আমি সম্পূৰ্ণ সন্মত হব নোৱাৰিলোঁ। ওপৰত

কোৱা বিদেশী Greece শব্দটো আমি 'গ্ৰীচ' নিলিখি 'গ্ৰিচ' লিখিম কিয় ?

বিদেশী শব্দ অসমীয়া আখৰেৰে লিখোঁতে উক্ত শব্দৰ হ্ৰস্ব-দীৰ্ঘ উচ্চাৰণ অনুযায়ী অসমীয়া হ্ৰস্ব-দীৰ্ঘ আখৰ জোঁটনি বা বানান হ'ব বুলি এটা দফা আৱশ্যক।

's' 'ch'ৰ উচ্চাৰণ 'চ'ৰ দ্বাৰা. 'sh', 'ss'ৰ উচ্চাৰণ 'ছ'ৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ হ'ব।' তনু সূত্ৰৰ এই মত আমি সমৰ্থন কৰোঁ। আমাৰ ভাষাত যেতিয়া 'চ' 'ছ' পৰস্পৰ আৰু 'স' 'ষ' 'শ'ৰ পৰস্পৰৰ ভিতৰত উচ্চাৰণ পাৰ্থক্য নাযেই, তেনে স্থলত বিদেশী ভাষাৰ উচ্চাৰণৰ সূক্ষ্মতম প্ৰভেদ (Nice distinction) ঠিক ৰাখিবলৈ সেই বৰ্ণ কেইটাৰ ওচৰতে ঘূৰি হাত পাতি কঢ়া-আজোৰা লগোৱাৰ একো অৰ্থ নাই। সেই দেখি ৰায়বাহাদুৰ গোহাঁই বৰুৱাৰ 'nh'ৰ ঠাইত 'শ্য' বা 'শ্ব' ব্যৱহাৰৰ একো যুক্তি নাই। বৰঞ্চ 'ssio'ৰ ঠাইত 'শ্য' (যেনে Commissioner-কমিশ্যনাৰ) আৰু 'swa'ৰ ঠাইত 'শ্ব' লিখিলে লিখিব পাৰি।

৬। ৰেফ-যুক্ত বৰ্ণ দ্বিধ নহয়। যেনে কৰ্তা, আৰ্য, কৰ্ম, পৰ্বত ইত্যাদি।

টোকা :—ৰায় বাহাদুৰ গোহাঁইবৰুৱাই কেৱল 'য' বৰ্ণ ৰেফ-যুক্ত হলে দ্বিধ ৰাখিব খোজে, যেনে কাৰ্যা, কাৰ্য নহয়, আন বৰ্ণত দ্বিধ নিবিচাৰে। এই সূত্ৰও আমি সমৰ্থন কৰোঁ, কিন্তু কেতিয়াবা বিকল্পে দ্বিধ হ'ব পাৰে বুলি ব্যতিক্ৰম এটা থলে ভাল যেন পাওঁ। তেতিয়া হলে ৰায় বাহাদুৰ গোহাঁই বৰুৱাৰ 'ব্যতিক্ৰম'টোও বৈ যাব। অসমীয়া বৰ্ণমালাত 'য' আৰু 'য়' বৰ্ণকে বহুৱাই লৈ স্থল বিশেষে 'য়' ই কোমল 'জ্য' (জিয়) উচ্চাৰণ ল'ব বুলি এটা নতুন নিয়ম আদি পাঠৰ আদিত্তে বান্ধি ললে 'য' বৰ্ণও অৰ্থাৎ ('য়' বৰ্ণও) ৰেফযুক্ত হলে দ্বিধ ৰাখিবৰ একো প্ৰয়োজন নহ'ব। 'য' আৰু 'য়' এই দুটা আখৰ সংক্ৰান্ত মতে এটা কবি নললে গোহাঁই বৰুৱাক সমৰ্থন নকৰি নোৱাৰি।

৭। (1) ডাঙৰ, তাঙৰণ আদি শব্দত, য'ত 'ঙ' টোহে উচ্চাৰিত হয়, তাত 'ঙ' হে লিখিব লাগে, 'ঙ্গ' লিখিব নালাগে।

এই সূত্র আমি অনা-সংস্কৃত শব্দৰ সম্বন্ধে সমর্থন কৰোঁ।

(11) কোনো কোনো সভ্যৰ মতে 'ক' বৰ্গৰ লগত অল্পনাশিক যুক্ত হলে 'ঙ' ব ঠাইত 'ং' ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে। যেনে অঙ্ক নহয়, অংক, বঙ্গ নহয় বংগ ইত্যাদি। এইমত সম্পূৰ্ণ সমর্থন কৰিব নোৱাৰি। আচনিৰ ১১২ সূত্র মতেও সংস্কৃত শব্দ মূল অনুযায়ী লিখিব লাগে। অঙ্গ, বঙ্গ, বঙ্গ, অঙ্ক, বঙ্কিম প্ৰভৃতি সংস্কৃত শব্দক সংস্কৃত ৰূপেই লিখা বাঞ্ছনীয়।

৮। (1) ছুটা আ-কাৰৰ উচ্চাৰণ একেলগে থাকিলে প্ৰথমটো বিকল্পে অ-কাৰ বা এ-কাৰ হয়। যেনে তাৰা তৰা, নালাগে—নেলাগে, আন্ধাৰ এন্ধাৰ, ইত্যাদি।

এই সূত্রও নিৰ্দোষ নহয়। তাৰা তৰা, বাজা বজা, আন্ধাৰ-এন্ধাৰ, নালাগে নেলাগে প্ৰভৃতি কিছুমান শব্দত বিকল্পে আ-কাৰৰ ঠাইত অ-কাৰ আৰু এ-কাৰ হয় বুলি এটা সূত্র কৰাই ভাল। নতুবা গোটেই-বোৰ শব্দৰ দুইটা ৰূপেই শুদ্ধ বুলি ধৰিব লাগে বুলিলেও হয়।

(ii) কোনো সভ্যৰ মতে একেটা শব্দৰ বিভিন্ন বানান থকাৰ আৱশ্যক নাই। বাজা বজা, মাৰা মৰা, আলাহ এলাহ এইবোৰ শব্দৰ একে বানান কৰাকে তেওঁলোকে যুক্ত বিবেচনা কৰে। এই সূত্রৰ মত আমি সমর্থন কৰিব নোৱাৰোঁ। অধিকন্তু ন দোষায়। ইংৰাজীতো একোটা শব্দৰে দুটা ৰূপ অনেক ঠাইত দেখা যায়। যেনে Labour—Labor, Connection—Connexion. মাৰা—মৰা, থকা—থকা আদি শব্দৰ ৰূপ শব্দৰ একে অৰ্থ বুজোৱা ৰূপ নহয়। 'মাৰ্' ৰাতুৰ আদেশ আৰু অনুজ্ঞাৰ ক্ৰিয়াকৰ্ত 'মাৰা' (You beat), আৰু 'মৰা' হৈছে ক্ৰিয়া-বিশেষ্য পদ (Verbal noun) কেতিয়াবা বিশেষণ পদ (Adjective) যেনে—

১। মানুহ ‘মৰা’ (Killing man) পাপ। (ক্ৰিয়া বিশেষ্য)।

২। ‘মৰা’ মানুহ (Dead man) ছুৰা। (বিশেষণ) সেইদৰে,

১। তুমি ঘৰত ‘থকা’ (You remain at home)। ২। কাম নকৰি বহি ‘থকা’ (Sitting) বেয়া। (ক্ৰিয়া বিশেষ্য)।

৭। হেমচন্দ্র-ব্যাকৰণে এইবোৰ সুন্দৰকৈ ফঁহিয়াই থৈছে। কামৰূপৰ কালে ক্ৰিয়া-বিশেষ্য (Verbal noun) ৰূপতো কথা কওঁতে ‘মাৰা’ ‘থকা’ আদি ব্যৱহাৰ কৰাৰ কাৰণে এই বেমেজালিয়ে দেখা দিছে।

৯। ‘ব’ আৰু ‘ৱ’ৰ ব্যৱহাৰত বহুতো বেমেজালি দেখা যায়। শব্দৰ অন্তত বা মাজত ‘ৱ’ৰ ঠাইত ‘ব’ লিখা অযুগুত। শব্দৰ আদিত উচ্চাৰণ অনুসৰি ‘ব’ লিখিব পাৰি, যেনে বিজ্ঞা। য’ত ‘ৱ’ উচ্চাৰণ হ’ব পাৰে, তাত ‘ৱ’ লিখিব লাগে। যেনে :—ৱাটাৰ্লু (Waterloo) ইত্যাদি।

“শব্দৰ অন্তত বা মাজত ‘ৱ’ৰ ঠাইত ‘ব’ লিখা যুগুত।” কিয় ? ‘পৃথিৱী’ শব্দৰ অন্তত ‘ৱ’ আছে, কিন্তু অসমীয়া উচ্চাৰণ মতে আমি ‘পৃথিবী’ লিখিম নে ‘পৃথিৱী’ লিখিম পিছে ? অৰ্থাৎ ‘ব’ লিখিম নে ‘ৱ’ লিখিম ? সাং ‘ৱিজ্ঞা’ৰ ‘ৱ’ শব্দৰ আদিত উচ্চাৰণ অনুসৰি ‘ব’ কৰি ‘বিজ্ঞা’ লিখিব পাৰি। তেন্তে শব্দৰ অন্ততনো ‘পৃথিৱী’ৰ ‘ৱ’টোক অসমীয়া উচ্চাৰণ অনুসৰি ‘ব’ লিখিলে (অৰ্থাৎ ‘পৃথিবী’ লিখিলে) কিয় অযুগুত হ’ব ? ভেনেহলে লিখোঁতে ‘পৃথিৱী’ লিখি বোলোঁতে ‘পৃথিবী’ বুলিব নালাগিব জানো ? সেইদৰে ‘ৱৰ্ণবিজ্ঞাস’ লিখি ‘বৰ্ণবিজ্ঞাস’ বুলিব নালাগিব নে ? গতিকে ৯নং সূত্ৰৰ সলনি ২নং সূত্ৰৰ আলোচনাত আমি ‘ব’ আৰু ‘ৱ’ ব্যৱহাৰ সম্বন্ধে যি ব্যতিক্ৰমৰ দৰ্শন (Exceptional clause) দিছোঁ, সেই ব্যতিক্ৰমৰ দৰ্শাইছে ‘ব’ ‘ৱ’ৰ ব্যৱহাৰ সামৰিব।

১০। সংস্কৃত ইন্ ভাগান্ত শব্দ অসমীয়াত ঠু-কাৰান্ত শব্দ ৰূপে ব্যৱহাৰ হ’ব। যেনে :—উপকাৰী, মানী ইত্যাদি। কিন্তু সংস্কৃত

প্ৰত্যয়যুক্ত হলে, প্ৰত্যয়ৰ আগত এনে শব্দত সংস্কৃতৰ দৰে ই-কাবহে হ'ব। যেনে :—উপযোগী—উপযোগিতা।

৩হেম বকৰায়ো তাকে কয়। আমিও কওঁ। কিন্তু সংস্কৃত 'হস্তিদন্ত' (হস্তিনঃ দন্ত), 'প্ৰাণি হিংসা' (প্ৰাণিনঃ হিংসা), গুণি শ্ৰেষ্ঠ', 'কালিদাস' প্ৰভৃতি সমাস-নিম্পন্ন শব্দবিলাক অসমীয়াত 'হস্তীদন্ত', 'প্ৰাণীহিংসা', 'গুণীশ্ৰেষ্ঠ', 'কালীদাস' হব নে সংস্কৃত মতেই থাকিব ? সংস্কৃত ইন্ ভাগান্ত শব্দ যদি অসমীয়াত ঙ্গে-কাবাস্ত কপে ব্যৱহাৰ হয়, তেন্তে উক্ত 'হস্তী', 'প্ৰাণী', 'গুণী' প্ৰভৃতি অসমীয়া কপ লোৱা শব্দবিলাকৰ অসমীয়া সমাস মতে 'হস্তীদন্ত', 'প্ৰাণী হিংসা', 'গুণীশ্ৰেষ্ঠ' প্ৰভৃতি বৰ্ণবিহীন নহব কিয় ? যদি সংস্কৃত মতেই থাকে, তেন্তে নতুন কি সূত্ৰ মতে থাকিব ?

১১। (1) স্ত্ৰীলিঙ্গ, জাতি (caste), শ্ৰেণী (class), আৰু ভাষা-বাচক, আৰু বিশেষণ শব্দত 'ঈ' হব, যেনে—মাথুন্দী, কছাৰী, আচামী, ইংৰাজী, সোনালী ইত্যাদি। স্ত্ৰীলিঙ্গত বাজে বাকী জাতি, শ্ৰেণী, ভাষাত এই নিয়ম নাখাটিবও পাৰে। 'মিৰি', 'মিচিমি' প্ৰভৃতি জাতিবাচক শব্দক 'মিৰী', 'মিচিমী' লিখি অনাহকত তনঃ সূত্ৰৰ বিৰোধিতা কৰাৰ একো হেতু নাই। 'সোণালী' বা 'সোণোৱালী' শব্দ সোণৰ লগত 'আলি' আৰু 'ওৱালি' প্ৰত্যয়ত নিম্পন্ন হৈছে। গতিকে 'আলি' বা 'ওৱালি' প্ৰত্যয় হলে দীৰ্ঘ ঙ্গে-হব বুলি এটা নিয়ম কবাই ভাল।

১১। (ii) (iii) (iv) সূত্ৰ আমি সমৰ্থন কৰোঁ।

১২। (1) প্ৰথম পুৰুষৰ একবচনৰ ক্ৰিয়া বিভক্তিৰ বাহিৰে আন ক্ৰিয়া বিভক্তিত '৬' ব্যৱহাৰ কৰাৰ আৱশ্যক নাই। যেনে, কৰিছোঁ, খাওঁ ইত্যাদি। কিন্তু কৰা, খোৱা ইত্যাদি ক্ৰিয়াত অনুজ্ঞা স্থলতো '৬' আৱশ্যক নাই।

টোকা :—বায়বাহাদুৰ গোহাঁইবৰুৱাৰ মতে অনুজ্ঞাত সত্ৰবাৰ্ধত কৰা, খোৱা ইত্যাদি ক্ৰিয়াত ৬ চন্দ্ৰবিন্দু অপবিহাৰ্য্য।

এই সূত্ৰত আমি বায়বাহাৰ গোটাইবকৰাক সমৰ্থন কৰোঁ। এই সম্বন্ধে ‘আৱাহন’ত ওলোৱা (১০ম বছৰ ১ম সংখ্যা) তেখেতৰ আলোচনা দৃষ্টব্য।

১২। (ii) এই সূত্ৰও আমি সমৰ্থন কৰোঁ।

সামৰণিত, আমিও ডাঃ কাকতি আৰু বায়বাহাৰ গোটাইবকৰাক লগতে কওঁ যে, আমাৰ আখৰ জোঁটনিৰ নতুনকৈ কৰা সংস্কাৰ মতে নতুন অভিধান এখন নোলোৱা পৰ্য্যন্ত স্কুল-কলেজ আদিৰ পাঠ্য গ্ৰন্থত যেন আমাৰ আখৰ-জোঁটনিৰ একো পৰিবৰ্তন নহয়।*

* সংশ্লিষ্ট পুস্তিকাখনিৰ অভাৱত ১৭বৰকাকতীৰ মতামতৰ মূল্যায়নৰ ক্ষেত্ৰত নিশ্চয় অসুবিধাই দেখা দিব। পুস্তিকাখনি সংগ্ৰহ কৰি যথাস্থানত তেখেতৰ বক্তব্য পৰিভাৰকৈ দেখুৱাব নোৱাৰা বাবে আমি ক্ষুণ্ণিত। —সম্পাদক।

ওঠৰ

লেবেলা অসমীয়া ভাষাটো পিছতো বলিশাললৈ
উলিয়ালে কেনে ?

...অসমীয়া জাতিৰ অস্তিত্ব লৈ আজি যেন টনা আজোৰা লাগিছে, অসমীয়া ভাষাৰ অস্তিত্ব লৈও দেখোন চাৰিও ফালৰে পৰা আক ভীষণ টনা-আজোৰা লাগ পৰিল। আজি অসম দেশত বিদেশী (যদিও ভাৰতীয়) মানুহৰ সখ্যাই আধাতকৈও বেছি হ'ল। আনফালে ইমান দিনে অসমীয়া ভাষাক মাতৃভাষা ৰূপ গ্ৰহণ কৰি এইবোৰ মানুহৰ অসমীয়া হবাবা একো আন্তৰিক চেষ্টা বা আগন্তুক দেখা নগ'ল।

কংগ্ৰেছে হেনো ভাৰতৰ প্ৰদেশ বিলাক ভাষা মতে (upon linguistic basis) ভাগ কৰিছে। কিন্তু অসমীয়া ভাষাভাষী অসম দেশৰ কথাত কংগ্ৰেছৰ সেই নীতি আজিলৈকে কাৰ্য্যত পৰিণত কৰাৰ একো উমঘামকেই দেখা নাই। এতিয়া কংগ্ৰেছ আন্দোলনৰ মহাক্ৰান্ত মাত্ৰাজৰ অঙ্ক, বোম্বাইৰ কৰ্ণাটকো সুকোঁয়া প্ৰদেশ কৰিবলৈ ভোমপাব লাগিছে, কিন্তু আমাৰ দেখোন কংগ্ৰেছ-মিলিত গভৰ্ণমেণ্ট স্থাপিত হৈ শাসন কৰা সত্ত্বেও 'খ্ৰীষ্ট বিচ্ছেদৰ' কথা চোঁচা পৰিহ আছিল।

কাৰ্য্যক্ৰম দেখি শুনি ছিলেট বিচ্ছেদৰ আশাৰ মূৰত পানী এচলু দিবলগীয়াই হ'ল যেন দেখিছোঁ। মুলান চাহাবৰ কথা স্মৰণি নিজৰ ভাগ্যকে সাবোগত কৰাৰ বাহিৰে দেখোন আক গত্যন্তৰ নোহোৱাত পৰিল। মুলান চাহাবে আক কৈছিল—“এইটো হুখৰ কথা কিন্তু অলপো অসম্ভব নহয় যে আক, ৩০ খ্ৰীশ বছৰৰ ভিতৰত অসম

দেশৰ কেৱল শিৱসাগৰ জিলাখনহে অসমীয়া মাহুহৰ ঘৰ যেন লাগিবগৈ—।”

অথচ কাগজে-পত্ৰে আপোনালোকে ‘বহল অসম’ৰ কথা বহলাই কৈ থকাও দেখোঁ। ইফালে ঠেক অসমখনেই কোঁচ খাই কেৱল ‘শিৱসাগৰত’হে পৰিণত হবৰ আগন্তুক ফটফটীয়া হৈ উঠিল। এনে স্থূলত অসমীয়া ভাষাৰ ভবিষ্যতটো কিমান উজ্জ্বল তাক অসম দেশৰ হিঠৈষী সকলে এবাৰে টং কৰি চাইছেনে বাক ?

অসম কংগ্ৰেছ আজি অসম দেশত হিন্দুস্থানী আৰু উৰ্দু প্ৰচলনৰ কাৰণেহে বিশেষ তৎপৰ হৈ পৰিছে। অলপাত ‘প্ৰবাসী’ কাকতৰ সম্পাদক বাবু ৰামানন্দ চট্টোপাধ্যায়ে তেওঁৰ ‘প্ৰবাসী’ কাকতত এই সম্বন্ধে এটা টিপনীও দিছে। অসমত হিন্দুস্থানী প্ৰচলনৰ চেষ্টা কৰা দেখি তেওঁ ঈষদ্ব্যস্ত কৰি কৈছে :—“দেখা যাক এদেৰ কুষ্টিটো এখন কোন ধাৰে যায়।” বাস্তৱতে আজি এ সময়ৰ কংগ্ৰেছ সভাপতি সুভাষ বসুৰ বঙ্গদেশত হিন্দুস্থানী প্ৰচলনৰ একো উন্নয়নমই নাই, কিন্তু বিদেশীৰ হেঁচাত কণ্ঠাগত-প্ৰাণ অসম দেশত অসমীয়া ভাষা ঐকান্তিক চেষ্টাৰ পৰিবৰ্ত্তে হিন্দুস্থানী আৰু উৰ্দু ভাষা প্ৰচলনৰহে গোটেইখন দেশতে লাগি পৰিল উখল-মাখল। ভাৰতৰ স্বৰাজ আহিব লাগিছে অসমৰ আৰিষাধৰ। সকলে আৰিয়া ধৰি নাচিব লাগিছে, মাথোন ‘বচন’ মাতিবলৈহে ভাষাৰ অভাৱ, যেন ইতিমধ্যেই হিন্দী শিকি নললে স্বৰাজ হলে অসমীয়া বোবা হৈ থাকিব লাগিব।

তথাপি সাহিত্যৰথী বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াই কৈছিল যে গোটেই ভাৰতৰ এটা ভাষা হোৱাটো ভালৰ কথা,—কিন্তু সেই এটা ভাষা কৰি লবলৈ যোৱাৰ আগেয়ে বঙলা আদি শকত-আবত ভাষাবিলাকে নিজ নিজ অস্তিত্ব বিসৰ্জন দিয়ে যদি “আমাৰ লেবেলা অসমীয়া ভাষাটোক পিছেও বলি শালত সুমাব পাৰিম।”

আজি কিন্তু ভাৰতৰ সুভাষ বসুৰ বঙ্গদেশে হিন্দুস্থানীৰ কাৰণে কুক-কাৰাং যে কৰাই নাই, বৰঞ্চ বৃহত্তৰ বঙ্গৰ স্বয়ং সকল কবিলৈ

অসম কামৰূপতো বঙ্গভাষা বিস্তাৰ কৰিবৰ মতলবেৰে সাহিত্য পৰিষদহে বহুৱাইছেহি।

আজি মাতৃভাষাৰ জৰিয়তে (Through the medium of mother tongue) বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উচ্চশিক্ষা প্ৰাচলনৰ আন্দোলনৰ দিনত অসম গবৰ্ণমেণ্টে অসম দেশৰ স্কুলৰ ৫ম মান শ্ৰেণীৰ অসমীয়া ছাত্ৰলৈ হিন্দুস্থানী ভাষা শিকা বাধ্যতামূলক কৰিবলৈ গৈছিল। ৫ম মান শ্ৰেণীৰ অসমীয়া ছাত্ৰই বঙলা ভাষা শিকিব নোৱাৰে কিয় ? এ সময়ত বঙলা ভাষা অসমীয়াৰ মাতৃভাষা নহয় বুলিয়েইতো অসমীয়া ভাষাৰে শিক্ষা দিয়াৰ কথা হ'ল। বঙলা ভাষা শিকাটো যদি কোমল মতি ছাত্ৰৰ পক্ষে মগজৰ ওপৰত অত্যাচাৰ কৰা হয় তেন্তে হিন্দুস্থানী শিকাটো ততোধিক অত্যাচাৰ নহব নে ? এতিয়া এই কোমল মতি ল'ৰা-ছোৱালী বিলাকে, যি বয়সত আন দেশৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে মাতৃ ভাষাৰেহে শিক্ষা লাভ কৰে সেই বয়সত দুটাৰ ঠাইত তটা ভাষাৰ হেঁচাত (অসমীয়া, ইংৰাজী, হিন্দুস্থানী) “কলৈ যাওঁ গোপাল, কলৈ যাওঁ কৃপাল” লগাব লগাত পৰিল। এইটো শিশু মনস্তত্ত্ব (Child's psychology) য়ে সম্পূৰ্ণ বিৰুদ্ধ, তাক বোধ কৰোঁ যেয়ে সেয়ে বুজিব পাৰিব।

ভাৰতৰ উমৈহতীয়া ভাবী ভাষা (Lingua Franca) হিন্দুস্থানীটো যদি ২২ লাখ অসমীয়া মানুহে (যিখিনি মানুহ নহলেও ভাৰতৰ স্বৰাজ বিধিনি নঘটিব, আৰু ভাৰতৰ স্বৰাজ আহিলেও যিখিনি মানুহ প্ৰকৃত স্বৰাজ-প্ৰাপ্ত হোৱাৰ সলনি লয়-প্ৰাপ্ত হোৱাৰ আগন্তুক) আগবঢ়ুৱা হৈ গ্ৰহণ নকৰিলেই নোহোৱাত পৰিছে, তেন্তে তাক ‘মেট্ৰিকুলেচন’ বা কলেজ আদিত, ২য় ভাষা ৰূপে শিকাৰ বন্দবস্ত কৰিলেও ভাৰত-হিতৈষণা প্ৰমাণিত হব পাৰে দেখোন। বাস্তৱতে আজি অসমৰ আৰ্থিক আৰু ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিটো চাই অসমীয়া জাতি অনুৰ ভৱিষ্যতত বোম্বাইৰ পাৰ্চী সম্প্ৰদায়ৰ Persian Community) দৰে এটা সম্প্ৰদায় হৈয়ো টিকিবলৈ পাৰিব নে

নোৱাৰিব সন্দেহৰ কথা হৈ পৰিল। পাৰ্টিবিলাকৰ জনবল নাই যদিও ধনবল আছে। অসমীয়া জাতিৰ আছে কি? অসমীয়া জাতিৰ আছিল মাথোন বাপতীসাহোন ভাষাটো, তাকো যদি এতিয়াই বলিশাললৈ আগবঢ়োৱা হয়, তেন্তে আৰু থাকিল কি? সেই দেখিয়েই প্ৰাচ্য-স্বৰ্ণীয় সাহিত্যৰথী বেজবৰুৱাৰ কথালৈ মনত পৰি কৈছোঁ যে, ভাৰতৰ মহাজাতীয় যন্ত্ৰত আমাৰ লেবেলা অসমীয়া ভাষাটো পিছতো বলিশালত সুমাবলৈ থলে কেনে?

এইখিনিতে কোনো তলচকুৱা প্ৰতিপক্ষই মাত লগাব পাৰে যে অসমত হিন্দী প্ৰচলন কৰি অসমীয়া ভাষা অপ্ৰচলনতো কৰিব খোজা নাই; মাতৃভাষা ৰূপে অসমীয়াই অসমীয়া শিকিবই, লগতে ৰাষ্ট্ৰীয় ভাষা হিন্দুস্থানীও শিকিব। উত্তৰত কওঁ যে পঢ়াশালীৰ পাঠ্য ভাষা নোহোৱা সত্ত্বেও যি বঙলা ভাষাৰ প্ৰভাবত (কাকতপত্ৰ আৰু বাজে কিতাপৰ প্ৰচলনত) অসমীয়া ভাষাই আজিও গা কৰি উঠিব পৰা নাই, এতিয়া পঢ়াশালীৰ ভিতৰতো আৰু এটা ভাষা সুমাই ললে যে অসমীয়া ভাষাই কি তই-থাক-মই-থাক শ্ৰী ধৰি উঠিব, তাক সহজেই অনুমান কৰিব পাৰি। আনপিনে প্ৰবন্ধুৱা বঙালীয়ে কংগ্ৰেচ-নীতিৰ গড়িলা লৈ অসমবাসী বঙালীক বঙলা শিকাবলৈ বুকু বান্ধি সাজু হোৱাৰো গম পোৱা গৈছে।

ইকালেদি আমাৰ মাটি-বাৰী, কৃষি-শিল্প, বেপাৰ-বাণিজ্য সকলোকে ইতিমধ্যে অনা-অসমীয়াই আহি গ্ৰাস কৰিলেই, কেৱল বিগি-বিগি আশাৰ পোহৰ এছাটি আছিল এই লেবেলা অসমীয়া ভাষাটোৰ সহায়েৰে সেই মাছুহবোৰক অসমীয়া কৰি লোৱাৰ; কিন্তু কাৰ্য্যভঃ মাটি-বাৰী, শিল্প-বাণিজ্যৰ লগে লগে দেখোন ভাষাটোকো বিদায় দিবৰহে উপক্ৰম হ'লহি।

অনা-অসমীয়া সোমোৱা জিলাবিলাকত অসমীয়া মানুহক ৰোৱা চেটলমেন্টত মাদী মাটিও দিয়া নহ'ল—বেচি পেলোৱাৰ ভয়ত। এতিয়া চাবলৈ গলে এই কেইখন জিলাৰ অসমদেশত অসমীয়া

মানুহৰ ভূমিস্বত্ব হেৰালেই, ভূমিস্বত্বৰ লগতে কৃষিস্বত্ব, শিল্পস্বত্ব, বাণিজ্য স্বত্বও যে হেৰাই আহিল, সি জলজল পটপট। শেষত দেখিছোঁ ভাষাস্বত্বও যায় যায়। তেন্তে আমাৰ অসমীয়া জাতিটো হৰিশ্চন্দ্ৰ বজাৰ দৰে মলমতে ‘ছলি’ থাকিয়েই স্বৰাজ স্বৰ্গ লাভ কৰি অমৰ হবগৈ নে কি? আমি সন্ধীৰ্ণ দৃষ্টিৰে হলে একো ধৰিব নোৱাৰি দেখিছোঁ কেৱল ধুৱঁলি-কুৱঁলী।*

* বাঁহী (২৬শ বছৰ, ১০ম সংখ্যা)ৰ সম্পাদক মাধৱ বেজবৰুৱালৈ চিঠিৰ আকাৰত লেখা।
—সম্পাদক।

উনৈশ

সম্পাদকৰ দৌৰাশ্ব্য

পৃথিৱীত বোলে কোনেও কাকো ডাঙৰ হবলৈ এৰি নিদিযে, সেই কাৰণেই যুদ্ধ কেৱল যুদ্ধ, কেৱল এটাৰ লগত আনটোৱেই নহয়, এটাৰে সৈতে গোটেইখনৰ—Each against all, এটাই প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰাৰ মানেই আন সকলো প্ৰভাৱ অলপ নহয় অলপ ক্ষুণ্ণ কৰা। তুমি ‘হাকিম’ হোৱা মানেই আন অসখ্য মানুহৰ প্ৰতিজনকে (বহুজন হয়তো হাকিম হবলৈকো তোমাতকৈ উপযুক্ত) ‘অ-হাকিম’ কৰি অলপ নহয় অলপ ক্ষুণ্ণ কৰা। সেই দেখি পৃথিৱীত ইমান ইমান ৰজাতন্ত্ৰ, প্ৰজাতন্ত্ৰ, গণতন্ত্ৰ, ঘনতন্ত্ৰ (অৰ্থাৎ ঘনে পতি সলনি হোৱা তন্ত্ৰ), মনতন্ত্ৰ (অৰ্থাৎ মনেৰে মিটো তন্ত্ৰ পাতি লোৱা হৈছে) আদি বিস্তৰ তন্ত্ৰ-মন্ত্ৰ প্ৰচাৰিত আৰু প্ৰচলিত হোৱা সত্ত্বেও সুবিধা পালে কোনেও কাৰো ওপৰত অত্যাচাৰ, উৎপীড়ন, উপদ্ৰৱ, দৌৰাশ্ব্য কৰিবলৈ নেৰে বা এৰা নাই। ৰাষ্ট্ৰৰ কথা এৰি দিলেও (কাৰণ এৰি দিবলৈ বাধ্যই—যিহেতু সি Politics,—monopoly থকা Politician সকলে অনধিকাৰ চৰ্চা কৰিলেতো শুদাই নেবিব!) এনেয়েইনো দিনে নিশাই মানুহৰ জীৱনটোত কম অত্যাচাৰ, কম উৎপীড়ন নে বাক? কাম-ক্ৰোধ-লোভ-মোহ আদি ষড়বিপ্লৱ উপদ্ৰৱৰ উপৰিও গিৰীয়েকৰ উপদ্ৰৱ ঘৈনীয়েকৰ পিঠিত গেমেহা কিলত, ঘৈনীয়েকৰ দৌৰাশ্ব্য গিৰীয়েকৰ Capital punishment ভোগত অৰ্থাৎ ঘৈনীয়েকে গিৰীয়েকক এৰি বাপেকৰ ঘৰলৈ কিছুমান দিনৰ কাৰণে গুচি যাবনত। এইদৰে শাহুৰ উপদ্ৰৱ বোৱাৰীৰ ওপৰত—বোৱাৰীৰ উৎপীড়ন শাহুৰ ওপৰত, আন দেশৰ

কথা কি কব নোৱাৰোঁ, আমাৰ অসম দেশৰ গাৱঁ-ভূঞা য়ে সদায় হবই লাগিছে তাকে নেদেখি কোনো চকু মুদি থকা নাই। এইবোৰ দেখি শুনিয়েই বেটীৰো দৌৰাখ্যা তাইৰ বাটনিটাবৰে ওপৰত। এই ‘লজিক’ (Logic) মতেই স্কুল মাষ্টৰৰ উপদ্ৰৱ তেওঁৰ ছাত্ৰ বপুৰীৰ ওপৰত, হয় নহয়, যি সকলৰ মাননত স্কুলঘৰ যমৰ দক্ষিণ দুৱাৰ হৈছে, সেই সকলেই তাৰ সাক্ষী দিব। অৱশ্যে ছাত্ৰ-মহাশয়েও য়ে মাজে সময়ে মাষ্টৰবাবুৰ ওপৰত দৌৰাখ্যা কৰে, সেইটোৰ প্ৰমাণ যি মাষ্টৰ-বাবুৰ নিশা চকুত টোপনি নাহে তেৱেঁই দিব।

এইদৰে ইটোৱে সিটোক, বলীয়ে দুৰ্বলক, ডাঙৰে সৰুক,—সৰুৱে তাতকৈ সৰুক,—চিৰন্তন কাল ধৰি দৌৰাখ্যা কৰি আহিব লাগিছে। কাকতৰ সম্পাদকৰ বেলিকাই বা এই চিৰন্তন প্ৰথাৰ ব্যতিক্ৰম হব কেলেই? গতিকে সম্পাদকৰো দৌৰাখ্যা প্ৰবন্ধ লেখকৰ ওপৰত।

সম্পাদক সকল বৰ ‘গণতান্ত্ৰিক’, অথচ তেওঁলোকৰ দৌৰাখ্যাটে। তেনেই ‘অগণতান্ত্ৰিক’। কাৰণ সম্পাদক এক, প্ৰবন্ধ লেখক বহু। বহুৰ ওপৰত একৰ উপদ্ৰৱ বাক গণতান্ত্ৰিক উপদ্ৰৱ নে নিকপদ্ৰৱ উপদ্ৰৱ?

কথাটো উদাহৰণেৰে যুকুলি কৰাই ভাল। অসমীয়া ভাষাটো প্ৰায় ২২ লাখ মানুহৰ মুখৰ ভাষা।* এই ভাষাৰ উচ্চাৰণটো কিছু অজ্ঞানাসিক (Nasal)। বঙালীয়ে কয় ‘এস’, অসমীয়াই কয় ‘আহাঁ’, বঙালীয়ে কয় ‘যেও’ বা ‘যাও’, অসমীয়াই কয় ‘যোৱাঁ’, বঙালীয়ে কয় ‘খোয়ো’ বা ‘খাও’—অসমীয়াই কয় ‘খোৱাঁ’ বঙালীয়ে বোলে ‘হাসি’, অসমীয়াই বোলে ‘হাঁহি’ ইত্যাদি ইত্যাদি। কিন্তু এই ২২ লাখ মানুহৰ অজ্ঞানাসিক উচ্চাৰণ ধৰি প্ৰবন্ধ লিখক সকলে বচনা লিখি ‘আৱাহন’ কাকতলৈ পঠিয়ালে উক্ত কাকতৰ সম্পাদকে দেখোন অজ্ঞানাসিক উচ্চাৰণৰ চিন ‘’ চম্ভবিম্বুটোক প্ৰবন্ধৰ ভিতৰৰ পৰা অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ দি ‘চেপাড’ (Printing) বাজ কৰি প্ৰবন্ধ গোটেইটো

অনুনাটিক (Unnasal) কৰি পঠিয়াই দিয়ে। এইটো কেৱল প্ৰবন্ধ লিখকৰ ওপৰতেই যে উপদ্ৰৱ (এনে নহয় ?),—এই দৌৰাণ্ডা জননী ভাষাৰো ওপৰত, ওৰফে ২২ লাখ মানুহৰ মাতৰ ওপৰত নহয় জানো ? ইয়াকেই আমাৰ চহা ভাষাত “মহতকৈ শিং চৰা” বোলে যেন পাওঁ।

সম্পাদকৰ দৌৰাণ্ডাৰ ভিতৰত আৰু এটা লক্ষ্য কৰিবলগীয়া কথা। যে প্ৰবন্ধ লিখকে মগজ আৰু সময় খৰচ কৰি, টিকটৰ দাম ভৰি তেওঁলোকৰ কাকতলৈ প্ৰবন্ধ পঠিয়াব, কিন্তু সেই প্ৰবন্ধ তেওঁলোকৰ দ্বাৰা মনোনীত নহলে অমনোনীত প্ৰবন্ধ ঘূৰাই পঠিয়াবলৈ তেওঁলোক হেনো (টিকট দি পঠিয়ালেও) বাধ্য নহয়। অৰ্থাৎ জানিবা—প্ৰবন্ধ লিখকে সময়, মগজ আৰু পইচা খৰচ কৰিব, কিন্তু সম্পাদক মহাশয়ে তাক ওভোভাই পঠিয়াব প্ৰমকনো স্বীকাৰ নকৰি ফটা কাকতৰ পাচিৰ (Waste paper basket) অক্ষুণ্ণ কৰি স্থান দান কৰিব। অৰ্থাৎ প্ৰবন্ধ লিখকৰ ওপৰত প্ৰবন্ধ লিখাৰ কাৰণে এইটো সম্পাদক মহোদয়ে বিহা Penalty। অৰ্থাৎ প্ৰায়শ্চিত্ত !—এইটো সম্পাদকৰ নিকপদ্ৰৱ উপদ্ৰৱ নে কি ?

সম্পাদকবৃন্দৰ দৌৰাণ্ডাৰ গুৰিত আৰু এটা প্ৰধান মনস্তত্ত্ব নিহিত হৈ আছে যে, পৃথিৱীত ছোৱালী চুৰি মোকদ্দমা কেইটামান জিকিয়েই উকীল শ্ৰেণীৰ অনেক মেধাভীৰ্থই বেদ-বেদান্তৰে পৰা আবদ্ধ কৰি বাওঁনীতি অৰ্ধনীতিলৈকে যেনেকৈ সৰ্ববিজ্ঞা-বিশ্বাবদ হব পাৰে, সম্পাদকশ্ৰেণীৰো সবৰ্হভাগ মেধানিধি বা বিজ্ঞানিধিয়েই হেনো তেনেকৈ তেওঁলোকৰ সম্পাদকীয় কলমটো জগতৰ যাবতীয় জ্ঞান-বিজ্ঞা-ৰূপ সোধ পৰীক্ষা কৰি চোৱা ভাঙিব নোৱাৰা কিবা এচটা কবটি শিল বুলি জাহি থাকে। সেইদেখি প্ৰবন্ধ লিখকৰ বচনা তেওঁলোকে কাটি-কুটি যেনেকৈ উলিয়াব তেনেকৈয়ে (জাগে যদি সি ভুলোৱা হয়) সি যেন জালি উঠে “কৰুণিত যেন সোধব বেখ”।

এখন কাকতলৈ কবিতা এটা পঠিয়াইছিলো, কবিতাটোৰ নাম

‘সৌন্দৰ্য্য বিশ্লেষণ’, বন্ধনীৰ ভিতৰত আছিল “উষা-অনিকন্ধৰ মিলনৰ পিছত চিত্ৰলেখাৰ ফুলনিৰ মাজত স্বগতোক্তি”। কিন্তু কবিতাটোৰ শিৰোনামাটো সম্পাদকৰ দ্বাৰা ছেদন আৰু শোধন হৈ আছিল ‘সৌন্দৰ্য্যৰ স্বৰূপ’ বুলি আৰু বন্ধনীৰ ভিতৰত লিখা কথাখিনি অৰ্থাৎ কবিতাটোৰ Atmosphere বা বায়ুমণ্ডলটো তাৰ পৰা বহিষ্কৃত হ'ল বোধকৰোঁ। ‘বাহুল্য’ জ্ঞান। ‘বিশ্লেষণ’ আৰু ‘স্বৰূপ’ৰ পাৰ্থক্য বোধটো কবিতা লিখকজনৰাৰ আছে, কিন্তু থাকিলে কি হ’ব সম্পাদকৰ কলম যে ‘কষটি শিল’। এজন বন্ধুক মোৰ উক্ত কবিতাৰ শিৰোনামা কৰা শিৰটো (‘সৌন্দৰ্য্য বিশ্লেষণ’ ‘জয়ন্তী’-সম্পাদকৰ দ্বাৰা কিয় ছেদন কৰা হ’ল, আৰু তাৰ ঠাইত সৌন্দৰ্য্যৰ ‘স্বৰূপ’টো কেনেকৈ উদ্ভৱ হ’ল বুলি সোধাত তেওঁ উত্তৰ কৰিলে যে কবিতাৰ বিশ্লেষণ (Analysis) নাই, বিশ্লেষণ হৈছে গঢ়ৰ বিচাৰ-বিতৰ্কৰ কথা। সেই দেখিয়েই তেখেতে ‘বিশ্লেষণ’টো অকবিতা সূচক ভাবি ‘স্বৰূপ’ কৰি কবিতাৰ স্বৰূপকে উদ্ঘাটিত কৰি দিছে “কষটিত যেন সোণৰ বেথ”। মই বন্ধুজনক প্ৰত্যুত্তৰত কলৌ, কিয় ছেলিয়ে (Shelley) যে কবিতা এটাৰ নাম দিছে ‘Love’s philosophy’, পিছে সেইটো philosophy (তত্ত্ব) নে Poetry (কবিতা) ?

মোৰ কবিতাটোৰ বিষয় আছিল উষা-অনিকন্ধৰ মিলনৰ পাছত চিত্ৰলেখাৰ সৌন্দৰ্য্য-বিশ্লেষণ, সেইদেখি কবিতাটোৰ ভাষাত সেই পৌৰাণিক বায়ুমণ্ডল (Atmosphere) এটা আছে। গতিকে বন্ধনীৰ ভিতৰত দিয়া কথাখিনিয়ে পাঠকক সেই বায়ুমণ্ডলটোৰ খবৰ দিলে-হেঁতেন, আৰু কবিতাটোৰ বস পানত সি নিশ্চয় সহায় কৰিব পাৰিলে হেঁতেন। কিন্তু সম্পাদকৰ কলম-কষটিত সি যেতিয়া নিকেল হৈ উবি গ’ল, তেতিয়া কি কৰা, কৰা।

সামৰণিত কওঁ যে, প্ৰবন্ধ লিখকৰ নিৰোগ আৰু নিৰ্জুৰ শৰীৰ-টোকা সময়ে সময়ে সম্পাদককণী ডাক্তৰ মহাশয়ে বোগী সন্দেহ কৰি,

হানি-খুচি, কাটি-কুটি বখলা-বখল কৰি তেওঁলোকৰ কাকতৰ ছদ্ম
 কেননিভ শয্যাত যে Healthy অৰ্থাৎ স্বাস্থ্য-সুন্দৰকৈ গুৱাই পঠিয়াই
 দিয়ে, সেইটো আনৰ পক্ষে ককণা নে কি কব নোৱাৰোঁ, মোৰ পক্ষে
 হলে সেইটো মই সম্পাদকৰ দোৰাআ বুলিয়েই চিঞৰি কৈছোঁ।

কুৰি

ঋতু-উৎসৱ

..বাস্তৱতে আদিম যুগৰে পৰা পৃথিৱীলৈ কত ৰাষ্ট্ৰ, কত ধৰ্ম্ম
আছিল গ'ল,—কত ৰজাতন্ত্ৰ, প্ৰজাতন্ত্ৰ, গণতন্ত্ৰই ঘনে ঘন মদ্ৰ গলালে.
আৰু সেই আটাইবোৰেই প্ৰায় সাগৰৰ ঢৌ যেন কত লীন হ'ল।
কিন্তু তথাপি অস্ত পৰিল নে এই নিতৌ পুৰণি অথচ নিতৌ নতুন
পৃথিৱী খনে যুগ যুগ ধৰি উদঙাই দিয়া বসন্তৰ সেই 'কিংকৰ ৰাগ-
বক্ত্ৰিম' যৌৱন-উতলা প্ৰাণৰ অনন্ত হিল্লোল, প্ৰাণৰ অনিবাৰ
আকৰ্ষণ? অস্ত পৰিলনে বাক শব্দৰ সেই কুসুম-সঙ্ক্ৰাশ হৃদয়ৰ
অমল-ধৱল আনন্দৰ পূৰ্ণিমা? অস্ত পৰিল ক'ত বৰষাৰ সেই হৃদয়খন
লৈ ধাৰাসাৰে ৰাগৰি যোৱা হুই চকু চকুৰ পানীৰে চলচলীয়া কৰি মন
ঘটাচ্ছন্ন অনন্ত বিবহ? অস্ত পৰিল ক'ত জড়-চেতন একাকাৰ কৰি
জাতিকাৰ কৰি উঠা—জীৱনৰ অবিৰাম উৎস, প্ৰাণৰ অদম্য শক্তি আৰু
হৃদয়ৰ অমৰণ অভগন বহস্য? এই যি অমৰণ হৃদয়-বহস্যৰ পুলকতে
এদিন বেদৰ সেই ঋষি-কবিসকলে ত্ৰিষ্টু ছন্দত তকলী উষাৰ বন্দনা
কৰিছিল, আজিও সেই একে বহস্যৰ পুলকতে সেই তকলী উষাই সেই
একে শীত হৰিৎ বসনখনিকে পিচ্ছি আমাৰ আগত তকলী হৈয়ে দেখা
দিছেহি। যি হৃদয়-বহস্যৰ পুলকতে আষাৰ মাহৰ আকাশত উদয়
হোৱা এচমকা জড় মেঘকে বন্ধু বৰণ কৰি কবি-চূড়ামণি কালিদাসে
নিৰ্ব্বাসিত বন্ধ বিবহীৰ দূত পঠিয়াইছিল সেই অমৰ অলকাগুৰীৰ
ত্ৰিয়াৰ ওচৰলৈ, আজিও সেই নৱঘনশ্যাম মেঘ বন্ধুৱেই দূত ৰূপে থিয়
দিছেহি বিবহী জগতৰ চকুৰ আগত হৃদয়ৰ সেই একে বহস্য বসন্তে
ঘনীকৃত হৈ। শকুন্তলা নাটৰ ছন্দই স্বৰ্গৰ পৰা উভতি আহোঁতে

বাটত শকুন্তলা থকা সেই হেমকূট পৰ্ব্বতৰ ওচৰত হঠাৎ ভূমণ্ডলৰ দৃশ্য
 বিগিকি দেখা পাই “অহো বমণীয়া পৃথিৱী” বুলি আনন্দত উকলীকৃত হৈ
 পৰিছিল। আহক, আমিও আজি এই নবা বতাহী সভ্যতাৰ স্বৰ্গৰ
 পৰা নামি চকু জুৰাই চাই লওঁ—এই শৰৎকালে জডহৰ ঢাকনি গুচাই
 মুকলি কৰি দিয়া এই চিৰ পুৰণি অথচ চিৰ নতুন ‘বমণীয়া পৃথিৱীখনকে
 এবাৰ প্ৰাণ মন ভৰি। পূৰ্বা বৈকুণ্ঠখন ‘নাজ্জিজিম’ বা ‘কমিউনিজম’ৰ
 কোনো ‘ইজিম’তে (ism) লুকাই থকা নাই, লুকাই আছে যদি
 লুকাই আছে এই বিশ্ব বসুন্ধৰাৰ ৰূপ-বস-বাগেৰে বিনন্দীয়া হৈ মানুহৰ
 হিয়াৰ মাজতেই; লুকাই আছে ইন্দ্রিয় তন্ত্ৰীতে আঘাত কৰি অতীন্দ্রিয়
 সৌন্দৰ্য্যৰ ইন্দ্রজাল তৰি দিয়া এই সৃষ্টিৰ মহিমাতে, ‘স্নেহ মহিম্নি’। যাৰ
 আপোন মহিমাতে জড চেতন অন্তঃপ্ৰকৃতি আৰু বহিঃপ্ৰকৃতি চিৰকাল
 একাকৰ হৈ ঋতুৱে ঋতুৱে বসুন্ধৰা ইমান বিচিত্ৰ আৰু বিনন্দীয়া হৈ
 পৰিছে—Nature half conceals and half reveals the
 soul within যাৰ অনন্ত সৌন্দৰ্য্যকে প্ৰকৃতিয়ে আধা মেজি আধা
 ঢাকি ডাৱৰৰ মাজত লুকাভুকি খেলা জোনটোৰ দৰে—এই দেখে। এই
 নাই কৰি হৃদয়ত খলকনি লগাই দিছে চিৰকাল বহুস্ত পুলকৰ। সি
 বহুস্ত-পুলকৰ খলকনিতে মানুহৰ হৃদয়-খনেই জুৰি বাজি উঠিছে, কবি-
 কণ্ঠত, সেই আকাশৰ খন্তেকীয়া শোভা, এই আছে এই নাই ইন্দ্রধনু-
 খনলৈকে চাই—

“My heart leaps up when I behold

A rainbow in the sky

So was it when my life began

So is it now I am a man :

So be it when I grow old :

Or let me die. . (Wordsworth)

প্ৰকৃতিৰ ঋতু ধৰ্ম্মৰ প্ৰভাৱ পৃথিৱীৰ সকলো দেশৰ সকলো মানুহৰ
 ওপৰতে আছে যদিও সভ্য জগতত মানুহে কৰা এই ভয়-উৎসৰ বোধ

কৰে। সেই ভূমানুভূতিৰ দৰে ভাৰতবৰ্ষৰেই বিশেষ বৈভৱ। প্ৰাচীন
গ্ৰীচৰ Greek Delphi-ৰ সেই গীতকালৰ Olympic festival
আৰু ঋতুৰ লগত কিমান সম্বন্ধ নাজানো। কিন্তু প্ৰকৃতিৰ লগত মানুহৰ
ইমান মধুৰ আত্মীয়তাৰ সম্বন্ধ ভাৰতৰ বাহিৰে আন কোনো দেশতে
নাই যেন লাগে। বনৰ লগতো যে মানুহৰ বিচ্ছেদ কিমান সৰু
হব পাৰে, সেইটো জগতৰ সমস্ত সাহিত্যৰ ভিতৰতে কেৱল ‘অভিজ্ঞান
শকুন্তলা’ৰ ৪ৰ্থ অঙ্কতহে দেখা যায় বুলি শ্বয়ং সাক্ষ্যটো
বৰীন্দ্রনাথেই কৈছে। কবিতাৰে কয়, ছেফ্টিয়েভৰ টেম্পেষ্ট
(Tempest) প্ৰকৃতিয়ে মানুহৰ আকাৰ ধৰিও মানুহৰ লগত মিলি
যাব পৰা নাই, কিন্তু কালিদাসৰ শকুন্তলাত প্ৰকৃতি হৈও, গছ লতা,
ফুল হৈ থাকিয়েই মানুহৰ লগত মধুৰ সম্বন্ধেৰে মিলি গৈছে। শকুন্তলাৰ
স্নেহ-প্ৰেম, বিবহ বেদনাৰ বশিৰে গোটেইখন তপোবন গছে লতায়,
ফুলে-পাতে, মৃগে-হৰিণে জোনালী হৈ আছে। শকুন্তলা তপোবন
এৰি পতিগৃহলৈ যাবৰ সময়ত তপোবনৰ গছ-লতা, হৰিণ হৰিণী
সকলোৰে পদে-পদে কি অভূতপূৰ্ব আকৰ্ষণ। কি অভূত বেদনা।।
পিতা কয়ই সেই সময়ত তপোবনৰ তকু শ্ৰেণীক সন্মোদন কৰি
শকুন্তলাক বিদায় দিবলৈ কেনেকৈ মাত লগাইছে শুনক :—

“পাতু ন প্ৰথমং ব্যৱস্থতি জলং যুদ্ধাধমীতেষু যা
নাদন্তে প্ৰিয়মণ্ডনাপি ভৱতাং স্নেহেন যা পল্লৱম্ ।
আন্তে বঃ কুশুম প্ৰসূতি সময়ে যস্য ভৱত্যাংসৱঃ
সেয়ং যাতি শকুন্তলা পতিগৃহং সৰ্ব্ববদুজ্জায়তাম্ ॥”

ইত্যাদি। অৰ্থাৎ ;

তপোবন সন্নিহিত হৈ তকৰ শ্ৰেণী
শুনা তোমালোকে আজি মোৰ বাক্যধ্বনি ;
আগেয়ে যি তোমালোক পানী নোযোগাই
নিজে কলা এটোপাও পানী খোৱা নাই,

ফুল-সাজ পিন্ধিবৰ হেঁপাহতো যোনে
 চেনেহতে আহা এটি পাতো নিছিঙিলে ,
 তোমাসাব ফুল উঠিব ধৰোঁতে ফুলি,
 আনন্দতে যোন পৰিছিল ঢলি ঢলি,
 পতিৰ গৃহলৈ আজি সি ছোৱালী যায়,
 দিয়া সকলোৱে অই চেনেহ বিদায় ।

(কোকিলৰ মাত শুনি)

সেই শুনা , সেই শুনা কোকিলৰ কুহু,
 উত্তৰিছে তকসবে বিবহৰ 'হু-হু',
 সিহঁত যে ছোৱালীৰ বনবাসী ভাই,
 দিয়া সকলোৱে অই চেনেহ বিদায় ।

(আকাশত)

বিদায় বিদায় বালা, যোৱা সুখে বমা পথ ধৰি,
 হৰিৎ পত্ৰ বন আছে যেনি সৰোবৰ ভৰি ,
 শূশীতল ভকতলে হবে যেনি তপন-কিৰণ,
 উড়ে য'ত ধূলিকণা মূহু পদ্য বেণুৰ বৰণ ।
 যোৱা তেবে ধীৰে ধীৰে অনুকূল ব'ক সমীৰণ,
 পথ হ'ক শান্তিময় নিৰাপদে কবাহে গমন ।*

বাহিবৰ প্ৰকৃতিত যিটো বসন্ত, ভিতৰৰ প্ৰকৃতিত সেইটোৱেই
 যৌৱন। সেইদেখি প্ৰাচীন ভাৰতত 'বসন্তোৎসৱক' মদনোৎসৱ'
 আখ্যাবে অভিহিত কৰা হৈছিল। বসন্ত, মদন, যৌৱন, প্ৰণয় একে
 পৰ্য্যায়ভুক্ত শব্দ। আজিকালি 'বসন্ত উৎসৱক' 'প্ৰণয়োৎসৱ' বুলিলেও
 কিজানি বজিতা খাব হবলা? প্ৰথমে 'মদনোৎসৱ' দেবতা আছিল
 মদন, দৌলোৎসৱত' সেই মদনেই 'Transcended' হৈ বা 'Subli-
 mated' হৈ স্বয়ং মদনমোহন কৃষ্ণৰ আসন অধিকাৰ কৰিলে। বসন্তৰ

* লিখকৰ হাতে লিখা কাব্য 'নকুল'ৰ পৰা উদ্ধৃত।

কল্পিতাই জগতৰ কাব্য সাহিত্যৰ বহুলাংশ পুলক-মুখৰ কবি ধৈছে,
অকাল কোকিলৰ দৰে সম্প্ৰতি সেইবোৰ মুলিৱাই ভাল। মুঠতে বসন্ত
আদি-বসব অনন্ত উৎস, মিলনৰ উন্মাদ মন্ত্ৰ, আৰু জীৱনৰ বিজয়-
ঘোষণা। কিন্তু বসন্তবোৰো শেষ কথা—

“জনম অবধি হাম কপ নেহাবিহু

নয়ন না তিৰপিত ভেল,

লাখ লাখ যুগ হিয় হিয় বাখনু

তযো হিয় জুৰণ না গেল।” (বিদ্যাপতি)

লৌকিক জীৱনত বসন্তৰ আদি বসব ফুল শবতৰ শাস্ত্ৰ বসব
কালত পৰিণত হৈ গাঠন্য ধন্য ভোগৰ পৰিতৃপ্তিত সাৰ্থক হৈছে।

শবতৰ উৎসৱ বাস। • শবত কালৰ নিৰ্ম্মল আকাশৰ তলত মধুৰ
পূৰ্ণিমা ৰাতি বৃন্দাবনৰ গোপী সকলৰে সৈতে ‘বসো বৈ সঃ’ সেই
বসেই তেওঁ স্বৰূপ পূৰ্ণ বিপ্ৰহ ক্ৰীড়কৰ এই মধুৰ বাস। লৌকিক
নৈতিকতাৰ (Social Morality) সঙ্কীৰ্ণ দৃষ্টিৰে নাচাই ভাব-বসব
ফালৰ পৰা চালে এই বাস জগতৰ কাব্য সাহিত্যৰে এটা অমূল্য
সম্পদ। এই বসত আমি দেখোঁ কি ? দেখোঁ—

“কৃষ্ণৰ অসংখ্য যুষ্টি জলে মেঘ নয়।

প্ৰকাশে বিজুলী যেন তাতে গোপীচয় ॥”

(শঙ্কৰদেৱ)

শবতৰ নিৰ্ম্মল আকাশ, মেঘ ক’তো নাই কিন্তু সেই মেঘৰ সলনি
চাৰিওফালে জ্বলিছে অসংখ্য কৃষ্ণযুষ্টি। নৃত্যলীল। গোপীবিনাক যেন
সেই কৃষ্ণ মেঘতে বিজুলীৰ দৰে চমকি উঠিছে। —“যত গোপী তত
কৃষ্ণ।”

“যত গোপী তত কৃষ্ণ হয়। কৰি ক্ৰীড়া।

সমস্তে গুচালে গোপিকাৰ কাম-গীড়া ॥”

(শঙ্কৰদেৱ)

পূৰ্ণকাম কৃষ্ণক কিন্তু গোপীবিলাকে মোহিব নোৱাৰিলে ।

“নপাবিলে গোপীগণে মোহিবে কৃষ্ণক ।

ছাঁয়ায়ে সহিতে যেন ওমলে বালক ॥”

(শঙ্কৰদেৱ)

এই বাসক্ৰীড়াত গোপবালাসকল বিমোহিত হ’ল ।

“খসে অলঙ্কাৰ কাৰো ছিটি পৰে মালা ।”

“সোলকায় খোপা, নবান্ধব তাক তুলি ।

নসম্বৰে বস্ত্ৰ কতো কুচৰ কাঞ্চলি ॥”

(শঙ্কৰদেৱ)

এই লীলা দেখি দেৱ নাৰীসকল বিমানতে ঢলি ঢলি পৰিবলৈ ধৰিলে । স্বয়ং চন্দ্ৰইও এই ক্ৰীড়াত বিমোহিত হৈ হঠাৎ থমকি বথ থমাই দিলে—“স্তম্ভাইলন্ত বথ নুপুহায় সিটো বাতি ।” (শঙ্কৰদেৱ)

এই যে চন্দ্ৰই বথ থমালে, সেই শব্দতৰ পূৰ্ণিমাৰ বাতি আজিও পুউৱা নাই ; সেই বাসক্ৰীড়াত আজিও কোটি কোটি ব্ৰহ্মাণ্ড অসংখ্য সৌৰজগত লৈ ঘূৰি ঘূৰি নাচিব লাগিছে । গোপীসকলৰ সেই পূৰ্ণ পৰিতৃপ্তিৰ আকাঙ্ক্ষাই (Complete Satisfaction) আজিও আমাক নচুৱাব লাগিছে,—এই মহা জীৱন-নৃত্যত (Dance of life) ঋতুৰ ছন্দে ভন্দে হ্ৰস্পিণ্ড স্পন্দিত কৰি । হে শব্দ ! আজি তুমি উদঘাটন কৰি দিয়া আমাৰ অন্তৰত সেই বাসৰ অমৃত আনন্দকে— লিঙ্গ-দিগন্ত বিস্তাৰ কৰি । মুকলি হওক আজি শব্দতৰ শতদল পদ্মৰ দৰেই আমাৰো মুদ খাই থকা হৃদয়ৰ শতদল পদ্ম ; উজলি উঠক আজি শব্দতৰ মেঘমুক্ত চন্দ্ৰৰ দৰেই মানৱ মনৰ জ্ঞান-প্ৰেম-ব্ৰহ্মা-ভক্তি,— বিশ্ব চৌৱাই দিয়া মিলন আনন্দৰ বিমল জেউতিৰে । আজি তুমি নটৰাজৰ লীলা-নৃত্যৰ ‘স্বৰণা’ ৰূপে ধুই দি যোৱা—এই সংসাৰৰ বত পুত্ৰীকৃত কুচ্ছতা আৰু হীনতাৰ ধূলি-বালি, বন্ধ খাই থকা অন্তৰৰ বত কলুষকল । ৰোৱা, আৰু তুমি ঘূৰি আঁহাঁগৈ বন্ধ কৰি আমাৰ

হৃদয়-তন্ত্রী সেই আনন্দতে, যি আনন্দৰ পৰাই হৈছে এই সৃষ্টি, এই চৰাচৰ জগত। যোৱা, আজি বিদায়-বেলিকাও তুমি জোকাৰি দি যোৱা সেই আনন্দকে, যি আনন্দৰ ধ্বনি আৰু প্ৰতিধ্বনি মাথোন প্ৰকৃতিৰ এই ঋতু-উৎসৱ, মানুহৰ এই কাব্য-কলা,, গীত-নৃত্য, চিত্ৰ অভিনয় আদি সুকুমাৰ কলা সৃষ্টি।*

* নগাঁৱত অনুষ্ঠিত 'শৰত অধিবেশন'ৰ সভাপতিৰ অভিভাষণ স্বৰূপে
লেখা এই প্ৰবন্ধৰ প্ৰথম ছোৱা পোৱা ন'হল।

একেশ

মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ জন্মোৎসৱ

অসমীয়া জাতিৰ ধৰ্ম্ম, সমাজ, সংস্কৃতিকামী গজাৰ ভগীৰথ প্ৰাতঃ-
স্বৰ্ণীয় মহাপুৰুষ শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ আজি জন্মতিথি উপলক্ষ্যে পতা এই
বিৰাট সভাৰ পতিত্ব কৰিবলৈ দি আপোনালোকে মোলৈ যি সন্মান
প্ৰদৰ্শন কৰিছে, মই সেই সন্মানৰ অযোগ্য হলেও মই তাক মূৰ পাতি
লৈছোঁ আৰু সেই বাবে আপোনালোকলৈ মোৰ আন্তৰিক ধন্যবাদ
আগবঢ়াইছোঁ।

মহাপুৰুষ শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰৰ মহাচৰিত্ৰৰ মই যে ক্ষুদ্ৰাতিক্ষুদ্ৰ ভাবেও
উদ্ভাধিকাৰী হব পৰা নাই, সি জলজল্ পট্ পট্। গতিকে এই আসনৰ
মই সম্পূৰ্ণ অযোগ্য। মোৰ পক্ষে উদ্ভাধিকাৰীত্বৰ মাথোন এডালি
ক্ষীণ যোগসূত্ৰ আছে,—সেইডালি হৈছে যি খন আকাশত মহাপুৰুষে
চন্দ্ৰৰ দৰে পোহৰ ঢালিছিল সেইখন আকাশতে ময়ো জোনাকী
পকৱাৰ দৰে টিমিক্-ঢামাক্কে উৰি ফুৰিছোঁ,—অৰ্থাৎ অসমীয়া সাহিত্য
বা কবিতাৰ আকাশখনত মহাপুৰুষৰ আজি পাঁচশ বছৰৰ পিছতো
জোনাকী পকৱাৰ দৰে টিমিক্-ঢামাক্কে হলেও ময়ো মোৰ ব্যক্তিগত
ঘোষণা কৰিছোঁ।। মোৰ পক্ষে এইয়ে মাথোন মহাপুৰুষৰ মই দাবী
কৰিব পৰা উদ্ভাধিকাৰীত্ব।

মহাপুৰুষৰ বিশেষত্ব :

আজি পাঁচশ বছৰৰ পিছতো যে আমি সমবেত হৈছোঁহক মহা-
পুৰুষ শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰক স্বীকাৰ কৰিবলৈ, ইয়াৰ ভিতৰত এটা ডাঙৰ কথা
সোমাই আছে যে কালৰ দূৰত্বই মহাপুৰুষক আমাৰ লগা দূৰ নকৰি

যেন ক্ৰমে ওচৰহে চপাই দিছে। যেন আকাশৰ এটা জ্যোতিষ্ক—
সিমানেনেই শ-শ, হাজাৰ-হাজাৰ বছৰ অতীত হৈ কালৰ দূৰত্ব ঘটে,
সিমানেনেই স্পষ্টকৈ দৃষ্টি গোচৰ হৈ উজ্জ্বল হৈ ক্ৰমে যেন আমাৰ ওচৰহে
চাপে।

সৰ্বসাধাৰণ মানুহ যেন ওপাজ দেশে দেশে, কালে কালে,
মৰিবলৈহে, যেন তেওঁলোক আহে কেৱল কোনোমতে বংশবক্ষা কৰি
পৃথিবীৰ পৰা গুচি যাবলৈহে। (অৰ্থাৎ পৃথিবীৰ সবহসংখ্যক মানুহ
যেন উপজিছে কেৱল মৰিবলৈহে)। কিন্তু মহাপুৰুষ শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ
নিচিনা মহাপুৰুষ সকল ওপজে জীৱলৈ, আনকো জীয়াবলৈ, শ শ,
হাজাৰ-হাজাৰ, বছৰ ধৰি, আহে জীৱন দিবলৈ একোখন দেশক
একোটা জাতিক, কিম্বা পৰোক্ষভাৱে জগতকো। গতিকে এই ধৰণৰ
মহাপুৰুষ সকল বিশেষ কালত, বিশেষদেশত আবিৰ্ভাৱ হলেও
তেওঁলোক সকলো দেশ আৰু সকলো কালৰে চিৰন্তন মানুহ।
সাহিত্যজগতৰ মহাকবি কালিদাস, চেক্সপিয়েৰ ধৰ্ম্মজগতৰ ভগৱান
বুদ্ধ, খৃষ্ট প্ৰভৃতি মহাপুৰুষ সকল এক হিচাপে সকলো কালৰে মানুহ।
সেইদেখি আজি জাতি-ইংৰাজে ভাৰতবৰ্ষ ত্যাগ কৰিলে (Quit India)
যদিও, কবি-ইংৰাজ চেক্সপিয়েৰে হলে কৰা নাই। আনপক্ষে
কবি চেক্সপিয়েৰে অধিকাৰ কৰিলে ভাৰতবাসীৰ হৃদয়ৰাজ্য, প্ৰবেশ
কৰিলে ভাৰতৰ মনৰো গহনত (অন্ততঃ ইংৰাজীজন ভাৰতবাসীৰ)।
গোলাপফুলৰ সৌন্দৰ্য্য যেনেকৈ গোলাপ গছক আশ্ৰয় কৰিও
অৰ্থাৎ গোলাপ গছতে ফুলিও বিশ্বজনীন, মহাপুৰুষ সকলৰ
প্ৰতিভাও ভেনেকৈ বিশেষ দেশ, বিশেষ কালক আশ্ৰয় কৰিও
বিশ্বজনীন।

মহাপুৰুষ শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰৰ প্ৰতিভাও অসম দেশ, অসমীয়া জাতি,
অসমীয়া ভাষাক আশ্ৰয় কৰিও বিশ্বতোমুখী। শঙ্কৰৰ জীৱন মানৱ
কল্যাণৰ হেতু, শঙ্কৰৰ বাণী, শঙ্কৰৰ ধৰ্ম্ম—মানৱ মুক্তিৰ সেহু।

জননী জন্মভূমি স্বর্গতকৈও ডাঙৰ :

জননী আৰু জন্মভূমি স্বৰ্গতকৈও ডাঙৰ। জননী স্বৰ্গতকৈও ডাঙৰ, কাৰণ জননীৰ সমতুল্য স্নেহ, জননীৰ নিচিনা হৃদয় পৃথিৱীত কাৰো নাই। জন্মভূমি ডাঙৰ স্বৰ্গতকৈও কি কাৰণে? পৃথিৱীত দেখোন সেই একে মাটি-পানী, একে গছ-গছনি, একে গৰু-গায়েই গোটেই-খনতে, তথাপি জন্মভূমি স্বৰ্গতকৈও কিয় ডাঙৰ? ডাঙৰ এই কাৰণেই যে জন্মভূমি হৃদয়শূন্য কেৱল মাটি-পানী, গছ-গছনি কিম্বা কাঠনি-বাহঁনিয়েই নহয় জন্মভূমি কেৱল ভৌতিক ভূমিখণ্ডই নহয়, মানসিকো, জন্মভূমি কেৱল মৃন্ময়ী নহয়, চিন্ময়ীও, জন্মভূমিৰ পানী হৃদয়ানুভূতিৰে শীতল। জন্মভূমি পিতৃ-মাতৃ, ভাই-বন্ধু, ইষ্ট-কুটুম্বৰ স্নেহ-প্ৰীতি, প্ৰেম-ককণা পিতৃ-পিতামহ-প্ৰপিতামহৰ গৌৰৱ-স্মৃতিৰে পৰিপূৰ্ণ হৃদয়ৰ বস্তু। একো একোজন মহাপুৰুষে একো একোখন দেশক আনকি জগতকো তেওঁৰ অমূল্য দানেৰে যাউতি যুগীয়াতকৈ হৃদয়ৰ বস্তু কৰি থৈ যায়। অযোধ্যা বুলিলে মনত পৰে পোনেই বাম ৰাজ্যলৈ, ভগৱান শ্ৰীৰাম-চন্দ্ৰলৈ। তেওঁৰ কুসুমদপি কোমল, বজ্জাদপি কঠিন মহাচৰিত্ৰলৈ, তেওঁৰ ভাগৱত সঙ্ঘালৈ মনত পেলাই অযোধ্যাক আমাৰ হৃদয়ৰ বস্তু কৰি দিয়ে। বৃন্দাৱন, মথুৰা বা দ্বাৰকা বুলিলে পোনেই মনত পৰে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণলৈ। বংশীবদনৰ বংশীধ্বনিত হৃদয়-বৃন্দাৱন নাচি উঠে। যমুনা যেন এতিয়াও উজাই গৈ সমগ্ৰ ভাৰতকে পৰিণত কৰিব খোজে সেই বৃন্দাবনত। ‘সববমতী’ বুলিলে ত্যাগৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি অৰ্দ্ধ উলঙ্গ সন্ন্যাসী মহামানৱ মহাত্মা গান্ধীলৈ মনত পৰি সববমতীক আমাৰ আপোন কৰি দিয়ে। বোলপুৰ বা শাস্তিনিকেতন বুলিলে মনত পৰে বিশ্বকবি ঋষি ৰবীন্দ্ৰনাথলৈ তেওঁৰ অমৰ কাব্য-বীণা বাজি উঠি হৃদয় আন্দোলিত কৰিবলৈ ধৰে মলয়া বা’ত, প্ৰাণে অঁকোৱালি ধৰিব খোজে গোটেই বিশ্বকে।

সেইদৰে বৰদোৱা বা বৰপেটা বুলিলেও মনত পৰে মহাপুৰুষ শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱলৈ—শ্ৰীশ্ৰীমাধৱদেৱলৈ, চন্দ্ৰ সূৰ্য্যৰ দৰে এই দুজন

পুৰুষলৈ ; যি আজিও অসমৰ অসমীয়া জাতিৰ অন্ধকাৰ হৃদয়ত পোহৰ ঢালিব লাগিছে ধৰ্ম্মজ্ঞানৰ, ভগবৎভক্তিৰ, আধ্যাত্মিকতাৰ। মনত পৰে আজি পাঁচশ বছৰৰ আগতে সেই বিকৃতি প্ৰাপ্ত তন্ত্ৰ-ধৰ্ম্মৰ শিষ্কাৰ অৱসান ঘটাই কেনেকৈ শতপত্ৰ বিকশিত কৰি উজ্জ্বল ভগবৎভক্তিৰ প্ৰভাৱ উদয় হৈছিল,—অসম দেশত সাহিত্য, সঙ্গীত, নৃত্যকলাৰ পূৰ্ণ পয়োভবে এই দুজন মহাপুৰুষৰ অতুল প্ৰতিভাৰ স্পৰ্শত, আমি ধন্য যে সেই মহাপুৰুষৰ জন্মভূমি এই নগাওঁ জিলাত, আজি আমি সেই মহাপুৰুষলৈ আমাৰ হৃদয়ৰ ভক্তি কৃতজ্ঞতাৰ পুষ্পাঞ্জলি দাঙি ধৰিবলৈ উদ্যত হৈছোঁহঁক।

মহাপুৰুষৰ বিৰাট প্ৰতিষ্ঠান :

একো একোজন মহাপুৰুষ একো একোখন দেশৰ অকলৈ একোটা বিৰাট প্ৰতিষ্ঠান (Institution)। হাজাৰ হাজাৰ মানুহে যি কাম সাধন কৰিব নোৱাৰে, তেওঁলোকে অকলৈ সেই কাম সাধন কৰি যায়। সেইদেখি বিখ্যাত ইংৰাজী লিখক ‘কাৰ্লাইলে’ (Carlyle) কৈছে—

“পৃথিৱীৰ ইতিহাস, গুৰিতে পৃথিৱীৰ মহাপুৰুষ সকলৰহে ইতিহাস”—[The history of the world is at bottom the history of great men]। বুদ্ধ, খৃষ্ট, কনফুচিয়াচ আৰু মহম্মদৰ ইতিহাসেই এচিয়া, ইউৰোপ দুখন মহাদেশৰ প্ৰায় আঢ়ৈ হাজাৰ বছৰৰ ইতিহাসৰ কম অংশ নহয়।

অসমীয়া জাতিৰ ইতিহাস :

আজি পাঁচশ বছৰৰ অসম দেশৰ ইতিহাসটো বাক কি ? আহোমৰ দিনৰ সেই গদাধৰ সিংহ, চন্দ্ৰকান্ত সিংহৰ ৰাজত্বৰ ইতিহাস অথবা বৃটিছ আৱোলৰ কটন, ফুলাবৰ চীফ কমিছনেৰীবে পৰা আজিৰ দৌলভাষ্যৰ পৰৱৰ্তীয়েই নিশ্চয় অকল নহয় ; অসমীয়াৰ ধৰ্ম্ম, কৰ্ম্ম, ভাষা-সাহিত্য, সমাজ-সংস্কৃতিৰ ইতিহাসহে ঘাইকৈ অসমীয়া জাতিৰ

ইতিহাস। অসমীয়া জাতিৰ এই ধৰ্ম্ম, কৰ্ম্ম, ভাষা-সাহিত্য, সংস্কৃতিৰ ঘাই কেন্দ্ৰই জানো মহাপুৰুষ ত্ৰীমন্ত শঙ্কৰ নহয় ?

আজি বাদ দিয়ক এইজন মহাপুৰুষক ধৰ্ম্মৰ পৰা, ধৰ্ম্মঘৰত অসমীয়া প্ৰায় স্তম্ভৰ ওচৰ নাচাপিব জানো ? বাদদিয়ক সাহিত্যৰ পৰা, তাতো, একেবাৰেই শূন্য নহলেও একত শূন্যে দহতকৈ আক কি বেছি হব ? বাদদিয়ক—গীত, বাজ, নৃত্য, নাট্যৰ পৰা, তাতো একত শূন্যে দহেই নহৈ বাক আক কি হব ? আজি শতকৰা দশমিক অংশ এটাই ইংৰাজী ভাষাৰে পাশ্চাত্য শিক্ষাত অলপ শিক্ষিত, অৰ্দ্ধশিক্ষিত কিম্বা ভ্ৰষ্ট শিক্ষিত হৈ এই কথাটো হৃদয়ঙ্গম কৰিবলৈ টান পালেও কথাটো হলে তেনেই জল্জল পটপট, আক আজি সি অসমদেশৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈকে খোল, তাল, ডবা, ঘণ্টাৰ কোবত বাজি উঠে আপোন আপুনি।

‘ত্ৰীমন্ত শঙ্কৰে পাব ভাঙি দিলা’

মোৰ মনেৰে ঐতিহাসিক ভাবে কলে গোটেই মহাপুৰুষীয়া সাহিত্যটোৰ সাবাংশ মহাপুৰুষ ত্ৰীনাথদেৱৰ একাঁকি পদতেই একেবাৰেই ঘনীভূত আক গান্ধীৰ্য্যপূণ ভাৱে প্ৰকাশ পাইছে—

“হৰি নাম বসে বৈকুণ্ঠ প্ৰকাশে

প্ৰেম অমৃতৰ নদী।

ত্ৰীমন্ত শঙ্কৰে পাব ভাঙি দিলে

বহে ব্ৰহ্মাণ্ডক ভেদি ॥”

ঈশ্বৰ যে কেৱল জ্ঞানীৰেই নহয়, পণ্ডিতৰেই নহয়, ধনীৰেই নহয়, তেওঁ জ্ঞানী, অজ্ঞানী, পণ্ডিত, মুৰ্খ, ধনী দৰিদ্ৰ, উচ্চ, নীচ সকলোৰে অন্তৰত বিবাজ কৰি প্ৰেমময়, বসময়, আনন্দময় হৈ আছে। এই আনন্দ বাৰ্তাকে সেই সময়ত বিকৃত তত্ত্ব-মতাদি শাস্ত্ৰ-শাসিত এই অৱশ্যাবৃত অসম দেশত নৈৰ পাব ভাঙাৰে পাব ভাঙি বোৱাই দিলেহি মহাপুৰুষ ত্ৰীমন্ত শঙ্কৰ।

সংস্কৃতি কুপজল :

ভক্ত কবিয়ে কৈছে, ‘সংস্কৃত হৈ কুপজল, ভাষা বহুতানীৰ।’ সংস্কৃত হৈছে কুঁৱাৰ পানী, সকলোৱে সকলো সময়তে তাক খাবলৈ নাপায়, কিন্তু ‘ভাষা’ অৰ্থাৎ নিজৰ ভাষা বা মাতৃভাষা হৈছে বোৱতী নৈ ব্ৰহ্মপুত্ৰ বা গঙ্গাৰ দৰে।

এই সংস্কৃত শাস্ত্ৰকণী কূপ বা কুঁৱা যে সকলোৰে দুৰ্লভ, যত আবদ্ধ হৈ আছিল ভাৰতৰ সনাতন ধৰ্ম্মৰ গীতা, ভাগৱত, বেদান্তৰ ভাব সম্পদ তত্ত্ব বহুতৰ নিখিল ফটিক জল, তাকে শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে পাৰ ভাঙি বোৱাই দিলেহি ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদৰ দৰে অসমীয়া ভাষাত সাহিত্য সজীতে, নাট্যকলাই আক ধৰ্ম্মে-কৰ্ম্মে-সত্ৰে-সভাই-সমাজে সকলোতে। মোৰ মনেৰে উক্ত পদশাৰীৰ ‘বৈকুণ্ঠ’ শব্দটো ‘সংস্কৃত ভাষা’ বুলি ধৰি ললে অসমৰ ১৫শ শতাব্দীৰ গোটেই বৈষ্ণৱ আন্দোলনটো চকুৰ আগত ভৰ বাৰিষাৰ নদীৰ পানীৰ দৰে বগচো হৈ পৰে।

‘সমাজ সংস্কাৰক’ :

নকলেও হয় যে মহাপুৰুষ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ আছিল এজন মহাযোগী, মহাপণ্ডিত, মহাকবি আৰু মহাভক্ত। তেওঁৰ সৰ্ব্বতোমুখী প্ৰভিষ্ঠাত গোটেই দেশ ইমান মন্ত্ৰমুগ্ধ হলগৈ যে শেষত দেশে তেওঁৰ নাম স্মৰণ কৰা হলহি ‘জগতগুৰু’ আখ্যাবেহে বাস্তৱতে ১৫শ শতাব্দীৰ ভাৰত-বাসীৰ নৱ-বৈষ্ণৱ জাগৰণত গোটেই ভাৰততে সিমূৰে শিখগুৰু নানকক এৰি মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰনিচিনা এনে কৃতী সংস্কাৰক (most successful reformer) আৰু দ্বিতীয় এজন নাছিলেই। সেই সময়ত কোনজন হিন্দুধৰ্ম্ম সংস্কাৰকে একেবাৰে ধৰ্ম্ম, তত্ত্ব, সাহিত্য, সজীভ আৰু নাট্যকলাৰে জাতীয় জীৱনত এনে এটা সৰ্ব্বাঙ্গীন কম্পন তুলিছিল? কোনজন বৈষ্ণৱ সংস্কাৰকে নামঘৰ, সত্ৰ আদিৰ নিচিনা সমাজ জীৱন আত্মীয় কৰা এনে এটা ধৰ্ম্ম তত্ত্ব মিশ্ৰিত, সুদৃঢ় আৰু সুনিপুণ অৱস্থান পঢ়ি তুলিছিল? শিখ ধৰ্ম্মৰ কথা এৰিলে ভাৰতত

ক'ত বাক বৈষ্ণৱ ধৰ্ম এনে অনুপম সাহিত্য, সঙ্গীত আৰু নাট্যকলাৰে এইদৰে 'শতপত্র বিকশিত ভ্ৰমৰ' হৈ প্ৰচাৰিত হৈছিল ? আন্ধাৰ গাঁতত সোমাই থকা সাপে যেনেকৈ তাৰ মূৰৰ ওপৰতে জ্বলি থকা উজ্জল মণিৰ মূল্য একো বুজি নাপায়, আমিও তেনেকৈ আমাৰ শিৱৰ উজ্জল মণি এইজন অদ্বিতীয় মহাপুৰুষৰ মূল্য বুজা নাই, সেই মূল্য বুজি জগতৰ আগত তাক দাঙি ধৰিব পৰা নাই। স্বামী বিবেকানন্দ বোলে এবাৰ খিলঙলৈ আহোঁতে মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ নাম শুনি গৈছিল, কিন্তু নাম শুনি গৈ পিছত স্বামী বিবেকানন্দই হেনো লিখিছিল "অসমত মই 'হঙ্কৰদেৱ' নামে এজন বৰ ডাঙৰ সাধুৰ নাম শুনি আহিছোঁ। খুব সম্ভৱ তেওঁ আমাৰ সেই শঙ্কৰাচাৰ্য্যই" (Most Probably he was our Sankaracharyya)।

মহাপুৰুষৰ ধৰ্ম :

যি সময়ত অসমৰ মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ আবিৰ্ভাব ঘটিছিল, সেই সময়ত অসমদেশ ভাবাক্ৰান্ত হৈ পৰিছিল ক্ৰিয়া-কাণ্ডৰে, সেই সময়ত আহি তেওঁ নিৰ্মল ভাগৱতী ধৰ্মৰ অহিংস নীতিৰে সাম্যবাদ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ উদ্যত হৈছিল-এজন গাৰো (গোবিন্দ আতৈ), এজন কছাৰি (বাম আতৈ), আৰু এজন যৱনক (জয়হৰি আতৈ) লৈ ধৰ্ম্মাবলম্ব কৰে। তেওঁৰ ধৰ্ম্মৰ মূলমন্ত্ৰ ভাগৱতৰ এক ভগৱন্তৰ নাম আৰু উপাসনা, সকলো জীৱকে ভগৱৎ অংশ স্বৰূপে বুজিবলৈ চোৱা, সকলোতে একে আত্মাৰে অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰি সকলোতে প্ৰেম আৰু মৈত্ৰীভাৱ বিস্তাৰ কৰা, এক ঈশ্বৰত বাহিৰে আৰু কাৰো উপাসনা নকৰা। এই ধৰ্ম্মক তেওঁ বাস্তৱৰূপ (material form) দিবলৈ বাওঁতে দেশ-কাল পাত্ৰৰ লগত পাবিত্তলক্ষে খাপ খুৱাই চলা এজন বাস্তৱদৃষ্টি সম্পন্ন সংস্কাৰক (Practical reformer) আছিল।

জাতি বিভাগ :

আজি কালি নতুন সাম্যবাদৰ সমৰ্থন স্বৰূপে যেনেকৈ ডকা

বজাইছে যে মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে আজি পাঁচশ বছৰৰ আগেয়ে জাতি বিভাগ উঠাই দি সকলোকে একাকাৰ কৰি আজিৰ কমিউ-নিজিমে বিচৰা (Class-less society) শ্ৰেণীহীন সমাজ গঠন কৰিছিল। আচল কথা মহাপুৰুষৰ প্ৰচাৰিত নামধৰ্ম্মত যে জাতি বৰ্ণ নিৰ্ব্বিশেষে সকলোৰে সমান অধিকাৰ, এইটোহে মহাপুৰুষে প্ৰচাৰ কৰিছিল, প্ৰচাৰ কৰিছিল প্ৰকৃত গুণৰ অধিকাৰী হলে অৰ্থাৎ মানুহৰ নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক উৎকৰ্ষ সাধন হলে, মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মমতে জন্মগত জাত বা বৰ্ণই কোনো মানুহকৈ তলত পেলাই ৰাখিব নোৱাৰিব। ‘কেৱলীয়া ভকত’ৰ উদ্ভৱ এই ভাৱৰ পৰাই,—অৰ্থাৎ কৈৱল্যমুখী জন্মভকত। প্ৰকৃত গুণৰ বলত যেই সেই জাতৰ মানুহেই শ্ৰেষ্ঠ পদ লাভ কৰিব পাৰে, যেনে—গাৰোৰ-গোবিন্দ আতৈ, মিৰিৰ বোমাই আতৈ, কছাৰীৰ ৰাম আতৈ, যৱনৰ জয়হৰি আতৈ। সেই বুলি গাৰোজাতি গোটেইটো (মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মাৱলম্বী হালও) আতৈ শ্ৰেণীৰ মানুহ নহয়। মহাপুৰুষীয়া উদ্ধাৰ প্ৰথমতেও লালাং, কছাৰী আদি জাতিক হিন্দু ধৰ্ম্মলৈ উদ্ধাৰ কৰোঁতে একেবাবেই গোঁসাই, মহন্তৰ শ্ৰেণীলৈ তুলি লোৱা নহয়,—প্ৰথমতে সকলো কোঁচ তাৰ ২/৩ বছৰৰ পাচতহে বৰ কোঁচলৈ নিয়া হয়। আচল কথা ভাৰতবৰ্ষত একমাত্ৰ বুদ্ধদেৱৰ বাহিৰে সকলো হিন্দু ধৰ্ম্ম সংস্কাৰকেই আছিল বেদৰ চাৰিসীমাৰ ভিতৰত থাকি কৰা সংস্কাৰক (Reforms from within)। মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰো আছিল সেয়ে। সেই দেখি মহাপুৰুষে বৌদ্ধ আচাৰক বেদপন্থ ছিন্নকাৰী “পাণ্ডু আচাৰ” আখ্যাও দিছে। মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ ধৰ্ম্ম ভাগৱতৰ ধৰ্ম্ম। গীতা ভাগৱতে ‘জাতিভেদ’ সৃষ্টিকৰি সমাজৰ নিশ্চয় বিবোধ সৃষ্টি কৰা নাই। কিন্তু বৰ্ণ বিভাগ অৰ্থাৎ কৰ্ম্ম বিভাগ (Divisions of labour or talents) যে মূলতঃ মানি লৈছে সেই কথা গীতাত স্বয়ং ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰ মুখেদিয়েই ঘোষিত হৈছে—

“চাতুৰ্বৰ্ণ্যং ময়া সৃষ্টঃ

কৰ্ম্ম কৰ্ম্মবিভাগশঃ।”

‘মোৰ দ্বাৰাই গুণকৰ্ম্ম মতে ভগাই চাৰিবৰ্ণৰ সৃষ্টি কৰা হৈছে। বাস্তৱতে এই বৰ্ণতত্ত্ব যেন গোটেই পৃথিবীৰ মানুহৰ গাতে খাটে। এশ্ৰেণী জ্ঞান-বিজ্ঞান চৰ্চাকাৰী মানুহ (Intellectual class)। এশ্ৰেণী ৰাজ্য ৰখা আৰু ৰাজ্য চলোৱা মানুহ (Administrative and Military class), এশ্ৰেণী বেপাৰ বাণিজ্য চলোৱা মানুহ (Business class) আৰু এশ্ৰেণী পৰিচৰ্যা কৰা মানুহ (Serving class)—পৃথিবীৰ সকলো সমাজতে, অস্তুতঃ সমস্ত সমাজত আছে। অৱশ্যে নব কচিয়াত ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম স্বৰূপ হবলৈ ওলাইছে সম্প্ৰতি আমি কচিয়াৰ নব সাম্যবাদৰ প্ৰসঙ্গত নোসোমোওঁ।

মুঠতে কবৰ হলে গীতোপদিষ্ট এই বৰ্ণাশ্ৰম দেশ, কাল, পাত্ৰ মতে অলপ লবচৰ কৈ হলেও—সমাজ-ব্যৱস্থাত সামাজিক ধৰ্ম্মৰূপে মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে মানি লৈছিল।

মহাপুৰুষে বুজিছিল যে সমাজ এটা নহয় এটা বন্ধনেৰে ভিতৰত থাকিবই। ঈশ্বৰত একনিষ্ঠা ভক্তি লাভ কৰি তদগত চিন্তা হোৱাৰ আগেয়ে তেওঁ সামাজিক বান্ধ সোলোকাবৰ (আনফালে স্মৃতিশাস্ত্ৰ পৰিবৰ্ত্তনশীল, সেই দেখি তেওঁৰ ধৰ্ম্মত তেওঁ কোনো সামাজিক বিধিও বিধিবদ্ধ কৰা নাছিল।) উপদেশ নিদিছিল। গীতাবো এই শিক্ষাই। সেই দেখি ঘোষাত নাধৰদেৱে কৈছে—

“মাধৱে বোলন্তু শ্ৰুতি স্মৃতি মোৰ আজ্ঞাবাগী জানা নিষ্ঠি
যিটো জনে আকে উলজিয়া প্ৰৱৰ্ত্তয়।

ভৈল সিটো মোৰ আজ্ঞাছেদী মোৰ ৰেষ কৰিলেক অতি
মোৰ ভক্ত হস্তো বৈষ্ণৱ সিটো নোহয় ॥”

নিয়ম সংঘম (Discipline) নমনাটো ; আচাৰ-নিষ্ঠা নোহোৱাটো দোষৰ কথাই। মানুহ সামাজিক জীৱ, সমাজৰ লগত তেওঁৰ সম্বন্ধ—মাছৰ লগত পানীৰ দৰে সম্বন্ধ। সামাজিক নিয়মৰ ওপৰ উঠাব

আগেয়ে সামাজিক নীতিধৰ্ম্য ভঙ্গ কৰাটো নিজৰেই নহয় সমাজৰ পক্ষেও ক্ষতিজনক। সেই দেখিয়েই ঘোষাই কৈছে—

“অবিবৰ্ত্ত ভকতৰ বেদ লজ্জিবাক দোষ।”

অবিবৰ্ত্ত ভকতৰ, অৰ্থাৎ যি ভক্তৰ বৈবাগ্য হোৱা নাই তেওঁৰ বেদ লজ্জিবৰ অধিকাৰ নাই।

কিন্তু সেই মহাপুৰুষেই যেতিয়া নিজে যুক্ত ভক্ত, তেতিয়া কৈছে—

“চৈতন্য আদিত্য হৃদয় আকাশে

সৰ্বদায় প্ৰকাশয়।

উদযাস্ত নাই সন্ধ্যা উপাসনা

কৰিবো কোন সময় ॥”

হৃদয় আকাশত চৈতন্য স্বৰূপ সূৰ্য্য সদায় পোহৰ হৈ আছে, উদয়ো নাই, অস্তও নাই, সন্ধ্যা উপাসনা কৰিম কেতিয়া?—এই কথা মৈত্ৰেয়োপনিষদতো হুবহু ভাৱে আছে—

“হৃদাকাশে চিদাদিত্যঃ সদা ভাসতি ভাসতি।

নাস্তমেতিৰ্ণ চোদেতি কথং সন্ধ্যামুপাস্মহ ॥”

প্ৰকৃত তন্ময় ভক্তৰ, যথার্থ সাধকৰ নাই কোনো বাহ্য আচাৰ, নাই কোনো বাহ্য ক্ৰিয়া, তেওঁলোক হৈছে “অব্যক্তলিঙ্গ অৱস্তাচাৰাঃ”।

[জাবালোপনিষৎ—পৃঃ ৬৯]

মুণ্ডক উপনিষদেও চন্দ্ৰ সূৰ্য্যবিহীন এক অদ্বিতীয় চৈতন্য আদিত্যৰ কথা কৈছে—

“ন তত্র সূৰ্য্যো ভাতি ন চন্দ্ৰ তাবকঃ

নেমা বিহ্যতো ভাতি কুতোৰ্ময়মাগ্নিঃ।

তমেব ভাত্ত্বম্ অমুভাতি সৰ্ব্বং

ভস্তু ভাসা সৰ্ব্বমিদং বিভাতি ॥”

অৰ্ধাং—

“জলা নাই চন্দ্রসূৰ্য্য জলা নাই গ্ৰহ তৰা
জলা নাই অগ্নি কতো বিজুলী পোহৰ ,
জলিছে অনন্ত জ্যোতি তাৰ পোহৰতে মাথোঁ।—
জলিছে সকলো এই
বিশ্বচৰাচৰ।”

ভাব আৰু তথ্যৰ মূল্যবোধ :

মহাপুৰুষ দুইজনাবে এই দেশ-কাল-পাত্ৰ ভেদে তত্ত্ব আৰু তথ্যৰ মূল্যবোধ (Value Sense) আছিল দেখিয়েই উভয়েই কৃতী সংস্কাৰক হৈ অসম দেশৰ বৈষ্ণৱধৰ্ম্ম আজিও বঙ্গদেশৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মতকৈ অবিকৃত ভাবে ৰাখিব পাৰিছে। বঙ্গীয় বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ অতিবিস্তৃত ভাৱপ্ৰৱণতাৰ দোষত শেষত “নেউিয়ানেউিৰ” দলত পৰিণত হৈ বিকৃতিপ্ৰাপ্ত হ’ল। ঐতিহ্যৰ দৰে ঐশ্বৰ্য্যৰে তমাল তকত কৃষ্ণভ্ৰম কৰা নাছিল, তেওঁ তমাল তকক তমাল তক বুলিয়েই জানি প্ৰাতিভাষিক আৰু ব্যৱহাৰিক সত্য কপেই গ্ৰহণ কৰিছিল। অথচ পাৰমাৰ্থিক ভাবে সকলোৰে মূলত যে সেই মূল ব্ৰহ্মাইহে তাক তেওঁ তেওঁৰ অতি সুললিত আৰু সুগম্ভীৰ সুৰেৰে দশম, কীৰ্ত্তন, বৰগীতত ঘোষণা কৰিছিল :—

“নাৰায়ণ কাঁহে ভকতি কৰোঁ তেৰা।

... ..

যত জীৱ জন্ম কীট পতঙ্গম

অগ নগ-জগ তেৰি কায়াঁ।।”

মহাপুৰুষ ঐশ্বৰ্য্যৰ মতে প্ৰকৃত মুক্ত ভক্তই লৌকিক কৰ্ম্মকাণ্ডৰ নিয়ম-কাৰণ একো নামানি চলিলেও একো হানি নহয়, কিন্তু সেইটো যে সৰ্ব্বসাধাৰণৰ পক্ষে, সমাজৰ পক্ষে বাহুনীয়াও নহয়, সিও মহাপুৰুষৰে মত।

এদিনা একাদশীত উদাৰ পোৰিষ নামে এজন ভকতে মাছ খাবলৈ

আনিছিল। তেওঁক মহাপুৰুষে একাদশীত মাছ খাব খোজাব কাৰণ
সোধাত তেওঁ যুক্তি দিছিল মহাপুৰুষৰ একাদশৰ পদ উদ্ধাৰ কৰি,—

“নাপাৱৈ আমাক একাদশী উপবাসে।

নকৰয় বশ্য মোক পৰম সন্ন্যাসে ॥”

গুৰুজনে এইটো শাস্ত্ৰৰ অপপ্ৰয়োগ বুলি ভাবি “অ’ আমি পদ
কৰিলোঁ জীৱ তাৰিবৰ কাৰণে, কিন্তু বুজিলে কেনেকৈ চোৱা”—।
বুলি পদ ফাঁকি পুথিৰ পৰা উঠাই দিব খুজিছিল। পিছে নাৰায়ণ
মাতাই বুজাই দিয়াত—“অনেক ভ্ৰম কৰি অৱণা কাটি এৰাটি পদ
কৰিছোঁ” বুলি পদ ফাঁকি উঠাই নিদিলে। আৰু এদিন কৰলা বাটেয়ে
একাদশীত কুটি মাছেৰে ভাত খোৱাৰ বাবে জবাবদিহি কৰিবলগা
হোৱাত তেৱোঁ সেই একাদশৰ পদকে মাতি শুনাগৈ :—

“লোভে মোহে কামে-ক্ৰোধে বিষয় আক্ৰোধে

নোচোৱয় মোৰ ভকতক একো দোষে ॥”

এই কথাতো গুৰুজন নথৈ বিতুষ্ট হৈ পদ ফাঁকি পুথিৰ পৰা উঠাই
দিবলৈ ওলাইছিল। ঠাকুৰ আতা আৰু মাধৱদেৱৰ কাকুতিত হে
বিবত হৈ বস। পুৰীত গৈ মহাপুৰুষে জগন্নাথৰ প্ৰসাদো মূৰত হে
লৈছিল, ভক্ষণ কৰা নাছিল। মহাপুৰুষে ভালকৈ বুজিছিল যে
জগন্নাথৰ প্ৰসাদ হলেও তাত বোগৰ নানা বীজাণু থকা অবশ্যজ্ঞাবী।
এটা কথাৰে কলে তৎত্ব আৰু তথ্যৰ মূল্যবোধ (value sense) অতি
কম ধৰ্ম্ম সমাজ সংস্কাৰকৰ গাতহে ইমান প্ৰখৰ আছিল। এই
মূল্যবোধৰ ফলতে সমাজৰ নৈতিক পিঠিলৈ মহাপুৰুষৰ কিমান সতৰ্কতা
কিমান ভীৰু দৃষ্টি ? “হৰ মোহনত” আদি বসৰ চূড়ান্ত বৰ্ণনাৰে ভগৱন্তৰ
“মোহিনীৰূপ” দেখুৱাই আকৌ সমাজলৈ কি তত্ববাণী শুনাইছে,—

“মই জগতৰ পতি

মোৰ হেন ভৈল গতি

আন কোনে ধিয় হৈবে তাত।

হেন জানা স্বৰূপত

চৰাচৰ আছে যত

সৰে বন্দী বিষ্ণুৰ মায়াত ॥”

বাসত ভগৱান ত্ৰীকৃষ্ণক পূৰ্ণ শুদ্ধৰূপে দেখুৱাই কৈছে,—

“যত গোপী তত কৃষ্ণ হুয়া কৰি ক্ৰীড়া
সমস্তে গুচালে গোপীকাৰ কাম-পীড়া ॥”

‘যত গোপী, তত কৃষ্ণ’, এই উক্তিৰেই কৃষ্ণৰ মানবত্ব গুচাই ঈশ্বৰত্ব ঘোষণা কৰিলে। সেই দেখি—

“নপাৰিলে গোপীগণে মোহিবে কৃষ্ণক।
ছায়ায় সহিতে যেন ওমলে বালক।”

সংস্কৃতি কেন্দ্ৰ :

মুঠত কবৰ হলে ভাৰতৰ সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট এটা ধৰ্ম্ম-সংস্কৃতিৰে মহাপুৰুষে অসমক যি সামাজিক অনুষ্ঠান নামঘৰ, সত্ৰ আদিৰে এটা সুকীয়া ঐক্যবদ্ধতা (solidarity) দি গৈছে, আমি এতিয়া তাকে সমযোপ-যোগীকৈ আৰু দৃঢ় আৰু সৱল কৰি লৈ প্ৰকৃত ভাৰতীয় ভাবে জাতীয় জীৱনত আগবাঢ়ি যাব পাৰোঁহঁক। সত্ৰবিজয়ক শিক্কাৰ নিবাস কেন্দ্ৰত (Residential Centre) পৰিণত কৰিব পাৰোঁ, ধৰ্ম্ম নিৰপেক্ষ নকৰি সমাজখন ভালেকৈ ধৰ্ম্মসাপেক্ষ কৰি আকৌ ধৰ্ম্মৰ বাটেদি খোজ লব পাৰোঁহঁক। আজি ভাৰতবৰ্ষ বোলে ধৰ্ম্মনিৰপেক্ষ ৰাজ্য (Secular State)। কথাটোৰ অৰ্থ সহজে হৃদয়ঙ্গম নহয়। ধৰ্ম্ম নিৰপেক্ষ হুবুলি “ধৰ্ম্ম নিৰ্বিশেষ” বুলিলেহে কথাটো বজিতা খায় যেন লাগে। অৰ্থাৎ কোনো বিশেষ ধৰ্ম্মৰ নহয়। প্ৰকৃতপক্ষে কোনো দেশেই ধৰ্ম্ম নিৰপেক্ষ নহয়, ধৰ্ম্ম নিৰপেক্ষ হলে “অধৰ্ম্মসাপেক্ষ” হব। সকলো দেশতে শাসনটোহে (Administration) জাতি, বৰ্ণ, ধৰ্ম্ম নিৰ্বিশেষে কৰা হয়। ইংলেণ্ডৰ শাসন (Administration) টোহে Secular, ধৰ্ম্ম নিৰ্বিশেষ, দেশখন নহয়। দেশখনৰ ধৰ্ম্ম খুষ্টধৰ্ম্ম আৰু সেই ধৰ্ম্ম ৰাজধৰ্ম্ম (State religion)। ৰজা সেই ধৰ্ম্মৰ ৰক্ষাকৰ্ত্তা (Defender of the faith)। ভাৰতবৰ্ষৰ শাসনটো আগৰ হিন্দু ৰজাৰ দিনৰে পৰা (Secular) ধৰ্ম্মনিৰ্বিশেষ। আনকি অশোকে

বৌদ্ধ ধৰ্ম্মক ৰাজধৰ্ম্মৰ আসনত (State religion) বহুৱাইছিল যদিও, অশোকৰো শাসন Secular অৰ্থাৎ ধৰ্ম্ম নিৰ্বিশেষেৰেই আছিল, তথাপি বৌদ্ধ চোৰলৈ এটা বিধান, এটা শাস্তি আৰু তথাকথিত হিন্দুচোৰলৈ আন এটা বিধান, আন এটা শাস্তি নাছিল। আচল কথা, ধৰ্ম্মমত বা পন্থা (creeds) অনেক হলেও কোনো দেশেই ধৰ্ম্ম নোহোৱাকৈ হোৱা নাই। সংস্কৃতিও ধৰ্ম্ম নোহোৱাকৈ কোনো দেশৰে হোৱা নাই। ধৰ্ম্ম আৰু সংস্কৃতি নেৰোনেপৰা সম্বন্ধ। ধৰ্ম্মহীন ভাৰতীয় সংস্কৃতি (Indian culture without religion) এটা তেনেই অৰ্থহীন কথা। বিখ্যাত লিখক ইমাৰচনে কৈছে—“The whole state of man is a state of culture and its flowering completion is religion” অৰ্থাৎ মানুহ জাতিৰ আদিৰ পৰা অন্তলৈকে গোটেই অৱস্থাটোৱেই খাপে খাপে সংস্কৃতিৰ অৱস্থা মাথোঁন। এই সংস্কৃতিৰ পুষ্পত সম্পূৰ্ণতাই হৈছে ধৰ্ম্ম। অসমীয়া জাতিৰ (যদি আজিও জাতি বোলোঁ) সংস্কৃতি সভ্যতাৰ (flowering completion) অৰ্থাৎ পুষ্পিত সম্পূৰ্ণতাটোৱেই হৈছে মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ ভাগৱতী ধৰ্ম্ম, বেদান্তমূলক ভাৰতৰ সনাতন ধৰ্ম্ম।

মহাপুৰুষৰ এই ভিধি-উৎসৱ সাম্প্ৰদায়িক (Communal) নে জাতীয় (National) ? :

ভাৰতৰ কংগ্ৰেছে দিয়া জাতীয়ত্বৰ সংজ্ঞামতে মই আজি আপোনা-লোকক (অসমীয়া জাতিক) সুধিব খোজোঁ। যে আজি আমি ইমান ব্ৰহ্মা ভক্তি আৰু প্ৰবল জাতীয় আবেগত পতা মহাপুৰুষৰ এই ভিধি উৎসৱনো পিছে জাতীয় (National) নে সাম্প্ৰদায়িক (Communal) ? অসমীয়া ভাবেই হওক বা ভাৰতীয় ভাবেই হওক বিতৰ্ক কংগ্ৰেছী অন্তঃকৰণে ইয়াত জাতীয়ত্বৰ গোল পাবনে বাক সাম্প্ৰদায়িকতাব গোল পাব ? ভাবিবৰ কথা নিশ্চয় !!!

“ধন্য জন্মভাৰত বৰিষে” :

বাস্তৱতে ভাৰতীয় জাতীয়ত্ব বুলি যদি কিবা এটা বস্তু আছে, সি যে প্ৰধানতঃ হিন্দু জাতীয়ত্ব (Hindu Nationalism) তাক আক চকুমুদি হুই কৰে। কেনেকৈ ? এই হিন্দু জাতীয়ত্বৰ মূল কথাই হল ধৰ্ম, ব্ৰহ্ম, মোক্ষ। “ধৰ্ম” মানে ধৰ্মৰ বাহ্য অনুষ্ঠান। ধৰ্মৰ দ্বিতীয় কিম্বা পিছৰ (Secondary or degraded meaning) অৰ্থৰ ধৰ্ম নহয়, ধৰ্ম মানে স্বভাৱ। যেনে জুইৰ ধৰ্ম, পানীৰ ধৰ্ম, পত্ৰৰ ধৰ্ম, মানুহৰ ধৰ্ম, চোৰৰ ধৰ্ম, সাধুৰ ধৰ্ম ইত্যাদি, আৰু ধৰ্ম মানে জ্ঞায় (Justice and righteousness), ধৰ্ম মানে সদগুণ (good virtues)। মুঠতে মানুহৰ ধৰ্ম হৈছে—নৈতিক সদগুণ বিলাক, যি বিলাকৰ আশ্ৰয়ত মানুহৰ আধ্যাত্মিক উৎকৰ্ষ সাধন হব পাৰে, মানুহ নিজৰ স্বাৰ্থতে লুকু নহৈ পৰাৰ্থ সাধনলৈ আগবাঢ়ে, ভাৱ, চিন্তা কাৰ্য্য সকলো ক্ৰমে বিশ্বমুখী—অনন্ত অভিমুখী হয়।

মহাপুৰুষ শ্ৰীমাধৱদেৱে ঘোষাত লিখিছে,—

“ধন্য ধন্য কলিকাল ধন্য নবতনু ভাল
ধন্যজন্ম ভাৰত বৰিষে” ॥

কিয় ? ভাৰতবৰ্ষত জন্ম কিয় ধন্য ? ধন্য বুলিছে বোধকৰো এই কাৰণেই যে মানুহৰ জীৱন-তত্ত্বৰ চৰম সমাধান কৰিব পাৰিছে—পৃথিৱীত ভাৰতবৰ্ষইহে সকলোতকৈ বেছিকৈ, পাশ্চাত্য জাতিয়ে আজি অনেক জ্ঞান-বিজ্ঞান মন্থন কৰিছে যদিও, বৈষয়িক উন্নতিৰ অনন্তপথ উলিয়াইছে যদিও, মানুহৰ জীৱনতত্ত্বৰ চৰম সিদ্ধান্ত কৰি জীৱনৰ অনন্ত যাত্ৰাত পোহৰ ঢালিছে কেৱল ভাৰতবৰ্ষইহে ; ভাৰতীয় ঋষি, ভাৰতীয় দৰ্শন, গীতা, উপনিষদ, বেদান্তইহে, যেন সূৰ্য্যই পৃথিৱীক পোহৰ ঢলাব দৰে। সেই দেখি বিশ্ববিখ্যাত বহুভাষাবিদ সংস্কৃতৰ অগাধ পণ্ডিত ‘ম্যাক্সমুলাৰে’ (Maxmuller) তেওঁৰ “ভাৰত আৰু ভাৰতে আমাক কি কি শিকাব পাৰে” (India and what it can teach us)

বোলা কিতাপত সগৌৰৱে ঘোষণা কৰিছে “তোমালোক যদি মোক সোধা, পৃথিৱীৰ কোনখন আকাশৰ তলত মানুহৰ মন আটাইতকৈ বেছি সম্পূৰ্ণভাৱে বিকাশপ্ৰাপ্ত হৈ জীৱনৰ গভীৰ সমস্ৰাবোৰৰ চিন্তা কৰিছিল আৰু তাৰ কিছুমানৰ সমাধানো লাভ কৰিছিল, তেন্তে মই নিশ্চয় আঙুলিয়াই দিম—ভাৰতবৰ্ষৰ ফালে।” সেই দেখি বিশ্বকবি বৰীন্দ্রনাথোও সগৌৰৱে গাই গৈছে,—

“হেথা একদিন বিৰামবিহীন
মহাওঙ্কাৰ ধ্বনি,
হৃদয় তন্ত্ৰে একেৰ মন্ত্ৰে
উঠেছিল বণ বণি।”

* * * *

“হেথায় সবাবে হবে মিলিবাবে
অনন্ত শিবে,
এই ভাৰতেৰ মহা মানৱেৰ
সাগৰ তীৰে।”

বাস্তৱতে “হিউমেনিটি” (Humanity) বুলি যদি কিবা পদাৰ্থ আছে, তেন্তে সি এই হিন্দু সংস্কৃতি, এই হিন্দুৰ উপনিষদ, বেদান্ততে আছে। এই বেদান্ত ধৰ্ম কৈৱল হিন্দুৰেই নহয়—ই এক হিচাপে সমস্ত বিশ্বৰে সনাতন ধৰ্ম। স্বামী বিবেকানন্দই সেইদেখি বঙ্গ-গভীৰ স্নবেৰে কৈছিল—“জগতৰ মুক্তি ভাৰতৰ হাতত (The salvation of the world lies in the hands of India)। এজন তত্ত্বজ্ঞানী পাশ্চাত্য মনীষীয়ে এই বেদান্তৰ কথা কৈছে যে অতি উচ্চ আৰু পবিত্ৰ নীতি ধৰ্ম (Morality) হৈছে বেদান্তৰ প্ৰত্যক্ষ ফল। বাইবেলে নীতি ধৰ্মৰ উচ্চ বিধানটো ঠিকেই দিছে, “তোমাৰ নিজৰ দৰেই গুৰু-চুবুৰীলোক ভাল পাবা।” কিন্তু মই কিয় গুৰুচুবুৰীলোক ভাল পায়? প্ৰকৃতিৰ নিয়মতে মই নিজৰ সুখ-দুখ মই নিজে অৱত্তৰ কৰোঁ।।

(মোক কাটিলে মইহে দুখ পাওঁ—ওচৰ চবুৰীয়াই নাপায়, মইখালে মোৰহে ভোকগুচে, ওচৰ চবুৰীয়াৰ লুপুচে)। ইয়াৰ উত্তৰটো বাইবেলত নাই, কিন্তু ই বেদান্তত আছে এটা মহানুত্ৰতে, তৎ + ত্বম + অসি (তেৱেঁই তুমি বা তুমিয়েই তেওঁ), যি তিনিটা শব্দতে তত্ত্বজ্ঞান আৰু নীতিজ্ঞান একেলগে প্ৰকটিত হৈছে।*

মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰেও এই কথাকে প্ৰহ্লাদৰ মুখেদি কৈছে :—

“তুমি জগজ্জীৱ তোমাক পূজিলে

মিলে আপোনাত যাই।

যেন মুখশ্ৰীক প্ৰতিবিশ্ব মুখে

দেখিয়া দৰ্পণ চাই॥”

আমাৰ মহাপুৰুষীয়া “আতা” শব্দটোৱেও সেই তৎত্বমসিলৈকে মনত পেলাই দিয়ে।

কিন্তু আজিৰ সভ্যতাই, সংস্কৃতিয়ে আমাক সেই আধ্যাত্মিক আদৰ্শ বিস্মৃত কৰাই লৈ গৈছে কলৈ? মাৰ্জিত পশুত্ব (Refined animality)ৰ আদৰ্শলৈ! এটম্ ব’ম (Atom bomb), হাইড্ৰোজেন ব’ম (Hydrogen bomb)-ৰ সংঘাতৰ মাজলৈ।

আজি ভাৰতবৰ্ষ স্বাধীন হৈছে, মোৰ মনেৰে ঠিক স্বাধীন হোৱা নাই। ভাৰতবৰ্ষ হৈছে অনধীন। কোনো কাৰো অধীন নহয়; স্বাধীন মানে স্ব + অধীন। সেই “স্ব”টো কোন? ভাৰত আত্মা।

* The highest and Purest morality is the immediate consequence of the “Vedanta”. The Gospel fixed quite correctly as the highest law of morality “Love your neighbour as yourself”. But why should I do so, since by the order of nature, I feel pleasure and pain only in myself, and not in my neighbour. The answer is not in the Bible. But it is in the “Vedas”, in the great formula তৎ + ত্বম + অসি that thou art, which given in three words metaphysics and morale together. The Vedanta gives profoundly based reason for charity and brotherliness.

(—Dr Gussen)

কিন্তু আজি বৃটিছ গল, বৃটিছত্ব (Britishism) নগল। মহাত্মা গান্ধীয়ে কোৱাৰ দৰে আমাৰ বাঘটো খেদিলোঁ, কিন্তু বাঘৰ স্বভাৱটো ৰাখিলোঁ। আমি এতিয়া প্ৰকৃত স্বাধীনতা অৰ্জন কৰিব লাগিব— আমাৰ সভ্যতা সংস্কৃতি ধৰ্মৰ পুনৰ অভ্যুত্থানেৰে। পৰমেশ্বৰে আমাক শুভমতি দিয়ক, ঘূৰি আহক আমাৰ ৰাজনীতিৰ কৰ্ণধাৰ সকলোৰে শুভমতি, শুভবুদ্ধি। ভাৰতৰ মহাপুৰুষ সকলে যুগে যুগে গঢ় দি যোৱা অত্যাচ আধ্যাত্মিক সভ্যতা সম্পদেৰে দৃঢ় হৈ, আত্মস্থ হৈ সক্ষম হওক শুনাবলৈ প্ৰকৃত মুক্তিৰবাণী জগতবাসীক। আজি আমি ইউৰোপীয় সভ্যতা সংস্কৃতি শিকি “পলিটিকেল নেছন” গঠন কৰিবলৈ গৈ নিজৰ ধৰ্ম সংস্কৃতিৰো অস্বীকাৰ কৰিবলৈ ওলাইছোঁ। ভাৰত ভাস্কৰ বিশ্বকবি ৰবীন্দ্ৰনাথে এই সম্বন্ধে কোৱা কথাখিনি পুনৰ ভাবিবলগীয়া হৈছে।

‘নেছন’ শব্দ আমাৰ ভাষাত নাই, আমাৰ দেশত নাছিল। সম্প্ৰতি ইউৰোপীয় শিক্ষাৰ গুণত ‘নেছনেল’ মহত্বক আমি সকলোৱে অত্যধিক আদৰ কৰিবলৈ শিকিছোঁহক। অথচ তাৰ আদৰ্শ আমাৰ অন্তঃকৰণৰ ভিতৰত নাই। আমাৰ ইতিহাস আমাৰ ধৰ্ম, আমাৰ সমাজ, আমাৰ গৃহ একোৱেই ‘নেছন’ গঠনৰ প্ৰাধান্য স্বীকাৰ নকৰে। ইউৰোপে স্বাধীনতাক যি স্থান দিয়ে, আমি মুক্তিক সেই স্থান দিছিলোঁ। আমাৰ স্বাধীনতা এৰি অন্য স্বাধীনতাৰ মহাত্ম্য আমি নামানোঁ। ৰিপুব বন্ধনেই প্ৰধান বন্ধন, তাক ছেদন কৰিব পাৰিলে ৰজা-মহাৰাজতকৈ শ্ৰেষ্ঠ পদ লাভ কৰিব পাৰি। আমাৰ গৃহস্থৰ কৰ্তব্যৰ ভিতৰতে সমস্ত জগতৰ প্ৰতি কৰ্তব্য জড়িত হৈ আছে। আমি গৃহৰ ভিতৰতে সমস্ত ব্ৰহ্মাণ্ড-পতিৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছোঁ। আমাৰ সৰ্বপ্ৰধান কৰ্তব্যৰ আদৰ্শ এই মন্ত্ৰটোতেই আছে।

“ব্ৰহ্মনিষ্ঠোস্তাৎ তত্ত্বজ্ঞান পৰায়ণঃ

মদযৎ কৰ্ম প্ৰতিষ্ঠিত তদ্ ব্ৰহ্মণি সমৰ্পয়েৎ ॥”

এই আদৰ্শ বৰ্খাৰ ভাবে বন্ধা কৰা ‘নেছনেল’ কৰ্তব্যতকৈ দৃষ্টি

আক মহন্তৰ। আজি এই আদৰ্শ আমাৰ সমাজত সজীৱ নহয় কাৰণেই আমি ইউৰোপলৈ ঈৰ্ষাৰ চকুৰে চাইছোঁ। যদি এই আদৰ্শ ঘৰে ঘৰে পুনৰ সজীৱিত কৰিব পাৰোঁ তেন্তে মউজৰ বন্দুক আৰু দম্‌দম্‌ বুলেটৰ সহায়েৰে ডাঙৰ হব নালাগিব।

পোন্ধৰ, ষোল্ল শতাব্দী খুব দীৰ্ঘকাল বৰ বেছি সময় নহয়। নেগানেই যে সভ্যতাৰ অভিব্যক্তি তাৰ চৰম পৰীক্ষা হোৱা নাই। কিন্তু এইটো হলে দেখিছোঁ যে, তাৰ চৰিত্ৰ, আদৰ্শ উচ্চতম নহয়। সি অশ্ৰায় অবিচাৰ আৰু মিছাৰ দ্বাৰা আকীৰ্ণ আৰু তাৰ মজ্জাৰ ভিতৰত এটা ভীষণ নিষ্ঠুৰতা আছে।

এই নেগানেল আদৰ্শকে আমাৰ আদৰ্শৰূপে বৰণ কৰাত আমাৰ ভিতৰতো মিছাৰ কম প্ৰভাৱ হোৱা নাই, আমাৰ ৰাষ্ট্ৰীয় সভাবিলাকৰ ভিতৰত কি নানা প্ৰকাৰে মিছা চাতুৰী আৰু আত্মগোপনৰ প্ৰাচুৰ্য হোৱা নাই? আমি কি যথার্থ কথা স্পষ্ট কৈ কবলৈ শিকিছোঁ? আমি জানো পৰস্পৰে কোৱাকুই নকৰোঁ যিটো নিজৰ স্বার্থৰ কাৰণে দোষনীয় বা গৰ্হিত নহয়? কিন্তু আমাৰ শাস্ত্ৰই কি কোৱা নাই,— “ধৰ্ম্য এব হতো হস্তি ধৰ্ম্মোবন্ধতি বন্ধিত।” আমাৰ হিন্দু সভ্যতাৰ মূলত সমাজ, ইউৰোপীয় সভ্যতাৰ মূলত ৰাষ্ট্ৰনীতি। সামাজিক মহত্বৰেও মানুহে মাহাত্ম্য লাভ কৰিব পাৰে, ৰাষ্ট্ৰনীতিক মহত্বৰেও পাৰে, কিন্তু যদি আমি ভাৱোঁ ইউৰোপীয় ঠাঁচত নেগান গটি তোলাই একমাত্ৰ প্ৰৱৃতি আৰু মনুষ্যত্বৰ একমাত্ৰ পথ, তেন্তে আমি ভুল বুজিম ॥*

বাহিৰা

আমাৰ লিপি প্ৰশ্ন

আমাৰ লিপি সলনি প্ৰস্তাৱ :

যদিও হিন্দী ভাষা ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰভাষা আৰু দেৱনাগৰী আখৰ তাৰ লিপিকপে প্ৰচলন হ'বলৈ ধৰিছে, তথাপি অসমৰ বাহিৰে ভাৰতৰ কোনো প্ৰদেশে শ-শ বহুৰ ধৰি চলি অহা নিজস্ব লিপি এৰি, নিজ ভাষা সহজে লিখিবৰ পঢ়িবৰ সুবিধা বিসৰ্জনা দি নিজৰ ব্যক্তিগত হেঁচুৱাবলৈ এইদৰে আন্দোলন উপস্থিত কৰা নাই। কেৱল মাৰাঠী সকলে মাথোন নিজৰ এটা সুকীয়া স্থায়ী লিপি নথকাত দেৱনাগৰীকে তেওঁলোকৰ লিপিকপে গ্ৰহণ কৰিছে। সবহ ভাগ অসমীয়া লিপি পৰিবৰ্তন-প্ৰচাৰকে বৰ্তমান অসমীয়া লিপিৰ সলনি দেৱনাগৰী প্ৰৱৰ্তন কৰিব খোজাৰ কাৰণ ঘাইকৈ আমাৰ এই অসমীয়া লিপিটো বজলাৰে সৈতে প্ৰায় একে হোৱাত আৰু সেই কাৰণে বজলা ভাষাই অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰি থাকিব বুলি ভবাত যেন লাগে।

কিন্তু আমাৰ এই লিপিটো সচাকৈয়ে একেবাৰেই বজলাৰেহে লিপিনে ? এই লিপিটো বজলালৈ নো ক'ব আকাশৰ পৰা পৰিছিল ? এই কথাটো প্ৰথমে আলোচনা কৰি চোৱা উচিত।

বৰ্ণমালা আৰু লিপি :

আটাই বিলাক সংস্কৃতমূলক ভাৰতীয় ভাষাৰ বৰ্ণমালা প্ৰায় একেই—অ, আ, ই, ঈ, ক, খ, গ, ঘ। কেৱল দেশ কাল ভেদে তাৰ লিপিবিলাকে বেলেগ বেলেগ হৈছে। একে সংস্কৃত বৰ্ণমালাৰে (Alphabets) লিপি বিলাক (Scripts), বেলেগ বেলেগ হোৱাৰ

ঘাই কাৰণ প্ৰাচীন কালত কোনো স্থায়ী মুদ্ৰিত আখৰ (Standard printing Type) নাছিল দেখি। আৰ্য্যসকলৰ সেই একে প্ৰাচীন ব্ৰাহ্মী লিপিয়েই বিভিন্ন যুগত বিভিন্ন মূৰ্ত্তি ধৰি আছিল। যেনে—১। মৌৰ্য্যালিপি (৩০০ খৃঃ পূঃ) ২। গুপ্তলিপি (৫০০ খৃঃ পূঃ) ৩। কুটিলালিপি (১০০০ খৃঃ পূঃ) ৪। দেৱনাগৰী লিপি।

বৰ্ত্তমান লিপি প্ৰথমে অসমীয়া পিছতহে বঙ্গালী :

আমাৰ বৰ্ত্তমান ছপা আখৰৰ অসমীয়া লিপিটো বা তথা কথিত বঙ্গালী লিপিটো ব্ৰটিশ আগমনৰ আগৰ অসমীয়া আৰু বঙ্গলা পুথি-বিলাকত সান-মিহলি হৈ থকা দেৱনাগৰী আৰু কুটিলা আখৰৰে এটা স্বাভাবিক বিকাশ বা পৰিণতি মাথোন। (Natural development)

বৰ্ত্তমান অসমীয়া লিপিৰ আখৰ বিলাক একগটী অৰ্থাৎ প্ৰত্যেকটো আখৰ সদায় একেদৰেই লিখা যায়—‘ক’ সদায় ‘ক’ৰ দৰেই ‘খ’ সদায় ‘খ’ৰ দৰেই। কিন্তু ব্ৰটিছ যুগৰ আগত যিবোৰ অসমীয়া পুথি লিখা হৈছিল, সেইবোৰ “একেগটী” নাছিল। একেটা আখৰকে এজনে একৰকমে লিখিছিল, আৰু আন এজনে অইন ৰকমে লিখিছিল। এটা স্থায়ী মুদ্ৰিত আখৰ (Standard printing Script) নথকাই বোধ হয় তাৰ ঘাই কাৰণ। মুঠতে অসমৰ পুৰণি পুথিত দুবিধ আখৰ চলিছিল। এবিধ কুটিলা, আনবিধ দেৱনাগৰী, কেতিয়াবা দুই এটা মৌৰ্য্য আৰু গুপ্ত গঢ়ৰ আখৰো সান-মিহলি হৈ থকা দেখা যায়। ‘ক’ আখৰটোৰ আকৃতি দেৱনাগৰী আৰু কুটিলাত একেই, পুৰণি অসমীয়া পুথিত কিন্তু ‘ক’ৰ আকৃতি ‘কু’ (Dagger Shaped) মৌৰ্য্য আকৃতিৰ আছিল। দেৱনাগৰী—সান-মিহলি হোৱা এই লিপিটোক অসমত ‘কায়েথী’ বা ‘কায়েথেলী’ আখৰ বুলিছিল যিবিলাক আখৰক আমি এতিয়া বঙ্গলা আখৰ বুলি কওঁ, তাৰে কিছুমান আখৰ আমাৰ পুৰণি ফলি বিলাকত সাধাৰণতে একে আকৃতিতে

পোৱা যায়। ৭ম শতিকাৰ ভাস্কৰবৰ্মাৰ তামৰ ফলিত ‘অ’ আখৰটো এতিয়াৰ দৰেই (কুটিল আকৃতি) পোৱা গৈছে।*

বৰ্ত্তমান অসমীয়া লিপিটো যেনেকৈ ‘ব’ আৰু ‘ৱ’ এই দুটা আখৰত বান্ধে বৰ্ত্তমান বঙ্গলা লিপিৰে সৈতে একেই, পুৰণি অসমীয়া লিপিও পুৰণি বঙ্গলা লিপিৰে সৈতে প্ৰায় একেই, যৎসামান্য মাথোন দুই এটা আখৰ বেলেগ দেখা যায়। পুৰণি বঙ্গলা পুথিতো বোলে কোনো কোনো ঠাইত ‘ব’ আখৰটো ও পেট কটাই। তেনেহলে এইটো ভালকৈ বুজিব পাৰি যে বৰ্ত্তমান অসমীয়া বা বঙ্গালী লিপিটো একেবাৰেই বঙ্গালীৰ অকল শৰীয়া (Exclusive) লিপি নহয়, আমেৰিকান আৰু ৱুটিছ মিশ্যনাৰী সকলে ছপা যন্ত্ৰৰ সহায়েৰে উলিওৱা সেই একে কুটিল দেৱনাগৰী আখৰৰে পৰিণতি (Development) মাথোন। গতিকে এই লিপিটো অসমীয়া আৰু বঙ্গালী উভয়ৰে উমৈহতীয়া লিপি। (Common Script)।

যদি ঐতিহাসিক আৰু ভাষাতাত্ত্বিক (Philological) যুক্তিত অসমীয়া ভাষা বঙ্গলা ভাষাতকৈ আগ বুলি প্ৰমাণিত হয়, তেন্তে আমাৰ এই লিপিটো অসমীয়াৰ পৰাহে যে বঙ্গালীয়ে লৈছিল তাত সন্দেহ নাই। গতিকে এই লিপিটো প্ৰথমতে অসমীয়া, পিছতহে বঙ্গালী।

লিখিটোক বঙ্গলা বুলি ভবাৰ গুৰি :

আমাৰ বৰ্ত্তমান ছপা আখৰৰ লিপিটো যে বঙ্গলা লিপি, এই ভ্ৰম ধাৰণাটো হোৱাৰ কাৰণ—আমেৰিকান মিশ্যনাৰী সকলে এই লিপিটো ছপাই উলিয়াই প্ৰথমে বঙ্গদেশত প্ৰচলন কৰি তাৰ পিছত অসমত প্ৰচলন কৰিলেহি দেখি। ৱুটিছ ৰাজহৰ আৰম্ভণত ৩০ বছৰ মানলৈ অসমৰ পঢ়াশালী বিলাকত বঙ্গলা ভাষা চলিছিল। বঙ্গলা

* ক্ৰিয়ন্ত দেৱানন্দ ঙ্ৰালীৰ ‘অসমীয়া ভাষাৰ ঐতিহাসিক বিচাৰ আৰু সাহিত্যৰ চাৰ্ণিক’ গ্ৰন্থৰ ২৮৪ ২৮৮ পৃষ্ঠা দ্ৰষ্টব্য।
—লিখক।

ভাষাৰ লগে লগে এই ছপা আখৰৰ লিপিটো অসমলৈ অহাত, পুৰণি অসমীয়া পুথিৰ আখৰৰ লগত এই নতুন আখৰৰ আপাততঃ অসাদৃশ্য (Apparent dis-Similarity) বা অমিল যেন দেখি, আৰু ইয়াক বজ্জলা ছপা কিতাপৰ আখৰৰে সৈতে অৱিকল একে দেখি আমাৰ মানুহে এই লিপিটোক বজ্জালী বুলি কবলৈ ধৰিলে। প্ৰকৃত পক্ষে শতাব্দীৰ পিছত শতাব্দী ধৰি চলি থকা সেই অসমীয়া আখৰৰে যে ই নতুন ৰূপ, তাক বুজিব নোৱাৰিলে।

সংস্কৃতক এৰি অসমীয়া বা বজ্জালীৰ কোনো সুকীয়া বৰ্ণমালা নাই, মূল একে বৰ্ণমালাৰ সেই একে প্ৰাচীন ব্ৰাহ্মী লিপিৰেই ঐতিহাসিক ৰূপান্তৰ ঘটি ঘটি আজি উন্নত মূৰ্ত্তিত আমাৰ এই লিপিটোৱে দেখা দিছে। গতিকে ই একাধাৰে সংস্কৃত আৰু অসমীয়া।

হিন্দী কাকত “পূৰ্বজ্যোতিৰ” অনুমান :

“পূৰ্বজ্যোতি” নামে গুৱাহাটীৰ পৰা ওলোৱা হিন্দী আলোচনী এখনত এই সম্পৰ্কত যি মন্তব্য প্ৰকাশ হৈছে, সি সমৰ্থ-যোগ্য নহয়। উক্ত কাকতৰ ১৯৫১ চনৰ মাৰ্চ মাহৰ সংখ্যাত Assamese বা অসমীয়া নাম দি লিখা প্ৰবন্ধটোত কোৱা হৈছে যে প্ৰথমতে অসমীয়া কিতাপ বিলাক শ্ৰীৰামপুৰৰ ছপাখানাত বজ্জলা লিপিৰে ছপোৱা হয়, আৰু তেতিয়াৰে পৰা বজ্জলা লিপিয়েই অসমীয়া ভাষাতো চলিবলৈ ধৰে সি অসমীয়াতো স্বীকৃত হৈ যায়।*

“পূৰ্বজ্যোতিয়ে” যিটোক বজ্জলা লিপি বুলি কৈছে সেইটো যে বজ্জালীৰ একেবাৰেই অকল শৰীয়া (Exclusively Bengali) লিপি নহয়, তাক আমি ইতি পূৰ্বেই আলচ কৰি আহিছোঁ। বৃটিছ আগমনৰ আগেয়ে বঙ্গদেশ আৰু অসমত ছপা যন্ত্ৰ প্ৰচলনৰ পূৰ্বে অসমীয়া

* ‘পহিলে পহল অসমীয়া পুস্তকে শ্ৰীৰামপুৰকে ছাপখানে (মুদ্ৰণ যন্ত্ৰ) সে প্ৰকাশিত হবী। উহকে বাদ বাংলা লিপিহী অসমীয়া ভাষাকে জিহ্নে স্বীকৃত কৰলী গবী।’ ইত্যাদি।

আক বজলা বুলি একেবাৰেই সুকীয়া ছুটা নিৰ্দিষ্ট লিপি থকাৰ একো প্ৰমাণ নাই।

কেৱলমাত্ৰ দেৱনাগৰীৰ পৰা বেলেগ বেলেগ অসমীয়া আক বজলা ছুটা লিপি সুকীয়া সুকীয়া হৈ উদ্ভৱ হোৱাৰ একো তথ্য পাবলৈ নাই। পুৰাণ পুথি বিলাকত অসমীয়া আক বজলা দুয়ো ভাষাৰে লিপি বা আখৰ এতিয়াৰ দৰে প্ৰায় একেই। অৱশ্যে দুই চাৰি আখৰৰ আকৃতি কেতিয়াবা কেতিয়াবা অলপ হেৰ্ ফেৰ্ (A Slight variation) দেখা যায়। এনে হেৰ্ ফেৰ্ হোৱাটো হাতে লিখা পুথি পঞ্জিত নিশ্চয় তেনেই স্বাভাৱিক কথা। আমি জনাত অসমীয়া বা বজলা (ছুটা বুলি ধৰিলেও) কোনোটো লিপিয়েই একেবাৰেই ‘দেৱনাগৰী’ আকৃতিৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা নহয়। অসমীয়া আক বজলা ছুটা ভাষাৰ পুৰণি পুথিৰ লিপি বা আখৰ দেৱনাগৰী আক কুটিলা সান-মিহলি।

বৰ্ত্তমান লিপিৰ পোন প্ৰথম আমাৰ ‘অ’ টোৱেই দেৱ নাগৰী নহয়, কুটিলা আকৃতিৰহে।

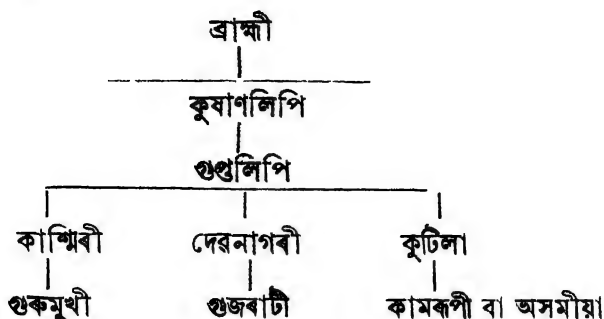
সেই সময়ত বঙ্গদেশত প্ৰচলিত হৈ থকা লিপি বা আখৰকে (যি আমাৰ অসমতো প্ৰচলিত হৈ আছিল) মিশ্ৰনাৰী সকলৰ ছপাখানাই অলপ পোনাই-পজাঁই লৈ ছপা সাজ পিন্ধালেহি মাথোন। হাতে লিখা অৱস্থাত অখিৰ-অবিৰ হৈ থকা লিপিটোকে মাৰ্জ্জিত কৰি এটা স্থিৰ আক স্থায়ী আকাৰ দান কৰিলে। অসমীয়া আকৃতিৰ ‘ব’ আক ‘ৱ’ এই ছুটা আখৰ বৰ্ত্তমান বজলা লিপিত নাই কাৰণেই এইটো প্ৰমাণ নহয় যে আমাৰ বৰ্ত্তমান লিপিটো বজলাৰ পৰা ধাৰ কৰা। বহুতো পুৰণি বজলা পুথিত ‘ব’ আখৰটোৱেও আমাৰ পেটকটা অসমীয়া আকৃতিৰেই বিৰাজ কৰিছে। একে আধাৰে কবৰ হলে জীৱামপুৰৰ ছপাখানাই অসমীয়া পুৰণি আখৰৰে মাৰ্জ্জিত আক স্থায়ী ৰূপ এটাৰ বাবে অসমীয়া জাতিক বজলাৰ পৰা ধাৰ কৰি লৈ নতুন লিপি এটা দিয়াহি নাই।

আমেৰিকান মিশ্যনাৰীসকলে প্ৰথমে বঙ্গদেশলৈ নাই অসমলৈ অহা হলে আৰু তেওঁলোকে অসমীয়া কিতাপ ছপাব খোজা হলে, তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ ছপাত নিশ্চয় এই একে আখৰকে (এতিয়াৰ ছপালিপিত ব্যৱহৃত) ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিল হেঁতেন, কাৰণ সেইবোৰ আখৰেই শতাব্দীৰ পিছত শতাব্দী ধৰি অসমত চলি আহিছিল।

স্বৰ্গীয় সৰ্বেশ্বৰ কটকী দেৱৰ অনুসন্ধান

এই খিনিতে অসমীয়া পুৰাতত্ত্ববিদ স্বৰ্গীয় সৰ্বেশ্বৰ কটকী দেৱৰ বহু অনুসন্ধান-প্ৰসূ “Ancient Assamese Script” বোলা— গ্ৰন্থলৈকে আঙুলিয়াব পাৰি। উক্ত গ্ৰন্থৰ ৭ পিঠিৰ পৰা ১০ পিঠিলৈকে ওপৰত লিখা কথাখিনিয়ে অসমীয়া লিপিৰ (লগতে তথা কথিত বঙ্গলা লিপিৰো) (?-লেখক) অঁতি-গুৰিৰ সুন্দৰ পৰিচয় দিয়ে। “পণ্ডিত সকলৰ মতে প্ৰাচীন ব্ৰাহ্মী লিপিয়েই ভাৰতীয় লিপিবিন্যাস-কৰ মূল লিপি। অশোকৰ অনুশাসনবোৰ ব্ৰাহ্মী আৰু খৌৰদ্বী আখৰেৰে লিখা হৈছিল। যেতিয়া মহেশ্বোদাৰৰ ‘শিল’ৰ প্ৰকৃত পাঠোদ্ধাৰ হব, তেতিয়া ভাৰতীয় লিপিৰ ইতিহাস হয়তো কিছু পৰিবৰ্দ্ধিত হব পাৰে।

মৌৰ্য-যুগত মৌৰ্য লিপিৰ তিনিটা প্ৰকাৰ-ভেদ হ’ল। তাৰ পিছত কুৰাণ যুগত ভাৰতীয় লিপিৰ বহু প্ৰকাৰ ভেদ ঘটিল। খৃষ্টীয় ৪ৰ্থ আৰু ৫ম শতিকাত গুপ্ত লিপিয়ে তিনিটা প্ৰকাৰ অভিব্যক্ত কৰিলে। বৰ্তমানৰ, Epigraphy-ত অৰ্থাৎ শিলালিপিতত্ত্বত আমাৰ অসমীয়া লিপিৰ মূল-তলত-দেখুওঁৱা বিবিধ প্ৰকাৰ ভেদে বিচাৰ কৰি আলচ কৰা নাই। অসমীয়া লিপিৰ জন্ম হৈছে—পূৰ্ব ভাৰতৰ গুপ্ত লিপিৰ কুটিল প্ৰকাৰৰ পৰা।

ওপৰত দেখুৱামতেই আমাৰ অসমীয়া আখৰে বৰ্ত্তমানৰ ঠগ লৈছেহি। এটা কথা মন কৰিব লগীয়া যে খৃষ্টীয় ১৩ শতিকাত আহোমসকল আহি পোৱাৰ আগতে আমাৰ এই লিপিটোক কামৰূপী লিপি বোলা হৈছিল। ইয়াৰ নাম ‘অসমীয়া আখৰ’ দিলে খৃঃ ১৩ শতিকাৰ পৰা ৬০০ ছ-শ বছৰ ৰাজত্ব কৰা শ্ৰীমান বংশৰ আহোম বজাসকলেহে। আহোম বজাৰ তামৰ ফলি দানত *असम्याक्षरेण लिखितं* “অসম্যাক্ষৰেণ লিখিতং” অৰ্থাৎ অসমীয়া আখৰেৰে লিখা হ'ল বুলি স্পষ্টকৈ লিখা আছে। ফলিবিলাকৰ এফালে অসমীয়া আখৰ আৰু আনফালে আহোম অৰ্থাৎ শ্ৰীমান আখৰেৰে লিখা আছিল—যদিও দানৰ কথা বিলাক একেই আছিল। অসমীয়া আখৰ খৃঃ ৬১০ শতিকাৰ ভাস্কৰবৰ্ম্মাৰ তামৰ ফলিৰে পৰা অবিচ্ছিন্ন ভাবে প্ৰায় ১৩০০ তেৰশ বছৰ ধৰি একেদৰে চলি আহিছে। গতিকে আমাৰ আজিৰ এই অসমীয়া আখৰটো, গুপ্ত লিপিৰ কুটীলা প্ৰকাৰৰ পৰা অভিযান্ত্ৰিক হোৱা আজি ১৫০০ ডেৰ হাজাৰ বছৰৰ কম নহব।

কটকী দেৱৰ লগত আমাৰ পাৰ্থক্য মাথোন এই ফেৰা যে আমাৰ মতে আমাৰ অসমীয়া লিপিটো একেবাবেই কুটীলা আকৃতিৰ নহৈ লগতে দেৱনাগৰীও সান-মিহলি হৈ ওলাইছে। তেখেতে দেখুউৱা খৃঃ ১৩ শতিকাৰ পৰা ১৮ শতিকাৰ ভিতৰত যি অসমীয়া আখৰৰ গঢ়

(তেখেতৰ গ্ৰন্থৰ plate No. V), সেই গঢ়তে “অ” আৰু “আ” এই দুই বৰ্ণই কুটীলা আকৃতিৰ নহৈ দেৱনাগৰী আকৃতিৰ হৈছে।

আচল কথা, পুৰণি অসমীয়াত একেটা আখৰকে কেইবা প্ৰকাৰেও লিখা হৈছিল, কেতিয়াবা কোনোটো আখৰ মৌৰ্য্য বা গুপ্ত আকৃতিৰে, অৱশ্যে মুঠতে গোটেই লিপিটো কুটীলা প্ৰধান আছিল।

কটকীদেৱৰ লগত আমাৰ দ্বিতীয় পাৰ্থক্য এই ফেৰা যে তথাকথিত বঙ্গলা লিপিটোও অসমীয়া লিপিৰ পৰা বেলেগ এটা লিপি নহয়। বঙ্গলা লিপিও সেই কুটীলা-প্ৰধান একেটা লিপিয়েই। আমাৰ মনেৰে প্ৰাচীন কামৰূপী ভাষা বা অসমীয়া ভাষা বঙ্গলা ভাষাতকৈ আগ হ’লে (ঐতিহাসিক আৰু ভাষাতাত্ত্বিক যুক্তিত আগ নহৈও নোৱাৰে) আমাৰ প্ৰাচীন লিপিটোৱেই পাছত বঙ্গলা প্ৰাচীন লিপি হ’ল, আৰু সেই প্ৰাচীন বঙ্গলা লিপিৰে কিঞ্চিৎ সংস্কৃত সংস্কৰণ (A little refined form) বৰ্তমান অসমীয়া-বঙ্গালী ছপাৰ লিপিটো (Present Assam-Bengal Script)। মুঠ কথা আমাৰ এই বৰ্তমান ছপাৰ লিপিটো (printed Script) আমাৰ পুৰণি অসমীয়া লিপিৰেই কিঞ্চিৎ উন্নত ৰূপ, ই তথাকথিত “বঙলা” নহয় আৰু ই বঙ্গালীলৈ আকাশৰ পৰাও পৰা নাছিল, সেই একে ব্ৰাহ্মী আখৰেৰে বিবৰ্ণিত কুটীলা-দেৱনাগৰী সংমিশ্ৰণৰ প্ৰাচীন অসমীয়া লিপিয়েই যৎসামান্য বিভিন্নতাৰে সৈতে (With a little variation) প্ৰাচীন বঙ্গলা লিপি।

‘উন্নতি’ৰ পৰা ‘অধোমতি’:

বৈজ্ঞানিক ভাৱে (Scientifically) আৰু সৌন্দৰ্য্যবোধৰ ফালৰ পৰা (Aesthetically) চালেও আমাৰ বৰ্তমানৰ ছপা লিপিটো ভাৰতীয় সংস্কৃত-মূলক আটাইবিলাক ভাষাৰ ছপালিপিতকৈ যে শাৰ্ভিৰত (Refined) আৰু উন্নত ধৰণৰ তাত সন্দেহ নাই। লিপিৰ ৩ ভিত্তিটো ৩য় [1] Legibility [2] Beauty and [3] Speed—

[১] সহজে চিনি পোৱা, [২] দেখিবলৈ ধুনীয়া [৩] বেগ অৰ্ধাৎ খবকৈ লিখিব পৰা। এই তিনিওটা গুণ আমাৰ লিপিত বৰ্ত্তমান। আমাৰ লিপিটো যে দেৱনাগৰীতকৈ চিনিবলৈ আৰু পঢ়িবলৈ সহজ দেখিবলৈ ধুনীয়া, আৰু খবকৈ লিখিব পাৰি তাক সংস্কৃত আৰু অসমীয়া যি দুইটা ভাষা জানে, সিয়েই নিশ্চয় স্বীকাৰ কৰিব। বাস্তৱতে আমাৰ আখৰবিলাক, ভোৱোৰা (Cumbersome) দেৱনাগৰী আখৰতকৈ যে আঁহ-পাহ মুকলি, ধুনীয়া আৰু উন্নত আকাৰৰ তাক কোনে নুই কৰিব ?

তেন্তে আমাৰ আখৰ কেইটা বঙ্গলা আখৰেৰে সৈতে দেখিবলৈ একে কাৰণেই আমাৰ এই উন্নত ধুনীয়া লিপিটো দলিয়াই পেলাই আমি উন্নত অৱস্থাৰ পৰা অৱনত অৱস্থালৈ, মাৰ্জ্জিত অৱস্থাৰ পৰা খহতা অৱস্থালৈ (From Refinement to Corpulence) আকৌ উভতি যাব লগা হ'লনে ? বৰঞ্চ আমি কব খোজোঁ। যে সংস্কৃতক ভাৰতৰ জাতীয় ভাষা ৰূপে (National Language) গ্ৰহণ কৰিলেও, আমাৰ এই উন্নত লিপিটোক হে ভাৰতৰ জাতীয় লিপি (National Script) কৰি লোৱা উচিত।

উচ্চাৰণ-সংকট :

আমাৰ লিপি এৰি আমাৰ ভাষা লিখিবলৈ দেৱনাগৰী ললে, আমি এটা উচ্চাৰণ সংকটতো পৰিম। উদাহৰণ স্বৰূপে আমাৰ লিপিত “য” আৰু “য়” দুটা সুকীয়া আখৰৰ দুটা সুকীয়া উচ্চাৰণ আছে [যদিও সংস্কৃত মতে বৰ্ণ একেটাই]। কিন্তু দেৱনাগৰীত সেইটো আখৰ য় [y] এটা উচ্চাৰণেৰে হে আছে। আমি দেৱনাগৰী আখৰত আমাৰ কীৰ্ত্তন-ঘোষা লিখি গাবৰ হ'লে—

“যজ্ঞমনি যাদৱ যাদৱানন্দ হৰি” লুৰুলি বুজিব লাগিব—“ইয়জ্জম নি ইয়াদৱ ইয়াদৱানন্দ হৰি।” আমি তেন্তে দেৱনাগৰী আখৰ লৈ সৰ্ব-ভাৰতীয় হ'বলৈ, গৈ থৈ নিজৰ মাতটোও (Phonetics) বিসৰ্জন

দিমগৈ নে ?—আমাৰ ভাষাত দেৱনাগৰী লিপি মানে (ং) অক্ষুণ্ণ আৰু কেইবাটাও আখৰৰ সঙ্কট এই উচ্চাৰণ সংকট টোৱে দেখা দিব। সম্প্ৰতি আমি সেইবোৰৰ আলোচনা নকৰি ১/৩/৫১ তাৰিখৰ “নতুন অসমীয়া”ত প্ৰকাশিত শ্ৰীযুত মোহনচন্দ্ৰ মহন্ত দেৱৰ এই সম্পৰ্কত লিখা প্ৰবন্ধটোলৈ আঙুলিয়াই কান্ধ থাকিলোঁ।

শ্ৰীনেহেৰুৰ অভিপ্ৰায় :

এই সম্পৰ্কত স্বয়ং শ্ৰীনেহেৰুৱে কৈছে :—“কোনো এটা ভাষাৰ যদি লিপি পৰিবৰ্ত্তন কৰোঁ—তেন্তে তাৰ শব্দ-চিহ্নই বেলেগ হৈ পৰিব, বেলেগ উচ্চাৰণ ওলাব, আৰু লগতে বেলেগ ভাবৰো উদয় হ’ব। নতুন লিপিৰে লিখিত সাহিত্য আৰু আগৰ লিপিৰে লিখিত সাহিত্যৰ মাজত এটা অলঙ্ঘনীয় ব্যৱধানৰ সৃষ্টি হ’ব। আৰু আগৰ লিপিৰে লিখিত সাহিত্যটো প্ৰায় এটা বিদেশী সাহিত্যৰ দৰে মৃত সাহিত্য হৈ পৰিব। যি ভাষাত ভবিষ্যতলৈ স্থায়ীভাবে ৰাখিব লগা কোনো সাহিত্য নাই, তেনে ভাষাত এই Risk অৰ্থাৎ বিপদটো বৰণ কৰিব পাৰি, কিন্তু ভাবতবৰ্ষৰ ভাষা বিলাকত এনেকুৱা লিপি পৰিবৰ্ত্তনৰ কথা মই ভাবিবই নোৱাৰোঁ। কাৰণ আমাৰ ভাৰতীয় সাহিত্যবিলাক অকল চহকী আৰু মূল্যবানেই নহয়, সেই বিলাক আমাৰ ইতিহাস, চিন্তা আৰু জনগণৰ জীৱনৰ লগত নেৰানেপেৰা ভাৱে জড়িত হৈ আছে। গতিকে কোনো ভাৰতীয় ভাষাৰ লিপি পৰিবৰ্ত্তন কৰিব খোজাটো এটা নিষ্ঠুৰ শৰীৰ ব্যৱচ্ছেদৰ (Vivisection) নিচিনা কাৰ্য্য হ’ব। আৰু ই আমাৰ জন-শিক্ষাৰ উন্নতি নিশ্চয় পিছুৱাই দিব।

হিন্দুস্থানী (এতিয়া হিন্দী ?—লিখক) ভাষাৰ উন্নতি সাধন ব্যাপাৰটোৱে ভাৰতীয় অন্তান্ত লেখক লব লগা ভাষাবিলাকৰ চলি অহা ব্যৱহাৰ আৰু জীৱদ্ধি সাধনত বিধি-পঞ্চালি দিয়াটো কদাপি উচিত নহ’ব।”

বঙালী প্ৰভাৱ :

বঙলাৰ লগত আমাৰ বৰ্ণমালাই যেতিয়া একে, তেতিয়া লিপিটো একে হোৱাৰ ভয়ৰ বিশেষ একো কাৰণ নাই। ইউৰোপৰ নিচিনা গোটেই মহাদেশ এখনতো এটা মাথোন লিপি প্ৰচলিত। গোটেই মহাদেশ খনতে ইংৰাজী, ফৰাচী, স্পেনিচ, জাৰ্মান প্ৰভৃতি অভিব্যক্তি ভাষা একেটা মাথোন লিপি ‘ৰোমান’ আখৰেৰে লিখা হয়। কিন্তু লিপিটো উমৈহতীয়া বা একেটা হোৱা বাবে এই বিভিন্ন ভাষাবিলাকে জানো নিজ নিজ ভাৱে উন্নতি কৰিব পৰা নাই? এই উমৈহতীয়া লিপিটোৱে (Common Script) এই বিভিন্ন ইউৰোপীয় ভাষাবিলাকৰ উন্নতি সাধনত কিবা বাধা জন্মাইছেনে? এটা উমৈহতীয়া লিপি (Common Script) উন্নতিৰ বাধক নহয় বৰঞ্চ তাক উন্নতি মন্দিৰৰ প্ৰবেশদ্বাৰ বুলিহে ভবা উচিত। পৃথিবীত কোনো ভাষা, কোনো সাহিত্য বা কোনো জাতিৰ সংস্কৃতিয়ে অগ্ৰ ভাষা, অগ্ৰ সাহিত্য বা অগ্ৰ জাতিৰ সংস্কৃতিৰ সম্পৰ্শ নোহোৱাকৈ বা অইনৰ ভাব-চিন্তাৰ প্ৰভাৱ নপৰাকৈ, অকলশৰে একেবাৰেই স্বয়ম্ভূ হৈ উন্নতিৰ বাটত আগ বাঢ়িব পৰা নাই। মুঠতে বাহিৰৰ প্ৰভাববিলাক স্বাস্থ্যকৰ নে অস্বাস্থ্যকৰ, অইনৰ গুণবিলাকৰ অন্ধ অনুকৰণ কৰা হৈছেনে, সেইবিলাক জীন নিয়াই নিজৰ কৰি লব পৰা হৈছে, সেইটোহে ভাবিবৰ কথা। যদি কোনো প্ৰকাৰৰ বঙালী প্ৰভাৱ অসমীয়াৰ মানসিক জীৱদ্ধি সাধনলৈ স্বাস্থ্যকৰ হয়, তেন্তে তাক আদৰি লোৱা উচিত হ’ব, যদি অস্বাস্থ্যকৰ হয়, তেন্তে সি বৰ্জনীয়। সেইদৰে হিন্দী বা আন প্ৰভাবৰ কথাও সেই একেই।

হিন্দী প্ৰভাৱ :

এজন অসমীয়া লিপি পৰিবৰ্তন-প্ৰচাৰকে* (জীৱিত পূৰ্ণচন্দ্ৰ শৰ্মা

* এই প্ৰবন্ধ লিখাৰ সময়ত জীপূৰ্ণচন্দ্ৰ শৰ্মা আসাম এচেম্বলীৰ Chief Whip আছিল। তেখেতৰ এই মতব্য সেই সময়ত বাৰ্তা কাকতত ওলাইছিল।

—লিখক।

বি. এল, এম. এল. এ, চীফ জুইপ্ আঃ লেঃ এচেঞ্চলী) কয়—
 “আমি বঙ্গলা আখৰবোৰ শিকা মাত্ৰেই বঙ্গলা উপন্যাস আৰু বাতৰি
 কাকতবোৰ পঢ়িবলৈ লাগি যাওঁ। ফলত আমাৰ অতি কম মানুহেই
 আমাৰ নিজৰ সাহিত্য সম্বন্ধে জানিবলৈ চেষ্টা কৰে। আৰু অতি কম
 মানুহেই আমাৰ নিজৰ সাহিত্য আমাৰ অসমীয়া বাতৰি কাকত
 পঢ়ে।” যেতিয়া অসমীয়া মানুহে হিন্দী আখৰ (দেৱনাগৰী) শিকিব,
 তেতিয়া যে তেওঁলোকে হিন্দী উপন্যাস আৰু হিন্দী কাকত পঢ়িবলৈ
 নাযাব তাৰ নিশ্চয়তা ক’ত ? বৰঞ্চ হিন্দীয়ে যেতিয়া ৰাষ্ট্ৰভাষাৰ স্থান
 অধিকাৰ কৰিবলৈ ওলাইছে, তাৰ প্ৰভাৱত নতুনকৈ হিন্দী আখৰৰ
 পোচাকেৰে সাজি পাৰি ওলোৱা অসমীয়া সাহিত্য-গাভৰুজনী
 দেখোন তেনেই চেপেটা লাগিছে পৰিব। যদি হিন্দী প্ৰভাৱ ইমান
 আদৰ্শীয় হব লাগে, তেন্তে বঙ্গালী প্ৰভাবটোনো ইমান বৰ্জ্জনীয় হব
 লাগে কিয় ? যদি তুলসীদাসক অভ্যৰ্থনা কৰি আদৰি আনিব লাগে,
 তেন্তে ববীন্দ্ৰনাথকনো কিয় কৰি থব লাগে ইমান দূৰতে বিদূৰ ?

লিপি বৰ্দ্ধন উন্নতিৰ বিষয় নহয় :

যদি অতীতৰ বঙ্গালীৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হোৱা আৰু বঙ্গালীয়ে
 বুঢ়িছৰ সমৰ্থন পোৱা ছপা যন্ত্ৰৰ দিনতে অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যই
 উন্নতিৰ বাটত আগুৱাই আহি নিজৰ বৈশিষ্ট্য বৰ্দ্ধা কৰিব পাৰিলে
 তেন্তে এতিয়া যেতিয়া দেশ স্বাধীন হল, আগৰ সেই আখৰ বা লিপিটো
 বাখিলে বঙ্গলাৰ লগত একে হোৱা দেখি, অসমীয়া ভাষা আৰু
 সাহিত্যই উন্নতি কৰিব নোৱাৰিব বুলি ভবাটো তেনেই হাঁহি উঠা কথা
 নহয় নে ?

স্বপ্ন-ভূকা :

অসমীয়া লিপি পৰিবৰ্ত্তন-প্ৰচাৰক সকলে, লিপিটো দেৱনাগৰী
 কৰিব আৰু এটা কাৰণ দৰ্শায় যে আমাৰ বৰ্ত্তমান লিপিটো বঙ্গদেশৰ

বাহিৰে ভাৰতৰ আন আন প্ৰদেশৰ মানুহলৈ তুৰ্ক্ষোধ্য হোৱাত আমি ভাৰতবৰ্ষৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ আছোঁ। তেস্তে বঙ্গ দেশ, মাদ্ৰাজ, তামিল, তেলেগু আদি ভাষা প্ৰচলিত প্ৰদেশ বিলাকে যি বিলাকৰ আখৰ দেৱনাগৰী নহয়—সেই আটাইবোৰ প্ৰদেশ ভাৰতবৰ্ষৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ আছেনে ?

পৰিবৰ্ত্তন-প্ৰচাৰকসকলে দেৱনাগৰী লিপি-প্ৰবৰ্ত্তনৰ আৰু এটা কাৰণ দৰ্শাইছে যে আমাৰ লিপিটো দেৱনাগৰী হলে ভাৰতবৰ্ষৰ আন আন প্ৰদেশৰ মানুহবিলাকে আমাৰ ভাষা সহজে পঢ়িব পাৰিব, আৰু সেইদেখি সমগ্ৰ ভাৰতত আমাৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰচাৰ হব, বিশেষকৈ শ্ৰীশঙ্কৰ আৰু শ্ৰীমাধৱৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্য পঢ়িবলৈ বিভিন্ন প্ৰদেশৰ মানুহবিলাক তৎপৰ হৈ উঠিব।

সমগ্ৰ ইয়োৰোপত একে ৰোমান আখৰ চলিছে বুলি ইংলণ্ডৰ সৰ্বসাধাৰণ মানুহে জাৰ্মান বা পোলাই (Polish Language) ভাষা শিকিবলৈ কিমান তৎপৰ হৈছে ? বঙ্গালীয়ে সৈতে আমাৰ লিপিটো একে হোৱা সত্ত্বেও বঙ্গদেশৰ কিমান বঙ্গালীয়ে অসমীয়া ভাষা শিকি অসমীয়া কিতাপ পঢ়িছে ? ভাৰতবৰ্ষৰ আন আন প্ৰদেশৰ মানুহবিলাকে য'ত আখৰ চিনি পোৱা মানুহৰ (Literate people) সংখ্যা আজিও শতকৰা ২০ জনেই হোৱা নাই, অসমীয়া ভাষাৰ লিপিটো দেৱনাগৰী হলেই যে অসমীয়া সাহিত্য আৰু অসমৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্য পঢ়িবলৈ হাবাথুৰি ৰাই পৰিব, এইটো কল্পনা কৰা এটা যুগ-তৃষ্ণা মাথোন নহয় নে ?

ভাৰতৰ বাকী অংশক অসমৰ উচ্চ বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ লগত পৰিচিত কৰি দিবলৈ যদি কোনো অসমীয়াৰ সঁচাকৈয়ে ইমান আগ্ৰহ হৈছে, তেন্তে তেওঁ বুজা উচিত যে অসমীয়া লিপিটো গুচাই দেৱনাগৰী কৰি দিলেই তেওঁৰ সেই উদ্দেশ্য সফল নহব। অসমৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ উজ্জল বহুবাক্য যদি উপযুক্ত হিন্দী বা ইংৰাজী তুৰ্জমা হয়, তেন্তে হয়তো ভাৰতৰ আন আন প্ৰদেশৰ গুণী আৰু বিদ্বজ্জনক আমাৰ

প্রাচীন সাহিত্য-সম্পদৰ লগত পৰিচিত হবলৈ এটা সুবিধা দান কৰিব পাৰি।

ট্ৰাইবেল জাতিৰ লগত ঐক্য :

এই খিনিতে আমাৰ পৰ্ব্বতীয়া জাতি ভাই ট্ৰাইবেল সকলৰ সম্বন্ধতো একেধাৰ কবলৈ আছে। ভৈয়ামত থকা ট্ৰাইবেল সকলে অসমীয়া ক'ব আৰু অনেকে লিখিব পঢ়িবও জানে। তেওঁবিলাক আন আন অসমীয়াৰ দৰে ভাষা-সংস্কৃতিত অসমীয়াই হৈ আছে। কিন্তু কিছুমান পৰ্ব্বতীয়া জাতিৰ লগত হলে এই কথা নাখাটে। তেওঁলোকৰ অনেকে অসমীয়া বুজিব পাৰে আৰু অসমীয়া কবও পাৰে। কিন্তু মিশনেৰীবিলাকে তেওঁলোকক খুঁটান কৰিবলৈ তেওঁলোকৰ সুকীয়া মাত কথা (Dialects) আৰু ইংৰাজী ভাষাও বোমান আখৰেৰে শিকোৱা কাৰণে তেওঁলোকৰ ভাব ধাৰা ভৈয়ামৰ ট্ৰাইবেল আৰু আমাৰ পৰা সুকীয়া হৈ গৈছে, আৰু সেই কাৰণেই তেওঁলোক আৰু আমাৰ মাজত এটা বিচ্ছিন্ন ভাবৰ লক্ষণ প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰিছে।

যদি তেওঁলোকক অসমীয়া আখৰেৰে অসমীয়া ভাষা শিকোৱা হয়, তেন্তে তেওঁলোক যে অনতিপলমে ভৈয়ামৰ ট্ৰাইবেল সকলৰ দৰেই অসমীয়াৰে সৈতে মিলি অসমীয়া হৈ যাব তাত সন্দেহ নাই। গতিকে তেওঁলোকৰ মাজত 'বোমান' লিপিৰ পৰিবৰ্ত্তে অসমীয়া লিপি প্ৰচলন কৰি অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰসাৰ সাধন কৰিবলৈ পুৰুষাৰ্থ কৰাটো প্ৰত্যেক অসমীয়াৰ পক্ষে এটা অৱশ্য কৰ্ত্তব্য আৰু পুণ্যকৰ্ম্ম নিশ্চয়।

কিন্তু এই পৰ্ব্বতীয়া জাতিবিলাকৰ মাজতো আকৌ "দেৱনাগৰী" লিপি প্ৰচলন কৰিবলৈ গলে কেৱল এটা বেমেজালিৰ (Confusion) হে সৃষ্টি হব।

বাস্তৱ অসুবিধা (Practical Difficulties) :

লিপি-পৰিবৰ্ত্তনৰ প্ৰচাৰকসকলে আৰু এটা ডাঙৰকাৰণ দৰ্শায় যে

আমাৰ লিপিটো দেৱনাগৰী কৰিলে আমাৰ শিকাক বিলাকৰ (ছাত্ৰবিলাকৰ) অনাহকত হিন্দী আৰু অসমীয়া দুটা লিপি শিকাব কাৰণে সময় আৰু অৰ্থব্যয় নহব।

যিবিলাক নতুন ছাত্ৰই অসমীয়া লিপি নিশিকি কেৱল মাত্ৰ দেৱনাগৰী শিকিব তেওঁলোকলৈ বৰ্ত্তমানলৈকে থকা গোটেই অসমীয়া সাহিত্যটো গ্ৰীক (Greek) হৈ পৰিবনে নপৰিব ?

আমাৰ ভবিষ্যত বংশধৰসকলক নিজৰ ভাষাৰ অতীত সাহিত্য-সম্পদৰ পৰা এই দৰে বিচ্ছিন্ন কৰি দিবৰ ব্যৱস্থাটো সঁচাকৈয়ে বৰ প্ৰশংসনীয় হবনে ? যি বিলাক লৰাই কেৱল দেৱনাগৰী আখৰহে শিকিব, তেওঁলোকৰ পক্ষে আজিলৈকে অসমীয়া লিপিৰে ছপা হোৱা অসমীয়া গ্ৰন্থবিলাক পঢ়িবলৈ সঁচাকৈয়ে বৰ সহজ, সুগম আৰু আনন্দদায়ক হবনে বাক ? দেৱনাগৰী লিপিৰে সমগ্ৰ অসমীয়া সাহিত্যটো হঠাৎ ছপাই উলিওৱাটো এটা বাস্তব সাপেক্ষ ব্যাপাৰ হবনে ? এইটো এটা প্ৰকাণ্ড কাণ্ড নহবনে ? ইয়াৰ কাৰণে লাখে-লাখে, কোটিয়ে কোটিয়ে টকা নালাগিবনে ? ই সঁচাকৈয়ে সময় আৰু অৰ্থৰ বৰ উত্তম মিতব্যয়িতা (Good economy of time or money) হবনে ?

আনপক্ষে অসমীয়া লিপিৰ সলনি দেৱনাগৰী প্ৰচলন কৰি অসমীয়া পুথি, পাজি, কিতাপ, আটাইবোৰ দেৱনাগৰীত ছপাই উলিয়ালে, অসমীয়া লিপিৰে শিক্ষা সাং কৰা গোটেইবিলাক মানুহ মহা অন্ধকাৰত পৰি নাযাব নে ?

আজিৰ নিচিনা দিনৰাতি নোহোৱাকৈ খাটিব লগা কঠোৰ জীৱন-সংগ্ৰামৰ দিনত দেৱনাগৰীৰ দৰে এটা জটিল আখৰ (Complex form of letters) নতুনকৈ লিখিব পঢ়িবলৈ শিকাটো সকলোৰে পক্ষে সময় আৰু ধৈৰ্য্যৰ কিমান ভাল মিতব্যয়িতা হব কব নোৱাৰে। পণ্ডিকে প্ৰস্তাবিত আমাৰ এই লিপি পৰিবৰ্ত্তন ঘটিলে তাৰ ফল অনিবাৰ্য্য বৰ পৰিণামজনক হব। ই অন্ধকাৰত জাপ দিয়াৰ বাহিৰে

আন একো নহব। গতিকে আমাৰ লিপি পৰিবৰ্ত্তনৰ এই বিবেচনা-
শূণ্য প্ৰস্তাবটোৰ এই লিখক দুৰ্ঘোৰ বিৰোধী।

সকলো ফালৰে পৰা ভাবি চালে লিপি সলনিৰ প্ৰশ্নটো মুঠেই
আক উঠিব নোৱাৰে। আমাৰ এতিয়া যিটো প্ৰশ্ন উঠে—সেইটো
হৈছে আমাৰ ভাষাটো আজিও কিয় ৰাষ্ট্ৰ ভাষা (State Language)
বুলি ঘোষিত নহয়, এইটোহে।

শ্ৰীনেহেৰুৰ প্ৰবল মন্তব্য :

সিদিনা প্ৰদেশ কংগ্ৰেছ সভাপতি-সন্মিলনত শ্ৰীনেহেৰুৱে মন্তব্য
কৰিছে যে “ভাষাৰ কথাটো নিঃসন্দেহে গুৰুত্বপূৰ্ণ। হিন্দী
প্ৰচাৰ কৰাৰ উল্লেখ কৰি তেওঁ কয় যে আনৰ ওপৰত হিন্দী জাপি
দিয়াটো ভুল হ'ব। তেওঁ সদায় কৈ আহিছে যে ১৩ ভেৰ বা চৈধ্যটা
আঞ্চালিক ভাষাৰ (ইয়াৰ ভিতৰত অসমীয়াও পৰে—লিখক)
সকলো কেইটাই ৰাষ্ট্ৰীয় ভাষা। অৱশ্যে হিন্দী হৈছে ইউ-নিয়নৰ
চৰকাৰী ভাষা। কিন্তু অন্যান্য ভাষাও কোনো পধ্যে ইয়াতকৈ হীন
নহয়। (নতুন অসমীয়া, ৮ নবেম্বৰ ১৯৫৫)

দুখৰ কথা শ্ৰীনেহেৰুৰ এনে স্পষ্ট উক্তি সত্ত্বেও অসমত
অসমীয়া ভাষাই আজিও ৰাষ্ট্ৰীয় ভাষাৰ সন্মান যে নাপালেই, এতিয়া
গৈ ধৈ অসমীয়া লিপিটোও গুচাই, হিন্দী (দেৱনাগৰী) কৰিবৰহে
কথা ওলালগৈ। নেহেৰুৱে কয়—হিন্দী অসমীয়া, বঙ্গালী প্ৰভৃতি
১৪ চৈধ্যটা ভাষাৰে সমান স্থান, সমান মৰ্য্যদা (Equal Status),
আৰু ভাৰতৰ আন আন অহিন্দী (Non-Hindi) ভাষাৰ আখৰ
পৰিবৰ্ত্তন কৰাটো কেৱল এটা নিষ্ঠুৰ শৰীৰ ব্যৱচ্ছেদৰ তুল্য (A
Cruel Vivisection)। কিন্তু নেহেৰুৱে অজুগামী আমাৰ অনেক
বিজ্ঞ নেতৃস্থানীয় অসমীয়ায়েই—আকৌ নেহেৰু—মতৰ বিৰুদ্ধে
(Anti-Nehru move) প্ৰস্তাৱ উলিয়ায় যে অসমীয়া লিপিটো
দেৱনাগৰী লিপিহে হ'ব লাগে। কিয়াক্ষৰ্য্যমতঃ পৰম ?

তেইশ

শব্দৰ অপব্যৱহাৰ

[‘অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা’ৰ ১৪শ বছৰৰ ২য়-৩য় সংখ্যাতে
প্ৰকাশিত এই প্ৰবন্ধটিৰ প্ৰথমৰ ছুটি দফা (‘কৃষ্টি আৰু সংস্কৃতি’ আৰু
‘কৃষ্টি সভা নে কলা সভা’) ‘সংস্কৃতি আৰু উপনিষদ’ প্ৰবন্ধত হুবহু
একেদৰে আলোচিত হোৱা বাবে আমি ইয়াত বৰ্জ্জন কৰিছোঁ।

—সম্পাদক]

‘সৌৰভ সজ্জ’, ‘মুকুল সজ্জ’ :

‘সজ্জ’ শব্দই বুজায় চেতন প্ৰাণীৰ সমূহীয়া লগ , Congregation
of animated beings, Assembly, Congress ইত্যাদি। যেনে,
জনসজ্জ, ছাত্ৰ সজ্জ। ‘সৌৰভ সজ্জ’ই বাক কি বুজাব ? সৌৰভ
মানে গন্ধ। গন্ধ বতাহত বিয়পিহে যায়। ফুলৰ গন্ধে লগ লাগি
সজ্জ বা কংগ্ৰেছ নাপাতে। ‘সৌৰভ সজ্জ’ৰ ইংৰাজী তৰ্জমা কৰিলে
হব Assembly of scents বা Congregation of scents কিম্বা
Congress of scents. সৌৰভ শব্দটোক একবকম গুণবাচক বিশেষ্য
(Abstract Noun) বুলিও কব পাৰি। ‘সৌৰভ সজ্জ’ যদি শুদ্ধ
হয়, তেন্তে ‘মাধুৰ্য্য সজ্জ’ও শুদ্ধ হ’ব। সজ্জই সদায় চেতন প্ৰাণীৰ
দলবদ্ধ অমূৰ্ত্তানকহে বুজায়। ‘শৃগাল সজ্জ’ ‘ভল্লুক সজ্জ’ আনকি
‘পিপৰা সজ্জ’ও হব পাৰে, কিন্তু ‘সৌৰভ সজ্জ’ ‘গৌৰৱ সজ্জ’ হ’ব
নোৱাৰে। ‘সৌৰভ সজ্জ’ নামে নগাৱ’ত ছাত্ৰবিলাকৰ এখন সভাও
আছে।

‘সৌৰভ সজ্জ’ৰ দৰে ‘মুকুল সজ্জ’বো নাম শুনা যায়। ‘সৌৰভ’ৰ

বহুবচন যেনেকৈ ‘সৌৰভ বাশি’, ‘মুকুল’ৰ বহুবচন তেনেকৈ ‘মুকুল-দল’, আজিলৈকে ‘সজ্জ’ শুনা নাই। ‘মানৱ মুকুল’ৰ সজ্জ বুলি বুজালেও সি উক্ত থকা নাই, আৰু তেতিয়াও অৰ্থাৎ উক্ত হলেও ব্যাকৰণে সজ্জ শব্দক ‘মুকুল’ৰ অমুকুলে অমুমতি নিদিযে।

আমাৰ সাহিত্যত আজি কালি এইদৰে শব্দৰ ভুৰি ভুৰি অপব্যৱহাৰ, ব্যাকৰণৰ নিয়ম-ভঙ্গৰ প্ৰচুৰ অত্যাচাৰ য’তে-ত’তে দেখি বাস্তৱতে দুখ লগা হৈছে। ক্ৰমে এনে দৃষ্টান্ত আৰু অনেক দাঙি ধৰিব ইচ্ছা থাকিল।

চবিশ

খাম-খেয়ালি

পণ আছিল সাহিত্য জগতত কিবা এটা ভবা-গব্য বীৰ হৈ বসুমতী
তল-ওপৰ কৰি দিবলৈ, কিন্তু গৈ থৈ এতিয়া দেখিছোঁ পণটো হলগৈ
বঙ্গীয় নাট-কবি √ দ্বিজেন্দ্রলালৰ ‘নন্দলাল’ৰ পণৰ দৰে।

*

*

*

তাহানি ১৮৯৬ সালত বঙ্গদেশত কবি ববীন্দ্রনাথ দ্বিজেন্দ্রলাল,
মহাৰাজা জগদীন্দ্র নাৰায়ণ ৰায়, বলেন্দ্র ঠাকুৰ, অৱনীন্দ্র নাথ ঠাকুৰ,
লোকেন্দ্র পালিত প্রমুখ্যে বঙ্গ-ভাৰতীয় ক্ৰমাৎ জলি অহা বড় কেইজন-
মানে পাতিছিল এখন সভা, তাৰ নাম দিছিল ‘খাম-খেয়ালি’। সেই
‘খাম-খেয়ালি’ৰ কাৰ্য্য প্ৰণালীও আছিল খামখেয়ালি ধৰণৰ; একো
কটকটীয়া বাক্য নাছিল ধৰা বন্ধা নিয়মৰ। উদ্দেশ্য আছিল ঘাইকৈ
হাস্যৰস উজ্জ্বলি দি মিলন-আনন্দ উপভোগ কৰা, সাহিত্যিক সজীৱ,
বজ্জতা আদিৰে সঁচাকৈয়ে ‘বসাম্বকং বাক্যং’ কৰি নিৰ্ম্মল আনন্দ
উপভোগ কৰা আৰু সভাৰ অন্তত ভোজন বসেৰে মনৰ লগে লগে
শৰীৰকো তুষ্ট কৰা।

এই খাম-খেয়ালীৰ মজলিচক ‘মজলিচক’ কবি বাখিছিল পৰম হাস্য-
বসিক কবি দ্বিজেন্দ্রলালে। সকলোৱে যোগ দিছিল তেওঁৰ হাঁহিব
গানৰ ‘কোবাচত’ (Chorus)। ববীন্দ্রনাথ আছিল সেই ‘কোবাচ’ৰ
নেতা। সকলোৰে মুখত হাঁহি, কণ্ঠত গান, হাঁহিব খলকনিত সভাস্থল
উৰে। উৰে।। ডি, এল, বায়ে লগাই দিয়ে,

‘হতে পাৰতুম আমি একজন মন্ত বীৰ।’ আৰু ববীন্দ্রনাথে ২৮
জোকাৰি কোবাচ ধৰে,

‘তা বটেই ত—

তা বটেই ত।’

দ্বিজেন্দ্রলালে গায়,

‘একদা নন্দ

কৰিল ভীষণ পণ।’

ববীন্দ্রনাথে ঘোষা ধৰে,

‘বাহাৰে নন্দ

বাহাৰে নন্দলাল।’

দ্বিজেন্দ্রলালে সমবেত সাহিত্যিক সুধীসকলৰ মন নচুৱাই দিছিল এইদৰে হাঁহিব উদ্দেশ্যে তবঙ্গ তুলি, আৰু ববীন্দ্রনাথে মুগ্ধ কৰিছিল সকলোকে সোণত সূৰগা চবাই দি তেওঁৰ সুন্দৰ হাস্যবসৰ সৃষ্টিৰে। এয়েতো সাহিত্য, যথার্থ সাহিত্য।

আমাৰ অসমীয়া সাহিত্য ৭ সমাজত অসম-ভাৰতীৰ মধুকবসকলে এইদৰে মোচাক পাতি হাস্যবসত আপ্ত হৈ সৰস্বতীৰ প্ৰসাদত চিত্ত প্ৰসন্ন কৰি সাহিত্যৰ বাটত আগুৱাই যোৱাৰ বৰ এটা সম্ভেদ পোৱা নাযায়। তাহানি কলিকতাত প্ৰথমে কলেজৰ ছাত্ৰ সকল (‘টী পাৰ্টি’ Tea party) চাহ খোৱা মেলৰ পৰাই জন্ম লাভ কৰে এ, এচ, এল, ক্লাব (A. S. L. Club) আৰু ক্ৰমে অ, ভা, উ, সা, সভাই, আৰু ভাৰ পৰাই ওলোৱা জোনাকী আৰু বিজুলী আদি কাকতে অসমীয়া সাহিত্যত নতুন পোহৰ ঢালিছিল যদিও এনেকুৱা মুকলি যুঁজাটকৈ সাহিত্যৰ মজলিচ পাতি কাব্যায়ত বা বসান্বক সাহিত্য উপভোগ কৰাৰ দৃষ্টান্ত নাছিল। ‘চাহ খোৱা মেল’ত প্ৰথমে অসমীয়া ভাষা সাহিত্যৰ উদগতি, ঐশ্বৰ্য্য সাধনৰ অৰ্থে আলাপ আলোচনা, বুদ্ধি পৰামৰ্শ চলিছিল যদিও ‘খামখেয়ালি’ৰ দৰে তেতিয়াই এটা সাহিত্যৰ মধুচক্ৰ বৰ্চিত হোৱা নাছিল। অৱশ্যে বসবাজ ৮বেজবকৰা ডাঙৰীয়াই এ, এচ, এল, ক্লাব আৰু অ, ভা, উ, সা সভা—হুইটাত হয়তো মাজে সময়ে হাস্য-ব্যঙ্গ বস উঠেনদীকৈ ৰোপান ধৰিছিল। মুঠ কথা,

বেজবকরা ডাঙৰীয়া অসমীয়া সাহিত্যত হাশ্ব-বান্ধ বসব কিতাপ পত্ৰৰে চিৰদিন ‘একোচল্ল তমোহস্তি’ হৈ আছিল, যদিও আমি সমজুৱাকৈ তেখেতৰ জীৱন্ত লগ তেখেতৰ হাওৰাৰ ঘৰত পতা মহাপুৰুষ শ্ৰীশঙ্কৰ আৰু শ্ৰীমাধৱদেৱৰ তিথি উৎসৱত বাজে খুব কমকে পাইছিলোঁ। সেই দেখিয়েই বোধ কৰোঁ। বেজবকৰাই তেখেতৰ শেষ বয়সতো নিজকে লৈ হাশ্ব উদঘাটন কৰিছিল।

“লক্ষ্মীনাথ বেজবকৰা

অকলশৰীয়া পছ,

গায়ে মূৰে কথায় কথায় থছ।”

অকলশৰীয়া পছ! তুমি আমাৰ বেজবকৰা অকলশৰীয়া পছ!! নহয়। নহয়!! নিশ্চয় নহয়!!! তুমি যে আমাৰ বসব গ্ৰন্থ (Master), চিৰলগৰীয়া কুপাৰৰ বকৰা। মৰ অঁউসীৰ পিছতো সেই একেটি পুৰণি জোনেই ন-নকৈ ন-জোন হৈ ওলোৱাৰ দৰে তুমিও আমাৰ অমৰ বেজবকৰা, তোমাৰ পৰলোকৰ পিছতো আমাৰ হৃদয় আকাশত তোমাৰ অমৃতময়ী লেখনিৰ মায়া জালেৰে সদায় ন-ন হৈ ওলাব লাগিছা।...

আহক, অসমীয়া সাহিত্যৰ মধুকৰ বৃন্দ, আহক, আমিও ‘খামখেয়ালী’ৰ দৰে আমাৰ বসবাজ বেজবকৰাৰ স্মৃতি উপলক্ষে ঠায়ে ঠায়ে সাহিত্যৰ একোটি মধুচক্ৰ ৰচনা কৰোঁহঁক আৰু তাৰ আৱন্তণি গান জোৰোঁহঁক—

লক্ষ্মীনাথ বেজবকৰা

আমাৰ চিৰলগৰীয়া

অঁউসীৰ পিছবো

ন-ন একেটি জোন,

আমাৰ বাটৰ চিৰ বাটকৰা

আমাৰ সাহিত্যৰথী

বসবাজ বেজবকৰা নে

কোন ?

পঁচিশ

ভাষাৰ ঐক্য

মানুহ জাতিৰ মাজত ভাষাৰ ঐক্যৰ সমান বৃহৎ ঐক্য নাই। আজি পৃথিৱীত দেশ-বিদেশৰ বিভিন্ন ভাৱ গুচাই 'One World'— 'এক জগত' কৰাৰ স্বপ্নযো দেখা দিছেহি মানুহৰ চিন্তা-ৰাজ্যত। পৃথিৱীত যদি মানুহ জাতিৰ ভাষা কেৱল একেটা মাথোন হ'ল হেঁতেন, তেন্তে এই স্বপ্ন সোনকালে দিথকত ফলিয়াবলৈ হয়তো বৰ সুগম হ'ল হেঁতেন। কিন্তু এই তৃণ-তক-লতা-গুল্ম-গিৰি-নদী-সৰোবৰৰ বিচিত্ৰ বেশেৰে পৰিশোভিত। এই বিচিত্ৰ ধৰিত্ৰীখন বহু ভাষা, বহু ধৰ্ম, বহু সংস্কৃতি আদি বহু বহু লতাৰে পৰিপূৰ্ণ। গতিকে আজি জগতৰ ঐক্য সাধনাৰ সমস্যাটো হৈছে—পাৰ্থক্যবোৰো স্বীকাৰ কৰি লৈ বহুৰ মাজত একৰ;—বিভেদৰ মাজত ঐক্য সাধনৰহে (Unity in diversity),—কাৰো পাৰ্থক্য, কাৰো ব্যক্তিগত ধ্বংস কৰি, একাকাৰ কৰি ঐক্য কৰাটো নহয়।

সকলো মানুহৰতো নাক, মুখ, চকু, হাত, ভৰি প্ৰায় একেই, মানুহৰ বেলেগ হৈছে ঘাইকৈ ভাষা-সংস্কৃতি লৈহে। অসমীয়া অনা-অসমীয়া এজনৰ বিভিন্নতাটো ভাষা লৈয়ে নহয় জানো? অকল মানুহ কিয়, ইতৰ প্ৰাণীৰ মাজতো আকৃতি-প্ৰকৃতি বাজেও এই ভাষাৰ ঐক্যই সিহঁতৰ জাতীয়ত্বৰ এটা প্ৰধান পৰিচয়। কাউৰী আৰু কুলি চবাই দেখোঁতে অৱিকল একেই, সিহঁতৰ ভাষাৰ অৰ্থাৎ সিহঁতৰ মাতৰ পৰাহে চিনিব পাৰি কাউৰীক কাউৰী বুলি, কুলিক কুলি বুলি। কাউৰীয়ে কা-কা কৰে, কুলিয়ে কু-উ কু-উ কৰে। এইদৰে মাত মতা সকলো প্ৰাণীয়েই, সিহঁতৰ মাতটোৰ দ্বাৰা (অৰ্থাৎ ভাষাৰ দ্বাৰা)

সিহঁতৰ এক জাতীয়ত্বৰ পৰিচয় দিয়ে। গতিকে মানুহবোৰো কোনো এটা জাতিৰ একত্বৰ ঘাই সূত্ৰডালি যে সেই জাতিৰ জাতীয় ভাষাহে, সি জলজল পট্-পট্।

আজি সমগ্ৰ ইউৰোপত কব লাগিলে ধৰ্ম একেটাই, খৃষ্ট ধৰ্ম। ইউৰোপৰ ইংৰাজ, ফৰাচী, জাৰ্মান, পৰ্তুগীজ আদি সকলো জাতিয়ে পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ লগত খোৱা-বোৱা কৰে (Inter-dine) আৰু পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ লগত বিয়া-বাকও (Inter-marriage) কৰায়, আখৰো কব লাগিলে গোটেই ইউৰোপত একেটাই, ৰোমান আখৰ (Roman character)। তথাপি ইউৰোপখন এটা জাতি (Nation) হোৱা নাই, ইউৰোপত জাতি গঠন হৈছে ঘাইকৈ ভাষাৰ সূত্ৰ ধৰিহে, যেনে ইংৰাজ, ফৰাচী, পৰ্তুগীজ, জাৰ্মান, চুইচ (অৱশ্যে চুইজাৰলেণ্ডত তিনিটা ভাষা—বোধহয় একে Stock অৰে), গ্ৰীক, ইটালীয়, পলিছ (Polish) প্রভৃতি। আমাৰ ভাৰতবৰ্ষকো একবকম এখন মহাদেশকে (Continent) বুলিব পাৰি। আন পক্ষে ভাষা, ধৰ্ম সকলোতে ইউৰোপ এখন মহাদেশ হৈও যিমান Homogeneous—ঐক্যমুচক, ভাৰতবৰ্ষ দেশ হৈও যিমান Heterogeneous—বিভেদমুচকহে। গতিকে ভাৰতবৰ্ষৰ অসমীয়া, বঙালী, বিহাৰী, মাদ্ৰাজী, গুজৰাটী, পাঞ্জাবীক ভাষা মতে একোটা সুকীয়া Nation জাতি বুলিয়েই ধৰিব পাৰি। কংগ্ৰেছে আজি সমস্ত ভাৰতবৰ্ষকে এটা ভাৰতীয় জাতি (Indian Nation) বুলি ধৰাৰ ডাঙৰ ঐক্য-সূত্ৰটো হৈছে ভাৰতবৰ্ষ আৰ্য্য-অনাৰ্য্যৰ সংমিশ্ৰণত উদ্ভৱ হোৱা এটা মহান সংস্কৃতিৰ যোগ (A great cultural unity)—আৰু সবহ ভাগ ভাৰতীয় ভাষাবে মূল হৈছে ভাৰতৰ মূল ভাষা সংস্কৃত বা সংস্কৃত-মূলক ভাষা। এই কাৰণেই পাকিস্থানৰ দ্বিজাতিত্ব (Two Nation Theory) যুক্তিত নিটিকে গৈ। কাৰণ এটা জাতি জাতি হবলৈ প্রধান উপাদান কেইটা হৈছে (১) ভৌগোলিক ঐক্য (Geographical Unity) (২) ভাষাগত আৰু সাংস্কৃতিক ঐক্য (Linguistic

& Cultural Unity) আৰু (৩) অৰ্থনৈতিক ঐক্য (Economic Unity)। ভাৰতৰ মুছলমানসকলে সুকীয়া এটা জাতি বোলাবলৈ উক্ত উপাদানৰ এটা উপাদানো তেওঁলোকলৈ সুকীয়াকৈ থকা নাই, সুকীয়াৰ ভিতৰত কেৱল তেওঁলোকৰ ধৰ্ম বা ধৰ্ম-পদ্ধতিটিহে যি সুকীয়া হৈ আছে। এজন অসমীয়া মুছলমানৰ মাতৃভাষা অসমীয়া, বঙালী মুছলমানৰ মাতৃভাষা বঙলা, বিহাৰী, গুজৰাটী মুছলমানৰ মাতৃভাষা বিহাৰী, গুজৰাটী। গতিকে ভাষা হিচাপে ভাৰতৰ সবহভাগ মুছলমানৰে বুঢ়ীমাক (Grand mother) সংস্কৃতহে, আৰবী নহয়। আৰবী তেওঁলোকৰ শাস্ত্ৰৰহে ভাষা। আশা কৰোঁ, এই কথাত কোনো মুছলমান ভাই বিতুষ্ট নহয়। তেওঁলোক আমাৰে সৈতে ভাষা হিচাপে একে বুঢ়ীআইৰে নাতি বুলি কোৱাত তেওঁলোক যে প্ৰকৃত পক্ষে আমাৰ আপোন, এইটোহে বুজোৱা হৈছে।

বৰ্তমান যুগত জাতীয়ত্বৰ প্ৰধান আধাৰেই হ'ল ভাষা। য'ত বিভিন্ন ভাষা, তাত ধৰ্ম, মানসিক সংস্কৃতি, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক সংস্থান একে হলেও সম্পূৰ্ণ ঐক্য সাধন হোৱাটো টান, সম্পূৰ্ণ স্বজাতিবোধ এক প্ৰকাৰ অসম্ভৱ। বেলেগ বেলেগ ভাষা কোৱা একাধিক জনসমষ্টিক ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক আৰু অগাধ কাৰণত যদিও এখন ৰাজ্যৰ (State) নাগপাশত বান্ধিব পাৰি তথাপি ভাষাৰ মিল নাথাকিলে সেই ৰাজ্যত কেতিয়াও প্ৰাণৰ নেবা নেপেৰা মিল নহয়।

সম্পূৰ্ণ ৰাষ্ট্ৰীয় ঐক্য স্থাপন কৰিবৰ হলে দেশত মাথোন এটা ভাষাকহে আশ্ৰয় দিব পাৰি;—আন বিলাকক হয় ধ্বংস কৰিব লাগিব, নহয় ক্ষয়িষ্ণু কৰি ৰাখিব লাগিব। দেখা যায় গ্ৰেট ব্ৰিটেনে তাকেই কৰিছে। স্কটলেণ্ডৰ গেলিক আৰু ওৱেলচৰ ভাষাক বিলোপন ৰাটত আশুৱাই দি তাৰ ঠাইত ইংৰাজীৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে, আৰু সেই ইংৰাজী ভাষাক আশ্ৰয় কৰিয়েই সাধিত হৈছে মহান বৃটাই একতা। ফ্ৰান্সতো হেনো এই ধৰেই দক্ষিণ ফ্ৰান্সৰ প্ৰভাচাৰী ভাষাক বিলোপন

আৰু উত্তৰ পশ্চিম ফ্ৰান্সৰ ব্ৰে'ত ভাষাক ক্ষয়িষ্ণু আৰু মৃতকল্প কবি
কৰাচী ভাষাৰ অবিসংবাদিত প্ৰতিষ্ঠাবে ফ্ৰান্সৰ বাষ্ট্ৰগত একতা
স্থাপিত হৈছে। ভাষা-বহুল ৰুচ সাম্ৰাজ্যতো এই দৰেই দাঁতি-কাষৰীয়া
ভাষাবিলাকক পিষ্ট আৰু বিনষ্ট কৰি দি বাষ্ট্ৰীয় ঐক্য সাধনৰ চেষ্টা
হৈছিল কিন্তু কচত সেই চেষ্টা ব্যৰ্থ হ'ল। এসময়ত ৰাজভাষা কচৰ
হেঁচাত কচিয়াত পোলীয় ভাষা, লিথুআনিয় ভাষা, লেট, ফিন,
জাৰ্মানী প্ৰভৃতি ভাষাবিলাকৰ প্ৰাণৰ সংশয় হৈছিল কিন্তু কচ
সাম্ৰাজ্য পতন হৈ কচ খণ্ড-বিখণ্ড হৈ যোৱাৰ লগে লগে এই ভাষা
বিলাকে আকৌ মূৰ দাঙি উঠিছে। এই ভাষা-ভাষীবিলাকে নিজ
ভাষাক অৱলম্বন কৰি এতিয়া স্বতন্ত্ৰ বাষ্ট্ৰ গঠন কৰি লৈছে।*

চোভিয়েট কচিয়াৰ আৰ্হিত আমাৰ ভাৰতৰ কংগ্ৰেছেও ভাৰতক
অসম, বঙ্গ, উৎকল, বিহাৰ, সংযুক্ত প্ৰদেশ, পান্জাব, মধ্যপ্ৰদেশ,
মহাৰাষ্ট্ৰ, সিন্ধু, গুজৰাট, অন্ধ্ৰ, কৰ্ণাট প্ৰভৃতি ভাষাগত প্ৰদেশ হিচাপে
ভাষাৰ ভেটিত ভাগ কৰিছিল। এখন এখন প্ৰদেশত এটা এটা
ভাষা ;—এটা এটা ভাষা লৈ একোটা স্বতন্ত্ৰ জাতি। কিন্তু সকলোৱেই
সৌৰ মণ্ডলৰ পৃথিৱী, মঙ্গল, বুধ, শুক্ৰ, আদি গ্ৰহৰ দৰে ভাৰত-সৌৰ-
মণ্ডলৰ অন্তৰ্গত ;—সকলোৰে প্ৰাদেশিক সছা, সংস্কৃতি বা সভ্যতা
সেই প্ৰাচীন ভাৰতীয় সাৰ্বভৌম সছা বা সভ্যতাৰ ওপৰতে প্ৰতিষ্ঠিত ,
সেই ভাৰত-বশ্মিতে সকলো সঞ্জীৱিত আৰু উদ্ভাসিত।

সেইদেখি ভাৰতবৰ্ষৰ এটা উমৈহতীয়া বাষ্ট্ৰভাষা কৰিব লগা হৈছে
—হিন্দীকে (Lingua Franca) সবহ, সংখ্যক ভাৰতীয়ৰ মাজত
প্ৰচলিত বুলি। কোনো কোনোৰ মতে আন প্ৰাদেশিক ভাষাবিলাক
একেদৰেই গুচাই দি একমাত্ৰ হিন্দীকে ভাৰতৰ ভাষা কৰিব লাগে।
কিন্তু সেইটো জানো সম্ভৱ ? সেইটো কবিলৈ কোন আগবাঢ়িব ?
ববীন্দ্ৰনাথ, শবৎ চেটাৰ্জীৰ বঙ্গ ভাষাই কিয় আত্মবিলোপ কৰি তুলসী

* ডঃ শ্ৰীমতিভকুমাৰ চক্ৰোপাধ্যায়ৰ 'জাতি, সংস্কৃতি ও সাহিত্য' গ্ৰন্থ দ্ৰষ্টব্য।
—লিখক।

দাসৰ হিন্দীকে সারাটি ধৰিব ? আৰু আমাৰ মহাপুৰুষ জীজীৱন্ত-দেৱৰ অসমীয়া ভাষাই কিয় ইমান দিন লেলাই-ধেলাই জীয়াই থাকি অৱশেষত অকস্মাৎ আত্মহত্যা কৰিবলৈ প্ৰস্তুত হ'ব ?

আজিৰ অসমীয়া, বঙালী, বিহাৰী সকলোৰে সমস্যা হ'ল কেনেকৈ সকলো ভাৰতীয় জাতি এটা (An Indian Nation) হৈ পৰিব। অকল সেইটোৱেই নহয়, সমস্যাটো হৈ পৰিছে কেনেকৈ অসমীয়া অসমীয়া থাকি, বঙালী-বিহাৰী বঙালী-বিহাৰী থাকিও ভাৰতীয় হৈ পৰিব, সেইটোহে। সেই দেখিয়েই কংগ্ৰেছে প্ৰথমে কৰা ভাষাৰ ভেটিত প্ৰদেশ গঠনৰ আজি তুমুল আন্দোলন চলিব লাগিছে। মূলতঃ ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ লগত আমাৰ এটা আন্তৰিক যোগ, এটা আধ্যাত্মিক যোগ আছে দেখিয়েই আমি লাচিত, গদাধৰ, জয়ময়তীৰ বীৰত্ব, সতীত্বৰ গৌৰৱত যেনেকৈ গৌৰৱান্বিত বোধ কৰোঁ,—ৰাম, লক্ষ্মণ, সীতা, সাবিত্ৰী, ভীম, অৰ্জুন, কৃষ্ণ, যুধিষ্ঠিৰ, দ্ৰৌপদীৰ বীৰত্ব, সতীত্বক লৈও তেনেকৈ সমানেই গৌৰৱান্বিত বোধ নকৰি নোৱাৰোঁ। সেই দেখি আমি ব্যাস, বাল্মীকি, কালিদাস, ভৱভূতিৰ নামত যেনেকৈ গৌৰৱান্বিত, ববীন্দ্ৰনাথৰ নামতো তেনেকৈ কম গৌৰৱান্বিত নহওঁ। ববীন্দ্ৰনাথ আন্তৰ্জাতীয় পুৰুষ (International figure), কিন্তু সেই ববীন্দ্ৰনাথেও এদিন নিজৰ জন্মভূমি বঙ্গদেশৰ মঙ্গল কামনা কৰি গান গাইছিল—

“বাংলাৰ মাটি বাংলাৰ জল,

বাংলাৰ বায়ু বাংলাৰ ফল,

পুণ্য হটক, পুণ্য হটক

হে ভগবান।

বাকালীৰ আশা বাকালীৰ ভাষা

সত্য হটক সত্য হটক

হে ভগবান।

বাজালীৰ প্ৰাণ বাজালীৰ মন
 বাজালীৰ ঘৰে যত ভাই বোন
 এক হউক এক হউক
 হে ভগবান।”

ইয়াত আমাৰ দুখ বা দ্বেষ কৰিবৰ একো কথা নাই কাৰণ বঙ্গ-
 দেশৰ জলবায়ু ভাল হলে, বঙ্গদেশৰ ভাই-ভনীবোৰ মিলি-জুলি এক
 হৈ থাকিলে, বঙলা ভাষাৰ উন্নতি হলে—ভাবতৰহে এক অংশৰ ভাল
 আৰু উন্নতি হব যে তাত সন্দেহ নাই। সেই দেখি আমিও সেই
 আৰ্হিলৈয়ে নিশ্চয় বুকু ফিন্দাই গাব পাৰোঁ—

অসমৰ মাটি, অসমৰ জল,
 অসমৰ বায়ু, অসমৰ ফল,
 পুণ্য হউক, পুণ্য হউক
 হে ভগবান।

অসমীয়াৰ আশা, অসমীয়াৰ ভাষা
 সত্য হউক, সত্য হউক
 হে ভগবান।

অসমীয়াৰ প্ৰাণ, অসমীয়াৰ মন,
 অসমীয়া ঘৰৰ ভাই-ভনীজন,
 এক হওক, এক হওক
 হে ভগবান।

আসল কথা, Confusion of issues অৰ্থাৎ বিষয় বিভ্ৰম কৰিলে
 নহব। গ্ৰায়-শাস্ত্ৰৰ (Logic) ভাষাবে কবৰ হলে আমাৰ পক্ষে হৈছে
 ‘ভাবভ’—সাধাৰণ (Genus) আৰু ‘অসম’—বিশেষ (Species)।
 যিবিলাক সমল লৈ অসমীয়াৰ ‘অসমীয়াত্ব’, তাৰ হয়তো বহুখিনি
 ভাবভৰ। আন জাতিৰ ভিতৰতো এটা সাধাৰণ ভাবভীয়া আছে,
 (যেনে প্ৰায়বিলাক ভাৰাই সংস্কৃতিমূলক, প্ৰায়বিলাক প্ৰদেশৰে প্ৰায়

একে ঐতিহ্য (Tradition)—সেই একে বামায়ণ-মহাভারত, হিন্দুৰ ক্ষেত্ৰত সেই একে বৈদিক ক্ৰিয়া-পদ্ধতি প্ৰায় প্ৰদেশেৰে পৰম্পৰে প্ৰায় মিলি যোৱা একে আচাৰ-ব্যৱহাৰ, চাল-চলন, প্ৰায় প্ৰদেশেৰে মানুহৰ গাৰ বৰণ সাধাৰণতে গোঁৰবৰ্ণ বা শাওঁ-বৰণীয়া, প্ৰায় প্ৰদেশতে ভাৰতৰ সেই অতীত আধ্যাত্মিক ভাব প্ৰবণতাৰ চিন ইত্যাদি)। আমাৰ অসমো উক্ত ভাৰতীয়ত্বৰ অংশীদাৰ। কিন্তু সেই বুলি আকৌ ভাষাকে ধৰি অসমীয়াৰ কিছুমান নিজস্ব সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক বৈশিষ্ট্য আছে, যিটো বঙালীৰ বা আন ভাৰতীয়ৰ মুঠেই নাই। অসম-কামৰূপ মহাভাৰতৰ দিনৰে পৰা ৰাষ্ট্ৰীয়ভাবে (Politically) সুকীয়া হৈ অহাত (ইংৰাজৰ দিনতহে ৰাষ্ট্ৰীয়ভাবে ভাৰতৰ লগত লগ লাগিল) অসমীয়া ভাষা-সংস্কৃতিৰ বৈশিষ্ট্যটো আন সকলো ভাৰতীয় জাতিতকৈ বিশেষ চকুত লগা, সুকীয়াত্ব সূচক হৈ আছে।

অসম বুৰঞ্জী আৰু ভাৰত বুৰঞ্জী এক হিচাপে তুখন সুকীয়া বুৰঞ্জী। সেই দেখি আমাৰ অসমীয়াই অসমৰ বাহিৰৰ আন সকলো মানুহকে (অকল বঙালীকে নহয়) বঙাল অৰ্থাৎ বিদেশী আখ্যা দিছিল। ইংৰাজকো বুলিছিল বগা বঙাল। মধ্য যুগত ভাৰতত সিমূৰে কাশ্মীৰ আৰু ইমূৰে অসমৰ বাহিৰে কোনেও নিজৰ ধাৰাবাহিকভাবে বুৰঞ্জী লিখিবখা নাছিল। এতিয়া সেই দেখি আমি ভাৰতীয় ভাবেৰে জাগ্ৰত হবলৈ হলে একালে যেনেকৈ আমি ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ সূত্ৰৰে ভাৰতৰ লগত একত্ব উপলব্ধি কৰিবলৈ চাব লাগিব, আন ফালে তেনেকৈ আমাৰ নিজৰ অস্তিত্ব, নিজৰ ভাষা-সাহিত্য, নিজৰ নিজস্ব অটুত ৰাখিবলৈ চাব লাগিব। আমাৰ নিজৰ ভাষা, নিজৰ স্বাভাৱিক অক্ষৰ নাৰাখি, নিজৰ ভাব-ভাষা হোৱাই নোহোৱাই এৰি দি আত্মবিলোপ কৰিবলৈ চাব নালাগিব। এটা কথাৰে আমি প্ৰধানতঃ সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰত ভাৰতীয়, আনকি বিশ্বভোমুখীও হ'ব লাগিব; কিন্তু আমাৰ জীৱন-ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত আত্মৰক্ষণ আৰু আত্মপ্ৰকাশৰ কাৰণে নিজৰ সৰ্বস্ব হৈও লাগিলে চলিব লাগিব। যদি আন আন প্ৰদেশৰ মানুহে

আহি ‘সৰ্বভাৰতীয়ত্ব’ৰ গঁবিলা লৈ আমাৰ মুখৰ মাত (ভাষা), মুখৰ ভাত কাটি লবলৈ ওলায়, আৰু আমি ভাৰতীয় ভাৱৰ তাপত সেই-বোৰ অকাতৰে এৰি দি গৈ থাকোঁ, তেনেহলে, আমি নিজৰ যে অস্তিত্ব হেৰুৱামেই, ভাৰতীয় ভাবেও আমি আনৰ লগত প্ৰকৃত মিলনৰ পৰা বঞ্চিতহে হ’ম। মিলন হৈছে সমানে সমানে, দুৰ্বলৈ সবলৈ হোৱা মিল কেতিয়াও প্ৰকৃত মিল নহয়। গতিকে আমি সবল হৈ থাকিবলৈ আমাৰ প্ৰধান অস্ত্ৰ হৈছে আমাৰ ভাষাৰ ঐক্য। অসমীয়া ভাষা আৰু অসমীয়া সাহিত্যৰ সবলতা বাদ দি সবল অসমীয়া জাতি এটা স্বপ্ন মাথোন। অসমীয়া হিচাপে আমাৰ বৰ্ত্তমান পৰিস্থিতিত আমি ভালকৈ হৃদয়ঙ্গম কৰিব লগা হৈছে যে সকল অসমীয়া ভাষা আৰু অসমীয়া সাহিত্যইহে সবল অসমীয়া জাতিৰ মেকদণ্ড। এই সম্পৰ্কত পৃথিৱীৰ ভিতৰত আয়াৰ্লেণ্ড (Ireland) আমাৰ পক্ষে বহু পৰিমাণে অনুকৰণযোগ্য যেন লগা হৈছে। আয়াৰ্লেণ্ড সংস্কৃতিৰ ক্ষেত্ৰত বিশ্বতোমুখী হৈও আত্মবন্ধাৰ ক্ষেত্ৰত একেবাৰেই আইৰিচ (Irish People) বুলি সুকীয়া হৈ পৰিছে। আইৰিচ ভাষা-ভাষী মানুহ মাথোন ২৭ লাখ, তাৰেই আইৰিচ এটা সুকীয়া জাতি। আয়াৰ্লেণ্ড গ্ৰেট ব্ৰিটেনৰ পৰা একেবাৰেই আলাদা হব নোৱাৰে। আমাৰ ভাষাৰ সম্পৰ্কতো কিছু দূৰ সেই নীতি অনুসৰণ কৰিলেহে আমাৰ অসমীয়াত্ব অক্ষুণ্ণ থকাৰ সম্ভাবনা যেন লগা হৈছেগৈ। এই সম্পৰ্কত আমাৰ মাজত বিশদ চিন্তা-চৰ্চা, আলোচনা, আন্দোলনৰ আৱশ্যক হৈ পৰিছে যে তাত সন্দেহ নাই। মুঠ কথা, ভাষাৰ ঐক্যটো বৰ ডাঙৰ ঐক্য, আৰু নতুনকৈ সৰ্বভাৰতীয় জাতি গঠনত ই এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা। কিছুদিনৰ আগতে হোৱা প্ৰদেশ কংগ্ৰেছ সভাপতি সঞ্জিলনত স্বয়ং জীনেহকৰে মন্তব্য কৰিছে যে ভাষাৰ কথাটো নিঃসন্দেহে গুৰুত্বপূৰ্ণ “The question of language is undoubtedly important”। তেওঁ কয় যে ভাৰতৰ চৈধ্যটা ভাষাৰ আটাই কেউটাই জাতীয় ভাষা আৰু হিন্দীৰে সৈতে সমান মৰ্যাদা

সম্পন্ন (তাৰ ভিত্তত অসমীয়াও এটা,—লিখক)—“All the fourteen languages in India are national languages and they stand on equal status with Hindi”, আৰু কয়—“It will be wrong to impose Hindi on others”। অথচ কি আচৰিত কথা যে আজিও আমাৰ অসমীয়া ভাষাই সেই স্বীকৃত জাতীয় মৰ্যাদা (National honour) লাভ কৰিব পৰা নাই।

ছাবিশ

উদ্বোধন ভাষণ

[প্ৰবন্ধটি ১৯৭৯ চনত নগাঁৱত অনুষ্ঠিত অসম সাহিত্য সভাৰ সপ্তবিংশ অধিবেশন উদ্বোধন কৰোঁতে গঠিত। ইয়াৰ অধিকাংশই (সাহিত্য, ভাষাৰ উদ্ভৱ, ইত্যৰ জন্তৰ সাহিত্যবৃত্তি, সংস্কৃতিৰ বাহন আৰু দেশৰ যোগসূত্ৰ সাহিত্য, অসমীয়া আৰু ভাৰতীয় সংস্কৃতি আদি অনুচ্ছেদ) প্ৰবন্ধান্তৰত (ভাৰতীয় ঐতিহ্য আৰু আধুনিক লিখক) ছবছ আলোচিত হোৱা বাবে বৰ্তমান প্ৰবন্ধত সেইখিনি বৰ্জন কৰা হ'ল। —সম্পাদক।]

অন্ধ্ৰেয় সাহিত্যিক সুধীৰুন্দ আৰু সমাগত বন্ধু-বান্ধবী ৰাইজ।

মোৰ গাত পৰিল আজিৰ আমাৰ এই মহৎ জাতীয় অনুষ্ঠান— সাহিত্য সভা উদ্বোধনৰ। মই জানো, এই কামৰ মই যোগ্য নহওঁ, আৰু মোৰ দৰে আমাৰ যিসকলৰ দাটি চুলি আৰু বুদ্ধি পকি বগা হৈ গৈছে, তেওঁলোকৰো নিশ্চয় এই বিষয়ত সন্দেহ নাই। গতিকে নিজৰ যোগ্যতা বিচাৰ জ্ঞানক তল পেলাই মোক এই কামৰ ভাৰ লবলৈ টানি আনিছে ঘাইকৈ সহযোগী সকলৰ ভিতৰতে মোৰ প্ৰতি জন্মা প্ৰজ্ঞা-প্ৰীতিৰ আকৰ্ষণেহে। আনপক্ষে আকৌ মই ইতিমধ্যে স্থল-বিশেষৰ পৰা এনে সন্ধেতো পাইছোঁ যে মোৰ উদ্বোধন ভাষণো যেন তেনেই চমু নাম মাত্ৰহে হয়, দীঘল কৰি যেন কাৰো ধৈৰ্য্যচ্যুতি নঘটাওঁ। সন্ধেতটো পাইও মোৰ যোগ্যতাৰ ওপৰত মোৰ আৰু সন্দেহ হুপজি থকা নাই। তথাপি মোলৈ এই সন্মানজনক আসন বচা বাবে ষাঠোঁতা সকললৈ এইখিনিও জ্ঞাপন কৰিছোঁ মোবো অসমীয়াৰ সন্মান কৰ্ত্তব্য।

মানুহজন একেবাবেই ঋষিচৰিত্ৰ হ'ব পৰা হলে একেবাৰ মাথোন ভগবদ্ বাক্যেৰেই মোৰ আজিৰ এই উদ্বোধন ভাষণ সংক্ষিপ্ত কৰি ল'ব পাৰিলোঁহেঁতেন। সেইবাবে হৈছে “উদ্ভিষ্টত জাগ্ৰত প্রাপ্য বৰাণ্ নিবোধত”। এই শ্লোকশাৰী মাতি সংক্ষেপতে উদ্বোধন কৰিবৰ অধিকাৰ নিশ্চয় মোৰ সমূলি নাই, অজ্ঞান আন্ধাৰত পৰি বকুবকাই থকা অৱস্থাত মই ঈশ্বৰক প্ৰাৰ্থনাহে কৰিব পাৰোঁ। সেই ঋষি বাক্যেৰেই “তমসো মা জ্যোতিৰ্গময়”—প্ৰভু, মোক অন্ধকাৰৰ পৰা পোহৰলৈ লৈ যোৱাঁ, সেই পোহৰেহে উদ্বোধন কৰিব আমাৰ এই মহৎ জাতীয় অনুষ্ঠান।

পুৰুষ-সূৰ্য্য মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ :

আজি নগাঁৱৰ পৰম গোঁৱৰ আৰু আনন্দৰ কথা যে আজি প্ৰায় পাঁচ শ বছৰৰ আগতে ১৫শ শতাব্দীৰ ভাৰতজোৰা নৱ-বৈষ্ণৱ জাগৰণত ধৰ্ম্ম-বিকৃতিৰ অন্ধকাৰ দূৰ কৰি যিজন পুৰুষসূৰ্য্যৰ পোহৰত অসমীয়া সাহিত্য, অকল সাহিত্য কিয়, সাহিত্য-সঙ্গীত, ধৰ্ম্ম-সমাজ মুঠতে সমগ্ৰ অসমীয়া সংস্কৃতিয়েই উদ্ধুদ্ধ হৈছিল, সেই প্ৰাতঃস্বৰণীয় মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ আবিৰ্ভাব এই নগাঁৱতেই—নগাঁৱৰ আলিপুখুৰী নামে ঠাইত। এই নগাঁৱৰ বটদ্ৱয় বা বৰদোৱাতে প্ৰথমে অসমীয়া সাহিত্য-সঙ্গীত, ধৰ্ম্ম-সংস্কৃতিৰ শতপত্ৰ বিকশিত হৈ মহাপুৰুষ শ্ৰীমাধৱদেৱৰ সহযোগত কামৰূপৰ বৰপেটাকো কেন্দ্ৰ কৰি গোটেই অসম আমোলমোলাই দিয়াত ‘ভ্ৰমৰ উড়ই’ হৈছিল। কত ভক্তপ্ৰাণ ভ্ৰমৰ চাৰিওফালৰপৰা উৰি আহি ঘেৰি লৈছিল যেন সেই শতপত্ৰক কত ভক্ত-কবি ভোমোৰা ওলাই উৰি ফুৰিছিল গুণ-গুণাই হৰি নামৰ মহিমাৰে। এটা কথাৰে সেই নৱজীৱনৰ আনন্দত যেন আমাৰ গোটেই জাতীয় জীৱন প্ৰেম-ভক্তিৰ হিল্লোলত উদ্ধুদ্ধ হৈ পৰিছিল। আমাৰ সেই নৱজাতীয় প্ৰভাৱৰ কথা মহাপুৰুষৰ নিজৰ ভাষাতেই ক'ব পাৰি—

“বজনী বিদূৰ্ দিশ ধরলী বৰণ ।

তিমিৰ ফাবিয়া বাজে ববিৰ কিবণ ॥”

সেই ববিৰ কিবণতে যেন আমাৰ সাক্ষাৎ লাভ হৈছিল—হঠাৎ সেইজনৰ, যিজন—

“জগজন জীৱন অজন জনাৰ্দ্দন

দনুজদমন দুখহাৰী ।

মহদানন্দ

কন্দ পৰমানন্দ

নন্দ নন্দন বনচাৰী ॥”

(বৰগীত—বাগ আসোৱাৰী)

* * * *

অসমীয়া গল্প সাহিত্য :

...এই যুগৰ (শঙ্কৰী-যুগৰ) কৱিতা বা পদ্য সাহিত্যৰ কথা এৰিও অসমীয়া গল্প সাহিত্য অল্পপম (Unique) হৈ পৰিছিল পৃথিৱীৰ সেই কলীয়া গল্প সাহিত্যৰ ভিতৰতে। বঙ্গৰ গান্ধী পণ্ডিত প্ৰবৰ আচাৰ্য্য প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ বায়ে ভট্টদেৱৰ অসমীয়া কথা ভাগৱত, কথাগীতাৰ ভাষা দেখি ইংলণ্ডৰ সেই যুগৰ ইংৰাজী গল্প সাহিত্যতকৈও সেই যুগৰ অসমীয়া গল্প সাহিত্যৰ ভাষা উন্নত বুলি মত প্ৰকাশ কৰি যোৱা আমাৰ সকলোৰে মনত আছে। যি ভাষা, যি সাহিত্য এনে প্ৰাচীনৰ গোঁৱৰত সমৃদ্ধল, যি ভাষা নিজৰ শব্দ সম্পদ আৰু নিজৰ প্ৰকাশ ভঙ্গীৰে ইমান চহকী, আজি দেশ স্বাধীন হোৱাৰ পিছতো আমাৰ সেই ভাষা সাহিত্য নিজৰ ভিতৰতে অনাদৃত যেন হৈ যোৱা দেখিলে অসমীয়া ভাষা, অসমীয়া জাতিৰ ভবিষ্যত বাক জলক-তৰক যেন নে-দেখিনে? ভাৰতীয় সংবিধানৰ নিৰ্দেশমতে আজিও আমাৰ ভাষা ৰাজ্যিক ভাষা (State Language) বুলি ঘোষিত নোহোৱাটো সঁচাকৈয়ে দুখৰ কথা। সময়ত এনেকুৱা কথাও শুনিবলৈ পাইছোঁ যে কিলীয়েই দেখোন আমাৰ জাতীয় ভাষা (National

Language), অসমীয়া অসমীয়া কৈয়ে থাকে, হিন্দী জানো ভাৰতৰ ভাষা নহয়? এতিয়া আৰু প্ৰাদেশিকতাৰ (Provincialism) দিন গ'ল। উত্তৰত ইমানকে কওঁ, আমাৰ দেশৰ যতবিলাক তিবোতামানুহ আছে, আটাইবিলাক আমাৰ মাতৃস্থানীয়া, গতিকে ল'ৰা ছোৱালীবিলাকে নিজৰ মাকৰ পিয়াহ নেখাই যাৰে-তাৰে পিয়াহ খালেও হ'ব,—আৰু ল'ৰা ছোৱালী বিলাকে যদি কয়, নহয়, আমি আমাৰ মাৰ, আমাৰ আইবহে পিয়াহ খাম। তেতিয়া ল'ৰা-ছোৱালীৰ এই ভাবটোক কি বুলি নিন্দা কৰিব বাক? Motherism (মাতৃকতা) বুলি? এই সম্পৰ্কত স্বয়ং আমাৰ নেহেৰুৰ কথা একাকিকে আমাৰ সকলোকে এই খিনিতে মনত পেলাই দিবৰ মন গ'ল। সকলোৱে যেন পণ্ডিত নেহেৰুৰ এই কথাখিনি ভালকৈ হৃদয়ঙ্গম কৰি আমাৰ ভাষাৰ সম্পৰ্কত কি হবলৈ ধৰিছে, সেইটো বুজি লয়।

‘আমাৰ নেহেৰুৱে কয়, “All the fourteen language (আমাৰ অসমীয়াৰ সৈতে) of India are our national languages and they stand on equal states with Hindi. It will be wrong to impose Hindi on others.” বাস্তৱতে আমাৰ আন আন ভাৰতীয় ভাষা-ৰূপিনী মাহী পেহী ইঁতৰ লগত দন্দ লগাই সিহঁতৰ হেঁচাত দুৰ্বল হৈ যোৱাতকৈ আমি স্বাধীনভাবে সবল হৈ থাকিবলৈ চেষ্টা কৰাই শ্ৰেয়, নহয় জানো? ভাষা হিচাপে আমাক একে কৰি মিলাই ৰাখিবলৈ আমাৰ বুঢ়ী আই (Grand mother) সংস্কৃত আছে যেতিয়া আমাৰ ভয় কিহৰ? আমাৰ ভাৰতীয় ঐক্যৰ মূল আদৰ্শইতো ঈশ্বৰৰ সৃষ্টিৰ দৰেই বিভেদৰ ভিতৰতে, বৈচিত্ৰ্যৰ ভিতৰতে, ঐক্য (Unity in Diversity)—একে বংশৰে একাধিক পৰিয়াল স্বাধীন হৈ জীৱন-যাপন কৰিও প্ৰাণৰ মিলৰ ঐক্যৰ সূত্ৰেৰে মিলিত হৈ থকাটো একো অস্বাভাৱিক নহয়। ভাৰতত যদি এটা নিজৰ জাতীয় ভাষাই বাহুভাষাৰ সাজ পিন্ধিব লাগে, তেন্তে আমাৰ বুঢ়ী আই সংস্কৃতই সেই সাজ পিন্ধিলে আমি

মাহী-পেহীৰ কোলালৈ নজপিয়াই বুটী আইব কোলাতে উঠিবলৈ বাহু মেলিব পাৰে।। আমাৰ বুটীআই যিমানৈ বৃদ্ধা হওক,—অজব অমৰ,—আক শক্তি—চিৰগাভৰু।

ইতিমধ্যে আমাৰ এতিয়াও প্ৰকৃততে ৰাষ্ট্ৰভাষা হৈ থকা, গত অৰ্দ্ধ শতাব্দীকাল আন্দোলন কৰি আমাক স্বাধীনতাও আনি দিয়া পৃথিৱীৰ জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ ভঁৰাল, আন্তৰ্জাতিক ভাষা, বহু সংখ্যক ভাৰতীয় এংলো ইণ্ডিয়ান (Anglo Indian) নাগৰিকৰো ভাষা, আমাৰো ডেবশ বছৰৰ পৰিচিত এই ইংৰাজী ভাষাই ৰাষ্ট্ৰভাষা হৈ থাকিলে আমাৰ দেশ তেনেই বিদেশ হৈ পৰিব জানো ?

আমাৰ ভাৰতীয় ভাষাবিলাকৰ লিপি (Scripts) বিভিন্ন হোৱাত গোটেই ভাৰতৰ লিপি একেটা নোহোৱাতো আমাৰ অসমত আমাৰ লিপিটো দেৱনাগৰী লিপি হ'ব লাগে বুলিও এদলে আন্দোলন চলাইছে। ভাৰতৰ বিভিন্ন লিপিবিলাক আকাশৰপৰা উফৰি পৰা নাই, একে ব্ৰাহ্মীলিপিযেই যুগে যুগে বেলেগ হৈ যেনে, মৌৰ্য্যলিপি, গুপ্তলিপি, কুটীলা, দেৱনাগৰী লিপি, কামৰূপী বা অসমীয়া লিপি, গুজৰাটী, গুজৰুখী, কান্ধীৰী লিপি প্ৰভৃতি) বেলেগ মূৰ্ত্তি লৈছে। মূলত আমাৰ বৰ্ণমালা (Alphabets) একে সংস্কৃত বৰ্ণমালা, অ, আ, ই, ঈ, ক, খ, গ, ঘ যেতিয়া, লিপিৰ আকৃতি বেলেগ বেলেগ হোৱাত ক্ষেতিয়েই বা কি ? [এই সম্পৰ্কে লিখা এই লিখকৰ 'লিপি প্ৰশ্ন' (Our script questions) বোলা পুস্তিকাত বিশদ আলোচনা কৰা হৈছে। পুস্তিকাখনি সকলোৱে যেন অনুগ্ৰহ কৰি পঢ়ি চায়, এই বাঞ্ছা।] সংস্কৃতমূলক ভাষাবিলাকৰ লিপিৰ ভিতৰত আমাৰ বৰ্ত্তমান প্ৰচলিত অসমীয়া লিপিটো যে আটাইতকৈ উন্নত ধৰণৰ, তাত সন্দেহ নাই। নেহেৰুও লিপি পৰিবৰ্ত্তনৰ সমৰ্থক নহয়। তেওঁ ভাৰতীয় উন্নত ভাষাবিলাক লিপি পৰিবৰ্ত্তন কৰাটো cruel vivisection অৰ্থাৎ নিৰ্দ্ধৰ শৰীৰ-ব্যৱচ্ছেদ বুলিহে কৈছে।

গোটেই ইউৰোপত একেটা লিপি (Roman Character)

হোৱা সত্ত্বেও ইউৰোপৰ জাতিবিলাক পৰম্পৰে প্ৰেমত কিমান বিহ্বল হৈ পৰিছে? কিমান ইংৰাজে জাৰ্মান ভাষা শিকিছে বা কিমান জাৰ্মানে ইংৰাজী ভাষা শিকি প্ৰেমত গদগদ হৈ পৰিছে? বঙালীৰ লগত আমাৰ বৰ্ত্তমান লিপিটো প্ৰায় একেই, তথাপি কিমান বঙালীয়ে অসমীয়া কিতাপ পঢ়িব লাগিছে? সকলো সংস্কৃতমূলক ভাষাৰ বৰ্ণমালা প্ৰায় একেই যেতিয়া, লিপি বিলাক নিজ নিজ ৰূপত থাকি নিজ নিজ ভাষা-ভাষীক নিজস্বৰ আত্মদেবেই আগবাঢ়ি যাবলৈ দিলে ভাবতবৰ্ষ অকলশৰীয়া হৈ পৰাৰ মুঠেই ভয় নাই।

ভাষা সাহিত্যৰ এই যোগ-সূত্ৰৰ সূত্ৰধৰ ৰূপে সকলো দেশতে, সকলো যুগতে একো একোজন পুৰুষৰ বিৰাট ব্যক্তিত্ব (Personality) বৰ্ত্তমান। বৃটিছ যুগত অৰ্থাৎ ১৯ শতিকাৰ শেষ ভাগৰে পৰা এই কুৰি শতিকাৰ প্ৰায় মাজ ভাগলৈকে আমাৰ ভাষা-সাহিত্যৰ সূত্ৰধাৰ ৬ৰ্চে'কীয়াল ফুকন, ৬হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা, ৬গুণাভিৰাম বৰুৱাক এৰি ঘাইকৈ সাহিত্যবধী ৬বেজবৰুৱা লক্ষ্মীনাথেই নিশ্চয়। অৰ্দ্ধ শতাব্দীৰ ওপৰকাল আমাৰ ভাষা-সাহিত্যৰ একাধাৰে ধনুৰ্দ্ধৰ আৰু বেঙ্গুধৰ ৰূপে যেন বিৰাজ কৰিছে এই বেজবৰুৱায়েই। এফালে মাতৃ-ভাষাৰ শুকীয়া অস্তিত্ব বক্ষা আৰু প্ৰমাণৰ কাৰণে অবিৰাম যুদ্ধ কৰিও আনফালে হাস্ত, ব্যঙ্গবসব মধুৰ ধ্বনিৰে গল্প, প্ৰবন্ধ, নাট লিখি বেঙ্গুও বজালে অবিৰাম এই ধনুৰ্দ্ধৰ ৬বেজবৰুৱা বেণুধৰ লক্ষ্মীনাথেই।

৬বেজবৰুৱাই ববীন্দ্ৰনাথৰ দৰে সাহিত্য জগতলৈ এটা জীৱন তত্ত্বৰ বাণী 'মেছেজ' (Message) লৈ অহা নাছিল যদিও, কালিদাস, শ্ৰেঞ্জণীয়েবৰ দৰে অভূতপূৰ্ব নাট্য কাব্যৰ সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰিলেও— অসমীয়াৰ জাতীয় জীৱনৰ পৰিস্থিতি চাই অৱস্থাৰ বদ-বতাহ বুজি ৬বেজবৰুৱাই সাহিত্যত প্ৰথমেই যি হাস্ত-ব্যঙ্গবসব সৃষ্টিৰে নিবানন্দ অসমীয়াৰ প্ৰাণত আনন্দ দান কৰিলে, যি বস চাৰিলে, সি ব্যক্তকৈ জগতৰ সাহিত্যত বিৰল। হাস্ত ব্যঙ্গবসব জগতে বেজবৰুৱাৰ বিৰূপ প্ৰধান অৱদান হৈছে—সাহিত্যৰ প্ৰাৰম্ভতে এটি সন্সাৰাৰণ অনন্তকৰী

(Uncommon and inimitable) গল্পৰ বচনাৰীতি (Prose style)। বঙলা ভাষাই ‘আলালের ঘবের ছালাল’ৰ পৰা বহুত দিনৰ মূৰত আহি বঙ্কিমচন্দ্রৰ হাতত যি ঠগ লৈছিলহি,—অসমীয়া ভাষাই আবস্ততে তাতকৈও বেছি নিৰ্ভাজ ৰূপ লৈ দেখা দিছিলহি ৷ বেজবকৱাৰ হাতত। Word picture শব্দচিত্ৰত ৷ বেজবকৱাৰ দৰে সিদ্ধহস্ত অসমীয়া ভাষাতে নহয়, বঙলাতো বিৰল। ৷ বেজবকৱাই পৃথিৱীৰ যেই সেই ভাষাকে অলঙ্কৃত কৰিব পাৰিলেহঁতেন কি জানি—এজন অসাধাৰণ হাস্য-ব্যঙ্গ (A great humourist and satirist) লিখক হিচাপে বেজবকৱাক একে আধাৰে অসমীয়া জাতিৰ জীৱনৰ Barometre—পৰিমাপ যন্ত্ৰ বুলি কলেও বেছি কোৱা নহব। অসমীয়া জাতিটোৱে যেন বেজবকৱাতে কেন্দ্ৰীভূত হৈ হাস্য-ব্যঙ্গ বসৰে আত্মপ্ৰকাশ কৰিছে। বেজবকৱাক অসমৰ এডিচন বোলা হয়, কিন্তু বুলিব লাগে এতিচনকহে ইংলণ্ডৰ বেজবকৱা। এতিচনতকৈ বেজবকৱা বেছি সৰ্ব্বতোমুখী। কুপাবৰ বকৱাই খোলৰ বোল শিকোতেই অসমীয়া জাতিৰ বৰ্ত্তমান চৰিত্ৰটো বজাই কেনেকৈ উলিয়াই দিছে শুনক,—

‘ধুন্দুলি কুটা, ধুন্দুলি কুটা, শুদা ধুন্দুলি কুটা
লোন নাইকিয়া, তেল নাইকিয়া, শুদা ধুন্দুলি কুটা।
বিজা নাই—গপ আছে—অসমীয়া ভীমটোকা,
ধুন্দুলি কুটা, ধুন্দুলি কুটা, শুদা ধুন্দুলি কুটা,
লোন নাইকিয়া, তেল নাইকিয়া, শুদা ধুন্দুলি কুটা।’

নতুন যুগৰ ভাষা-সাহিত্যৰ গুৰিয়াল ৷ হেমচন্দ্র বকৱাক বঙ্গৰ ঈশ্বৰচন্দ্রৰ লগত তুলনা কৰিলে, বেজবকৱাক বঙ্কিমচন্দ্রৰ লগত তুলনা নকৰি নোৱাৰি, অৱশ্যে ঔপন্যাসিক হিচাপে নহয়। বঙলাত বঙ্কিমচন্দ্রৰ দৰে অসমীয়াত বেজবকৱাই যি যি বস্তুকেইটাক ‘মোমেন্টাম’ (Momentum) দি গল্প, প্ৰবন্ধ, নাটক, চুটি গল্প, বহুভাষ্যক নুহি তথ্য ব্যাখ্যা (বৰ্ণনাবৰ্ণন) —সেই কেইটা বস্তুৱেই আজি অসমীয়া

সাহিত্যৰ গতিবেগলৈ চলিবলৈ ধৰিছে। বৰ্ত্তমানৰ বোকাই পানীয়ে বিবিধ টো তুলি বৈ যোৱা অসমীয়া সাহিত্য নৈখনৰ যেন মূল উৎস (Fountainhead) এই বেজবকৰাই।

বেজবকৰাৰ কিতাপ পঢ়িলেহে বুজিব পাৰি যে অসমীয়াও এটা সুকীয়া ভাষা, ইয়াৰো এটা শক্তি আছে। অসমীয়াৰো যে আছে এটা গভীৰ দেশাত্মবোধ, হাঁডে-হিমজুৱে অসমীয়া হৈ থাকিবৰ এটা প্ৰবল হেঁপাহ, সেইটো জানিবলৈ হলে পঢ়ক বেজবকৰাৰ সাহিত্য।

বেজবকৰা হাঁডে-হিমজুৱে অসমীয়া যদিও পছিমীয়া জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ, শিক্ষা-সভ্যতাৰ ছাঁতো ভৰি নিদিয়া ‘গোড়া’ অৱশ্যে নাছিল সাজে-পাৰে দেখাত চাহাবজন হৈয়েই আছিল। হংসই নীৰ বৰ্জ্জন কৰি ক্ষীৰ গ্ৰহণ কৰাৰ দৰে বেজবকৰাও পাশ্চাত্য ভাব সম্পদৰ ক্ষীৰ গ্ৰহণকাৰী আছিল আৰু তেওঁৰ সাহিত্যতো সেই ক্ষীৰা স্বাদিতাৰ আশ্বাদ পোৱা যায়। মুঠতে বেজবকৰাই আমাক দি গৈছে একাধাৰে এটা জাতীয় আৰু বিশ্বজনীন (প্ৰহসনবোৰত যদিও Local colour বেছি) সাহিত্য,—দি গৈছে সেই সাহিত্যৰ ভিতৰেদিয়েই স্বদেশ প্ৰেমৰ বোৱতী নৈৰ দৰে এটা প্ৰবল কল-কলনি,—দি গৈছে গছ গছনি, চন্দ্ৰসূৰ্য্য পৰ্ব্বত ভৈয়ামেৰে ভৰা আপোনাৰ দেশৰ এটি চিৰজাগ্ৰত ছবি, ‘উইল’ কৰি থৈ গৈছে লুইতৰ বাগি আৰু কছাৰাৰ ফুলেৰে ভৰা গোটেই দেশখনকে। আজি কালি বৰকৈ বাস্তৱ সাহিত্যৰ কথা শুনা যায়, বাস্তৱ সাহিত্য দেশৰ বা সমাজৰ জীৱনৰ লগত সন্মিলন নথকা, শিপা নথকা গছৰ দৰে কিবা এটা অদ্ভুত পদাৰ্থ নহয়; সি হৈছে জীৱনৰ শিপাবে সৈতে গজি উঠা এটা জাতীয় পদাৰ্থ,—সেই বাস্তৱ সাহিত্য যদি অসমত আজিলৈকে কোনোবাই উজ্জলকৈ, মনোহৰকৈ, সত্যকৈ, সুন্দৰকৈ লিখিব পাৰিছে, তেন্তে পাৰিছে যে কেৱল এই বেজবকৰাই, এই কৃপাবৰ বকৰাইহে, তাত ধৰিষ্ঠামানো নকৰি নাই। এই বেজবকৰাই আমাক বাঁশী শুনাই গৈছে,

“আমি অসমীয়া নহওঁ তুখীয়া
 কিহৰ তুখীয়া হ’ম ?
 সকলো আছিল সকলো আছে
 হুণুনো নলওঁ গম ।
 বাজক ডবা বাজক শঙ্খ
 বাজক মৃদং খোল,
 অসম আকৌ উন্নতি পথত
 জয় আই অসম বোল ।”

প্ৰথমতেই কৈ আহিছোঁ, সাহিত্য জীৱনধৰ্মী, জীৱন প্ৰকাশক বুলি। এই জীৱনপ্ৰকাশনো কি ? তথাকথিত বাস্তৱ জীৱন নে কল্পনাৰ জীৱন ? আন এটা কথাৰে সাহিত্য জীৱনৰ বাস্তৱ ঘটনাৰ ছবছ নকলনে আন কিবা ? ই ফটো (Photo) নে চিত্ৰ (Picture) ? এইবোৰ সমস্তাৰ ডাৱৰেও সম্প্ৰতি আমাৰ সাহিত্য-আকাশ ওলোলাই অহা যেন দেখা যায়। মোৰ এই উদ্বোধন ভাষণত সেইবোৰ ফঁহিয়াই ডাৱৰবোৰ গুটাই সিদ্ধান্তৰ মুকুলি আকাশ উলিয়াই দেখুৱাটো সম্ভৱ নহয়, সেইবোৰ আজিৰ সুযোগ্য সভাপতিৰ ভাষণ, আলোচনা-চক্ৰ আদিলৈ এৰি থৈ মই মাথোন ইমানকে কওঁ যে জগতৰ, দেশৰ আৰু সমাজৰ মুঠতে জীৱনৰ বিবিধ পৰিবৰ্তনৰ লগে লগে সাহিত্যৰ চেহেৰাবো কিছু কিছু পৰিবৰ্তন হলেও প্ৰকৃত সাহিত্যৰ এটা ধৰ্ম আছে, যিটো চিৰন্তন, সকলো দেশ, সকলো কালতে সত্য হৈ থাকে। মানুহৰ যেনেকৈ কৈশোৰ, যৌৱন আৰু বাদ্ৰিক্যত শৰীৰৰ চেহেৰা বেলেগ বেলেগ হৈ গলেও মানুহৰ আত্মাৰ নহয় অৰ্থাৎ মানুহজন একেই থাকে, সাহিত্যতো সাহিত্যৰ স্বধৰ্মটো, নিয়মটো সদায় একেই থাকে ; অৰ্থাৎ সাহিত্যই যিহকেই প্ৰকাশ কৰক, প্ৰকৃত সাহিত্য হলে সি সকলো সময়ত সেই একে বস, একে আনন্দ, একে অহুৰুজিব সাহিত্য হৈয়ে থাকিব। প্ৰাগ্-ঐতিহাসিক যুগৰ সাহিত্য

বামায়ণ মহাভাৰত এই যুগতো জাৰ্মানী, কচিয়া আদি বিভিন্ন দেশৰ ভাষালৈ অনুদিত হৈ সেই সত্য আৰু সেই সুন্দৰ হৈয়ে পৰিছে। আজিৰ যুগতো সকলো দেশতে কৈকেয়ী, শকুনি আছে, ভীম, অৰ্জুন, যুধিষ্ঠিৰ চৰিত্ৰ আছে, সেইদেখি যি মানৱ-চৰিত্ৰৰ চিৰন্তন সত্য প্ৰকাশ কৰিছে।

প্ৰকৃত সাহিত্য সদায় মুক্ত, গতিকে সি কোনো মতবাদৰ শিকলিত বান্ধ নাখায়। সেইদেখি এজন চিন্তাশীল লিখকে কৈছে, হোমাৰৰ (Homer) যুগত হোমাৰে এপিক্ (Epic) লিখি ভাল কৰিলে নে হেলেনক অৱলম্বন কৰি ৰোমাণ্টিক প্ৰেমৰ গীতি-কৱিতাহে লিখা উচিত আছিল, এনে প্ৰশ্ন যেনে হাশ্চাম্পদ সাহিত্যৰ 'ক্লাছিকবাদ' ভাল নে 'ৰোমাণ্টিকবাদ' ভাল, এই প্ৰশ্নও তেনে হাশ্চাম্পদ। ব্যাস-বাণ্মীকিয়ে বামায়ণ-মহাভাৰত লিখি ভাল কৰিলেনে ববীজ্ঞানাথে 'লিৰিক' লিখি ভাল কৰিলে, এই প্ৰশ্ন শিল্পৰ ক্ষেত্ৰত মিছৰৰ পিৰামিড বেছি ভাল নে আগ্ৰাৰ তাজমহল বেছি ভালৰ দৰে অবাস্তৱ আৰু নিতান্ত অবসিকৰ। সেইদৰে ছন্দযুক্ত কৱিতা ভাল নে ছন্দবিহীন কৱিতা ভাল, ৰোমাণ্টিক সাহিত্য একেবাৰেই অসত্যৰ মূৰ্ত্তি, তথাকথিত নৱবাস্তৱ সাহিত্য, আধুনিক সময়ৰ কৱিতাহে (অবাস্তৱ বা কৃত্ৰিম হলেও) সত্যৰ যথার্থ মূৰ্ত্তি—এইবোৰ মতবাদো সময়ে তেনেকুৱাই আৰু অমতবাদ মাথোন।

সাহিত্যক বিস্তৃত জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ পৰা পৃথক কৰি চালেই বুজিব পাৰি যে জ্ঞান, বিজ্ঞান ব্যক্তি-নিৰপেক্ষ, শুদ্ধ-নিৰঞ্জন, কিন্তু কাব্য বা সাহিত্য ব্যক্তি সাপেক্ষ, মনোবঞ্জন, হৃদিবঞ্জন। সেই দেখি জ্ঞানৰ সাহিত্য যুগন্ধৰ হলেও ভাৱৰ, সাহিত্য কিন্তু যুগাতীত নহৈ নোৱাৰে। ববীজ্ঞানাথৰ জ্ঞানৰ বা বিজ্ঞানৰ সাহিত্য 'বিশ্বপৰিচয়' জ্যোতিষ-বিজ্ঞানৰ কিবা পৰিবৰ্ত্তন হলে পৰিবৰ্ত্তিত হৈ যাব, কিন্তু তেওঁৰ ভাৱৰ সাহিত্য 'সোণাৰতৰী', 'গীতাঞ্জলি' বা 'ঘৰে-বাইৰে'ৰ পৰিবৰ্ত্তন নহয়, সি সদায় একেই থাকিব। আন এটা কথাকে, জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ সত্য তন্ময় (Objective), মাধ্যাকৰ্ষণ তত্ত্ব সকলোমিলে একেটাই,—সাহিত্যৰ সত্য কিন্তু মন্ময় (Subjective),—সি ব্যক্তি-

সাপেক্ষ। প্রতিভাৰ সৃষ্টি শক্তিৰ বসদানৰ ক্ষমতা এইটোৱেই যে সি ব্যক্তি-প্রতিভাৰ অমুভূতি হৈও বিশ্বৰো নহৈ নোৱাৰে। চুখন্ত-শকুন্তলাৰ প্ৰেম কালিদাসৰে অমুভূতি নহয়, সি বিশ্ব-হৃদয়ৰ অমুভূতিতো স্পন্দন তোলে। সেই কাৰণেই জগতৰ শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্য-কাব্যবিলাক মন্যয় (Subjective) হৈও বিশ্বজনীন, আৰু সেই দেখিয়েই প্ৰকৃত কবি প্ৰতিভাকো বোলা হয় বিশ্বজনীন প্ৰতিভা। সেই দেখিয়েই শঙ্কৰাচাৰ্য্যই কবিক বুলিছে ক্ৰান্তদৰ্শী (যি শেষ সীমালৈকে দেখে)।

বাস্তৱতে স্বাধীন বুলিব লাগিলে সাহিত্যহে সকলোতকৈ স্বাধীন, সদায় মুক্ত গতিত সাগৰগামী নৈৰ দৰে প্ৰবাহিত হব লাগিছে। সাহিত্য কাৰো অধীন হব নোখোজে,—ৰাজনৈতিক অধীনতাকো সাহিত্যই ছিন্ন কৰি মুক্ত হোৱাৰ দৃষ্টান্ত বুৰঞ্জীত উজ্জল, ফৰাসী বিপ্লৱৰ সেই কঢ়, ভলটেয়াৰৰ সাহিত্যলৈ চালেই বুজিব পাৰি যে সাহিত্যৰো বিদ্ৰোহানল জলাই দিবৰ কি শক্তি।

সাহিত্যৰ যি নবিধ বসৰ কথা আছে, সেই বস হৈছে নিৰ্লিপ্ত বস—ইংৰাজীত কবৰ হলে কব পাৰি Detached বুলি। অলঙ্কাৰ শাস্ত্ৰত সেইদেখি সাহিত্যৰ বসক ব্ৰহ্মানন্দ বসাস্বাদৰ সহোদৰ বস বুলি কৈছে। আমাৰ সাহিত্যত এই ব্ৰহ্ম, ব্ৰহ্মানন্দ প্ৰভৃতি শব্দ শুনি উচাপ খাই উঠা কবি-সাহিত্যিকো নোলাই থকা নাই॥ ‘শঙ্কৰদেৱৰ আৰু দিন গল’ বুলি উৰ্দ্ধৈশ্বৰে কৰা ঘোষণাত আমাৰ কাণত পৰিছেহি।

*

*

*

(সামবনিত এই অন্তৰ্য্যামী ভগৱন্তকে প্ৰাৰ্থনা জনাই কওঁ যে) অসম জননীৰ বুকুৰ ভিতৰেদি ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদ কলধনি কৰি সাগৰলৈ বৈ যোৱাৰ দৰে আমাৰ সাহিত্যও যেন আজি প্ৰবাহিত হৈ যায় জগতৰ জীৱন-উবজৰ কলনাদেৰে সেই অনন্ত সমুদ্ৰলৈকে। সেই সমুদ্ৰই হৈছে ভাৰত আত্মাই ঘোষণা কৰা সেই ‘বসো ৱৈ সঃ’—সেই ‘আনন্দ কণকমুত্ৰম্’—।

সাতাইশ

চবাই-চিৰিকতিৰ প্ৰণয় কেলি

কবি সকলেতো ইতৰ প্ৰাণীহে নালাগে এই চবাইৰ বিশ্ব ব্ৰহ্মাণ্ড
গোটাই খনতে প্ৰেমৰ লীলা দেখা পাইছে। জুৰিটিয়ে বোলে পৰ্বতৰ
গুহাৰ পৰা ওলাই কুলু কুলু ধ্বনিৰে প্ৰেমতে ব্যাকুল হৈ নৈৰে সৈতে
মিলিবলৈ লব ধৰিছে। নৈয়ে আকৌ প্ৰেমৰ তৰঙ্গতে তৰঙ্গায়িত হৈ
ফেনে ফোত্কাৰে অনৰ্গল সোঁতত সাগৰলৈ লব ধৰিছে। সাগৰে
হেনো আকৌ আকাশত পূৰ্ণিমাৰ চন্দ্ৰটিক দেখি, প্ৰেমতে আফালন
কবি একেবাৰেই চন্দ্ৰ ধৰিবলৈকে জোৱাৰত জঁপিয়াই উঠিছে, চন্দ্ৰয়ো
বোলে প্ৰতিদান স্বৰূপে কিৰণৰ চুখন দিছে, পৰ্বতেও হেনো আকাশক
চুমা খাইছে—ইত্যাদি।

উদ্ভিদ জগতো হেনো লতাটিয়ে তকটিক প্ৰেমত গৈ সাৱটি ধৰিছে।
ইত্যাদি—ইত্যাদি।

এইবিলাক প্ৰেম কাহিনী অনেকে কবি কল্পনা বুলি উৰায়েই দিব
খোজে। আমাৰ হলে ঘপ্ কৰে উৰাই দিবলৈ ভয় লাগে।

সম্প্ৰতি আমি জুৰি নৈ, সাগৰ, পৰ্বত চন্দ্ৰ সূৰ্য্য ইত্যাদি কবি
সকলৰ বৰ্ণিত সাধাৰণ অগোচৰ বিশ্ব ভাবান্তিকা প্ৰেমৰ বহুস্ত লিখিব
খোজা নাই। আনকি উদ্ভিদ জগতৰ তকলতা আদি সাধাৰণ
মনোগোচৰ হ'ব পৰা প্ৰেম বা আকৰ্ষণৰ কথাও লিখিবলৈ আমাৰ সন্মল
জেনেই তাকৰ। বৈজ্ঞানিক আবিষ্কৃত তথ্যৰ কালৰ পৰাহে আমি
আজি চবাই চিৰিকতি আদি ইতৰ প্ৰাণীৰ প্ৰণয় বীতিৰ সম্বন্ধে আবাব
চেৰেক কয় বুলি ভাবিছোঁ।

আমি মানুহ বিলাকে ভাবোঁ যে, আমি সকলো প্ৰাণীজকৈ গ্ৰেষ্ঠ

যেতিয়া আমিহেইহে সকলো কথাতে পাকৈত। জ্ঞানতো আমি, প্ৰেমতো আমিহেইহে আমি। বিশেষ দাম্পত্য প্ৰেমটো আমাৰ বাহিৰে আৰু আন প্ৰাণীৰ যেন নায়েই। আদি বসটোও যেন কেৱল আমাৰহে এদনীয়া সম্পত্তি। কিন্তু বিশ্বেশ্বৰৰ এই বিচিত্ৰ বিশ্ব ৰচনাত অকল আমিহেই তাহানি ভাৰতবৰ্ষত ইংৰাজৰ দৰে, সকলো অধিকাৰৰ পূৰ্ণ অধিকাৰী নহওঁ। আমাৰ চিৰমধুৰ যুগ্ম প্ৰণয়টোৰ অধিকাৰ পৰমেশ্বৰে ইতৰ প্ৰাণীবিলাককো কেনেকৈ মুক্ত হৈছে বিতৰ্ক কৰিছ, তাক আমি ভাবিলে বাস্তৱতে বিশ্বয় পূৰ্ণকত মন উভলি উঠে।

পোহনীয়া পাবৰ কোৰ কোৰ শব্দৰ অবিৰাম ক-কৰনি, চোতালত চৰিফুৰা কুকুৰা চবাইৰ “লঙ্কাপুৰ, ক’ত”, “লঙ্কাপুৰ ক’ত” মাতৰ লগে লগে মদোহস্ত ভাব,—আমনিহে—বননিহে কুলি চবাইৰ কুউ কুউ ধ্বনি, ঘৰৰ চালৰ ওপৰত, চোতালত আৰু পথাৰতো শালিকা শালিকীৰ জোটাপুটি, ঘনচিৰিকাৰ খুটি যুঁজ ইত্যাদি ঘটনাবোৰেই বিহগ জগতৰ প্ৰণয়লীলাৰ পূৰ্ববাগৰ দৃষ্টান্ত স্বৰূপ। যেতিয়াই বসন্তৰ অনিল আহি ফুলনি বাবীৰ লতা পাদপ বিলাকক পৰশদি সিহঁতৰ গাও নতুন নতুন কুঁহিপাত আৰু মুকুলৰ হিল্লোল তুলি দিয়েহি—তেতিয়াই পশুপক্ষীৰ প্ৰাণতো প্ৰজনন বৃত্তিটো (অৰ্থাৎ সন্তান উৎপাদনৰ প্ৰবৃত্তিটো) উজাৰ খাই উঠে; আৰু যৌন সমাগমৰ কাৰণে সিহঁতে নিজ নিজ কামিনীৰ অনুসন্ধানত প্ৰবৃত্ত হৈ পৰে। বসন্তকালে আহি যেন এই প্ৰকৃতিৰ সন্তানবিলাকক প্ৰেমৰ বাৰ্তা দি সিহঁতৰ বুকুত যৌৱনৰ জুই জ্বলাই দিয়েহি, আৰু সিহঁতেও বুকুত সেই যৌৱন-জুই লৈ মদদীপ্ত হৈ পৰে, আৰু বহুতে “কামিনী অভিষাৰ” কৰি যেন সুখিলৈ ধৰে। এই সময়ত সিহঁতৰ মনোভাৱ চাৰিও ফালে হুৱাই থাকে আৰু আমি অনুমান কৰিব পাৰিলেও সিহঁতৰ ভাষা আমালৈ জ্বৰোৰ কাৰণে আমি সম্পূৰ্ণৰূপে উপলব্ধি কৰিব পৰাটো সম্ভৱ নহয়।

সিহঁতৰ ভিতৰত কোনোবা বিয়গ কৰি থাকে যদি,—আমাৰ

দৰে ক'লা চৰাইটোৰ কত বহুস্ত, কত বাহাদুৰি, তাৰ এই voice, এই মাতটোতে। দিগদিগন্ত প্ৰতিধ্বনিত কৰি ক্ৰমোচ্চ হৈ উঠা এই কুউ কুউ বৰটো শুদা শক্তি নহয়। কুলি চৰাইৰ প্ৰণয়—আহ্বানত এই পাটেই অস্ত্ৰ। কোকিলৰ এই কু-ছ গানৰ বানে, কবিয়ে কোৱাব দৰে কেৱল বিৰহী বিৰহিনীকেহে যে বিদ্ধ কৰি আকুল বাকুল কৰি পেলায় এনে নহয়, দুৰ্গি বননিত লুকাই থকা বনযুল ভোজনত নিমগ্না কোকিলাকো শববিদ্ধা হৰিণীৰ দৰে হঠাৎ সন্তুষ্টা কৰি পেলায়। কোকিলৰ এই কুছ কছ সুৰৰ লহৰী, বছৰৰ আন আন ঋতুৰ পাত্ৰত উতলি মুঠি বসন্ত আগমনৰ অধৰত ধৰিহে দিগ-দিগন্ত বিয়পিবলৈ ধৰে, তাৰ কাৰণ এই বসন্ত সিহঁতৰ মিলনৰ সময়, প্ৰজননৰ কাল, শৃঙ্গাৰোৎসৱৰ স্বাভাৱিক সময়। সেইদেখি এই সময়ত প্ৰণয়িণী লাভৰ কাৰণে বিৰহে আনন্দে, আবেগে উদ্বেগে, মিহলি হৈ মিলনৰ প্ৰত্যাশাত পিকৰ-কণ্ঠ পঞ্চমত সমধুৰ হৈ ধ্বনিবলৈ ধৰে। ইতৰ প্ৰাণীৰ অস্ত্ৰবতো প্ৰণয়ৰ কি অদ্ভুত লীলা। আদি বসৰ কি অদম্য খেলা ॥

কুলিয়ে আমগছৰ ডালত কিম্বা আন গছৰে ডালত পৰি যেতিয়া কুউ কুউ কৰি তাৰ মনোবীন বজাবলৈ ধৰে, তেতিয়া কোকিলাই সেই ধ্বনিলৈ কৰ্ণপাতকে কৰিব নোখোজে। বৰঞ্চ ভালেখিনি সময় আন্তকাণ কৰি থকাৰে টলকা মাৰি থাকি, কুলিৰ প্ৰণয় অভিবাদন অগ্ৰাহ কৰি, অইন এজোপো গছলৈ উৰি গুচি যায়গৈ। বহুত সময়ত এজোপা গছত থকা এজনী কোকিলাৰ ওচৰত কেইবাটাও কোকিলে, গছ জোপাৰ বিভিন্ন শাখা-প্ৰাশাখাত বা ওচৰত থকা আন আন গছৰ ডালতো বহিলৈ, মাতবোলবিহীন নিমাতী দেৱী যুষ্টিৰ আগত স্তৱগান কৰাৰ দৰে, পৰম্পৰে অবিয়া-অবি লগাই কু-উ, কু-উ গানৰ স্তোক-ধ্বনিৰে গীতোৎকৰ্ষতাৰ পৰিচয় দিয়ে।

বসন্ত কালৰ স্নিগ্ধ প্ৰভাতত কিম্বা শান্ত সন্ধ্যাৰ আধা আলো আধা ছাঁয়াৰ শীতল অৱকাশত এই সুৰৰ প্ৰতিযোগিতা লক্ষ্য কৰিব পাৰি। গান শুনি শুনি যেতিয়া ধৰ লাগি থকা নিৰ্ঝাক-নিৰ্জল

কোকিল গাভৰু হঠাৎ ভুকুং কৰি উৰি গুচি যায়, তেতিয়া গায়ক কোকিল হতেওঁ কোটাল লগাই তাইৰ পিছে পিছে উৰিবলৈ ধৰে। আকৌ কোকিল গাভৰু গৈ যি গছত বা বনত কিম্বা বনকুপ্তত উপবিষ্টা হয় গৈ, কোকিল ডেকাহতেও সেই ঠাইতে গোট খাই, পুনৰ গানৰ বৈঠক লগাই দিয়েগৈ।

যদিও কোকিল গাভৰু সুন্দৰী নহয়, বৰঞ্চ ৰূপত কুকপাহে বুলিব পাৰি, তথাপি কামিনী কুলৰ স্বাভাৱিক অভিমানৰ বাবেইনি কি তেওঁৰ মনস্তপ্তিৰ অৰ্থে কোকিল ডেকাহতে কত উদ্বেগ আয়োজন, কত অনুনয় বিনয় কৰি হাবাথুৰি খাব লগাত পৰে,—ইমানতো ৰূপপ্ৰণহীনা মানিনী কোকিলাই স্নয়স্বৰ পাতিহে, সেই কাননৰ স্নয়স্বৰ সভাত পতিবৰণ কৰে। তেওঁৰ পাণিপ্ৰাৰ্থী কোকিলসকলৰ ভিতৰত যি জনৰে কণ্ঠস্বৰ আটাইতকৈ স্নমধুৰ আৰু যি জনৰে গাব পাখি বিলাক বেছি চক্চকীয়া আৰু নিমজ, সেইজনৰ লগতে হঠাৎ উৰামাৰি সভাস্থল পৰিত্যাগ কৰে আৰু বাকী কোকিলসকল হতাশ হৈ পৰি পিছত দাবান্তুৰ অধেশণত প্ৰবৃত্ত হয়।

আমাৰ মানুহে ভাবে যে আমাৰ হে সৌন্দৰ্য্য জ্ঞান আছে আমিহে কলাৰ বুজ পাওঁ, কিন্তু বিহগৰ মনোৰাজ্যতো আনকি পতঙ্গৰ মনস্তত্ত্বতো সৌন্দৰ্য্যবোধ আৰু কলাবোধৰ পৰিচয় জলজল পট্‌পট্‌কৈ পোৱা যায়। পক্ষীতত্ত্ববিদ পণ্ডিত সকলে পৰীক্ষা কৰি দেখিছে যে বিহঙ্গিনী সকলে পুচ্ছহীন, নেজ নথকা আৰু শিখাবিহীন মূৰৰ চুলি নোহোৱা বিহঙ্গসকলক পছন্দ কৰিব নোখোজে। পিঙ্গবাবদ্ধ বিহঙ্গিনী মহিলা এজনীৰ ওচৰত নেজ নথকা, নেজ থকা আৰু মূৰত-চুলি নথকা, চুলি থকা সলিল বৰ্ণ আৰু উজ্জল বৰ্ণ ভ্ৰূলোকক এৰি দিলে, বিহঙ্গিনী মহিলা মহাশয়ই—শিখাপুচ্ছ সমন্বিত উজ্জল বৰ্ণ বিহঙ্গ ভ্ৰূ জনকেই পছন্দ কৰি, তেওঁৰ কাষত থিয় দি তেওঁৰেই পাৰ্শ্বগামিনী হৈ পৰিব।

কুকুৰা চৰাই এটাক যদি তাৰ মূৰৰ চুড়া আৰু নেজডাল কীটি এৰি

দিয়া যায়, তেন্তে সি নিশ্চয় প্ৰণয়িনীৰ প্ৰণয় জাতত নিৰাশ হব। কোকিলাই তাইৰ প্ৰণয়ীক ছলনা কৰিবৰ মনেৰেই ইডাল গছৰ পৰা সিডাল গছলৈ উৰি উৰি পলাই যুবে, আৰু বিহৰ সন্তপ্ত কোকিলেও তাইৰ পাছে উৰি উৰি গৈ প্ৰণয় নিবেদন কৰিবলৈ উদ্ধত হয়।

পিচত গৈ থৈ অনেক উৰাউবিৰ মূৰত কোকিলাই তাইৰ প্ৰেমত ধৰা নিদি নোৱাৰেগৈ। আমাৰ পৰিচিত মাছৰঙা* চবাইৰ ভিতৰতো প্ৰণয়ৰ এই লুকাভাকু দেখিবলৈ পোৱা যায়। কোনো পুখুৰীৰ দাঁতিত লুকাই থাকিলে, মাছৰঙাৰ প্ৰণয়বীতি লক্ষ্য কৰিব পাৰি। মাছৰঙাই যেতিয়া প্ৰণয়-ব্যাকুল চিত্তেৰে উচ্চ কণ্ঠে মাতিবলৈ ধৰে, তেতিয়া মাইকী মাছৰঙাই প্ৰতিমাত দি প্ৰণয়ীৰ প্ৰতি অনুকম্পা দেখুৱালেও সহজে তাই কিন্তু প্ৰণয়ী দুঃখিতক ওচৰলৈ আহিবলৈ নিদিযে প্ৰায় অৰ্দ্ধ দিৱস তাই পুখুৰীৰ দাঁতিয়ে কাষৰে ঘূৰি ফুৰি প্ৰণয়ীক ছলা-কলা দেখুৱাই শেষত আপুনি অহি থাকিব নোৱাৰি ধৰা দিয়েছি।

কুলি চবাইৰ গানৰ মজলিচত অনেক সময়ত সমৰো উপস্থিত হয়। গানৰ প্ৰতিযোগিতা দেখুৱাবলৈ যাওঁতে প্ৰতিদ্বন্দ্বী বিলাকৰ ভিতৰত তুমুল দন্দ কোচাল উপস্থিত হয় আৰু নখৰ আচৌৰত পাখি ছিঙি ভিন্ন হৈ যায়। কোকিলহঁত পৰস্পৰে তুমুল সমৰত মত্ত হৈ পৰিলেও, কোকিলা কিন্তু নিৰ্বিকলচিত্ত হৈ বহি থাকে। শেষত যেতিয়া পানিপ্ৰাৰ্থী কোকিল যুৱক সকল এটা এটাকৈ বিধ্বস্তহৈ পৰে তেতিয়া কোকিলা বিজয়ী কোকিলবীৰপুজবৰ প্ৰতিয়েই আসক্ত হৈ পৰে, আৰু সিমানতে সেই প্ৰণয় আসবৰ (?) সমাপ্তি ঘটে।

মিলন হোৱাৰ পিছতো কোকিলে কোকিলালৈ গছৰ পৰা টোঁটত পকা পকা ফল সংগ্ৰহ কৰি আনেগৈ। কণ্ঠস্বৰৰ সহায়েৰে কুলিৰ বাহিৰেও আৰু বহুত চবাই জীৱ মনোহৰণ কৰিবৰ চেষ্টা কৰে। বিলাডৰ লাইমগ্ৰোভৰ (Lime Grove) নাইটিংগেল পাবন্তৰ আৰু বুল বুল আমাৰ দেশৰ উৰাৰ নিয়ন্ত্ৰণ গা ধোৱা, দীঘল বাইৰ

আগত বাইলোৱা শ্যামা, গাঠৰ ওচৰত বা ভিতৰত থকা ছয়া-পূৰ্ণ বন-উপবন বিলাকৰ দৰিয়াল আৰু চম্পক শাখাৰ বিনিন্দ্ৰ পাপিয়া প্ৰভৃতিয়ে কুলিৰ দৰেই সংগীতৰ প্ৰতিযোগিতা কৰি ভাবী বনিতাৰ মনোহৰণ কৰিবৰ চেষ্টা কৰে।

এই বকমৰ সংগীতৰ বাহিৰেও প্ৰাণমিথুন লীলাত সেই চবাই বিলাকে নৃত্য-কলা, অঙ্গ-ভঙ্গী আদিৰ দ্বাৰা, কাৰ্যিক সৌন্দৰ্য্য বা ৰূপসম্পদ প্ৰদৰ্শন কৰি আৰু মালযুদ্ধ কৰি শাৰীৰিক বলৰ পৰিচয় দি প্ৰণয়িনীক মুহিবলৈ চেষ্টা কৰে।

যি বিলাক বিহগ স্তব গৰিমাৰে পত্নী লাভৰ অধিকাৰী হয়, সাধাৰণতঃ সিহঁতৰ পাত্ৰত সৌন্দৰ্য্য নাথাকে অৰ্থাৎ গাৰ আৰু তাৰ পাখিবোৰৰ ৰংৰূপ নাথাকে, সিহঁত ৰূপহ নহয়।

আকৌ যিবিলাক পত্নী কণ্ঠ-গৌৰৱহীন, সিহঁতৰ অঙ্গ-গৌৰৱ থাকে খুব বেছিকৈ—অৰ্থাৎ সিহঁত ৰূপহ হয়। আগৰ বিধৰ দৃষ্টান্তত “কুলি” আৰু পিচৰ বিধৰ দৃষ্টান্ত ‘মৰা’। কলাপীৰ (ম’ৰাৰ) অঙ্গ সৌন্দৰ্য্য যিমানেই মনোহৰ, তাৰ কণ্ঠস্বৰ সিমানেই বিকৃত। সেই কাৰণে পত্নী লাভৰ অৰ্থে ম’ৰাই কুলিৰ পন্থা নধৰি আন উপায় অবলম্বন কৰে। কুলিৰ কুহু কুহু বৰবৰ দৰে, ম’ৰাৰ কেঁকা ধ্বনিয়ে প্ৰণয়িনীৰ হৃদয়ত একো বেথাপাত কৰিব নোৱাৰে।

বচনৰ মাধুৰ্য্য—স্তবৰ মাধুৰী ম’ৰা চবাইৰ নাই দেখি দেহৰ সৌন্দৰ্য্য, ৰূপৰ লহৰীয়েই ম’ৰাৰ প্ৰণয়-যজ্ঞত ঘৃতাছতিৰ দৰে কাম কৰে। ময়ূৰে প্ৰাক্‌মিথুন লীলাত, পুচ্ছসম্ভাৰৰ চক্ৰকাৱলী বনিতাৰ সম্মুখত বিস্তাৰ কৰি, ইলেক্ৰজাল বচনা কৰে। ইয়াকে আমাৰ ভাষাত ম’ৰাই চালি ধৰা বোলে। কেৱল নীৰবে চালি ধৰিলেই প্ৰণয়িনীৰ দৃষ্টি আকৃষ্ট নহবও পাবে বুলি ভাবি,—ম’ৰাই তাৰ সেই বিস্তৃত কলাপ-কম্পন কৰি নাচিবলৈ ধৰে, আৰু সেই কম্পনত হোৱা শব্দতে প্ৰণয়িনীৰ দৃষ্টি আকৃষ্ট হয়। বাস্তৱতে ম’ৰা চবায়ে যেতিয়া তাৰ সেই চক্ৰ-শব্দক কলাপ বিস্তাৰ কৰি, চালি ধৰি নাচিবলৈ ধৰে, তেতিয়া

ভাব সেই শত কলাপী নৃত্যকলাই ইন্দ্রসভাৰ গন্ধৰ্ববাজ চিত্ৰবজ্জৰ
নৃত্যকো কিজানি চেব পেলাব।

আকাশত যেতিয়া ঘনোদয় হয়, ম'ৰা চবাইৰ অন্তৰতো তেতিয়া
এটা ঘনঘোৰ মোহ অৰ্থাৎ যৌন সন্মিলনৰ আকাজক্ষা ঘণীভূত হৈ
উঠে, আৰু সেই মোহৰ সদতে ম'ৰাই চালি ধৰি নাচিবলৈ ধৰে।
উদ্দেশ্য,—প্ৰণয়িণীৰ মনোহৰণ কৰা। ম'ৰা চবাইৰ ভিতৰত যদি
কোনোবা ময়ূৰ কবি থাকে, তেন্তে তেওঁ আমাৰ মানবকবি ববীন্দ্রনাথৰ
স্মৃতিত কিজানি গায়েই (বা গাব নোৱাৰিলেও ভাব চেয়ে চেয়ে
নাচেই)। ববীন্দ্রনাথে গাইছে—

“হৃদয় মোৰ নাচিছে আজি যে

ময়ূৰৰ দৰে নাচিছে, হৃদয় নাচিছে।

শতবৰণৰ ভাব উচ্ছ্বাস

কলাপৰ দৰে কৰিছে বিকাশ

আকুল পৰাণে আকাশলৈ চাই

উল্লাসে কাক যাচিছে

হৃদয় মোৰ নাচিছে আজি যে

ময়ূৰৰ দৰে নাচিছে।

গুৰু গুৰু মেঘ গুৰুবি গুৰুবি

গৰজে গগনে গগনে গৰজে গগনে

জৰি চাপৰি আহিছে বাদলবোৰ

হালিছে জালিছে নতুন ধানৰ যোৰ

বাহঁত কান্দিছে কাভৰ কপোত

দাছবি মাতিছে সঘনে ;

গুৰু গুৰু মেঘ গুৰুবি গুৰুবি গৰজে

গগনে গগনে

হৃদয় মোৰ আজি নাচিছে আজি যে

ময়ূৰৰ দৰে নাচিছে

হৃদয় নাচিছে ।*

ম'ৰাৰ দৰে মান্নাকা আৰু শ্যাম ৰাজ্যৰ বনত বাস কৰা আৰ্গাচ ফিজেণ্ট আৰু মৃণাল নামে আৰু হুবিধ চৰাই আছে। ম'ৰাৰ দৰে ইহঁতৰো প্ৰণয়বীতি বৰমোহ লগা। যৌন সমাগমৰ সময়ত বনৰ এডোখৰ নিৰ্জন ঠাইত মতা চৰাইবিলাকে যেন বাসৰ শয্যা ৰচনা কৰি তাতে উপবিষ্ট হৈ থাকে। মাইকী চৰাই দেখিলেই তাইৰ আগত পাখি মেলি দি আৰু নেজটাৰ তৰি দি নাচিবলৈ ধৰে। পাখিবিলাকৰ যিবিলাক পাখি সমুজ্জল চন্দ্ৰমেৰে ভূষিত, আৰু নেজটাৰ যি যি অংশ ঘাইকৈ চন্দ্ৰমেৰে চিহ্নিত, এই চৰাইবিলাকে সেই সেই পাখি আৰু পুচ্ছাঙ্গবোৰ প্ৰণয়িনীৰ সমুখত উন্মুক্ত কৰি তাইক অঙ্গ সৌষ্ঠবেৰে মুগ্ধ কৰিবলৈ বিচাৰে। গল্ডেন ফিজেণ্ট আৰু লেডী অহাৰ্ট ফিজেণ্ট অতি সুন্দৰ পখী। চীনদেশৰ পশ্চিম আৰু দক্ষিণ ভাগত আৰু তিব্বতৰ পশ্চিমত ইহঁতৰ বাসভূমি। নিৰালম্বা নাবীৰ প্ৰণয়লাভৰ আশ্বাস এই নিসৰ্গ-সুন্দৰ বিহগবিলাকে সিহঁতৰ সুন্দৰ পুচ্ছ আৰু সু-সজ্জিত কেশ-গুচ্ছ কম্পিত কৰি প্ৰণয়ীৰ আগত শিয়ৰাই তুলি ধৰে। নিউগিনিৰ Bird of Paradise বা নন্দন-বিহগ কাউৰী জাতিৰ এবিধ অতি মনোৰম বিহগ। ইহঁতৰ পাখি ছটাৰ তলত সৰঞ্জিত মিহি মিহি সৰু সৰু পাখিৰ ধোপা আৰু নেজটাৰ তলত হুডাল দীঘল ফিতাৰ দৰে ওলমি থাকে। যৌন-সম্মিলনৰ সময়ত নন্দন-বিহগে পক্ষ বিস্তাৰ কৰি এই তলত ওলমি থকা ফিতাকেইডাল প্ৰণয়িনীৰ চকুত পেলাই তেওঁক তুষ্ট কৰিবৰ চেষ্টা কৰে।

নিউ চাউথ ৱেলছৰ বান্ধাৰ বাৰ্ডৰ প্ৰণয়বীতি অতি অদ্ভুত। কুলিয়ে যেনেকৈ গান গাই, ম'ৰাই যেনেকৈ ঢালি ধৰি স্ব স্ব জীৱ

অল্পবাগ আকাঙ্ক্ষা কৰে, সিহঁতেও তেনেকৈ স্বৰচিত কেলি-কুঞ্জৰ সম্পদ আৰু সৌন্দৰ্য্য দেখুৱাই প্ৰণয়িনীক বিমুগ্ধ কৰিব খোজে।

এই বাৱাৰ বাৰ্ড বিলাকৰ বিশেষ কোনো অঙ্গ সৌন্দৰ্য্য নাই আৰু বাহ সজাত সিহঁতৰ বচনা-বৈচিত্ৰ্য বা নিৰ্ম্মাণ—কৌশলৰ পৰিচয় পোৱা নাযায়। ইহঁতৰ বাহ ইহঁতে যেনেতেনে সাজিলেই প্ৰমোদ-কুঞ্জ বচনাত ইহঁতে বিশেষ দক্ষতাৰ পৰিচয় দিয়ে। প্ৰণয়িনীৰ চিত্ত বিনোদনৰ অৰ্থে মতা চৰাই বিলাকে বাহৰ পৰা অলপ আঁতৰতে এজোপা গছৰ গুৰিত ঠাই এডোখৰ চিকুনাই লৈ শেলুৱৈ আদিৰ দ্বাৰা কুঞ্জভৱন সাজে। এই কুঞ্জ ভৱনত সোমাবলৈ আৰু গুনাবলৈ কেইখনমান ছৰাবো সাজে। কুঞ্জভৱন সাজি শেষ হাল তাৰ চোতালত বহুবিধ শায়ুক, সৰু সৰু বগা বৰণৰ শিলগুটি আৰু গৰু হাঁড প্ৰভৃতি গোটাই আটাইখিনি আনি তাৰে চোতাল বান্ধি গুৱনি কৰে। কুঞ্জ ছৰাবৰ চাৰিওফালে আৰু ভৱনৰ গাত বঙা বঙা ফুল, বঙা বঙা ফল, নানাবিধ দেখিবলৈ ধুনীয়া সৰু সৰু শায়ুক আনি খাজি দিয়েহি। কুঞ্জ সজ্জাৰ পোনে ফুল বা ফল শুকাই বা মলিন হৈ গলে তাৰ ঠাইত আকৌ নতুন ফুল ফল আনি সজাই ৰাখে।

এই দৰে বিচিত্ৰ প্ৰমোদ ভৱনৰ নিৰ্ম্মাণ শেষ হলে সিহঁতে তাৰ চোতালতে থাকি ক্ৰমে আৰু চোতালৰ স্ত্ৰীবৰ্দ্ধন কৰিবলৈ যত্ন কৰি থাকে। মাইকী চৰাই আহিলে এই চোতালতে পৰম্পৰে নাচিবলৈ ধৰে। মাইকী চৰাই আহি কোনো লীলা উত্থানত উপস্থিত হলে মজা চৰাইটোৱে তাইক মাতি সন্ত্ৰম আৰু যত্নেৰে তাইৰ মন মুহিবৰ চেষ্টা কৰে। পক্ষিনীয়ে হয়তো অনেক সময়ত সেই মেলগৃহৰ শোভাত মুগ্ধ নহৈ আৰু আন এটা পক্ষীৰ বিলাস ভৱনত উপস্থিত হয়গৈ আৰু সেই কুঞ্জৰ স্ত্ৰীসম্পদ যদি বিমুগ্ধ হয় তেন্তে সেই পক্ষীৰেই পানি গ্ৰহণ কৰে।

বিহঙ্গ-ঘৰ সংসাৰৰ এনে এটা সম্পদ দেখুৱাই তীব্ৰতাৰ মনোহৰণ কৰাটো আজিকালি আহাৰ ধাৰে-ধাৰে টিনৰ বটলা এটা আৰু হাৱা গাড়ী এখন কৰি তাকে দেখুৱাই কল্পাপ্ৰাৰ্থী হোৱাসকলে কেনে ভাবে—

আঠাইশ

সংস্কৃতি আৰু উপনিষদ

ইংৰাজী 'Culture' অৰ্থাৎ 'সংস্কৃতি'টো আমাৰ অসমীয়াতো 'কৃষ্টি' হৈ আহিছে, কাৰণ বঙ্গলা ভাষাত প্ৰথমে কৃষ্টি শব্দটোৰে ব্যৱহাৰ চলিছিল। জাৰ্মান Kulture শব্দটোৰ পৰা ইংৰাজী Culture শব্দটো ওলাইছে। Culture শব্দৰ বঙ্গলা কৰিছিল স্বামী বিবেকানন্দই—'কৃষ্টি',—'কৃষ্' ধাতুৰ পৰা নিষ্পন্ন কৰি। সাহিত্য-সম্ৰাট ববীন্দ্রনাথে কিন্তু তেওঁৰ 'মানুষৰ ধৰ্ম' বোলা কিতাপত এই কৃষ্টি শব্দটোৰ বৰ ব্যঙ্গ সুবেৰে সমালোচনা কৰিছে। বঙ্কিমচন্দ্ৰই তেওঁৰ 'ধৰ্মতত্ত্ব'ত Culture-ৰ নাম দিছিল 'অনুশীলন'। 'অনুশীলন', 'কৃষ্টি', 'সংস্কৃতি' এই শব্দকেইটাৰ ভিতৰত Culture শব্দটোৰ অৰ্থ 'সংস্কৃতি' শব্দটোৱে বেছিকৈ সামৰি ধৰে যেন পাওঁ। ক্ষেত্ৰ বিশেষে 'সাধনা' শব্দটোৱেও Culture-ক সূচায়। আমাৰ ভাষাতকুবিদ্ "অসমীয়া ভাষাৰ মৌলিক বিচাৰ" প্ৰণেতা পূজনীয় জীযুত দেৱানন্দ ভঁড়ালী ডাঙৰীয়াই Culture-ৰ অসমীয়া কৰিছে 'উৎকৰ্ষণ'। কিন্তু 'উৎকৰ্ষণ'-টোতো কিবা সুকণ্ডা এটা থাকি উকণ্ডা উকণ্ডা লাগে। 'উৎকৰ্ষণ' বুলিলে শাৰীৰিক উৎকৰ্ষণ, মানসিক উৎকৰ্ষণ, সাহিত্যিক উৎকৰ্ষণ, বৈজ্ঞানিক উৎকৰ্ষণ—এনেকৈ বিজ্ঞ বিজ্ঞকৈ কলেহে খেও খাব। 'উৎকৰ্ষণ'ই সমগ্ৰ Culture শব্দটোৰ ভাৱ প্ৰকাশ নকৰে যেন পাওঁ। গতিকে সুসংস্কৃত—'সংস্কৃতি'—শব্দটোক আমি 'ঠাকুৰমাৰ বুলি' অৰ্থাৎ বুঢ়ী আইৰ জোজোঙাৰ পৰা লৈছোঁ বুলি কলে একো অগতি নহব। বঙ্গ ভাষাতো ভাষাবিদ ডঃ সুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ে এই সংস্কৃতি শব্দটোকে গ্ৰহণ কৰিছে ;

কৃষ্টি-সভানে কলা-সভা :

সাহিত্য সভা বা শিক্ষা বিষয়ক সভা কিম্বা যেই সেই বিষয়ৰে সভা এখন হলে আমাৰ মাজত তাৰ লগতে দেখোন ‘কৃষ্টি-সভা’ নামে আকৌ বেলেগ এখন সভাও হয়। এই ‘কৃষ্টি-সভাৰ’ অৰ্থ কী ? ‘কৃষ্টি’ মানে Culture ধৰিলেও যিখন মূলসভা হয় সেইখন জানো ‘কালচাৰ’ৰ বহিভূত সভা ? Culture ‘কৰ্ষণ’ বুলিলে শাৰীৰিক কালচাৰ (Physical culture), মানসিক কালচাৰ (Mental culture), সাহিত্যিক কালচাৰ (Literacy culture), বৈজ্ঞানিক কালচাৰ (Scientific culture) এই আটাইবোৰকে গুৰুত্ব দিয়া জানো ? ‘কৃষ্টিসভা’ মানে গীত-বাঘ, নাচ, গান আদি শ্ৰুতুম্ভাৰ কলা-চৰ্চা সভা অৰ্থত ধৰিলে তাক ‘কলা-সভা’ বুলিলে বেছি বজিতা খাব। কলা চৌষষ্টি কলা, গান বাজনা সেই চৌষষ্টি কলাৰ ভিতৰৰহে বস্তু। গতিকে ‘কৃষ্টি-সভা’ শব্দটো নিলিখি ‘কলা-সভা’ বা ‘ললিতকলা-সভা’ লিখিলেই ‘Fine Arts’ অৰ্থাৎ থোকাই পকাকলৰ দৰেই মোক খা মোক খা কৰিব নিশ্চয়।

সংস্কৃতি :

সুবিখ্যাত আমেৰিকান লিখক ইমাৰ্চনে (Emerson) কৈছে : “The whole state of man is a state of culture and its flowering completion may be described as Religion.” অৰ্থাৎ মানুহ জাতিৰ গোটেই অৱস্থাটোৱেই ধাপে ধাপে এটা সংস্কৃতিৰ অৱস্থা আৰু সংস্কৃতিৰে পূৰ্ণিত সম্পূৰ্ণটোকে বৰ্ণাব পাৰি ধৰ্ম্য বুলি। সংস্কৃতিৰ, ঘাইকৈ আমাৰ ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ পূৰ্ণিত সম্পূৰ্ণতাটো ইমাৰ্চনে কোৱা সেই ধৰ্ম্যই যে, তাত আমাৰ ধৰ্ম্মজ্ঞানো সন্নিবিষ্ট নাই। আমাৰ এই ধৰ্ম্মবো চৰম ঘোষণা উপনিষদেই নহয় জানো ? আমাৰ শাস্ত্ৰত কৈছে যে ধৰ্ম্মবুদ্ধিৰ মূল হৈছে গুণবত, গা-গছৰ শাখা-প্ৰশাখা হ’ল তললৈ। অৰ্থাৎ মূল হ’ল সেই উপনিষদৰ অনন্ত ব্ৰহ্ম,

—শাখা-প্রশাখা হ'ল জগত, জীৱন আৰু তাৰ নীতি ধৰ্ম আদি। ধৰ্ম-বৃক্ষৰ এই বৰ্ণনাটোতে ধৰ্মতত্ত্ব গোটেইটো নিহিত হৈ থকা যেন নালাগেনে বাক ? মূল ডালৰ যে কোনেও অন্ত পোৱা নাই ই জল-জল পট-পট।

শাস্ত্ৰত কৈছে :—“জন্মানা জায়তে শূদ্ৰঃ সংস্কাৰাৎ দ্বিজ উচ্যতে।” অৰ্থাৎ প্ৰথমে ওপজোঁতে মানুহ সকলো শূদ্ৰ হৈয়েই ওপজে, সংস্কাৰ সাধিত হলেহে ‘দ্বিজ’ অৰ্থাৎ ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য আদি দ্বিতীয় জন্ম ঘটে।

উক্ত সংজ্ঞাটোৰ অৰ্থ আৰু ব্যাপক ভাবে উপলব্ধি কৰিবৰ হলে বোধকৰোঁ এইদৰে কলেই হব যে “জন্মানা জায়তে জন্তুঃ সংস্কৃতিয়া নবঃ উচ্যতে”—জন্মত সকলো জন্তু হৈয়ে ওপজে, সংস্কৃতিয়েহে মানুহ কৰে বা মানুহ নাম দিয়ে। প্ৰথমে জন্ম পাওঁতে মানুহ একপ্ৰকাৰ জন্তু হৈয়ে ওপজে, সংস্কৃতি (Culture)-ৰ সৈতে শাৰীৰিক, মানসিক, নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক কৰ্মৰ ফলতহে ক্ৰমে মানুহে লাভ কৰি আহিছে উন্নতৰ পৰা উন্নততৰ মনুষ্যত্ব। ঐতিহাসিক ভাৱেও এই কথা ইতিহাসৰ প্ৰস্তৰ যুগ (Stone age), লৌহ যুগ (Iron age) আৰু তাম্ৰ যুগ (Bronze age) আদি যুগ বিভাগৰ আঁহে আঁহে কঁহিয়াই পাহে পাহে মোকোলাই চাব পাৰি। এই সংস্কৃতিৰ ক্ৰম বিকাশৰ ফলতেই মানুহৰ সাহিত্য সংস্কৃতি আদি সুকুমাৰ কলাবো ক্ৰমোন্নত হৈ আহিছে।

সংস্কৃতিৰ এই ক্ৰমোন্নতৰ কথাটো প্ৰথম মানুহৰ ভাষা উদ্ভৱৰ কথা লৈ গলেই ওলাই পৰে। পৃথিৱীত যেতিয়া মানুহৰ ভাষাৰ উদ্ভৱ হোৱা নাছিল তেতিয়াই সেই আদিম বৰ্কৰ মানুহে মনৰ ভাৱ প্ৰকাশ কৰিছিল পত্ৰ-পক্ষী, জন্তু-জানোয়াৰৰ দৰে কেৱল কেইটামান চিহ্নৰ বাধ্য কৰি। চুখ, বেজাৰ, ভয়, আনন্দ, উদ্ভাস ইত্যাদি বিশেষ কেইটামান ভাৱৰ কাৰণে বিশেষ কেইটামান ধ্বনি আছিল যিবোৰে তেওঁলোকৰ মনলৈ। কিন্তু সেই চিহ্নৰ বাধ্য কৰা ধ্বনি কেইটাকৈ

লৈ মানুহ সদায় নাথাকিল। সেই ধৰণিয়েই ক্ৰমে লৰালৈ ধৰিলে বিভিন্নৰূপ—সৃষ্টি হ'লগৈ মানুহৰ ভাষা। ভাষা সৃষ্টিৰ পিছতে গৈ আকৌ মানুহৰ মনৰ ভাৱ নিঃশব্দ কৰি বাক্তি ৰাখিবলৈ সৃষ্টি হ'লগৈ আখৰৰ, —যিদিনাই সৃষ্টি হ'ল এই আখৰ বা অক্ষৰ, সেই দিনাই যেন অৱলান আৰম্ভ হ'ল মানুহৰ বৰ্বৰ যুগৰ। 'অক্ষৰ' শব্দৰ অৰ্থ হ'ল ন + ক্ষৰ অৰ্থাৎ যি নক্ষৰে, যাৰ বিনাশ নাই—যি চিৰস্থায়ী। ভাৱক চিৰস্থায়ী কৰি ৰাখিবলৈকো আকৌ এই আখৰৰ জৰিয়তেই সৃষ্টি হ'লহি মানুহৰ কাব্য, সাহিত্য, জ্ঞান, বিজ্ঞান, বুৰঞ্জী আৰু কত কি।

বান্দৰৰ পৰা মানুহ আৰু জন্মবলৈ :

ডাৰউইনৰ Evolution—বিবৰ্তনমতে মানুহ হ'লগৈ বোলে প্ৰথমে বান্দৰৰ পৰাহে। এই বান্দৰৰ পৰা মানুহ হোৱা বোলে আজি প্ৰায় আঠ লাখমান বছৰ হ'ল। সেই পাখি নোহোৱা চুঠেঙীয়া জন্তু-টোৱেই (Two—legged featherless animal) বোলে প্ৰথমে জগতত দেখা দিযেহি মানুহৰূপে বান্দৰৰ এটা উন্নত সংস্কৰণলৈ। বান্দৰ আৰু মানুহৰ মাজৰ যি অৱস্থাটো আছিল, সেই অৱস্থাটোকে Missing link অৰ্থাৎ হেৰাই যোৱা লগনি বোলে। সেই অৱস্থাৰ জন্তুটো বোলে এতিয়া জীৱ-জগতৰ-পৰা হেৰাই অচাৰ-সঁচাৰ হ'ল—ভাব আৰু সঁচো নাই। কিন্তু সেই Missing link টো আজি থকা হ'লেও আজিৰ মানুহে তাক সহজে নিজৰ জাতৰ মানুহ বুলি স্বীকাৰ কৰিব পাৰিলেহেঁতেন নে বাক ? জন্তুৰ লৰ সেই উলজ বান্দৰৰ বংশ-ধৰেই যদি আজিৰ এই সুসভ্য, সুশিক্ষিত 'পাউদাৰ যঁহা', 'এচেল মখা' স্বৰ্গৰ ইন্দ্ৰ-শচীৰ দৰে এই কলিযুগৰ পুষ্পক বধ—'এৰোপ্লেন'ত (Aeroplane) উঠি মেঘৰ আঁবে আঁবে 'হাৱা' খাই উৰি ফুৰা মানুহ জাতি, তেন্তে এইটোও অসম্ভৱ: মুক্তকণ্ঠে স্বীকাৰ নকৰি নোৱাৰি যে জগতত আজিলৈকে যিমান খিনি উন্নতি হৈছে—এই জন্তুৱেই গৈ মানুহ হোৱা কেৱল এই মানুহ জাতিটোৰেহে। ইতিয় প্ৰাণী—আন সকলো

কীট-পতঙ্গ, চবাই-চিৰিকতি, বাঘ-ভালুক, হাতী-ঘোঁড়া পৰি আছে সেই একে অৱস্থাতে,—য’তে আছিল ত’তে। আজি আটো লাখ বছৰে এই উলঙ্গ বান্দৰ অৱস্থাৰ পৰা এই হেন নদন-বদন বিনন্দীয়া মানুহ অৱস্থা পাওঁতে পাওঁতে এই মানুহ জীৱনটোৰ ভিতৰেদি কিমান দুখ-কষ্ট, কিমান নিৰ্যাতন, কিমান ধুমুহা বতাহ, কিমান ভূমিকম্প, কিমান বান, দুৰ্ভিক্ষ মহামাৰী, কিমান উত্থান-পতন, যুদ্ধ-বিগ্ৰহ, কিমান যত্ন-পৰিশ্ৰম, অধাৰসায়, কিমান সাধনা, কিমান তপস্যা—ভাবিলে মনত বিশ্বাস মানিব নালাগে নে বাক ? সেই দেখি বিশ্ব-কবিয়ে গাইছে—

“চবাইক দিলা যি গান

গাই সেই গান,

তাতকৈ একো বেছি

নকৰে সি দান ,

মোকয়ে স্বৰটি দিলা

তাতোকৈ বেছি দিওঁ দান

মই গাওঁ গান।”

বাস্তৱতে কুলি কেতেকী আদি বিহঙ্গকুলে সেই একে বন্ধা মাতৰ বন্ধা গানকে গাই আহিছে আজি লাখ লাখ বছৰ ধৰি। ইশ্বৰে (বা প্ৰকৃতিয়ে) বন্ধা নিষমত বান্ধি দিয়াতকৈ আৰু পৰা নাই একো বেছি প্ৰকাশ কৰিব। মানুহে কিন্তু চাওঁতে চাওঁতে ঢালি দিলেগৈ ধাৰাসাবে বসব বৰষুণ। তেওঁৰ মাতটোৰ পৰাই কত বৰমে সুৰ সাধি সাধি, ছয় বাগ ছয়ত্ৰিশ বাগিনী উলিয়াই মেঘমল্লাৰ গাই এই মাটিৰ মৰ্ত্যালোকতে সৃষ্টি কৰে সুবৰ সুৰলোক। আজি বিজ্ঞানৰ উন্নতিত—আকৌ সেই সুবৰ অমৃত ‘ৰেডিও’ (Radio) যন্ত্ৰই যুহুৰ্ত্তে যুহুৰ্ত্তে বিয়পাই দিলে গোটেইখন পৃথিৱীতে। তেন্তে সংস্কৃতিৰ কলভেই মানুহ জানো আজি গৈ দ্বিজ নহ’ল ? ভাৰতীয় জাতিৰ কঠিন এই সংস্কৃতিৰেই চৰম বিকাশৰূপে এদিন জগতৰ অশেষ তত্ত্বৰ শেষ বা

অশেষ বাণী নিঃসৃত হ'ল—‘একমেবাদ্বিতীয়ম্’, (একম্ + এব + অদ্বি-
তীয়ম্)। সত্য এক আৰু অদ্বিতীয়। সেই এক সত্য হৈছে—
সত্যং জ্ঞানং অনন্তং (সৎ + চিৎ + আনন্দম্), তেস্তে যি মানুহৰ উদ্ভৱ
হ'ল বান্দবৰ পৰা, যি বান্দবৰ সৃষ্টি হৈছিল বিবৰ্ত্তনমতে ক্ৰমে কীট—
পতঙ্গৰ পৰা, যি কীট পতঙ্গৰ বিকাশ ঘটিছিল উদ্ভিদৰ পৰা, যি উদ্ভিদৰ
উদ্ভৱ হৈছিল (Genes) বীজাণুৰ পৰা, পৰমাণুৰ পৰা, জড়—বিজ্ঞানৰ
ভাষাৰে জড়ৰ পৰা (Matter), সেই মানুহেই উপলব্ধি কৰিলেগৈ যে
জগতৰ সত্য এক, আৰু সেই সত্য জ্ঞানময়, চিন্ময়, আনন্দময় আৰু
'তেওঁ নিজেও সেই সত্যৰে সৈতে একেই। সেই মানুহেই কলেগৈ—
সত্যং (I am), জ্ঞানং (I know), অনন্তম্ (I express) আৰু
কলেগৈ—সৃষ্টি জড়ৰপৰা হোৱা নাই, সৃষ্টি হ'ল চৈতন্যৰ পৰা,—
আনন্দৰ পৰা,—“আনন্দাক্ষেৰ খৰ্ষিমানি ভূতানি জায়ন্তে।” সেই
মানুহেই কলেগৈ—জড়ৰ পৰা সৃষ্টি হব কেনেকৈ? মূলত যে জড়
নাইয়েই জড় প্ৰকৃতি, ঈশ্বৰ মায়া মাধোন। সেই মানুহেই ঘোষণা
কৰিলেগৈ—

ন তত্র সূৰ্যো ভাতি ন চন্দ্ৰ তাৰকাঃ

নেমা বিদ্যাতো ভাতি—

কুতোৰ্গয়মগ্নিঃ ?

স্বমেব ভাতম্ অনুভাতি সৰ্ব্বং

তস্মা ভাসা সৰ্ব্বমিদং বিভাতি।”

—(মুণ্ডক উপনিষদ)

অৰ্থাৎ—

জ্বলা নাই চন্দ্ৰ সূৰ্য্য

জ্বলা নাই অগ্নি ভবা।

বিজুলী পোহৰ।

জ্বলিছে তেওঁৰেই এক

যাব পোহৰতে

জ্বলিছে সকলো এই

বিশ্ব চুৰাচৰ।”

আজি ‘মাত্ৰবাদ’ৰ দলুদোপ হেন্দোলদোপৰ দিনত, মামুহৰ সভ্যতা সংস্কৃতিৰ নতুন ঐতিহাসিক ব্যাখ্যাৰ দিনত, জীৱন যুদ্ধৰ ধৰ-মাৰ খাওঁ খাওঁ মূৰ্ত্তিৰ দিনত তথাকথিত বাস্তৱবাদ এৰি উপনিষদৰ ব্ৰহ্মবাদত জপিয়াই পৰাটো আজি কালিৰ অনেকলৈ একেবাৰে মান্ধাতা যুগৰ কথা যেনো লাগিব পাৰে। ব্ৰহ্মবাদ বা বহুশ্ৰবাদো যেতিয়া সংস্কৃতিৰ, ঘাইকৈ ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ চৰম অৱস্থাবে কথা, তেতিয়া আক তাৰ কথা ভুলিয়াই পাবোঁ কেনেকৈ? নিজেই ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ প্ৰভাৱ-মুক্ত নহওঁ যেতিয়া একাকি কথাৰেই তাৰ উত্তৰত কবলৈ বাধ্য হ'লোঁ।—

“প্ৰকৃতি পুৰুষ দুইবো নিয়ন্তা মাধৱ—

সমস্তৰে আত্মা হ'ব পৰম বান্ধৱ।”

ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ চৰম বিকাশ প্ৰকৃতিপুৰুষ (matter and spirit) দুয়োবো Materialism and Spiritualism—এই দুয়োবো নিয়ন্তা এই মাধৱ বান্ধৱকে লৈ জগতৰ সাম্য, মৈত্ৰী, ভ্ৰাতৃত্বৰ বাতৰি দিছে—“যদ্ মদ্ কস্ম্য প্ৰকুৰ্ব্বীত তৎ ব্ৰহ্মানি সমৰ্পয়েৎ” বুলি “সৰ্ব্বং খন্দিৎ ব্ৰহ্ম” বুলি ভাৰতবৰ্ষৰ ইতিহাসত যুগে যুগে এই ভাৰতীয় সংস্কৃতিয়ে আৰ্য্য, অনাৰ্য্য, দ্ৰাবিড়, অষ্ট্ৰীক সংস্কৃতিকে সামৰি লৈ নিজৰ কৰি (by assimilating) সদায় বৈচিত্ৰ্যৰ ভিতৰত ঐক্য (unity in diversity) বিচাৰি এই অদ্বিতীয় একৰ সুৰকে বজাবলৈ উত্তত হৈ আহিছে।

অসমীয়া সংস্কৃতি :

আমাৰ অসমীয়া সংস্কৃতিও ঘাইকৈ মহাপুৰুষ ঐশ্বৰ্য্যবসেৱক কেন্দ্ৰ কৰি মূলৰ সেই একে সুৰতে বাজিছে—

“তুমি সত্য ব্ৰহ্ম তোমাত প্ৰকাশে—

জগত ইটো অনন্ত।

জগততো সদা তুমিয়ে প্ৰকাশ—

অন্তৰ্য্যামী ভগৱন্ত।”

জগতৰ মূলতত্ত্ব—সেই এক অদ্বিতীয় সত্য, এফালে অবাঙ্-মনস্-গোচৰ (নিৰ্গুণ) যদিও আনফালে “বসো বৈ সঃ”—বসো তেৱেঁই হৈ আছে বুলি উপনিষদে ঘোষণা কৰিছে। বসতো অবাঙ্-মনস্-গোচৰ নহয়, বসসে বাক্যে মনে ভৰপূৰ। সেই দেখিয়েই জগতত ইমান সৌন্দৰ্য্য, ইমান আনন্দ, ইমান প্ৰেম-প্ৰীতি, দয়া-স্নেহ সখ্য, বন্ধুত্ব, ভ্ৰাতৃত্ব—সেই দেখিয়েই জগতত চাৰিওফালে ইমান পুলক, আনন্দ, বিস্ময়। সেই দেখিয়েই দেখিছোঁ—

শত শবতৰ

সুধাংগু উদয়ে

তুলি কল্লোল সাগৰ বুকুত

থউকি বাথউ

লগাই থোৱা।

কত প্ৰভাতৰ অকণ বৰণে

তুলি হিল্লোল

আকাশৰ গাত

বৰণে বৰণে কঁপাই যোৱা।”

সেই দেখিয়েই কৰিয়েও কৈছে—

“পিতা মাতা ভ্ৰাতা প্ৰিয় পৰিবাৰ

পুত্ৰ আমাৰ, মিত্ৰ আমাৰ

সকলৰ সাথে হৃদয়ে প্ৰবশি

তুমি আছ মোৰ সাথ,

সব আনন্দ মাঝাৰে তোমাৰে

স্বৰিব জীৱন নাথ।” (ববীশ্ৰুনাথ)

সেই দেখিয়েই উপনিষদে কৈছে সেই পৰম সত্যৰ কথা—যাক চকুৰে নেদেখি,—যি নিজেও চকুৰে নাচায় কিন্তু যি চকুক দৰ্শনময় কৰিছে,—তেৱেঁই সেই ব্ৰহ্ম।

সেই দেখিয়েই বিশ্ব সৌন্দৰ্য্যৰ উপলব্ধিত বিশ্বকবিয়ে গাইছে—

“নয়ন সন্মুখে তুমি নাই

নয়নেৰ মাঝখানে নিয়েছ যে ঠাই

আজি তাই—

শ্যামলে শ্যামল তুমি—

নীলিমায় নীল

অন্তৰেৰ মিল।” (ববীন্দ্রনাথ)

সৃষ্টিৰ মূলতত্ত্বৰ সম্বন্ধে এইবিলাক কবিত্বময় উচ্ছ্বাস শুনি হযতোবা। অনেকৰে আজি বিজ্ঞানৰ উতলানিত থকা-সৰকাটকৈ সিজি থকা মনটোৱে ক’ব—পোৱাগৈ নাই—সৃষ্টিৰ মূলত বস বা প্ৰেম-প্ৰীতিৰ মো-জোলৰ ক’তো এটোপাও পৰা একো চিন-চাবেই নাই, আছে মাথোন কাৰ্বন, অক্সিজেন, শৰীৰতত্ত্ব (Physiology) হে জীৱতত্ত্ব (Biology), মনস্তত্ত্ব (Psychology) হে। তেন্তে এই বিজ্ঞান অসিদ্ধ ভাব এটাকে লৈ সিয়েই সৰ্ব্বেসৰ্ব্বা, সিয়েই হে গোটেই জগত সৃষ্টিৰ, জগত জীৱনৰ মূল বুলি আজিৰ এই বৈজ্ঞানিক যুগৰ ভব ভূপৰত হুন্দুভি বজাই আক লাভ কি? আজি আধুনিক মনস্তত্ত্ববিদ্ ক্ৰয়েদে গোটেই জীৱন-বিকাশৰ মূলত পাইছেগৈ Sex urge বা যৌন প্ৰেৰণা। ক্ৰয়েদে কৈছে—যৌন প্ৰেৰণাই (Sex urge) সকলো বৃত্তি-প্ৰবৃত্তিৰ (Instinct & passions) মূল প্ৰেৰণা। আমাৰ বস-শব্দত কৈছে যে যৌন আকৰ্ষণৰ আনন্দ-বসটোৱেই আদি বস অৰ্থাৎ মূল বস। ক্ৰয়েদৰ মতে চালে আনন্দ বসৰ মূল হ’লগৈ ‘কামবস’ (Lust), কিন্তু প্ৰশ্ন হৈছে—তাৰ পিছত কি? কামৰ এই হুলাদিনী শক্তিয়েই বা লুকাই আছে ক’ত? এই চৰম আৰু শেষ কথাটোও জানো ক্ৰয়েদে কব পাবিলে? Sex-অৰ পিছত কি? Libido-ৰ পিছত কি? ক্ৰয়েদৰ মনস্তত্ত্বই জীৱন-সৃষ্টিৰ মূলত পাইছেগৈ যেনেকৈ যৌন প্ৰেৰণা, ভাবতীয় বিশ্বৰ অধ্যাত্ম-তত্ত্বইও তেনেকৈ তাৰ পিছত পাইছেগৈ সেই হুলাদিনী শক্তি, কাৰ হুলাদিনী শক্তি? সেই “বসো

বৈ স্বঃ”, সেই বস-স্বৰূপ, আনন্দ-স্বৰূপ ব্ৰহ্মৰ। ক্ৰয়েদেই চৰম, ঋষিয়েই ভ্ৰম—এই কথা মানিবৰে বা যুক্তি কিমান? মানুহৰ জীৱন, সভ্যতা, সংস্কৃতি, শূকুমাৰ কলা—সকলো যদি ক্ৰয়েদৰ সেই কাম ‘পঙ্কোদ্ধৃত’ পঙ্কজো হয়, তেন্তে সি সেই যে পঙ্ক নহয় পঙ্কজহে, বোকা নহয় পত্নম ফুলহে, তাতো সন্দেহ নাই। সেই দেখি আমাৰ কবিয়ে সেই পত্নম ফুল হাতত লৈ গাইছে—

“যাহা কিছু প্ৰিয়জনে

তাই দিই দেৱতাৰে

দেৱতাৰে প্ৰিয় কৰি

প্ৰিয়েৰে দেৱতা।”

ভাৰতীয় ঋষিৰ অধ্যাত্ম দৃষ্টিয়ে দেখিছে আদিৰস বা কামৰস মূলতঃ সেই পৰম ব্ৰহ্মানন্দৰে বস, কাব্যৰস বা কলাৰসো সেই ব্ৰহ্মানন্দ বসৰে সহোদৰ বস।

জড় বিজ্ঞানে সেই ব্ৰহ্মানন্দ বা ব্ৰহ্ম বা ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব প্ৰমাণ কৰিব নোৱাৰিলেও অপ্ৰমাণোভো কৰিব পৰা নাই। ‘কেনোপনিষদ’ আৰম্ভ হৈছে—এই চিৰন্তন প্ৰশ্নৰেই—“কেন প্ৰাণ প্ৰথম প্ৰৈতিযুক্ত?” অৰ্থাৎ প্ৰাণে প্ৰথমে কেনেকৈ কাৰদ্বাৰা প্ৰৈতি অৰ্থাৎ Energy বা প্ৰাণময়ত। পালে? বিজ্ঞান এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰত আজিও নীৰব। বিজ্ঞানে কয়—All life, animal and vegetable springs from genes অৰ্থাৎ বিজ্ঞানুৰ পৰা। কিন্তু প্ৰশ্ন হয়—How do genes lock up all the normal heredity of a multitude of ancestors and preserve the Psychology of each in such an infinitely small space? No hypothesis other than that of a Creative Intelligence can explain this miracle of miracles.

এই স্ক্ৰজাতিস্ক্ৰজ বীজানু এটাই কেনেকৈ বাক বহু পূৰ্বপুৰুষৰ বংশ-প্ৰভাৱ আৰু প্ৰভাৱকৰে মনস্তত্ত্ব ইমান দূৰবীণ-বহুয়ো ভালকৈ

মনিব নোৱাৰা ঠাই অকণমানতে ধৰি বাখিব পাৰে? শুবিতে এটা বুদ্ধিময়, জ্ঞানময়, সৃষ্টি শক্তিক স্বীকাৰ নকৰিলে এই আশ্চৰ্য্যবো আশ্চৰ্য্যৰ ব্যাখ্যা অসম্ভব।

তেন্তে সমগ্ৰ মানৱ সংস্কৃতিৰ ভিতৰত মানুহৰ সমগ্ৰজ্ঞান বিজ্ঞান ভেদ কৰি—জগত-তত্ত্ব, জীৱন-তত্ত্ব অশেষ প্ৰশ্নৰ শেষ মীমাংসা যদি কোনোবাই কৰিব পাৰিছে, সি এই ভাৰতীয় ঋষিৰ অধ্যাত্মজ্ঞানে, উপনিষদে, বেদান্তয়েই যেন নালাগেনে? সেই দেখিয়েই বিখ্যাত জাৰ্মান দাৰ্শনিক ‘চোপেনহাৱাৰে’ এই উপনিষদৰ সৌন্দৰ্য্য আৰু মাহাত্ম্যত বিমুগ্ধ কৈছিল—

“In the whole world there is no study, so beneficial and elevating as that of upanishadas It has been the solace of my life—it will be the solace of my death ”

অৰ্থাৎ “সমগ্ৰ জগতৰ ভিতৰতে উপনিষদ অধ্যয়নৰ নিচিনা। ইমান মহোপকাৰী আৰু উচ্চ অধ্যয়ন নাই।” এই উপনিষদ অধ্যয়নেই মোৰ জীৱনৰ শান্তি আৰু ইয়েই হ'ব মোৰ মৰণৰো শান্তি।” জগদ্বিখ্যাত বহুভাষাবিদ পণ্ডিত মাক্সমুলাৰে (Maxmullar) চোপেনহাৱাৰৰ এই উক্তি দোহাৰি দিছে,—

“If these words of schopenhauer require endorsement, I shall willingly give it as the result of my own experience during a long period of life—devoted to study of many philosophies and many religions.” অৰ্থাৎ “চোপেনহাৱাৰৰ এই কথাখিনি যদি দোহাৰিব লাগে তেন্তে মোৰ জীৱনৰ দীৰ্ঘকালব্যাপি ক'বা বহু দৰ্শন আৰু বহু ধৰ্ম্ম অধ্যয়নৰ ফল স্বৰূপে মই তাক স্বইচ্ছাবে দোহাৰি দিম।”

বাস্তবিকতে উপনিষদৰ এটা এটা শ্লোকে, এটা এটা বাক্যই বিশ্বজ্ঞান, মানুহৰ জীৱনতত্ত্ব ভূককাত হাতী ভৰোৱাৰ দৰে ভৰাই থৈছে। উপনিষদে ঈশ্বৰ ক'ত আছে, তথাকথিত স্বৰ্গত বা বৈকুণ্ঠত বুলি কোৱা নাই। উপনিষদে কৈছে—ঈশ্বৰ আছে—“দেবমহিমি” নিজৰী শক্তিস্বৰূপে।

নিজৰ মহিমা কি ? এই বিৰাট বিপুল বিশ্বস্থিতি, চন্দ্ৰ-সূৰ্য্য-সমুজ্জল অনন্ত কোটি নক্ষত্ৰ-খচিত বিৰাট নভোমণ্ডল, এই তৃণ-তকলতা শোভিত শ্ৰামল ধৰিত্ৰী,—পিতৃ-মাতৃ ভাই বন্ধুৰ স্নেহ-প্ৰীতি, স্বদেশপ্ৰেম, বিশ্বপ্ৰেমৰ অনিৰ্ব্বচনীয় আনন্দ—এই সকলোতে। এটা কথাৰে জ্ঞানবৰুৱা বুলিছে “সত্যম্ শিবম্ সুন্দৰম্।” যেন তিনিটি মাথোন শব্দই সামৰি থৈছে বিশ্বকে, জীৱনকে, মানুহৰ মনস্তত্ত্বকে। জীৱন-তত্ত্বৰ কি বিৰাট Synthesis বা সমন্বয়,—ৰাতিপুৱাই পূবলৈ চকু দিয়ক—হিৰণ্যকিৰণ লৈ সূৰ্য্যোদয় হৈছে, এইটো সদাগ হয়,—সত্যং—, সূৰ্য্যোদয়ে কি কৰিছে ? সঞ্জীৱিত কৰি তুলিছে নিদ্রিত জগত,—দান দিছে পোহৰৰ তাপেৰে তৃণ তক লতা সকলোকে জীৱন,—উদগাই দিছে কৰ্ম্মলৈ,—শিবম্ (মঙ্গলম্), আৰু কি সুন্দৰ এই সূৰ্য্যোদয়। আকাশত পোহৰৰ ৰশ্মিৰে বোলে ধৌকি-বাধৌ লগাই দি আনন্দ দিছে সকলোকে—সুন্দৰম্। মানুহৰ মনস্তত্ত্বলৈ চাওক—মনটোৰ তিনিটা ভাগ (১) অনুভৱ শক্তি (Feeling), (২) বিচাৰ শক্তি (Reasoning), (৩) ইচ্ছাশক্তি (will)। কিম্বা মুঠতে মনৰ কাৰ্য্যৰ তিনিটা কাম (Thought, Action, Feeling) অনুভৱ শক্তিয়ে বিচাৰে অনুভৱ কৰিবলৈ শেষত আনন্দ, বিচাৰ শক্তিয়ে বিচাৰে জানিবলৈ মূলকথা, মূলতত্ত্ব, ইচ্ছাশক্তি বা কৰ্ম্মশক্তিয়ে বিচাৰে কাম কৰি মঙ্গল লাভ কৰিবলৈ। ইংৰাজীত কবৰ হ'লে মানুহ মনে বিচাৰিব লাগিছে Truth, Good and Beauty. গীতাৰ ভাষাৰে ক'ব লাগিলে বিচাৰে যেন জ্ঞানযোগ, কৰ্ম্মযোগ, ভক্তিযোগ।

সত্যং জ্ঞানং অনন্তং :

উপনিষদে ব্ৰহ্মস্বৰূপৰ তিনিটা ভাগ কৰিছে—সত্যং, জ্ঞানং আৰু অনন্তম্। চিহ্নস্বৰূপ এই তিনি স্বৰূপক আশ্ৰয় কৰি মানৱ আত্মাবো তিনিটা ৰূপ আছে। এটা হ'ল ‘আমি আছোঁ’, এটা হ'ল ‘আমি জানো’ আৰু এটা হ'ল ‘আমি প্ৰকাশ কৰোঁ, ব্যক্ত কৰোঁ। ইংৰাজীত

কব লাগিলে—I am, I know, I express মানুহৰ এই তিনিটা
কাল আৰু এই তিনিওটা লৈয়ে এটা অখণ্ড সত্য। ‘মই আছোঁ’
এইটো হ’ল ব্ৰহ্মৰ সত্য স্বৰূপৰ অন্তৰ্গত,—‘মই জানো’ এইটো ব্ৰহ্মৰ
জ্ঞান স্বৰূপৰ অন্তৰ্গত,—‘মই প্ৰকাশ কৰোঁ’ এইটো ব্ৰহ্মৰ অনন্ত
স্বৰূপৰ অন্তৰ্গত। কাৰণ প্ৰকাশৰ অস্ত্ব নাই, অনন্ত। উপনিষদৰ
ভক্ত জগতৰ এজন শ্ৰেষ্ঠ মনীষীৰ (বিশ্বকবি ববীন্দ্ৰনাথৰ) এই মনোবম
ব্যাখ্যা। এই ব্যাখ্যাই আৰু কৈছে—

‘মই আছোঁ’ এই সত্যক বন্ধা কৰাও যেনেকৈ মানুহৰ আত্মবন্ধা,
তেনেকৈ মই জানো এই সত্যক বন্ধা কৰাও মানুহৰ আত্মবন্ধা, কাৰণ
মানুহৰ স্বৰূপো জ্ঞানৰ স্বৰূপ। সেই দেখি মানুহে যে কেৱল জানিব
লাগিব কি পালে, কি খালে তেওঁৰ পুষ্টি সাধন হব, সেইটোৱেই নহয়।
তেওঁৰ নিজৰ জ্ঞান স্বৰূপৰ গবজতে বাতিৰ পিছত বাতি উজাগৰে
থাকি প্ৰশ্ন কৰিব লাগিব—মঙ্গল গ্ৰহত যে চিহ্ন-জাল এখন দেখা
যায় সেইখন নো কি ? এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বিচাৰিবলৈ যাওঁতে হয়তো
তেওঁৰ জীৱন যাত্ৰাও পীড়িত হয়। সেই দেখি মানুহৰ জ্ঞান বিজ্ঞানক
তেওঁৰ জ্ঞানময় প্ৰকৃতিৰ লগত সঙ্গত কৰি জনাহে ঠিক জনা, কেৱল
তেওঁৰ প্ৰাণময় প্ৰকৃতিৰ লগত একান্ত যুক্ত কৰি জনাই ঠিক জনা
নহয়।

মই আছোঁ; মই টিকি থাকিব লাগিব, এই কথাটো যেতিয়া
সংকীৰ্ণ সীমাত থাকে, তেতিয়া আত্মবন্ধা বংশবন্ধাই কেৱল আমাৰ
অহংটোকে সাৱটি থাকে। কিন্তু যি পৰিমাণে মানুহে ক’ব পাৰে,
বুজে যে অগ্ৰৰো টিকি থকাৰ ভিতৰতেই মোৰ টিকি থকা, সেই
পৰিমাণে তেওঁ নিজৰ জীৱনৰ ভিতৰত অনন্তৰ পৰিচয় দিয়ে, সেই
পৰিমাণে মই আছোঁ আৰু আন সকলো আছে, এই ব্যৱধানটো
তেওঁৰ আঁতৰি যায়। এই অগ্ৰৰ লগত ঐক্যবোধৰ দ্বাৰা যি মাহাত্ম্য
ঘটে সেয়েই হৈছে আত্মাৰ ঐশ্বৰ্য্য, সেই মিলনৰ প্ৰেৰণাত মানুহে
নিজক নানা প্ৰকাৰে প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰে। য’ত মানুহ ঐকমলখীয়া,

অকল তেওঁ, তাত তেওঁৰ প্ৰকাশ নাই। টিকি থকাৰ অসীমতাবোধক অৰ্থাৎ আপোনাৰ থকাটো অগ্ৰ থকাৰ ভিতৰতহে—এই অনুভূতিটো মানুহে নিজেই ব্যক্তিগত ক্ষুদ্ৰ দৈনিক ব্যৱহাৰৰ ভিতৰতে প্ৰচ্ছন্ন ৰাখিব নোৱাৰে। নোৱাৰে যেতিয়া, তেতিয়া তেওঁ সেই মহাজীৱনৰ প্ৰয়োজন সাধনৰ উদ্দেশ্যে নানা প্ৰকাৰ সেৱা আৰু তাগত প্ৰবৃত্ত হয়, আৰু সেই মহাজীৱনৰ আনন্দ আবেগ তেওঁ নানা সাহিত্য কাব্য, স্থাপত্য মূৰ্ত্তি চিত্ৰ আৰু গানত প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰে।

ওপৰতে কোৱা হৈছে যে কেৱল মাত্ৰ নিজেই টিকি থাকিবৰ ব্যাপাৰতো জ্ঞানৰ প্ৰয়োজন আছে। কিন্তু সেই জ্ঞানৰ দীপ্তি নাই। জ্ঞানৰ ৰাজ্যত য'ত অসীমৰ প্ৰেৰণা তাত মানুহৰ শিক্ষাত কত পাঠশালা, কত বিশ্ববিদ্যালয়, কত বীক্ষণ, কত পৰীক্ষণ, কত আৱিষ্কাৰ, কত উদ্ভাৱন। তাত মানুহৰ জ্ঞান সাৰ্বজনীন আৰু সৰ্বকালীন হৈ মানবাত্মা সৰ্বত্ৰ প্ৰবেশৰ অধিকাৰ ঘোষণা কৰে। এই অধিকাৰৰ বিচিত্ৰ আয়োজন বিজ্ঞানে দৰ্শনে বিস্তৃত হ'বলৈ ধৰে, কিন্তু তাৰ বিস্তৃত আনন্দৰসটো নানা ৰচনাৰে সাহিত্য আৰু আৰ্টত (art) প্ৰকাশ পায়।

সেই দেখি এটা কথা দেখা যায় যে পশুৰ দৰে মানুহৰো যেনেকৈ নিজে টিকি থকা ইচ্ছাটো প্ৰৱল, পশুবিলাকৰ দৰে মানুহৰো যেনেকৈ প্ৰয়োজনীয় জ্ঞানৰ কোঁতুহল সদায় সচেষ্টি, তেনেকৈ মানুহৰ কিন্তু আৰু এটা বস্তু আছে, যিটো পশুবিলাকৰ নাই—সেইটো হৈছে যিটোৱে তেওঁক (মানুহক) ক্ৰমাগত ভাবে কেৱল মাত্ৰ প্ৰাণধাৰণৰ সীমাৰ বাহিৰলৈ লৈ যায়। এই খিনিতেই আছে—প্ৰকাশ-তত্ত্ব।

প্ৰকাশটো হ'ল—ঐশ্বৰ্য্যৰ কথা! য'ত মানুহ দীন, দৰিত্ৰ, তাততো প্ৰকাশ নাই, তাত তেওঁ যি আনে, যি পায়, তাকে খায়। যিটো নিজেই সম্পূৰ্ণ শোষণ কৰি লৈ নিঃশেষ কৰিব নোৱাৰি সেইটো লৈয়েইতো প্ৰকাশ। লো তপত হৈ হৈ যেতিয়ালৈকে দীপ্ত তাপ পৰ্য্যন্ত নাযায়, তেতিয়ালৈকে তাৰ প্ৰকাশ নাই। পোহৰেই হৈছে তাপৰ ঐশ্বৰ্য্য। এই ঐশ্বৰ্য্য—এই পোহৰতে হৈছে অনন্তৰ প্ৰকাশ—অনন্তম্। জ্যোতিৰ্ভ্ৰম্।

উনত্রিশ

ততঃ কিম্ : ক্ৰয়েড আৰু যুগুৰ

“Libido”ৰ পিছত কি ?

যোৱা শাওন মাহৰ “ৰামধনু”ৰ* পুথি সমালোচনা শীৰ্ষক আলোচনা এটাত, যোৱা এপ্ৰিল মাহত নগাৱঁত হৈ যোৱা “অসম সাহিত্য সভাই” প্ৰকাশ কৰা “নিৱন্ধমালা” বোলা কিতাপখনত প্ৰকাশিত এই লিখকৰ “সাংস্কৃতি আৰু উপনিষদ” শীৰ্ষক প্ৰৱন্ধটোৰ ওপৰত বিনা মেঘে বজ্জপাতৰ দৰে বাদৰ বজ্জপাত হোৱা দেখি মনে মনে থাকিব নোৱাৰিলোঁ, যদিও সেই বজ্জপাত লাগি নিহত হৈ যাবৰ এই লিখকৰ মুঠেই ভয় নাই। সমালোচকে এই লিখকৰ নিৱন্ধটোৰ মূল কথাটোকে Main proposition-টোকে, Universe of Discourse-টোকে ধৰিব নোৱাৰি পোনেই এই লিখকক যেন গভা মাৰি অজ্ঞান আন্ধাৰৰ গাঁতত পেলাই দি কিবিলি মাৰিছে— “আমাৰ চিন্তাশীলতাৰ কেৰোণ ক’ত ? আমি নিজকে বাদ দি চিন্তা কৰোঁ। তাৰোপৰি আমাৰ চিন্তাৰ গতি মূলতঃ তুলনামূলক, সৃষ্টিমূলক নহয়। এই দোষৰ পৰা ত্ৰীযুত নেওগকে আদি কৰি কোনো যুক্ত নহয়। ইয়াৰ ফলত অতীতৰ প্ৰতি বা আন দেশৰ আৰ্হিৰ প্ৰতি এক সমালোচনা বিৰুদ্ধ অতি-ভক্তি গঢ়ি উঠে। উদাহৰণ স্বৰূপে ত্ৰীযুত বড় বৰকাকতীয়ে তেখেতৰ ‘সাংস্কৃতিক আৰু উপনিষদত’ (সাংস্কৃতি আৰু উপনিষদ ? লিখক) কুৰি শতিকাৰ জ্ঞান-বিজ্ঞানক সাধৰি লৈ চিন্তা কৰিব পৰা নাই আৰু উপনিষদৰ দৃষ্টান্তৰ লগত কুৰি শতিকাৰ বিজ্ঞান আৰু মনোবিজ্ঞানৰ অনাবশ্যকীয় ভাবে বিজ্ঞানৰ

অৱতাৰণা কৰিছে। সুদৃঢ় সংস্কৃতিৰ ভেটি বচনা কৰিবলৈ হলে নতুন জ্ঞানৰ প্ৰসাৰৰ মাজেদি অতীতৰ উপলব্ধি হ'ব লাগিব। এটা কথা মনত ৰখা উচিত যে অতীত আৰু বৰ্তমান কোনোৱেই স্বয়ংসম্পূৰ্ণ নহয়,—উপনিষদে যেনেকৈ মানুহৰ বিজ্ঞানৰ জিজ্ঞাসাৰ উত্তৰ দিছে, তেনেকৈ আজিৰ বিজ্ঞান বা মনোবিজ্ঞানেও চেষ্টা কৰিছে আৰু ভবিষ্যতে কৰিব। গতিকে ফ্ৰয়েডৰ জ্ঞানেৰে আমাৰ মনোবিজ্ঞানৰ চৰ্চা পৰিসীমিত কৰা উচিত নহয়। ফ্ৰয়েডৰ পিছতো য়ুঙে (Jung) বহুতো প্ৰশ্নৰ সমাধান দিছে। 'Libido'ক প্ৰকৃততে 'Lust'ৰ লগত এক বুলি ভবাটো উচিত নহয়। "The Latin word Libido has by no means an exclusively sexual meaning but has the general sense of desire, longing urge (An introduction to Jung's Psychology)" তাৰোপৰি 'Libido'ৰ পিছত কি? এই প্ৰশ্নৰ মনোবিজ্ঞানত উত্তৰ নাই বুলিলেও আমাৰ এই বিজ্ঞানৰ লগত সুপৰিচয়ৰ আভাস দিয়া নহয়। য়ুঙে আমাৰ এই Libidoৰ বিপৰীত গতিৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। ইয়াৰ ফলত Libidoৰ প্ৰকাশৰ মাজেদি ইয়াৰ বিপৰীত ৰূপ প্ৰাপ্তি হয়,—গতিকে Libidoৰ পাছত কি, এই প্ৰশ্নৰ সমাধান মনোবিজ্ঞানে নিদিয়া নহয়। ফ্ৰয়েডে আৰু য়ুঙে সকলো বৃত্তি-প্ৰবৃত্তিৰ মূল প্ৰেৰণা Libido বুলি কৈছে এই অৰ্থত,—যি অৰ্থত পদাৰ্থ বিজ্ঞাত energy শব্দটো ব্যৱহৃত হয়।"

এই লিখকৰ ফ্ৰয়েডৰ Libidoৰ সম্বন্ধে কৰা প্ৰশ্নটোৰ মূল প্ৰশ্নটো হৈছে জড়ৰ পৰা চৈতন্য (Matter to Spirit) হৈছে নে চৈতন্যৰ পৰা জড় হৈছে (Spirit to matter) এইটোহে। ফ্ৰয়েডৰ পিছত য়ুঙে—কি কৈছে বা Libido-ক কি বুলি বুজাইছে সেইটোও নহয়। প্ৰশ্নটো হৈছে তেওঁলোকে যি বুলিয়েই কওক যেনেকৈয়ে বুজাওক, চৈতন্যৰ পৰা জড় নে জড়ৰ পৰা চৈতন্য :—যিটো মনোবিজ্ঞানে কবলৈ নাযায়ো, কাৰণ—বিজ্ঞানৰ কাৰণেই হৈছে জড়—যিহেতু Spirit-ক

চৈতন্যক experiment কৰি দেখুৱাবও নোৱাৰি (Spirit cannot be Scientifically experimented)। গতিকে আমি কৰা Libido-ৰ পাছত কি ? এই প্ৰশ্নটোৰ দ্বাৰা ইঙ্গিত কৰা হৈছে সেই চৈতন্যৰ কথাহে অথবা আনন্দৰ কথাহে যিটোক উপনিষদে কৈছে— “আনন্দাঙ্কেব খৰিমানি ভূতানি জায়ন্তে”,—আদি বসৰো মূল যে সেই হলাদিনী শক্তি,—সেই বসোৱৈ সঃ, সেই অথবা আনন্দ, সেইটোহে।

জড়ৰ পৰা চৈতন্য নে চৈতন্যৰ পৰা জড় প্ৰশ্নটো ওলাইছিল আমাৰ মূল প্ৰৱন্ধটোৰ আলোচনা প্ৰসঙ্গত। বিজ্ঞানৰ অভিব্যক্তিবাদ মতেই জড়ৰ পৰা (From matter), অণু-পৰমাণু, উদ্ভিদ, কীট-পতঙ্গৰ পৰা গৈ গৈ বান্দৰ ওলাই, বান্দৰৰ পৰা মানুহ হ’ল গৈ। যি মানুহৰ উদ্ভৱ হ’ল বান্দৰৰ পৰা, যি বান্দৰৰ সৃষ্টি হৈছিল বিবৰ্তন মতে কীট পতঙ্গৰ পৰা, যি কীট পতঙ্গৰ বিকাশ ঘটিছিল উদ্ভিদৰ পৰা, যি উদ্ভিদৰ উদ্ভৱ হৈছিল বীজাণুৰ পৰা, পৰমাণুৰ পৰা, জড়-বিজ্ঞানৰ ভাষাৰে জড়ৰ পৰা (Matter), সেই মানুহেই উপলব্ধি কৰিলেগৈ যে জগতৰ সত্য এক (একমেবাদ্বিতীয়ম্) আৰু এই সত্য জ্ঞানময়, চিন্ময়, আনন্দনয় আৰু তেওঁ নিজেও সেই সত্যৰে সৈতে একেই। সেই মানুহেই কলেগৈ—সৃষ্টি জড়ৰ পৰা হোৱা নাই, সৃষ্টি হ’ল চৈতন্যৰ পৰা—আনন্দৰ পৰা “আনন্দাঙ্কেব খৰিমানি ভূতানি জায়ন্তে।” সেই মানুহেই ক’লেগৈ জড়ৰ পৰা সৃষ্টি হব কেনেকৈ ? মূলতে যে জড় নাইয়েই—জড়, প্ৰকৃতি, ঈশ্বৰৰে মায়া বা শক্তি প্ৰকাশ মাথোন। সেই মানুহেই ঘোষণা কৰিলেগৈ—

“ন তন্ন সৃৰ্যো ভাতি ন চন্দ্ৰ তাৰকঃ

নেমা বিদ্যুভো ভাতি—

কুতোৰ্ময়মগ্নিঃ ?

তমেব ভাতম্ অমুভাতি সৰ্ব্বং

ভস্ম ভাসা সৰ্ব্ব মিদং বিভাতি।” (বৃহৎ উপনিষদ)

অৰ্থাৎ—

জলা নাই চন্দ্ৰ সূৰ্য্য জলা নাই অগ্নি তৰা

বিজুলী পোহৰ ।

জলিছে তেৱেঁই এক যাৰ পোহৰতে মাথেঁ।

জলিছে সকলো এই

বিশ্ব চৰাচৰ ।

আজি আধুনিক মনস্তত্ববিদ ফ্ৰয়েডে গোটেই জীৱন বিকাশৰ মূলত পাইছেগৈ যৌন-প্ৰেৰণা, সকলো বৃত্তি প্ৰবৃত্তিৰ (Instinct and passions) মূল প্ৰেৰণা। আমাৰ বস শাস্ত্ৰ কৈছে যে যৌন আকৰ্ষণৰ আনন্দ বসটোৱেই আদি বস অৰ্থাৎ মূল বস। ফ্ৰয়েডৰ মতে চালে আনন্দ বসৰ মূল হ'লগৈ 'কামবস' (Luna)। কিন্তু প্ৰশ্ন হৈছে, তাৰ পিছত কি? কামৰ এই হুলাদিনী শক্তিয়েই বা লুকাই আছে ক'ত? এই চৰম আৰু শেষ কথাটোও জানো ফ্ৰয়েডে কব পাৰিলে? Sexৰ পিছত কি? Libidoৰ পিছত কি?

আমাৰ উক্ত সমালোচকে কৈছে “Libido”ৰ পাছত কি এই প্ৰশ্নৰ সমাধান মনোবিজ্ঞানে নিদিয়া নহয়।” আমি কওঁ আমি চিৰো সমাধান নাই দিয়া,—সেই দেখিয়েই আমি প্ৰশ্ন কৰিছো Libido ৰ পিছত কি? আমি বিচৰা সমাধানটো যে ঘাইকৈ বিজ্ঞানত নাই অধ্যাত্ম জ্ঞানত উপনিষদতহে আছে সেইটো বুজোৱাইহে আমাৰ এই প্ৰশ্নৰো উদ্দেশ্য। সমালোচকে আৰু কৈছে, ফ্ৰয়েড আৰু য়ুঙে সকলো বৃত্তি-প্ৰবৃত্তিৰ মূল প্ৰেৰণা Libido বুলি কৈছে এই অৰ্থত যি অৰ্থত পদাৰ্থবিজ্ঞানত energy শব্দটো ব্যৱহৃত হয়। সেই energy বা তাৰ দৰেই কিবা এটা বুলি ধৰিলেও আমি প্ৰশ্ন কৰিম, তেনে Libido-ৰ পিছত কি? সেই energy-ৰ পিছতে বা কি? এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ কেৰোপনিষদৰ ১ম শ্লোকটোতে, প্ৰথম প্ৰশ্নটোতে লুকাই আছে। —‘কেন প্ৰাণ: প্ৰথম প্ৰৈতিযুক্ত:’ এই প্ৰাণ প্ৰথমে কাৰ দ্বাৰা পালে?

গতিকে এই যুগৰ Longing বা desire কিম্বা energy-ৰ পিছতো
প্ৰশ্ন হয় ‘ততঃ কিম্’ ?

আমাৰ অন্ধৈয় দাৰ্শনিক প্ৰবৰ শ্ৰীযুত ৰাধানাথ ফুকন ডাঙৰীয়াই
তেখেতৰ “বিজ্ঞানৰ সিপাৰে” বোলা কিতাপৰ ২৩ পিঠিত লিখিছে :—
“তাহানি আমেৰিকা আবিষ্কাৰ কৰিবলৈ গৈ মাজ সাগৰত পৰি,
কলম্বুচে এদিন ভাবিছিল যে আটলান্টিক মহাসাগৰৰ অন্ত নাই।
পাছত গৈ গৈ হে পাৰ দেখিলে, ঠিক সেই দৰেই আমিও এতিয়া
বিজ্ঞান-মহাসাগৰৰ মাজত পৰি ভাবিছোঁ যে ইয়াৰ পাৰ নাই, বিজ্ঞানৰ
শক্তিৰ অন্ত নাই। কিন্তু যিসকল বৈজ্ঞানিক অতি দূৰলৈ আগবাঢ়ি
যাব পাৰিছে তেওঁবিলাকে বিজ্ঞান সাগৰৰ সিপাৰখন বিনিক বিনিকি
গণিব পাৰিছে। Eddington এ কৈছিল :—

“ We are now on the border land of the spiritual and the
material worlds as approached from the side of the latter ”

আমি যেনিবা সেই Border land অৰ্থাৎ থিয় হৈয়েই প্ৰশ্ন
কৰিছোঁ, ক্ৰয়েড—যুগে কোৱা Libido-ৰ পিছত কি ? উত্তৰটো
নিশ্চয় আহিব লাগিব সেই Land of the spirit-অৰ পৰাইহে।
আমি এই প্ৰশ্নৰ সম্পূৰ্ণ উত্তৰ ক্ৰয়েড বা যুগৰ পৰা পোৱা নাই,
গতিকে আকৌ প্ৰশ্ন কৰিছোঁ তেওঁলোকে কোৱা এই Libido-ৰ পিছত
কি ?—ততঃ কিম্ ?

বিজ্ঞানে জগতক Matter বুলি ধৰি লৈ যেতিয়ালৈকে বিজ্ঞান
হৈ থাকিব তেতিয়ালৈকে এই প্ৰশ্নই থাকিব, ততঃ কিম্ ? বিজ্ঞানে
চৈতন্যৰ, Spirit-অৰ কথা এতিয়ালৈকে খোলা-খুলি ভাবে একো
প্ৰমাণ কৰিব গৈ পৰা নাই, পাৰিলে, বিজ্ঞান আৰু আমি বিজ্ঞানক
যি বুলি বুজিছোঁ সেই বিজ্ঞান হৈ নাথাকে। It will cease to
be science—ক্ৰয়েডৰ experimental psychology will
cease to be experimental যদি বিজ্ঞান শেষ হৈছে তেন্তে এই
চৈতন্য জ্ঞানৰ, আনকি দৰ্শনৰো আৰম্ভ হৈছে। সেই দেখি জড়ৰ পৰা

চৈতন্য নে চৈতন্যৰ পৰা জড়—এই প্ৰশ্ন কৰিবলৈ হলে সেই Eddington এ কোৱা, Border land of the spiritual and the material worlds approached from the side of the latter—অৰ পৰাহে কৰিব লাগিব,—আমি সেই প্ৰশ্নটো কৰিছোঁ সেই Border land-অত থিয় দিহে,—ফ্ৰয়েডক প্ৰশ্ন কৰিছোঁ—Libido-ৰ পিছত কি বুলি,—ফ্ৰয়েড আৰু যুঙৰ লগত একেবাৰে লগ-লাগি থাকি সেই প্ৰশ্ন কৰা নাই।

মনস্তত্ত্বৰ কথা বাদ দিলেও এই জগতখন আমাৰ সাংখ্যাই প্ৰকৃতিৰ সৰ্ব: বজা: তমো গুণৰ ক্ৰিয়া বুলি কৈছে, আধুনিক বিজ্ঞানে ইয়াক বিদ্যুৎ চুম্বক—চৌ (Electromagnetic waves) বুলি কৈছে; শেষত বিজ্ঞানে এতিয়া পাইছেগৈ যে এই বিজুলী চৌবোৰো গণিত শাস্ত্ৰৰহে সৃষ্টি, (Matter vanishes in to Mathematics) আৰু ‘The electric and magnetic forms are mental constructs of our own—resulting from our misguided efforts to understand the motions of the particles.’ Joans physics and philosophy. P 200) তেন্তে শেষত বিজ্ঞানেও গৈ আমাৰ বেদান্তৰ মনো-দৃশ্যৰে কথা কলে গৈ। মনোদৃশ্যম্ হৈতং যৎকিঞ্চিৎ সচচাচবম্” (মাণ্ডুক ২৩১)।

বিজ্ঞানে জগতক মানসিক কল্পনা বুলি আমাক আমাৰ বেদান্তৰ সেই মনোদৃশ্যৰ ওচৰলৈকে নিছেগৈ যেতিয়া, চৈতন্যৰ পৰাহে যে জড় হৈছে, অথবা আনন্দ ব্ৰহ্মৰ পৰাহে যে এই জগত সৃষ্টি, এই তত্ত্ববো আমি ক্ৰমে এটা সম্বোধ পোৱা যেনেই হলো যেন নালাগেনে বাক ? এতিয়া তেন্তে বিজ্ঞানে আৰু বেদান্তৰ—উপনিষদৰ এই চৰম ‘তত্ত্ব’ক ‘অতীত’ বুলি হেয় কৰি থৈ আমাক তাৰ পৰা আঁতৰাই লৈ গৈ নিৰীক্ষকবালী কৰি যোৱাৰ আশাও দেখোন বৰ কম হৈছে আহিল। এতিয়ালৈ সেইদৰে কৈছে :—“The purely objective world is the spiritual world, and the material world is sub-

jective in the sense of selective subjectivism. তেওঁ আক কৈছে, “I do not think that any legitimate usage of the world, it can be said that the external world of physics is the only world that really exists. (New pathway in science P. 26)।

এইবোৰ কথা জনাব পিছত যদি আমি প্ৰশ্ন কৰোঁ ফ্ৰয়েড আৰু য়ুঙৰ Libido-ৰ পিছত কি তেন্তে আমি ‘কুৰি শতিকাৰ জ্ঞান-বিজ্ঞানক সামৰিলে চিন্তা কৰিব নোৱাৰি’ উক্ত প্ৰশ্নটোৰে বিজ্ঞানৰ মহাভাৰতখন ভুল কৰিম নেকি? ফ্ৰয়েডে Libido-ক Sex urge বুলি কৈছিল, য়ুঙে যেনিবা তাকে কেৱল general sense of desire, longing, urge বুলিছে আৰু পদাৰ্থবিজ্ঞানৰ energy-ৰ দৰে কিবা এটা বুলিলে; তাতে কিন্তু আমি বিচৰা উত্তৰটো (অৰ্থাৎ চৈতন্য—অৰ্থাৎ আনন্দ ব্ৰহ্ম) ওলাই নপৰিল, ওলাই পৰা হলে মনো-বিজ্ঞানেও চৈতন্যৰ পৰাহে জগজ্জীৱন সৃষ্টি হৈছে বুলি কৈছে বুলি, অৰ্থাৎ আনন্দ ব্ৰহ্মহে আদি বসবো মূল বুলি কৈছে বুলি কৈ আমি উচ্চস্বৰে ঘোষণা কৰিলোঁহেতেন “আনন্দক্ৰেৰ খৰিমানি ভূতানি জায়ন্তে।”

সমালোচকে আক কৈছে, আমি উপনিষদৰ দৃষ্টান্তৰ লগত কুৰি শতিকাৰ বিজ্ঞান আৰু মনোবিজ্ঞানৰ অনাৱশ্যকীয় ভাৱে বিজ্ঞানৰ অৱতাৰণা কৰিছোঁ। উত্তৰত কওঁ “নাই কৰা।” আমি কেৱল ফ্ৰয়েডক স্মৰিছোঁ যৌন প্ৰেৰণাৰ পিছত কি? আমি জড়বিজ্ঞানৰ, খণ্ডবিজ্ঞানৰ লগত অধ্যাত্ম-জ্ঞানৰ, উপনিষদৰ বিজ্ঞানৰ অৱতাৰণা কৰা নাই। উভয়ৰ বিজ্ঞান (Comparison) নাখাটেও। সমালোচকে কোৱাৰ দৰে “নতুন জ্ঞানৰ (বিজ্ঞানৰ) প্ৰসাৰৰ মাজেদিয়ে” এটা সত্যৰ (জড়ৰ পৰা চৈতন্য নে চৈতন্যৰ পৰা জড়) ওচৰলৈ যাবৰ প্ৰয়াস কৰিছিলোঁ। সমালোচকে কোৱা ‘অতীতৰ উপলব্ধি’ কৰিব খোজা নাই। উপনিষদ আৰু বেদান্ত বুলিলেই যে অতীতৰ—হে, বৰ্তমানৰ নহয়, সেইটো আমি স্বীকাৰো নকৰোঁ। আশা কৰাটো হৈছে

‘সত্য’ লৈছে, অতীত বৰ্ত্তমান লৈ নহয়, সত্য অতীত আৰু বৰ্ত্তমানত সদায় সত্য হব লাগিব। তথ্যহে অতীত বৰ্ত্তমানৰ মুখাপেক্ষী হৈ থাকে। যেনে :—বৈজ্ঞানিক তথ্যবোৰ—যিবোৰৰ নতুন নতুন একোটা আবিষ্কাৰত পৰিবৰ্ত্তনো হব লাগিছে। $২+২=৪$ দুইয়ে দুইয়ে চাৰিটোও এটা গাণিতিক সত্য। অতীততো, বৰ্ত্তমানতো, সৃষ্টি জড়ৰ পৰা নে চৈতন্যৰ পৰা এই প্ৰশ্নটোও চিৰন্তন, চৈতন্যই যদি সত্য তেন্তে সি হব লাগিব সত্য,—অতীততো, বৰ্ত্তমানতো। গতিকে সমালোচকে এই সম্পৰ্কত কোৱা “অতীত আৰু বৰ্ত্তমান কোনোৱেই স্বয়ং সম্পূৰ্ণ নহয়” এই কথাটো এই প্ৰসঙ্গত তেনেই নিষ্প্ৰয়োজনীয়। তেওঁ আৰু কৈছে “ফ্ৰয়েডৰ জ্ঞানেৰে আমাৰ মনোবিজ্ঞান চৰ্চ্চা কৰি সীমিত কৰা উচিত নহয়।” আমিও কওঁ নিশ্চয় নহয়, সেই দেখিহে স্মৰিছোঁ। Libido-ৰ পিছত কি? মনোবিজ্ঞানহে নালাগে কোনো বিজ্ঞানৰ সৰ্ব্ব সিদ্ধান্তৰ অন্ততো প্ৰশ্ন হয় “ততঃ কিম্?” যদি বিজ্ঞান আৰু ন-ন মূৰ্ত্তিৰে দেখা দি অনন্ত হৈয়ে গৈ থাকে তেন্তে সি আমাক সহায়হে কৰিব বুজিবলৈ আমাৰ সেই মূল সত্য—সত্যং জ্ঞানং অনন্তম্।

সমালোচকে আমাক কৰা সমালোচনাটো ঠিকিয়াই চালে পাওঁ প্ৰথমতঃ তেওঁৰ Hypothesis টোৱেই ভুল।—সেইটো হেনো আমাৰ “অতীতৰ প্ৰতি এক সমালোচনা বিৰুদ্ধ অতি-ভক্তি গঢ়ি উঠিছে।” দ্বিতীয়তঃ ফ্ৰয়েডৰ মনোবিজ্ঞান তেওঁ যিমান তল তলকৈ জানিছে আমি জনা নাই, যুগে কি কৈছে তাকে হেনো জানিব পৰা নাই, গতিকে জড়ৰ পৰা চৈতন্য নে চৈতন্যৰ পৰা জড় এই প্ৰশ্নটো কৰোঁতে আমি “ফ্ৰয়েডৰ জ্ঞানেৰে মনোবিজ্ঞানৰ চৰ্চ্চা পৰিসীমিত” কৰিলোঁ ইত্যাদি।

তেওঁৰ এই স্বীকাৰ্য্যখিনি যে আমাৰ দ্বাৰা তেনেই অস্বীকাৰ্য্য সেইটো আমাৰ বৰ্ত্তমান প্ৰৱন্ধত কৰা বিশ্লেষণত নিশ্চয় কটকটীয়া হৈ উঠিছে। প্ৰৱন্ধটোৰ বিষয় বস্তুটোৰ সম্যক উপলব্ধি হোৱা হলে তাৰ ওপৰত খড়গ দ্বাৰণ কৰা নহলহেঁতেন।

ত্ৰিশ

লাইত্ৰেবী বা পুথিভঁৰাল

বিশ্বকবিয়ৈ আহ্বান কৰিছে শব্দৰ ভিতৰত যেনেকৈ সমুদ্ৰৰ শব্দ
 শুনা যায়, তেনেকৈ এই লাইত্ৰেবী বা পুথিভঁৰালৰ ভিতৰত শব্দ
 শুনিব মানুহৰ হৃদয়ৰ, মানুহৰ উঠন-পতনৰ, ইয়াতে নিশ্চয় হৈ আছে
 ওচৰা-ওচৰিকৈ জীয়া আৰু মৰা উভয়েৰে অন্তঃকৰণ। ইয়াতে নিতাল
 মাৰি আছে মানুহৰ যুগ-যুগান্তৰৰ ভাব, চিন্তা, অল্পভূতি আৰু জ্ঞান-
 বিজ্ঞানৰ নানা তৰু, নানা তথ্য। আহক, এই লাইত্ৰেবীলৈ আহক ;
 কত নদী, পৰ্বত, সমুদ্ৰ উল্লেখন কৰি ইয়াত পৰিছেহি মানুহৰ
 কষ্ট সুখ, কত শত শত বছৰৰ প্ৰাস্তৰ পৰা এই সুখ আহিছে, আহক,
 ইয়ালৈ আহক। ইয়াত পোহৰ-সজীৱ গোৱা হৈছে। কবিয়ে
 কৈছে—

তুমিতো গঢ়িলা মাত্ৰ
 মাটিৰ ই ধৰণী তোমাৰ,
 মিহলাই পোহৰে আন্ধাৰ ;
 শূন্য হাতে তাতে মোক থৈ
 আপুনি হাঁহিছা তুমি
 শূন্যৰ আঁৰতে লুকাই বহি ;
 মোৰ ওপৰতে দিলা ভাব
 বচিবৰ হেতু আছা।
 স্বৰ্গ সি তোমাৰ।

ইয়াৰে কবিলে মৰ্ত্য নৃসিং, — চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য, ভাৱ, ভূমি, তৰু-লতা, মৰী,
 পৰ্বত, সমুদ্ৰ। মানুহৰ ওপৰত ভাব দিলে যেন খন নৃসিংৰ। মানুহে

সভ্যতাৰ কেইটালি দিয়াৰে পৰা যুগ যুগ ধৰি প্ৰয়াস কৰি আহিছে সেই স্বৰ্গ সৃষ্টি কৰিবৰ। কিছুদূৰ কৃতকাৰ্য্যও হৈছে; কিন্তু সম্পূৰ্ণ সফল আজিও হোৱাটো নাই। এই স্বৰ্গ সৃষ্টি কৰিবলৈ বাক মানুহে প্ৰয়াস কৰিছে কেনেকৈ?—নানা জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ সাধনাবে, নানা উধ্য আৱিষ্কাৰ কৰি সভ্যতা গঢ়িছে, কাব্য সজীত, চিত্ৰ, অভিনয় আদি নানা কলা সৃষ্টিৰে মানুহৰ নানা বসান্বাদৰ আশ্বাস দি। মানুহৰ পশু-প্ৰকৃতিক দমন কৰিবলৈ সমাজ, ৰাষ্ট্ৰ প্ৰভৃতি নানা পন্থা উলিয়াই মানুহৰ মাজত স্নেহ, শ্ৰীতি, দয়া, প্ৰেম আৰু মিলন বিস্তাৰ কৰি এই মনুষ্যৰ সাধনাৰ মাজত আজি মানুহৰ ইমান জ্ঞান-বিজ্ঞান, সাহিত্য-সজীত, কলা, ইমান শিক্ষা, সভ্যতা, সংস্কৃতি। ইমান উন্নতি। সেই দেখি জীৱজগতত ইতৰ প্ৰাণীক এৰি উন্নতি কৰিছে আমাৰ কেৱল মানুহেইহে, যুগে যুগে সভ্যতাৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে অকল মানুহেইহে। বিভিন্ন দেশ, বিভিন্ন জাতিৰ মাজতো মহামিলন বিচাৰিছে অকল এই মানুহেইহে। মানুহেই আখৰ আৱিষ্কাৰ কৰিলে তেওঁৰ জ্ঞান লিপিবদ্ধ কৰি মানুহকে জনাবলৈ। মানুহেই পুথি লিখিলে, পুথিভঁৰাল সংস্থাপন কৰিলে। ভবিষ্যতলৈ তেওঁৰ ভাব, আবেগ-অনুভূতি সকলোকে স্থায়ী কৰি ধৰলৈ, দেশ-বিদেশকো সেইবোৰ জনাই দি মানুহৰ লগত মানুহৰ মিলন সাধন কৰিবলৈ।

এইদৰে গৈ মানুহেই পৃথিৱীত বিধাতাৰ জ্যেষ্ঠপুত্ৰ বুলি পৰিচয় দিলেগৈ, মানুহ যদি পৃথিৱীত বিধাতাৰ জ্যেষ্ঠপুত্ৰ, তেন্তে পৃথিৱীত সেই জ্যেষ্ঠপুত্ৰৰ শ্ৰেষ্ঠ অৱদান হ'ল পুথি আৰু পুথিভঁৰাল, কাৰণ সভ্যতাই কেইটালি দিয়াৰে পৰাই মানুহৰ মাজত নানা ভাবৰ জ্ঞান আৰু জ্ঞানৰ সৃষ্টি বৈ আহি দেশে-বিদেশে সভ্যতা-সংস্কৃতিৰ বি বিলাক ধাৰা বৈ গৈছে, তাৰ মূলত এই পুথি আৰু পুথিভঁৰাল বা গ্ৰন্থ আৰু গ্ৰন্থাগাৰ নথকা ক্ষেত্ৰে আজি আমি পৃথিৱীৰ সেই আদিম যুগৰ পৰা আহি ক'লোঁৱাৰিছোঁ তেনে যে বাক সভ্যতাৰ এই বিনশ্বীয়া পোহৰত? শিলে শিলে পুথি উলিয়া কুইব পোহৰৰ সলনি বাক দেখিলোঁৱাৰিছোঁ তেনে

নে আজি এই চকু চমকোৱা বিজুলী চাকি? উৰিব পাৰিলে-
হেঁতেন নে বাক উৰা জাহাজেৰে পাখি নোহোৱাকৈয়ে সেই
আকাশেদি?

এই পুখি আৰু পুখিৰ্ভাল নোহোৱা হলে মানুহ আজি সেই
মাটিৰ মানুহ, মৃন্ময় ভৌগোলিক জীৱ হৈয়ে থাকিলহেঁতেন ইতৰ প্ৰাণীৰ
দৰে, বাঘ হাবিত থকাৰ দৰে, মাছ পানীত থকাৰ দৰে; কিন্তু এই
পুখি, বিবিধ গ্ৰন্থ আৰু পুখিৰ্ভালৰ দ্বাৰা যুগ যুগ ধৰি সঞ্চিত আৰু
ক্ৰমাভিব্যক্ত জ্ঞানৰ বলতে মানুহ আজি হৈছেহি মৃন্ময় গুটি চিন্ময়ো,
কেৱল জীৱ হৈয়ে নাথাকি হব পাৰিছেহি শিৱও। মানুহৰ জগত
কেৱল ভূগোলৰ জগত হৈয়ে নাথাকিল, মানুহৰ এই জ্ঞানৰ বলত
মৃন্ময় জগত হৈয়ে নাথাকি মানুহৰ জগত হলহি আজি চিন্ময় জগত,—
য'ত উদ্ভৱ হল মানুহৰ প্ৰকৃত মানৱত্ব, য'ত পৰিচয় ওলাল মানুহৰ
মহৎ মনুষ্যত্বৰ। ইতৰ জন্তুৰ পৰা পৃথক, ইতৰ জন্তুতকৈ শ্ৰেষ্ঠ এই
মানুহৰ ভাবৰ, জ্ঞানৰ বাহন হৈছে ভাষা। পৃথিৱীত যেতিয়া মানুহৰ
ভাষাৰ উদ্ভৱ হোৱা নাছিল, তেতিয়া সেই আদিম বৰ্ষৰ মানুহে মনৰ
ভাব প্ৰকাশ কৰিছিল—পশু-পক্ষী-জানোৱাৰৰ দৰে কেৱল কেইটামান
চিঞৰ-বাখৰ কৰি। সুখ, দুখ, বেজাৰ, ভয়, আনন্দ, উল্লাস ইত্যাদি
বিশেষ কেইটামান ভাবৰ কাৰণে বিশেষ কেইটামান ধ্বনি আছিল
মাথোন তেওঁলোকৰ সম্বল। কিন্তু সেই চিঞৰ-বাখৰ কৰা ধ্বনি
কেইটাকে সম্বল কৰি আৰু সবহ দিন মানুহ সন্তুষ্ট থাকিব নোৱাৰিলে।
সেই ধ্বনিয়ে ক্ৰমে লবলৈ ধৰিলে বিভিন্ন ৰূপ। সৃষ্টি হ'ল মানুহৰ
ভাষা (উদাহৰণ কল্কল কল্লোলিনী, মেও মেও—Cat mews)।
ভাব পাছত শব্দময় ভাব-সমুদ্ৰক নিঃশব্দ কৰি বাকি ৰাখিবলৈ হ'ল
সৃষ্টি আখৰৰ। যিদিনাই সৃষ্টি হ'ল এই আখৰ বা অক্ষৰ, সেইদিনাই
অৱসান আৰম্ভ হ'ল মানুহৰ বৰ্ষৰ যুগৰ। 'অক্ষৰ' শব্দৰ অৰ্থ
ন + ক্ষৰ, অৰ্থাৎ যি নক্ষৰে, যাৰ বিনাশ নাই, হি চিৰস্থায়ী। মানুহৰ
ভাষক, মানুহৰ জ্ঞানক চিৰস্থায়ী কৰি ৰাখিবলৈকে এই আখৰ

ভিতৰেদিয়েই ওলালহি কাব্য, ওলালহি সাহিত্য, আৰু ক্ৰমেই বিজ্ঞান, দৰ্শন আদি নানা বিজ্ঞা, নানা তথ্য।

কিন্তু এই আটাইবিলাক হ'ল কেৱল মানুহৰহে এদনীয়া সম্পত্তি। আন ইতৰ জন্তুলৈ এই কাব্য-সাহিত্যকণী অমৃতৰ মন্দাকিনী ধাব বৈ নাছিল। দৰ্শন, বিজ্ঞান আদি মো-কোঁহৰো সিহঁতে আশ্বাদ লভিব নোৱাৰিলে। ইতৰ জন্তুৰ সাহিত্য নহলেও অৱশ্যে মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰা সীমাবদ্ধ ভাষা আছে, কিন্তু সি হ'ল তেনেই সীমাবদ্ধ। যিবিলাক সুকোমল সুকুমাৰ ভাববৃত্তিয়ে মানুহৰ সাহিত্য বিকাশত সহায় কৰিলে, সেইবিলাকৰ কিছুমান অদ্ভুত ৰূপ ইতৰ জন্তুৰ ভিতৰতো আছে। আনকি কিছুমান মানুহৰো আদৰ্শ স্বৰূপ জলন্ত হৈ আছে, যেনে, কপৌ চৰাইৰ দাম্পত্য-প্ৰীতি, সৰালিৰ বাৎসল্য স্নেহ, কুকুৰৰ প্ৰভুভক্তি। ভাষাৰ সীমাবদ্ধতাৰ গুণেই হওক বা চেতনাৰ অপৰিপূৰ্ণতাৰ গুণেই হওক, সিহঁত সাহিত্যৰ অধিকাৰী হব নোৱাৰিলে, বিজ্ঞান-দৰ্শনৰো আভাসকে পাব নোৱাৰিলে।

পৃথিৱীৰ ভিন ভিন মানুহৰ ভাব আৰু জ্ঞানৰ সম্বল বহন কৰি আহিছে মানুহৰ এই গ্ৰন্থাগাৰ, পুথিভঁৰালে। পুথিভঁৰাল বিলাকেই যেন পৃথিৱীত বিভিন্ন দেশৰ বিভিন্ন কালৰ মানুহৰ ভাবৰ আৰু জ্ঞানৰ 'ত্ৰেজুৰী' হৈ বিৰাজ কৰিছে। বিশ্বকবি ৰবীন্দ্ৰনাথে, যাৰ ঐশ্বৰ্য্যালক প্ৰতিভাই নব্যভাৰতৰ সংস্কৃতিক প্ৰায় সকলো ক্ষেত্ৰতে উদ্ভূত কৰি তুলিছে, মানুহৰ জ্ঞানৰ ভঁৰাল এই গ্ৰন্থাগাৰ বা পুথিভঁৰাল সম্বন্ধে কৈছে :

“হিমালয় পৰ্ব্বতৰ টিঙত থকা কঠিন বৰকবিলাকৰ মাজত যেনেকৈ একোটা বান (Flood) বান্ধ খাই আছে, তেনেকৈ এই লাইব্ৰেৰীৰ ভিতৰত মানৱ-হৃদয়ৰ বজ্জা বা ঢল (Flood) যেন কোনোবাই আনি বান্ধি থৈছেহি।”

বান্ধৱতে জগতত একো একোখন পুথি আৰু একো একোটা পুথিভঁৰালতে মানৱ-হৃদয়ৰ ঢল (Flood) পোট মাৰি নিবন্ধ হৈ থাকে,

ভাঙ সন্দেহ নাই। আমেৰিকাৰ সুবিখ্যাত লিখক ইমাৰ্চনেই ((R. W. Emersion) গ্ৰন্থাগাৰ সম্বন্ধে কৈছে :—“In a Library we are surrounded by many hundreds of dear friends, but they are imprisoned by an enchanter in the paper and the leathern boxes.” অৰ্থাৎ পুথিভঁৰাল এটাত আমাৰ শ শ প্ৰিয় বন্ধুৱে ঘেৰি থাকে, কিন্তু তেওঁলোকক যেন কোনোবা যাদুকৰে কাগজৰ আৰু চামৰাৰ পেৰাত সুমাই থৈ কাৰাকদ্ধ কৰি ৰাখিছে।

(অসম্পূৰ্ণ)

একত্ৰিংশ

বেলিৰ পোহৰ

সূৰ্য্যৰ উদয়তে তৃণ-তৰু-লতা আদি কবি গোটেই জগত-জীৱন সঞ্জীৱিত হৈ উঠাৰ দৰে আজি বিশ্ব কবি ববীন্দ্ৰনাথৰ জন্ম বাৰ্ষিকীতো স্বয়ং কবি-কবিৰ উদয়তে, সেই বেলিৰ পোহৰতে যেন আমিও সঞ্জীৱিত হৈ উঠিছোঁ—গঙ্গা জলেৰেই গঙ্গা পূজা কৰিবলৈ, সেই বিশ্ব-কবিৰ পোহৰতে ঘূৰি তেওঁকে আৰু পোহৰাই চাবলৈ। বৰিতো সদায় স্ব-প্ৰকাশ, অথচ সেই স্ব-প্ৰকাশ বৰিকে, সেই আদিত্যকে বন্দনা কৰিবলৈ মৰ্ত্তজন সমৰ্থ হয় সেই আদিত্যৰ শক্তিতে, সেই আদিত্যৰ, সেই বৰিব, সেই বেলিৰে পোহৰ আৰু জীৱন লাভ কৰিয়েই। আমাৰ কঠতো আজি কবিগুৰুৰ বন্দনা বাজি উঠিছে তেওঁৰেই পোহৰত, তেওঁৰেই পোহৰত আমি আজি সঞ্জীৱিত হৈছোঁহি দেখি।

হে অনন্তৰ অমৰ কবি! তুমি চিৰদিন ধৰি মৰ্ত্ত্যবাসীৰ মানস-কুঞ্জত যে অনন্ত বসন্তৰ দৰেই এটি অনন্ত স্বৰ হৈ বাজিবলৈ ধৰিছা, তাত সন্দেহ নাই। তাহানি দেশবন্ধু চিত্তৰঞ্জন দাসৰ মহাপ্ৰয়াণত উচ্চাৰিত তোমাৰ নিজৰ সেই অমৰ-বাণী তোমাৰ সম্বন্ধেও চিৰকাল ধ্বনিত হৈ থাকিব—

সাথে কবে এনেছিলে

মৃত্যুহীন প্ৰাণ,

মৰণে তাহাই তুমি

কবে গেলে দান।”

হে বিশ্ব বৰেণ্য কবি! জীৱিত কালত তুমি তোমাৰ মহাপ্ৰয়াণৰ জ্ঞাপন দিই আপত্তি কৈছিলো—“আমাৰ মৃত্যুৰ পৰা আমাৰ প্ৰকৃত মৃত্যু

কবিতা হ'বে না, তোমাৰা আমাকে সহজে ভুলতে পাববে না, আমি অনেক দিন ধৰে তোমাদেৰ সঙ্গে অনুক্ষণ কথা বলিব।” ‘অনেক দিন ধৰে’ কিয়, তুমি যে চিৰদিন ধৰি বাবৎ চন্দ্র-দিবাকৰ আমাৰ লগত কথা ক'বা, কাৰণ,—

“তুমি যে আগুন জ্বালিয়ে দিলে

মোদেৰ* প্ৰাণে,—

এ আগুন ছাডিয়ে গেল সবখানে ,

মৰা গাছেৰ ডালে ডালে,

নাচে আগুন তালে তালে

এ আগুন ছাডিয়ে গেল সব খানে সব খানে।”

হে মহাত্মন! জীৱনত যি এবাৰ তোমাৰ অনুপম কবিত্বৰ গভীৰ আশ্বাদ পাইছে, সি তোমাক পাহৰি থাকিব কেনেকৈ? তোমাৰ অনন্ত-চুস্মী কবিত্বৰ “অম্বৰ-ব্যাগী নীৰব নিৰ্মল হাশ্ব”ৰ গৰ্বত যে আজি জগতৰ সকলো গৰ্ব লাজ পৰি যায়, তোমাৰ ঐশ্বজালিক কবিত্ব শক্তিয়ে যে আজি ফুলক ফুলতকৈও সুন্দৰ, বসন্তক বসন্তকৈও মধুৰ, বৰণীক বৰণীতকৈ বৰণীয় কৰি এই সংসাৰৰ মকত বোৱাই দি গল এখন ‘মহা ওৱেচি’ (Oasis); ঢালি দি গল মৰততে স্বৰ্গৰ অমৃতখণ্ড (Some portions of paradise on earth), আজি প্ৰকৃতিৰ যি পিনেই চাওঁ, সেই পিনেৰে পৰা যেন তোমালৈ মনত পৰি তোমাৰ ভাষাবেই প্ৰতিধ্বনি উঠিছে—

“তোৰ মুখে পাখীদেৰ শুনিয়া সজীত

নিৰ্ঝৰেৰ শুনিয়া বৰ্ৰৰ,

গভীৰ বহুস্তময় অৰণ্যেৰ গান

বালকেৰ মধুমাখা স্বৰ,

তোৰ মুখে জগতেৰ সজীত শুনিয়া

ভোৰে আমি ভাষাৰিয়াছি।”

আক,

“পৃথিবীৰ চন্দ্ৰমাৰ গ্ৰহ তপনেৰ
কোটি কোটি তাৰাৰ সঙ্গীত,—
তোৰ কাছে জগতেৰ কোন মাঝখানে
না জানিবে হতেছে মিলিত ।
সেইখানে একবাৰ বসাইবি মোৰে
সেই মহা আঁধাৰ নিশায়,
শুনিবাৰ আখি মুদি বিশ্বৰ সঙ্গীত
তোৰ মুখে কেমন শুনায ।”

বিৰাট ব্যক্তিত্ব :

এই বাহ্যিক পুৰুষজন ভাৰতত, ভাৰতত কিয় জগতে কিমান ডাঙৰ, ভাবিলে সঁচাকৈয়ে বিশ্বয় মানিব লাগে। ববীন্দ্রনাথ কোনো স্বাধীন দেশৰ নাছিল বজা, নাছিল মন্ত্ৰী, নাছিল প্ৰেসিডেণ্ট, ডিক্টেটৰ (Dictator) কিম্বা লিডাৰ, কিন্তু তেওঁ পৃথিৱীলৈ আহি দিৱিজয় কৰিলে যেনেকৈ, কেইজনে কৰিছে তেনেকৈ ? পৃথিৱীৰ য’তে ত’তে কি অধিতীয় সন্মান, কি অপূৰ্ব সমাদৰ ! ইজিপ্তলৈ গল, ইজিপ্তত পদাৰ্পণ কৰা মাত্ৰকে ইজিপ্তে সন্মান জনালে ইজিপ্তৰ বহি থকা পাৰ্লামেণ্ট সভা তৎক্ষণাত বন্ধ কৰি দি, ইটালিলৈ গল,—মুছলিনীয়ে কৰি-বৰক নিজৰ ঘৰত অতিথি কৰি বাখি নিজে অভিনন্দন পাঠ কৰি সমাদৰ জনালে। জাপানলৈ গ’ল ব্ৰিকাডোৱে জাহাজ পঠিয়াই মাজ সাগৰৰ পৰা আদৰি নিলেহি। জাৰ্মানীলৈ গল, সন্মানৰ কি মহা-সম্বোধন ! মনীষী পুৰুষসকলে গুণ-গ্ৰাহিতাৰ পৰিচয় দিলে কৰিবৰক এই বুলি কৈ—“ভাৰতে যে তোমাৰ নিচিনা পুৰুষক জন্ম দিছে, কেৱল এই কাৰণেই ভাৰত স্বাধীন হ’ব লাগে।” (Because India produced a man like you, on this ground only India should get independence)। আমেৰিকালৈ গ’ল—“বিক্ৰম বৰদলৈ বহুৱাই লৈ আমেৰিকাই কৰি-

ঋষিৰ বাণী শুনিলে। তাহানি কাৰ্লাইলে (Carlyle) ইটালিৰ কবি ডাণ্টেৰ কথাত কৈছিল—“Italy, Poor Italy, dismenbered, disunited Italy is actually one ; Italy produded its Dante, Italy can speak.” ভাৰতবৰ্ষৰো আজি সগৌৰৱে কব পাৰে,—ভাৰত, দৰিদ্ৰ বিচ্ছিন্ন ভৰত দৰাচলতে এক,—কাৰণ ভাৰতে ববীন্দ্রনাথক জন্ম দিলে, India can speak—অৰ্থাৎ ভাৰতৰ মুখত বাণী আছে।

বাস্তৱতে ববীন্দ্রনাথ আজি ভাৰতৰে নহয়, জগতৰো হৃদয়-ৰাজ্যৰ এজন ডাঙৰ অধিকাৰী। ইউৰোপৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থকাৰ এইচ, জি, ওৱেলচ্ (H. G W) আৰু বাৰ্নাড শ্ব প্ৰভৃতিয়ে ববীন্দ্র-প্ৰয়োগৰ পিছতে কেম্ব্ৰিজত (Cambridge) পঢ়ুৱাবলৈ ‘ববীন্দ্রনাথ’ এটা বিষয় (Subject) নিৰ্বাচন কৰি দি তেওঁৰ স্মৃতি বন্ধাৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। কাৰণ ববীন্দ্রনাথ নব্য জগতত বিশ্ব-মানৱৰ মিলন-কেন্দ্ৰ (Centre of unity)—সকলো বৈপৰীত্যৰ বসময় সমন্বয়, পূব পশ্চিমৰ সংস্কৃতি সাধনাৰ অপূৰ্ব সমাবেশ, বিষয়বাদ আৰু অধ্যাত্মবাদৰ (Materialism and spiritualism), সসীম আৰু অসীমৰ, আত্মা আৰু পৰমাত্মাৰ মিলন কেন্দ্ৰ ববীন্দ্রনাথ। এজন চিন্তাশীল লিখকে কৈছে “He is a dreamer with his feet on earth and head above touching the infinite sky.” পণ্ডিত নেহৰুৱে স্বাধীনতাৰ আগতে কাৰাবাসৰ পৰা ওলাই কৈছিল—

“I have met many big people in various parts of the world. But I have no doubt in my mind that the two biggest I have had the privilege of meeting have been Gandhi and Tagore. I think they have been two outstanding personalities in the world during last quarter of a century. As time goes by, I am sure this will be recognised when all the generals and field marshals and dictators and shouting politicians are long dead and largely forgotten It amazes me that India in spite of (or in it

because) her present condition should produce these two mighty men in the course of one generation ”

মহাত্মা গান্ধীয়ে কবিবৰৰ প্ৰয়াণত কবির পুত্ৰ ববীন্দ্ৰনাথলৈ তাঁৰ দিছিল “Your loss is mine, may, of the nation ; rather of the world. অৰ্থাৎ তোমাৰ আজি যি ক্ষতি, সি মোৰেই ক্ষতি, অকল মোৰ কিয়, গোটেই জাতিৰে বৰঞ্চ গোটেই জগতৰে।” ববীন্দ্ৰনাথ ব্যক্তিগতভাবে এজন গ্ৰন্থকাৰেই নহয়। মহাত্মা গান্ধীয়ে কৈছিল “He is an institution himself.” অৰ্থাৎ ববীন্দ্ৰনাথ নিজেই এখন বিদ্যালয়।

বাস্তৱতে ববীন্দ্ৰনাথ জগতৰ শ্ৰেষ্ঠ কবিয়েই নহয়, তেওঁ এজন জগতৰ শ্ৰেষ্ঠ পণ্ডিত, শ্ৰেষ্ঠ সমালোচক, শ্ৰেষ্ঠ বক্তা, শ্ৰেষ্ঠ অভিনেতা, শ্ৰেষ্ঠ সঙ্গীতজ্ঞ, শ্ৰেষ্ঠ ঔপন্যাসিক, শ্ৰেষ্ঠ গল্প লিখক, শ্ৰেষ্ঠ নাট্যকাৰ ; একেধাৰে স্বদেশ-প্ৰেমিক আৰু বিশ্বমানৱতাৰ পৰম প্ৰচাৰক, সবাতোপৰি ঈশ্বৰৰ এজন মহাভক্ত। কেৱল সাহিত্য জগততে জাৰ্মান কবি গেটেৰ বাহিৰে ইমান সৰ্ব্বভোমুখী প্ৰতিভা আৰু দ্বিতীয় এজন ওলোৱা নাই। এনেকুৱা পুৰুষেই ক্ষণজন্মা আৰু ভগৱৎ প্ৰসাদ লাভ কৰোঁতা। ভাৰতবৰ্ষৰ পৰম ভাগ্য যে কবিকুল চূড়ামণি কালিদাসৰ বহু শতাব্দীৰ পাছত আকৌ এজন মহাকবি ওলাই জগতত ভাৰতৰ কাব্য-দৰ্শনৰ গৌৰৱ সাৰ্থক কৰিলে। সাধাৰণতে কবি বিলাকক জোনাকী পকুৱাৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি ;—Inspiration-অৰ, অনুপ্ৰেৰণাৰ পাখি মেলখালেই জ্বলি উঠে পোহৰ কবিজন আৰু জাপ গলেই হৈ পৰে আন্ধাৰ মানুহজন। কিন্তু ববীন্দ্ৰনাথ আছিল এই নিয়মৰ ব্যতিক্ৰম। মানুহ ববীন্দ্ৰনাথ জনো কবি ববীন্দ্ৰনাথৰ দৰে ইমান ডাঙৰ যে তেওঁৰ সন্মুখে the poet and the man-অৰ difference অৰ্থাৎ পাৰ্থক্য নাই বুলিলেই হয়। কবি ববীন্দ্ৰনাথ চিৰ অনুপ্ৰাণিত, তেওঁৰ জীৱনটোৱেই এটা বিচিত্ৰ জীৱন্ত কবিতা বাখোন। কালিদাসে জ্ঞাপোৱাৰ ক্ষমতা কৰিছিল নিজৰ জীৱনৰে। প্ৰাচীন ভাৰতত অকি

‘তপোবন’ যি বস্তু আছিল, নব্য ভাৰততো সংস্কৃতি-সাধনাৰ সেই বস্তু কৰিছিল ববীন্দ্ৰনাথে তেওঁৰ ‘শাস্তিনিকেতন’ আৰু ‘বিশ্বভাৰতী’ক। আজি ববীন্দ্ৰনাথৰ এই ‘বিশ্বভাৰতী’ তেওঁৰ “হে মোৰ চিন্তা, পুণ্য তীৰ্থে জাগৰে ধীবে, এই ভাৰতেৰ মহামানবেৰ সাগৰতীৰে”ৰ বাস্তব মূৰ্ত্তি (Practical Realisation)।

ববীন্দ্ৰনাথৰ স্বদেশপ্ৰেমৰ দৃষ্টান্ত স্বৰূপে ‘জালিয়ানওয়ালাবাগ’ৰ পিছত তেওঁ নাইট (Knight) উপাধি পৰিত্যাগ কৰি বৰলাট চাহাৰলৈ লিখা সেই বোমাধৰুৰ ঐতিহাসিক চিঠিখনৰ কথালৈ মনত পৰিলে এতিয়াও শবীৰ বোমাধিত হৈ মুঠে নে বাক ?—স্বদেশী আন্দোলনৰ সময়ৰ সেই—

“ওবা যতই বাঁধন বাঁধবে
মোদেৰ ততই বাঁধন ছুটবে,
মোদেৰ ততই বাঁধন ছুটবে,
ওদেৰ যতই আঁখি বন্ধ হব
মোদেৰ ততই আঁখি ফুটবে,
মোদেৰ ততই আঁখি ফুটবে।

* * *

শেষে ধূলায় ধ্বজা লুটবে ওদেৰ
ধূলায় ধ্বজা লুটবে।”

ইত্যাদি গানবিলাকত আজিও ভাৰতৰ ধমনী নাচি উঠা নাই নে বাক ?

স্বদেশ প্ৰেমৰ আহ্বানত ববীন্দ্ৰনাথ :

সেই স্বদেশী আন্দোলনৰ সময়ত যুঁচ যুঁচ দেশবাসীৰ মৰ্ম্মবেদনা উপলব্ধি কৰি কবিবৰ হৃদয়-বীণা কেনেকৈ বাজি উঠিছিল, আজিও স্মৃতিৰ লগা :

“এই সব মুঢ় ম্লান মুক মুখে
 দিতে হবে ভাষা, এই সব শ্রাস্ত শুষ্ক ভগ্ন বৃকে
 ধনিয়া তুলিতে হবে আশা, ডাকিয়া বলিতে হবে
 ‘মুহূৰ্ত্তে তুলিয়া শিব একত্ৰ দাঁড়াও দেখি সবে,
 যাৰ ভয়ে তুমি ভীত সে অশ্রায় ভীক তোমা-চেয়ে,
 যখনি জাগিবে তুমি তখনি সে পলাইবে ধৈয়ে।
 যখনি দাঁড়াবে তুমি সন্মুখে তাহাৰ, তখনি সে
 পথ কুকুৰেৰ মতো সংকোচে সত্ৰাসে যাবে মিশে।
 দেবতা বিমুখ তাৰে, কেহ নাহি সহায় তাহাৰ,
 মুখে কৰে আফালন, জানে সে হীণতা আপনাৰ
 মনে মনে।”

সেই কাৰণে তেওঁ নিজকে আহ্বান কৰি গাইছিল :

“কবি তবে উঠে এসো যদি থাকে প্রাণ,
 তবে তাই লহ সাথে, তবে তাই কৰো আজি দান।
 বড় দুঃখ, বড় ব্যথা, সন্মুখেতে কষ্টেৰ সংসাৰ,
 বড়ই দবিজ, শূন্য, বড় ক্ষুদ্ৰ, বন্ধ, অন্ধকাৰ।
 অন্ন চাই, প্রাণ চাই, আলো চাই, চাই মুক্ত বায়ু,
 চাই বল, চাই স্বাস্থ্য, চাই উজ্জল পৰমায়ু,
 সাহস বিস্তৃত বন্ধপট। এ দৈন্য মাঝাৰে কবি,
 একবাৰ নিয়ে এসো স্বৰ্গ হতে বিশ্বাসেৰ ছবি।”

তেওঁ যেন গঁচাকৈয়ে স্বৰ্গৰ পৰা বিশ্বাসৰ ছবি লৈ আহিল, তেওঁ
 যেন সেই পৰম সত্যৰ মূৰ্ত্তিকে তেওঁৰ স্বদেশৰ ৰূপত দেখা পাই উচ্ছ্বসি
 উঠি কবলৈ ধৰিলে :—

“হে বিশ্বদেব ! মোৰ কাছে তুমি
 দেখা দিলে আজ কি বেশে,
 দেখিলু জোৰাবে পূৰ্ব্ব-গগনে
 দেখিলু জোৰাবে স্বদেশে।

ডুবায়ৈ ধবাব বণ-জঙ্ঘাব
 ভেদি বণিকৈব ধন-জঙ্ঘাব
 মহাকাশ তলে ওঠে ওঙ্ঘাব
 কোন বাধা নাহি মানি,
 চাহিহু, গুনিহু নিমেষে,
 তব মঙ্গল-বিজয়-শঙ্খ
 বাজিছে আমাব স্বদেশে ।”
 আক ক্রমে কবলৈ ধবিলে,
 “হে মোৰ চিত্ত পুণ্য তীৰ্থে
 জাগবে বীৰে,
 এই জাবতেব মহা মানবেব
 সাগৰ তীৰে ।
 হেথা একদিন বিৰাম বিহীন
 মহা ওঙ্ঘাব ধ্বনি,
 হৃদয় তন্ত্ৰে একেৰ মন্ত্ৰে
 উঠেছিল বণবণি ।”

বৰ্ত্তমান জগৎ-সভ্যতাৰ প্ৰতি বৰীক্ষমাধ :

সেই দেখিয়েই ইউৰোপৰ প্ৰথমখন মহামুছ লাগিলত জগতৰ এই
 স্বার্থ-লোলুপ সভ্যতাৰ প্ৰতি কটাক্ষ কৰি কবিবৰে কবলৈ ধবিলে :

“স্বার্থে স্বার্থে বেঁধেছে সংঘাত, লোভে লোভে
 ঘটেছে সংগ্ৰাম ; প্ৰলয়-মন্ডন কোভে
 ভয়বেশী বৰ্কৰতা উঠিয়াছে জাগি
 পঙ্ক শয্যা হতে । লজ্জা চৰম ডেয়াগি,
 জাতি প্ৰেম নাম ধৰি, প্ৰচণ্ড অস্ত্ৰায়
 ধৰ্ম্মেৰে ভাসাতে চাহে বলৈব বস্ত্ৰায়
 কবিলল চীংকাৰিছে জাপাইয়া ভীতি
 প্ৰাণান-হুকুৰদেব কাড়াকাড়ি সীতি ।”

যোৱা মহাযুদ্ধত মেদিনী নৰমেধ যন্ত্ৰৰ তাণ্ডব নৃত্যত যিগৰে
কম্পিত হৈ উঠিছিল, এই তাণ্ডবলীলা প্ৰত্যক্ষ নকৰিবলৈকে বোধকৰোঁ
ঈশ্বৰে সেই বৈকুণ্ঠ-বিহঙ্গ সুকুমাৰ কবি-প্ৰাণটি পৃথিবীৰ পৰা আঁতৰাই
নিলে ; যিদিনা জগতত ভাৰতৰ ‘বসুধৈৱ কুটুম্বকম্’ আদৰ্শৰ মহা
সত্যতাৰ অভ্যুদয় হব, সেইদিনা প্ৰতীক্ষা কৰি কবিবৰে গাইছিল :

“সে উদাৰ প্ৰত্যাশেৰ প্ৰথম অৰুণ
যখনি মেলিবে নেত্ৰ প্ৰশান্ত কৰুণ
শুভ্ৰ শিৱ অভ্ৰভেদী উদয় শিখৰে ।
হে দুঃখী জাগ্ৰত দেশ, তব কণ্ঠস্বৰে
প্ৰথম সঙ্গীত তাৰ উঠে যেন বাজি
প্ৰথম ঘোষণা ধ্বনি ।”

সেইদিনা কিমান দূৰৈত কব নোৱাৰো, কিন্তু কবিয়ে ভাৰতবৰ্ষক সেই
দিনলৈ প্ৰতীক্ষা কৰিবলৈ উপদেশ দিছে :

“তুমি থেকো সাক্ষি
চন্দন-চৰ্চিত স্নাত নিৰ্মল ব্ৰাহ্মণ
উচ্চ শিৱ উৰ্দ্ধে তুলি গাহিয়ো বন্দন :
এস শাস্তি বিধাতাৰ কণ্ঠা ললাটিক।
নিশাচৰ পিশাচেৰ বক্তৃদীপ শিখা
কবিয়া লজ্জিত ।

পৃথিবীৰ এই যুদ্ধ বিগ্ৰহ বিলাকক সমগ্ৰ দৃষ্টিৰে কবিয়ে মানুহৰ প্ৰতি
ঈশ্বৰৰ মাৰ্জ্জনা বুলিয়েই কল্পনা কৰিছে :

“মাৰ্জ্জনা তোমাৰ
গৰ্জ্জমান বজ্ৰাগ্নি-শিখায়
সূৰ্য্যাস্তেৰ প্ৰলয়-শিখায়
বস্ত্ৰেৰ বৰ্ষণে,
অকস্মাৎ সংঘাতেৰ
অৰ্ষণে অৰ্ষণে ।”

সীমার সীমান্ত অসীম :

বিশ্বকবি ববীন্দ্রনাথ ইমান বিচিত্র, ইমান অশেষ যে তেওঁ য'তে
ত'তে 'সীমার মাঝে অসীম'। তেওঁৰ জ্যেষ্ঠক বচনাই কব লাগিলে—

“ভাব পেতে চায় কপেৰ মাঝাবে অজ
রূপ পেতে চায় ভাবেৰ মাঝাবে ছাড়া,
অসীম সে চাহে সীমার নিবিড় সজ
সীমা হ'তে চায় অসীমের মাঝে হাবা।”

মুঠতে কবৰ হলে কব পাৰি কবি ববীন্দ্রনাথে এই জগত-সৃষ্টিক একে
বাবেই মিছা মায়া বুলি, এই জীৱন-মৰণ, মানুহৰ সুখ-দুখ, আশা
আকাঙ্ক্ষা, আবেগ-উদ্বেগ আদিৰে পৰিপূৰ্ণ মনুষ্য জীৱনটোক তুচ্ছ
আৰু অসত্য বুলি উৰাই দিয়া নাই, এই অপূৰ্ণতাৰ মাজেদিয়েই
কবিয়ে বিচাৰিছে পূৰ্ণতাৰ স্বাদ,

“আমি কপ সাগৰে ডুব দিয়েছি

অকপ বতন আশা কৰি।”

ববীন্দ্রনাথ আহিছিল এই পৃথিৱীলৈ—

“বাহু দিবসেৰ সুখে-দুখে আঁকা

বহু মানৱেৰ প্ৰেম দিয়ে ঢাকা

লক্ষ যুগেৰ সজীৱ মাখা

সুন্দৰ ধৰাতল”—

আপোন মনৰ মাধুৰীৰে কাব্য, সজীৱ, নৃত্য, ললিত-কলাৰ মোহন
মন্ত্ৰেৰে আৰু সুন্দৰ কবি উপনিষদৰ সেই ‘বসো রৈ সঃ’ সেই পূৰ্ণ
সুন্দৰক প্ৰত্যক্ষ কৰিবলৈ।

সেইদেখি তেওঁ জীৱনতে জীৱৰ স্পৃহা, সৌন্দৰ্য্য তৃষ্ণাৰ ভিতৰে-
দিয়েই জীৱনৰ অৰ্থ বিচাৰি মৰণৰ বহুদিন আগতে ঈশ্বৰক প্ৰাৰ্থনা
কৰিছিল :

“তোমার কাছে আমার এ মিনতি, এ মিনতি,
 যাবার আগে জানি যেন
 আমায় ডেকেছিলে কেন
 আকাশ পানে নয়ন তুলে শ্রামল বসুমতী ।
 কেন নিশাব নীবরতা
 শুনিযেছিল তাবার কথা,
 পবাণে ঢেউ তুলেছিল কোন দিনের জ্যোতি,
 তোমার কাছে আমার এ মিনতি, এ মিনতি ।”
 সেইদেখি তেওঁ অখণ্ড অমৃতব গান গাইছিল :

“যে নদী মকপথে
 হাবাল ধাবা
 জানি হে জানি তাও
 হয়নি হাবা ।

যে ফুল না ফুটিতে
 ঝরে গেল ধবণীতে
 জানি হে জানি তাও
 হয়নি হাবা ।

জীবনে যা কিছু
 রয়েছে পিছে
 জানি হে জানি তাও
 হয়নি মিছে ,

জীবনে যত পূজা
 হ’ল না সাবা,
 জানি হে জানি তাও
 হয়নি হাবা,

যে নদী মক পথে হাবাল ধাবা,
 জানি হে জানি তাও হয়নি হাবা ।”

হে ‘শান্তম্ শিরম্‌মৈতম্’ কবি! আজি এই হেন্দোজদোপৰ মাজত হাঁহাঁকাৰ কবি তোমাৰ অনন্ত কাব্যায়ত স্বাদৰ অৱসৰ ক’ত? আজি কেৱল তোমালৈ মনত পৰিছে; এই সন্ধিক্ষণত, জগতৰ এই আমূল পৰিবৰ্ত্তনৰ দিনত মনত পৰিছে তোমাৰ অমূল্য চিন্তা-সম্পদলৈ। জগতৰ, ঘাইকৈ ভাৰতৰ এই সন্ধিক্ষণত তোমাৰ ব্যক্তিত্বৰ, তোমাৰ বাণীৰ আজি মহান প্ৰয়োজনীয়তা অস্বীকাৰ কৰিব কোনে? ভাৰত-বৰ্ষই আজি গঙ্গা জলেৰে গঙ্গাপূজা কৰাৰ দৰে তোমাৰ বাণীৰেই মাথোন জয়গান কৰিছে সেই বিধাতৃ পুৰুষৰ :

“পতন অভ্যুদয় বন্ধুৰ পন্থা যুগ যুগ ধাবিত যাত্ৰী,
হে চিৰ সাৰথি তব বথ-চক্ৰে মুখৰিত পথ দিন-ৰাত্ৰি।

দাকণ বিপ্লব মাখে তব শঙ্খধ্বনি বাজে

সঙ্কট হুথ ত্ৰাতা,

জনগণ মন অধিনায়ক জয়হে ভাৰত ভাগ্য বিধাতা,

জয় হে জয় হে জয় হে জয় জয় জয় হে।”

প্ৰকৃত কবি সকলো দেশৰ। তেওঁ কোনো সীমাৰ মাজত সঙ্কুচিত নহয়। এই সম্পৰ্কত স্বয়ং কবিগুৰুৱে যি কৈছে সি প্ৰাণিধানযোগ্য। কবিগুৰুৱে এটি অল্পম উপমাৰে কথাটো মুকলি কৰি দিছে,—
“নীল নদীৰ তীৰ থেকে বৰ্ষাৰ মেঘ উঠে আসে, কিন্তু যথা সময়ে সে হয় ভাৰতবৰ্ষেৰই বৰ্ষা। তাতে ভাৰতৰ ময়ূৰ নেচে ওঠে, তাতে কোন তুটি বায়ুগ্ৰন্থ স্বাদেশিক যেন ভংগনা না কৰেন। যদি সে ময়ূৰ না নাচড, তবেই বুঝতুম ময়ূৰটা বুঝি মৰেছে।”

প্ৰকৃতপক্ষে জগতৰ মহাপুৰুষসকল, ঘাইকৈ কবিসকল, সেই নীল নদীৰ মেঘৰ দৰেই, সেই মেঘৰ উদয়ত য’তে বৰ্ষা হয় ত’তে বায়ুৰ প্ৰাণকণী ম’ৰা চৰাইয়ে নাচিবলৈ ধৰে। ভাৰতবৰ্ষত ইংলণ্ডৰ কবি ছেল্সীয়াৰ-কণী মেঘৰ উদয়ত বি বৰ্ষা হ’ল, সেই বৰ্ষাত আজিও অনেক ভাৰতীয় প্ৰাণৰ ম’ৰা চৰাইয়ে নানাচি নোৱাৰে। আজি চাওক, ইংৰাজে ভাৰত quit কৰিলে,—ভাৰত এৰি গ’ল, কিন্তু ইংৰাজ কবি

ছেঙ্গপীয়াৰে আজিও আমাক quit নকৰিলে, ভাবতৰ পৰা নগল ; কাৰণ ছেঙ্গপীয়াৰ অকল ইংলণ্ডে নহয় ভাৰতবো , ববীন্দ্রনাথো সেই-দৰে অকল বঙ্গৰে নহয়, ভাৰতবো আনকি জগতবো । সেই দেখিয়েই ভাৰতৰ কবি কালিদাসৰ ‘শকুন্তলা’ পঢ়ি জাৰ্মান কবি গেটে খ্ৰীষ্টান হৈও কব পাৰিছিল যে স্বৰ্গঃ মৰ্ত্য যদি ক’ববাত একে হৈ যিহি গৈছে তেন্তে সি কালিদাসৰ ‘অভিজ্ঞান শকুন্তলা’ত । সেই দেখিয়েই এই জকাইচুক অসমবো এজন ক্ষুদ্ৰ কবিয়ে ১৯১৫ চনত কলিকতাত কবিশুক ববীন্দ্রনাথৰ প্ৰথম দৰ্শন লাভ কৰি আনন্দ উল্লাসত কবিতা বচনা কৰিছিল :

বৈকুণ্ঠ বিহঙ্গ তুমি নববেশে যেন
উদিলি মৰ্ত্যত,
বিশ্ব প্ৰাণ গান হৈ বাজিছে মাধোন
তোমাৰ কণ্ঠত ।
ধন্য পূব পছিমৰ কোলাকুলি আজি
স্বৰ্গ ধবাতল,
গ্ৰহ-তৰা-তপনৰ গোপন কাহিনী
ধন্য বাঈ হ’ল ।
ধন্য আজি ভাৰতৰ ব্যাকুল হৃদয়
শত শতাকীৰ,
ধন্য ই ভূষিত প্ৰাণ দেখি বিশ্বকবি
ঋষি মূৰ্ত্তিৰ ।

বাস্তৱতে তাহানিৰ ঋষি মনীষী ব্যাস, বাঙ্গালীকি, কবি কালিদাস, ভৱভূতিৰ দৰেই আজি নব্য ভাৰতৰ ববীন্দ্রনাথ সেই ভাৰতৰে বাণী (Voice of India) । সাহিত্য জগতৰ কালিদাসৰ পাছত ববীন্দ্রনাথেই যে ভাৰত-ভাৰত হৈ কবি-সৌৰমণ্ডলত নিজৰ পোহৰ পেলাইছে, সিটো অলঙ্কাৰ পটপট । ববীন্দ্র প্ৰতিটাই ভাৰতৰ সি-পাৰতো প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছে । আইবিচ কবি ইয়েট্‌চেই (Yeats)

তার অলস প্রমাণ। সেই দেখি আজি গোটেই জগতেই হৈ পৰিছে
বন্দনা-মুখৰ—এই বিশ্বকবিৰ।

কবি-বিহঙ্গ ববীন্দ্রনাথ :

কবিশুৰ সন্মুখে খোবতে কবৰ হলে ক'ব পাৰি যে ববীন্দ্র কবি-
বিহঙ্গ উধাও হৈছিল অনন্ত আকাশলৈ, যাব অল্পকাল আছিল—
উপনিষদ, ফলমূল—বৈষ্ণৱ কৱিতা, ব'দ-বতাহ—বায়ুমণ্ডল আছিল
ইংৰাজী এলিজাবেথীয় যুগৰ ৰোমাণ্টিক কাব্য সাহিত্য আৰু নানা
জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ ব'দ-কাঁচলিৰে মানৱ জীৱন। সেই দেখি এই সৃষ্টিৰ
আদি কাৰণ বহুশ্রম, ঈশ্বৰক লক্ষ্য কবি তেওঁ গাইছিল :

“পিতা মাতা ভাতা প্ৰিয় পৰিবার
পুত্ৰ আমাৰ মিত্ৰ আমাৰ
সকলৰ সাথে হৃদয়ে প্ৰৱেশি
তুমি আছ মোৰ সাথে,
সব আনন্দ মাৰাৰে তোমাৰে
অবিৰ জীবন নাথ।”

এটা কথাৰে, ববীন্দ্র-কাব্যৰ মূল তত্ত্বই হৈছে ‘সৰ্ব্বাত্মভূতি’,—
উপনিষদৰ সেই ‘সৰ্বং খৰিৎ ব্ৰহ্ম’, সেই ‘আনন্দ ৰূপমমৃতম্
ষষ্টিভাতি’, সেই ‘বসো য়ৈ সঃ’। সেই কাৰণেই তেওঁৰ কৱিতা ৰহস্য
হৈছে—

“প্ৰদীপেৰ মতো

সমস্ত সংসাৰ মোৰ লক্ষ বৰ্ণিকায়
আলোয়ে ফুলিবে আলো তোমাৰি শিখায়
তোমাৰ মন্দিৰ মাৰে। ইন্দ্ৰিয়েৰ দ্বাৰ
কল্প কবি যোগাসন সে নহে আশাৰ।

যা কিছু আনন্দ আছে দৃশ্যে গন্ধে গানে
তোমাৰ আনন্দ হবে তাৰ মাঝখানে ।
মোহ মোৰ মুক্তি কপে উঠিবে জলিয়া
প্রেম মোৰ ভক্তি কপে বহিবে ফলিয়া ।”

(নৈবেদ্য)

সেইদেখি তেওঁ প্ৰাচীন ভাৰতৰ এই তব্বৰ মন্ত্ৰ ত্ৰুটী ঋষিৰ কথা
ঘোষণা কৰি গাইছে :

“তাহাবা দেখিয়াছেন বিশ্ব চৰাচৰ
ৰবিছে আনন্দ হ’তে আনন্দ নিৰ্ৰাৰ
অগ্নিৰ প্ৰত্যেক শিখা ভয়ে তব কাঁপে,
বায়ুৰ প্ৰত্যেক শ্বাস তোমাৰি প্ৰতাপে ,
গিৰি উঠিয়াছে উৰ্দ্ধে তোমাৰি ইজিতে
নদী ধায় দিকে দিকে তোমাৰি সজীতে ,
অবিৰাম চক্ৰসূৰ্য্য গ্ৰহ তাৰা যত
অনন্ত প্ৰাণেৰ মাঝে কাঁপিছে নিয়ত ,
তাহাবা ছিলেন নিত্য এ বিশ্ব আলয়ে
কেৱল তোমাৰি ভয়ে তোমাৰি নিৰ্ভয়ে ।

* * * *

আমবা কোথায় আছি, কোথায় নুদূৰে
দীপহীন জীৰ্ণ ভিত্তি, ভগ্ন গৃহে এই
অবসাদ গূৰে সহস্ৰেৰ ক্ৰকুটি নীচে ।

* * * *

যেন মোৰা পিতৃ হাবা, ধাই পথে পথে
অনীত্ব, অবাঞ্ছক ভয়াৰ্ত্ত জগতে ।”

আন এটা কথাবে কবৰ হলে হিমালয় বৰক গলি গজা বৈ অহাৰ দৰে
বৰীলুকাৰ্য্য বৈ আহিছে যেন মাহুৰৰ মাজলৈ বেদান্ত-তব্বৰ অজ্ঞানী

শিখব পৰা সেই এক অনন্ত অভিযুখেই। তেওঁৰ ‘নিৰ্ধৰেব স্বপ্নভঙ্গ’
বোলা কবিতাটিতে এই সুৰটো বাজি উঠিছে :

“আমি ঢালিব ককণাধাৰা

আমি ভাঙিব পাষণ কাৰা—

আমি জগত প্লাবিতা বেড়াব গাহিয়া

আকুল পাগল পাৰা।

আমি শিখব হইতে শিখবে ছুটিব

ভূধব হইতে ভূধবে লুটিব

হেসে খল্খল্ গেৰে কল্‌কল্

তালে তালে দিব তালি।

* * * *

আমি তটিনী হইয়া যাইব বহিয়া

নব নব দেশে বাৰতা লইয়া

হৃদয়ের কথা কহিয়া কহিয়া

গাহিয়া গাহিয়া গান,

এত কথা আছে, এত গান আছে

এত প্রাণ আছে মোৰ

প্রাণ হয়ে আছে ভোৰ।”

এই ‘নিৰ্ধৰেব স্বপ্নভঙ্গ’ই যেন সমগ্র ববীন্দ্রকাব্যৰ ভূমিকা স্বৰূপ।
এই কবিতাটো লিখাৰ সময়ত কবিৰ বয়স আছিল মাত্ৰ ১৯ বছৰ।
এই উন্নৈশ বছৰীয়া ডেকাই বাক ডেতিয়া জানিছিল নে তেওঁৰেই যে
ভবিষ্যত জীৱনত এসময়ত ‘নবেল প্ৰাইজ’ লাভ কৰি দেশে দেশে
এনেদৰে সমাদৃত হব? কথাবোৰ যেন তেনেই আখৰে আখৰে
কলিয়াই গল তেওঁৰ হৃদয়-নিজৰাত বাজি উঠা ভবিষ্যদ্বাণীৰ দৰে।

গোপালক নভোমণ্ডল :

গোপালক নভোমণ্ডল প্ৰতিবিম্বিত হোৱাৰ দৰে নব-ন্যূৰীৰ অনাৱি

কালৰ যুগল সম্বন্ধৰ মধুৰ ভাবটোৰ ভিতৰেদিয়েই জলমলাই উঠিছে বিশ্ব-হিয়াৰ অনন্ত আকাশৰ অনন্ত বহুস্ত। সেই দেখি ঘাইকৈ এই সুৰটোতে বাজি উঠিছে—কালিদাসৰ শকুন্তলা ছেঙ্গলীয়েৰ বোমিও জুলিয়েট, ডাণ্টেৰ ডিভাইন কমেডি প্ৰভৃতি শ্ৰেষ্ঠ কাব্যনোৰ, আৰু ববীন্দ্ৰনাথৰ মানসী, চিত্ৰা প্ৰভৃতি অসংখ্য কবিতা, চিত্ৰাঙ্গদা, বিদায়-অভিশাপ প্ৰভৃতি নাটকাবিলাক। বঙ্গীয় বৈষ্ণৱ কবিতাবো আশ্ৰয় এই যুগপ্ৰেম, বাধাক্ষৰ যুগলীলা। সেই দেখি কোনো কোনোৱে কয় যে Rabindra Nath is old wine in a new bottle, অৰ্থাৎ ববীন্দ্ৰ-কাব্য নতুন বটলত ভৰোৱা পুৰণি মদ অৰ্থাৎ বৈষ্ণৱ কবিতাবে পুৰণি সংস্কৰণ মাথোন। অলপ দকৈ ভাবি চালেই বুজিব পাৰি যে বৈষ্ণৱ কবিতা আৰু ববীন্দ্ৰ-কবিতাৰ তত্ত্বটো সাদৃশ্য থাকিলেও একেবাবে অভিন্ন নহয়।

বৈষ্ণৱ কবিতা আৰু ববীন্দ্ৰ-কবিতা :

ববীন্দ্ৰনাথ সদায় সীমাৰ মাজত অসীম দেখি, মানৱীয় প্ৰেম (Human love) আৰু ঐশ্বৰিক প্ৰেমৰ (Divine love) মাজতো এটা সুনিৰ্দিষ্ট সীমাবেধা (Broad line of Demarcation) নাই। ববীন্দ্ৰনাথে বৈষ্ণৱ কবিৰ দৰে এটা প্ৰাপ্ত তত্ত্ব লৈ ঐশ্বৰপ্ৰেম, কৃষ্ণপ্ৰেম আৰম্ভ কৰা নাই। ববীন্দ্ৰনাথে আৰম্ভ কৰিছে মানুহৰ জীৱন, মানুহৰ প্ৰেমেৰেই প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্য, প্ৰকৃতিৰ প্ৰেম, আৰু মানুহৰ জীৱনৰ ভিতৰেদিয়েই ববীন্দ্ৰ-কাব্যত চলিছে অনন্ত অপ্ৰাপ্তৰ প্ৰাপ্তিৰ সন্ধান, এটা পৰিণতি (A movement, a life, and a consequence)। সেইদেখি কবি ববীন্দ্ৰনাথে বৈষ্ণৱ কবিতাৰ সম্বন্ধতো কৈছে :

“তুমু বৈকুণ্ঠৰ ভবে বৈকবেৰ গান ?

পূৰ্ববাগ, অৰ্দ্ধবাগ, মান-অভিমান,

জ্ঞানসাব, প্ৰেমলীলা, বিবাহ-বিজন

বৃন্দাবন-গাঁথা একি শুধু দেৱতাৰ ?
 এ সজীৱ বসধাৰা নহে মিটাবাৰ
 দীন মৰ্ত্যবাসী এই নব-নাৰীদেৱ
 প্ৰতি দিবসেৰ আৰ প্ৰতি বজ্জনীৰ
 তপ্ত প্ৰেম-ভূষা ?”

আক সেই কাৰণেই বোকাত জন্মা পছমফুলকে আমি দেৱতাক নিবেদন
 কৰোঁ আক সেই একে ফুলকে প্ৰিয়জনক উপহাৰ দিওঁ ।

“দিই যাহা দেবতাৰে
 তাই দিই প্ৰিয়জনে, দেবতাৰে
 প্ৰিয় কৰি প্ৰিয়েৰে দেবতা ।”

বৈষ্ণৱ কবিৰ, বৃন্দাবনৰ বংশীবাদনক ববীক্ষনাথে গোটেই বিশ্বতে
 উলিয়াই দি কৈছে :

“এইত মেলাও তোমাৰ আলোক-ধেনু
 চন্দ্ৰসূৰ্য্য দলে দলে,
 কোথায় বসে বাজাও বেণু
 চৰাও মহা গগন তলে ।”

এইখিনিতে বৈজ্ঞানিক জেম্‌চ (James) সেই matter গৈ
 mathematical mind অত পৰি শেষত গৈ ভেঁওঁ কৰা শুবিভ এটা
 musical mind অব অনুমানৰ কথা মনলৈ আহে, আক
 ববীক্ষনাথৰ—

“ভূমি কেমন কবে গান কব হে গুণী
 আমি অবাক হয়ে শুনি কেবল শুনি ।
 শ্ৰবেণ আলো ভুবন কেলে ছেয়ে
 শ্ৰবেণ হাওরা চলে গগন বেয়ে ;
 পাৰাণ টুটে ব্যাকুল বেগে ধেয়ে
 বহিরা যায় শ্ৰবেণ জ্বলুণী ।

কইতে কি চাই কইতে কথা বাধে
হাব মেনে যে পৰাণ আমাৰ কাঁদে
তুমি আমায় ফেলেছ কোন কাঁদে
চৌদিকেতে মোৰ সুবেৰ জাল বুনি।”

গানটোও যেন বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিৰেও সত্য হৈ বান্ধিবলৈ ধৰে। কীৰ্ত্তন
বংশীধ্বনিৰে। এইটোকে Universal application বুলি কব
নোৱাৰি জানো ?

কবি ছেলী (Shelley) আৰু বৰীজনাথ :

ইংৰাজ কবি ছেলীও ৰোমাণ্টিক প্ৰেমৰ কবি। ছেলীয়ে তেওঁৰ
‘স্কাইলাৰ্কত’ (skylark) প্ৰেমৰ এটা অনন্ত ছত্ৰাহ এৰিছে, সেই
অনন্ত প্ৰেম, অনন্ত আনন্দ পূৰ্ণৰূপে নাপাই যেন তেওঁ স্কাইলাৰ্কক
কৈছে :

“Teach me half the gladness
That thy brain must know,
Such harmonious madness
From my lips would flow,
The world should listen then
As I am listening now !”

তেওঁৰ সেই অনিবার অনন্ত তৃষ্ণা শাস্ত গভীৰ কবি পূৰ্ণতাৰ কালে নিব
নোৱাৰি ভাগবি যেন ছয়ুনিয়াহ পেলাইছে :

“We look before and after
And pine for what is not,
Our sweetest songs are those
That tell of saddest thought.”

কবি বৰীজনাথও সেইদৰে এদিন বৌদ্ধৰ প্ৰেমত ছয়ুনিয়াহ
কাড়ি কৈছিল :

“পাগল হইয়া বনে বনে ফিবি
 আপন গন্ধে মম
 কল্লবী যুগ সম,
 ফাস্তন বাতে দক্ষিণ বায়ে
 কোথা দিশা খুজে পাইনা,
 যাহা চাই তাহা ভুল কবে চাই
 যাহা পাই তাহা চাইনা।”

কিন্তু ববীন্দ্রনাথ কল্লবী যুগের দবে আপোন মোহর গোন্ধতে
 আপুনি বলিয়া হৈ সেই যৌৱনর অবণাতে ঘূৰি থাকি ভাগবি পৰা নাই।
 সেই অবণার পৰা যেন ক্রমে মুকলি জগতলৈ ওলাই আহি সগৌৰৱে
 কব পাৰিছে :

“নিশাব স্বপন ছুটল বে, এই
 ছুটল বে।
 টুটল বাঁধন টুটল বে।

* * *

আকাশ হাতে প্রভাত আলো
 আমাব পানে হাত বাড়ালো
 ভাঙ্গা কাবাব দ্বাবে আমাব
 জয়ধ্বনি উঠল বে, এই
 উঠল বে।

* * *

হৃদয় শতদলের সকল
 দলগুলি এই ফুটল বে।
 টুটল বাঁধন টুটল বে।”

(গীতাবলি)

আক কব পাৰিছে “স্বপ্নৰ হে এই সজিয় তব সৰ” আৰু ভেঁওন

জীৱনৰ দুখৰ বাবিৰাতে আহি যেন তেওঁৰ বুকুৰ ছুৱাবত চিৰ-বন্ধুৰ বথ
হাজিৰ হোৱা দেখা পালে। তেওঁ গাবলৈ ধৰিলে :

“তুংখৰ বৰষায়
চক্ৰেৰ জল যেন নামূল,
বন্ধেৰ দৰজায়
বন্ধুৰ বথ সেই থামূল।

* * *

বহুদিন বঞ্চিত
অন্তৰে সঞ্চিত
কি আশা,
চক্ৰেৰ নিমেষেই
মিটল সে পৰশেৰ
ভিয়াসা।

* * *

এতিদিনে জানলেম
যে কাঁদন কাঁদলেম
সে কাহাৰ জন্তু,
ধন্য এ জাগৰণ
ধন্য এ ক্ৰন্দন
ধন্য বে ধন্য।

পাৰ্থিৱ প্ৰেম আৰু দিব্য প্ৰেম (Human love and Divine love) :

ওপৰত কৈ অহা হৈছে যে বৰীক্ষনাথলৈ মন্থিত প্ৰেম আৰু ঈশ্বৰ
প্ৰেমৰ মাজত সুনিৰ্দিষ্ট সীমাবেধা নাই। তেওঁ সীমাৰ ভিত্তবতে
অসীমৰ, যুগ্ম প্ৰণয়ৰ লগতে সেই অনন্ত অসীম ঈশ্বৰৰ প্ৰেম সাগৰবো
অতুলসমূহৰ লগত উঠুৱা উঠিছে তেওঁৰ প্ৰেমাৰ্পণকে লক্ষ্য কৰি :

“তোমাবেই যেন ভাল বাসিয়াছি

শতকপে শতবাব

জনমে জনমে যুগে যুগে অনিবার ।

* * *

আমবা দুজনে ভাসিয়া এসেছি

যুগল প্রেমের শ্রোতে

অনাদি কালের হৃদয় উৎস হ’তে ।

আমবা দুজনে কবিয়াছি খেলা

কোটি প্রেমিকের মাঝে,

বিবহ-বিধুর নয়ন-সলিলে

মিলন-মধুর লাজে

পুৰাতন প্রেম নিত্য নতুন সাজে ।”

সেইদেখি তেওঁর ‘পতিতা’ নামক কবিতাত প্রথমে বেগ্যা, পাছত
ঋষি-বালকব প্রেমত পৰি সতী সাধবী হোৱা এজনী বমণীয়েও
সগৌৰৱে কব পাৰিছে :

“আমিও দেবতা ঋষিৰ আঁখিতে

এনেছি বহিয়া নতুন দিবা,

অমৃত সবস আমাৰ পবন

আমাৰ নয়নে দিব্য বিভা ।”

ঋষিৰ চকুত ময়ো দেৱতা, ময়ো আনন্দকপ অমৃত । সত্য যে ভোগ
আক ভ্যাগ, গ্ৰহণ আক বৰ্জন, অমৃত আক মৃত্যু দুইবেই সম্বন্ধ, আক
মৌল্যৰ্য্যক অনন্ত অমৃতৰ লগতে যে অনন্ত বিব-ভাঙও বৰ্তমান [কাৰণ
ববীক্ষনাৰ মতে পাপৰ (Evil) কোনো স্বতন্ত্ৰ অস্তিত্ব নাই, পাপো
অবিচ্ছিন্ন ভাবে পৰিপূৰ্ণ বিশ্ব ঐক্যৰে এটা ভোক্তক মাথোন],
তাকো তেওঁ ঘোষণা কৰিছে । ববীক্ষনাৰে এই সৃষ্টি সত্যকেই পূৰ্ণ
স্বৰূপৰ ওচৰ চানিছে দৈ । তেওঁৰ ‘উৰ্বশী’ বোলা কবিতাটি অনন্ত
মৌল্যৰ্য্যক স্বপ্নক মাথোন ।

“বৃন্তহীন পুষ্পসম আপনাতে আপনি বিকশি
কৰে তুমি ফুটিলে উৰ্বশী ।

আদিম বসন্ত-প্ৰাতে উঠেছিল মস্থিত সাগৰে,
ডান হাতে সুধা পাত্ৰ বিষভাণ্ড নিয়ে বাম কৰে ,
তবল্লিত মহাসিদ্ধু, মন্ত্ৰশাস্ত ভূজঙ্গৰ মত
পড়েছিল পদপ্ৰান্তে, উল্লসিত ফণা লক্ষ শত
কবি অবনত ।

কুন্দ-গুহ্ৰ নগ্ন কাস্তি সুবেশ্ব বন্দিত।
তুমি অনিন্দিতা ।”

আন এটা কথাৰে বৰীন্দ্রনাথে যেন কবি গৈছে মৰ্ত্যতে স্বৰ্গ বচনা,—
ঈশ্বৰে পৃথিৱী সজিলে, মানুহৰ গাত যেন থাকিল স্বৰ্গ সৃষ্টিৰ ভাব ।

“তুমি ত’ গড়েছ গুধু এ মাটিৰ ধৰণী তোমাৰ
মিলাইয়া আলোক আঁধাৰ ।
শূণ্যহাতে সেধা মোৰে বেধে
হাসিছ আপনি সেই শূণ্যৰ আডালে গুপ্ত থেকে
দিয়ে সে আমাৰ পৰে ভাব
তোমাৰ স্বৰ্গটি বচিবাৰ ।”

সেই স্বৰ্গ ক’ত ? সেই কাৰণে তেওঁ আকৌ কৈছে :—স্বৰ্গ কোথায়
জানি কি তা ভাই ?

ভাব ঠিক ঠিকানা নাই ।
ভাব আবদ্ধ নাই, নাইবে তাহাৰ শেষ
ওৰে নাইবে তাহাৰ দিশা
ওৰে নাইবে দিবস, নাইবে তাহাৰ নিশা ।

• • •

আমাৰ গানে স্বৰ্গ আজি ওঠে বাকি
আমাৰ প্ৰাণে ঠিকানা ভাব পাই,
আকাশ ভৰা আনন্দে সে আমাৰে চায় ।

দিগ্‌জনাৰ অন্ধনে আজ বাজল যে তাই শব্দ
সপ্ত সাগৰ বাজায় ডব্ব, তাই ফুটেছে ফুল,
বনেৰ পাতায় স্বৰ্ণা-ধাৰায় তাইৰে ছলছল ।
বাতাসে সে খবৰ ছোটে আনন্দ কল্লোল ।

ওৱৰ্ডচৱৰ্থ আৰু ৰবীন্দ্ৰনাথ :

কবি ওৱৰ্ডচৱৰ্থে (Wordsworth) প্ৰাকৃতিক, চিন্ময়ী প্ৰাণময়ীক
পায়ো মানুহৰ জগতত অসম্পূৰ্ণতা লক্ষ্য কৰি, মানুহৰ মাজত সেই
মহামিল উলিয়াব নোৱাৰি দুখ কৰিছে :

“If this belief from Heaven be sent
If such be Nature's holy plan,
Have I no reason to lament
what man has made of man ?”

কবি ৰবীন্দ্ৰনাথে' কিন্তু এই Lamentation অৰ বিপৰীত অৰ্থ
উলিয়াই কৈছে :

“নিষ্ঠুৰ হে এই কবেছ ভালো,
এমনি কৰে হৃদয়ে মোৰ
তীব্ৰ দহন আলো ।

আমাৰ এ ধূপ না পোডালে
গন্ধ কিছুই নাহি ঢালে,
আমাৰ এ দীপ না জ্বালালে
দেয় না কিছুই আলো,
বজ্জে তোলো আশুপ কৰে
আমাৰ যত কালো ।

নিষ্ঠুৰ হে এই কবেছ ভালো ।”

কাৰণ, এই বিবোধ, বিসম্বাদ নিজৰ ভিত্তবতে

“বেশ্বৰ বাজে বে

আৰ কোথাও নয়

ভোব আপন মাৰাৰে ।”

ওৱৰ্ডচৱৰ্ণে যেন প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্যত বিভোৰ হৈ প্ৰকৃতিৰ আবৰণ উন্মোচন (Unveil) কৰি প্ৰকৃতিৰ ওপৰতো যে পুৰুষ আছে, সেই পুৰুষক দেখা গৈ নাই। ববীন্দ্ৰনাথে যেন সেই আবৰণ উন্মোচন কৰি সদৰ্পে কব পাৰিছে :

“তোমাৰ আকাশ ছাপিয়ে যে মাধুৰী ঝৰ
আমাৰ প্ৰাণে নহিলে সে কি কোথাও ধৰে ?”

আক প্ৰকৃত প্ৰণয়ীৰ দৰে প্ৰশ্ন কৰিছে :

“যদি প্ৰেম দিলে না প্ৰাণে
কেন ভোৰেৰ আকাশ ভৰে দিলে
এমন গানে গানে ?
কেন ফুলেৰ শয়ন পাতা, কেন তাৰাৰ মালা গাঁথ।
কেন দখিণ হাওয়া গোপন কথা
জানায় কানে কানে ?”

প্ৰকৃতিৰ সকলো সৌন্দৰ্য্য যেন তেওঁলৈ মিলন-প্ৰতীক্ষাত পাতি যোৱা এখন বব-শয়্যা।

ওৱৰ্ডচৱৰ্ণে প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্য, প্ৰকৃতিৰ সুধামতে তন্ময় হৈ প্ৰকৃতিৰ বৰ্ণনা কৰিছিল। ববীন্দ্ৰনাথে কিন্তু সেই প্ৰকৃতিৰ বৰ্ণনাৰ ভিতৰতে ইচ্ছিত দিছিল এজন অজ্ঞেয় অনন্তৰ। তেওঁ বৰ্ষাৰ বৰ্ণনাতে মেঘৰ জটা উবাই বৃত্ত কৰা কোনোবা এজনকো দেখা পাই কৈছে :

“আজ বাৰি কৰে যব যব
ভবা বাদৰে।
আকাশ ভাঙা আকুল বাবা
কোথাও না ধৰে।

শাঁজের বনে থেকে থেকে,
ঝড় দোলা দেয় হেঁকে হেঁকে,
জল ছুটে যায় এঁকে বেঁকে
মাঠের পাবে ।
আজ মেঘের জটা উড়িয়ে দিয়ে
নৃত্য কে কবে ।

ওবে বৃষ্টিতে মোর ছুটেছে মন
লুটেছে ঐ ঝড়ে,
বুক চাপিয়ে তবজ মোর
কাহাব পায়ে পবে ।
অন্তরে আজ কি কলবোল,
ছাবে ছাবে ভাঙল আগল,
হৃদয় মাঝে জাগল পাগল
আজি ভাদবে ।
আজ এমন কবে কে মেতেছে
বাহিষে ঘবে ।”

টেনিসন আক ববীশ্রনাথ :

কবি টেনিসনে (Tennyson) মাহুহব মাজড অকপটতা’
পরিজ্ঞাতাব সুবমা নাপাই কৈছিল :

“I marked him in the shining of the stars,
I found him in the flowering of the garden,
But I find him not in his ways with men.”

(Passing of Arthur)

ববীশ্রনাথে কিছু কয় :

“যে কাননে হিয়া কীলিছে
সে কাননে সেও কীলিল

ভাবি আপনাবি মাধুৰী
কৰে আপনাৰে চাতুৰী,
ধৰিবে কি ধৰা দিবে সে
কি ভাবিয়া কঁাদ কঁাদিল।”

এইখিনিতেই ববীন্দ্রনাথৰ বিশেষত্ব। ববীন্দ্রনাথ অনন্তৰ প্রকৃত কবি।
অনন্তৰ তত্ত্ব আজিও বেদান্তৰ ওপৰলৈ যাবগৈ পৰা নাই। বেদান্তৰ
বহুস্তবাদী ববীন্দ্রনাথে সেই দেখি প্রাণভৰি গাইছে :

তোমায় আমায় মিলন হবে বলে
আলোয় আকাশ ভৰা,
তোমায় আমায় মিলন হবে বলে
ফুল্ল শ্যামল ধৰা।
তোমায় আমায় মিলন হবে বলে
বাত্ৰি জাগে জগত লয়ে কোলে,
উষা এসে পূৰ্ব ছুয়াৰ খোলে
কল কণ্ঠ স্বৰা।
তোমায় আমায় মিলন হবে বলে
যুগে যুগে বিশ্ব ভুবন তলে
পৰাণ আমাৰ বধূৰ বেশে চলে
চিৰ সঙ্গস্বৰা।”

অৰ্থাৎ তোমাৰে মোৰে মিলনৰ কাৰণেই জগত-জীৱনৰ সৌন্দৰ্য্য, বসব
ইমান সম্ভাৱ আৰু পয়োত্তৰ—মায়াৰ ইমান খেলা। এই এক আৰু
বহুৰ অন্তৰ্বহিঃসীলাৰ (The play and inter-play of the one
and the many) সৌন্দৰ্য্যত বুঝ মাৰি কবি ববীন্দ্রনাথে সত্য আৰু
সুন্দৰৰ চিৰ আৱাধনা কৰিছে।

চন্দ্র-সূৰ্য্য, পদ্ম-লতা, পদ্ম-পক্ষীৰূপে সমস্ত একত্বৰ জিহবেদি যি
নৃত্য সৌন্দৰ্য্য বৈ আহিছে, সি সাৰ্থক হৈছেহি স্বাহহতে ; স্বাহহত আহি

হোৱা পৰিপূৰ্ণ প্রকাশটোৰ কাৰণেই যেন সমস্ত সৃষ্টিলাীলা উন্মূখ হৈছিল। চৈতন্য আহি মানুহ ৰূপে বিকাশ নহলে এই জড় বিশ্ব যেন অৰ্থশূন্য হৈ পৰে। মানুহত আহি সকলো জড় শক্তি উঠিলতহে যেন আত্মানুভবত চৈতন্যৰ পূৰ্ণ স্বাতন্ত্ৰ্য লাভ হৈছে, গতিকে আজিলৈকে হোৱা চৰম বিকাশ মানুহ বিহনে এই বিশ্বব্যাপাৰৰ অৰ্থ ক'ত ? বস কেনি ? সেইদেখি কবি ৰবীন্দ্ৰনাথে সৃষ্টি বহুস্ত উদ্ঘাটন কৰিছে এই 'একোহং বহুস্তাম্'—এক মই বহু হ'ম্—এই তত্ত্বে।

যেনে—

“যেদিন তুমি আপনি ছিলে একা
 আপনাকে ত হয়নি তোমাৰ দেখা।
 সেদিন কোথাও কাৰো লাগি ছিল না পথ চাওয়া
 এপাৰ হ'তে ওপাৰ চেয়ে
 বয়ান ধৈয়ে
 কাঁদন ভৰা বাঁধন-ছেড়া হাওয়া।
 আমি এলেম ভাঙল তোমাৰ ঘুম,
 শূন্যে শূন্যে ফুটল আলোৰ আনন্দ কুহুম।
 আমায় তুমি ফুলে ফুলে
 ফুটিয়ে তুলে।
 ছলিয়ে দিলে নানা ৰূপেৰ দোলে,
 আমায় তুমি তাৰায় তাৰায়
 ছড়িয়ে দিয়ে কুড়িয়ে নিলে কোলে।
 আমায় তুমি মৰণ মাৰে লুকিয়ে কেলে
 কিবে কিবে নৃতন কৰে পেলে।”

এই কাৰণেই তাহানিৰ স্বদেশী আন্দোলনজো কবিতাৰে এই পৰম সত্যৰ সৃষ্টি স্বদেশৰ ৰূপতে দেখা পাই উজ্জ্বলি উঠিছিল—

“হে বিশ্বদেৱ ! মোৰ কাছে তুমি
 দেখা দিলে আজি কি বেশে,
 দেখিছু তোমাৰে পূৰ্ব গগনে
 দেখিছু তোমাৰে স্বদেশে ।
 ডুবায়ে ধৰাৰ বণ-হুকাৰ
 ভেদি বগিকেৰ ধন-সুকাৰ
 মহাকাশ তলে ওঠে ওকাৰ
 কোন বাধা নাহি মানি,
 চাহিছু শূনিছু নিমেৰে
 তব মঙ্গল বিজয় শব্দ
 বাজিছে আমাৰ স্বদেশে ।”

হে বিশ্ববৰেণ্য কবি । আজি জগতে শূনিছে তোমাৰ কাব্যত বাজি
 উঠা সেই জগতৰে মঙ্গল বিজয় শব্দ ।

আকাশৰ সূৰ্য্যই গোটেই জগত পোহৰ কৰাৰ লগতে নিয়'বৰ
 কণাটিকে। যেনেকৈ ধৰা দি জিক্মিকাই উজ্জল কৰি দিয়েহি, তুমি
 কবি-সূৰ্য্যয়ো অসীম-অনন্তৰ জ্যোতিতে দীপ্ত হৈ য'তে-ত'তে তোমাৰ
 পোহৰ ঢালি ক্ষুদ্ৰ নিয়'ব কণাটোকো যেন ধৰা দি জিক্মিকাই তুলি
 গাইছিল। :

“আমি বিপুল কিবণে ভুবন কবিয়ে আলো
 ভবু শিম্বিৰটুকুৰে ধৰা দিতে পাৰি
 বাসিতে পাৰি যে ভালো ।”

বৰীজ-জয়ন্তীৰ জয়ধ্বনি :

তুমি যি স্বদেশৰ প্ৰেমত স্বদেশৰ মূৰ্ত্তিত তোমাৰ সেই অসীম অনন্ত
 প্ৰেমৰ জ্যোতিতে উজ্জাসিত হৈছিল।, আজি আমি ভাবভাসীয়ে
 তোমাৰ জয়ন্তীত সেই স্বদেশৰ, সেই ভাবভবে মঙ্গল কামনা কৰি

ববীন্দ্র-জয়ন্তীৰ জয়ধ্বনি কপে পৰমেশ্বৰৰ চৰণত তোমাৰ ভাষাবেই
প্রার্থনা জনাইছোঁ :

“চিন্তা যেথা ভয়শূন্য, উচ্চ যেথা শিব,
জ্ঞান যেথা মুক্ত, যেথা গৃহেৰ প্রাচীৰ
আপন প্রাক্কণতলে দিবস-শৰ্ব্ববী
বসুধাবে বাধে নাই খণ্ড ক্ষুদ্ৰ কবি,
যেথা বাক্য হৃদয়েৰ উৎসমুখ হ’তে
উচ্ছসিয়া উঠে, যেথা নিৰ্ভাৰিত শ্রোতে
দেশে দেশে দিশে দিশে কৰ্ম্মধাৰা ধায়
অজস্র সহস্রবিধ চৰিতার্থতায়,
যেথা তুচ্ছ আচাবেৰ মকবালুবাশি
বিচাবেৰ শ্রোতঃপথ ফেলে নাই গ্রাসি,
পৌকষেৰে কৰে নি শতধা, নিত্য যেথা
ভূমি সৰ্ব্ব কৰ্ম্মচিন্তা আনন্দেৰ নেতা
নিজ হাতে নিৰ্দ্ধয় আঘাত কৰি পিতঃ
ভাবভেবে সেই স্বৰ্গে কৰো জাগৰিত ।”*

* ১৯৬১ চনৰ ১২ মে’ তাৰিখে নগাঁওত অনুষ্ঠিত ববীন্দ্র-মতবাহিনী’
উৎসবৰ ‘কবি সন্মিলনী’ত পঠিত সভাপতিৰ ভাষণ । —সম্পাদক

বিত্তি

ভাৰতীয় ঐতিহ্য আৰু আধুনিক লিখক

১

কাব্য আৰু সাহিত্য :

আমাৰ সংস্কৃতত কাব্য আৰু সাহিত্য একাৰ্থবোধক শব্দ। বিজ্ঞান, দৰ্শন, বুৰঞ্জী আদিৰ মূৰ্ত্তি অৱশ্যে সুকীয়া। বঙা, ক'লা, নীলা আদি সাতোটা বঙৰ সংমিশ্ৰণত বগা বঙৰ বিকাশ হলেও বগা ণ্টো বগাই, বঙা বা ক'লা নহয়। সাহিত্যতো দৰ্শন, বিজ্ঞান, বুৰঞ্জী মিহলি হৈ সোমাই থাকিলেও সাহিত্য ঠিক দৰ্শন, বিজ্ঞান বা বুৰঞ্জী নহয়। জীৱনৰ অনুভূতিত বসাল হৈ উঠি বৈ গলেহে সেইবোৰ সাহিত্য হয়। সংস্কৃতত কাব্যৰ সংজ্ঞাই হৈছে 'বাক্য বসাত্মক কাব্যম্'। বসাত্মক বাক্য অৰ্থাৎ বসাল কথাই, বস লগোৱা, আনন্দ দিয়া কথাই কাব্য। সাহিত্য শব্দৰ উৎপত্তিত 'সহিত' শব্দৰপৰা, সহিত+বত=সাহিত্য। সাহিত্যৰ কাম সহিতত স্থাপন কৰা, লগ লগোৱা, মিলন ঘটোৱা। এই মিলনতে সৌন্দৰ্য আৰু আনন্দ। সাহিত্যৰ এই সহিতত্ব, এই লগ, এই মিলন কেৱল ভাবৰ লগত ভাৰাৰেই নহয়। ব্যাকৰণৰ লগত ছন্দৰেই নহয়, দূৰৈৰ সৈতে ওচৰৰ, অতীতৰ লগত বৰ্ত্তমানৰ, মানুহৰ লগত মানুহৰ, অন্তঃপ্ৰকৃতিৰ লগত বহিঃপ্ৰকৃতিৰ, ব্যক্তিগত জীৱনৰ লগত সমাজ জীৱন, জগত জীৱন। এই বস-স্ৰাবী, আনন্দ-প্ৰসূ জীৱন-প্ৰকাশক সাহিত্যৰ বাহন হৈছে ভাষা।

পৃথিৱীত যেতিয়া মানুহৰ ভাষাৰ উদ্ভৱ হোৱা নাছিল, তেতিয়া সেই আদিম বৰ্ণৰ মানুহে মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰিছিল পতপতী, কক-আনোজাবৰ দৰে কেৱল কেইটামান চিহ্নৰ-দ্বাৰা কৰিহে। স্থৰ,

দুখ, বেজাৰ, ভয়, আনন্দ, উল্লাস ইত্যাদি বিশেষ কেইটামান ভাবৰ ধ্বনি আছিল মাথোন তেওঁলোকৰ সম্বল। কিন্তু সেই চিহ্নৰ-বাখৰ কৰা ধ্বনি কেইটাকে সম্বল কৰি আৰু বেছি দিন মানুহৰ সম্বল হৈ থাকিব নোৱাৰিলে। সেই ধ্বনিয়েই ক্ৰমে লবলৈ ধৰিলে বিভিন্ন ৰূপ, সৃষ্টি হ'লগৈ মানুহৰ ভাষা। তাৰ পাছত শব্দময় ভাবসমূহক নিঃশব্দ কৰি বান্ধি ৰাখিবলৈ সৃষ্টি হ'ল আখৰ। যিদিনাই সৃষ্টি হ'ল আখৰ বা অক্ষৰ সেই দিনাই অৱসান আবদ্ধ হ'ল মানুহৰ বৰ্ণৰ যুগৰ। অক্ষৰ শব্দৰ অৰ্থ ন-ক্ষৰ অৰ্থাৎ যি নক্ষৰে, যাৰ বিনাশ নাই, যি চিৰস্থায়ী। তাৰক চিৰস্থায়ী কৰি ৰাখিবলৈকে এই আখৰৰ ভিতৰেদিয়েই ওলালহি কাব্য, ওলালহি সাহিত্য।

এই কাব্য, এই সাহিত্য হ'ল কেৱল মানুহৰহে আন ইতৰ জন্তুলৈ কিন্তু এই কাব্য সাহিত্যকল্পী অমৃতৰ মন্দাকিনী ধাৰ বৈ নাছিল। ইতৰ জন্তুৰ সাহিত্য নহলেও অৱশ্যে মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰা সীমাবদ্ধ ভাষা আছে। কিন্তু সি হ'ল তেনেই সীমাবদ্ধ। যিবিলাক শূক্ৰোমল শূক্ৰমাৰ ভাৰ-বৃত্তিয়ে মানুহৰ কাব্য সাহিত্য বিকাশত সহায় কৰিলে, সেইবিলাক অক্ষুবৰূপে ইতৰ জন্তুৰ ভিতৰতো আছে। কিছুমানতো মানুহৰ আদৰ্শ ৰূপে জলন্ত হৈ আছে। যেনে, কপৌচৰাইৰ দাম্পত্য প্ৰীতি, শৰালিৰ বাৎসল্য স্নেহ কুকুৰৰ প্ৰভুভক্তি। ভাষাৰ সীমাবদ্ধতাৰ কাৰণেই হওক বা চেতনাৰ অপৰিপূৰ্ণতাৰ কাৰণেই হওক, সিহঁত সাহিত্য্যমৃতৰ আৰু পিছৰ জ্ঞান-বিজ্ঞানকল্পী মৌজোলৰ অধিকাৰী হ'ব নোৱাৰিলে। পশু-পক্ষী আদি ইতৰ জন্তুবিলাক এই সাহিত্য আৰু জ্ঞান একোৰে অধিকাৰী হ'ব নোৱাৰিলে কাৰণেই আজিৰ মানুহ সিহঁতকৈ শ্ৰেষ্ঠ হৈ জ্ঞান আৰু আনন্দ ৰসেৰে পৃথিৱীত মানুহৰ মাজত মিলন সাধন কৰিবলৈ, সংস্কৃতি-সভ্যতা বিস্তাৰ কৰিবলৈ ইমান উৎসাহ হৈছে। আজি আমাৰ এই স্বাভাৱ, সৰ্বস্বত্বাৱতীৰ সাহিত্য সভালৈ সাহিত্য-সংস্কৃতি চৰ্চা কৰিবলৈ সিহঁত অহা নাই। ৰাঘু আহি নোজনা নাই, সিহঁত আহি সিহঁত-নিদাৰ কৰা নাই—সাহিত্যকল্পীতাৰ জয়ধ্বনি

তুলি। আহিহেঁ। আমি মানুহহে, সকলো লগলাগি। সেই দেখিয়েই
কবিয়ে গাইছে,

‘চবাইক দিলা যি গান

গায় সেই গান,

তাৰতকৈ বেছি একো

নকৰে সি দান।

মোক যে স্বৰটি দিলা

তাৰতকৈ বেছি দিওঁ দান,

মই গাওঁ গান।’

(ববীন্দ্ৰনাথৰ অনুবাদ)

আজি কুলি কেতেকাঁ বিহঙ্গদলে লাখ লাখ বছৰ ধৰি সেই প্ৰকৃতিয়ে
বাঁন্ধি দিয়া বন্ধা সুৰ, বন্ধা মাতৰ গানকে গাই আছে, বেছি একো দিন
পৰা নাই।

মানুহে কিন্তু তেওঁৰ মাতটোৰপৰাই সুৰ, আদি সাধি ছয় বাগ
ছয়ত্ৰিশ বাগিনী উলিয়াই মেঘমল্লাৰ গাই ঢালি দিলেগৈ ধাৰাসাৰে বসব
ববৰুণ এই মৰ্ত্যলোকতে সৃষ্টি কৰি সুৰৰ সুৰলোক। সৃষ্টি হ’ল সঙ্গীতৰ,
কাব্যৰ, সাহিত্যৰ। সৃষ্টি ধৰিলেহি দেশে দেশে সভ্যতা-সংস্কৃতিয়ে।
এই সভ্যতা-সংস্কৃতিবো যুগে যুগে বাহক হৈ আহিল ঘাটকৈ এই
সাহিত্যই, জীৱনত জীৱন বৰ্দ্ধন কৰি, প্ৰাণত প্ৰাণ ঢালি এই সাহিত্য,
এই সঙ্গীত, এই সুকুমাৰ কলা বাশিয়েই।

আজি প্ৰাচীন ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ যোগনুত্ৰ কি? সেই অতীতৰ
লগত বৰ্ত্তমানৰ যোগ স্থাপন কৰিছে কিহে? ভাৰতৰ সাহিত্যই,
কাব্যই; বামাৱণ, মহাভাৰত, গীতা, ভাগৱতে, বাস, বাঙ্গালীক,
কালিদাসে। আজি সেই অতীতৰ অৰোহা নাই, জীবামৰুও নাই,
কিন্তু বামাৱণ আছে; বামাৱণে আজিও আমাক লৈ গৈছে সেই
অৰোহাটলৈ, আনি দিছে চকুৰ আগলৈ ভগবান জীবামৰুৰ,
আজিও কলক বিহুত হৈ পৰিছে বান্ধন জীৱনানন্দত। আজি

আমার সেই কুকক্ষেত্র নাই, সেই যমুনা, সেই বৃন্দাবনো নাই, পাণ্ডুর-সাবথি, সেই বংশীবদন গোপালকৃষ্ণও নাই, কিন্তু আছে মহাভাবত, ভাগবত, গীতা, যি আনি দিছে আমার চকুৰ আগলৈ সেই কুকক্ষেত্র, সেই পাণ্ডুর-সাবথি, সেই বৃন্দাবন, যমুনা, সেই বংশীবদন গোপালকৃষ্ণ, যাব বংশীধ্বনি শুনি (কল্পনাব জ্বরণত হলেও) যেন আজিও আমি বিমুগ্ধ হৈছোঁ, বাসোৎসৱ পাতি আনন্দ লভিছোঁ, যাব বিৰাট বিশ্বকপৰো সন্ধান লভি সেই অৰ্জুনের দৰেই তদগতচিন্ত ভক্তপ্ৰাণে আজিও গাব পাৰিছে,—

‘নাৰায়ণ কঁহে ভকতি কৰে। তেৰা ।

* * *

যত জীৱ-জন্ম কীট পতঙ্গম

‘ অগ নগ জগ তেৰি কায়া ।’

আজি আমার সেই ১৫শ শতিকাৰ অসম দেশ নাই, সেই মহাপুৰুষ ঐশ্বৰ্য্য মাধৱো নাই, কিন্তু আছে মহাপুৰুষৰ সাহিত্য, দশম, কীৰ্ত্তন, ঘোষা, গীত, পদ, ভটিমা,—যাব বলতেই আজি আমি ভাবতত গোৰয়েৰে পৰিচিত হ’ব পাৰিছোঁ—ধৰ্ম্ম, সমাজ, সাহিত্য, সংস্কৃতিসম্পন্ন এটা সুসভ্য ভাৰতীয় জাতি বুলি। যি আজিও আমাক ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ যোগসূত্ৰেৰে লগ লগাই বৰ্ত্তমানৰ লগত খাপখাই আগুৱাই যাবলৈ আৰিয়া ধৰিব লাগিছে—

‘তুমি জগজীৱ

ভোমাক পূজিলে

মিলে আপোনাত যাই ।

যেন মুখতীক

প্ৰতিবিম্ব যুখে

দেখিয়া দৰ্পণ চাই ॥’

আদি কৰীবে বৰ্ত্তমানৰ উল্লেখৰে নিনাদিত ‘সাম্যবাদকো’ অৰ্হুত কৰি লাহৰি লৈ ।

আজি আমার অসমীয়া ভাষাৰ, অসমীয়া সাহিত্যৰ ‘অসম’ বাটীৰ-ডাৱেও এক হৈ পৰিছে । ‘সত্যিকৈ আজি আমি বাইবোঁ অসমীয়া বে

ভাৰতীয় ? অসমীয়া সাহিত্য সংস্কৃতি অসমীয়া নে ভাৰতীয়, এনে প্ৰশ্নও সময়ত নানা কাৰণত ভুংকি মাৰে। মোৰ মনেৰে এই প্ৰশ্নই মূলতে ভ্ৰমাত্মক, আমি ৰাষ্ট্ৰীয়ভাবে মহাভাৰতৰ দিনৰেপৰা সূক্ষীয়া হৈ থাকোঁতেও যে আমাৰ সভ্যতা সংস্কৃতি ঘাইকৈ ভাৰতীয় হৈয়ে আহিছে, আমি যে সদায় ভাৰতীয়ই, সিহঁত তেনেই জলজল পটুপটু। ৰাষ্ট্ৰীয় ঐক্য বাদ দিলেও বেল, জাহাজ, বিজুলীডাকৰ অচাৰ সঁচাৰ অৱস্থাতো এই অৱণাতে দেখোন তুমুভি বাজিছিল সেই ভাৰতীয় সাহিত্য, সঙ্গীত, সংস্কৃতিৰেহে,—বৈষ্ণৱ যুগৰ মহাপুৰুষৰ সেই ধৰ্ম্মসংস্কাৰত, সমাজ সংগঠনত উজ্জল ভাৰতীয় আদৰ্শৰ জাতীয় জীৱনৰ গম পাই স্বয়ং মহাত্মা গান্ধীয়েও কৈ গৈছে,—“What Sankar alone was able to do, to-day the whole army of English knowing people can't do ”

ভাৰতৰ আৰ্য্য-অনাৰ্য্য উভয় সংস্কৃতিৰ সমিশ্ৰণত উদ্ভৱ হোৱা মহাভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ লগত গোটেই ভাৰতৰ যোগসূত্ৰ বৰ্ত্তমান, আমাৰ অসমো সেই যোগসূত্ৰেৰেই সদায় একে হৈ অহা নাই জানো ? সমগ্ৰ ভাৰতীয় সভ্যতা সংস্কৃতিৰ মূলত যি জীৱন-দৰ্শন, যি আধ্যাত্মিকতাৰ অনুৰূপ হৈছে, সিয়েই আমাক সদায় যোগাব লাগিছে অন্তৰতৰ ৰূপে সেই সেই ভাৰতীয় ঐক্যবোধো। সেইদেখি আমি অসমীয়া হিচাপে একালৈ যেনেকৈ গদাধৰ, লাচিতৰ বীৰত্বত, জয়ন্তীৰ সতীত্বৰ গৌৰৱত গৌৰৱান্বিত বোধকৰোঁ, তেনেকৈ বাম, লক্ষ্মণ, সীতা, সাবিত্ৰী, কুক, ভীষ্ম, অৰ্জুন, যুধিষ্ঠিৰ, দ্ৰোণদীৰ বীৰত্ব, সতীত্ব লৈও গৌৰৱান্বিত বোধ নকৰি নোৱাৰোঁ। শঙ্কৰদেৱৰ নামত যেনেকৈ গৌৰৱান্বিত, ব্যাস-ৰামকীৰ নামতো, কালিদাস-বৰীন্দ্রনাথৰ নামতো তেনেকৈ গৌৰৱান্বিত। দেশভক্ত নেতা হিচাপে লাচিত-পূৰ্ণানন্দকৈ পাকী-নেহৰুৰ প্ৰতি কম আস্থাৰিত নহওঁ। এইটোৱেই অসমীয়াৰ জীৱনতো ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ, ভাৰতীয় ঐক্যবোধৰ জাঅল্যাবান দৃষ্টান্ত নহয় জানো ?

ভাৰতৰ সংস্কৃতিৰ বাহন ঘাইকৈ সংস্কৃত ভাষা। এই সংস্কৃত ভাষাৰ অনিৰ্বৰচনীয় শক্তিৰ কথা ভাবিলে সংস্কৃতক সঁচাকৈয়ে দেৱভাষা আখ্যা নিদি আৰু আন আখ্যা যেন দিবই নোৱাৰি। এই সংস্কৃত ভাষাৰ কথা কওঁতে পণ্ডিত নেহকৰে কৈছে, “এটা জাতিৰ ইতিহাসত সংস্কৃত ভাষাৰ দৰে পৃথিৱীৰ কোনো ভাষাই ইমান ওতঃপ্ৰোত হৈ প্ৰভাৱ কৰিব পৰা নাই। এই সংস্কৃত ভাষা ভাৰতৰ উচ্চতম ভাষা-চিন্তাৰ আৰু অতি সুকুমাৰ সাহিত্য সাধনাৰেই আধাৰ নহয়, ভাৰতৰ বাঙালী ৰিভেদ সৰ্ব্বো গোটাই ভাৰতক একে কৰি ৰখা যোগসূত্ৰ হ’ল এই সংস্কৃত ভাষাইহে। বাৰ্মায়ণ মহাভাৰতৰ গঁথা হৈ আহিছে হাজাৰ হাজাৰ বছৰ ধৰি পুৰুষে পুৰুষে লাখ লাখ নব-নাৰীৰ জীৱন-তত্ত্বৰে।

“মই প্ৰায়েই আচৰিত হৈ যাওঁ যে আমাৰ জাতিটোৱে যদি বুদ্ধদেৱ, উপনিষদ’ আৰু মহাকাব্য দুখন (বাৰ্মায়ণ, মহাভাৰত) পাহৰি গ’লহেঁতেন, ইয়াৰ প্ৰধান লক্ষণবিলাকেই যি বিলাকে ইয়াক ধৰি ৰাখিছে আৰু যুগ যুগ ধৰি ইয়াক বিশিষ্টতা দান কৰি আহিছে, সিয়েই হেৰাই গলহেঁতেন। ভাৰতবৰ্ষ আৰু ভাৰতবৰ্ষ হৈ নাথাকিলহেঁতেন।”

এই মহামহিমামণ্ডিত সংস্কৃত ভাষা নিজে সকলো সময়তে সকলো অৱস্থাতে কথিত ভাষা নহলেও সংস্কৃতৰ জীয়াৰী ভাষাবিলাকেই যেন সংস্কৃতৰ নিজ মহিমাৰ বলতে কথিত ভাষা হৈ আহিছে,—প্ৰাকৃত, পালি আদি ভাষাক আগৰ সংস্কৃতৰে কথিত ভাষা বুলি ক’ব নোৱাৰি জানো? হিন্দী, গুজৰাটী, উৰিয়া, অসমীয়া, বঙলা আদি সকলো সংস্কৃতমূলক ভাষাই নানা স্থানীয় ভাষা আৰু ভাষাধাৰে আনকি ইংৰাজী ভাষাৰ মাধ্যমত পান্চাত্য ভাষা-ভাষীয়া মিহলি কৰি লৈও সেই একে ভাৰতীয় সাহিত্য-সংস্কৃতিৰে ধাৰক হৈ অহা নাই জানো? জীয়াৰী ভাষাবিলাকৰ ধমনীয়ে ধমনীয়ে সংস্কৃত ভাষাই আজও যেন বোৱাৰ লাগিছে নিজৰ ভেজৰে সোত। আমাৰ অসমীয়া ভাষাও সংস্কৃতৰ আঁঠি পুৰি জীয়াৰী।

ঐষ্টীয় ৭ম শতিকাত চীনা পৰিব্ৰাজক সংস্কৃতক বিবৰণ পঢ়ি

হিয়েনচাঙে অসমৰ ভাষাক মধ্য ভাৰতৰ ভাষাৰে সৈতে অল্পপৰে মাথোন বেলেগ বুলি কৈছে। তেওঁ মধ্যভাৰতৰ ভাষাৰ বিষয়ে কৈছে যে আদিম কালৰেপৰা সি একেদৰেই আছে আৰু সেই ভাষাৰ উচ্চাৰণ শুনিবলৈ মধুৰ আৰু শুদ্ধ আৰু দেৱতাসকলৰ ভাষাৰ দৰে। হিয়েনচাঙে আমাৰ অসমীয়া ভাষাকো প্ৰায় সেই মধ্য ভাৰতৰ ভাষাৰ নিচিনা বুলি ক'ব। মন্তব্যৰ পৰাই বুজিব পাৰি ভাৰতত আমাৰ ভাষা কিমান পুৰণি আৰু উন্নত।

হিয়েনচাঙে অসম এৰি যোৱাৰ পিছৰপৰা ত্ৰৈম সৰস্বতীৰ দিনলৈকে কেইটামান শতাব্দী যদিও লিখিত সাহিত্যৰূপে অসমীয়াৰ জীৱনৰ ধ্বনি-প্ৰতিধ্বনি শুনিবলৈ পোৱা নাযায়, তথাপি অসমীয়া ভাষাই তেতিয়াও আকাশে-বতাহে তুলা উৰাদি হলেও চিনাকি দি আহিছিল বনগীত, গৰখীয়াগীত, আইনাম, ধাইনাম, বিয়ানাম আদি স্তব্ধৰ ধ্বনি-প্ৰতিধ্বনিৰেই। শঙ্কৰী যুগৰ আগৰেপৰা অসমীয়া লিখিত সাহিত্যই আকৌ মাজে মাজে চেগা-চোবোকাটকৈ হলেও দেখা দি শঙ্কৰী যুগত আহি পূৰ্ণ প্ৰস্ফুটিত শতদলৰূপে টলমল কৰিবলৈ ধৰিলে। এই যুগৰ কবিতা বা পদ্ম-সাহিত্যৰ কথা এৰিও অসমীয়া গল্প-সাহিত্য অল্পপৰ হৈ পৰিছিল পৃথিৱীৰ সেই কলীয়া গল্প-সাহিত্যৰ ভিতৰতে। বজৰ গান্ধী পণ্ডিত প্ৰবৰ ৮ আচাৰ্য্য প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ বায়ে মন্তব্য কৰিছে :

“বাস্তৱতে ষোল শতিকাতে বচিত ভট্টদেৱৰ গল্প গীতা এখনি অল্পপৰ গ্ৰন্থ। অসমীয়া সাহিত্যৰ ই এটি অমূল্য সম্পত্তি। অসমীয়া গল্প-সাহিত্য মধুৰ অতীতৰ ষোড়শ শতিকাতে ইমান উন্নত অৱস্থা প্ৰাপ্ত হৈছিল যে ইংলেণ্ডৰ ‘ছকাৰ’ আৰু ‘লেটিমাৰ’ত বাজে সেই সময়ত পৃথিৱীৰ কোনো সাহিত্যই সেই অৱস্থা পোৱা নাছিল।”

১৫শ শতাব্দীৰ এই নৱ-বৈষ্ণৱ জাগৰণৰ সাহিত্যৰ লক্ষণ গোটেই ভাৰততে একেদৰেই প্ৰাণৰ যুকলি মূৰীয়া বতৰা নহয়,—ধৰ্ম্ম সন্ধানক কেন্দ্ৰ কৰি হৈ; গতিকে অসমীয়াৰ এই সাহিত্য আছিল প্ৰধানতঃ অন্তৰাবাক্যসকল, অৰ্থাৎ ভাগৱত-সাহিত্যৰ অসমীয়া সংস্কৰণ; লগে লগে

বামায়ণ মহাভাবতৰ উপাদানেও নাট্যসাহিত্যও যোগান ধৰিছিল। যদিও এই সাহিত্য ঘাইকৈ অনুবাদ প্ৰধান সাহিত্য আছিল, তথাপি মহাপুৰুষ দুজনৰ অলোকসামাগ্ৰ প্ৰতিভাই ইয়াতো তেওঁলোকৰ হৃদয়ৰ তাপ, প্ৰাণৰ পোহৰ পেলাই এই নৱ-বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ ধৰ্ম্ম সংস্কাৰত—

‘বজ্জনী বিদূৰ দিশ ধৱলী বৰণ।

তিমিৰ ফাৰিয়া বাজে ববিৰ কিৰণ ॥’

কৰিছিল। যদিও মহাপুৰুষে বচনা কৰা কৃষ্ণকথাৰ মধুচক্ৰকে কেন্দ্ৰ কৰি সেই সময়ত সকলোবোৰ কবি মো মাখিয়ে গুৰুগণ কৰি ফুৰিছিল, তথাপি মাধৱ কন্দলীৰ বামাযণ তাৰ অলপ আগৰে এখন লেখৰ কাব্য আছিল। মহাপুৰুষ শ্ৰীমাধৱদেৱৰ গীতা উপনিষদৰ দাৰ্শনিক ভাষ্যেৰে ভবা ‘নামঘোষাৰ’ উপৰিও ‘ভোজন ব্যৱহাৰ’, পিপড়া গুচোৱা’ আৰু তেওঁৰ শুমধুৰ বৰগীত বাশিয়ে বাৎসল্য বসৰ অমিয়া মাধুবীৰে সেই সময়ৰ অসমীয়া নাট্য, গীত অমৰ কৰি ধৈছে। কেৱল ‘কানু ছাড়া গীত নাই’ হৈ কৃষ্ণক এবি মুকলি ভাবে হৃদয়ৰ কথা খুলি কোনেও নকৈছিল যদিও সেই আন্দোলনৰ ব’দ-বতাহতে ‘বাধা-হৰণ’ৰ নিচিনা কৱিতা ‘কৃষ্ণ-কথাৰ আঁৰ লৈ’ হলেও ওলাইছিল। মুঠতে ক’বৰ হলে সেই ১৫শ শতাব্দীৰ অসমীয়া বৈষ্ণৱ কৱিতা চণ্ডীদাস আৰু বিত্তাপতিৰ দৰে সুকীয়া মূৰ্ত্তিৰে নোলাই নিৰ্ম্মল ভাগৱত সাহিত্যৰ মাজেৰেই ওলাইছিল যদিও মহাপুৰুষ দুজনৰ স্বীয় প্ৰতিভা আৰু কল্পনাই তাক যে সেই ভাবেই জীৱন্ত কবি তুলিছিল, তাৰ প্ৰমাণ আজি পাঁচ শ বছৰেও সেই সাহিত্য, সেই কৱিতা, সেই গীতেৰেই অসম দেশ হাবিয়ে-বনমিয়ে সুখবিত হৈ আছে। মই ভো ভাবোঁ—সমগ্ৰ শতাব্দী সাহিত্যৰ জিভন্ত কি আধ্যাত্মিকভাবে, কি সাহিত্যিকভাবে, কি সামাজিকভাবে—
‘Most Condensed and dignified line’ অৰ্থাৎ একেবাৰেই ঘনীভূত পণ্ডীৰ কৱিতা বাকি হৈছে মহাপুৰুষৰ বাৰম্বাৰ—

“হৰি নাম বসে বৈকুণ্ঠ প্ৰকাশে

প্ৰেম অমৃতৰ নদী।

শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে পাৰ ভাঙি দিলে

বহে ব্ৰহ্মাণ্ডক ভেদি ॥”

*

*

*

সংক্ষেপতে ক’ব লাগিলে আমাৰ এই শঙ্কৰী সাহিত্যিক সজীৱ অৰ্থত এটা ধৰ্মসাহিত্য জুৰুলি বুলিব পাৰি ভাৰতীয় চিৰন্তন আৰ্শ্ব সাহিত্য, যি সাহিত্য অন্তৰ্ভুক্ত হৈ পৰিছে বেদান্ত তত্ত্ব দ্বাৰা, যি সাহিত্যৰ মন্ত্ৰকথা হৈছে—‘বসুধৈব কুটুম্বকম্’।

মহাপুৰুষ শ্ৰীশঙ্কৰ আৰু শ্ৰীমাধৱ উভয়েই তেখেতসকলৰ বিবিধ বচনা বাণিব লগতে অসমীয়া ভাষাত সজীৱ এটা নিশ্চিত ৰূপ সৃষ্টি কৰিছিল বৰগীত। বৰ্তমানত বঙ্গদেশৰ বৰীন্দ্রসজীৱ দৰে এই বৰগীত আছিল এটা নিজস্ব ৰূপ। দুইজন মহাপুৰুষে মিলি এহেজাৰ বৰগীত বচনা কৰিছিল বুলি জনা যায়,—কিন্তু তাৰে বহুত নাইকিয়া হ’ল। এই বৰগীতবিলাক অতি গভীৰ ভাব আৰু গম্ভীৰ সূৰেৰে উচ্ছসিত ভক্তিসজীৱ। তেওঁবিলাকে অসমীয়া ভাষাত কবিতালৈ নাটকো বচনা কৰিছিল,—‘পাৰিজাত হৰণ’, ‘কল্লিণী হৰণ’, ‘পিপড়া গুচোৱা’, ‘ভূমি লেটোৱা’ প্ৰভৃতি নাটক বাণি। এইবিলাকৰ নাম আছিল অঙ্গীয়া নাট।

বোম্বা বোলাই কলাৰ কাৰণেই কলা’ (Art for Art’s Sake) অৰ্থাৎ কবি মানৱতাৰ কাৰণেহে কলা (Art for humanity’s sake), যি মতবাদ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে, আমাৰ এই ভাৰতীয় সাহিত্যকো কলাৰ কাৰণেই কলা জুৰুলি—মানৱতাৰ কাৰণেহে কলা বুলি ক’ব পাৰি।

পূৰ্বোক্ত শঙ্কৰী যুগৰ পিছত ১৭শ শতিকাৰ মাজৰ পৰা বৃটিছ শাসনৰ আৰম্ভণিকে (খৃঃ ১৬৬০—খৃঃ ১৮২৮)—এই দুটোক অসমত আহোম শাসনৰ যুগ বুলি ক’ব পাৰি। এই যুগৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ

বিশেষত্ব হৈছে—পূৰ্বৰ শঙ্কৰী যুগৰ ভাব-গম্ভীৰ সু-সমৃদ্ধ সাহিত্যৰ ক্ষতিপূৰণ কৰিছিল এই সময়ৰ অসংখ্য চৰিত পুথি, বংশাৱলী, বুৰঞ্জী আৰু হস্তীবিভা মহাৰ্ণৱৰ নিচিনা নানা বৈজ্ঞানিক আলোচনা আৰু নানা ধৰ্মবিষয়ক জাতীয় ঐতিহ্যৰ ৰচনা আদিয়ে। এই যুগটোক অসমীয়া সাহিত্যৰ পক্ষে ধৰ্ম নিৰ্বিশেষ প্ৰকৃতিৰ আৰু এক হিচাপে বিস্তীৰ্ণতাৰ যুগ বুলি ক’ব পাৰি।

সংক্ষেপতে কবৰ হলে বৃটিছ শাসনৰ কালতে সাগৰৰ সিপাৰৰ নতুন ভাব-চিন্তাৰ বতাহ লাগি অসমীয়া সাহিত্য নতুন সুৰত সজীৱিত হৈ উঠিল। পশ্চিমৰ নতুন উত্তমত অসমীয়া কৱিতা লংফেলোৰ সুৰত সুৰ মিলাই বাজিবলৈ ধৰিলে :

‘শোকৰ কৱিতা ৰচি ছুধাৰি চকুলো মচি

‘নকৰা জীৱন-মিছা নিশাৰ সপোন’

(আনন্দচন্দ্ৰ আগৰৱালা)

মুঠতে ক’বৰ হলে, ইংৰাজী বোম্বাষ্টিক সাহিত্যৰ বসন্ত-স্পৰ্শ পাই অসমীয়া সাহিত্য কৱিতা, গল্প, সংস্পৰ্শত উদ্ভিন্ন হৈ পৰিল। বৰ্তমানৰ তথাকথিত আধুনিক সাহিত্যৰ দৰে ই এটা বিনামেঘে বজ্জপাত নাছিল। সেই প্ৰথম পুৱাৰ ঝেঁজুজলিতে বিশ্বসুৰত বাজি উঠিবলৈ ভাৰতীয় অন্তঃকৰণে যেন বাণীদেৱীক স্তুতি কৰিবলৈ ধৰিলে :

‘বৰষা অনন্তকাল জ্ঞানৰ পোহৰ

জ্যোতিৰ্ময়ী জোনাকী সৱিতা,

বজোৱা অনন্তকাল পঞ্চমত তুলি

বীণাপাণি কোমল কৱিতা।’

(৬ ফেব্ৰুৱাৰী গোহাৰী)

কবি ছেলীৰ “Things more true and deep than we mortals dream”—অৰ কবিত্ব প্ৰত্যাবে অসমীয়া কৱিতাৰ এটা অংশ সেই ভাৰতীয় বহুত্ববোধৰ (Indian mysticism) জৰ চপাই

দিলে। প্ৰকৃতিৰ মনোবশ দৃশ্য আৰু সুমধুৰ শব্দই কালিদাসৰ ‘জননাস্তৰ সৌহৃদ্যাণি’ লৈ মনত পেলাই দিয়াৰ দৰে ছেলীৰ ‘ফাইলার্ক’ কবিতায়ো আমাক সেই অনন্ত বহুত্বৰ কথা মনত পেলাই দি অসমীয়া কবিতাত এটা সুৰ লগাই দিলে, —তেওঁৰ ‘ফাইলার্ক’ৰ সেই—

“What object are the fountains

Of thy happy strain ?

What fields or waves, or mountains ?

What shapes of sky or plain ?

What love of thine own kind ?

What ignorance of pain ?

‘অব দৰে অসমীয়া কবিতাতো এটা অনিৰ্ব্বচনীয়তাৰ সুৰ জগাইছে। কীট্‌চৰ (Keats) “Huge cloudy symbols of high romance”ৰ লগত ববীন্দ্রনাথৰ—

“সীমাৰ মাঝে অসীম তুমি

বাক্যও আপন সুৰ,

আমাৰ মাঝে তোমাৰ প্ৰকাশ

তাই এত মধুৰ”ৰ দৰে—অনন্ত বহুত্ব কবিতায়ো

এই যুগৰ অসমীয়া কবিতাক এটা উদ্দীপনা দিলে। জীৱন আৰু প্ৰকৃতিৰ ভাৰতীয়ৰ দৰেই অন্তৰ্দৃষ্টিসম্পন্ন কবি ওৱৰ্ণচৰ্চৰ প্ৰস্তাৱো এই যুগৰ অসমীয়া কবিতাত নপৰি থকা নাই। এডিক্‌চন আৰু চুইক্টৰ হাস্ত-ব্যঙ্গ বসেও অসমীয়া সাহিত্য আৰু কবিতাক আত্মদিত কৰিছিল। অসমীয়া সাহিত্যত এই হাস্ত-ব্যঙ্গ বসব মৌলিক লেখক আছিল সাহিত্যৰখী ৩লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা। এইজন লেখকেই কুৰি শতিকাৰ মাজভাগলৈকে অসমীয়া সাহিত্য আকাশত উজ্জল ভাবৰ দৰে জ্বলি আছিল। তেওঁৰ সৃষ্টিমূলক বচনাবান্ধিয়ে ভাৰতীয় ঐতিহ্যৰে ভাৰতীয়ৰ পৰিচয় দান কৰে।

এই যুগতে বাৰাক্ষ, মহাভাৰতৰ উপাখ্যানৰে ভালেমান নাটক

আৰু কাব্যও বৰ্ণিত হৈছিল। ৬ ভোলানাথ দাসৰ ‘সীতাহৰণ’ কাব্য এই ধৰণৰে (of Epic nature) এখনি সুদীৰ্ঘ কবিতা গ্ৰন্থ। ছেঙ্গ-পীয়েবৰ ইংৰাজী নাটক ‘Comedy of Errors’ (ভ্ৰমবজ), ‘Macbeth’ (ভীমদৰ্প : শ্ৰীযুত দেৱানন্দ ভঁড়ালী), ‘Romeo Juliet’ (অমৰলীলা : শ্ৰীযুত পদ্মধৰ চলিহা) প্ৰভৃতি নাটকো অনুদিত হৈছিল বিখ্যাত অসমীয়া লেখক সকলৰ দ্বাৰা। ৭ লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ ‘বেলিমাৰ’ৰ নিচিনা বুৰঞ্জীমূলক জাতীয় সাহিত্য (অসমৰ স্বাধীনতা-সূৰ্য্য অস্ত যোৱাৰ বৰ্ণনামূলক নাট), ‘চক্ৰধ্বজসিংহ’, আৰু ৮ পদ্মনাথ গোহাঞিবৰুৱাৰ ‘জয়মতী’, ‘গদাধৰ’ আৰু ‘লাচিত বৰফুকন’ আদি নাটকো এই ভিত্তিৰীয়া যুগৰ অৱদান। ৯ বৰ্জনীকান্ত বৰদলৈৰ বিখ্যাত মনোমতী উপন্যাস আৰু ৬ পদ্মনাথ গোহাঞিবৰুৱাৰ ‘লাহৰী’, ‘ভানুমতী’ উপন্যাসো এই যুগৰে কীৰ্ত্তিকলাপ।

২

আমাৰ বৰ্ত্তমান সাহিত্যত যিটো বিদ্রোহৰ সূচনা হৈছে, তাৰ মূলত কবিশৃংগৰ ববীশ্ৰনাথে কোৱাৰ দৰেই ক’ব পাৰি যে সাগৰৰ সিপাৰে এখন হাট আছে, তাত এটা হট্টগোল হৈছে। ইয়াত কিন্তু সেই হাটখন নোহোৱাকৈয়ে হট্টগোলৰ প্ৰতিধ্বনিটো উঠিছেহি। সেই হাটখন হৈছে ক্ৰয়েড, কাৰ্ল মাক্সৰ নতুন চিন্তাধাৰাৰে প্ৰভাবান্বিত ইয়োৰোপৰ বৈষয়িক জীৱন যুদ্ধ, ঘাইকৈ ২য় মহাযুদ্ধৰ পিছত ঘটা পৰিস্থিতিৰ ফল, আৰু হট্টগোলটো হৈছে তাৰ আন্দোলন আৰু তাৰ সাহিত্যিক প্ৰতিকলন।

আমাৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ এজন শীৰ্ষস্থানীয় লেখকে বোধকৰোঁ। সেই দেখিয়েই লিখিছে, “আধুনিক কবিতা যুক্তিবাদ আৰু বুদ্ধিভাৱ পূৰ্ণামণ্ডপ। তাত বোধ্যাত্মিক কবিতাৰ প্ৰকাশ অল্পভূতি বা কৰ্ণনাৰ প্ৰাচুৰ্য্য নাই। আজিৰ কবিতাৰ বিষয়-বস্তু পছন্দমূল নহয়, পছন্দমূল প্ৰজ্ঞা বোকাহে; পাৰ্টিবানী নহয়, পণিকাৰ অৱহেলিকাজীৱনহে। যেন

নহয়, উৰাজাহাজ নাইবা কৃত্ৰিম চন্দ্ৰটোহে, অসীম-অনন্ত নহয়, অসমৰ সীমাবেখা টনা আইনষ্টাইনৰ ধিয়ৰীহে। বাস্তৱবাদৰ মাজত যিবোৰে সামাজিক কথাবোৰৰ সমালোচনা দিব পাৰে, সিহঁতৰ মাজত সামাজিক জীৱনৰ সমালোচনা সোমাই থাকে, সেইবোৰেই আধুনিক কৱিতাৰ বিষয়-বস্তু। আধুনিক কৱিতাত ফ্ৰয়েডৰ যৌনতত্ত্ব আৰু অসংলগ্ন বিশ্লেষণৰ দৰে কবিয়ে প্ৰতীকৰ সহায়ত জীৱনৰ বিভিন্ন প্ৰতিচ্ছবি দাঙি ধৰে। এই অসংলগ্ন প্ৰতিচ্ছবি ইলিয়ট, আৰ্মষ্ট্ৰংগ আদিৰ কৱিতাত জেম্‌চ জইচ্, ভাৰ্জিনিয়া উল্ফ আদিৰ উপজ্ঞাসত প্ৰকাশ পাইছে।” ইত্যাদি ইত্যাদি (১৯৫৮ চনত হোৱা অসম সাহিত্য সভাৰ সভাপতিৰ ভাষণ)।

সেইদেখি এই নতুন ভাবধাৰাই আহি আমাৰ সাহিত্যক ক্ৰমে আমাৰ ঐতিহ্যৰ পৰাও আঁতৰাই লৈ গৈ এক অদ্ভুত আধুনিক কৱিতা আৰু আধুনিক সাহিত্যৰ ধ্বনিত গগণ বিদীৰ্ণ কৰিবলৈ উদ্ভূত হৈছে।

আধুনিক বুলিলে আধুনিকতাটো দেশ কাল-গত, কিন্তু এই আধুনিকতাটো আমালৈ সিমান দেশগত আৰু কালগতও নহয়, ই হৈছে ‘মৰ্জ্জিত’। নহলে ১য় মহাযুদ্ধৰ প্ৰতিক্ৰিয়াটো অসমীয়া সাহিত্যৰ, অসমীয়া কৱিতাৰ ভাষাৰ ওপৰত এনে অদ্ভুতভাবে ঘটিল কেনেকৈ? আজিৰ তথাকথিত আধুনিক সাহিত্যৰ পৰিচালক সকলে বাস্তৱবাদৰ দোহাই দিও ভাষাটোকে ইমান অবাস্তৱ আৰু কৃত্ৰিম কৰাৰ অৰ্থ কি? যেনে, “আকাশৰ এচামোচ নীলা।”

কবিশ্ৰুতৰে এই সম্পৰ্কতো ঠিকেই কৈছে : “নদী সদায় সমুখলৈ পোনে পোনে বৈ থাকি হঠাৎ এটা মেৰপাক লৈ বেঁকা হৈ যায়; সাহিত্যও সদায় সেইদৰে পোনে পোনে নবয়, যেতিয়া সি মেৰপাক লৈ বেঁকা হৈ যায়, তাতে ক’ব লগা হয় মডাৰ্ন বুলি। এই মডাৰ্নটো সময় লৈ নহয়, মৰ্জ্জি লৈ হে। ই বাস্তৱতে দেশগত আৰু কালগত নহয়, মৰ্জ্জিসত্ত্বেহ।”

ফ্ৰয়েডে জীৱনৰ মূল যৌন প্ৰেৰণাতে পালে। কোনে জানে

যৌন প্ৰেৰণাৰ সিকালে ভাবতীয়া খৰিয়ে উপলব্ধি কৰা সেই ‘বসো
 ৱৈ সঃ’, সেই বসন্তকণ অখণ্ড আনন্দই নাই বুলি ? কি জানি সিয়েই
 মূলবো মূল সৰ্ব্বমূল ?

কাল’মাক্সে’ মানুহ জাতিৰ সমগ্ৰ সভ্যতাটোকে ‘nothing but an
 evolution of biological necessity’ অৰ্থাৎ জৈৱিক প্ৰয়োজনৰ
 অভিব্যক্তি মাথোন বুলি কৈছে। মানুহৰ জ্ঞান—কৰ্ম বহুদূৰ জৈৱিক
 প্ৰয়োজনৰ অভিব্যক্তি হলেও তাৰো ওপৰলৈ উঠিহে মানুহ উন্নতবপৰা
 উন্নততৰ হৈ হৈ শেষত পুৰা মানুহ হ’ব পাৰিছেগৈ। আহাৰ, নিদ্ৰা,
 ভয়, মৈথুন—এই চাৰিটা অৱস্থা, মানুহে এই জৈৱিক প্ৰয়োজনৰ
 ওপৰলৈ উঠিহে ক’ব পাৰিছে “Man does not live by bread
 alone” (Bible)। অৰ্থাৎ মানুহ কেৱল অন্নবস্ত্ৰ লৈ যে জীয়াই
 নাথাকে। জৈৱিক প্ৰয়োজনৰ বাবে, জুইয়ে পোবে, এই জ্ঞানটো
 মানুহৰ দৰ্কাৰ। এইটো নাজানিলে তেওঁ জুইত হাত সূমাই দিলে
 পুৰিব। কিন্তু পৃথিৱীখন যে সূমথিবা টেঙাটোৰ দৰে ঘূৰণীয়া, আৰু
 সূৰ্য্যৰ চাৰিওফালে ঘূৰে, এই জ্ঞানটো তেওঁৰ নহলেও তেওঁৰ জৈৱিক
 প্ৰয়োজনত একো ক্ষতি নহব। এই জ্ঞানটো নহলেও তেওঁ পৃথিৱীত
 খেতি বাতি কৰি বেপাৰ-বাণিজ্য চলাই খাব-খাবিব পাৰিব। তথাপি
 মানুহে এইটোও জানিছে, কিয়, জানিবলৈ বিচাৰিছে কিয় ? অনন্ত
 আকাশৰ অনন্ত বহস্যবাজিৰো তত্ত্ব বিচাৰি তেওঁ ইমান ব্যাকুল কিয় ?
 আমাৰ ডাকৰ বচনত কৈছে,

“তিনিশ ষাঠি জোপা কৰা কল,
 মাহেকে পষেকে চিকুনাৰা ডল।
 পাত পহুলা লাভত থাৰা,
 লঙ্কাৰ বণিজ্য স্বৰতে পাৰা।”

এই পৰ্দাকবিত জৈৱিক প্ৰয়োজনৰ তাৎপৰ্য্য আছে। কিন্তু মহাপুৰুষ
 মাধৱদেৱৰ ঘোষাৰ সেই—

“গোৱিন্দ গোৱিন্দ গোৱিন্দ গোৱিন্দ

গোৱিন্দ বাম মুৰাৰি।

অনন্ত কোটি ব্ৰহ্মাণ্ডৰ হৰি অধিকাৰী”

এই পদকাকিত কি জৈৱিক প্ৰয়োজনৰ কথা আছে? কবিত্ব হিচাপে ডাকৰ সেই তিনিশ বাঠি জোপা কল ৰোৱা কৰিতাটোড কবিত্ব ফুটিছে নে এই ‘অনন্ত কোটি ব্ৰহ্মাণ্ডৰ হৰি অধিকাৰী’ কৰিতা কাকিতহে প্ৰকৃত কবিত্ব উচ্ছসিত হৈছে? ভাবিবৰ বিষয় নিশ্চয়।

সেইদেখি কণ্ঠ, আধুনিকতা অকল কালগতই নহয়, দেশগতও। এই বহল পৃথিৱীখনত একে সময়তে কোনাটো কালৈ কেনেকৈ আধুনিক, তাকো নিশ্চয় ভাবিবলগীয়া। নিজৰ দেশৰ ঐতিহ্য, সংস্কৃতিৰ লগত নাডীৰ যোগৰ দৰে নেৰা-নেপেৰা সম্বন্ধ এই দেশ-কালৰ লগতে নেৰা-নেপেৰা ভাবত আছে।

আমাৰ ঐতিহ্যৰ লগত ধৰ্ম্মবোধো ওতঃপ্ৰোত হৈ আছে। সমাজৰ ভাল বেয়া আজিও আমাৰ মুখ্যতঃ এই সহজাত ধৰ্ম্মবোধৰ দ্বাৰাই নিয়ন্ত্ৰিত হৈছে। এসময়ত ধৰ্ম্মৰ লগত সাহিত্যৰ যোগ নিগূঢ় হৈ আছিল, প্ৰত্যেক দেশৰ প্ৰাচীন আৰু মধ্যযুগৰ সাহিত্যৰ ইতিহাস অনুধাৱণ কৰিলে দেখা যায়, সেই দেশৰ ধৰ্ম্মীয় আন্দোলনৰ লগত যোগ বন্ধা কৰি সাহিত্যৰ ৰূপ ক্ৰমে বিৱৰ্ত্তিত হৈছে। গতিকে আনুষ্ঠানিক ক্ৰিয়াকাণ্ডৰ ধৰ্ম্ম বাদ দিলেও ধৰ্ম্মৰ লগত আমাৰ জীৱন বিচ্ছিন্ন কৰিব নোৱাৰি, সাহিত্য এই জীৱন প্ৰকাশক যেতিয়া ধৰ্ম্ম প্ৰকাশকো। ধৰ্ম্মৰ মূলধাৰ হৈছে, প্ৰায়বিলাক ধৰ্ম্মতে,—ঈশ্বৰ-বিশ্বাস আৰু নৈতিক চৰিত্ৰ। আজিৰ বৈজ্ঞানিক যুগৰ প্ৰগতিবাদী সকলে এই ‘ঈশ্বৰ’ শব্দটো মাছাতা যুগৰ বুলি কাণত ঠিলা দিয়ে যদিও ধৰ্ম্মৰে নামান্ধৰ মানৱতাবাদক বাদ দিব নোৱাৰে যেন পাওঁ। ধৰ্ম্মৰ অৰ্থ যদি এই মানৱতাবাদেই হয়, তেন্তে তাৰ লগত শিল্প সাহিত্যৰ সম্বন্ধ বাঢ়িছে বাৰ লাগিব, আজি কি স্বদেশী, কি বিদেশী, সকলো সমকালীন সাহিত্যৰ এটা উল্লেখযোগ্য লক্ষণেই হ’ল এই মানৱতাবাদ।

—এই মানৱতাবাদ প্ৰধানতঃ কি ? প্ৰেম, প্ৰীতি, স্নেহ, দয়া, দান্ধিগ্য, ক্ষমা, কৰুণা, আত্মত্যাগ আদি মানৱপ্ৰেমৰ বহু বহু বিচিত্ৰ অভিব্যক্তিয়েই নহয় জনো ? এই বিলাকেই পুনৰ ধৰ্ম্মৰ উপাদানো নহয় জানো ?

এই ধৰ্ম্মৰো মূল কেৱল এক ঈশ্বৰ-ভক্তিৰ প্ৰচাৰ কৰিছিল কাৰণেই আজি আমাৰ প্ৰগতিবাদী সাহিত্যিকসকলে শঙ্কৰদেৱৰ আৰু দিন নাই, শঙ্কৰদেৱ গ'ল বুলি আমাক শঙ্কৰী সাহিত্যৰ নিষ্প্ৰয়োজনীয়তা বুজাবলৈকে উদ্বৃত্ত হৈছে।

শঙ্কৰদেৱৰ দিন গ'ল মানে, আমি সাধাৰণতে বুদ্ধিম ঈশ্বৰৰ দিন গ'ল বুলি। অথচ জগতত যদি কিবা বস্তু অনন্ত হৈ আছে, তেন্তে সি সেই অনন্ত বহন্ত আদি কাৰণ ঈশ্বৰেই। সেইদেখি আইনষ্টাইনৰ নিচিনা বৈজ্ঞানিকেও শেষত কৈ যাবলৈ বাধ্য হৈছে—“The most beautiful thing we can experience is the mysterious. He, to whom this emotion is a stranger, who cannot pause to wonder, is as good as dead”

এই বহন্তময় আদি কাৰণকে ভাৰতৰ স্বৰিয়ে ঈশ্বৰ বা ব্ৰহ্ম বুলি নিৰ্দেশ কৰিছে আৰু তেওঁকেই কবি বুলিও কৈছে। এই চন্দ্ৰ সূৰ্য্য সমুজ্জল বিশ্ব-সৃষ্টি সেই বিশ্বকবিৰে ৰচনা,—সেই বিশ্ব কবিৰে কল্পনা। আজি আমাৰ বিশ্ব বৰেণ্য কবি, কবি-বিহঙ্গ ৰবীন্দ্ৰনাথো উধাও হৈছিল এই অনন্ত বহন্তৰ অনন্ত আকাশলৈকে, যাৰ অল্প-জল আছিল উপনিষদ, ফল-মূল বৈষ্ণৱ কৱিতা, ব'দ-বতাহ-বায়ুমণ্ডল এলিজাবেথীয় যুগৰ ৰোমাণ্টিক কাব্য সাহিত্য আৰু নানা জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ ব'দ-কাঁচলিৰে মানৱ জীৱন। ৰবীন্দ্ৰনাথেও এই বহন্তময় আদি কাৰণ ঈশ্বৰকে উদ্দেশ্য কৰি গাইছে,—“পিতা-মাতা জ্ঞাতা প্ৰিয় পৰিবাৰ,—

পুত্ৰ আমাৰ মিত্ৰ আমাৰ

সকলৰ সাখে হৃদয়ে প্ৰবেশি

তুমি আছ মোৰ সাথ,

সব আনন্দ মাঝাবে তোমাৰে

অবিব জীৱন নাথ।”

আমাৰ মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰেও আমাক এই ‘ভাৰত-আত্মা’ৰ বাণীকে শুনাই সেই অনন্ত সত্যৰ ঘোষণা কৰি গৈছে,—

“তুমি সত্য ব্ৰহ্ম

তোমাত প্ৰকাশে

জগত ইটো অনন্ত।

জগততো সদা

তুমিয়ে প্ৰকাশ—

অন্তৰ্য্যামী ভগৱন্ত ॥”

আজি যুগ-সাহিত্যৰ দুন্দুভি বাজিছে সাহিত্য যুগন্ধৰ বুলি, প্ৰকৃত সাহিত্য কিন্তু যুগৰ হৈও যুগাতীত, চিৰন্তন। কবিশ্ৰুত বদীন্দ্রনাথ কয়,—সাহিত্যৰ ভিতৰত আমি যি বস্তু বিচাৰোঁ, সি হৈছে বস-বস্তু। সেই বসৰ নিশ্চয় এটা আধাৰ আছে। সেই আধাৰ কি কেৱল সমসাময়িক বাস্তৱ ঘটনাই? যি ঘটনা আজি আমালৈ কাঢ় বাস্তৱ যেন হৈ আছে, দুদিনৰ পিছত সিয়েই হয়াতা নিতান্ত অৰ্থহীন যেন লাগিব। কিন্তু বসৰ ভিতৰত এটা নিত্যতা আছে। মাকাতা আমোলত মানুহে যি বসটো উপভোগ কৰিছিল, আজিও সি বাস্তৱ হোৱা নাই। কিন্তু বস্তুৰ দৰ বজাৰ অনুসাৰে ইবেলা-সিবেলা বদলি হৈ থাকে। বাহিৰৰ হাটত বস্তুৰ দৰ কেৱল উঠা নামা কৰিছে, ভাত নানা মুনিৰ নানা মত, নানা লোকৰ নানা ‘ফৰ্মাট’, নানা কালৰ নানা ‘ফেছন’। বাস্তৱৰ এই হট্টগোলত পৰিলে প্ৰকৃত কবিৰ কাব্য হাটৰ কাব্য হ’ব।

জগত্তৰ পৰিবৰ্ত্তনশীলতাৰ ওপৰতে ভব দি তথাকথিত আধুনিক সাহিত্যই সত্য আৰু সুন্দৰৰ চিৰন্তনত্বও অস্বীকাৰ কৰিব খোজে। জগত্তৰ পৰিবৰ্ত্তনশীল ধৰ্ম্মৰ লগত এটা পৰিবৰ্ত্তনশীল ধৰ্ম্মও যে আছে, সেইটো যেন চকুত নপৰেই। যেনে, জুইয়ে পোবে। সদায় পোবে অতীততো পুৰিছিল, আজিও পোবে। নৈ উজাই নবৰ; অতীততো, বৰ্ত্তমানতো। ভাব পৰিবৰ্ত্তন হোৱা নাই। মানুহ মৌলধাৰী;

ফুলক সুন্দর দেখে, আগেয়েও, এতিয়াও। স্নেহ, প্রেম, দয়া, ক্রমা
আদি মানুষের হৃদয়-ধৰ্ম্মও চিৰদিন আছে, আক তাৰ প্ৰতি মানুষৰ
অজুৰাগো চিৰকালৰ, পৰিবৰ্ত্তন হোৱা নাই। মানুষৰ স্বভাবো মূলতঃ
পৰিবৰ্ত্তন হোৱা নাই। যেনে :

‘বালস্তাৱং ক্ৰীডাসক্তঃ

তৰুণস্তাৱং তৰুণীৰক্তঃ

বৃদ্ধস্তাৱং চিন্তামগ্নঃ।’

*

*

*

ল’ৰা-ছোৱালী ধেমালিত মতলীয়া, ডেকা গাভৰুত আসক্ত আৰু বুঢ়া
চিন্তাত মগ্ন।

জগতৰ সত্য গতিশীল আৰু স্থিতিশীল—দুয়োটাই। সেই-
দেখিয়েই উপনিষদে কৈছে, ‘তদেজতি বৈ তন্নৈজতি তদদূৰে তদস্তিকে’।
তেওঁ যায়ে, নাযায়ে, তেওঁ দূৰৈতো, ওচৰতো। অংশকো মানো,
সমস্তকো মানো, কিন্তু সমগ্রবিহীন অংশ ঘোৰ অন্ধকাৰ, আৰু
অংশবিহীন সমগ্র আৰু ঘোৰ অন্ধকাৰ।

ওপৰলৈ গৈ, দূৰলৈ গৈ চালে দেখিম, আমাৰ পৃথিৱীখন ঘূৰণীয়া
আৰু গৈ আছে, ঘূৰি আছে, ‘তদেজতি’। কিন্তু ওচৰতে ইয়াতে
ধাকোঁতে দেখিছোঁ পৃথিৱীখন চেপেটা আৰু একেটাইতে বৈ আছে,
‘তন্নৈজতি’।—এই দুইটাই সত্য। ‘তদদূৰে তদস্তিকে’,—সত্য দূৰৈতো,
ওচৰতো।

দেশৰ, সমাজৰ, মুঠতে জীৱনৰ বিবিধ পৰিবৰ্ত্তনৰ লগে লগে
সাহিত্যৰ চেহেৰাবো কিছু কিছু আনুৰাগিক পৰিবৰ্ত্তন ঘটিলেও প্ৰকৃত
সাহিত্যৰ যিটো চিৰন্তন ধৰ্ম্ম অৰ্থাৎ বসনান, আনন্দদান, আনকি
জ্ঞানদান, সত্য আৰু সৌন্দৰ্য্য উপলব্ধি, সি সকলো দেশ, সকলো
কালতে একে সত্য হৈয়ে থাকিব। মানুষৰ যেনেকৈ বয়সমতে বালা,
কৈশোৰ, যৌৱন, বৰ্দ্ধক্যত শৰীৰৰ চেহেৰা বেলেগ হৈ গলেও মানুষজন
একেই থাকে, সাহিত্যবো আত্মা অৰ্থাৎ চিৰন্তন ধৰ্ম্মটো একেই থাকিব।

সেইদেখি প্ৰাগৈতিহাসিক যুগৰ পূৰ্বণি কাব্য বামায়ণ, মহাভাৰত ভাৰ বসৰ নিত্যতাত আজিও নতুন হৈ আছে। এই যুগতো বামায়ণ, মহাভাৰত জাৰ্মান, কচ আদি ভাষালৈ অনূদিত হৈছে সেই একে সত্য আৰু সেই একে স্তম্ভৰূপে প্ৰকাশ কৰিব পাৰিছে। আজিৰ জগততো সেই বাম-বাৰন, সেই ভীম, অৰ্জুন, যুধিষ্ঠিৰ আনকি চুৰ্যোদন, শকুনিও মানৱ-চৰিত্ৰত সোমাই আছে। গতিকে আজিও সি সাহিত্য বা কাব্যৰ বসত বসাল হৈ নতুন মানুহক আনন্দ দান কৰিছে।

এই কুৰিশতিকাৰ পৃথিৱীৰ দুজন মুখা-ফুটা লিখক- -ঋ আৰু ববীন্দ্রনাথ। এজন বাস্তৱবাদী, আনজন প্ৰধানতঃ আদৰ্শবাদী, ভাবাত্মক বাস্তৱবাদী বুলিও ক'ব পাৰি। পৃথিৱীৰ সাহিত্যৰ যুগ হিচাপে তেন্তে এই যুগটো কাৰ ? ঋ'ৰ নে ঠাকুৰৰ ? এই যুগৰ পিচত কিবা এটা নতুন যুগ আহিলেও, ঋ'ৰ লিখাত চিৰন্তনৰূপ থাকিলে সিও আদৰ পাব, ববীন্দ্রনাথেও পাব। আমি আজি ঋ'ৰ লিখাত সাহিত্য হিচাপে স্থল বিশেষে বহু বস পালেও আমাৰ সাহিত্যৰ যুগটোক ঘাইকৈ ববীন্দ্রনাথৰ যুগ বুলিহে ক'ব লাগিব। কাৰণ ববীন্দ্র-কাব্য, ববীন্দ্র-সাহিত্য আমাৰ (ভাৰতীয়ৰ) জীৱন আমাৰ ঐতিহ্যৰ সূত্ৰত প্ৰথিত, আৰু কাব্য সাহিত্য হিচাপে সি সকলোলৈকে চিৰন্তনৰ আসনতে অধিষ্ঠিত। ববীন্দ্রনাথক আন এটা কথাৰে ভাবও-আত্মাৰে বাণী বুলিও ক'ব পাৰি। কাল হিলে ইটালীৰ কবি ডাণ্টেৰ কথাত কৈছে,—“Itali, dismembered, disintegrated Itali is actually one. Itali produced its Dante. Itali can speak” আমিও আজি ক'ব পাৰোঁ আমাৰ ভাৰতৰ বৰ্তমানত বিভিন্ন ভাষা, বিভিন্ন লোক-প্ৰথাৰে বিভক্ত ভাৰতবৰ্ষ প্ৰকৃততে এক। India produced our Rabindranath, India can speak. ভাৰতে ববীন্দ্রনাথৰ জন্ম দিছে, ভাৰতৰ মুখত বাণী আছে।

বাস্তৱ সাহিত্যৰ এজন নেতা ঋ'ৰ মতে আৰ্ট, সাহিত্যৰ বিষয়-বস্তুটো যুগে যুগে পৰিবৰ্তন হয়, চিৰন্তন যিটো থাকে সি মাথোন ভাৰ

বচনাভঙ্গী, ঠাইলহে। কিন্তু দৰ্শক ভাবিলে বুজিব পাৰি যে সাহিত্যৰ বিষয়-বস্তু বুলি কোনো সুনিৰ্দিষ্ট পদাৰ্থ নাই, বিষয়-বস্তুৰ অস্তিত্ব সাহিত্যৰ লিখকৰ মনতহে, সেইদেখি সি প্ৰাধানতঃ মন্থয়। সেই কাৰণেই বৰীন্দ্রনাথে কৈছে,—“The joy of unity within ourselves seeking expression, becomes creative, whereas our desire for fulfilment of our needs is constructive.”

অৰ্থাৎ আমাৰ অন্তৰৰ মিলনানন্দই যি প্ৰকাশ বিচাৰে, সি হৈছে সৃষ্টি-মূলক, কিন্তু আমাৰ বাস্তৱ প্ৰয়োজন পূৰণৰ কাৰণে আমাৰ যি আকাঙ্ক্ষা—সি হৈছে গঠনমূলক। “To detach the individual idea confinement of everyday fact and to give its soaring wings the freedom of the universal, this is the function of Poetry The ambition of Macbeth, the jealousies of Othello would be atleast sensational in Police Court Proceeding, but in Shakespear's dramas, they are carried among the flaming constellation where creation throbs in Eternal Passion, Eternal Pain ” (Creative Unity)

অৰ্থাৎ ব্যক্তিগত জীৱনৰ দৈনিক ঘটনাসমূহৰ বন্ধনৰপৰা ব্যক্তিগত ভাৱক মুক্তি দি বিশ্বজনীন যি উদীয়মান স্বাধীনতা, সি হৈছে কৱিতা বা কাব্যৰ প্ৰকৃত কাম। মেকবেথৰ উচ্চাভিলাষ, ওথেলোৰ ঈৰ্ষা-পৰাণতাই পুলিচৰ নথীত উঠি বিচাৰালয়ত উদ্বেজনাৰ সৃষ্টি কৰিলেও 'ছেঙ্গলীয়েবৰ নাটকত কিন্তু সি আকাশত জ্বলন্ত নক্ষত্ৰমণ্ডলীৰ মাজত হোৱা সৃষ্টি-স্পন্দনৰ দৰে স্পন্দিত মাজুহৰ সেই চিহ্নন্তন বাসনা আৰু চিহ্নন্তন বেদনাবহে টপটপনি।

সেইদেখি বৰ্ত্তমান আমাৰ দেশত হোৱা আধুনিক সাহিত্যৰ অতি চেষ্টাটোক ব্যঙ্গ কৰি কবিশুকে গাইছে, “সত্য মূল্য না দিয়েই সাহিত্যেৰ খ্যাতি কৰা চুৰি ; ভালো নয়, ভালো নয় নকল সে সোঁৰীন মজুৰি।” কবিশুকে আধুনিক সাহিত্য সম্বন্ধে তলত লিখা কথাখিনি আজি আমাৰ প্ৰাধিকানৰোগ্য।

“গত ইয়োবোপীয় যুদ্ধত মানুহৰ অভিজ্ঞতা ইমান কৰ্কশ, ইমান নিষ্ঠুৰ, তাৰ বহু যুগ প্ৰচলিত যত ‘আদৰ’ আৰু ‘আত্ম’ সি সাংঘাতিক সঙ্কটৰ ভিতৰত পৰি অকস্মাৎ ছাবখাৰ হৈ গ’ল। দীৰ্ঘকাল ধৰি যি সমাজস্থিতিক একান্ত বিশ্বাস কৰি তেওঁ নিশ্চিন্ত আছিল, সি এক মুহূৰ্ত্ততে দীৰ্ণ-বিদীৰ্ণ হৈ গ’ল। মানুহে যিবিলাক শোষণৰীতি কল্যাণ-নীতিক আশ্ৰয় কৰিছিল, তাৰ বিশ্বস্ত ৰূপ দেখি ইমান দিনে যিবোৰক তেওঁ ভদ্ৰ বুলি জানিছিল, সেইবোৰকে দুৰ্বল বুলি আত্ম-প্ৰত্যাহণাৰ কৃত্ৰিম উপায় বুলি অবস্থা কৰাতেই যেন তেওঁ এটা উগ্ৰ আনন্দ বোধ কৰিবলৈ ধৰিলে, বিশ্বনিন্দুকতাকেই তেওঁ আজি সত্যনিষ্ঠতা বুলি ধৰি লৈছে।

কিন্তু আধুনিকতাৰ যদি কোনো তত্ত্ব থাকে, যদি সেই তত্ত্বক নৈৰ্ব্যক্তিক আখ্যা দিয়া হয়, তেন্তে কবই লাগিব যে বিশ্বৰ প্ৰতি এই উদ্ধত অবিশ্বাস আৰু কুংসাৰ দৃষ্টি,—ইও আকাজিকক বিপ্লৱজনিত এটা ব্যক্তিগত চিন্তাবিকাৰ। ইও এটা মোহ, ইয়াৰ ভিতৰতো শাস্ত নিবাসক্ত চিন্তেৰে বাস্তৱক সহজভাবে গ্ৰহণ কৰিবৰ গভীৰতা নাই। অনেকে ভাবে এই উগ্ৰতা, এই কালাপাহাৰী ‘তাল-ঠোকাই’ আধুনিকতা, মই হলে সেইটো নাভাবোঁ। ইনফুয়েঞ্জাই আজি হেজাৰ হেজাৰ মানুহক আক্ৰমণ কৰিলেও মই ক’ব নোৱাৰিম যে এই ইনফুয়েঞ্জাটোৱেই দেহৰ আধুনিক স্বভাব।

মোক যদি কোনোবাই সোধে বিপ্লৱ আধুনিকতাটোনো কি, তেনেহলে মই ক’ম বিশ্বক ব্যক্তিগত আসক্তভাবে নেদেখি বিশ্বক নিৰ্বিকাব ভঙ্গতভাবে দেখা। এই দেখাটোৱেই উজ্জল, বিপ্লৱ ; এই মোহমুক্ত দেখাভেই আচল আনন্দ। আধুনিক বিজ্ঞানে নিবাসক্ত চিন্তে বিশ্বক সমগ্ৰ দৃষ্টিৰে দেখিব,—এইটোৱেই শাস্ততভাবে আধুনিক।

কিন্তু ইয়াক আধুনিক বুলি কোৱাও নিতান্ত বাজে কথা। এই যে নিবাসক্ত সহজ দৃষ্টিৰ আনন্দ,—ইটো কোনো বিশেষ কালৰ নহয়। যাব চকুৱে এই অনাবৃত্ত জগতত মক্কা কৰিব জানে, ই তেওঁৰ হে।”

সাহিত্যৰ এই উৎকৃষ্ট আধুনিকতাবাদ পাইছোঁ আমি ইংৰাজী সাহিত্যৰ পৰাই, সেইদেখি কবিগুৰুৱে বৰ্ত্তমান সাহিত্যৰ বিষয়ে ছুখ কৰি যি কথা কৈছে, সি আমালৈ একৰকম ‘ওৱাৰ্নিং’ যেনেই নালাগেনে বাক? কবিগুৰুৱে বৰ্ত্তমান ইংৰাজী সাহিত্যৰ সম্বন্ধত কৈছে :

“এই সাহিত্যৰ অশু নানা গুণ থাকিব পাৰে, কিন্তু এটা গুণৰ অভাব আছে, যাক বেলা যায় সাৰ্বভৌমিকতা, যাক মই বিদেশৰ অকুণ্ঠিত চিন্তা মানি ল’ব পাৰোঁ। ইংৰাজৰ প্ৰাক্তন সাহিত্যক আনন্দৰেই বৰণ কৰিছিলোঁ, মানি লৈছিলোঁ। তাৰ পৰা যে কেৱল বস পাইছোঁ, এনে নহয়, জীৱনযাত্ৰাৰ পথত পোহৰো পাইছোঁ। তাৰ প্ৰভাৱ আজিও মনৰ পৰা দূৰ হোৱা নাই। আজি কিন্তু দ্বাৰকদ্ধ ইযোৰোপৰ দুৰ্গমতা অনুভৱ কৰিছোঁ, আধুনিক ইংৰাজী সাহিত্যত। তাৰ কঠোৰতা মোলৈ বৰ অনুদাৰ যেন লাগে। বিক্ৰমপৰায়ণ বিশ্বাসহীনতাৰ কঠিন ভূমিত তাৰ উৎপত্তি, তাৰ ভিতৰত এনে কোনো উদ্ধৃত নাই—ঘৰে বাহিৰে যাৰ অকুপণ আত্মা। এই সাহিত্যই বিশ্বৰ পৰা নিজৰ হৃদয় ওভোতাই লৈ গৈছে,—ইয়াৰ ওচৰত এনে বাণী নাপাওঁ যি বাণী শুনি ভাবিব পাৰোঁ ই মোৰো—চিৰকলীয়া দিব্য-বাণী। দুটা এটা যে ব্যতিক্ৰম নাই সেইটো ক’লে অশ্যয় হ’ব।...

নতুনৰ বিদ্ৰোহ অনেক সময়ত এটা স্পৰ্দ্ধা মাথোন। বিজ্ঞানত প্ৰকৃতিয়ে মানুহৰ ওচৰত নতুন নতুন জ্ঞানৰ ভেটি অৱাবিত কৰে, কিন্তু মানুহৰ আনন্দলোকে যুগে যুগে আপোনাৰ সীমা বিস্তাৰ কৰিব পাৰে, কিন্তু ভেটি নসলায়। যি সৌন্দৰ্য্য, যি প্ৰেম, যি মহত্ত্ব মানুহ চিৰকাল উদ্বোধিত হৈ আহিছে, তাৰতো বয়সৰ সীমা নাই, কোনো আইনষ্টাইনে তাক অপ্ৰতিপন্ন কৰিব নোৱাৰে, ক’ব নোৱাৰে বসন্তৰ পুষ্পোজ্জ্বলতাৰ বাৰ অকৃত্ৰিম আনন্দ, সি তাহানিকলীয়া ফিলিষ্টাইন।” যদি কোনো বিশেষ যুগৰ মানুহে এনেকুৱা সৃষ্টিছাড়া কথা ক’ব পাৰে যদি স্তম্ভক বিক্ৰম কৰিবলৈ ভেৰ্তৰ ওষ্ঠাধৰ কুটিল হৈ উঠে, তুচ্ছ পূজনীয়ক

অপমানিত কৰিবলৈ তেওঁৰ উৎসাহ অগ্নি হয়, তেখেত কবই লাগিব এই মনোভাব চিৰন্তন মানৱ স্বভাবৰ বিকল্প। সাহিত্যই সকলো দেশতে এই কথাৰে প্ৰমাণ কৰি আহিছে যে মানুহৰ আনন্দ নিকেতন চিৰপুৰণি বিবহ-বেদনাৰ আশ্বাদ পাই আনন্দিত হয়। সেই চিৰপুৰণিক চিৰনতুন কৰিছে মানুহৰ সাহিত্য আৰু শিল্পকলায়েই এই কাৰণে মানুহৰ সাহিত্য, মানুহৰ শিল্পকলা সকলো কালৰ মানুহৰ। সেইদেখি মোৰ মনত বাবে বাবে এই কথাটোৱেই থুলিয়াইছে যে বৰ্ত্তমান ইংৰাজী কাব্যৰ উদ্ধত ভাবে নতুন, পুৰণিৰ বিকল্পে বিদ্ৰোহী ভাৱে নতুন যি তৰুণৰ মন কাল পাৰাবী, সি ইয়াৰ নবাতাৰ যদিৰ বসন্ত মন্ত্ৰ কিন্তু এই নবাতাই ইয়াৰ ক্ষণিকতাৰ লক্ষণ। বৰ্ত্তমান এওঁ সাহিত্যৰ নবানতাক অভ্যৰ্থনা কৰি ক'ব নোৱাৰোঁ—

জনম অৰধি হাম কপ নেহাবণু

নয়ন ন তিৰপিত ভেল,

লাখ লাখ যুগ হিয়ে হিয়ে ৰাখলু

তয়ো হিয়া জুড়ণ ন গেল।'

তাক যেন সঁচাকৈয়ে নতুন বুলি ভ্ৰম নকৰোঁ। সি আপোনাৰ সত্তা জন্ম মুহূৰ্ত্ততে লগত জৰা লৈ আহিছে। তাৰ আয়ুস্থান যে শনি, সি যিমানেই উজ্জল হওক, সি কিন্তু শনিয়েই।"

আমাৰ ঐতিহ্য-বিকল্প তথাকথিত আধুনিক সাহিত্যৰ সম্বন্ধে কৰি শুকৰ মন্তব্য এই বানী স্বৰণ কৰি যেন আমাৰ ভাৰতীয় সাহিত্য অগ্ৰসৰ হ'ব পাৰে, এয়ে ঈশ্বৰৰ ওচৰত আন্তৰিক প্ৰাৰ্থনা।

• ১৯৫৯ চনৰ ১৬ ডিচেম্বৰৰ পৰা ২০ ডিচেম্বৰলৈকে মাদ্ৰাজত হোৱা All India writers Conference অৰ্থাৎ অনুমোদিত Indian Tradition and the modern writer বোলা লিখকৰ ইংৰাজী প্ৰবন্ধৰ অনুবাদ। অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীটো প্ৰবন্ধৰ Back ground অৰ্থাৎ মূল ভেটি ৰূপে দিয়া হৈছে।
—লিখক

তেত্রিশ

বৰ্ত্তমান সাহিত্যৰ আধুনিকতাবাদ

আৰু

বিশ্বকবি ববীন্দ্রনাথ

‘বামধেনু’ৰ ১৪শ বছৰৰ ২য় সংখ্যাত ওলোৱা এই লিখকৰ ‘ভাৰতীয় ঐতিহ্য আৰু অসমীয়া লিখক’-১ বোলা প্ৰবন্ধটোৰ’ প্ৰতিবাদ এটা এই শাণ্ডনৰ সংখ্যা (৪ৰ্থ সংখ্যা) ‘বামধেনু’ত প্ৰকাশ হৈছে।

মূল প্ৰবন্ধটো প্ৰতিবাদকে আঁতৰি মাৰি ভালকৈ পঢ়ি চাই প্ৰতিবাদ কৰিছেনে প্ৰতিবাদ এটা কৰিব লাগে বুলিয়েই প্ৰতিবাদ কৰিছে, সেইটোহে বাস্তৱতে প্ৰথমে ভাবিবৰ বিষয় হৈ পৰিছে।

প্ৰতিবাদকে প্ৰথমেই (প্ৰতিবাদৰ ১নং ত) কৈছে,—“বৰকাকতী-দেৱে প্ৰথম পেৰাগ্ৰাফতে কবিশ্বক ববীন্দ্রনাথৰ লগত সুৰ মিলাই কৈছে, ‘সাগৰৰ সিপাৰে এখন হাট আছে। তাত এটা হট্টগোল হৈছে। ইয়াত (মানে, ভাৰতত বা অসমত) কিন্তু সেই হাটখন নোহোৱাকৈয়ে হট্টগোলৰ প্ৰতিধ্বনিটো উঠিছেহি ইত্যাদি।” কবিশ্বকৱে কি প্ৰসঙ্গত এইবাৰ কথা কৈছিল নাজানো। কিন্তু কাকতীদেৱে ইয়াকে দোহাৰি ক’ব খুজিছে যে, আমাৰ ইয়াত হাটখন বহা নাই, গতিকে হট্টগোল (সাহিত্যিক প্ৰতিকলন) হোৱাবো কোনে কাৰণ নাই। অস্বুত যুক্তি।”

১। কবিশ্বকৱে কি প্ৰসঙ্গত আমাৰ আধুনিকতাবাদক সেই হাটখনৰ হট্টগোলটোৰে প্ৰতিধ্বনি বুলিছে, তাক প্ৰতিবাদকে নাজানো বুলি কৈছে। জনাটো উচিত আছিল, নাজানি কবিশ্বকৰ উক্তি মতে কৰা সমালোচনাৰ প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ যোৱাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ মাথোন।

কাৰণ নাই দেখি সেই হট্টগোলৰ বিনাকাৰণে প্ৰতিধ্বনি হৈছে যেতিয়া তাক হট্টগোল দেখিয়েই আমি আহ্বান কৰিব খোজা নাই। সাহিত্যলৈ আমি হট্টগোল নিবিচাৰোঁ, বিচাৰোঁ স্বাভাৱিকতাৰ মূললিত ধ্বনিহে। বিচাৰোঁ মানুহৰ সত্য-সুন্দৰ (Truth and beauty) বিশ্বজনীন বাৰ্তাহে। আমি আমাৰ ইয়াত সেই হট্টগোলটো (সাহিত্যিক প্ৰতিকলন) হোৱাৰ কাৰণ নাই বুলি কব খোজা দেখি তেওঁ মন্তব্য কৰিছে—‘কি অদ্ভুত যুক্তি’। আমি উত্তৰত প্ৰতিবাদকে লক্ষ্য কৰি কবলৈ বাধ্য হৈছোঁ, কি অদ্ভুত পাণ্ডিত্য। গল প্ৰবন্ধতে এই হট্টগোলটো কিয় আমালৈ হট্টগোল মাথোন, তাক কবিত্ত্বৰ কথাখিনি ভালকৈ পঢ়ি চালেই প্ৰতিবাদক মূৰ্জাৰ ভাও জ্বৰিলেও বুজিব নিশ্চয়। কথাটো আমাৰ উত্তৰতো ক্ৰমে স্পষ্ট হ’ব।

২। প্ৰতিবাদকে কৈছে, “তোথতে আধুনিক কৱিতা (বা সাহিত্য) যুক্তিবাদ আৰু বুদ্ধিতত্ত্বৰ পূজামণ্ডপ বোলা কথাষাৰো ভাল পোৱা নাই।” আমি ভাল পোৱা নোপোৱাটো প্ৰশ্ন নহয়, কেৱল আধুনিক কাব্য সাহিত্যৰ লক্ষণ নিৰ্দেশত ধূৰ্লি কুঁৱলী সজ্জা দেখিয়েই তাক হট্টগোল বুলি কবলৈ বাধ্য হৈছোঁ। কিয়, সেই কথা ক্ৰমে এই প্ৰবন্ধত স্পষ্ট হ’ব।

আমি কোৱা নতুন ভাবধাৰাই আহি আমাক ঐতিহ্যৰ পৰাও আঁতৰাই লৈ গৈ সম্প্ৰতি এক অদ্ভুত আধুনিক কৱিতা আৰু আধুনিক সাহিত্যৰ ধ্বনিত গগণ বিদীৰ্ণ কৰিবলৈ উত্তত হৈছে,—এই কথাৰ উত্তৰত প্ৰতিবাদকে কৈছে, “আমাৰ বোধেৰে এই নতুন ভাবধাৰাই আমাক ঐতিহ্যৰ পৰা আঁতৰাই নিয়া নাই। এই নতুন ভাবধাৰাই ঐতিহ্যৰ (বেছি ভাগেই আজি-কালি অচল) স্বৰূপটো জনাতহে সহায় কৰিছে। ঐতিহ্য সদায় নিৰ্ভুল, এনে নহয়। যুগৰ আহ্বান আৰু দাবীকো উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰি।” আমি ‘কণ্ঠ, আঁতৰাই নিশ্চয় নিছে। ঐতিহ্যৰ নাম কোৱাটোৱেই যেতিয়া আধুনিকতাৰ বিৰুদ্ধ হৈছে, বাস্তৱ বাস্তৱ কবি চিঞৰি তাৰাটোকে যেতিয়া অবাস্তৱ কৰি

অর্থাৎ কবৰাত কোনেবাই কিবা কোৱাৰ দৰে কোৱা ভাষা কবি পেলাইছে, সি নিশ্চয় আমাক ঐতিহ্যৰ পৰা আঁতৰ কৰি আনিছে। ঐতিহ্য মানেনো কি যে তাৰ আজি বেছিভাগেই অচল হ'ল ? বৰ্ত্তমানৰ আধুনিকতাবাদে আমাৰ ঐতিহ্যৰ স্বৰূপটো জনাত সহায় কৰিছে যেতিয়া প্ৰতিবাদকে খুলি ক'বনে আমাৰ ঐতিহ্যৰ স্বৰূপটো কি ? তেওঁ আক কৈছে,—ঐতিহ্য যে সদায় নিভুল এনে নহয়। ঐতিহ্য কেতিয়া ভুল, কেতিয়া নিভুল প্ৰতিবাদকে খুলি কোৱা হ'লে ভাল হ'লহেঁতেন।

প্ৰতিবাদকে আক কৈছে, “যুগৰ আহ্বান আৰু দাবীকো উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰি।” পৃথিৱীত বৰ্ত্তমান যুগৰ আহ্বান আৰু দাবীটোনো কি ? সাম্যবাদ নে বৈষম্যবাদ ? শাস্তি-মিলন প্ৰচেষ্টা নে আটাইবোৰে হট্টগোল ? অহিংসা (Non-Violence) ? নে হিংসা (Violence) ? পৌৰাণিক হিন্দু মতে সত্য, দ্বাপৰ, ত্ৰেতা, কলি এই চাৰি যুগৰ ভিতৰৰ কলি যুগৰ আহ্বান আৰু দাবীও যদি প্ৰতিবাদকৰ এই যুগৰ দাবীৰ ভিতৰত পৰে, তেন্তে এই যুগৰ আহ্বান আৰু তাৰ সাহিত্যিক প্ৰতিকলনটোও যে হট্টগোলেই, সেইটো বুজিবলৈ অৱশ্যে টান নহয়। প্ৰকৃত সাহিত্য, কাব্য প্ৰভৃতি এক হিচাপে যুগান্তৰৰ হলেও তাৰ প্ৰকৃত ধৰ্ম যুগাতীতহে। সি সকলো যুগৰে চিৰন্তন আনন্দৰ বস্তু হৈ আহিছে আৰু থাকিবও। সাহিত্য-কাব্যৰ অচল বস্তু হৈছে বসবস্তু, গতিকে সি যুগে যুগে ভেটি নসলায়। ত্ৰেতা দ্বাপৰৰ সাহিত্য বা কাব্য বামায়ণ, মহাভাৰতৰ বসবস্তুটো আজিৰ যুগতো নীৰস হোৱা নাই। তেতিয়াৰ যুগত মানুহে সেই কাব্য-সাহিত্যৰ ভিতৰেদি সত্য-সুন্দৰৰ বসানুভূতিৰে (Truth and beauty) যি আদৰ্শত আনন্দিত হৈছিল, আজিও মানুহে সেইবোৰ আদৰ্শতে আনন্দিত নহৈ নাথাকে। প্ৰতিবাদকে কোৱা যুগৰ আহ্বান যুগসাহিত্যৰ সম্বন্ধেই আমাৰ মূল প্ৰবক্তৃত্ব বিশ্বদ আয়োচনা কৰা হৈছে। পৃথিৱীত বলা বতাহ সকলোৱেই লয় যদিও কেতিয়াবা সেই বতাহতো কোনোবা কালকণ্ঠৰ অস্বাভাৱক

বীজাণু (Germ) থকা বতাহো আছে। কোনো ফুগৰ বতাহত অহা তেনে বীজাণু থকা বতাহ স্বাস্থ্যৰ পক্ষে ক্ষতিজনক হলে সি নিশ্চয় সেবা নহয়। সেইদেখিয়েই কবিশুৱে কৈছে, “আধুনিকতাৰ যদি কোনো তত্ত্ব থাকে, যদি সেই তত্ত্বকে নৈৰ্ব্যক্তিক আখ্যা দেওয়া যায়, তবে বলতেই হবে বিশ্বের প্রতি এই উদ্ধৃত অবিশ্বাস ও কুৎসার দৃষ্টি এও আকস্মিক বিপ্লবজনিত একটা ব্যক্তিগত চিন্তা বিকাৰ, এও একটা মোহ, এব মধ্যম শাস্ত্ৰ নিবাসক্ত চিন্তে বাস্তৱকে সহজভাবে গ্রহণ কৰবাব গভীৰতা নেই। অনেকে মনে কৰেন, এই উগ্রতা, এই কালাপাহাড়ী তাল-ঠোকাই আধুনিকতা। আমি তো মনে কৰি নে। ইনফুয়েঞ্জা আজ হাজাৰ হাজাৰ লোককে আক্ৰমণ কৰলেও বলৰ না ইনফুয়েঞ্জা তাৰ দেহেৰ আধুনিক স্বভাৱ। এহ বাহ। ইনফুয়েঞ্জাটোৰ অন্তৰালেই আছে সহজ দেহ স্বভাৱ” আমাৰ সাহিত্যত এই আধুনিকতাৰ বতাহত এই ইনফুয়েঞ্জা কেনেকৈ ক’ব পৰা আহিছে, তাকে আমাৰ মূল প্ৰবন্ধত কবিশুৱৰ উক্তিৰে ভালকৈ ক’বলৈ প্ৰয়াস কৰা হৈছে, প্ৰসঙ্গক্ৰমে আক দোহাৰি দিয়া হ’ব।

৩। কবিশুৱৰ উক্তিৰ লগত আমাৰ উক্তিৰ বিৰোধী লক্ষণ একো নাই, আছে পুৰা মিলহে। এই তথাকথিত আধুনিক সাহিত্য আমালৈ সিমানে দেশগত নহয় আৰু কালগত নহয়, ই অতি মৰ্জিগত বুলি কোৱা কথাষাৰৰ মানোটে। প্ৰতিবাদকে স্পষ্টকৈ বুজা নাযায় বুলি কৈছে, “বৰকাকতীদেৱৰ আধুনিকতা সম্পৰ্কে কৰা উক্তিৰ লগত কবিশুৱৰ উক্তিৰ মিলতকৈ বিৰোধী লক্ষণহে বেছি।” আমাৰ মূল প্ৰবন্ধটো মন দি পঢ়া পাঠকে নিশ্চয় বুজিব যে গোটেই প্ৰবন্ধটোতে সাহিত্যৰ বৰ্তমান আধুনিকতাবাদৰ সম্বন্ধত কবিশুৱক ববীজনাথৰ উক্তিকে পুনঃ পুনঃ উদ্ধৃত কৰা হৈছে। কবিশুৱে তেওঁৰ ‘সাহিত্যৰ পথে’ বোলা প্ৰবন্ধ স্পষ্টকৈ কৈছে, “মডাৰ্ন বিলেভি কৰিদেৱ সম্বন্ধে আমাকে কিছু লিখতে অনুৰোধ কৰা হয়েছে। কাজটা সহজ নয়। কাৰণ

পাজি মিলিয়ে মডার্নের সীমা নির্ণয় কৰবে কে ? এটা কালের কথা ততটা নয়, যতটা ভাবের কথা।...

“নদী সামনের দিকে সোজা চলতে চলতে হঠাৎ বাঁক ফেবে। সাহিত্যও তেমনি বৰাবৰ সিধে চলে না। যখন সেই বাঁক নেয়, তখন সেই বাঁকটাকেই বলতে হবে মডার্ন। বাংলায় বলা যাক আধুনিক। এই আধুনিকতা সময় নিয়ে নয়, মৰ্জ্জি নিয়ে।” (সাহিত্যে ব পথে, ১৩১ পৃষ্ঠা) তেস্তে প্ৰতিবাদকে কোৱা ‘কলকাকতী-দেৱৰ আধুনিকতা সম্পৰ্কে কৰা উক্তিৰ লগত কবিগুৰুৰ উক্তিৰ মিলতকৈ বিৰোধী লক্ষণহে বেছি’ ক’ত ? দেখুৱাই দিলে উপকৃত হ’লোহেঁতেন।

আমি আধুনিকতাটো দেশ-কালগত অৰ্থাৎ দেশ-কাল-সাপেক্ষ বুলি কোৱাত প্ৰতিবাদকে কৈছে, “আধুনিকতা নিশ্চয় কালগত, কাৰণ ইয়াৰ উৎপত্তি হৈছে ‘অধুনা’ শব্দৰ পৰা; অৱশ্যে কালগত হলেও ইষে দেশগত বা দেশজ হবই লাগিব, এনে কোনো ধৰাবন্ধা আইন আছে যদি আমি নাজানো।” উত্তৰত কওঁ, কালগত হলেই দেশগত হোৱাৰ ধৰাবন্ধা নিয়ম-কানুন নাথাকিলেও কালৰ লগত দেশৰ সম্বন্ধও নেৰা-নেপেৰা ভাবেই অলপ নহয় অলপ থাকিবটো। এই বহুল পৃথিৱীখনত একেসময়তে কোনটো কালৈ কেনেকৈ আধুনিক সেইটোও ভাবিব লগা। পৃথিৱীখনত কাল হিচাপে একেসময়তে একে দিন বা ৰাতিও হোৱা নাই দেখোন, এতিয়া আমাৰ ইয়াত দিন হৈছে, আমেৰিকাত কিন্তু ৰাতিহে। আমেৰিকাই ৰাতিৰ কাৰণে ৰাতি কোৱা কিবা এটাও আমাৰ দিনৰ কাৰণে দিনতে (At daytime) আধুনিক বুলিয়েই থাকিব জানো ? জহকালি নো পৰোভেই আমি এতিয়া ইয়াত গৰমত চটকটাৰ লাগিছোঁ, কিন্তু ডেনমাৰ্কত (শীতমণ্ডলত) এতিয়া মানুহে জাবতে কঁপিব লাগিছে। এই গোলকত অকল আমিহেই নাথাকোঁ যদিও শাৰীৰিকভাবে আমি যেনেকৈ বেলেগ বেলেগ ৰূপে অৱস্থিত, মানসিকভাবেও কিছু স্বকীয়া স্বকীয়াকৈ মনোবৃত্তিপ্ৰাণ

হৈছে আছোঁক। বিশ্ব সৃষ্টিত সৃষ্টিৰ বৈচিত্ৰ্য পদে পদে দেখিব লাগিছোঁ। বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য থাকিলেও মানসিক, বাস্তবিক আদি পৰিবৰ্তনো গোটেই পৃথিৱীখনৰ একলগে হোৱা নাই, দেশকাল ধৰিছে বিবিধ অৱস্থাৰ বিবিধ পৰিবৰ্তন ঘটছে। সমাজ বাদ দি সাহিত্য হ'ব নোৱাৰে বুলি প্ৰতিবাদকে কৈছে, পিছে দেশকাল বাদ দিও জানো সমাজ হ'ব পাৰে? দেশ নোহোৱাকৈ থকা সমাজখন গোলকৰ আলাসতে ওলমি থাকে নে কি? সাহিত্য যদি আমাৰ সমাজ-জীৱনৰে প্ৰকাশ তেন্তে সাহিত্যত আমাৰ সমাজ জীৱনো প্ৰতিবিস্তিত হ'ব লাগে নে নালাগে?

৪। নাক কোঁচ খোৱা নাই, জিভা আৰু মনহে কোঁচ খাইছে।

আমি 'আকাশৰ এচামুচ নীলা' এই বাক্যকাকি অবাস্তৱ বা কৃত্ৰিম ভাষা বুলি কোৱাত প্ৰতিবাদকে কৈছে, "চামুচ শব্দটোৰ ব্যৱহাৰ কৰাত নাক কোঁচাব লগা একো হোৱা নাই। চামুচ শব্দটোৰ ব্যৱহাৰে ভাষাটোক ইমান অবাস্তৱ আৰু কৃত্ৰিম কৰাৰ অৰ্থ আমি বুজিলোঁ।" সেইদেখি প্ৰতিবাদকে "আকাশৰ এচামুচ নীলা"ৰ তলত লিখাৰ দৰে ব্যাখ্যা কৰি আমাৰ কাৰণে তীব্ৰ সমালোচনা এটি দলি মাৰি পঠাইছে "নাক কোঁচাবলগীয়া একো হোৱা নাই" বুলি।

প্ৰতিবাদকে কৈছে, "আকাশৰ এচামুচ নীলা এই বাক্যাংশ কিয় বেয়া পাইছে বুজিলোঁ। আকাশ উদাৰতাৰ প্ৰতীক। আকাশ আমাৰ চকুত নীলা বৰণীয়া। আমি এই নীলা আকাশৰ অৰুণ মানো উদাৰতা যদি আহৰণ কৰিব পাৰোঁ, তেন্তে আমি ধন্য মানিম। এনেদৰে নকৈ এই দৰে কোৱা হ'ল ঘেনিৰা—আকাশৰ এচামুচ নীলাও যদি আমি পালোহেঁতেন! 'অকনমান' এই শব্দটোৰ ঠাইত 'এচামুচ' কোৱা হ'ল। চামুচ আমি দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহাৰ কৰোঁ। বোধকৰে। বৰকাকতীদেৱৰ নিচিনা ছন্দোৰ ঐতিহ্যবাদীয়েও চামুচ ব্যৱহাৰ কৰে। প্ৰথমে চামুচ বিদেশী বস্তু আছিল। এতিয়া অৱশ্যে দেশজ বা দেশপুত্ৰ।"

উত্তৰ : প্ৰতিবাদকৰ ‘আকাশৰ এচামুচ নীলা’ৰ অপূৰ্ব পাণ্ডিত্য পূৰ্ণ ব্যাখ্যা পঢ়ি বাস্তৱতে বিশ্বয় মানিছোঁ। আমি কেৱল ‘চামুচ’ শব্দটোৰ প্ৰয়োগে আমাৰ ভাষাক অবাস্তৱ, কৃত্ৰিম কৰিছে বুলি ক’তো কোৱা নাই। সেইবাবে আমাৰ নাকো কোঁচ খোৱা নাই। তাৰ অপপ্ৰয়োগত কোঁচ খাইছে জিভা আৰু মনহে। তেখেতে কৈছে, “বোধকৰোঁ। বৰকাকতীদেৱৰ নিচিনা ছুৰ্ঘোৰ ঐতিহ্যবাদীয়েও চামুচ ব্যৱহাৰ কৰে।” ঐতিহ্যৰ লগত চামুচৰ সম্বন্ধ ইঙ্গিত কৰি আমি একো কোৱাও নাছিলোঁ। আমি অৱশ্যে ঘৰত সদায় চামুচ ব্যৱহাৰ কৰোঁ, চাহ খাওঁতে চাহত চেনি বা গাখীৰ কম হ’লে এচামুচ চেনি বা এচামুচ গাখীৰ লাগে বুলিহে কওঁ, কিন্তু চাহৰ বৰণ যদি ক’লা হয়, তেন্তে ‘মোক হুচামুচমান বগাও লাগে’ বুলি নকওঁ। আকাশক উদাৰতাৰ প্ৰতীক বুলি ভাবি আকাশৰ নীল বৰণ খাই দেহেকেহে, মনেপ্ৰাণে উদাৰ হৈ লবলৈ আকাশৰ নীলা কেই চামুচমান কোনে পাৰা মোকো আনি দিয়া বুলি চিঞৰি ফুৰোঁ। বাতি অকলশৰে সেই সু-দূৰ সুমীল অনন্ত আকাশলৈ চাই ‘আকাশৰ এচামুচ নীলা’ পিওঁ বুলি হেঁপা নেমেজিলেও, উদাৰ অনন্ত ঈশ্বৰৰ এক প্ৰকাৰ দৰ্শনকে পোৱা যেন লাগে, অন্তৰত বিশ্বকবি বৰীজনাথৰ কৱিতাও উজ্জ্বলি উঠে,

“নয়ন সম্মুখে তুমি নাই

নয়নেৰ মাঝখানে

নিয়েছ যে ঠাই,

আজি তাই

শ্রামলে শ্রামল তুমি

নীলিমায় নীল

ভোমাব নিখিল

আমাতে পেয়েছে জাৰ

অন্তৰেৰ মিল।”

এচামুচ বা হুচামুচ আকাশৰ নীলা (প্ৰতিবাদকে প্ৰকাশ্য ‘অকলশ’ত)

উদাহৰণ) নিবিচাৰিলেও নীলা আকাশে নিজেই সেই মহান উদাহৰণৰ মূৰ্ত্তি ধৰি 'নীলিমায় নীল' হৈ পৰে।

তথাকথিত আজিৰ আধুনিক বাস্তৱ সাহিত্যই আমাৰ ভাষাটোকে অবাস্তৱ বা কৃত্ৰিম কৰাৰ উদাহৰণ স্বৰূপেহে উল্লেখ কৰিছিলোঁ। এই বুলি : দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ প্ৰতিক্ৰিয়াটোনো অসমীয়া ভাষাৰ সাহিত্য বা কবিতাৰ ভাষাৰ ওপৰত এনে অদ্ভুতভাৱে ঘটিছিল কেনেকৈ ? চামুচ শব্দটো বিদেশী দেখি আমাৰ ঐতিহ্যৰ লগত খাপ নাখাৰ বুলি আমাৰ হৈ প্ৰতিবাদকে যি অৰ্থ কৰিছে, সেইটো নিশ্চয় নহয়। চামুচ ক্ৰিয়, দুলা, কলেক্স, জজ প্ৰভৃতি শত ইংৰাজী শব্দই Nationalised হৈ অসমীয়া হ'বই লাগিছে। 'আকাশৰ এচামুচ নীলা' টো যে ভাষা হিচাপে মুঠেই স্বাভাৱিক অসমীয়া বাস্তৱ ভাষা নহয় তাক অসমীয়া মানুহ মাত্ৰেই স্বীকাৰ কৰিব নিশ্চয়। সেইদেখি কওঁ, 'আকাশৰ এচামুচ নীলা' বুলি লিখা কথাষাৰে আমাৰ নাক কোঁচ খোৱাত সহায় কৰা নাই, জিভা আৰু মন কোঁচ খোৱাতহে সহায় কৰিছে। ভাষাৰ অপুৰুষাত আধুনিকত্ব দেখি, আৰু নীলা, বঙা, বগা বৰণবোৰো চামুচে চামুচে পিব লগা দিনেই হলহি নেকি বুলি ভয় খাইহে ক'ব লগা হৈছে।।

৫। প্ৰতিবাদকে তেওঁৰ প্ৰতিবাদৰ ৫ নম্বৰত ফ্ৰয়েডৰ Libido-ৰ ব্যাখ্যা কৰি কৈছে, "ভাৰতীয় ঋষি-মুনিয়ে মানক-নামানক, আমাৰ মহাপুৰুষ সকলে কিন্তু এই শক্তিক (Libido) মানিছিল। যেনে,

“এহি বুলি মেলি পদ্মনয়ন অনন্তে।

মায়াক কটাকৈ চাহিলান্ত ভগৱন্তে।” ইত্যাদি।

উক্ত : প্ৰতিবাদকৰ ফ্ৰয়েডৰ Libido-ৰ ব্যাখ্যাৰ অধিতীয় ক্ষমতা দেখি সঁচাকৈয়ে অৰাক হ'ব লগাত পৰিলোঁ। প্ৰতিবাদকে কৈছে, শ্লিবিড'ই ব্যাপক অৰ্থত জীৱন তৃষ্ণা (Love for life) কৈৱিক বাসনা মূল্যায়ন; সৃষ্টিৰ মূল্যে এনে বাসনা নিহিত আছে। ইয়াৰ অধিগ্ৰহণ সৃষ্টি কল্যাণীন, জীৱন অৰ্থহীন।

আমাব মহাপুৰুষসকলে ‘ফ্ৰয়েড’ পঢ়ক নপঢ়ক, জীৱৰ জীৱন-ভৃক্ষা (Love for life) যে আছে, আৰু তাৰপৰাই যে জীৱৰ, ঘাইকৈ মানুহৰ, সংসাৰ বৃদ্ধি হৈছে, আৰু সংসাৰ-ভৃক্ষা বাঢ়িছে, সেইটো নিশ্চয় জানিছিল, আৰু সেই সংসাৰ জ্ঞানকে ঈশ্বৰৰে মায়া বুলিহে কৈছিল। ফ্ৰয়েডে মানুহৰ মনস্তত্ত্ব বিশ্লেষণ কৰি যি কৈছে গৈ সি হৈছে আধুনিক মনস্তত্ত্বৰ এটা সিদ্ধান্ত, কিন্তু সিয়েই সমগ্ৰ বিশ্বসৃষ্টিৰ (জড় আৰু চেতন উভয়ৰে) মূলতত্ত্ব নহয় নিশ্চয়।*

আমাব মহাপুৰুষৰ ‘অনাদি-পাতন’ৰ

“অনাদি ৰূপিনী ঈশ্বৰৰ অৰ্দ্ধকাষ।

ব্যক্ত ভৈলা মহামায়া সৃষ্টিক ইচ্ছায় ॥” (৪৪-৪৫)

এই পদকেইকাকি তুলি দি প্ৰতিবাদকে তেওঁৰ অস্বত্ব বিজ্ঞতা ঘোষণা কৰিছে—এই ‘সৃষ্টি-ইচ্ছা’কো ফ্ৰয়েডৰ Libido-ই সামৰি লব পাৰে বুলি। যুক্তিৰ কি ফেৰ। ফ্ৰয়েড একে উশাহতে Psychologist, মনস্তত্ত্ববিদ গুছি Metaphysician হৈ পৰিল। আমি জনাত মহাপুৰুষে ‘ফ্ৰয়েড-বেদান্তী’ৰ মতে (৭) ‘অনাদি পাতন’ লিখা নাছিল। তেওঁ লিখিছিল, ভাগৱত কাৰ ভাৰতৰ ব্যাসমুনিয়ে লিখা অনাদি-পাতনুহে,—যি ব্যাস আছিল স্বয়ং ব্ৰহ্মসূত্ৰ লিখা বেদান্তবাদী ঋষি। তেওঁ ‘অনাদি-পাতন’ত ৰূপকৰ সহায়ত সাংখ্যৰ ‘প্ৰকৃতি’ আৰু বেদান্ত ‘পুৰুষ’ৰ (God and Nature) যোগত যে সৃষ্টি হৈছে, অৰ্থাৎ সৃষ্টি যে ঈশ্বৰৰ হে ইচ্ছা, তেওঁৰ হে মায়া, সেইটো বুজাইছে। প্ৰকৃতি যেন এজনী সুন্দৰী বমণী পুৰুষৰ যোগত অৰ্থাৎ ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাত তেওঁৰ গৰ্ভত মহৎ (বুদ্ধি, মন, অহঙ্কাৰ আদি পঞ্চতত্ত্ব) চৈতন্য উৎপন্ন হ’ল। মূঠতে ক’বব হলে, একোহিং বহুস্তাম্—এক মই বহু হ’ম—এই ইচ্ছাত অঘটন ঘটন পটয়সী মায়াৰ বলত সৃষ্টি প্ৰকটিত হ’ল। এইটো জীৱৰ মতা-জিবোতাৰ পৰম্পৰৰ প্ৰতি হোৱা কেৱল মনস্তাত্ত্বিক বা মনৰ মায়াই নহয়, ‘অনাদি-পাতন’ৰ প্ৰকৃতি-পুৰুষ ঘাইকৈ Male and Female নহয়, God and Nature হে। প্ৰতিবাদকে বিক্ৰীয়নি ব্যাসৰ

ভাগৱন্তৰ অনাদি-পাতনৰ অসমীয়া উদ্ধৃতি কৰিছে,—তাকে ভাৰতীয় ঋষি-মুনিয়ে মানক নামানক, আমাৰ মহাপুৰুষসকলে এই শক্তিকে অৰ্থাৎ ক্ৰয়েডৰ Libido-কে মানিছিল বুলি কৈ কি বিচাৰৱন্তা প্ৰকাশ কৰিছে, তেওঁ ইহে জানে। অসমীয়া বাইজৰ এতিয়া মহাপুৰুষৰ লগতে ক্ৰয়েডৰ নামটোও ঘূৰিবলৈ ঘোষণা কৰি দিব লগা হ’লহি হবলা! মুঠতে ক’বৰ হলে, প্ৰতিবাদকৰ সমালোচনাৰ এনে ভাব, ভাষা আৰু লজিক (Logic)-ৰ হট্টগোলখন দেখি আধুনিক সাহিত্য সম্বন্ধে সেই কবিগুৰুৰ ভাষাবেই ক’বৰ মন যায়, “ভাৰতসাগৰেৰ ওপাৰে যদি প্ৰশ্ন কৰা যায়, ‘তোমাদেৰ সাহিত্যে এত হট্টগোল কেন?’ উত্তৰ পায়, ‘হট্টগোল সাহিত্যেৰ কল্যাণে নীয, হাটেবই কল্যাণে। হাটে যে ঘিৰেছে।’ ভাৰত সাগৰেৰ এপাৰে যখন প্ৰশ্ন জিজ্ঞাসা কৰি, তখন জবাব পায়, ‘হাট ত্ৰিসীমানায় নেই বটে, কিন্তু হট্টগোল যথেষ্ট আছে।’ আধুনিক সাহিত্যেৰ ঐটাই বাহাচুৰী।” (সাহিত্যেৰ পথে, ২২ পৃঃ)।

এই প্ৰসঙ্গত এইখিনিতে কবিগুৰুৰ উক্তিকে আকৌ উক্ত কৰিব পাৰি, “ইংবেজী শিক্ষাৰ গোৰাতেই আমবা যে সাহিত্যেৰ পৰিচয় পেয়েছি, তাৰ মধ্যে বিশ্ব সাহিত্যেৰ আদৰ্শ ছিল, এ কথা মানতেই হব। কিন্তু তাই বলে একথা বলতে পাৰব না যে এই আদৰ্শ ইয়োবোপে সকল সময়েই সমান উজ্জল থাকে। সেখানেও কখনো কখনো গৰজেৰ কৰমাস যখন অত্যন্ত বড়ো হয়ে ওঠে, তখন সাহিত্যে ঋক্ৰতাৰ দিন আসে। তখন ইক্‌নমিক্সেৰ অধ্যাপক, বায়োলজিৰ লেক্‌চাৰাৰ, চোচিয়-লজিৰ প্ৰফেচৰ মেডালিষ্ট সাহিত্যেৰ প্ৰাক্ৰণে ভিত্ত কৰে ধৰ্মা দিয়ে বসেন।” (সাহিত্যেৰ পথে, ২৪-২৫ পৃষ্ঠা)।

৬। প্ৰতিবাদকে তেওঁৰ ৬নং প্ৰতিবাদত ধৰ্ম, ভক্তি আৰু সাহিত্যৰ বন্ধাকেন্দ্ৰ ঠিক মতে ধৰিব নোৱাৰি গোটেইখন জগলিমোহন কৈ সানি লৈ কৈছেগৈ, “ঈশ্বৰ ‘দয়্যাব সাগৰ ঠাকুৰ হবি’ হব পাৰে, কিন্তু ভেট পাণীক কেনেকৈ যাতনা ভোগায় তুলিলে পেটতে হাত ভৰি লুকাৱ। অথচ ভেট পাণীবিলাকক কৰা দান দিব নোৱাৰে বা পাণ-

কাৰ্য্যত লিপ্ত হোৱাত বাধাও নিদিয়ৈ। অৱশ্যে অব্যভিচাৰী ভক্তি-বাদীয়ে তেওঁৰ মহিমা বুলি উৰাই দিব পাৰে, কিন্তু এইটোও জনা উচিত যে কেৱল ভক্তিবাদেই একমাত্ৰ বাদ নহয়, ধৰ্ম্মবাদ, জ্ঞানবাদো আছে। হিন্দুৰ পবিত্ৰ ধৰ্ম্মশাস্ত্ৰ গীতায়ো জ্ঞানবাদৰ ওপৰতহে বেছি জোৰ দিয়া যেন লাগে। জ্ঞানৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত নহলে ভক্তি অন্ধ-বিশ্বাসৰ বাহিৰে একো হ'ব নোৱাৰে।" ইত্যাদি ইত্যাদি।

উত্তৰ : আমি আমাৰ মূল প্ৰবন্ধত প্ৰতিবাদকে কোৱা কু-সংস্কাৰ-পূৰ্ণ জ্ঞানহীন বিচাৰহীন ভক্তিবাদ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ যোৱা নাই। ঈশ্বৰৰ স্বৰূপ কি, তাকো নিৰ্ণয় কৰাৰ চেষ্টা কৰা নাই। আমাৰ প্ৰবন্ধৰ Universe of discourse টো আছিল সাহিত্যৰ আধুনিকতাবাদ,—সাহিত্য আৰু কাব্যৰ চিৰন্তন বস্তুটো কি, সেইটো আলোচনা কৰাহে। কাব্য সাহিত্যৰ চিৰন্তন বস্তুটো হৈছে বসবস্তু। সেই বসনৱৰসৰ ভিতৰতে পৰে, প্ৰেম, ভক্তি আদি ভাবেও মানুহৰ মানত বস দিয়ে। সেইদেখি আমি ডাকৰ বচন একাঁকি আৰু নামঘোষাৰ পদ একাঁকি তুলি দি কৈছিলোঁ, এই দুটাৰ ভিতৰত কবিত্ব ক'ত বেছি ?

“তিনিশ যাঠিজোপা কৰা কল,
মাহেকে পষেকে চিকুনাৰা তল।
পাত-পছলা লাভত খাবা,
লক্ষ্যৰ বণিজ হাততে পাৰা ॥”

এই পদকাকিত জৈৱিক প্ৰয়োজনৰ তাৎপৰ্য্য আছে, কিন্তু মহাপুৰুষ মাধৱদেৱৰ ঘোষাৰ—

“গোৱিন্দ গোৱিন্দ গোৱিন্দ গোৱিন্দ গোৱিন্দ বাম সুবাৰি।

অনন্ত কোটি ব্ৰহ্মাণ্ডৰ হৰি অধিকাৰী।”

কবিত্ব হিচাপে ডাকৰ সেই তিনিশ যাঠি জোপা কলবোৱা কবিত্ব-টোত কবিত্ব কুটিছে নে এই অনন্ত কোটি ব্ৰহ্মাণ্ডৰ হৰি অধিকাৰী কবিত্ব-কাকিতহে প্ৰকৃত কবিত্ব উজ্জ্বলিত হৈছে তাবিয়ৰ বিকল্প সিদ্ধান্ত। মহাপুৰুষৰ পদ কাকিত ‘গোৱিন্দ’ ‘গোৱিন্দ’ পদ কেইটা বৈকিয়েই একি-

বাদকে বোধকৰোঁ অন্ধবিশ্বাস, ভক্তিবাদৰ গোন্ধ পাই ঈশ্বৰৰ বিৰুদ্ধেই গৰজি উঠিল, “ঈশ্বৰ দয়াৰ সাগৰ ঠাকুৰ হ’ব’ হ’ব পাৰে, কিন্তু তেওঁ পাপীক যেনেকৈ যমৰ যাতনা ভোগায় শুনিলে পেটতে হাতভৰি লুকাই।” ভক্তিয়েই হওক বা অভক্তিয়েই হওক বস হিচাপে, কবিত্ব হিচাপে ক’ত বস বা কবিত্ব উচ্ছ্বসিত হৈছে, সেইটোহে সুখিছিলোঁ। ‘গোৱিন্দ’ আৰু ‘হৰি’ এই শব্দ দুটা বাদ দিও যদি সোধোঁ, অনন্ত কোটি ব্ৰহ্মাণ্ডৰ কোন অধিকাৰী’ এই পদ কঁকিত কবিত্ব বেছি নে ‘তিনিশ ষাঠিজোপা কবা কল’ আদিত বেছি? ইয়াৰ উত্তৰটো কবিত্ব ক্ষেত্ৰৰহে, পোণপতীয়া নিৰ্দ্ধাৰিত ভক্তিবাদৰ নহয়।

তাহানি জন ষ্টুৱাৰ্ট মিলেই (Jhon Stuart Mill) অকাটা যুক্তিৰে প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছিল “If god is all merciful then He is not all powerful, and if He is a’l powerful then He is not all merciful.” অৰ্থাৎ ঈশ্বৰ যদি সৰ্ব্ব কৰুণাময় হয়, তেন্তে তেওঁ সৰ্ব্বশক্তিমান নহয়, আৰু যদি তেওঁ সৰ্ব্বশক্তিমান হয়, তেন্তে তেওঁ সৰ্ব্বকৰুণাময় নহয়।

তথাকথিত ‘বাস্তৱজগত, বাস্তৱ সত্য’ৰ ফালৰ পৰা এই প্ৰশ্নৰ সঁচাকৈয়ে শে’ষ নাই। প্ৰতিবাদকে আমাৰ সাহিত্যৰ সম্বন্ধত, বসৰ সম্বন্ধত লিখা প্ৰবন্ধৰ প্ৰতিবাদত এই প্ৰশ্নটো তুলিলে বোধকৰোঁ। তেওঁ আমাক তেওঁৰ মতে এজন কুসংস্কাৰী ভক্তিবাদী বুলি ভাবিয়েই। আমাৰ সৰ্ব্বসাধাৰণ ভক্তিবাদী মানুহেও তেওঁলোকৰ কাৰণে মজল হোৱা যেন নাপালে, কিবা বিপদ হলে ‘কণা গোঁসাঁয়ে কি কৰিছে তেওঁহে জানে’ বুলি কয়, ঈশ্বৰৰ স্বৰূপ নাজানিলেও কণা বুলিয়েই গুৰিতে যে গোঁসাঁয়েই, সেই ঈশ্বৰেই বুলিহে স্বীকাৰ কৰে। কণাই হওক বা খেনাই হওক এই গোঁসাঁই যে আছেই ভাবতীয়া ঐতিহ্যৰ লগতে ওতপ্ৰোত হৈ, এই বাক্যৰে তাকেই বুজায়। প্ৰতিবাদকে কোৱা হিন্দুৰ পবিত্ৰ ধৰ্ম্ম শাস্ত্ৰ গীতাৰো কিছু এই গোঁসাঁইকেহে

স্বীকাৰ কৰি স্বয়ং গীতাৰ গোঁসাঁই শ্ৰীকৃষ্ণৰ মুখেদিয়েই অৰ্জুনৰ আগত কোৱাইছে :

“সৰ্বধৰ্ম্মান্ পৰিত্যজ্য মামেকং শৰণং ব্ৰজ ।

অহং ধ্বাং সৰ্ব্বপাপেভ্যো মোক্ষযিষ্যামি মা শুচঃ ॥”

অৰ্থাৎ সকলো ধৰ্ম্ম এৰি মোৰেই শৰণ লোৱা। মই তোমাক সকলো পাপৰ পৰা (বিধি বিচাৰ নিষেধ লঙ্ঘন কৰা পাপ বা দোষৰ পৰাও) মুক্ত কৰি দিম। তুমি সেইবাবে শোচনা কৰিব নালাগে। গীতাৰ এই উপদেশ পিছে ভক্তিবাদ নে অভক্তিবাদ ? এই ভক্তি জ্ঞান বিচাৰ শূন্য ভক্তি নে জ্ঞানপূৰ্ণ বিচাৰ পূৰ্ণ ভক্তি ? যদি গীতাৰ এই ভক্তি জ্ঞান-বিচাৰ সন্মত ভক্তি হয় (প্ৰতিবাদকে উল্লেখ কৰা মতে), তেন্তে যদি আমাৰ মূল প্ৰবন্ধত ভক্তিৰ কিবা উল্লেখো হৈছিল, সিও এই গীতাৰ জ্ঞান-পূৰ্ণ ভক্তিৰ কথাহে।

হিন্দুৰ পবিত্ৰ ধৰ্ম্ম-শাস্ত্ৰ গীতাই ভক্তিবাদ বাদ দি ভক্তিয়োগৰ ব্যৱস্থা কৰা নাই জ্ঞানযোগ, কৰ্ম্মযোগ, ভক্তিযোগ-এই তিনিও যোগৰ কথা শ্ৰীমদ্ভগবদগীতাই মানুহৰ মনস্তত্ত্বৰ লগত খাপ খুৱাই নিৰ্দেশ কৰি ধৈছে। মানুহৰ মনটোৰ তিনিবকম কৰ্ম্মপ্ৰণালী। এটা হৈছে বিচাৰ শক্তি যিটোৱে বিচাৰে সত্যটো কি, এটা হৈছে অনুভৱ শক্তি যিটোৱে সদায় বিচাৰে আনন্দ, আৰু আনটো হৈছে ইচ্ছাশক্তি যিটোৱে আনন্দ লাভৰ হেতু মঙ্গল কৰিবলৈ বাছা কৰে। মুঠতে মনটোৰ তিনিটা প্ৰক্ৰিয়া। এই তিনি প্ৰক্ৰিয়াৰে (Thought, Action, Feeling) মনৰ তিনি বকম পূৰ্ণ যোগৰ কথা কৈছে গীতাই জ্ঞানযোগ, কৰ্ম্মযোগ, ভক্তিযোগ বুলি। গতিকে ভক্তি অন্ধবিশ্বাসৰ কথা নহয়, ভাৰতীয় ঐতিহ্যৰ আঁৰত নিহিত আছে গীতাৰ এই জ্ঞানতত্ত্ব, কৰ্ম্মতত্ত্ব আনকি প্ৰবলৰূপে ভক্তিভিত্তিকহে। এই তিনিযোগৰ উদ্দেশ্যই হৈছে সত্যম্ শিৱম্ সুন্দৰম্ (Truth, Good and Beauty) লগত যুক্ত হৈ পূৰ্ণতা লাভ কৰা, সচ্চিদানন্দ লাভ কৰা। আমি ধোৰকে গীতাক এইদৰেই

বুজিছোঁ। গতিকে আমাৰ মূল প্ৰবন্ধত প্ৰতিবাদকে যি ভুক্তি-
বিভীষিকা দেখিছে, সি নিৰ্বৰ্ণক।

প্ৰতিবাদকে তেওঁৰ প্ৰতিবাদ প্ৰবন্ধত ঘূৰি ঘূৰি একে কথাকে
পুনৰুক্তি কৰি কৈছে: পৃথিৱীৰ আন আন ঠাইত সামাজিক,
ৰাজনৈতিক, মানসিক, বিজ্ঞান আৰু সাহিত্য ক্ষেত্ৰত হোৱা পৰিবৰ্তন,
আন্দোলন জাগৰণ আদিৰ প্ৰভাৱ আমাৰ ওপৰত নপৰিব কিয়?

সমূলি প্ৰভাৱ নপৰিব বুলি আমি কোৱাও নাই। পৰিবৰ্তন
হলেই যেই সেই পৰিবৰ্তনেই যে শ্ৰেষ্ঠ আৰু অশুকৰণীয় নহয়,
সেইটোহে আমি বিশেষভাবে কৈছোঁ। আমি আগতে কৈ আহিছোঁ।
যে বতাহ ভাল, সকলোৱেই লব পাৰে, কিন্তু সেই বতাহতো যদি
কোনোবা ফালৰ পৰা কিবা বিঘাতক বীজাণু আহে, তাক লোৱাটো
স্বাস্থ্যৰ পক্ষে নিশ্চয় ক্ষতিজনক। প্ৰতিবাদকে চিঞৰি আহিছে সমাজ
বাদ দি সাহিত্য হব নোৱাৰে? আৰু কৈছে, “এই গোলকত অকল
আমিয়েই নাথাকোঁ বা অকল ভাৰতবৰ্ষই এই পৃথিৱীখন মূবুজায়।”
সমাজখন পিছে দেশ কাল ঐতিহ্য একো নোহোৱাকৈয়ে গোলকতে
ওলমি থাকে নে কি? সমাজৰ বা তেন্তে অৰ্থ কি?

৭। প্ৰতিবাদকে তেওঁৰ ৭নং প্ৰতিবাদত কৈছে, “মানুহ আজি-
কালি দুটা শ্ৰেণীত বিভক্ত,—শোষণক আৰু শোষিত। শোষিত
শ্ৰেণীৰ মানুহৰ সত্য আৰু সুন্দৰৰ পূজা কৰিবৰ সময় নাই” ইত্যাদি।
সেইদেখিয়েই প্ৰতিবাদকৰ সাম্যবাদে বোধকৰোঁ। বিচাৰে এটা
Fatherless brotherhood (পিতৃহীন ভ্ৰাতৃত্ব)। ভাৰতীয় অতি
উচ্চ আদৰ্শৰ ‘বন্ধুধেব কুটুমকম্’ বুলি ঘোষণা কৰা সাম্যবাদে কিন্তু
বিচাৰিছে পিতৃ ৰুকা ভ্ৰাতৃত্বহে। গোটেই বন্ধুধাই আমাৰ কুটুম
যেনিয়া আমি সকলো মানুহ, আনকি সকলো জীৱই পৰস্পৰ ভাই-
ভাই সম্বন্ধৰ,—আৰু আমাৰ সকলোৰে এজন জনক—পিতৃ আছে
নিশ্চয়, ডেৱেই হৈছে এই জগত সৃষ্টিৰ আদি কাৰণ পৰমেশ্বৰ
পৰমব্ৰহ্ম। গতিকে এই ঈশ্বৰক বাদ দি ভাৰতীয় সংস্কৃতি আৰু

ভাৰতীয় ঐতিহ্যৰ একো অৰ্থই নাই। ভাৰতীয় সংস্কৃতিয়ে, ভাৰতীয় দৰ্শনে এই ঈশ্বৰকেই অথগুভাবে জনাইছে সত্যম্ শিৱম্ সুন্দৰম্ (Truth, Good and Beauty) বুলি। বিশ্বকবি ববীন্দ্রনাথতো বিশ্বকবিয়েই। তাহানি ইয়োবোপীয় কবি কিপলিঙে যে কৈছিল,—

“The west is west and the east is east

The twin shall never meet”.

যিদিনা ববীন্দ্রনাথে নবেল প্ৰাইজ লাভ কৰিলে, সেইদিনা চাৰ গুৰুদাস বেনাৰ্জীয়ে কৈছিল : Now let keeping see that west and East can meet and have met”. ববীন্দ্রনাথে নিজেও বিশ্বসংস্কৃতি, বিশ্বমানৱৰ মিলন সম্বন্ধত কৈছে,—

“দিবে আৰ নিবে, মিলাবে মিলিবে, যাবেনা কিৰে,

এই ভাৰতেৰ মহামানৱেৰ সাগৰ তীৰে।”

কিন্তু সেই ববীন্দ্রনাথেই আজি সাহিত্যৰ আধুনিকতাবাদক কিয় বাক ইনফুয়েঞ্জাহে হৈছে বুলি কলে ? কিয় তেওঁ সাহিত্যৰ এই আধুনিকতাবাদৰ জন্মতে শনি লাগি আহিছে বুলিলে ? কিয় তেওঁ কৱিতাকে লিখিলে,—

“সত্য মূল্য না দিয়েই সাহিত্যেৰ খ্যাতি কৰা চুৰি,

ভালো নয়, ভালো নয়, নকল সে সৌখীন মজ্জুৰি।”

কিয় কলে তেওঁ বৰ্তমানৰ আধুনিক সাহিত্যক এটা Luxurious labour (নকল মজ্জুৰি) বুলি বাক ?

কবিশুকাৰে এই সম্পৰ্কত আক কৈছে,—“গত ইয়োবোপীয় যুদ্ধত মাহুৰ অভিজ্ঞতা ইমান কৰ্কশ, ইমান নিষ্ঠুৰ হৈছিল, তাৰ বহুযুগ প্ৰচলিত যত ‘আদৰ’ আৰু ‘আত্ৰ’ সি সাংঘাতিক সঙ্কটৰ ভিতৰত পৰি অকস্মাৎ ছাৰখাৰ হৈ গ’ল। দীৰ্ঘকাল ধৰি যি সমাজ-স্থিতিক একান্ত বিশ্বাস কৰি তেওঁ নিশ্চিন্ত আছিল, সি এক মুহূৰ্ততে দীৰ্ঘ-বিদীৰ্ঘ হৈ গ’ল। মাহুৰে যিবিলাক শোভন-বীড়ি কল্যাণ-নীতিক আশ্বাস কৰিছিল, তাৰ বিৰুদ্ধে ৰূপ দেখি ইমান দিনে বিৰোধী তেওঁ ভয় বুলি

জানিছিল, সেইবোৰকে দুৰ্বল বুলি, আত্মপ্ৰভাৱৰ কৃত্ৰিম উপায় বুলি অৱজ্ঞা কৰাতেই যেন তেওঁ এটা উগ্ৰ আনন্দবোধ কৰিবলৈ ধৰিলে, বিশ্বনিন্দুকতাকেই তেওঁ আজি সত্যনিষ্ঠতা বুলি ধৰি ল'লে।”

সাহিত্যৰ এই উৎক্ৰিষ্ট আধুনিকতাবাদ পাইছোঁ আমি ইংৰাজী সাহিত্যৰ পৰাই। সেইদেখি কবিগুৰুৱে বৰ্তমান ইংৰাজী সাহিত্যৰ সম্বন্ধত কৈছে,—এই সাহিত্যৰ অগ্ৰ নানা গুণ থাকিব পাৰে, কিন্তু এটা গুণৰ অভাৱ আছে, যাক বোলা যায় সাৰ্বভৌমিকতা, যাক মই বিদেশৰ পৰাও অকুণ্ঠিত চিন্তে মানি ল'ব পাৰোঁ। ইংৰাজৰ প্ৰাক্তন সাহিত্যক আনন্দেৰেই বৰণ কৰিছিলোঁ, মানি লৈছিলোঁ। তাৰপৰা যে কেৱল বস পাইছোঁ এনে নহয়, জীৱনযাত্ৰাৰ পথত পোহৰো পাইছোঁ। তাৰ প্ৰভাৱ আজিও মনৰপৰা দূৰ হোৱা নাই। আজি কিন্তু ছাবকদ্ধ ইয়োৰোপৰ দুৰ্গমতা অনুভৱ কৰিছোঁ আধুনিক ইংৰাজী সাহিত্যত। তাৰ কঠোৰতা মোলৈ বৰ অমুদাৰ যেন লাগে। বিক্ৰমপৰায়ণ বিশ্বাসহীনতাৰ কঠিন ভূমিত তাৰ উৎপত্তি, তাৰ ভিতৰত এনে কোনো উদ্ধৃত নাই, ঘৰেবাহিৰে যাৰ অকুপণ আহ্বান। এই সাহিত্যই বিশ্বৰপৰা নিজৰ হৃদয় ওভোতাই লৈ গৈছে, ইয়াৰ ওচৰত এনে বাণী নাপাওঁ যি বাণী শুনি ভাবিব পাৰোঁ ই মোৰো চিৰকলীয়া দিব্যবাণী। দুটা এটা যে ব্যতিক্ৰম নাই সেইটো কলে অম্মায় হ'ব।”

“নতুনৰ বিদ্ৰোহ অনেক সময়ত এটা স্পৰ্দ্ধা মাথোন। বিজ্ঞানত প্ৰকৃতিহে মানুহৰ ওচৰত নতুন নতুন জ্ঞানৰ ভেটি অৱাবিত কৰে, মানুহৰ আনন্দলোকে যুগে যুগে আপোনাৰ সীমা বিস্তাৰ কৰিব পাৰে, কিন্তু ভেটি নসলায়। যি সৌন্দৰ্য্য, যি প্ৰেম, যি মহত্বত মানুহে চিৰকাল উদ্বোধিত হৈ আহিছে, তাৰতো বয়সৰ সীমা নাই, কোনো আইবটাইনেও আহি তাক অপ্ৰতিপন্ন কৰিব নোৱাৰে; ক'ব নোৱাৰে ‘পুস্পোচ্ছাসত যাব অকৃত্ৰিম আনন্দ’ সি জাহানিকলীয়া ‘মিজিৰাইন।’ যদি কোনো বিশেষ যুগৰ মানুহে এনেকুৱা স্ফটিকাৱতা ক'ব পাৰে, যদি জন্মৰক বিক্ৰম কৰিবলৈ তেওঁৰ ওষ্ঠাধৰ কুটিল

হৈ উঠে, পূজনীয়ক অপমানিত কৰিবলৈ তেওঁৰ উৎসাহ উগ্ৰ হয়, তেন্তে কবই লাগিব এই মনোভাৱ চিৰন্তন মানৱসমাজৰ বিৰুদ্ধে। সাহিত্যই সকলো দেশতে এই কথাৰে প্ৰমাণ কৰি আহিছে যে মানুহৰ আনন্দনিকেতন চিৰপুৰণি বিৰহ বেদনাৰ আশ্বাদ পাই আনন্দিত হয়। সেই চিৰপুৰণিক চিৰনতুন কৰিছে মানুহৰ সাহিত্য আৰু শিল্পকলায়েই। সেইদেখি মোৰ মনত বাৰে বাৰে এই কথাটোৱেই খুন্দিয়াইছে যে বৰ্ত্তমান ইংৰাজী কাব্য উদ্ধতভাবে নতুন (Recklessly modern)। পুৰণিৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহী ভাবে নতুন (Revoltingly modern) যি তৰুণৰ মন কালাপাহাড়ী, সি ইয়াৰ নব্যতাৰ মদিৰ বসত মস্ত। কিন্তু এই নব্যতাই ইয়াৰ ক্ষণিকতাৰ লক্ষণ। বৰ্ত্তমান এই সাহিত্যৰ নবীনতাক অভ্যর্থনা কৰি ক'ব নোৱাৰোঁ :

‘জনম অবধি হাম ৰূপ নেহাবিনু

নয়ন তিৰপিত ভেল,

লাখ লাখ যুগ হিয়ে হিয়ে বাখনু’

তয়ো হিয়া জুডন ন গেল।’

এই নবীনতাক যেন সঁচাকৈয়ে নতুন বুলি ভ্ৰম নকৰোঁ। সি আপোনাৰ সত্ত্ব জন্ম মুহূৰ্ত্ততে লগত জৰা লৈ আহিছে। তাৰ আয়ুস্থান যে শনি, সি যিমানেই উজ্জল হওক সি কিন্তু শণিয়েই।”

বিশ্বকবিষে শেষত সৃষ্টিতত্ত্ব, সাহিত্য তত্ত্বৰ ইঞ্জিতৰে বিজ্ঞান-তত্ত্বৰ কথা উল্লেখ কৰি কৈছে “সৃষ্টিকৰ্ত্তাৰ সৃষ্টিত পদে পদে মোহ, সেই মোহৰ বৈচিত্ৰ্যই নানাকৰণৰ ভিতৰেদি নানা স্ৰব বজাই দিয়ে। কিন্তু বিজ্ঞানে তাৰ নাড়ী-নক্ষত্ৰ বিচাৰ কৰি চাই কৈছে, মূলতে মোহ নাই, আছে কাৰ্ব্বন, আছে নাইট্ৰজেন, আছে ফিজিয়লজি, আছে চাইকলজি। আমি হলোঁ তাহানিৰ কবি, আমি এইবিলাক গোণ ধুলিয়ে জানিছিলোঁ। মায়াকেহে জানিছিলোঁ—মুখ্য বুলি। সেইদেখি সৃষ্টিকৰ্ত্তাৰ লগত কেব মাৰি ছন্দে-বন্ধে ভাষান-ভাজীয়ে মায়া বিজ্ঞান কৰি মোহ জন্মাবৰ চেষ্টা কৰি আহিছোঁ। যে এই কথাটোৱাক কবিবই

লাগিব। ইচাৰা-ইচ্ছিতত অলপ লুকাভুকি আছিল, লজ্জাৰ আৱৰণ যে সত্যৰ বিৰুদ্ধে নহয়, সি যে সত্যৰ আভৰণ হে, তাক এৰিব পৰা নাই। তাৰ ঈষৎ বাষ্পৰ ভিতৰেদি যি বতীৰ আলো আহিছে, সেই আলোত উষা আৰু সন্ধাৰ এটা ৰূপ দেখা পাইছোঁ, ন-ছোৱালীৰ দৰে সি সৰুৰূপ। আধুনিক চুঃশাসনে জনসভাত বিশ্ব দ্ৰোণদীৰ বস্ত্ৰ হৰণ কৰাত লাগি গৈছে, এই দৃশ্যটো আমাৰ অভ্যস্ত নহয়। সেই অভ্যাস-পীড়াৰ দোষতে সন্ধোচ লাগে নে কি? এই সন্ধোচৰ ভিতৰত একো সত্য নাই জানো? স্থিতি যে আৱৰণে প্ৰকাশ হে কৰে, আচ্ছন্ন নকৰে, তাক এৰি দিলে সৌন্দৰ্য্যই জনো নিঃস্ব হ'ব লগা নহ'ব?"

(সাহিত্যেৰ পথে, ১৩৪ ১৩৫ পৃঃ)

আমিও কওঁ, সৌন্দৰ্য্য নিশ্চয় নিঃস্ব হ'ব।*

১ এই লিখকৰ মূল প্ৰবন্ধটো হৈছে 'Indian Tradition and the Modern writer' বোলা 'The Assam Tribune'-অত প্ৰকাশিত ইংৰাজী প্ৰবন্ধৰ ভাঙনি। সেই প্ৰবন্ধটো '৫৯ চনৰ ১৬-২০ ডিচেম্বৰত হোৱা মাদ্ৰাজৰ All India writers' Conference-য়ে অনুমোদন কৰিছিল। 'ৰামধেনু'ত ভাৰতীয় ঐতিহ্য আৰু আধুনিক লিখক'ৰ ঠাইত 'ভাৰতীয় ঐতিহ্য আৰু অসমীয়া লিখক' বুলি সম্পাদকেই প্ৰকাশ কৰিছে, বোধকৰে। অসমীয়া কবিতাৰ উদ্ধৃতি আৰু আধুনিক অসমীয়া-কবিতাৰ কথা কোৱা দেখি। —লিখক

২ প্ৰতিবাদকে আমাক দুৰ্গোৰ ঐতিহ্যবাদী বুলি কি বুজাইছে, আমি বুজা নাই। ঐতিহ্য মানে কু-সংস্কাৰ বুজাইছে, তেন্তে আমি নিজক দুৰ্গোৰ কুসংস্কাৰপূৰ্ণ মানুহ নহওঁ বুলিহে ভাবোঁ। ঈশ্বৰ বিশ্বাসো যদি কুসংস্কাৰ, তেনে হ'লে সেই কুসংস্কাৰটি অৱশ্যে আমাৰ ঐতিহ্যৰ লগতে পাইছোঁ বুলি স্বীকাৰ কৰে। —লিখক

৩ আমাৰ সাহিত্যৰ সম্বন্ধে লিখা প্ৰবন্ধৰ কথাত ফ্ৰয়েডৰ লগত পোন-পতীয়া একো বিৰোধো নাই। ফ্ৰয়েড হ'ল এজন বৰ্তমান মনস্তত্ত্বৰ অধিনায়ক। ফ্ৰয়েডে কোনো নীতিতত্ত্ব (Moral Teaching) বা মানৱ সমাজলৈ কিম্বা সাহিত্য-লৈকো একো আদৰ্শও আগবঢ়োৱা নাই বুলিয়েই আমি জানো। কিন্তু আমাৰ আধুনিক সাহিত্যত যৌন আবেগৰ ক্ষেত্ৰত গল্প আদিৰ অবাঞ্ছিত চিত্ৰ পৰ্য্যন্ত দেখুৱাই ফ্ৰয়েডৰ দোহাই দিয়া দেখিহে আমি প্ৰায় কৰিছিলোঁ, সৃষ্টিৰ মূলত ফ্ৰয়েডৰ অবিৰতিই দেখে নে আৰু কিম্বা আছে, যাক ভাবতকৈ দেখে তত্ত্বমীয়াসেই

(বেদান্তই) ‘বসো যৈ সঃ’ অর্থাৎ তেওঁ সেই বসন্তকণ জঁম্বুদেই বুলি কৈছে ? এই প্ৰশ্নটো লৈ আজি মাহ-চেৰেকৰ আগতে বামধেনুত আমাৰ প্ৰতি কৰা আক্ৰমণাত্মক সমালোচনাৰ উত্তৰতো লিখিছিলে^১—‘ততঃ কিম্’ বুলি। অর্থাৎ ফ্ৰয়েডৰ Libidoৰ পিছত সৃষ্টিৰ মূলভাৱ হিচাপে আৰু কি আছে ? প্ৰবন্ধটো ‘ততঃ কিম্ ? ফ্ৰয়েড আৰু যুগুত Libidoৰ পিছত কি ?’ শিৰোনামাৰে আজি মাহ-চেৰেকৰ আগৰ বামধেনুত প্ৰকাশ হৈছিল। প্ৰতিবাদকে এবাৰ মনো-যোগেৰে পঢ়ি চায় যেন। তাতে তেওঁ আমাৰ পৰা তেওঁৰ এই ফ্ৰয়েড সম্বন্ধীয় প্ৰশ্নৰ উত্তৰ পৰিপাতিকৈ পাব। —লিখক

৪ আমাৰ সাহিত্যত সেই ব্যতিক্ৰম স্বৰূপে জীৱিত হৈ বৰুৱা, বীৰেন ভট্টাচাৰ্য, নৱকান্ত বৰুৱা, মহেন্দ্ৰ বৰা, যোগেশ দাস, আৰু নুল মালিক আৰু মহিম বৰা প্ৰভৃতি জনচেৰেক লিখকৰ কবিতা আৰু প্ৰবন্ধৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। —লিখক

৫ প্ৰবন্ধটো বামধেনু কাকতলৈ পঠোৱা হৈছিল। কিন্তু দুখৰ বিষয়, আমাৰ প্ৰতিবাদৰ ভালেখিনি অংশ বামধেনুৱে (১৪শ বছৰ ১ম সংখ্যা) বাদ দিহে প্ৰকাশ কৰিলে। প্ৰতিবাদৰ প্ৰতিবাদ বাদ দি প্ৰকাশ কৰাত নিশ্চয় সম্পাদকক পক্ষপাতিত্ব দোষে নুচুই নাথাকে। উদাহৰণ স্বৰূপে, প্ৰতিবাদকৰ ২নং আৰু ৩নং প্ৰতিবাদৰ উত্তৰত আমি দিয়া প্ৰতিবাদৰ অতি আৱশ্যকীয় অংশই বাদ গৈছে ওলাইছে। যেনে, যুগৰ আহ্বান সম্বন্ধে আমি লিখিছিলে^১—“পৃথিৱীত বৰ্তমান যুগৰ আহ্বান আৰু দাবীটোনো কি ? সাম্যবাদ নে বৈষম্য-বাদ ? শান্তি-মিলন প্ৰচেষ্টা নে আঁটাই ৰাখৰে হট্টগোল ? অহিংসা (Non-Violence) নে হিংসা (Violence) ? পৌৰাণিক হিন্দুধৰ্মে সত্য, দ্বাপৰ, ত্ৰেতা, কলি এই চাৰি যুগৰ ভিতৰৰ কলিযুগৰ আহ্বান আৰু দাবীও যদি প্ৰতিবাদকৰ এই যুগৰ দাবীৰ ভিতৰতে পৰে, তেন্তে এই যুগৰ আহ্বান আৰু সাহিত্যিক প্ৰতিকলনটোও যে হট্টগোলেই, সেইটো বুজিবলৈ অসম্ভৱ টান নহয়।” ইত্যাদি। আৰু দেশ-কালৰ সম্বন্ধে কোৱা “পৃথিৱীখনত কাল হিচাপে একে সময়তে একে দিন বা ৰাতিও হোৱা নাই দেখোন। এতিয়া আমাৰ ইয়াত দিন হৈছে, আমেৰিকাত কিন্তু ৰাতিহে। আমেৰিকাই ৰাতিৰ কাৰণে ৰাতি কোৱা কিবা কথা এটাও আমাৰ দিনৰ কাৰণে দিনতে (At daytime) আধুনিক বুজিয়েই ৰাতিৰ জানো ? জহকালি নো পৰোতেই—,” ইত্যাদি বহুতো কথা বাদ পৰি থাকিল। এই কাৰণেই আমাৰ প্ৰতিবাদ প্ৰবন্ধটো দুবি ‘আকাশীগঙ্গা’ত প্ৰকাশ কৰিবলৈ দিয়া হ’ল। —লিখক

চৌত্রিশ

মোৰ “আত্মভাষা”

জন্মস্থান :—আঠগাওঁ, ডিং মৌজা, জিলা নগাওঁ । জন্মদিন : ১৮৯৭ চনৰ জ্যৈষ্ঠমাহ, শনিবাৰ । পিতৃ : স্বৰ্গীয় ৰায়চাহাব ভূধৰ বৰকাকতী, শিৱসাগৰ চাৰিঙৰ টুকুৰীয়া কাকতী বংশৰ ৩ পৃথু বৰকাকতী ৰাইডঙীয়া ফুকনৰ ভতিজা নাতিয়েক । মাতৃ : অসমৰ বিখ্যাত ৰাজনৈতিক পুৰুষ স্বৰ্গীয় মানিকচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ জ্যেষ্ঠ ভাতৃ ৩ দেৱনাথ বৰুৱাৰ জীয়াৰী ৩ তুলসীময়ী বৰকাকতী । মোৰ প্ৰথম বাল্য শিক্ষা : আঠগাওঁৰ নিম্ন প্ৰাইমাৰী স্কুলত ৫ বছৰ বয়সৰ পৰা ৮ বছৰলৈ ।

১৯০৬ চনত ৯ বছৰ বয়সত নগাওঁ গৱৰ্ণমেণ্ট হাইস্কুলৰ তেতিয়াৰ ৮ম মান শ্ৰেণীত ভৰ্ত্তি হওঁ । হাইস্কুলত পঢ়া বছৰৰ পিছৰে পৰা অৰ্থাৎ মোৰ ১৫ বছৰ বয়সৰে পৰা মোৰ সাহিত্য স্পৃহাৰ অঙ্কুৰ হয়, সেই সময়তে তেজপুৰৰ পৰা ‘উষা’ কাকত ওলায়,—উষাৰ লগে লগেই মোৰ মনত সাহিত্য স্পৃহাৰ ফেঁহুজালি । উষাখন কি প্ৰথমে মই একো বুজিব নোৱাৰিছিলোঁ । কিছুমান দিনৰ মূৰত বুজিলোঁ যে সেইখন মাহেকীয়া আলোচনী আৰু সেইখনেইহে মাহেকীয়া আলোচনী পদ্মনাথ বৰুৱাৰ এটা নতুন সৃষ্টি : প্ৰায় ৪।৫ মাহমান পাছতহে বুজিব পাবিলোঁ যে পৃথিবীৰ বহুতো মাহেকীয়া আলোচনীৰ ভিতৰত উষাও এখন, কিন্তু সেয়ে অতি উৎকৃষ্ট । তাত ওলোৱা ‘চন্দ্ৰলোকলৈ গমন’ বোলা প্ৰৱন্ধটোৱে মোক ইমান বলিয়া কৰিছিল যে সেইটো তেনেই সঁচা কথা বুলি ভাবিছিলোঁ, আনকি প্ৰৱন্ধটো শেষ হোৱাৰ আগৈয়ে নিশা কেতিয়াবা ধৰ লাগি জোনটোৰ কালে চাই থাকোঁ—কেনেবাঁকি তালৈ যোৱা সেই যন্ত্ৰ-যানটো চকামকাকৈ কিজানি লেপোঁৱেই ।

স্কুলৰ পঢ়া-শুনাত প্ৰথম অৱস্থাত মই বৰ ভাল লবাই আছিলো, কিন্তু ক্ৰমাৎ সাহিত্যস্পৃহা বঢ়াৰ লগে লগে গণিত বিষয়লৈ বীতস্পৃহা এটা হ'ল। ফলত তেতিয়াৰ ৪ৰ্থ শ্ৰেণী পৰ্য্যন্তে গণিতৰ লগত বীজ-গণিত বা এলজেক্সা পাই মনটো বিজবিজাই এলাইজাবৰি। হৈ বাৰ্ষিক পৰীক্ষাত অঙ্কত গোপাত ফেল মাৰি, আগেয়ে প্ৰথম দ্বিতীয় হৈ উঠি অহা ল'ৰাটোৱে প্ৰমোচন নাপাই 'দুৰছৰীয়া গৰুৰ' শাৰীত গণ্য হ'লোঁ, আৰু শেষত ১৯১৪ চনত যেতিয়া মেট্ৰিকুলেচন দিওঁ সেইবাৰো গণিতত ভালকৈ ফেল মাৰি মুঠতে ফেল হৈ থাকিলোঁ। ১৯১৫ চনতহে মেট্ৰিক হ'লোঁ।

এঘাৰ বছৰ বয়সৰে পৰা অৰ্থাৎ ইংৰাজী স্কুলৰ ৬ষ্ঠ শ্ৰেণীৰে পৰা মই পদ্ম বচনা আৰম্ভ কৰোঁ। ১১ বছৰৰ পৰা ১৪ বছৰলৈকে এই তিনি বছৰৰ ভিতৰত মই ১৯টা পদ্ম বচনা কৰিছিলোঁ,—কিন্তু তাৰ এটাও উষাত নোলাল। সেই সময়ৰ এটা কবিতাৰ একাঁকি এতিয়াও মনত আছে।

“চিকমিক্ চাকমাক্ বিজুলী পোহৰ।

চাই থাকোঁ ঘনে ঘনে কেনে মনোহৰ।”

৬ষ্ঠ শ্ৰেণীত লিখা পদ্ম এটাও উষাত নোলাল। ৫ম শ্ৰেণীত যেতিয়া পঢ়োঁ, তেতিয়া ভালেমান ছাত্ৰৰে সৈতে গোটেখাই “হিতসাধিনী” নামে এখন সভা পাঠোঁ আৰু ময়েই তাৰ সম্পাদক হওঁ। সেই সভাত বচনা পঢ়োঁ, বক্তৃতা দিওঁ যেন সেই হিতসাধিনী সভাইহে যত হিত আছে আটাইবোৰ ঘাটি পেলাব। বচনাৰ বিষয় আছিল অসম দেশৰ উন্নতি, জাতীয় জীৱন ইত্যাদি। সেই সভাৰ কাৰ্য্য বিৱৰণী অসম বস্তিলৈ পাঠিয়াওঁ। ডাঙৰ ডাঙৰ ছপাৰ আখৰেৰে যেতিয়া সেই কাৰ্য্য বিৱৰণীৰ ‘হেডিংটো’ ছপা হৈ আছে, তেতিয়া গৌৰৱৰ আনন্দত মজলীয়া হৈ পৰোঁ। লগতে মোৰ নামটো ওলালে সমনীয়াৰ মাজত ছলছল লাগি যায়। কিন্তু উষাত তেতিয়ালৈকে মোৰ গল্প পদ্ম একোনোলোৱাত মনে মনে নথৈ কই পাওঁ। এতিমাহেই ভাবোঁ,

এইবাৰ নোলাল অহাবাবলৈ ওলাব, আকৌ অহাবাবত চাওঁ নোলাল। আকৌ কিবা এটা পঠিয়াওঁ,—ঘূৰিবাব উষা ওলাবৰ সময় কেতিয়া হ'ব আঙুলি মূৰত লেখি থাকোঁ। উষা পলমকৈ ওলোৱা দেখিলে সম্পাদকলৈ বিপ্লাই কাৰ্ড দি সোধে। কেতিয়া ওলাব। কিন্তু উষা ওলায়, মোৰ নামে হলে একো নোলায়। এনেকৈয়ে ৫ম শ্ৰেণীও পাৰ হ'ল। ৪র্থ শ্ৰেণীত পঢ়োঁতে লিখা স্থানীয় বা-বাতৰি আৰু কিবা-কিবি 'অসম বস্তুত'ত ছপা হয়। ৪র্থ শ্ৰেণীত ২য় বছৰৰ পৰা অৰ্থাৎ মোৰ ১৪ বছৰ বয়সত উষাত মোৰ প্ৰথম কৰিতা প্ৰকাশ হয় "নতুন বছৰ" তেতিয়াৰে পৰা উষাত মোৰ মাজে মাজে কৰিতা ওলাবলৈ ধৰে। উষাত ওলোৱা কৰিতাৰ অধিকাংশ কৰিতা মোৰ "শেৱালি" বোলা কৰিতা গ্ৰন্থত সন্নিবিষ্ট হৈছে। উষাৰ সম্পাদক ৰায়বাহাদুৰ পদ্মনাথ গোহাঁঞিবৰুৱা ডাঙৰীষাই মোক সাহিত্য সেৱালৈ বিশেষ ভাবে উদগনি দিছিল। মই তৃতীয় শ্ৰেণীত পঢ়োঁতেই, মোলৈ লিখিছিল, "মোৰ এই পৰি অহা বয়সত তোমাৰ নিচিনা নতুন সাহিত্য সেৱী ডেকা এদল উঠি অহা দেখি মাতৃভাষাৰ সেৱা শুল্কৰ ৰূপে চলি থাকিব বুলি বিশ্বাস হোৱাত মোৰ হিয়া আনন্দত উপচি পৰিছে।" বন্ধুবৰ সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা এফ, এ মোৰ বাল্যবন্ধু, তেওঁ মোতকৈ পাঁচ বছৰ ওপৰৰ ছাত্ৰ। মই হাইস্কুলত পঢ়া ছুই বছৰৰ পিছতে তেওঁ ছিলঙলৈ গৈ তাত পঢ়ে, কিন্তু ছয়োৰে ভিতৰত চিঠিৰেই সাহিত্যচৰ্চাৰ ধুম পৰি আছিল কলেজ প্ৰবেশৰ সময়লৈকে।

হাইস্কুলৰ দ্বিতীয় আৰু প্ৰথম শ্ৰেণীত পঢ়োঁতে (১৯১৩-১৪) লিখা উষাত ওলোৱা মোৰ "অসমীয়া ভাষাৰ আখৰ জোঁটনি আৰু "অসমীয়া ছাত্ৰৰ ওপৰত দোষাবোপ সন্মুখে হু-আৰাৰমান" বোলা গল্প প্ৰৱন্ধ দুটি উল্লেখযোগ্য। সেই সময়ৰ কটন কলেজৰ ২য় বাৰ্ষিকৰ ছাত্ৰ চন্দ্ৰনাথ শৰ্মাদেৱে মোৰ "আখৰ জোঁটনি" প্ৰৱন্ধটিৰ এটা ভীৰ সমালোচনা কৰি উষাত প্ৰকাশ কৰে। ঘূৰি সেই সমালোচনাৰ মই পুনৰ সমালোচনা প্ৰবন্ধ এটা লিখি উষাত প্ৰকাশ কৰোঁ। এই

ঘটনাৰ পৰাই শৰ্মাদেৱৰ লগত মোৰ বন্ধুত্ব সূত্ৰ দৃঢ় হয়, আৰু এই প্ৰসঙ্গতে মই চন্দ্ৰনাথৰ মহৎ অন্তৰৰ চিনাকি লাভ কৰোঁ। শৰ্মাদেৱে মোৰ প্ৰতিবাদ পঢ়ি মোলৈ লিখিছিল ; “আপুনি এই বয়সতে অসমীয়া ভাষা বিজ্ঞানৰ চাৰিচুক মাৰি আয়ত্ব কৰা দেখি বাস্তৱতে মোৰ অন্তৰ গৌৰৱৰ আনন্দত উপচি পৰিছে। অসম জননীয়ে আপোনাৰ পৰা বহুতো আশা কৰিছে।” ইত্যাদি।

সেই সময়ৰ “আলোচনী”তো মোৰ কৱিতা প্ৰকাশ হয়, আলোচনীত প্ৰকাশ হোৱা কৱিতা বিলাকৰ ভিতৰত “বিশ্বহৰণ” বোলা কৱিতাটো সৰ্বজনপ্ৰিয় হৈছিল। আলোচনীৰ সঙ্কলিত “জাৰ্নেলিষ্ট” কবিবন্ধু লক্ষ্মীনাথ ফুকনৰ লগত বন্ধুত্ব—সূত্ৰ আৰম্ভ হয়। “হেমকোষৰ পৰিশিষ্ট” নাম দি মই কৰা শব্দ-সংগ্ৰহ কিছুমান “আলোচনীত” প্ৰকাশ হৈছিল। সেইবোৰ পিছত কবিতাৰ বন্ধুনাথ চৌধাৰীয়ে ভেথেন্তৰ পৰিশিষ্টৰ লগত যোগ দি বোধ কৰোঁ চন্দ্ৰকান্ত অভিধানলৈ পুঁজি স্বৰূপে আগ বঢ়ালে।

“বাঁহীতো মোৰ কুলীয়া জীৱনতে অৰ্থাৎ ১৯১২ খৃষ্টাব্দৰ পৰা কৱিতা প্ৰকাশ হয়। “বাঁহীত” ওলোৱা মোৰ প্ৰথম কৱিতাটোৰ নাম “প্ৰণয়ৰ প্ৰতিদান”।

কলেজীয়া অৱস্থাত ওলোৱা কৱিতা “কবিৰ চিন্তা” “মূৰ্ত্তি পূজা” “শিলাকপ” “লুকাই লুকাই” প্ৰভৃতি। বাঁহীতো মই গল্প প্ৰৱন্ধ তেনেই তাকব লিখিছিলোঁ। ১৯১৭ চনত “জিহ্বা আৰু ডালিমী” বোলা সমালোচনা প্ৰৱন্ধটো আৰু ১৯২৩ খৃষ্টাব্দৰ ডিচেম্বৰ মাহত নগাঁৱত বহা সাহিত্য সন্মিলনৰ লগত বহা সঙ্গীত শাখাৰ “আদৰ্শী সভাৰ সভাপতিৰ অভিভাষণ”* এই দুটা প্ৰৱন্ধই বিশেষভাবে উল্লেখযোগ্য।

১৯১৫ খৃষ্টাব্দৰ জুলাই মাহত মই গুৱাহাটীৰ কটন কলেজত ১ম বাৰ্ষিকত ভৰ্ত্তি হওঁ। তাৰ অলপ আগতে কটন কলেজৰ সংস্কৃত প্ৰফেচৰ পদ্মনাথ ভট্টাচাৰ্য্য বিজ্ঞাৰ্থিনোদ মহাশয়ৰ অধীনে ১৯১৫

* প্ৰৱন্ধটো সংগ্ৰহ কৰিব নোৱাৰি আৰি দ্ৰুপিত। —সম্পাদক

দুইকোত হোৱা বৰ্ধমানৰ বঙ্গীয় সাহিত্য সন্মিলনলৈ ময়ো, হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী, চন্দ্ৰনাথ শৰ্ম্মা, সৰ্বেশ্বৰ কটকীৰ সৈতে অসমৰ পৰা Half Consession টিকটত delegate স্বৰূপে যাবলৈ সুবিধা পাওঁ। আমাৰ এই বৰ্ধমান সাহিত্য সন্মিলন দৰ্শনৰ ফলতে অসমত চন্দ্ৰনাথ শৰ্ম্মা, অম্বিকা বায়চৌধুৰী আৰু মই—এই তিনিওৰ যুটীয়া যত্নত অসম সাহিত্য সন্মিলনৰ জন্ম বুলিব লাগে। অসম ছাত্ৰ সন্মিলন পাক লাগি (Indirectly) তাৰেই ফল। অসম ছাত্ৰ সন্মিলন অসম সন্মিলন ৰূপেহে জন্ম হোৱাৰ কথা আছিল, পিছে কলিকতাৰ A. S. L. Club-ৰ সভা আৰু ডাঃ বাণীকান্ত কাকতি (তেতিয়াৰ বি. এ) আৰু সাহিত্যৰথী লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ ইচ্ছাক্ৰমে সি গুৱাহাটীতে ছাত্ৰ সন্মিলন ৰূপে জন্ম ল'লে। আমাৰ কল্পনা গৰ্ভস্থ অসম সাহিত্য সভা সেই চনতে (১৯১৭) শিৱসাগৰত এতিয়া বায়-বাহাদুৰ গোহাঁঞি বৰুৱাৰ সভাপতিত্বত ভূমিষ্ঠ হ'ল। অসম সাহিত্য সভাৰ সেই প্ৰথম অধিবেশনত মই “কোৱা ভাষা আৰু লিখা ভাষা” নামৰ প্ৰবন্ধ এটি পাঠ কৰাৰ গোঁৱৰ সানন্দ এতিয়াও মোৰ মনত উজ্জ্বল হৈ আছে। সেই প্ৰবন্ধটো পিছত ‘বাঁহী’ত প্ৰকাশ হৈছে।

১৯১৫ চনৰ প্ৰথম ভাগত মই কটন কলেজৰ প্ৰথম বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত পঢ়ি, পিছত কলিকতালৈ সলনি কাকত লৈ বিপন কলেজত ভৰ্ত্তি হ'লোঁগৈ ঘাইকৈ দুটা কাৰণত। প্ৰথমটো, গুৱাহাটীত বৰ কটকটীয়া শাসন—কলেজ হোষ্টেলত সদায় ফাটেকৰ কয়েদীৰ দৰে আবদ্ধ থাকিব লাগে। গধূলী ছয় বাজিল মাত্ৰকে লবি আহি হোষ্টেল সোমাবহি লাগে। বাতি কেতিয়াবা বং-ধেমালি চাবলৈ যাবৰ সাধ্য নাই। তদুপৰি সপ্তাহটোত বহুতো tutorial-ৰ হেঁচা। দ্বিতীয় কাৰণ হ'ল—Metropolis—বাস্তবানীত থাকিলে কলেজৰ শিক্ষাৰ লগে লগে বৃহৎ জীৱনৰ সংস্পৰ্শত এটা বিদ্যুত মানসিক উৎকৰ্ষতা লাভৰ সুবিধা হ'ব; এই হেঁপাহ। ১৯১৫ চনৰ অক্টোবৰ মাহৰ পৰা ১৯১৬ চনৰ প্ৰায় শেষলৈকে—কলিকতাত মই প্ৰথম বাৰ কলেজ জীৱন বাপন কৰোঁ।

প্রথম বাৰ্ষিকৰ পৰা উঠি ২য় বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত পঢ়োঁ। সময়ত কলেজ হোষ্টেল এৰি আহি কিছুদিনৰ মূৰত বৌ-বজ্জাৰৰ অসমীয়া মেচ এটাত প্ৰায় ন মাহমান থাকোঁহি। সেই “মেচতে” শ্ৰদ্ধাস্পদ বন্ধু (এতিয়া) প্ৰিন্সিপাল কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ, পদ্মধৰ চলিহা, বেজুধৰ শৰ্ম্মা আদি সাহিত্যিক বন্ধুবৃন্দৰ মৌচাকত পৰোঁ, গতিকে আজৰি সময়ত আমাৰ মাজত সাহিত্যিক আলাপ-আলোচনাৰ প্ৰায় মধু গুঞ্জৰণ হৈছিল আৰু পৰস্পৰ ভাব বিনিময়ৰ ভিতৰেদি সাহিত্য মধুচক্ৰ বচনালৈ মধু সংগ্ৰহৰ সুবিধা ঘটিছিল। সেই মেচৰ গৰাকী লোহিত চন্দ্ৰ ভূঞাদেৱে, তেতিয়া হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ দ্বাৰা সম্পাদিত “অকণ” বোলা শিশু মাহিলীখন সেই সময়তে কলিকতাৰ পৰা উলিয়ায়,—‘অকণ’ত তেতিয়া মোৰ “মাতৃভাষা” “ধনীয়া” প্ৰভৃতি শিশু-কৰিতা মাজে মাজে প্ৰকাশ হয়। আৰু ‘অকণ’ পৰিচালনা কাৰ্য্যত মই ভূঞাদেৱক যথাসাধ্য সহায় কৰোঁ।

সেই সময়তে কলিকতাত অসমীয়া সাহিত্যৰ্থী বেজবৰুৱাৰ লগত পৰিচয় হয়, কলেজ বন্ধ হ’লেই হাওৰাৰ Rose Marry Lane-ত থকা তেখেতৰ ভৱনলৈ গৈ তেখেতৰ অনুপম বসময় সঙ্গ-সুখ উপভোগ কৰোঁগৈ আৰু সেই প্ৰসঙ্গতে তেখেতৰ পৰা ভালেমান সাহিত্যিক Direction পাওঁ। “অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্য অসমীয়া জাতিৰ উন্নতিৰ সিংহ দুৱাৰ” এই মন্ত্ৰদ্রষ্টা স্বৰ্গী বেজবৰুৱাৰ স্মৃতিয়ে মোৰ মনৰ সিংহ দুৱাৰতো সিংহৰ দৰে জ্বলি সাহিত্যচৰ্চ্চাত আজীৱন উদগনি দি থাকে।

গুৱাহাটীৰ কলেজ এৰি কলিকতালৈ যোৱাৰ মোৰ দ্বিতীয় অভিপ্ৰায় বহুদূৰ সিদ্ধ হৈছিল। সাহিত্যসেৱা মানে যদি কেৱল ‘লিখা’কে বুজায় “পঢ়াকো” বুজায়, তেন্তে কৰ্ত্ত, লিখাতকৈ মোৰ পঢ়াৰ খাউতিটোহে ক্ৰমে বেছি হৈছিল। মই স্কুলীয়া অৱস্থাৰ পৰা আধুনিক অসমীয়া সাহিত্য এৰিও, বঙলা সাহিত্যও ভালকৈ পঢ়িছিলোঁ, আৰু ডাক একবকম ঐতিহাসিক ভেটিক ঠিয় হৈ জাতিছিলোঁ। ইংৰাজ

বিজ্ঞানাগৰ, বামমোহন বায়ৰ পৰা ধৰি বঙ্কিমচন্দ্র, হেমচন্দ্র, মাইকেল, নবীনচন্দ্র, গিৰীশচন্দ্র, ডি, এল, বায় আৰু ববীন্দ্রনাথলৈকে সেই কলেজৰ কালত মোৰ কোনো অচিনাকি নাছিল। হাইস্কুলৰ ১ম শ্ৰেণীত পঢ়োঁতেই মই স্বামী বিবেকানন্দৰ Vedanta Philosophy-ৰ বক্তৃতাবোৰ পঢ়ি সোৱাদ পাই বহুত জ্ঞান অৰ্জন কৰা যেন ভাবিছিলোঁ, তাৰ লগে লগেই ববীন্দ্রনাথৰ সোৱাদে আহি সোনত সূৰুগা চৰাই দিলেহি। স্কুলৰ ৪ৰ্থ শ্ৰেণীত পঢ়োঁতে যিবাৰ মই গণিতত ফেল মাৰি “প্ৰমোচন” নাপালোঁ, সেইবাৰ গণিতৰ ঘাইকৈ Algebra আৰু Geometry-ৰ সকলো আশা ভৰসা ত্যাগ কৰি ববীন্দ্রনাথৰ “চোখেৰ বালি” বোলা উপন্যাসখন পঢ়িছিলোঁ। কলিকতাত থাকোঁতে মই প্ৰায়েই ব্ৰাহ্ম সমাজলৈ যাওঁ। ববীন্দ্রনাথৰ বক্তৃতা বুলিলে “টিকট” লবলৈ তৎ হেৰায়। ১৯১৫ চনত ববীন্দ্রনাথক কলিকতাত প্ৰথম দেখোঁ আৰু সেই সময়তে মোৰ “শেৱালিত” থকা “ববীন্দ্র দৰ্শন” বোলা কবিতাটো লিখোঁ। বিখ্যাত বক্তা সুৰেন্দ্ৰনাথ ব্যানাজী, বিপিনচন্দ্র পাল, আৰু চিত্তবঞ্জন দাস প্ৰভৃতি বঙ্গ-মনীষী সকলৰ বক্তৃতাইও মোৰ মনত তেতিয়া আৰু পিছতো ভাৰতীয় জাতীয় জীৱনৰ চেতনা সঞ্চাৰ কৰিছিল। Philosophy আৰু Art অৰ্থাৎ তত্ত্বাৱেষণা আৰু কাব্য-সাহিত্য আদি সুকুমাৰ কলা (গভীৰ ভাবে কব লাগিলে ‘সত্য’ আৰু ‘সুন্দৰ’) এই দুটা কলিকতা মহানগৰীৰ দান। ব্ৰাহ্মসমাজ, ববীন্দ্র-সাহিত্য আৰু স্বয়ং ববীন্দ্রনাথ, আৰু কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বহু স্বৰূপ শ্ৰীলিপাল ৰামেন্দ্ৰসুন্দৰ ত্ৰিবেদী, জে, এন, ব্যানাজী, আদি মনীষী সকলৰ সাময়িক চিন্তাশীল প্ৰবন্ধ আৰু বক্তৃতা আদিৰ প্ৰভাবে (আনফালে ষ্টাৰ, মিনাৰ্ভা থিয়েটাৰ আৰু চিনেমা আদিয়েও) মোক এনেদৰে একেলগে উত্তাৰল কৰি পেলাইছিল যে পিছলৈ মই নিজৰ সীমাবদ্ধ কলেজ পাঠ্যলৈকে যথেষ্ট অৱহেলা কৰিব লগাত পৰিছিলোঁ গৈ। যি কি নহওক ১৯১৬ চনৰ নবেম্বৰ মাহত আই, এ, পৰীক্ষাৰ কাৰ চাপোঁতেই, মোৰ এজন দৰাইদেৱে যবন্ত উদ্ভাদ অৱস্থাত মোৰ

পিতৃদেৱৰ গাত অস্ত্রাঘাত কৰাত তেখেত মৃতপ্ৰায় হয় আৰু মই কলেজ এৰি ঘৰলৈ গুচি আহিবলৈ বাধ্য হও।

১৯১৭ চনৰ মাজ ভাগত নলবাৰী হাইস্কুলত কিছুদিন মাষ্টৰ কাম কৰে।। সেই সময়তে ডিব্ৰুগড়ৰ পৰা ওলোৱা ‘আসাম বান্ধৱ’ বোলা মহিলী কাকতত মোৰ “ব্যৰ্থ বাণী”, “হুটি মানুহ” প্ৰভৃতি কবিতা প্ৰকাশ হয়। সেই সময়ত মই প্ৰায়েই গুৱাহাটীলৈ অহা-যোৱা কৰে। আৰু অন্ধাৰ্পদ বন্ধু ডাঃ কাকতি (যেতিয়া তেখেতে এম, এ দিবলৈ গুৱাহাটীত পঢ়িছিল) আৰু দেশপ্ৰাণ কবি অম্বিকাগিৰী ৰায়চৌধুৰীৰ লগত পৰিচয় আৰু বন্ধুত্ব আৰম্ভ হয়। ডাঃ কাকতিয়ে সেই সময়ত আলোচনীত ওলোৱা মোৰ “কিয়” নামৰ কবিতাটো appreciate কৰি মোক সম্ভাষণ জনাইছিল। সেই কবিতাটোৰ ভাব If action is the centre of life, then why there are passions, passions for beauty। ডাঃ কাকতিয়ে মোৰ কবিতা প্ৰশংসা কৰা দেখি মই গৌৰৱৰ আনন্দত উৎফুল্ল হৈ প্ৰাণত এটা নতুন শক্তি, নতুন উৎসাহ লাভ কৰে।।

১৯১৮ খৃঃ ৰ পৰা ১৯১৯ খৃঃ ৰ মাজলৈকে মই নগাৱঁৰ ঘৰত মুকলি সুবীয়া হৈ থাকোঁ। এই বছৰতে মোৰ একমাত্ৰ সহোদৰ ভাতৃ পদ্মকান্ত (ইংৰাজী স্কুলৰ তেতিয়াৰ তৃতীয় শ্ৰেণীত পঢ়িছিল।) মেলেৰিয়া বেমাৰত ঢুকায়।

এই ছুটা বছৰ মই নগাৱঁত দেউতাৰ অল্প ধ্বংস কৰি একেবাৰেই বহি খাইছিলোঁ দেখি মোক সমাজৰ অনেকে “বহিখোৱা” নামেৰে নিদিয়াটোকে থকা নাছিল। মই কিন্তু নিজক এই দৰ্শনেৰে সম্বৰ্জন কৰিলোঁ যে কোনেও কাৰো নাখায়। পৃথিৱী বা বস্তুজগতৰ কাৰো নহয়, হয় ঈশ্বৰৰ, নহয় বেজামা সম্পত্তি; মাজুকে আদি কৰি ভাৰ জীৱ জন্তুবোৰ হয় ঈশ্বৰৰ সেই বস্তুজগতৰ গাৰে পৰা ওলোৱা। গতিকে যেনে কি কৰক নকৰক, সেই বস্তুজগতৰ দান কাৰো নিজা নহয়, তাত সকলোৰে সমান স্বত্ব। যদিও মই পেটৰ কাৰণে একো নকৰি বহি

খাইছিলোঁ, মনৰ কাৰণে কিন্তু এই ছবছৰত মই দৰ্শন, ইতিহাস, কাব্য, উপন্যাস আদি অসমীয়া, বঙলা আৰু ইংৰাজী সাহিত্য যেতিয়াই যি পাইছিলোঁ, জপটিয়াই পঢ়ি অসমীয়া কলেজত পঢ়ি অসমীয়া কলেজত পঢ়া বন্ধুবৰ্গ আৰু ছুই-চাৰি সমাজ-বাগিয়াৰ লগত তৰ্ক যুক্তত বাহু আফালন (বাক্য আফালন) কৰি ফুৰিছিলোঁ।

সেই সময়তে (১৯১৮ চনত) পুৰণি শিক্ষাগুৰু বামেশ্বৰ বৰুৱা, কাব্যতীৰ্থ কণকচন্দ্ৰ শৰ্ম্মা, নাট্য-গীতিকবি শ্ৰিয়বন্ধু কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্য আৰু এম, মোছলেহউদ্দিন আহমদ শ্ৰেষ্ঠিতৰ সৈতে লগ লাগি নগাৱঁত অ, ভা, উ, সা, সভা পূৰ্ণপয়োভবে তদাৰক কৰি পুৰা এবছৰ কাল সাহিত্য চৰ্চাৰ এটা বিপুল আৱহাৰা (atmosphere) সৃষ্টি কৰে।। সেই অ, ভা, সা, সভাৰ বাৰ্ষিক উৎসৱত অজ্ঞানীত কৰাৰ উদ্দেশ্যে সেই সময়ত মোৰ ‘আলাপ’ বোলা সৰু কিতাপখন বচনা কৰে।। এই ‘আলাপ’ এটা Dialogue, তাত কবিয়ে এজন অকবি কাব্যাস্বাদীৰ লগত আলাপ কৰাৰ ছলতে দেখুৱাবলৈ গৈছে যে বিশ্বজনন্তৰ পৰমত কবিৰ মনোবীণাত যি বন্ধাব উঠে, সেয়ে কাব্য। এই ‘আলাপ’ বোলা সৰু কিতাপখন সেই সময়ত এতিয়াৰ বিলাতবাসী বন্ধুবৰ গুৰুদেৱ গোস্বামীয়ে প্ৰকাশ কৰিছিল।

১৯১৯ চনৰ জুলাই মাহত মই পুনৰ কলিকতালৈ পঢ়িবলৈ বুলি যাওঁ। কিন্তু কলেজৰ ২য় বাৰ্ষিকত ভৰ্তি হৈ মোক পৰীক্ষা দিবলৈ, ২য় বছৰ হৈ গল কাৰণে আগৰ বক্তৃতাসমূহৰ পাৰ্চেণ্টেজ নিদিয়। গতিকে মই প্ৰায় দুমাহমান অহোপুৰুষাৰ্থৰে যুঁজি বিজ্ঞানাগৰ কলেজৰ প্ৰিন্সিপাল জে, এম, বানাজীৰ অনুগ্ৰহ আৰু সহায় প্ৰাৰ্থী হৈ শেষত ২য় বাৰ্ষিকতে ভৰ্তি হবলৈ ইউনিভাৰচিটিৰ পৰা ছকুম পালোঁগৈ। Seat পালোঁগৈ সংকুত কলেজত। ভৰ্তি হৈ দুমাহমান পঢ়াৰ নিছতে কঠোৰ পৰিশ্ৰমৰ ফলত (কাৰণ, ২ বছৰৰ কিতাপ ৩৪ মাহতে পঢ়ি পৰীক্ষালৈ সাজু হব লাগিব) মোৰ স্বাস্থ্য ভল হয়। পৰীক্ষাৰ সময়ত মোৰ জীৱ-কঁপে অৱ। গতিকে সেই বিত্তীয়বাহক ১৯২০ চনত

মই কলেজৰ পৰা বিফল মনোবথ হৈ ঘৰলৈ ওলটে^১, এই সময়তে ‘চেতনা’ত মোৰ ‘প্ৰশ্ন’, ‘উত্তৰ’ আদি কৱিতা প্ৰকাশ হয়।

দেউতাই মই উকীল হবলৈ বৰ আশা কৰিছিল (যদিও মোৰ হেঁপাহটো সিমান প্ৰবল নাছিল)। সেইদেখি ১৯২০ চনৰ জুলাই মাহত। মোক আকৌ কলিকতালৈ Pleaders-ship পঢ়িবলৈ বুলি পঠিয়াই দিলে। মই গৈ দেখিলোঁ, ১৯২১ চনতে Pleaders-ship-ৰ শেষ Turn (বাৰ)। একেবাৰতে ইমান টান পৰীক্ষাটো পাছ কৰা মোৰ পক্ষে সম্ভৱ নহব। সেই দেখি মই গৈ জগলী কলেজত আকৌ গৈ দ্বিতীয় বাৰ্ষিকত ভৰ্ত্তি হলোঁগৈ। তাহিলোঁ, বি, এ ডিগ্ৰীটো যেনেতেনে নললে নহয়েই। যদিও মই তেতিয়া লৈকে আই, এ পাছ কৰা নাছিলোঁ, নিজে কিন্তু ঘৰত Philosophy-ৰ বিষয়ে Metaphysics, psychology আৰু Ethics বীতিমতে পঢ়ি আৰু বিশেষজ্ঞ অনেকৰ লগত চৰ্চা কৰি কিছু ব্যুৎপত্তি লাভ কৰিছিলোঁ। কিন্তু লগুন নললে যেনেকৈ বায়ুন বোলাব নোৱাৰি, বি, এ, এম, এ-ৰ চাব নাপালেও তেনেকৈ তাত পঢ়োৱা বিষয়ৰ জ্ঞান আছে বুলি দাবী কৰিব নোৱাৰি। সেইদেখি সেই কথা নোকোৱাই ভাল। এই সময়ত মোৰ ‘প্ৰকাশ-বাধা’ কৱিতাটো ‘চেতনা’ত প্ৰকাশ হয়। পিছে চাওঁতে চাওঁতে ১৯২১ চনত অসহযোগ আন্দোলনৰ প্ৰবল ধুমুহাত গোটেই ভাৰতবৰ্ষত দল্দোপ হেন্দোল দোপ,—একে দিনাই কলিকতাৰ ১৫ হেজাৰ ছাত্ৰই কলেজ এৰে, মহাত্মাৰ বক্তৃতাৰ কলিকতা মহানগৰী মুখৰিত হয়। চি, আৰ, দাসে ছাত্ৰবিলাকক কলে,— ‘Throw up your hopes in the Bay of Bengal’. গতিকে সিমানতে মোৰ ছত্ৰভঙ্গ, যদিও National College বা জাতীয় বিদ্যাপীঠৰ জৰিয়তে বি, এ, ডিগ্ৰী লবলৈ হেঁপাহ মেলিছিলোঁ^১, সেয়া অলপ দিনৰ ভিতৰতে ভূমিস্তাৎ হল।

১৯২১ চনত কলিকতাৰ পৰা অসহযোগ আন্দোলনৰ ধ্বজা উৰাই আহি ঘৰত মহাত্মা গান্ধীৰ Hind swaraj কোলা কিতাপখন

অসমীয়া ভাঙনি কবি মহাত্মা গান্ধীৰ ‘স্বৰাজ’ নাম দি প্ৰকাশ কৰে। সেই সময়ত গান্ধীজীৰ পাচোঁটা বিখ্যাত বক্তৃতাৰ ভাঙনি কবি ‘বক্তৃত্তা পঞ্চামৃত’ নাম দি এখন কিতাপ যুগুত কৰে। কিন্তু ‘স্বৰাজ’ৰ যেতিয়া ছপাৰ খৰচটোৱেই নোলাল, তেতিয়া ‘পঞ্চামৃত’ আন্ধাৰতে ভেকুৰি শেষত হলাহলত পৰিণত হ’ল, অৰ্থাৎ ‘স্বৰাজ’ প্ৰকাশ হোৱাত দেউতাক (তেখেত আছিল মৌজাদাৰ) জিলাৰ বৰচাহাবে হেনো মাতি নি অনেক সতৰ্ক বাণী শুনাৰে গতিকৈ পঞ্চামৃত তেতিয়া হলাহল নহৈ আক কি হব ? ১৯২১ চনৰ পৰা ১৯২৫ চনলৈকে এই চাৰি বছৰ দেউতাৰ বঠাৰ কোবতে সংসাৰৰ নাওখনত উঠি মৌজাদাৰী কাম আৰু মৰাপাটৰ ব্যৱসায়ত ধৰি টুলুং ভুটুং টুলুং ভুটুং কৰি কৰা জীৱন-যাত্ৰাৰ লগে লগে সাহিত্য চৰ্চাও যি পাৰে কৰি থাকে। এই সময়ৰ ভিতৰতে ‘চেতনা’ত ‘সাহিত্যত জাত-বিচাৰ’, ‘জ্ঞান-মালিনীৰ সমালোচনা’ আৰু ‘অসমীয়া জাতিৰ জাতীয়ত্ব’* ইত্যাদি প্ৰবন্ধবিলাক লিখে। ১৯২৪ চনত মহাকবি কালিদাসৰ ‘শকুন্তলা’ নাটৰ এটা অমিত্ৰাক্ষৰ ছন্দত ভাঙনি শেষ কৰে। ১৯২৫ খ্ৰঃত ‘Merchant of venice’-অৰ ভাঙনি এটা কৰে, যি আবন্ত কৰে, সি আজিও অৰ্দ্ধ সমাপ্ত। ১৯২৬ চনৰ ভিতৰত বিবিধ কৱিতা আৰু প্ৰবন্ধ লিখে, সেই বোৰৰ কিছুমান মাহেকীয়া কাকত ‘আৱাহন’ ‘ন-জোন’ আদিত ওলাইছিল। ‘আৱাহন’ত ওলোৱা ‘ভাৰতবৰ্ষ’ আৰু ‘ন-জোন’ত ওলোৱা ‘অলকা’ এই দুটি কৱিতা বিশেষ উল্লেখযোগ্য।

১৯২৮-২৯ চনৰ ভিতৰত ‘চৰাই-চিৰিকতিৰ বিবাহ-পদ্ধতি’ নামে এখন জঙ্ঘ-বিস্তানৰ অন্তৰ্গত সৰু কিতাপ ৰচনা কৰে, সি আজিও হাতে লিখা অৱস্থাতে আছে। ১৯২৯ চনৰ পাছৰেপৰা ১৯৩০ চনৰ ভিতৰত ববীন্দ্ৰনাথৰ কাব্যৰ আলোচনা কৰি প্ৰবন্ধ কেইটামান লিখি ‘ববীন্দ্ৰ প্ৰতিভা’ নাম দি হাতে লিখা অৱস্থাতে থৰে। ১৯৩৩

* প্ৰবন্ধটো সংগ্ৰহ কৰিব পৰা নহ’ল। —সম্পাদক।

চনৰ মে' মাহত যোৰহাটৰ সাহিত্য ভৱনত ববীন্দ্ৰনাথৰ সম্বন্ধে এখন কাকত পঢ়িবলৈ সাহিত্য সভাৰ প্ৰধান সম্পাদকৰ জৰিয়তে আমন্ত্ৰিত হোৱাই সেই কিতাপৰ সাৰাংশ কৰি উক্ত ভৱনত এটি প্ৰবন্ধ পাঠ কৰিছিলোঁ, প্ৰবন্ধটো পঢ়োঁতে পূৰ্বা এঘণ্টা সময় লাগিছিল।

১৯৩২ চনৰ জুলাই মাহত মোৰ নিজৰ কৰিতাৰ সংগ্ৰহ 'শেৱালি' প্ৰকাশ হয়। 'শেৱালি'ত মোৰ ১৯৩০ চনলৈকে লিখা প্ৰায়বোৰ কৰিতাকে সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। 'শেৱালি'য়ে সকলোৰে পৰা আদৰ পাইছে যদিও আজিলৈকে ৫০০ কিতাপৰ ভিতৰত ৩০০ খন কিতাপ ঘৰত পৰি আছে। সাহিত্যৰথী বেজবৰুৱা ডাঙৰীয়াই 'বাঁহী'ত 'শেৱালি'ৰ সমালোচনাত প্ৰশংসা কৰাৰ উপৰিও ঘৰুৱা চিঠি এখনত এইদৰে মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিছে: "নকলেও হব যে মই তোমাৰ কৰিতা খুব ভাল পাওঁ। তোমাৰ কৰিতাত এটা নতুন শব্দ, নতুন ধাৰা আছে,—আন আন অসমীয়া কবিৰ কৰিতাত নাই।"

ইয়াৰ পিছত, '৩২ চনতে 'চিত্ৰলেখা' নামে নাটক এখন লিখোঁ। সিও হাতে লিখা অৱস্থাতে আছে। ১৯৩৩ চনৰ নবেম্বৰৰ ২৫ তাৰিখে মোৰ পিতৃদেৱ স্বৰ্গী হয়। তেতিয়াৰে পৰা মোৰ মুখত সংসাৰৰ বোজা গন্ধমাদন পৰ্কত পৰাদি পৰে, আৰু নানা ভাগ্য বিপৰ্য্যয় ঘটে। তেতিয়াৰে পৰা এতিয়ালৈকে মাজে মাজে লিখি থোৱা অপ্ৰকাশিত কৰিতাৰ সংখ্যা প্ৰায় ১০০টা মান হাতে লিখা অৱস্থাতে আছে। কব নোৱাৰোঁ, কিয় আজি-কালি কাকতত কৰিতাদি প্ৰকাশ কৰিবৰ প্ৰৱৃতি নহয়।

১৯৩৬ খৃষ্টাব্দৰ পৰা ১৯৩৭ খৃষ্টাব্দৰ ভিতৰত পাৰশ্চৰ্য কবি ওমৰ খৈয়ামৰ ভাব-বস আৰু তত্ত্ব কেন্দ্ৰ কৰি 'পিয়লা' নাম দি ৫০টি মান কৰিতাৰে এখন ঋতুকব্য বচনা কৰিছোঁ। তাৰে ১ম অংশ 'এপিয়লা' নাম দি যোৰহাট কলেজৰ প্ৰফেচৰ বন্ধুবৰ প্ৰদ্যাম্পদ বৰুৱাৰ শৰ্মা ডাঙৰীয়াই তেখেতৰ নকৈ ওলোৱা কৰিতা-সংগ্ৰহ 'পদ্মপত্ৰ'ত ঠাই দিছে। মোৰ নিজৰ মতে এই কাব্যত মই সম্প্ৰতি ববীন্দ্ৰনাথ, আইনি

আৰু ওমৰ থৈয়াম—এই তিনি সিদ্ধৰ টনাটনিত পৰি যি আধা
Agnostic আধা Mystic ভাবৰ ধূঁৱলি-কুঁৱলীত অন্তৰ্জীৱন যাপন
কৰিছোঁ, তাৰেই অভিব্যক্তি হৈছে :

কোনে জানে ক'ত আৰু কি সত্য

উদয় হৈছে বিনিকি বিনি,

সাত বৰণীয়া ইন্দ্রৰ ধনু

জীৱন মায়াৰ ডাৱৰ জিনি ?

* * *

জলে যদি চিৰ চন্দ্র কববাত আৰু

মোৰ এই ইন্দ্রিয়ৰ মেঘৰ আঁৰত,

উধাও উধাও হব হৃদয়-চকোৰ

এটুপি সি তোমাবে মদৰ জোৰত ।

পঁয়ত্ৰিশ

সভাপতিৰ অভিভাষণ

“ওঁ যোদেবোহগ্নো মোহপ্ৰসূ যোবিশ্বং ভুবনামবিবেশ ।

য ওষধিষু যো বনস্পতিষু তস্মৈ দেৱায় নমোনমঃ” ॥

যি দেৱতা অগ্নিত, যি পানীত, যি বিশ্বসংসাৰত প্ৰবিষ্ট হৈ আছে, যি ওষধিত, যি বনস্পতিত, সেই দেৱতাক বাৰে বাৰে নমস্কাৰ কৰোঁ ।

শ্ৰদ্ধেয় আদৰ্শী সভাৰ সভাপতি ডাঙৰীয়া, সমবেত সাহিত্যিক প্ৰতিনিধি, বন্ধু বান্ধবীসকল আৰু সহৃদয় সদৌ ৰাইজ ! আজি আমাৰ অসমীয়াৰ উল্লতি-মন্দিৰৰ সিংহ দুৱাৰ স্বৰূপ অসমীয়া ভাষা সাহিত্যৰ এই মহোৎসৱত আমি সকলো সমবেত হৈছোঁহিঁক । এই মহোৎসৱৰ পৌৰোহিত্য কৰিবৰ যোগ্যতা মোৰ নাই বুলি নিজে জানিও,—মোৰ যোগ্যতা বিচাৰ জ্ঞানক তল পেলাই আপোনাসকলে যচা এই সন্মান মই মূৰ পাতি লৈছোঁ, আপোনাসকলৰ মোৰ প্ৰতি হোৱা শ্ৰদ্ধা প্ৰীতিৰে নিদৰ্শন বুলি জানিয়েই । এই বাবে আপোনাসকলৰ প্ৰতিও মোৰ আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ । এতিয়া পৰমেশ্বৰক প্ৰাৰ্থনা কৰোঁ আমাৰ সকলোৰে হৃদয়ত বল দিয়ক, আমাৰ অহুষ্ঠান সাফল্য-মণ্ডিত হওঁক ।

আজি এই সভাপতিৰ আসনত উপবিষ্ট হোৱাৰ আগৰে পৰাই এই নাজিৰা অধিবেশনৰ সভাপতি নিৰ্ব্বাচিত হোৱা বাৰ্তাত চাৰিও ফালৰ পৰা লানি নিছিগাকৈ জাঁউবিয়ে জাঁউবিয়ে যি আনন্দ অভিভাদন পাবলৈ ধৰিছে, তাৰ বাবেও আপোনাসকললৈ বিশেষভাবে মোৰ আন্তৰিক শলাগ জনাইছোঁ । মোৰ নিজৰ ফালৰ পৰা কবৰ হলে এই আনন্দটো কিন্তু মোলৈ সিমান প্ৰাণৱন্ত হব পৰা নাই কাৰণ বসন্ত

কালৰ মূহু মলয়া বলি ফুল ফুলা আনন্দটো যদি বাৰিষাৰ প্ৰবল ধুমুহা বতাহ আৰু কান তাল মৰা ঢেৰেকণিৰ মাজত কিম্বা দুৰ্ঘোৰ শীতকালৰ ঠেৰেঙা লগা জাৰত লব লগাত পৰেগৈ, তেতিয়া সি নিস্পৃণ হোৱাটোৱেই স্বাভাৱিক নহয় জানো? মোৰ বৰ্ত্তমান শাৰীৰিক মানসিক অৱস্থা, আৰু দেশৰো প্ৰাকৃতিক অৱস্থিতিৰ (গত বানপানী আদিৰ দুৰ্যোগ) হেঁচাতহে এই কথা কব লগাত পৰিলোঁ। আনফালে চীনৰ অত্যাৱ ভাৰত আক্ৰমণৰ দুঃসংবাদেও কম ধৌকি-বাথৌ লগোৱাহি নাই, এনে অৱস্থাত “ইচ্ছা তযু পূৰ্ণ হ’ক হেঁৰা দয়াময়” বুলি নজনাজনৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰি থাকি আজি আমাৰ মাতৃ ভাষাৰ এই সেৱা উৎসৱত আহি আপোনা সকলৰ লগত আনন্দ ভক্তিৰেই থিয় হৈছে। মাতৃভাষা মাতৃস্বৰূপৰ দৰে, জন্মতে সন্তানে নিজৰ লগত তাৰ অধিকাৰ লৈ আহিছে। সেইদেখি তাহানি ছাত্ৰ অৱস্থাতে এই মাতৃ ভাষাক লৈ কৱিতা—লিখিছিলোঁ :

মাতৃৰ স্তনেৰে সতে থুলুকু থানাকু মাতে
কৰিছিলো যি ভাষাৰ নিতৌ অমৃত পান
সেয়ে মোৰ পৰাণৰ মাতৃভাষা সবগ সমান।
শঙ্কৰ মাধৱ, কবি মাধৱ কন্দলি
ফুলালেহি যি ভাষাত কাবা-ফুল-কলি,
যি ভাষাৰ পতি কৰি হেম বকৱাই
সাধিলে জাতীয় হিত “কোৰ” উলিয়াই,
সেয়ে মোৰ শৰীৰৰ শিৰে শিৰে নচা
সেয়ে মোৰ মৰমৰ সেয়ে মাতৃভাষা।

তাৰ পিছত সংসাৰত সোমাইও গান গাইছিলো :

জীৱনৰ লগ সাদৰী মাতৃভাষা
পৰাণৰ তুমি একেটি মাথোন গভীৰ মাধুৰী আশা।

মোৰ সপোনৰ তুমি স্নমধুব খেলা
 দিঠকৰ তুমি স্নগভীৰ ব্ৰত,
 মোৰ মৰতৰ তুমি পানীৰ ভেলা
 সবগৰ তুমি সোণালী বথ ।
 মোৰ আশা ভৰসাৰ তুমিয়ে কেন্দ্ৰ
 তোমাৰ যশতে গৰ্ব মোৰ,
 মোৰ ভয় ভাবনাৰ তুমিয়ে মন্ত্ৰ
 জীৱনত তুমি পৰ্ব মোৰ ॥
 মোৰ ক্ষীণ শক্তিৰ তুমিয়ে ধাত্ৰী
 হৃদয়বীণাৰ তুমিয়ে তাঁৰ,
 মোৰ দীন ভক্তিৰ তুমিয়ে মাতৃ
 তুমিয়েই পুন্স পূজা-উপচাৰ ।
 তোমাৰ কাৰণে ত্যাগিম স্বাৰ্থ
 তোমাৰ কল্যাণে জাগিম মই,
 তোমাৰ পূজাত যদিবা ব্যৰ্থ
 ই- জীৱন মোৰ ব্যৰ্থ হয় ।

এতিয়া গৈ থৈ জীৱন ব্যৰ্থই হলনে কি হ'লগৈ বুজিবই
 নোৱাৰিলোঁ । ক'বৰ হলে সেই শেৱালিৰ কৱিতাবেই ইমানকে ক'ব
 পাৰোঁ :

এই জীৱনৰ শেৱালি বনৰ
 মনৰ যতেক কামনা
 চাওঁতে চাওঁতে ফুলিল সবিল
 কতনো ভাবৰ ভাঁখনা ।
 কতনো ছিন্ন আশাৰ মুকুল
 পবিল ধূলিত বাগবি,
 কতনো ডিঙ্গ ভাবৰ কুশুম
 সবিল, কলিত্তে আহবি ।

ফুলিল, সবিল মহিমা যাব
 ফুলাব সৰাব নিতকে,
 হাঁহি কান্দনৰ বতাহত চৌ
 খেলিব, খেলাব পলকে ,
 উদ্দেশি সেই নিকদ্দেশ কোন
 মযাপীদের,
 সৰি পৰা মোৰ শেরালিয়ে আজি
 কৰিছে সের ।

এই যিনিতে হঠাৎ মনত পৰিল ইংৰাজ কবি গ্ৰে' (Gray) লৈ ।
 কবি গ্ৰে'ৰ জীৱন আছিল তেওঁৰ কবি প্ৰতিভাৰ প্ৰতিকূল অৱস্থাবে
 সমাকীৰ্ণ । দৰিদ্ৰতাৰ বোজা লৈ তেওঁ থাকিব লগা হৈছিল সদায়
 গাঁৱত, যদিও নগৰত তেওঁৰ সীমাবদ্ধ বন্ধু-মণ্ডলীৰ মাজত আহি মাজে
 মাজে লগ লাগেহি । তেওঁ আছিল বৰ বিদ্যানুবাগী লোক । ইংৰাজী
 সাহিত্য এৰিও তেওঁ স্কেন্ডেনেভীয় সাহিত্য (Scandinavian
 Literature) পৰ্য্যন্ত পঢ়ি বিজ্ঞ হৈছিল । তেওঁ তেওঁৰ জীৱনত
 মুঠতে ২৬টা কবিতাহে মাথোন লিখিব পাৰিছিল । তাৰ ভিতৰত
 “ইলিজী” (Elegy) অৰ্থাৎ “বিলাপ” বোলা কবিতাটোৱেই তেওঁক
 বিখ্যাত আৰু অমৰ কবি তুলিলে । এই কবিতাটো লিখোঁতে হেনো
 তেওঁক একাদিক্ৰমে সাত বছৰ সময় লাগিছিল । কবিতাটোত কবিয়ে
 মৰিশালিৰ কবববিলাকলৈ চাই ছুখ কৰিছে :

দৰিদ্ৰতাৰ হেঁচাত পৰি কত অবিকাশিত প্ৰতিভা এই আশানতে
 লীন হৈ গল । সেই কবিতাটিৰ আমাৰ অসমীয়া কবি জীৱন্তীজনাথ
 ছৰবা দেৱে ভাঙনি কৰিছে প্ৰথমৰ ছই খাপি এইদৰে :

অশেষ বতন থাকে সাগৰ বুকুত

মানুহৰ চকুৰ আঁৰত

কভনো ধুনীয়া ফুল মেবেলি শুকাই

নিবন্ধন বনৰ মাজত ।

কতজন সাহেপিতে গদাধৰ হই

মূৰ তুলি আছিল গাৱঁত

নীৰবে বজাই বীণা কতবা শব্দৰে

শেষ শাস্তি ললে আশানত ।

এই লিখকেও জীৱনৰ বাটত জ্ঞানচৰ্চ্চা আৰু সাহিত্য সাধনাত দীৰ্ঘকাল ধৰি ভালে বৰুৱা প্ৰতিকূল অৱস্থাত পৰিলত, বিশেষৰূপে সিদ্ধি লাভ কৰিব নোৱাৰিলে যদিও কৱিতা লিখাত হলে তেওঁ কিন্তু ডেকা কালতে গ্ৰে'ক সংখ্যা হিচাপে চেৰ পেলাইছিল। গ্ৰে'ই লিখিছিল ২৬টা কৱিতা, তেওঁ কিন্তু হোৱাই নোহোৱাই সৰুৰে পৰা লিখা কৱিতা ২৬ অতিকৈ বহুতো বেছি হৈ এশৰ সীমা পাৰ হৈ গল। এতিয়া তাৰে ভিতৰত কোনটো বা কোন কেইটা কৱিতাই তেওঁক বিখ্যাত বা অমৰ কৰে, বা একেবাৰে মাৰিয়েই পেলায়নেকি তাৰ বিচাৰ ভবিষ্যৎ কালৰ হাততহে ; যি ভবিষ্যৎ কালৰ কথা মহাকবি ভৱভূতিয়ে কৈয়ে গৈছে—
“কালোহয়ং নিববধি বিপুলো চ পৃথ্বী”।

বৰ্ত্তমানতো আপোনাৰ সৰুৰ গুণ-গ্ৰাহী বসন্ত বহু সদাশয়ে এই লিখকৰ কৱিতাৰ বস উপভোগ কৰি প্ৰশংসা জনাইছে, আনকি ঘাইকৈ সেইকাৰণেই বোধকৰে। আপোনাৰ সৰুৰ আজি তেওঁক আনি সাহিত্য-সম্ভাৰ সভাপতিৰ আসনতো বহুৱাইছেহি, এই বাবে আজি তেওঁ নিজকে কৃত কৃত্য জ্ঞান কৰিছে,—জোনাকী পৰুৱাৰ দৰে তেওঁ নিজৰ পোহৰতে (নিজৰ ভাৱতে) নিজে জ্বলি উৰি ফুৰোঁতেই যদি সেই পোহৰৰ জ্বলিকনি দেখিয়েই আপোনাৰ সৰুৰ আনন্দিত হৈছে, তেন্তে তেওঁ। তেওঁৰ সেই কণিক উৰনকে চিৰন্তন উৰন বুলি ধৰি আজি গৌৰৱানন্দনত উৎফুল্ল হৈ আপোনাৰ সৰুৰলৈকো দাঙি ধৰিছে—তেওঁৰ আকাৰনত এই অদ্ভুতভাৱা শলাগ নিবেদনৰ শব্দই। কিম্বদিকমিতি।

আজি আমি এই সম্ভাৰ যি মণ্ডপত সমবেত হৈছোঁহঁক সেই মণ্ডপৰ চাৰিওফালে জৰুৰকাই উঠিছে অসমীয়া জাতিৰ অতীত গৌৰৱৰ ঘোষণা।

নাজিৰা :

এটা যুগ আছিল, যেতিয়া গড়গাওঁৰ কটাৰীৰ ডাবেই কাটিছিল আৰু গড়গাওঁৰ শৰদতে গোটেই অসমে মোঁ পিছিল। সেই গড়গাওঁ যেই, নাজিৰাও সেই। গড়গাওঁ-নাজিৰা ভিন্ন নহয়। এই নাজিৰাতে এসময়ত হেজাৰ বিজাৰ বমুৱা নাও-নাৱবাই দলদোপ-হেন্দোলদোপ কৰি আছিল—যাৰ পযোভৰ দেখি পেটতে হাত-ভৰি লুকাইছিল বিদেশী আক্ৰমণকাৰীৰ। স্বৰ্গদেৱ সকলৰ অপ্লাবিত নাও ছুনি জিবোৱা কাৰণে এই ঠাইৰ নাম নাজিৰা হল বুলি বহুতেই কয়। নাজিৰাৰ নামাধৰৰ বিষয়ে আৰু এটি প্ৰবাদ আছে—সেইটি হৈছে, ইয়াতে ওপৰ নাজিৰাত ভাটি যোৱা গোপাল আতাই কলিতা দেশৰপৰা আহি নাৱত জিবাই নাম-ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিছিল। এই কাৰণেও ইয়াৰ নাম নাজিৰা হোৱা বুলি কিস্মদন্তী আছিল।

নামৰ আঁতিগুৰি যিয়েই নহওক, গড়গাওঁ-নাজিৰাই যে অতীতত অসমৰ ভাগ্য নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল, সেই কথা কোনো বকমে মুই কৰিব নোৱাৰি। এই নাজিৰাৰ ওচৰতে থকা “চৰাইদেও” পাহাৰত স্বৰ্গদেৱ-সকলৰ প্ৰথম বাসস্থান। বৃটিছৰ যুগতো—যি চাহ খেতিয়ে অসমীয়া মালুহৰ আৰ্থিক অৱস্থা উন্নত কৰিলে আৰু নাজিৰাৰ মানদণ্ড উধুৱাই অসমৰ মানচিত্ৰত প্ৰাধান্য দিলে, সেই চাহখেতি পাতোঁতা আসাম কোম্পানীৰ দেৱান মণিৰাম বৰ ভাণ্ডাৰ বৰুৱাৰ অৱদানো এই প্ৰসঙ্গতে মুশুৰুৰি নোৱাৰোঁ।

নকলেও হব যে এই বীৰ মণিৰাম দেৱানেই বৃটিছ যুগত ভাৰতৰ স্বাধীনতা সংগ্ৰামত অসমৰ প্ৰথম শ্বহীদ।*

অতীত বুৰঞ্জীৰ যি ফালৰ পৰাই চাওঁ সেই ফালৰ পৰাই নাজিৰাৰ ঐতিহাসিক সমৃদ্ধিয়ে আমাক অনুপ্ৰাণিত নকৰাকৈ নাথাকে। গতিকে

* আমাৰ আত্মীয় চিন্তাশীল ঐতিহাসিকৰ মতে ১৮৫৭ চনত হোৱা চিপাহী বিদ্ৰোহেই ভাৰতৰ প্ৰথম স্বাধীনতা সংগ্ৰাম।

সেই ধ্বনিৰ পৰাই যেন ক্ৰমে চিৰদিনলৈ ধ্বনি উঠিল—

বৰষা অনন্ত কাল জ্ঞানৰ পোহৰ
জ্যোতিৰ্ময়ী জোনাকী সৰিতা,
বজোৱা অনন্তকাল পঞ্চমত তুলি
বীণাপাণি কোমল কৰিতা।

কৈশোৰ যৌৱনৰ সন্ধিস্থলত সেই—

“ন-যযৌ ন-তশ্চৌ
অগা পিছা ভৰিটি
দেবীনে মানবী ঐ

মাধুবীৰ ছবিটি।” —৮শ্ৰীকুমাৰ আগবঢ়াল

হৈ যেন অসমীয়া কৰিতা চাওঁতে চাওঁতে বৰণীয় হৈ ওলাল। শ্ৰেণীকে
দেখি যেন মাত লগালে—

“এৰিলে জীৱন যদি জীৱন সলনি হয়
ঘূৰি যেন প্ৰাণে মোৰ ওৰণি জনম লয়,
ছেগ চাই স্নানবীক ধৰিব যেতিয়া গ’ই
সবাম লাজৰ হাত অৱলা সাবথি হ’ই,
চকুৱে চকুৱে চাই চকু কথা পাঠোঁতেই
বিচ্ছেদ ধেমালি চাম চাকি ধৰি লাহেকৈ ॥”

—৮শ্ৰীনাথ গোহাঁই বৰুৱা

কলিকতাৰ পৰা ওলোৱা “জোনাকী”, “বিজুলী”ৰ দিনত অসমীয়া
কৰিতাই প্ৰাণৰ উচ্ছ্বাসত গাবলৈ ধৰিলে—

“অজ্ঞান আন্ধাৰ ঠেলি
জ্ঞানৰ পোহৰ বেলি
জিলিকে পূবত
জিলিকা পাখিৰে উৰি
বিজ্ঞানে বন্ধা জুৰি

জিলিকনি বত।” —৮শ্ৰীনাথ গোহাঁই বৰুৱা

‘জোনাকী’, ‘বিজুলী’ৰ পাছৰ পৰা—‘আলোচনী’, ‘উষা’, ‘বাঁহী’
‘চেতনা’ৰ দিনলৈকে অসমীয়া কবিতাই কৈশোৰ যৌৱনৰ এটা শোভা
বিস্তাৰ কৰি উঠিল বুলি কব পাৰি। সেই সময়ৰ আগতে “লীলা”
কাব্যত অসমীয়া কবিয়ে বাগ্‌দেবীক যেন মাতি আনিবলৈ ওলাল—

ধৰ্ম্ম! স্মৰ দেবি, গাথোঁ। তুমীয়াৰ মালা।

—“লীলাকাব্য”—৬গোহাঁই বকরা

এই সময়ৰ আৰু বিশেষভাবে উল্লেখযোগ্য কবি ৷চন্দ্ৰকুমাৰ
আগৰৱালা আৰু ৷আনন্দচন্দ্ৰ আগৰৱালা। “প্ৰতিমা”ৰ কবি চন্দ্ৰ-
কুমাৰ আগৰৱালাৰ “বীন বৰাগী” বোলা কবিতাত এটি অভিনৱ সুৰ
বাজিছে—

আঙুলি বুলাব জনা হলে আজি পেলালোঁ

হেঁতেন টানি।

হিমালয় চূড়া বুৰালোঁহেঁতেন উছালি

কলীয়া পানী ॥

* * *

মান অপমান চোৱাই যাওক

পৃথিৱীৰ পৰা গুচি।

নতুন সৃষ্টিৰ অকণ কিৰণে

কবোক সকলো গুচি ॥

সেইদৰে তেওঁৰ “তেজীমলা” তো—কাকণ্যৰ এটি অভিনৱ ধ্বনি—

“মানুহৰ চোতালত

মাধুৰী ফুটিলে

মানুহে নিচিনি হাঁয়

সাৰি, তুলি, ছিঙি

মোহাৰি পেলালে

মানুহৰ মৰমো নাই।”

অম্লবাদত সিদ্ধহস্ত কবি আনন্দচন্দ্ৰ আগৰৱালাৰ Longfellow-ৰ
Psalm of life-অৰ অম্লবাদ জীৱন সজীৱে বৰ্ণীয় কৰি ৬৫হম

বানাজীৰ অনুবাদকো চেৰ পেলাইছে। ৬হেম বানাজীয়ে *Lives of great men all remind us. We can make our lives sublime, and departing leave behind us, foot-prints on the sands of time*-অৰ অনুবাদ কৰিছে :

“মহাজ্ঞানী মহাজন যে পথে করে গমন
হয়েছেন প্রাতঃ স্মরণীয়,
সেই পথ লক্ষ্য করে স্বীয় কীর্তি ধ্বজা ধরে
আমবাও হ’ব বরণীয়।”

আমাৰ আগবঢ়াৰাৰ কি সহজ সবল অনুবাদ :

মহা মহা পুৰুষৰ চানেকিৰে জীৱনৰ
আমিও কৰিব পাৰো জীৱন গতিত ,
অভিনয় শেষ হলে, আয়ুবেলি মাৰ গলে
থৈ যাব পাৰোঁ। খোজ সময় বালিত।

সেইদৰে *Better land* অৰে অনুবাদ “শুখৰ ঠাই”য়ে আনন্দ-বসত মেঘৰ মাজলৈকে লৈ যায়।

গীতি কৱিতাত বসবাজ ৬বেজবকরা :

সাহিত্যবখী বসবাজ ৬বেজবকরা গীতি কৱিতাত সদায় সিন্ধুহস্ত নহলেও, সবহ ঠাইতে তেখেত যে অসমীয়াত এজন প্ৰথম শ্ৰেণীৰ কবি তাত সন্দেহ নাই। তেখেতৰ “বীণবাগী”, “ধনবৰ বতনী” অসমীয়া কৱিতাৰ একো জুৰি সোনৰ থাক। ‘বৃন্দা চন্দ্ৰাৱলীৰ সংবাদ’ আদি হান্স-বান্স বসান্ধক কৱিতাবোৰ অসমীয়া কাব্যৰ একোখন বাখৰ। তেখেতৰ ‘কৱিতা’ বোলা কৱিতাটোত কৱিতাৰ সংজ্ঞাটোৱেই অনুপম ৰূপে প্ৰকাশ পাইছে—

শোকৰ সজীত সিটি বিষাদৰ শুব
আত্মবৰ হুয়ুনিয়া লোভক চুব ;

কামিনীৰ কমনীয় মাধুৰী মধুৰ
আধা ফুটা আধা মাত সৰগ শিশুৰ ;

* * *

অনাজাত কেতেকীৰ সোনোৱালী বেণু
বৃন্দাবন মতলীয়া কলীয়াৰ বেণু।
প্ৰকৃতিৰ কামনাৰ সৌন্দৰ্য্য বঞ্জিত
কৱিতা কল্পনাময়ী কবিৰ বাহিত।”

কৱিতা যদি বসবেই প্ৰকাশ, বাক্য বসাত্মক কাব্য, তেন্তে বসবাজ
ওবেজবকৱাক ছন্দবদ্ধ কৱিতাৰ কথা এৰি হাস্ত-ব্যঙ্গ বসব একছত্ৰী
সম্ৰাট বুলি অস্তুতঃ সেই বসব গঢ়তে কবিৰো সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ আসন দিব
পাৰি। বেজবকৱাৰ অমুগামী শিষ্য ওদণ্ডীনাথ কলিতাই তেওঁৰ “বহ
ঘৰাত” “মেধি তীৰ্থলৈ যায়” প্ৰভৃতি কৱিতাবে যি বস ঢালিছে,
ওবেজবকৱাই গঢ়তে তাতকৈ হাস্ত-ব্যঙ্গ বসব অনিবাৰ সোঁত বোৱাই
দি গৈছে—

এদিন দূৰৈত পুলিচে মানুহ এটাক হাত কেৰেয়া মাৰি লৈ অহা
দেখি কৃপাবৰ বকৱাই সুধিছে—“এই মানুহ জনবনো কি হল ?” আন
এজন মানুহে বকৱাক উত্তৰ দিলে—“তেওঁ এটা চোৰ, ধৰা পৰিলত
পুলিচে হাত কেৰেয়া মাৰি বন্দী কৰি লৈ আহিছে।” তেতিয়া
কৃপাবৰ বকৱাই হাত কেৰেয়া ও বন্দী হৈ অহা মানুহজনৰ দুখত ব্যথিত
হৈ মাত লগালে—“আই এদেহি। ধৰা পৰিয়েই চোৰ নাম পালে।”
কি বহুস্ত বস ! বসবাজত বাজে কথাৰেই ইমান বস দিব পৰা আৰু
কোন হব পাৰে বাক ?

আকৌ এদিন কৃপাবৰ বকৱাই কৈছে :

কৃপাবৰ বকৱাৰ কাকতৰ টোপোলাৰ বস :

কৃপাবৰ বকৱাৰ লেখা-পঢ়া মেজখনৰ ওপৰত কোনে কৰ নোৱাৰে।
এই কৃপাবৰ বকৱাৰ “কাকতৰ টোপোলা” নামে কিতাপখন দৈ

গলহি। কিতাপখনৰ ইমান বস যে খোঁটালী গোটেইটো পকুৱাময় হৈ পৰিল। কিতাপখনৰ নাম “কৃপাবৰ বকুৱাৰ কাকতৰ টোপোলা”, যাৰ মেজত থৈ গল তেওঁৰ নামো দেখোন কৃপাবৰ বকুৱা, পিছে এওঁৱেই নে তেওঁ কিম্বা তেওঁৱেই নে এওঁ—পণ্ডিত সকলে ইয়াৰ এটা তথ্য উদ্ধাৰ কৰি দিয়ে যেন।

ইয়াৰ পিছত সেই সময়ৰ দাৰ্শনিক কবি ৬জুৰ্গেন্সৰ শৰ্ম্মাৰ নাম নলৈ নোৱাৰি। তেখেতৰ “বিশ্বভাৱনা” কবিতাত তেখেতে গাইছে :

আমি নাচিব লাগিছোঁ গোটেই জীৱন

কাৰ সুৰত নেজানো ;

আমি গাবই লাগিছোঁ গোটেই জীৱন

কাৰ গান নেজানো।—ইত্যাদি

৬শৰ্ম্মা দেৱৰ কবিতাত ইংৰাজ কবি ওৱ্ডসৱৰ্থৰ (Wordsworth) ভাষাৰ সবলতা আৰু ভাবৰ গান্ধীৰ্য্যই ভুমুকি মাৰিছে, ছেলী (Shelley), কীট্চৰ (Keats) আন কি মাজে সময়ে ব্ৰাউনিঙৰ (Browning) কল্পনাৰ জিলিঙনিও পৰিবলৈ ধৰিলে :

সন্ধিয়াৰ পূব পিনে উঠে জোনবাই

তুমি উঠা যমুনা পাবত,

হালিজালি ফুৰা যেন ডাৱৰৰ দৰে

ব’দ পৰি নীল আকাশত।

তুমি মোৰ কববাৰ শ্ৰোণ শীতলোৱা

গধূলিৰ শান্তিৰ জবনা

কেনি বোৱা, কেনি যোৱা কোন পিনলৈ

ক’ব পৰা ওলালা নজনা”—প্ৰভৃতি

কবিতাই Wordsworth-অৰ Like a lonely star shining in the evening sky লৈ বনত পেলাই দি এখনি নিছৃত বাজ্যলৈ লৈ গৈ a voice, a mystery-ৰ ভাৰ-জাগ্ৰত কৰি দিয়ে—

হ'ব পাৰা পৃথিবীৰ, মোৰ উমানত
 তুমি দেবী বসন্ত লগৰী ;
 তোমাক যে দেখা নাই নামো শুনা নাই
 সেই গুণে বুলিছে। লাহৰী।”

এই ধৰণৰ কৱিতাই ঘনে ঘনে এটা বহুস্ত ভাব ঘনীভূত কৰি
 তোলে।

এইখিনিতে “চিন্তা-তৰঙ্গিনী,” “সীতা হৰণ” কাব্য বচোঁতা
 ৩ভোলানাথ দাস, “চিন্তানলৰ” কবি ৩কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্য আৰু
 “কমতাপুৰ ধ্বংস” কাব্যৰ কবি ৩হিতেশ্বৰ বৰবৰুৱাৰ নাম নললে
 জোনাকীযুগৰ অসমীয়া কৱিতাৰ বুৰঞ্জী অসম্পূৰ্ণ যেন হ'ব। প্ৰথম
 জনৰ ঘাই দান অসমীয়া কৱিতাত “অমিত্ৰাক্ষৰ ছন্দ” দ্বিতীয় জনৰ
 দান তেওঁৰ “পাহৰণি”ৰ নিচিনা জাতীয় ভাবোদ্দীপক কৱিতা।
 “পাহৰণি” কৱিতাত শোণিতপুৰৰ (তেজপুৰৰ) ভৈৰৱ মন্দিৰৰ শিলৰ
 ভগ্নাৱশেষলৈ চাই কবিয়ে কৈছে :

তেন্তে তুচ্ছ বুলি নেভাৱোঁ ই শিল

হৃদয়-মাজৰ জপৰ ধন ,

কৰিব এদিন ভাৰত সন্তানে

পৰাণ প্ৰতিষ্ঠা ইয়াৰ সাধন।

জন্মিব সিদিনা শতেক মেটচিনী,

তুচ্ছ পৰি থকা শিলৰ পৰা ;

শত গাৰিবলুডি জনম লাভিব,

কৰিব পোহৰ ভাৰত ধৰা।

তৃতীয় জনৰ ঘাই দান “কমতাপুৰ ধ্বংস” কাব্য। বৰ্ণনাত্মক কাব্য
 হিচাপে বৰবৰুৱাৰ এই কমতাপুৰ ধ্বংস কাব্যখনিক আধুনিক অসমীয়া
 সাহিত্যৰ তৃতীয় উল্লেখ যোগ্য কাব্য বুলি কব পাৰি। এই “কমতাপুৰ
 ধ্বংস” আৰু “বিবহিনী বিলাপ” নামৰ কাব্য দুখনেই বৰবৰুৱাক সাহিত্য
 জগতত সুপ্ৰতিষ্ঠিত কৰিছে। প্ৰথম অসমীয়া “চনেট”ৰ (চতুৰ্ভুজপদী

কৱিতা) পুথি ১২ চনেটৰ সংগ্ৰহ বৰবৰুৱাৰ “মালচে”ই প্ৰথম অসমীয়া চনেটৰ পুথি, যদিও ৬হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ ‘কুকুৰা ঠেঙীয়া সেই আখৰ কিতিত যি অমিয়া ঘঁহা আছে ক’তো আক নাই” বুলি লিখা “প্ৰিয়তমাৰ চিঠি” বোলা “চনেট” টোৱেই অসমীয়া সাহিত্যত প্ৰথম চনেট।

আন আন কবি সাহিত্যিকৰ প্ৰভাৱ :

সজীৱ পদাৰ্থ মাত্ৰই যেনেকৈ তাৰ চাৰিও ফালৰ বায়ুমণ্ডলৰ প্ৰভাৱ এবাৰ নোৱাৰে, কবি সাহিত্যিকো তেনেকৈ মানসিক বায়ুমণ্ডলৰ প্ৰভাৱ-মুক্ত নহয়। অসমীয়া কবি সাহিত্যিকৰ যে মানসিক বায়ু মণ্ডলটো ঘাইকৈ বঙালী কবি সাহিত্যিক বঙ্কিম, মধুসূদন, ববীন্দ্ৰনাথ, শৰৎ চাট্‌জীৰ পৰা ধৰি আজিৰ বুদ্ধদেৱ বসুমৈকে জুৰি পৰা এটা বায়ুমণ্ডল, তাক লুই কৰাৰ উপায় নাই। গতিকে যোগ্য প্ৰভাৱ হলে প্ৰভাৱৰ বিভীষিকা নেদেখাই ভাল।

‘মেঘনাদ বধ’ ‘ভাগ্যপৰীক্ষা’ নাটৰ নাট্যকাৰ “জোনাকী” যুগৰ লক্ষপ্ৰতিষ্ঠ কবি সাহিত্যিক আৰু “জকৰ চাহাব হম ইবাৰ মৰিলে” বোলা জনপ্ৰিয় বিখ্যাত গানৰ ৰচয়িতা সাহিত্য-ৰত্ন ৬চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা সৰ্বজনীন সমাদৃত কবি। তেওঁৰ “ধূলিকণা মই কৱিতাটিয়েই গধুৰ ভাবৰ কি মধুৰ সৰল প্ৰকাশ চাওক—

“যিদিনা মৰিম মই, সেইদিনা বাক

জগতৰ কোন হানি হ’ব ?

মৰিলোনে আছেঁ, মই, এই কথা কেনো

পৃথিবীৰ কিমানে জানিব ?

* * * *

অনন্ত বিশ্বৰ এই অসংখ্য ধূলিৰ

এটি মাত্ৰ ধূলি-কণা মই ;

মোৰ বিহনে এই বিপুল সৃষ্টিৰ

কোনও অকনো হানি নাই।”

বিহগী কবি শ্রী বহুনাথ চৌধাৰীৰ কবিতা গীতি কবিতা পৰ্য্যায়ৰ। ভাষাৰ স্বাক্ষৰ ছন্দধ্বনিত তেখেতক বঙ্গীয় কবি ৬হেমচন্দ্র বন্দো-পাধ্যায়ৰ লগত বিজ্ঞাপাৰি। ৬হেম বানার্জীৰ “এই কি আমাৰ সেই জীৱন তোষিনী”ৰ ছন্দ স্বাক্ষৰত “গোৱাহে এবাৰ মোৰ প্ৰিয় বিহঙ্গিনী” বাজি উঠিছে।

স্বাধীনচিঠীয়া কবি শ্রীঅম্বিকাগিৰি বায় চৌধুৰীৰ কবিতাৰ এটা নিৰপেক্ষ স্বাধীন সুৰৰ লগত অসমবাসী বিশেষভাবে পৰিচিত। তেখেতৰ কবিতাত হুঁই বস্তু লক্ষ্য কৰিব লগা—এফালে ‘তুমি’ প্ৰভৃতি কবিতাৰ এক অনন্ত বহুস্তী তত্বৰ ভাব-বসব (Mysticism), আৰু আনটো স্বদেশ প্ৰেমৰ ওজস্বিতা-বীৰ্য্য, কিম্বা বীৰ বসব। যেনে :

কৰ্মবিমুক্ত এলেকছৱাৰ ওফন্দনিত ভৰি থকা

ভেম-ভাণ্ডৰ আৱৰ্জনা

কৰ্মধাৰাৰ দীপ্ত শিক্ষা জলাইদে জলাই দে,

কুটিলতাৰ, প্ৰতাৰণাৰ, অসততাৰ ভণ্ডামীবোৰ

ফাকি ফুকাৰ জঠৰতা,

নিৰ্ভীকতাৰ হাকৰ মুখত গলাইদে গলাইদে,—

তোৰ সৎ-সাহিত্য, নৃত্যগীতৰ বিদ্যুত-উজ্জল ভঙ্গী ঠাতত

খোদ কুলীয়া অঙ্গবোৰত

নতুন জীৱন, নবোৎসাহৰ প্ৰচণ্ডতম কৰ্মধাৰা চলাইদে চলাই দে।

“ফুলনিৰ” (গান) কবি শ্রীপদ্মধৰ চালিহাৰ কবিতাতো ৬ডি, এল, বায়ৰ ছন্দস্বাক্ষৰ শুনা যায়। তেওঁৰ “বৰদোৱা” বোলা কবিতাটো ডি, এল, বায়ৰ পদধ্বনিৰ গতিত খোজ লোৱা এটি মহান সুলভ কবিতা (A Masterpiece) হৈ পৰিছে। যেনে :

এয়ে সেই ভক শব্দৰ শিঞ্জিখা শ্রীশব্দৰ কীৰ্ত্তিস্তম্ভ ;

আজিও বাজিছে কাম্য-ভূমিত, চূৰ্ণ কৰিছে কালৰ দন্ত।

ইয়াতে আঁউজি কবিলে শব্দৰে অমিয়া-প্ৰসূতা লিখনী বৃষ্টি ;

বঢ়িলে হুলডী, ভটিয়া লেচাৰি, কবিলে সাহিত্য-লগত শ্বষ্টি।

দোওঁৱা পথিক, দোওঁৱা শিব, প্ৰণিপাতে পাবা প্ৰাণত শাস্তি
এয়ে ভকতৰ কল্পতক যে, এয়ে পাৰিজাত স্বৰ্গ-কাস্তি।

* * *

“বনফুল”ৰ কবি শ্ৰীযতীন্দ্ৰনাথ ছুৱৰাব কৱিতাত প্ৰায়েই প্ৰেম-বিবহৰ এটা কৰণ ধ্বনি যেন সজ্জা-বাগেৰে বঞ্জিত। তেওঁৰ “ওমৰ খৈয়াম”ৰ অনুবাদ “ওমৰতীৰ্থ” আমাৰ কাব্যফুলনিত যেন পাবন্তৰ পৰা আনি নতুনকৈ বোৱা এডালি ৰঙা গোলাপ (A red rose)।

“নিজৰা”ৰ কবি শ্ৰীশৈলধৰ ৰাজখোৱাৰ সহজ শুল্লা ভাষাৰ কৱিতা ৰাশি অসমীয়া কাব্য-সাহিত্যত নিজৰাৰ দৰেই বৈ গৈছে। তেওঁ তেওঁৰ “পাষণপ্ৰতিমা” কৱিতাত পাষণ মূৰ্ত্তিলৈ চাই কৈছে :

“ভণ্ড যোগী সউগিৰি ৰাঘবৰ বহিছে ধ্যানত, নবহে মন,
সমুখত ছুটি ৰূপহী কিশোৰী, চাৰিও কাষৰে নিজান বন।

কাকনো ছুষিম, কামিনী-পাশত

জটীয়া শিৱও পৰিল পাকত।

উঠা যোগীবৰ, বীনখনি বাই সুনোৱা পুৰণি পাহৰা কথা,
যুগে যুগে যত অতীত কাহিনী সকলো তোমাৰ মনতে গঁথা।”

“জ্ঞান মালিনী” কৱিতা পুথিৰ ৰচক ৩/মফিজুদ্দিন আহমদ হাজৰিকাক তেওঁৰ “জ্ঞানমালিনী”য়েই জনাজাত কবি ৰাখিছে। কৱিতা হিচাপে জ্ঞান মালিনীত “দিনকণা” (ৰূপক ৭) কবিতাটোৱেই সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট যেন লাগে। দিনকণাই যেন দিনতে বাট হেৰুৱাই আন আন বাটকৰা সকলক, তেওঁক পোহৰ দেখুৱাই হাতত ধৰি নিবলৈ কাতৰ কবি মাতিছে—

বেছিভো নেলাগে মোক,

একেৰি পোহৰ যুটে

ভাকে পালে উলাহতে

হিয়া মোৰ নাচি উঠে।

এটুপি চকুৰ লো,
 এখনি কোমল হিয়া,
 এৰাৰি “আঠৈদেহি”
 আৰু এটি ছমুনিয়া,
 ইয়াৰ উপৰি আৰু
 একোকে নেলাগে মোক
 ইয়াকে পাৰ্লেই মোৰ
 গুচি যাব যত শোক।

“সতীৰ তেজ”, “অগ্নিপৰীক্ষা”, “কীচক বধ”ৰ নিচিনা গহীন নাটক
 ৰচয়িতা “বহুঘৰা”, “বগৰ”, “বহুকপী”ৰ নিচিনা ধেমেলীয়া ৰচনা আৰু
 গ্ৰন্থসন লিখক—বসৰাজ ৩৬বেজবৰুৱাৰ পিছতে অসমীয়া সাহিত্যত
 ব্যঙ্গ-বসৰ কবি সাহিত্যিক ৩৬দণ্ডিনাথ কলিতাৰ নাম নিশ্চয়
 উল্লেখযোগ্য। উদাহৰণ স্বৰূপে তেওঁৰ ব্যঙ্গ-বসায়ক কবিতা “বিফৰ্ম-
 নুন্দৰী”ৰে খাপি দিয়েক দেখুৱাব পাৰি :

“বিফৰ্ম আছিলে” “বিফৰ্ম আছিলে”
 চৌপাশে উঠিল বাও,
 বাজিল বাত ধিনিকি ধিন্দাও
 ধিনিকি ধিন্দাও দাও।

* * *
 গোটেই দেশত হল ছলছল
 ভোট, ভোট, ভোট—উঠিল কল্লোল,
 ছৰাবে ছৰাবে ভোট-ভোটনি মাথোঁ।
 বাইজ মোক দিয়া ভোট ;
 নিশ্চয় বোৱাম গোটেই দেশত
 উলটিব নতুন সোত।

* * *

ভোটৰ নিমিত্তে টঙনা টঙনি
কত ভোজ ভাত, ইননি-বিননি ,

* * *

ভোটৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থী সকলে
প্ৰথমে দেখিলে গাওঁ ,
বাজিল বাঢ় ধিনিকি ধিন্দাও
ধিনিকি ধিন্দাও দাও ।

বাগ্মীবৰ কবি শ্ৰীনীলমণি ফুকনৰ কবিতাত ঘাইকৈ দাৰ্শনিক
একোটা ভাবে ভুমুকি দি আবেগ সৃষ্টি কৰে। যেনে: “অকলৈ”
কবিতাৰ—

“অকলৈ সোধা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ
দিওঁজয়ে নাই বাহিৰত,
সমিধান তাৰ দিয়ে কোনোবাই
শুনি থাকোঁতেই ভিতৰত।”

“চহা পণ্ডিতে বুজিছে জানো” ? বোলা কবিতাৰ :

“ভাগৱত ব্যাখ্যা কৰোঁতে পণ্ডিতে
অৰ্থ উলিয়াওঁতে ভাগৰি যায় ,
থাপনালৈ চাই মূৰ দোৱাওঁতেই
বিশ্বাসৰ বস্তু চহাই পায়।”

বাগ্মীবৰ ফুকনক এক হিচাপে গণ্য কৰি বুলি কলেও বঢ়াই কোৱা
নহয়। স্বদেশপ্ৰেমিক ফুকনৰ ওজস্বিনী বক্তৃতাবিলাকেই তাৰ অলঙ্ক
প্ৰমাণ।

শ্ৰীলক্ষ্মী ফুকনক “আলোচনী”ৰ দিনৰে পৰা ‘উষা’ ‘বাহী’ আদি
কাকতত জলি অহা এজন উজ্জল কবি বুলি কব পাৰি। তেখেতৰ
অলপতে প্ৰকাশিত কবিতাৰ পুথি “সোনালী সপোনহে” তাৰ অলঙ্ক
প্ৰমাণ। তেখেতৰ “সোনালী সপোন” কেৱল এজন যাদুহৰে সপোন
নহয়, ই যেন চিৰজানকৰ সপোন। গজিকৈ সেই সপোন যাদুহৰ

চিৰন্তন সপোন ৰূপে সি চিৰন্তন কাব্য, চিৰন্তন সাহিত্যৰ আসনত অধিষ্ঠিত হৈছে। “সোনালী সপোন”ৰ “ব্রহ্মপুত্র” বোলা কবিতাতে সেই বাতৰিও ধ্বনিত হৈছে :

আকাশে বতাহে মাৰ্খেঁ। কিবা এটি হুমুনিয়া,

কিবা এটি হাহাকাৰ ধ্বনি

উঠে আজি গুজৰি-গুমৰি ;

হে বিশাল ব্রহ্মপুত্র, আহিলে বাৰিষা তুমি

দশোদিশে তুলি খলকনি

দিয়ানেকি তাৰেই বাতৰি ?

“শঙ্কধ্বনি”ৰ কবি শ্ৰীবিনন্দ চন্দ্ৰ বৰুৱাৰ শঙ্কনাদেই তেওঁৰ কবিত্ব নিনাদিত কৰিছে। তেওঁৰ প্ৰতিধ্বনি”ৰ “গড়গাওঁ” বোলা কবিতাই ভাবে ভাষায় স্বাধীন অসমৰ জাতীয় প্ৰাণৰ জয়ধ্বনি সূচনা কৰে। সববৰহী “গড়গাওঁ” কবিতা আজি সকলোৰে মুখে মুখে। তেওঁৰ জাতীয় ভাবোদ্দীপক বিখ্যাত “ভাবতবৰ্ষ” বোলা কবিতাটি বঙ্গীয় কবি ৬ডি, এল বয়ৰ ছন্দৰ পদধ্বনিত আগবাঢ়ি আহিছে যেন লাগে। বৰুৱাৰ “ভাবতবৰ্ষ” সচাকৈয়ে “ভাবতবৰ্ষ”ৰ দৰেই মনোৰম হৈছে। যেনে :

ব্রহ্মপুত্র গঙ্গা যমুনা শোভিছে সিদ্ধু কণ্ঠহাৰ,

দেৱবাঞ্ছিত বঙ্গভূমিত উজলি শতক ফটিকধাৰ।

দক্ষিণে বাখে অপাৰ সিদ্ধু উত্তৰে গিৰি হিম অচল,

বাখিছে লজ্জিব আকাশ মার্গ বিশাল দেহৰ প্ৰকাশ বল।

*

*

*

বুকুত জ্বলাই জ্ঞানৰ শলিতা আদিম মানৱে যেতিয়া চালে,

প্ৰথমে তোমাতে বিধাতাৰ স্থিতি জড় চেতনত বিচাৰি পালে।

সিদ্ধু নদীৰ পাৰত সিদিন জ্ঞানৰ বিন্দু বুকুত বান্ধি,

আচৰিত হৈ প্ৰথমে মানৱে অন্ধ নেপাই পেলালে কান্দি।

“বহুস্বৰ্ণ”ৰ কবি শ্ৰীমানন্দ চন্দ্ৰ বৰুৱা এজন আত্মজোলা কবি বুলি জনাজাত। আলোচনীৰোবতঃ প্ৰকাশিত তেওঁৰ বিবিধ কবিতাৰ

উপৰিও তেওঁৰ অৱদান “পবাগ”—বজ্জন-বজ্জি—“হাফিজৰ সুৰ” এই তিনিখন কবিতা গ্ৰন্থ। তাৰ ভিতৰত পাবস্তৰ চুফী কবি “হাফিজ”ৰ অনুবাদ “হাফিজৰ সুৰেই” তেওঁক ঘাইকৈ কাব্য জগতত প্ৰতিষ্ঠিত কৰিছে। ছুৱৰা দেৱৰ ওমৰ খৈয়ামৰ অনুবাদ “ওমৰভীৰ্থ”ৰ দৰে বকৱা দেৱৰ “হাফিজৰ সুৰ” ও তেওঁৰ কবি প্ৰতিভাৰ স্পৰ্শত এটা নিজস্ব সৌন্দৰ্য্যৰে জ্বলি উঠিছে।

সৃষ্টিৰ মূলতে আমি ভবা কোনো বস্তু নাই, আছে কেৱল বিদ্যুত ভবঙ্গহে (Electric Waves) সেইটোকে তেওঁ কবিত্বময় কৈ প্ৰকাশ কৰিছে তেওঁৰ “টো” বোলা কবিতাটিত :

টো। টো ॥ টো ॥

টোৰ উপৰি

উঠিছে টো—

কেৱল টো।

মহা আকাশৰ

মহাশূণ্যত

দেব্য-জ্যোতিৰ টো

উঠিব লাগিছে

অনাহত গতি—

ভাল, মান, যতি

একো নাই,

কেৱল টো

উঠিছে নামিছে

বাবিৰাৰ মৌ !

•

এই চৌবোৰেই

মহা-মত্যাৰ কল

অপকল

বাকী সকলোটি মিছা !

সেইহে সদায়

কিহবাই

নিতে বিভিয়ায়

হ'লনে নৌ

চৌ। চৌ॥ চৌ॥

—কেৱল চৌ।

অলপ দৰ্কে ভাবিলে এই “চৌৱেই” অব্যক্তৰ প্ৰথম ব্যক্তকপ—
“জ্যোতিব্ৰহ্ম” আৰু “শব্দব্ৰহ্ম” লৈ মনত পেলাই দিয়ে।

বিবহী-কবি ৬গণেশ গগৈৰ “পাপৰি” “কপজ্যোতি” “স্বপ্নভঙ্গ”
আৰু “গীতিমালা” এই চাৰিখনি গীতি কৱিতাৰ পুথি। গগৈৰ এই
কৱিতাবোৰত উচ্ছ্বসিত হৈছে—প্ৰেম-বিবহৰ এটি কৰুণ নিশ্বাস—
প্ৰেমৰ ব্যৰ্থ পৰিণতিৰ কাৰণে কবিয়ে প্ৰিয়তমাৰ ওচৰত খেদ কৰিলেও
তেওঁক দোষাৰোপ কৰা নাই, দোষী কৰিছে নিয়তিকহে। সেই
দেখিয়েই তেওঁ তেওঁৰ “পাপৰি”ত কৈছে :

মানিক মুকুতা গাঁথি নাই গঁথা গলপতা

হীৰাৰ আঙটি মোৰ নাই দিবলই,

ভালপোৱা অন্তৰত যিকনি চেনেহ আছে

মহাৰ্থ বতন মোৰ সেয়ে তোমালই।

মহিলা কবি ৬ধৰ্ম্মেশ্বৰী বৰুৱানী আৰু ষমুনেশ্বৰী খাটনীয়াৰৰ অবদান
উল্লেখযোগ্য ! বৰুৱানীৰ “ফুলৰ শব্দই” আৰু “প্ৰাণৰ পৰশ” এই
দুখনি খণ্ড কৱিতাৰ পুথিত তেওঁৰ আধ্যাত্মিক দৃষ্টিৰ ক্ৰমবিকাশৰ
পৰিচয় পোৱা যায়। তেওঁৰ “প্ৰকৃত শূন্য কত” বোলা কৱিতাত কাৰো
কতো শূন্য নেদেখি শেষত কৈছেগৈ :

“শূন্য আছে ক’ত, নেপালো বিচাৰি

গোটেই জগত স্বৰি

সংসাৰীজনৰ সুখ নেদেখিলোঁ
খালোঁ মাথোঁ হাবাথুৰি ।

*

সংসাৰৰ জ্বালা-যজ্ঞগাহি যাৰ
নোৱাৰে টলাব মন
বিপদ সঙ্কট সঙ্কুল ধৰাত
চিৰসুখী সেইজন ।”

৷ যমুনেশ্বৰী খাটনিয়াৰৰ কৱিতা আগৰ গুৰুগীয়া আলোচনী
কাকতৰ যোগে বিৰিঙি আহিছে। তেওঁৰ “নীৰৱে” বোল কৱিতাটিয়ে
নীৰৱে তেওঁৰ কবিতা ঘোষণা কৰিছে। উক্ত কৱিতাটি খাটনিয়াৰ
কবিৰ বৰ্ণনামূলক কমণীয়তা আৰু নমনীয়তাৰ জাৱণা—প্ৰকাশ বুলি
কব পাৰি। যেনে :

নীৰৱে দেখিম মই সন্ধিয়াৰ তৰা ;
নীৰৱে বিশ্বতে মিলিয়াৰ অশ্রু-ধাৰা
নীৰৱে উঠিব মোৰ হৃদয়ৰ আশী ;
নীৰৱে ফুটিব মোৰ পৰাণৰ ভাষা ।

—তেওঁৰ কবি স্বামী ভৈৰবচন্দ্ৰ খাটনিয়াৰ দেৱে তেওঁৰ হৃদয়গ্ৰাহী
“মানিমুনি শাক” কৱিতাত কোৱাৰ দৰে প্ৰিয়তমা খাটনিয়াৰী কবি
সম্বন্ধেও কব পাৰি :

কেৱল নীৰৱ নিস্তক সন্তোষ
মনত লুকাই ৰাখ ;
মানিমুনি শাক, তই ইয়াতেই ফুলি থাক ।”

* * * *

অসমীয়া কৱিতাৰ আকাশত পুৰাতন ভাৱৰ দৰে অকলৈ আলি উঠা
আৰু এটি কবি ভাৱ (মহিলা কবি) নাম উল্লেখ নকৰি নোৱাৰি।
সেইটো হৈছে—“অৰ্পণা” “দালক” প্ৰভৃতি উৎকৃষ্ট কৱিতা প্ৰেছ বচস্কী
শ্ৰীমতী দিবা প্ৰভা ভাৰতী। তেওঁৰ কৱিতাৰ চানেকি :

“আকাশ ভবা ভবাৰ মাজত
 মোৰ জীৱন ভবা ক’তা ?
 নিদ্রানীৰৱ অসীম বুকুত
 চিকিমিকি কপল্ছটা ;
 টিমিক চামাক্ চুচুক্ চামাক
 কিহৰ লাজত কঁপে,
 সাক্ষ্য গগণে মুদিত নয়নে
 কোন দেবতাক জপে” ? (মালঞ্চ)

কবি শ্ৰীঅতুল চন্দ্ৰ হাজৰিকাৰ কবিতাৰ নিজৰা শতধা হৈ বাগৰি
 পৰিছে। এফালেই একেবাহে সদায় নবৈ কেউফালে কল কলাই
 উঠে। তেওঁৰ “তপোবন” বোল। গ্ৰন্থৰ আৰম্ভতে তেওঁ নিজেই
 কৈছে :

মোৰ এই তপোবন কবিতাৰ ফুল্লবন
 নাই তাত সাত-বঙা বৈকুণ্ঠৰ বাট,
 সংসাৰী মানৱ মই কৰা নাই বিপুজয়
 উঠে কত জীৱনত ঘাত-প্ৰতিঘাত।”

শ্ৰীহাজৰিকাৰ “কবিতাৰ কবিতা উপমা” নামৰ কবিতাটি
 উপমাৰেই যোগ্য

শব্দৰ লালিত্য জ্ঞানৰ পাণ্ডিত্য
 নোহে কবিতাৰ সাৰ ;
 অন্তৰৰ অনুভূতি হৃদয়ৰ চাটি ফুটি
 কবিতাৰ কণ্ঠহাৰ

* * *

কবিৰ হৃদয়কল্পী ভাবৰ প্ৰতিমা,
 কবিতাৰ এক মাৰ্গে—কবিতা উপমা।”

শ্ৰী ডিব্ৰুগড়ৰ নেওগৰ না-না ভবনৰ মনমোহা কবিতাৰ উপৰিও

তেওঁৰ সবহভাগ কৰিতাতে জাতীয়প্ৰেম আৰু স্বদেশ হিতৈষণাৰ বন্ধাব
শুনা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে “বুবছী লিখক” কৰিতাৰ—

“চিকাৰী ডেকাই ক’লে মনে মনে

মাটলই থাপি এঘূৰি চকু,

ছিগি যা ছিগি যা হৃদয় তন্ত্ৰী !

ভাগি যা ভাগি যা চনকা বুকু

যি দেশৰ দশা দেখিব নোৱাৰি

ফুৰিছে। নিজেই বৰাগী হই,

আবৰী জাতিৰ মাজত ফুৰিছে।

কিজানি সি দুখ পাহৰোৱেই।”—আদি হৃদয়

স্পৰ্শী কঁকি বোৰকে দেখুৱাব পাৰি।

“মৌ-মহাভাৰত” লিখোঁতা জনপ্ৰিয় সংগীতজ্ঞ আৰু নাট্যকাৰ শ্ৰী
মিত্ৰদেৱ মহন্ত দেৱৰ কৰিতা হিচাপে কৰিতাগ্ৰন্থ নহলেও, বৰ্ত্তমান
পৰিস্থিতি সোঁৱৰাই জাতীয় উদ্দীপনা জগোৱা তেওঁৰ গীতি কৰিতাৰ
পুথি “বণ-বজ্জিনী”ৰ গীত এটিকে দাঙি ধৰিব পাৰি :

সিৰে সিৰে তেজ ভৰা

খোজে খোজে কঁপাই ধৰা,

ব’ল ব’ল ব’ল

বণ থলীলৈ ব’ল। ইত্যাদি।

অগ্নি কবি শ্ৰীপ্ৰসন্নলাল চৌধুৰী এসময়ত অসমৰ “নজকল” বুলি
আমাৰ সঙ্গী সমাজত পৰিচিত। তেওঁৰ “অগ্নিমন্ত্ৰ” নামৰ কৰিতাৰ
পুথি আৰু আন আন সিঁচৰিত হৈ থকা কৰিতা বাণিত স্বদেশপ্ৰেম
আৰু মানৱতাৰ ভেটিত সাম্যবাদৰ আকাংক্ষাৰে বিজ্ৰোহৰ অগ্নিনিৰা
জলি উঠিছে। তেওঁৰ “বিজ্ৰোহী” বোলা কৰিতাৰ তলত দিৱা ৰূপি
বোকেই তান উদাহৰণ :

বন্ধকাৰাৰ অন্ধকাৰত
 জুই লই কৰে। খেল,
 মৃত্যু মেঘৰ নৃত্য সভাত
 পাৰ্টো জীৱনৰ গুপ্ত মেল।

* * *

কৰে। জীৱনৰ অভিযান
 গাওঁ মানৱৰ জয়গান,
 বক্তৃতা লোহিত পতাকা উৰাওঁ
 অগ্নিমন্ত্ৰ ঘোষি—
 সৰ্বনাশক কৰে। আক্ৰমণ
 ব্যুহৰ মাজত পশি।

গীতি কবি ত্ৰীপৰাগ চলিহাৰ “চাৰি হেজাৰ বছৰৰ অসম” সঁচাকৈয়ে
 এখনি অনুপম গীতি বচনা। এই বচনাত প্ৰাক্ ঐতিহাসিক যুগৰে
 পৰা এতিয়ালৈকে (দেশ স্বাধীন হোৱালৈকে) ৪ হেজাৰ বছৰ অসমৰ
 চাক-চিত্ৰ একোটি কটকটীয়াকৈ জ্বলি উঠিছে। মুঠতে এই গীতি বচনা
 চাৰি হেজাৰ বছৰ অসমৰ একাদিক্ৰমে ঐতিহাসিক তথ্যৰে ভৰপূৰ
 প্ৰাণস্পৰ্শী গীতি হিল্লোলত হিল্লোলিত হৈ পৰিছে। উদাহৰণস্বৰূপে
 অসম জননীৰ “উষা” “চিত্ৰলেখা লৈকে” গোবৰ ঘোষিত হৈছে।

সোৱা শোণিতপুৰ
 ধৰাৰ অলকাপুৰ
 কপেপুণে নিকপমা উষাৰ নগৰী !
 উষাসখী চিত্ৰলেখা
 চিত্ৰ-নৃত্য পাবদৰ্শী—
 পৃথিবীৰ প্ৰথম শিল্প—।

জীৱনহেশচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ “স্মৃতি” আৰু “অময়া” দুখনি উল্লেখযোগ্য
 গীতি কৱিতাব পুথি। গীতি কৱিতা বিমানেই ওপৰলৈ উষাৰ সঁজাৰ

মন্তব্য (Subjective) হৈ পৰে। সেই দেখিয়েই গোস্বামীৰ “স্মৃতি” বোলা খণ্ড কাব্যত কৱিতা বাজিছে :

ছয় ঋতু সূধা আনি
বুকুৰ বহণ সানি
কবিয়ে বিলায় নিজে
প্ৰেমৰ বৰষা,
কাৰবা হিয়াত লাগে
কাৰবা যৌৱন জাগে
কোনবা আঁতৰি যায়
নকৰে ভৰষা—।”

বৰ লাওটো পাতৰ আঁৰত লুকাই থকাৰ দৰে জন চেৰেক অগ্ৰগণী কবি ইতিমধ্যে লুকাই ব’ল : “জোনাকী” “বিজুলী”ৰ লেখক সকলৰ পিছত “কবি সূৰ্য্য”ৰ (ববীন্দ্রনাথ)ৰ পোহৰ প্ৰথমে আমাৰ কৱিতাত “পদ্মশ্ৰী” ডাঃ শ্ৰীসূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞাৰ “নিৰ্ম্মালি”তেই বিৰিঙি পৰিছে— ভূঞাদেৱৰ “উতলা” “আপোন সুৰ” “সৃষ্টিপাতনি” প্ৰভৃতি কৱিতাই তাৰ নিদৰ্শন। “উতলা” কৱিতাত কবি উতলি উঠি গাইছে :

মোৰ কাণত বিনিকি-বিনি,
আজি পৰিছে আকাশী বাণী,—
আজি সৌৰ জগত বলিয়া কিহত ? কিহতবলিয়া প্ৰাণী ?
তুমি জীৱন কবিতা জয়
আজি হেবোৱা আত্মা লৈ
আজি নিমতে বিশ্ব প্ৰতি কানে-কানে
ভাবেহে বতৰা কম।

পদ্মশ্ৰী জীনলিনীবালা দেৱীৰ “পঙ্কিমাৰ সুৰ”তো এই “কবি সূৰ্য্য”ৰ পোহৰ বাজনী নকৰ দৰে পৰিছে। যেনে :

শেহালি বনৰ উত্তলা পবনে
 বজালে প্ৰাণৰ নিশ্ৰুতি বীণ,
 উৰিলে সজাব যুকলি পখীটি
 নজনা জনাব বিচাৰি চিন।”

তেওঁৰ “পৰম তৃষ্ণা” কবিতাত বাজি উঠিছে :—

কোনে বাক দিলে তেনে মাহুহৰ আতমাত
 বিশ্বগ্ৰাসী হেঁপাহৰ ক্ষুধা
 যদি তেওঁ থোৱা নাই আতমাৰ চিৰ শাস্তি
 পৰশমণিৰ প্ৰেম-সুধা ?

এইখিনিতে মনত পৰিছে আমাৰ এজন সংস্কৃত কাব্য সাহিত্যৰ প্ৰভাব যুক্ত কবিলৈ। পাতৰ আঁৰত বৰ লাওটো লুকাই থকাৰ দৰে সেই লুকাই থকা কবিজন হৈছে আমাৰ অজ্ঞেয় ৬ইশ্লেশ্বৰ বৰঠাকুৰ। বিখ্যাত অভিনেতা, নাট্যকাৰ নাট্যামোদী বৰঠাকুৰক অসমত নজনা কেওঁ নাই। গীতি কবিতাতো বৰ ঠাকুৰে নিজস্ব আসন এখন লৈ আছে। উদাহৰণ স্বৰূপে তেওঁৰ “চন্দ্ৰমল্লিকা”ত কবি কালিদাসৰ সম্বন্ধে লিখা কবিতা এৰ্কাণিকৈ দাঙি ধৰিব পাৰি—

অনাদি কালৰ গোপন কথাটি
 কৈয়ে হেঁকৰালো কাল,
 সকলো কালৰ কবি কালিদাস !
 আক কি তৰ্কজাল ?

ললিত ছন্দে স্পষ্ট উপমা
 নাইবে উপমা তাৰ,
 এনে বাগাৰ্থত প্ৰতিপত্তি লাভ
 খেলালে কাব্যে কাৰ ?”

ঈদেৱকান্ত বৰুৱা এজন অনন্ত সাধাৰণ কবি। তেওঁৰ “সাগৰ দেবিছা” বোলা কবিতা পুথিখনিয়েই তেওঁৰ সূচ্যাপ্তি আনিছে। তেওঁৰ “পুথিবী” বোলা মনোবশ কবিতাটিয়ে উদাহৰণ স্বৰূপে—

পহুমৰ পাহি সবে, বসন্ত লেবেলি পবে
 মাৰ যায় ভবা ;
 হাঁহি আৰু মৰণৰ অপূৰ্ণ আভাবে দীপ্তা
 এই বস্তুদ্ধবা !
 তুমিও মৰিবা সখী ! শেষ হব খেলিমেলি
 এই উপস্থাস ,
 তোমাৰ প্ৰেমেৰে বঙা আজিৰ কৰিতা হব
 শব্দৰ বিস্তাস ।

বিস্মৃতিৰ বুকুত লুকাই শিৱসাগৰ সোনাৰিৰ “সোনালীপামৰ”
 স্বৰ্গীয় ভগৱতী প্ৰসাদ বৰুৱা আছিল এজন স্বভাৱ মূলত “ববীন্দ্ৰিক”
 কবি। তেওঁৰ এষাৰি “নোকোৱা কথা” কবিতাটিয়েই তেওঁৰ কবিত্বৰ
 প্ৰকৃত পৰিচয় দি আছে—

এষাৰি নোকোৱা কথা
 তাকে শুনিবৰ গুণে
 কিয় হাবিয়াস এনে
 কিয় এনে আকুলতা ?

*

ফুটাৰ নোৱাৰি বাণী
 মৌন বাণীৰ হৈ
 ধীৰেৰে আহিছে বৈ
 নোটোকা চকুৰ পানী ।

শিশু সাহিত্যমূলক “লবাব শব্দবদেৱ” বিখ্য কবি ববীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰ
 “ঈশ্বৰচন্দ্ৰ বিজ্ঞাসাগৰ” আৰু “মাৰ্শ্বল ষ্টেমিন” আদি জীৱনী লিখোঁজা
 ক্ৰীকয়লেশ্বৰ চলিহা ববীন্দ্ৰ প্ৰভাৱ পৰা এজন কবি। তেওঁৰ “কবিত্ব
 প্ৰতি মূল” কবিতাৰ তুলন বাসিকে ঈশ্বৰনাথ কলে দাঙি ধৰিব
 পাৰি—

বিশ্বব কথা আছে হেব গঁথা
 পখিলা এটিৰ পাখিতে ;
 তাকে তুলি লৈ থলৌ হেব মই—
 মোৰ হাঁহি আক পাখিতে

*

হাঁয়, হাঁয়, কবি, হাঁয় ঐ,
 মিছা ভাবনাৰ অসাৰ বেজাৰ
 যেন তোৰ হেব যায় ঐ।

শিল্পী কবি শ্রীমহেশ্বনাথ ডেকা ফুকন প্রকৃততে অসমীয়াত ডেকা-
 ধ্বনি তোলা কবি। তেওঁৰ “পুৰণি পুতলা” বোলা কবিতাটোৱেই
 কবি-শিল্পীৰ (poet and artist) প্রকৃত তত্ত্বপ্ৰাপক কবিতা।
 তেওঁ লিখিছে—

যুগে যুগে মোৰ এটি ছুৰ্ণাম—
 মই হেনো আঁকো মোহিনী ছবি ,
 মই হেনো গাওঁ সমধুৰ গীতি,
 মোকে হেনো বোলে বিশ্বকবি।

*

মইনো কি গাম, মই কি বজ্জাম,
 মই কি নাচিম নতুন কই ?
 চিনি পাওঁ মানে সকলো পুৰণি
 মই যে থাকিলোঁ পুৰণি হই।

*

একে প্রকৃতিৰ একেটি স্বৰূপ,
 একেটি স্বভাৱ সদায় এক ;
 চোৱাৰ দোষতে চিনাৰ ভুলতে
 বুলিছে এককে বহু, অজ্ঞেয়।

*

কালৰ বুকুত চৰণ চলাই
কোনে কহু কহু নৃত্য কৰে ?
কোনে তোলে সুৰ, কোনে ধৰে তাল,
কোনে লগে লগে হুঁহুৰি ধৰে ?

*

কোননো গায়ন, কোননো বায়ন
নাচনীনো কোন, শিপিনী কোন ?
কোন শিপিনীয়ে ইন্দ্রজালত
বান্ধিলে বেলিক, বান্ধিলে জোন ?

*

মইনো কি গাম, মই কি বজাম,
মই কি নাচিম নতুন কই ?
গায়ন বায়ন সকলো প্রাচীন,
পুৰণি নাচৰে পুতলা মই ।

ডেকা ফুকনদেৱে তেওঁৰ “পুৰণি পুতলা”ত যি চিৰসুন্দৰ কাব্যশিল্প
বা কবি-শিল্পীৰ ইঙ্গিত দিছে,—কৱি ঐতিহাসিক বাজখোৱাদেৱেও তেওঁৰ
“পটুমকলিৰ প্ৰাৰ্থনা” কৱিতাত সেই চিৰ সুন্দৰ মহিমাৰে যেন সন্ধান
লাভ কৈছে—

ওৰে বাতি ভেঁট ফুলে পাতিলে ধেমালি
চেনেহ চুমাটি পাই ধুনীয়া জোনৰ
ভেঁটৰ উল্লাহ দেখি মই যে কান্ধিলো
বিচাৰি পবন মোৰ প্ৰাণৰ প্ৰিয়ৰ
ভোম্বাৰ মহিমা মই হুবুজি, সুন্দৰ ।

সংগীতজ্ঞ ৮ উমেশচন্দ্ৰ চৌধুৰীও জলি উঠিছিল এজন গীতিকবি ৰূপে ।
তেওঁৰ সেই—

চেনেহী মোৰ মাতৃভাষা
তুমি যে মোৰ বুকুৰ বাগী,
তুমি যে মোৰ লীলাময়ী,
তুমি মোহ স্বপ্ন-বাগী।

—মাতৃভাষাক লৈ গোৱা এটি হৃদয়স্পৰ্শী গীত।

“বামুনীকোঁৱৰ”, “অসম প্ৰতিভা”, “ভাস্কৰবৰ্মা”, “বিপ্লবী”, “চন্দ্ৰকলা” প্ৰভৃতি ঐতিহাসিক আৰু সামাজিক নাটক আৰু “অপূৰ্ণ”, “ধূলী-কুঁৱলী”, বিদ্রোহী, “আগ্নেয়গিৰি” আদি উপন্যাস ৰচয়িতা শ্ৰীদৈবচন্দ্ৰ তালুকদাৰ বৰ্ণনাভঙ্গী আৰু বিষয়বস্তুৰ সৰলতাবে এজন সহজ সৰল কবি। উদাহৰণ স্বৰূপে তেওঁৰ “প্ৰেমপটৰপৰা” কবিতাটিৰ হৃথাপিমান দেখুৱা হ’ল—

কপহী নহৈত মলোৱে পলৰে
কাঁৱে চেনিপুঠী মাৰে,
নাৱৰ টিঙত জুহুৱে আছাবে
মুগা বিহা আঁৰে আঁৰে।

*

মলোৰ জুহুৰ ছুইবো প্ৰাণৰ
টনাটনি কোনে চায় ?
নজনা হুণ্ডনা নেদেখা ডোলেৰে
টানিছে গাভৰু ডেকা,
আঁজোৰা-আজুৰি হইছে কভনো
উঠিছে জোৱাৰ ভাটা।
প্ৰেমৰ মধুৰ অনাসুতা টান
হঠাতেই গ’ল জহি,
জুহু গাভৰুৱে বৃহৎ গই
পানীত পৰিল খহি।”

“কিবৰণবধ” বোলা কৱিতা গ্ৰন্থৰ গ্ৰন্থকাৰ শ্ৰীটঙ্কেশ্বৰ শৰ্ম্মাবকৰা-
দেৱকো কবি হিচাপে নিশ্চয় আদৰি লব পাৰি। তেওঁৰ “জ্ঞানাজ্ঞান”
বোলা কৱিতাতে তেওঁৰ চিন্তাশীল চিন্তাৰ অল্পভূতি প্ৰকাশ পাইছে—

যজ্ঞৰ কুণ্ডত যাব জনম প্ৰথম,
সৃষ্টিবীজ শাস্ত্ৰত প্ৰাণ অনুপম,
সেই হেম দেৱতাৰ পুৰোহিত জন,
পশ্চিমত বহি থাকে জয় কবি মম।
পূবৰ অৰুণ যাব বধৰ সাৰথি
সেই দেৱ, জগতৰ জাগ্ৰত কবি।

বুটিছ যুগৰ [জোনাকী, বিজুলীৰ অলপ পিছৰে] কবি সাহিত্যিক
৮হৰ্গেশ্বৰ শৰ্ম্মা, সাহিত্য-বন্ধ ৮চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা, প্ৰমুখ্যে ৮কৃষ্ণপ্ৰসাদ
আগবৱালা, লক্ষ্মীধৰ শৰ্ম্মা, ৮পদ্মনাথ শৰ্ম্মা, ৮সিংহদত্ত অধিকাৰী,
৮ধানেশ্বৰ হাজৰিকা, শ্ৰীমীতানাথ ব্ৰহ্মচৌধুৰী, শ্ৰীশশীকান্ত গগৈ,
শ্ৰীভৱপ্ৰসাদ ৰাজখোৱাৰ নামো কবি সাহিত্যিক হিচাপে উল্লেখযোগ্য।

উল্লিখিত পুৰণি কবি সকলত বাজেও এই যুগত নতুনকৈ উঠি অহা
ডেকা কবি কেইজনমানৰ নামো এইখিনিতে নলৈ নোৱাৰি।

শ্ৰীভুবনচন্দ্ৰ ফুকনৰ এতিয়ালৈকে তিনিখন গ্ৰন্থ প্ৰকাশিত হৈছে।
“শতদল”, “অকল্পতীৰ কাহিনী”, “সত্য কিয়া যায়”। কৱিতাব এটা
প্ৰধান গুণ হৈছে ভাবৰ বিশালতা (Immensity) তেওঁৰ আটাইবোৰ
কৱিতাব ভিত্তবদি এই বিশালতাৰ স্পৰ্শ অল্পভৱ কবিৰ পাৰি।

শ্ৰীতি কবি—৮যজিনচন্দ্ৰ বৰা আজি আমাৰ মাজত নাই। ছফৰ
বিষয় এই উঠি অহা শ্ৰীতি কবি জনে অলপতে ইহলীলা সম্বৰণ কৰিলে।
তেওঁৰ “বেগু” আৰু “স্বৰ কৱিতা” বোলা শ্ৰীতি কৱিতা ৰাশিয়ে—
শ্ৰীভব ধৰ্ম্মিৰে তেওঁলৈ নিশ্চয় আমাক মনত পেলাই থাকিব।

“আলোকপথৰ বাজী” আৰু “কবপিৰ ফুল” নামৰ শ্ৰীতি কৱিতাব
পুথি কৱিতা শ্ৰীঅনন্তদেৱ শৰ্ম্মাৰ নামো উদীয়মান কবি হিচাপে
উল্লেখযোগ্য।

উদীয়মান কবি শ্রীনগেন বৰাৰ তিনিখন সুন্দৰ কবিতা পুথি প্ৰকাশ হৈছে।—“অসম জীয়াৰী”, “আখামেলাফুল” আৰু “দশমী”। তেওঁৰ তিনিওখন পুথিতে ভাব, ভাষা আৰু ছন্দৰ মিলিত বন্ধাৰ শুনা যায়। বহুতো উদীয়মান ডেকা কবিৰ কবিতাত তেওঁৰ দৰে ভাষাৰ স্বাভাৱিক হিলোলেটোও নাই।

উল্লিখিত উদীয়মান কবি সকলত বাজেও “পৰাণৰ তান” (গীতি মালিকা) ৰচয়িতা শঙ্কৰ মজুমদাৰ, “অকপতৃষ্ণা” ৰচয়িতা হৰেন্দ্ৰদেৱ গোস্বামী “তুমি আৰু মই” ৰচয়িত্ৰী শুচিত্ৰতা ৰায়চৌধুৰী, “সঁহাৰি” ৰচয়িতা নবীন বৰদলৈ, ভিখাৰী ৰচয়িতা হেমকান্ত ছৱৰা আদি ডেকা কবিসকলৰ নামো এইখিনিতে উল্লেখযোগ্য।

সাম্প্ৰতিক কবিতা আৰু কবি সকল :

আমাৰ ভাষাত সম্প্ৰতি এই নৱধৰণৰ কবিতা আবলম্ব হৈছে, বৰ্তমান যুগৰ পঞ্চম দশকৰ মাজ ভাগতে “জয়ন্তী” কাকতৰ জৰিয়তে। ৬ভবানন্দ দত্ত ৬অমূল্য বৰুৱা আদিৰ কবিতাতেই এই কাব্য-ধাৰাৰ উদ্বেগ হয়। তাৰ পাছত হেমবৰুৱা আৰু নৱকান্ত বৰুৱাই ইয়াৰ গুৰি ধৰে। নৱকান্ত বৰুৱাৰ “এটি ছটি এঘাৰটি তৰা” “হে অবণ্য হে মহানগৰ; মহেন্দ্ৰ বৰা সম্পাদিত “নতুন কবিতা”, আৰু হেম বৰুৱাৰ “বালিছন্দা”ৰ নিচিনা কবিতাকে এই নতুন যুগৰ কবিতাৰ অবদান স্বৰূপ বুলি কব পাৰি। “ৰামধেনু” কাকততে এই নব্য কবিতাৰ বিস্তৃতি আৰু পয়োভৰ। এই কবি সকলৰ ভিতৰত উল্লেখযোগ্য হল— হেমবৰুৱা, নৱকান্ত বৰুৱা, মহেন্দ্ৰ বৰা, হোমেন বৰ গোস্বামী, নীলমনি ফুকন (ডেকাজন), বীৰেশ্বৰ বৰুৱা, দীনেশ গোস্বামী, হৰি বৰকাকতী, নিৰ্ণাল প্ৰসাদ বৰদলৈ, বীৰেন্দ্ৰ কুমাৰ ভট্টাচাৰ্য্য, মহিমবৰা আৰু ভালেমান নবীন কবি।

“অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিবৃত্ত” ৰচয়িতা ডাঃ সত্যেন্দ্ৰ নাথ বৰুৱা দেৱে এই সম্পৰ্কত লিখিছে—“এই কবিতা এতিয়াও গম্ভীৰ পৰীক্ষাত

উত্তীৰ্ণ হোৱা নাই; কিন্তু “বহুজন হিতায় আৰু বহুজন সুখায়” যদি হ’ব নোৱাৰে তেনে কাব্যধাৰাৰ ভবিষ্যৎ সম্পৰ্কে আমি সন্দেহহীন হব নোৱাৰোঁ”।

বৰ্ত্তমান গোটেই জগততে এটা বোল উঠিছে বাস্তৱ সাহিত্যৰ, বাস্তৱ কৱিতাৰ। সাহিত্যৰ এই বাস্তৱবাদ আহিছে প্ৰগতিবাদ-মাম্ববাদ (Marxism) আদিৰ পৰা। এই বাস্তৱবাদী সাহিত্য-কাব্য বোলে হব লাগে প্ৰকৃতিৰ অৰ্থাৎ বহিৰ্জগতৰ আৰু মানুহৰ জীৱনৰ ঘটনাৰ হুবহু এটা ফটো (Photo) হে, চিত্ৰ (Picture) নহয়। বাস্তৱবাদীৰ মতে ‘ফটো’ হ’ল সত্যৰ প্ৰতিকৃতি, আদৰ্শ হেনো তাৰ বিকৃতি (?), এই মত মানি ললে সুধিবৰ মন যায় যে, পুলিচৰ বোমাধৰ্ম (Sensational) খুনী মামলাৰ নথি বিলাক যদি হুবহু ছপাই উলিয়া যায়, তেন্তে সি সাহিত্য বা কাব্য হবনে নহয়? কালিদাসৰ “মেঘদূত” কাব্যখন উক্ত “বস্তুতান্ত্ৰিক” নহয়, কিন্তু “মেঘদূত” পঢ়ি মানুহে আৰু যিটো বস অনুভব কৰে, যিটো আনন্দ আৰু সৌন্দৰ্য পায়, সেইটো Psychologically real-বাস্তৱ হয়নে নহয়,—অৰ্থাৎ মানুহৰ মনে পোৱা সেই বসটো, আনন্দটো, সৌন্দৰ্যটো প্ৰকৃত বা বাস্তৱ হয়নে নহয়? যদি হয় তেন্তে কাব্যৰ বাস্তৱতা (Reality) মানুহৰ অনুভূতিতহে, বস আত্মদানতহে নহয় জানো?

কাব্য সাহিত্য যুগে যুগে বেলেগ বেলেগ মূৰ্ত্তিলৈ ওলালেও অৰ্থাৎ কাব্য সাহিত্য এক হিচাপে যুগন্ধৰ হলেও, সাহিত্যৰ যিটো নিত্য ধৰ্ম তাৰ কিন্তু পৰিবৰ্ত্তন নহয়। সেই দেখি সি যুগাতীতো। উদাহৰণস্বৰূপে আকাশৰ দৰে মানুহৰ হৃদয়খনো অসীম অনন্ত। আকাশত বেনেৰৈ একে সময়তে ক’বাত ব’দ, ক’বাত বৰষুণ, কাব্য সাহিত্যৰ, কৱিতাৰ বস আত্মদানতো তেনেকৈ মানুহৰ হৃদয়ত ক’বাত ব’দ, ক’বাত বৰষুণ; অৰ্থাৎ একে কাব্য একে কৱিতা বা একে কৱিতাকে পঢ়ি যদি পাঁচজনে নঠৈ বস, নঠৈ আনন্দ উপভোগ কৰে, দহজনে হয়তো নকৰে। এই কাৰণেই সকলো দেশতে সকলো কবি বা সাহিত্যিক একে সময়তে

সৰ্বজন সমাদৃত হোৱা প্ৰায়েই দেখা নাযায়। সেইদেখি ভবভূতিয়ে সদৰ্পে কৈ গৈছে—

“উৎপৎস্ততেহস্তি মম কোহপি সমানধৰ্মা

কালোহয়ং নিববধিৰ্বিপুল্য চ পৃথ্বী।”

—অৰ্থাৎ মোক বুজিবলৈ বা মোৰ কাব্য বসত আগ্নুত হবলৈ জানো কোনোবা মোৰে সৈতে সমান ধৰ্ম্মা ?

আজিকালি যুগলক্ষণ চাইহে কাব্য সাহিত্যৰ উৎকৃষ্টতা নিকৃষ্টতাও নিৰ্ণীত হবলৈ ধৰিছে। ভবভূতিৰ কথামতে চালে ই কেবল যুগ লক্ষণৰ ওপৰতেই নিৰ্ভৰ নকৰে নিশ্চয়। কাব্য সাহিত্য যেতিয়া মূলতে মগ্নায় (Subjective), তেন্তে ই ঘাইকৈ নিৰ্ভৰ কৰে তাক প্ৰকাশ কৰিব পৰা প্ৰতিভাৰ ওপৰতহে। কিন্তু এঠ প্ৰতিভাবো নানা স্তৰ আছে। কাব্য সাহিত্য সৃষ্টি কৰা আটাইবোৰ প্ৰতিভা সমান স্তৰৰ নহয় : আটাইবোৰ কালিদাস, ভবভূতি বা ছেক্সপিয়েৰ, মিল্টন নহয় :

যতেক চটক দেখা

যাব যেন মত পথা

সেহি মতেসে উৰয় ॥” [শঙ্কৰদেৱ]

—সেইদেখি প্ৰায় একে সময়তে সাহিত্য জগতত যেনেকৈ বাৰ্ণাড শ, “টলাৰ” প্ৰভৃতি তথা কথিত বাস্তববাদী (Realistic) মূৰ্ত্তিলৈ ওলাইছে, সেইদৰে মেটাৰলিক, বৰীন্দ্রনাথ, ঈষ্টচ প্ৰভৃতি বহুস্তবাদী (Mystic) হৈও উদয় হৈছে। কাজেই সাহিত্য কাব্য হিচাপে পৃথিবীৰ যুগটো বে কাব আৰু কি যুগ তাক নিৰ্ণয় কৰা কম কথা নহয়।

সৌ আকাশৰ বায়ুক্ষেত্ৰখন বঙা, নীলা আদি সাতোটা বৰণ মিহলি হৈও বগা হোৱাৰ দৰে—এই কাব্য-সাহিত্যবো দৰ্শন বিজ্ঞান—এই যুগ সেই যুগ মিহলি হৈও প্ৰকৃত কাব্য-সাহিত্য হব পাৰিলে সিয়েই চিৰন্তন কাব্য-সাহিত্য—কাৱতা নহৈ নোৱাৰিব। কবি গুৰুচন্দ্ৰৰ্থে আকাশৰ বায়ুক্ষেত্ৰখন দেখি নেদেখাই দেখাৰ দৰে আনন্দতে বিভোৰ হৈ কোৱাৰ দৰে আমিও তেওঁৰ জগতে যেতিয়াই যেতিয়াই চিৰন্তন কাব্য সাহিত্য পালে কথ পাৰিহ—

আকাশৰ বামধেনুখন
 দেখোঁ মই যেতিয়াই
 হিয়া মোৰ উল্লাসতে
 —উঠে জপিয়াই—।
 এইদৰে জীৱনৰ আৰম্ভতো
 উঠিছিল হাঁয়
 এতিয়া হলোঁহি ডেকা
 এতিয়াও সিদৰেই
 উঠে জপিয়াই ।
 বুঢ়া হ'ম যেতিয়া
 তেতিয়াও একেদৰে সেই,
 একেদৰে হিয়া মোৰ
 উঠিব উঠিব জপিয়াই ,
 মুঠে যদি, ভাল মই
 একেবাৰে মৰিয়ে যোৱাই ।

—এই বামধেনু খনৰ দৰেই প্ৰকৃত কাব্য-সাহিত্য বা কৱিতাও বসন্ত
 বা বসন্তাহী পাঠকলৈ চিৰ নতুন হৈয়ে থাকিব ।

গীতিকৱিতা আৰু সংগীত :

গীতিকৱিতা আৰু সংগীত গাই গাই লগালগি । সংগীত, গীত, বাত
 আৰু বৃত্তা তিনিওটাৰ সমন্বয় । কৱিতাৰ কেৱল গীতধ্বনিহে । গতিকে
 কৱিতাৰ লগতে সংগীতৰ ঘাইকৈ এই যুগৰ গানৰ কথাও উল্লিখিয়াই
 যোৱা সমীচীন ।

এই যুগতে প্ৰথমতে অসমীয়া সংগীত—ওজা ৩লক্ষীবাম বৰুৱাই
 বৈজ্ঞানিক ভাবে সংগীত চৰ্চাৰ প্ৰচলন কৰে । প্ৰথমতে তেওঁ হিন্দুস্থানী
 সংগীতেৰেই প্ৰচাৰ কৰিছিল । মুঠতে নতুন যুগত পশ্চিমৰ পৰা বজলাৰ
 যোগেদি অহা—সাংস্কৃতিক সম্পদৰ চক্ৰকবিত অসমীয়া সংস্কৃতিক

গ্রাম্য বুলি ভাবি অসমীয়া সংগীতৰ বৰগীত, বিহুগীত, আইনাম, ধাইনাম, বিয়ানাম আদি বহু দিনৰ নিজৰ জতুৱা অসমীয়া সংগীতলৈ সেই সময়ৰ শিক্ষিত অসমীয়া সমাজ আওকনীয়া হৈয়ে আছিল। শ্ৰীপদ্মধৰ চালিহাৰ “ফুলনি” বোলা গানৰ কিতাপখন যদিও বঙ্গলুৱা সুৰতে ওলাইছিল, তথাপি তাৰ গানেই অসমীয়া শিক্ষিত ডেকা সম্প্ৰদায়ৰ অসমীয়া গানলৈ ধাউতি বঢ়াই দিলে। ৬জ্যোতিপ্ৰসাদ আগবৰালাই অসমীয়া সংগীত জগতলৈ তেওঁৰ বিখ্যাত নাট “শোণিত-কুঁৱৰী”ৰ যোগেদিয়েই বনগীত, আইনাম, বিয়ানাম আদি বিবিধ অসমীয়া সুৰৰ বন্ধাবত তুলি দিলেহি আকৌ এটা জাতীয় কম্পন। এই যুগৰ অসমীয়া সংগীতত তেৱেঁই যেন পাতি দিলেহি “গছে গছে ফুলৰে শবাই”।

সু-গায়ক শ্ৰীপ্ৰফুল্লচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ সহযোগত অসমীয়া গান, সুৰবচক শ্ৰীপ্ৰসন্নলাল চৌধুৰী, ৬কমলানন্দ ভট্টাচাৰ্য্য, শ্ৰীপাৰ্বতীপ্ৰসাদ বৰুৱা, কমলাপ্ৰসাদ আগবৰালা, মোহনলাল চৌধুৰী প্ৰভৃতি নব্য লিখক, গায়কদলৰ চেষ্টাত অসমীয়া সংগীত এই নতুন ৰূপধৰি আগুৱাই আহিল।

এওঁলোকৰ পিছতে ক্ৰমে বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাভা, কীৰ্ত্তিনাথ বৰদলৈ, মুক্তিনাথ বৰদলৈ, উমেশচন্দ্ৰ চৌধাৰী, আনন্দিৰাম দাস আদিৰ এই সংগীতধাৰাত বিশেষ অবদানো উল্লেখযোগ্য।

জ্যোতিপ্ৰসাদৰ “শোণিত কুঁৱৰী” নাটৰ উষা-অনিকঙ্কৰ সপোনতে হোৱা প্ৰেমৰ কথাটো চিত্ৰলেখাই নাচি নাচি গোৱা গানটোতেই যেন সেই স্বপ্নবৎ সুৰত বাজি উঠিল—

নিজৰি, নিজৰি, নিজৰি, নিজৰি কোন সুৰে গান গাই।

প্ৰাণ মতলীয়া কৰা আলমুৱা ইকিনো মায়া, ইকিনো মায়া।

অসমীয়া এই নতুন গীতৰ চানেকি স্বৰূপে ৬কমলানন্দ ভট্টাচাৰ্য্যৰ “বীণত বাজিবলৈ ধৰিলে—

চবাই হালধীয়া, পাখিও ধুনীয়া,
 মাতিলি অমাতৰ মাত
 বিনন্দীয়া, মাতিলি অমাতৰ মাত ।
 আমোলাই বননি, উঠিলে বিননি, কি জুই লগালে গাত,
 ঐ বলিয়া, কি জুই লগালি গাত ?

* * *

শ্ৰীপাৰ্বতিপ্ৰসাদ বৰুৱাৰ বীণত বাজিল—

সোনৰ হৰিণা তই
 ক'ত দেখিলি ?
 ছাঁ-জুইৰ পোহৰত
 ধন লেখিলি ।

৩জ্যোতিপ্ৰসাদৰ পিছতে তেওঁৰ উত্তৰাধিকাৰী হিচাপে সংগীতজ্ঞ
 ডঃ ভূপেন হাজৰিকাই বৰ্ত্তমান অসমীয়া সংগীতসাগৰত সঁতুৰি আছে ।
 তেওঁৰ গানৰ আৰ্হি স্বৰূপে তেওঁৰ বিখ্যাত গান—

(১) সাগৰ সঙ্গমত কতনা সঁতুৰিলোঁ
 তথাপিহো হোৱা নাই ক্লান্ত
 তথাপি মনৰ মোৰ প্ৰশান্ত সাগৰৰ
 উৰ্মিমাল্য অশান্ত ।

(২) কত জোৱানৰ মৃত্যু হ'ল ?
 কাৰ জীৱন-যৌৱন গল ?
 সেই মৃত্যু অপৰাজেয় ?
 তেনে মৃতক নহলোঁ মই কিয় ?
 আদি গীতলৈ আঙুলিয়াব পাৰি ।

ডঃ হাজৰিকাৰ লগে লগে বৰ্ত্তমান সংগীত জগতত সুখ্যাতি অৰ্জন
 কৰা কত বৰুৱা, পুৰুষোত্তম দাস, আনন্দিবাস দাস, নৱকান্ত বৰুৱা,
 কেশৱ মহন্ত, লক্ষ্মীৰা দাস, নিৰ্ম্মলপ্ৰভা বৰদলৈ, ৩নজিনচন্দ্ৰ বৰা,
 কেশবানন্দ গোস্বামী আৰু আলিমুল্লিছা পিয়াৰৰ নাম নলৈ নোৱাৰি ।

গুৱাহাটী “আকাশবানী”ৰ যোগে প্ৰচাৰিত হৈ থকা এই গীতিকাৰ সকলৰ গীত শুনুনা অসমৰ সংগীতানুৰাগী সকলৰ মাজত বোধকৰোঁ কেওঁ নাই।

কবিবৰ শ্ৰীঅম্বিকাগিৰি ৰায়চৌধুৰীয়েই প্ৰথমে এই যুগত অসমীয়া শিক্ষিত সমাজৰ মন আকৰ্ষণ কৰে অসমীয়া ৰবগীতলৈ তাক কিছু সঞ্চালনি কৰি দি। অসমীয়া ভাষা আৰু জাতীয় সংস্কৃতি যি অষ্টিক, বডো আদি সংস্কৃতিৰো স্পৰ্শতহে পূৰ্ণৰূপে জলি উঠিছে, তাক আমাৰ বিহুগীত বিহুনাচ আদিয়েই দেখুৱাব লাগিছে—

ক’ত এনে মিৰিনাচ, ক’ত এনে বিহু

ক’ত পাবা জগা গাইব এনেকুৱা কেঁহু।

অসমীয়া হিন্দু সংস্কৃতিয়ে আকৌ বিহুক ছ’চৰি কীৰ্ত্তনেৰে সামৰি লৈ যেম অসমীয়া বিহুৰ (বসন্তোৎসৱৰ) এটা পূৰ্ণ ৰূপ দিছে—

“কৃষ্ণাইৰ মূৰে বকুলফুল এপাহি

নিয’ৰ পাই মুকলি হ’লঐ

গোবিন্দাই ৰাম।”

আকৌ বিহুতলীত যেতিয়া বনগীত ওলায়—

“ঘৰতো নবহে মন সমনীয়া

পৰতো নবহে মন

কমোৱা তুলাবোৰ যেনেকৈ উৰিছে

তেনেকৈ উৰিব মন”।

—তেতিয়া হয়তো আমাৰ ঘৰে ঘৰে ছ’চৰিবো ধ্বনি হয়—

“কুঞ্জে কুঞ্জে ধেমু চৰাই

বংশী ধৰি নাচে কানাই

মোহন যুৰলী বেণু

কেলৈ বজালী, কেলৈ বজালী

ক’তে গই আছা গই নন্দকানাই ঐ

গোপালে চৰালে ধেমু”।

ডঃ শ্যামকুমাৰ ভূঞাৰ দ্বাৰাই সম্পাদিত “বৰফুকনৰ গীত”ও আছে—

“আই সৰেচতী দেবী পাবেবতী
তোমালৈ বটাই যাওঁ মলা
পাহৰা পদকে সোৱৰাই দি যাবা
যেনে পাঁজি কটাশলা”।

এই কাঁকিত অসমীয়া ঘৰুৱা কথাৰে হয়তো নিবন্ধৰ কবিৰ
Invocation to Muse অৰ্থাৎ কাব্য দেবী বা বীণা দেবীলৈ আহ্বান
জনোৱা হৈছে।

“কালহীৰা চেলেকি বুঢ়াগোহাঁই নৰকী
ৰাতিয়েই সবকি গ’ল”।

এই কেইকাঁকিয়ে এপিনে যদিও অসমৰ ৰাজস্বৰূপতাৰ ধৰণী
স্বদেশপ্ৰাণ পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোহাঁই ডাঙৰীয়াৰ প্ৰতি অকৃতজ্ঞতা আৰু
অবিচাৰৰ পৰিচয় দিছে, আনপিনে কিন্তু ই অসমীয়া জাতিৰ প্ৰগাঢ়
স্বদেশ প্ৰেমৰো পৰিচয় নিদি থকা নাই।

বন্ধুবৰ বুৰঞ্জীবিদ শ্ৰীবেণুধৰ শৰ্ম্মাদেৱে গোটোৱা পৃথুব বৰকাকতীৰ
গীতটো অসমীয়া বেলাডৰ এডোখৰ বাখৰ পতোৱা হীৰা—

“খনেৰে চহকী পৃথু বৰকাকতী
ঘৰতে লাগিলে জুই
খনবোৰ উভলি বাবীখন বান্ধিলে
যেন ইটাগুৰিৰ হুই।
অতি বৰচহকী পৃথু বৰকাকতী
সোনেৰে বন্ধোৱা পেৰা
চমুৱা ছাহাবো ওলাই বৈ থাকে
চকুৱে দেখাৰে পৰা”।

—এই কাঁকিবোৰে বুঢ়িছৰ দিনৰো শেষলৈকে থকা অসমীয়া
জাতিৰ ঐশ্বৰ্য্য গৌৰৱত বিজুলী চমক পেলাই দিছে।

ইমান পৰে বুঢ়িছ যুগলৈকে হোৱা আমাৰ সাহিত্যৰ Better half

অৰ্থাৎ উদ্ভাসাঙ্গৰ [কাব্য, কবিতা, গীত আদি] কথা কোৱা হ'ল। এতিয়া বাকী অৰ্দ্ধাংশ অৰ্থাৎ পুৰুষাঙ্গৰ কথা অনন্ত : থূলমূলকৈ কৈ সমগ্ৰ অঙ্গৰে অৰ্থাৎ এই যুগৰ আমাৰ ভাষা সাহিত্যৰ বিষয়ে সমগ্ৰ ভাবে যি পৰা যায় কবলৈ চোৱাই ভাল।

ইংৰাজ আগমনৰ আগতে অৰ্থাৎ শঙ্কৰীযুগ আৰু বৃটিছ যুগৰ মাজৰ কালডোখৰত আমাৰ দেশ মোৱামৰীয়া বিদ্ৰোহ আৰু মানৱ আক্ৰমণে জুৰুলা কৰে। সেই সময়ত আমাৰ সাহিত্যও মৃতপ্ৰায় অবস্থাত। তাৰ পিছতে ইংৰাজ ৰাজত্ব আহিল—লগে লগে আমাৰ ভাষাৰ বুকুতো পৰিলিহি এটা বাঘ ঢকা। অসমীয়া ভাষা বোলে এটা সুকীয়া ভাষা নহয়—ই বঙ্গলাৰে অপভ্ৰংশ মাথোন। অসমত ইংৰাজ ৰজাৰ ৰাজকাৰ্য্য চলোৱা যন্ত্ৰৰ কানত এই মন্ত্ৰ দিলে এই মন্ত্ৰৰ বঙ্গালী কেবাগী সকলেই। ১৮৩৭ চনৰ পৰা প্ৰায় দুকুৰি বছৰ [১৮৭৩-৭৪ চনলৈকে] অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ পক্ষে ঘোৰ অন্ধকাৰ যুগ—বৰ দুৰ্দ্ধিন, অসমৰ স্কুল কলেজ, আদালতত অসমীয়াৰ সলনি চলিবলৈ ধৰিলে বঙ্গলাহে। এই দুৰ্যোগটো, এই বাঘ-ঢকাটো চম্ভালোঁতেই আমাৰ বহু সময় বিফলে গল। ৰাতিৰ পিছত দিন অহাৰ দৰে বেণ্টিষ্ট মিথুনেৰী সকলৰ পুৰুষাৰ্থত “অকণোদয়” কাকতৰ জন্ম হল। ৬আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকন, ৬হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা, ৬ গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ আবিৰ্ভাব হল।

বেণ্টিষ্ট মিথুনাৰী সকল যদিও ঘাইকৈ খৃষ্টধৰ্ম্ম প্ৰচাৰৰ কাৰণেই অসম পাইছিলহি, তথাপি তেওঁলোকেই লুপ্তপ্ৰায় অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যক জীপ দি তাক অকাল মৃত্যুৰ পৰা ৰক্ষা কৰিলেহি বুলি কলেও বটাই কোৱা নহব। প্ৰথমে ১৮২৪ চনত শিৱসাগৰত দুটা ছপা যন্ত্ৰ স্থাপন কৰে তেওঁলোকেই। তেওঁলোকৰ লগতে অসমদেশৰ বামমোহন বায় স্বৰ্গীয় আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনে এই সন্ধিক্ষণত কি কৰিলেহি তাক সকলোৱে নিশ্চয় জানে। এই ঢেকিয়াল ফুকনেই মাতৃভাষাক পুনৰ অসমৰ শিক্ষামন্দিৰত, ৰাজ আদালতত আনি প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ যত্ন দিলে। তেখেতৰ এই সময়ৰ ইংৰাজীৰে লিখা

“A few remarks on Assamese language” নামৰ পুস্তিকাই বিশেষ ভাবে উল্লেখযোগ্য। তেওঁ এই কিতাপতে অকাটা যুক্তিৰে প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছে যে—অসমীয়া ভাষা বঙ্গলাৰ অপ্ৰভাংশ নহয়, ই এটা স্বতন্ত্ৰ ভাষা। এই সময়তে মিণ্টেনেৰী সকলেও অসমীয়া আলোচনী “অৰুণোদয়” প্ৰকাশ কৰে আৰু ইয়াৰ পাছতে নাথান ব্ৰাউনৰ অসমীয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণ, ডঃ ব্ৰননৰ অসমীয়া ভাষাৰ অভিধানো প্ৰকাশ হয়।

৬ হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু গুণাভিৰাম বৰুৱা :

অসমীয়া সাহিত্যত ঢেঁকীয়াল ফুকনৰ চিৰস্মৰণীয় অবদান হৈছে তেখেতৰ চাৰিশ পিঠীয়া “অসমীয়া লৰাৰ মিত্ৰ”—দুই খণ্ড।

৬ঢেঁকীয়াল ফুকনৰ পাছতে আমাৰ ভাষা সাহিত্যৰ কৰ্ণধাৰ স্বৰূপে ওলাল ৬হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু ৬গুণাভিৰাম বৰুৱা। এই দুইজন লিখকেই “অৰুণোদয়”ৰ দিনৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ মিণ্টেনেৰী স্তৰৰ অবসান ঘটাই এটা নতুন স্তৰ আৰম্ভ কৰিলে। এই দুয়োজন লিখকৰ হাততে প্ৰথমে অসমীয়া গল্পই বিস্তৃত ৰূপ ধাৰণ কৰি “অৰুণোদয়”ৰ সেই খৃষ্টিয়নী গল্পই অধাফুটা থুতুক থানাক মাত এৰি স্বাভাৱিক মাত লবলৈ ধৰে।

ওপৰত দেখুৱাই অহা ইংৰাজী ৰোমাণ্টিক কৱিতাৰ স্পৰ্শত অসমীয়া কৱিতা যেনেকৈ সৃষ্টিধৰ্মী হৈ ওলাল, তেনেকৈ সৃষ্টিধৰ্মী অসমীয়া গল্প সাহিত্যৰো আৰম্ভ হ’ল এই দুজন অসমীয়া লিখকৰ হাততে। ৬হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ “কানীয়াকীৰ্ত্তন” আৰু “বাহিৰে বংচ ভিতৰে কোৱাভাতুৰী” বোলা তীব্ৰ ব্যঙ্গবসায়ক (satire) নাট দুখনেই তাৰ প্ৰথম উদাহৰণ। অৱশ্যে “কানীয়াকীৰ্ত্তন” বৰ্ত্তমান যুগৰ ২য় নাটকহে। প্ৰথম নাটক হৈছে ৬বমাকান্ত চৌধুৰীৰ “সীতাহৰণ” পৌৰাণিক নাট। (“অভিযুক্ত বৰ” ভেট্টেই ৰচনা কৰা অমিত্ৰাক্ষৰ ছন্দৰ প্ৰথম কাব্য)।

৬হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ কীৰ্ত্তিতত্ত্ব ভেট্টৰ “হেমকোষ”, বদিও জীৱনকাণ্ড

৩হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ “আসাম নিউজ” (ইংৰাজী অসমীয়া সাদিনীয়া বাতৰি) কাকতৰ সম্পাদক হৈ আৰু ৩গুণাভিৰাম বৰুৱাই তেওঁৰ “অসমবন্ধু” (মাহেকীয়া আলোচনী) ৰ সম্পাদক হৈও অসমীয়া ভাষা সাহিত্যক উন্নতি পথত যথেষ্ট অগ্ৰসৰ কৰি দিলে । ৩হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ “আসাম নিউজে”ই অসমীয়া আখৰ জেঁটনিৰ মান (standard) স্থিৰ কৰি দিয়ে । ১৮৮২-১৮৮৫ৰ ভিতৰতে এই কাকত দুখনে অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যক প্ৰগতি পথত বহুদূৰ আগুৱাই লৈ আহে । ১৮৮৫ চনত গুণাভিৰামৰ “অসমবন্ধু”ও বিবিধ ঐতিহাসিক প্ৰবন্ধ ধাৰাবে ওলাবলৈ ধৰে ; কাকতখন অলপ দিনতে বন্ধ হোৱাত ভালেমান ধাৰাবাহিক প্ৰবন্ধ আধৰুৱা হৈয়ে বৈ গ’ল । মুঠতে কবৰ হলে প্ৰথমে ৩হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই মৌলিক ব্যাকৰণ, অভিধান ৰচি অসমীয়া আখৰ জেঁটনিৰ সুস্থিৰ ৰূপ দি আদৰ্শ অসমীয়া গল্প লিখক ৰূপে এই যুগৰ আবস্থাতে বঙ্গলা ভাষাৰ ৩ঈশ্বৰচন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰৰ দৰে অসমীয়া ভাষাৰ পিতৃস্থান (Father of the language) অধিকাৰ কৰি আছে । লগতে গুণাভিৰামে ঐতিহাসিক গৱেষণা, জীৱন চৰিত, ভ্ৰমণ বৃত্তান্ত, নাটক ৰচনা আৰু কাকত সম্পাদনেৰে সৈতে সকলো বিষয়তে অসমীয়া ভাষাৰ লেফটেনেণ্ট—ছৱলীয়া নেতা স্বৰূপে পথ প্ৰদৰ্শক হৈ গৈছে ।

এইখিনিতে সেই সময়ৰ মহিলা লেখিকা ৩টেকীয়াল ফুকনৰ ছহিতা ৩পদ্মাবতী দেবী ফুকননীৰ “সুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যান” আৰু তেওঁৰ “হিত সাধিকা” নামৰ ছাত্ৰোপযোগী পুথি উল্লেখযোগ্য । ৩গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ পত্নী ৩বিষ্ণুপ্ৰিয়া দেবীৰ নৈতিক সাধুকথাৰ পুথি “নৈতিকথা” আৰু ছহিতা স্বৰ্ণলতা দেবীৰ “আৰ্হিতিবোতা”ও এই সময়ৰে পুথি ।

হেমচন্দ্ৰ-গুণাভিৰামৰ পাছতে উল্লেখযোগ্য অসমীয়া লিখক সন্তত লক্ষ্মীলা নাটৰ প্ৰথম অনুবাদক ৩লক্ষ্যদেব ৰবা বি, এল । সেই সময়ৰ “আসাম বিলাসিনী” আৰু “অসম বন্ধু”, কাকতত তেওঁৰ ঐচ্ছিক গল্প অৱদান সমূহ প্ৰকাশ হৈছিল । তেওঁৰ “লবাবোধ” আৰু

“জ্ঞানোদয়” শ্রেষ্ঠ ধৰণৰ শিশু উপযোগী পুথি। তেওঁৰ শক্তিশালী গল্প বচনাৰ নিদৰ্শন “আনন্দবাম বৰুৱাৰ জীৱন চৰিতৰ পাতনি” বোলা প্ৰবন্ধটোতে; যেনে—

“জগত যেতিয়া আন্ধাৰ ৰাতিৰ কোলাত অচেতন হৈ টোপনি গৈছিল ভাৰত তেতিয়া জ্ঞানৰ পোহৰেৰে ভোটা তৰাৰ দৰে জ্বিলিকি আছিল।”

৩হৰিবিলাস আগবৰালা আৰু ৩মাধবচন্দ্ৰ বৰদলৈ :

৩লম্বোদৰ বৰাৰ পিছতে অসমীয়া ভাষা সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰত ৩হৰিবিলাস আগবৰালা (চন্দ্ৰকুমাৰ আগবৰালাৰ পিতৃদেৱ) আৰু ৰায়বাহাদুৰ ৩মাধবচন্দ্ৰ বৰদলৈৰ নাম বিষেভাবে উল্লেখযোগ্য। ৩হৰিবিলাস আগবৰালাই ১৮৭৬ খৃঃ চনতে পোন প্ৰথমে মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ “কীৰ্ত্তন” পুথি, সাঁচিপতীয়া পুথি চাই কলিকতাত ছপাই আনি প্ৰকাশ কৰে। অকল কীৰ্ত্তনেই নহয়, মহাপুৰুষৰ ভাগৱতৰ দশম স্কন্ধকে আদি কৰি ক্ৰমে ভাগৱত আটাইকেইস্কন্ধকে প্ৰকাশ কৰে। মুঠতে ১৯ শতিকাৰ শেষ ভাগৰ ভিতৰতে মহাপুৰুষৰ “সীতা সয়ম্বৰ” নাট, “গুণমালা”, “ভটিমা”, বৰগীত আদিও ছপাই উলিয়ায় এই আগবৰালা ডাঙৰীয়ায়েই। ইংৰাজী ভাষাত নাট্য সাহিত্য ঠিক কপে ওলোৱাৰ আগতে যে অসমীয়া ভাষাত সুন্দৰ নাট বচনা হৈছিল, বৰগীতৰ নিচিনা সংগীত আছিল, অসমত এই গৌৰৱৰ বাতৰি প্ৰথমে প্ৰচাৰিত হ’ল এই আগবৰালা ডাঙৰীয়াৰ যত্নে। অসমীয়া সাহিত্যৰ পুৰণি সম্পদ এইদৰে জগতৰ আগত দাঙি ধৰিবলৈ যত্ন কৰা এই সময়ৰ দ্বিতীয়জন লোক আছিল ৰায়বাহাদুৰ ৩মাধবচন্দ্ৰ বৰদলৈ। অসমীয়া সাঙকাত ৰামায়ণ বহু অৰ্থ ব্যয় কৰি প্ৰকাশ কৰে এই বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই। এই ৰামায়ণৰ পাতনি খনিয়েই বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ সাহিত্য চৰ্চ্চাত যথেষ্ট ব্যুৎপত্তিৰ পৰিচয় দিয়ে। বৰদলৈ ডাঙৰীয়াৰ ৰামায়ণ ওলোৱাৰ আগেয়ে অসমীয়া মানুহে বঙ্গলা

বামায়ণহে পঢ়িছিল, অথচ কেইবাটা শতাব্দীৰ আগতে নিজৰ ভাষাত লিখা বামায়ণ লুপ্ত বস্ত্ৰৰ দৰে নিজৰ ঘৰতে লুপ্ত হৈ আছিল। বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই ১৮৩৫ খৃঃ চনত বৰপেটা সনাতন ধৰ্ম্ম-যন্ত্ৰৰ পৰা পুৰুষোত্তম গজপতিৰ “দীপিকা ছন্দ” পুথিও প্ৰকাশ কৰে। এইদৰে ক্ৰমে পুৰণি অসমীয়া সাহিত্যৰ পুথিবিলাক পোহৰলৈ উলিয়াই থকাটোৱেই তেওঁৰ প্ৰধান লক্ষ্য আছিল, কিন্তু কালৰ কুটীলা গতিয়ে তেওঁক আক সময় নিদিলে।

উক্ত ৩ আগবৰালা আৰু বৰদলৈক এৰিও এই প্ৰাচীন অসমীয়া সাহিত্যৰ পুথি প্ৰকাশত অসমৰ আউনীআটী সত্ৰৰ অৱদানো স্বৰ্ণীয় নিশ্চয়। সত্ৰাধিকাৰ পূজ্যপাদ ৩দত্তদেৱ গোস্বামীয়েই “ধৰ্ম্মপ্ৰকাশ প্ৰেছৰ” যোগেদি প্ৰথমে “আসাম বিলাসিনী” পত্ৰিকা উলিয়ায়। তেখেতে “কল্পিতীহৰণ” কাব্য, নাটক আৰু পুৰণি সাহিত্যৰ এই ধৰণৰ বহু পুথি প্ৰকাশ কৰে। “কানকোৱা” বোলা পুথিখনো মহামহোপাধ্যায় বীৰেশ্বৰ ভট্টাচাৰ্য্যৰ দ্বাৰাই সংস্কৃত অম্ববাদ কৰাই “কৰ্ণধাদক” নামে সংস্কৃতত উলিয়ায়। এই পুথি সেই সময়ৰ অসমীয়া সংস্কৃতজ্ঞ পণ্ডিত সমাজত সুন্দৰ সংস্কৃত কৰিতা বুলি সমাদৃত হোৱা পুথি। ৩বেজবৰুৱাৰ “শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱ” গ্ৰন্থৰ পৰা জানিব পৰা যায় যে দক্ষিণপাত সত্ৰত মহাপুৰুষে নিজহাতে লিখা পুথি এখন আছে। অসম চৰকাৰ আৰু অসম সাহিত্য সভাই তাৰ এটা ফটো ষ্টাড কপি (Photo stud copy) বাখিবলৈ চোৱা নিশ্চয় কৰ্ত্তব্য।

গড়মুৰীয়া সত্ৰাধিকাৰ :

অকল আউনী আটিয়েই নহয়, অসমৰ ধৰ্ম্ম, সাহিত্য সংস্কৃতিৰ কেন্দ্ৰ স্বৰূপ চাৰিউখন সত্ৰই প্ৰাচীন অসমীয়া সাহিত্যৰ পোহৰত অসমীয়া জাতিক উদ্বোধিত কৰিছিল। এই সম্পৰ্কত বৰ্ত্তমান সময়ত গড়মুৰীয়া সত্ৰাধিকাৰ পূজ্যপাদ ৩শ্ৰীশ্ৰীপীতাম্বৰ দেৱ গোস্বামীৰ নাম বিশেষ ভাবে উল্লেখযোগ্য। আমাৰ জুৰ্জগ্য আজি অলপ দিনৰ

ভিতৰতে পূজাপাদ ৩গোস্বামী প্ৰভুৱে ইহলীলা সম্বৰণ কৰিলে। স্বাধীনতা সংগ্ৰামত চাৰিসত্ৰীয়া গোহাঁই হৈও গোস্বামী প্ৰভুৱে কংগ্ৰেছ কৰ্মী হিচাপে নিজে কাৰাবৰণ পৰ্য্যন্ত কৰি সামাজিক সংস্কাৰ সাধন কৰিবলৈ কি দেশ হিতকৰ কামত হাত দিছিল তাক নিশ্চয় সকলোৱে জানে। তদুপৰি অসমীয়াত “সনাতন ধৰ্ম্মৰ মুখপত্ৰ” নামে তেখেতে নিজে সম্পাদন কৰি যিখন তিনি মহীয়া আলোচনী প্ৰকাশ কৰিছিল— সেইখন বাস্তৱতে বহুমূলীয়া আলোচনী হৈছিল। তাত অসমৰ ধৰ্ম্ম, সমাজ-সংস্কাৰৰ সুন্দৰ চৰ্চা কৰিছিল। পৰমেশ্বৰৰ চৰণত প্ৰাৰ্থনা কৰোঁ গোস্বামী প্ৰভুৰ সমাজ কল্যাণৰ তীব্ৰ কামনা যেন পশ্চাদ্গামী সকলোৰে অন্তৰত জ্বলি উঠে—আমাৰ জনজাতিৰ লোক সকলকো নিজৰ সমাজৰ ভিতৰত সামৰি লবলৈ।

সেই সময়ৰ পৰা “সাবথি,” “সাহিত্য বিচাৰ,” “আকাশ বহুস্ত,” “বহুল ব্যাকৰণ” প্ৰভৃতি উল্লেখযোগ্য গ্ৰন্থ প্ৰণেতা, ৬সত্যনাথ বৰা, ৬পানীশ্ৰু নাথ গগৈ (৬পদ্মনাথ গোঁহাই বৰুৱাৰ সৈতে লগ লাগি যুগ্মত কৰা “সাহিত্য সংগ্ৰহ” আৰু তেওঁৰ নিজৰ “লৰা শিক্ষা”ৰ নিচিনা উৎকৃষ্ট পঢ়াশলীয়া পুথিৰ গ্ৰন্থকাৰ); “খণ্ডবাক্য কোষ” আৰু না-না তথ্যমূলক বচনা, “ডেকাগান্ধক,” “দুৰ্য্যোধনৰ উৰুভঙ্গ,” “দক্ষযজ্ঞ,” “দৰবাৰ,” “কুৰি শতিকাৰ সভ্যতা,” “অশিক্ষিত ঘৈণী,” প্ৰভৃতি বিবিধ নাট আৰু গ্ৰন্থ বচোঁতা ৬বেহুধৰ ৰাজখোৱা অসমীয়া নাটৰ আন এজন গুৰি ধৰোঁতা।

৬ৰাজখোৱা ডাঙৰীয়াৰ লগৰে আন এজন লিখক ৬হৰ্গাপ্ৰসাদ মজিন্দাৰ বৰুৱা। মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ পোৰাণিক নাট “বৃষকেতু” “শুক-দক্ষিণা” আৰু খেমেলীয়া নাট “নিগ্ৰো,” “মহাবী”—এই দুখন উল্লেখ-যোগ্য গ্ৰন্থসমূহ। এই ৬সত্যনাথ, ৬বেহুধৰ, আৰু ৬হৰ্গাপ্ৰসাদৰে পৰা ধৰি বিংশ শতাব্দীৰ মাজ ভাগলৈ—৬লক্ষ্মীনাথ, ৬পদ্মনাথলৈ বৈ অহা সাহিত্যিক সোতটোতে ওলালহি ৬চন্দ্ৰ কুমাৰ আগৰৱালা, ৬আনন্দ চন্দ্ৰ আগৰৱালা, ৬ৰমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্য, ৬চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা,

৩হুৰ্গেশ্বৰ শৰ্ম্মা, ৩নগেন্দ্ৰ নাৰায়ন চৌধুৰী, ঐতিহাসিক গৱেষক ৩ৰজনীকুমাৰ পদ্মপতি, ৩সোনাপতি দেৱশৰ্ম্মা, ৩হৰিনাৰায়ণ দত্তবকৰা প্ৰভৃতি লেখক সকল গল্প-পত্ৰ উভয়বিধ ৰচনাবে চোঁ তুলি। এই সকলৰ ভিতৰত “বাঁহী”ত ধাৰাবাহিকভাবে ‘গুটিদিয়েক চিন্তাৰ চোঁ’ প্ৰৱন্ধ লিখোঁতা আৰু “কঃ পদ্মা” গ্ৰন্থ লিখোঁতা ৩কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্যকে মৌলিকত্ব পূৰ্ণ চিন্তাশীল দাৰ্শনিক ৰচনাৰ আৰ্হি দেখাওঁতা লিখক বুলি কব পাৰি।

সৃষ্টিমূলক সাহিত্য এবিধ বৃটিছ যুগত কেইজনমান পণ্ডিত লিখকৰ নাম বিশেষভাবে উল্লেখযোগ্য। হিন্দু দৰ্শনৰ (সাংখ্য, বেদান্ত আৰু গীতা তত্ত্ব) একমাত্ৰ ব্যাখ্যাকাৰক শ্ৰদ্ধেয় ৰাধানাথ ফকনেই এই সম্পৰ্কত এতিয়ালৈকে জলিৰ লাগিছে “একোচন্দ্ৰ তমোহন্তি” ৰূপে।

শ্ৰদ্ধেয় দেৱানন্দ ভৰ্ম্মালী আৰু ডাঃ ৩বাণীকান্ত কাকতী—এই দুজনকে অসমীয়া পণ্ডিত সকলৰ মাজত অসমীয়া ভাষা-বিজ্ঞান হোমৰ প্ৰথম হোঁতা বুলি কব পাৰি। ভৰ্ম্মালীৰ অসমীয়া ভাষাৰ “মৌলিক বিচাৰ আৰু অসমীয়া সাহিত্য,” ইংৰাজীৰে লিখা—A study of phonology vocabulary of the Assamese language (অসমীয়া উচ্চাৰণ তত্ত্বৰ কথা আৰু অসমীয়া ভাষাৰ শব্দাৱলী) আৰু ডাঃ কাকতীৰ Formation of Assamese language & its Development (অসমীয়া ভাষাৰ গঠন আৰু তাৰ বিকাশ) বোলা কিতাপ কেইখনেই উভয় লিখকৰ এই সম্পৰ্কত অধ্যয়ন আৰু পাণ্ডিত্যৰ পৰিচয় দিব পাৰিছে। বিংশ শতাব্দীত আন্তৰ্জাতিক খ্যাতিৰ সংস্কৃত পণ্ডিত কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ আৰু ডাঃ বাণীকান্ত কাকতিকে ধৰি ডাঃ সূৰ্য্য কুমাৰ ভূঞা, বেজুধৰ শৰ্ম্মা, বিবিধি কুমাৰ বকৰা, ত্ৰৈলোক্য গোস্বামী, তীৰ্থনাথ শৰ্ম্মা, ডাঃ সত্যেন শৰ্ম্মা, মনোৰঞ্জন শাস্ত্ৰী, ডিব্ৰুগড়ৰ নেওগ, হেম বকৰা প্ৰভৃতি এক শ্ৰেণী অধ্যয়নশীল বিবিধ বিষয়ৰ গবেষণাকাৰী পণ্ডিত, লিখকে গবেষণা মূলক আলোচনা, নতুন সমালোচনা পদ্ধতি, পুৰণি পুথিৰ বৈজ্ঞানিক সম্পাদনা আদিৰ

ক্ষেত্ৰত যথেষ্ট অৱদান দিছে। এই খিনিতে প্ৰধান প্ৰভুতাত্বিক লিখক হিচাপে ৰাজমোহন নাথৰ নামো উল্লেখযোগ্য।

এওঁলোকৰ ভিতৰত অসমবুৰঞ্জীৰ তথ্যত ডঃ সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা আৰু বেৰুধৰ শৰ্ম্মাই অগ্ৰগণী। শৰ্ম্মাদেৱ সাধাৰণতে “অসমৰ বুৰঞ্জীবিদ” বুলি খ্যাত। বুৰঞ্জীবিদৰ লগতে তেওঁ অসমৰ “বুৰঞ্জীৰসজ্জ” বুলি খ্যাত হলেহে সোনত সূৰগী চৰা হব। অসমবুৰঞ্জীত অসমীয়া জাতিৰ প্ৰাণৰ বসটো কোন পিনে কেনেকৈ বাগৰি গৈছিল তাক “বুৰঞ্জীৰসজ্জ” বেৰুধৰ শৰ্ম্মাইহে বস লগাই হৃদয়ঙ্গম কৰাব পাৰিছে।

সাহিত্যৰথী ৮বেজবৰুৱাৰ পাছত ৮শৰতচন্দ্ৰ গোস্বামীৰে পৰা ৮হলীৰাম ডেকা, ৮নগেন্দ্ৰনাৰায়ণ চৌধুৰী আদি গল্প লিখক সকলৰ বৰঙনিৰে অসমীয়া গল্প-সাহিত্য পুৰঠ কৰাত সহায় কৰিছে।

চুটি গল্প :

বৰ্ত্তমান জীৱিত সকলৰ ভিতৰত মহীচন্দ্ৰ বৰা, ত্ৰৈলোক্য গোস্বামী, ৰাধিকামোহন গোস্বামী, ৰমা দাস, নকুল ভূঞা, লক্ষ্মীনাথ ফুকন আদি লিখক সকলে “আৱাহন”ৰ যুগৰ পৰা গল্প সাহিত্যত নিজস্ব বৈশিষ্ট্যৰে সূকীয়াধাৰাৰ সৃষ্টি কৰিছে।

বৰ্ত্তমান নতুন এচাম গল্প লিখকৰ হাতত আমাৰ গল্প-সাহিত্যই পূৰ্ণাঙ্গ ৰূপ এটা লোৱাৰ সম্ভাৱনা দেখা গৈছে। এওঁলোকৰ ভিতৰত আৰুদল মালিক এতিয়াও কেন্দ্ৰস্থ শক্তি। বাকী যোগেশ দাস, বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ ভট্টাচাৰ্য্য, ইমৰান শ্বাহ, স্নেহ দেৱী, হোমেন বৰগোহাঁঞি, শ্ৰীতি বৰুৱা, নিকপমা গোহাঁই, নিৰোদ চৌধুৰী, ছাঈদুল ইচলাম, লুশ্বেৰ দাই, বীৰেন্দ্ৰ বৰুৱা, মহিম বৰা, আলিমুল্লাহ পিয়াৰ, লক্ষ্মীনন্দন বৰা, ভবেন শইকীয়াৰ নাম উল্লেখযোগ্য। কেইবাখনো ব্যক্তিগত আৰু সমূহীয়া গল্প-সংকলন আমাৰ সাহিত্যত প্ৰকাশিত হৈছে আৰু দুই-এখনৰ উৎকৃষ্ট সমালোচনাও পোৱা গৈছে, আনকি কেইবাটাও গল্প একাধিক ভাষাত আৰু ইংৰাজী ভাষাত ভাষান্তৰিত হৈ প্ৰশংসা লাভ

কৰিছে। অসমীয়া গল্প-সাহিত্যৰ প্ৰচাৰ আৰু প্ৰসাৰত আকাশবাণী গুৱাহাটীৰ অৱদানো উল্লেখযোগ্য।

বৰ্ত্তমান গল্প লিখকসকলৰ মাজত হান্ত্যবসিক গল্প লিখকৰ অভাৱ লক্ষ্য কৰিব লগীয়া। মাজে মাজে আকাশবাণীত মাত্ৰ দুই এজনৰ ধেমেলীয়া গল্প কদা-কালি শুনিবলৈ পোৱা যায়। শ্ৰীমহীচন্দ্ৰ বৰাৰ পিছত ব্যঙ্গ-বিদ্ৰূপাত্মক আশাশুধীয়া লিখক নোহোৱাটো পৰিতাপৰ কথা।

নতুন গল্পধাৰাত আৰু এটা দোষ চকুত পৰে। বহুত গল্পত সৃষ্টি মনোবিশ্লেষণ আছে, কলাকৌশলৰ নতুন নতুন পৰীক্ষা আছে, আনকি বাস্তৱতাৰ নামত উৎকট যৌন বিকাৰো কোনো কোনো গল্প লিখকৰ গল্পত দেখিবলৈ পোৱা যায়। কিন্তু অসমৰ কেঁচা মাটি আৰু জীয়া জীৱনৰ গোন্ধ বহুত গল্পতে নাই। তথাপি মহিম বৰা, লক্ষ্মীনন্দন বৰা, ভবেন শইকীয়া আৰু যোগেশ দাস আদিৰ গল্পত মাটি আৰু জীৱনৰ স্পৰ্শ আছে। যৌনকেন্দ্ৰী নোহোৱাকৈয়ে বাস্তৱ জীৱনক লৈ সুন্দৰ বাস্তৱধৰ্মী গল্প যে সৃষ্টি হ'ব পাৰে তাৰ উদাহৰণ মহিম বৰাৰ “কাঠনি-বাৰী ঘাট”ৰ গল্প সমূহ।

উপশ্ৰুতি :

উপশ্ৰুতি-সাহিত্য আমাৰ চুটি গল্পৰ অজুপাতে বৃদ্ধি হোৱা নাই। প্ৰকাশক, পাঠক, আৰ্থিক সমস্যা আদিও ইয়াৰ বাবে দায়ী। কিন্তু আটাইতকৈ ডাঙৰ কথা হৈছে যে আমাৰ লিখক সকলৰ জীৱনত দুঃসাহসিক কাৰ্য্যকলাপ, বিচিত্ৰ অভিজ্ঞতা, ভ্ৰমণ আদিৰ অভাৱ। সেইদৰে সামাজিক জীৱনতো বৈচিত্ৰ্য আৰু খলবিশেষে বৈপ্লৱিক দৃষ্টিভঙ্গিৰ অভাৱে উপশ্ৰুতিৰ কেঁচা মালৰ যোগান ধৰিব পাৰা নাই। যি কি নহক যোৱা মহামুছব পাছৰ পৰা কেইবাখনো ভাল উপশ্ৰুতি ওলাইছে।

পূৰ্বণি চামৰ ৮বেজবকৰা, ৮বদলৈ, ৮দণ্ডিনাথ কলিতা, ৮গোহাঁঞি

বকরাৰ পাছত বৰ্তমান লেখক লব লগীয়া কেইখনমান উপন্যাস আমাৰ সাহিত্যত প্ৰকাশ হৈছে। দৈৱচন্দ্ৰ তালুকদাৰৰ “অপূৰ্ণ”; “আদৰ্শশীঠ” আদি, দীননাথ শৰ্ম্মাৰ “সংগ্ৰাম”, “নদাই”, বাধিকামোহন গোস্বামীৰ “চাকনৈয়া”, আকুল মালিকৰ “সুকুমুখীৰ স্বপ্ন”, যোগেশ দাসৰ “ডাৱৰ আৰু নাই”, “জোনাকীৰ জুই”, বাস্কা বকরাৰ “সেউজীপাতৰ কাহিনী”, প্ৰফুল্ল দত্তগোস্বামীৰ “কেঁচা পাতৰ কঁপনি”, নৱকান্ত বকরাৰ “কপিলী পৰীয়া সাধু”, হিতেশ ডেকাৰ “ভাৰাঘৰ”, বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ ভট্টাচাৰ্য্যৰ “ইয়াকইজন্ম” আদিৰ নাম উল্লেখযোগ্য। তাৰ উপৰি নাৰায়ণ বেজবকরা, মথুৰা ডেকা, ঘনকান্ত গগৈ, কমলেশ্বৰ চালিহা ডিটেক্টিভ ঔপন্যাসিক প্ৰেমনাৰায়ণ দত্ত, কুমুদেশ্বৰ বৰঠাকুৰ আৰু “ভুলৰ সমাধি”ৰ লিখক প্ৰেমধৰ বাজখোৱা আদিৰ নাম উল্লেখযোগ্য।

জনজাতীয় জীৱন লৈ উপন্যাস ৮০বৰদলৈৰ “মিৰিজীয়াবী”তে শেষ নকৰি আমাৰ উঠি অহা পৰ্বত আৰু ভৈয়ামৰ সাহিত্যক সকলো, কাৰ্বি (মিকিৰ), নেফা জনজাতীয় বাইজৰ জীৱনক লৈ, “ইয়াকইজন্ম”ৰ দৰে লিখিবলৈ আগবাঢ়ি অহাৰ সময় হল।

ব্যক্তিগত বচনা :

বেজবকরাৰ পাছত নতুন যুগৰ এচাম লিখক ওলাইছে। ইয়াৰ ভিতৰত শ্ৰীমহেশচন্দ্ৰ দেৱ গোস্বামী, লীলা গগৈ, হেমচন্দ্ৰ শৰ্ম্মা, তিলক হাজৰিকা আদিৰ দুই এখন সংকলন প্ৰকাশ হোৱাৰ পৰাই এই শ্ৰেণীৰ সাহিত্যৰ জনপ্ৰিয়তা বৃদ্ধিৰ পাৰি।

শিশু-সাহিত্য :

শিশু-সাহিত্যৰ অৱস্থা আমাৰ এতিয়াও পুৰোণা। তথাপি নৱকান্ত বকরা, মহেন্দ্ৰ বৰা, নিৰ্দ্দলপ্ৰভা বৰদলৈ, লক্ষেশ্বৰ হাজৰিকা আদি লিখক সকলৰ হাতত অচিৰে শিশু-সাহিত্যই গুৰু কৰি উঠিব বুলি আশা কৰিব পাৰি।

জীৱনী বা জীৱন-চৰিত :

আমাৰ ভাষাত জীৱনী বা জীৱন-চৰিত বৈষ্ণব যুগৰে পৰা সম্ভ-মহন্ত সকলৰ জীৱন-কাহিনীৰে ওলাই আহিছে। বৰ্তমান যুগতো “আনন্দৰাম বৰুৱাৰ জীৱন-চৰিত”, “মহাত্মা গোপালকৃষ্ণ গোখলে”, “ৰবীন্দ্ৰনাথ” প্ৰভৃতি জীৱন-চৰিতৰ গ্ৰন্থকাৰ ডাঃ সূৰ্যাকুমাৰ ভূঞা, সৰ্বেশ্বৰ কটকী, বসন্ত বৰুৱা দণ্ডিনাথ কলিতা, গোপীনাথ বৰদলৈ (“দেশভক্ত তৰুণ াম ফুকন”) মহাদেৱ শৰ্ম্মা, নলিনীবালা দেৱী, বেণুধৰ শৰ্ম্মা, হৰেন্দ্ৰ শৰ্ম্মা, পদ্ম বৰকটকী, নীলিমা দত্ত, বিনন্দ বৰুৱা, প্ৰেমধৰ ৰাজখোৱা (“লৰাৰ জৱাহৰলাল”) প্ৰভৃতি লিখক সকলৰ অৱদানেই স্বৰণযোগ্য। ইয়াৰ ভিতৰত বেণুধৰ শৰ্ম্মাৰ ৰাজনৈতিক পটভূমিত লিখা আলোচনামূলক জীৱন-চৰিত “মণিৰাম দেৱান” বৰ্তমান সময়ৰ উল্লেখযোগ্য গ্ৰন্থ।

এইখিনিতে এখন ডাঙৰ জীৱনীৰ কথা নিশ্চয় উল্লেখযোগ্য— সু-সাহিত্যিক শ্ৰীনকুলচন্দ্ৰ ভূঞাদেৱে লিখা “ৰাধাকান্ত সন্দিকৈ ডাঙৰীয়া”। অসমৰ বিখ্যাত দানবীৰ সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াৰ এই সুদীৰ্ঘ জীৱন-চৰিতখনি লিখি উলিয়াই ভূঞাদেৱে অসমীয়া সাহিত্যৰ এটা মহৎ কাম কৰিছে। দানবীৰ সন্দিকৈ ডাঙৰীয়াই অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ কেন্দ্ৰস্থল ৰূপে “চন্দ্ৰকান্ত সন্দিকৈ ভৱন” দান কৰি অসমীয়া সাহিত্যৰ অশেষ উপকাৰ সাধন কৰিলে। সন্দিকৈ কেৱল দানবীৰেই নহয়, অসমীয়া সাহিত্যৰ এজন প্ৰকৃত সেৱকো। তেখেতৰ “মূলা-গাভৰু” বোলা নাটকেই তাৰ আজিও চিনাকি দিছে।

আমাৰ নাট্য-সাহিত্য :

৩বেজবৰুৱা, ৩গোহাঁঞি বৰুৱা আদিৰ বুৰঞ্জীমূলক আৰু অসমীয়া জাতীয়ত্ব সূচক সামাজিক নাটক আদিৰ পাছত অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকাই বিশেষকৈ পৌৰাণিক নাটকৰে আমাৰ বঙ্গমণ্ডল বহুত অভাৱ পূৰণ কৰে। বাকীসকলৰ ভিতৰত নকুলচন্দ্ৰ ভূঞা, দৈৱ ভালুকদাৰ

বোলছবি :

চৰকাৰী সাহায্যত ষ্টুডিঅ'ৰ কাম আগবঢ়া বুলি জনিছিলোঁ। বৰ্ত্তমান জৰুৰী অৱস্থাৰ দোহাই দি যাতে ষ্টুডিঅ'ৰ কাম বন্ধ নাথাকে তাৰ বাবে চৰকাৰৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিলোঁ। ষ্টুডিঅ'ৰ অভাৱত আমাৰ বোলছবি শিল্পই গা কৰি উঠিব নোৱাৰিব। নানান অনুবিধাৰ মাজতো আমাৰ শিল্পী সকলে যি কেইখন বোলছবি সৃষ্টি কৰিব পাৰিছে তাৰ বাবে তেওঁলোক আমাৰ ধন্যবাদৰ পাত্ৰ। আমাৰ প্ৰতিভাশ্ৰী প্ৰযোজক ডাঃ ভূপেন হাজৰিকা, ভবেন দাস আদিৰ হাতত বোলছবিৰ ভবিষ্যৎ উজ্জল হ'ব বুলি আমাৰ বিশ্বাস।

কোচবিহাৰ ষ্টেট লাইব্ৰেৰী :

প্ৰায় ত্ৰয়োদশ শতাব্দীৰ পৰা ষোড়শ শতাব্দীলৈকে কোচবিহাৰ কমতা, অসমৰ সাহিত্য-কলা, শিক্ষা-সংস্কৃতিৰ কেন্দ্ৰ আছিল। কোচবিহাৰ—বজাৰ পৃষ্ঠপোষকতা বৈষ্ণৱ যুগত কোচবিহাৰত অসমীয়া ভাষাত অলেখ সাহিত্য সৃষ্টি হৈছিল। সেই বিলাক কোচবিহাৰ ষ্টেট-লাইব্ৰেৰীত জমা আছিল। ভাগ্যৰ বিপৰ্য্যয়ত কোচবিহাৰ বজা বঙ্গদেশত “জমাতা” হোৱাত অসমীয়া সাহিত্যৰ বহুতো পুথিয়েই বঙ্গালী সাহিত্যৰ ইতিহাসৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ল। কালক্ৰমত শিক্ষা-সংস্কৃতিৰ কেন্দ্ৰ কোচবিহাৰো বঙ্গদেশৰে লগত জাপ খালে। এতিয়া আমাৰ কৰ্ত্তব্য কোচবিহাৰ ষ্টেট লাইব্ৰেৰীৰ এই অসমীয়া পুথিবোৰ চাই তাৰ নকল কৰি ৰখাৰ ব্যৱস্থা কৰা। ইয়াৰ কাৰণেও অসম চৰকাৰে অসম সাহিত্য সভাক আৰ্থিক আৰু যাবতীয় ব্যৱস্থা কৰি দিব লাগে। ভৱপূৰ্বি আহোম যুগত আহোক বজা সকলৰ সৈতে ভাৰতৰ বিভিন্ন ৰাজ্যৰ বজা বিলাকৰ লগত বিশেষকৈ স্বৰ্গদেও ৰজাসিহন দিনত বহুতো চিঠি-পত্ৰৰ আদান প্ৰদান হৈছিল—সেই বিলাকো নকল কৰি জমাৰ ব্যৱস্থা হ'ব লাগে।

আলোচনী সংবাদপত্ৰ আদি :

আলোচনী কাকত আৰু সংবাদপত্ৰই সকলো দেশৰ দৰে আমাৰ দেশতো সাহিত্য প্ৰচাৰ আৰু প্ৰতিপত্তি স্থাপনত অংশলৈ আহিছে। “অকণোদয়”ৰ দিনৰে পৰা “জোনাকী” “বিজলী,” “উষা,” “বাহী,” “অসমবাস্তি,” “অসমীয়া” আদি ভালেমান কাকতলৈকে অসমীয়া ভাষা সাহিত্যৰ বিকাশ আৰু প্ৰচাৰ ঘটি অসমীয়া ভাষা বৰ্ত্তমান সময়ত উপস্থিত হৈছেহি। আগৰ বোৰৰ ঠাইত এতিয়া নিয়মিত ভাবে চলি থকা ১৬/১৭ খনমান কাকতৰ ভিতৰত “মনিদীপ” “আৱাহন,” “ৰামধেনু,” “অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা,” “আমাৰ প্ৰতিনিধি” “আকাশীগঙ্গা” “পাঞ্চজন্ম” আৰু “দীপক” (শিশু আলোচনী) উল্লেখযোগ্য।

গৱেষণামূলক প্ৰবন্ধৰ বাহন “অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা” কেইবা বছৰে। বন্ধ হৈ থকাৰ পিছত ১৯৫০ চনৰ পৰা নিয়মিত ভাবে ওলোৱাত মনত অলপ আশাৰ সঞ্চাৰ হৈছে। এই কাকতৰ বৰ্ত্তমান সম্পাদক শ্ৰীযতীন্দ্ৰনাথ গোস্বামী এম, এ। তেখেত নিজেও এজন অসমীয়া সাহিত্যত গৱেষণাকাৰী খ্যাতিসম্পন্ন লিখক। তেখেতৰ যত্নত সাহিত্য সভা পত্ৰিকাই বল লাভ কৰিব বুলি আশা কৰোঁ।

ইয়াৰ উপৰিও গুৱাহাটীৰ “দত্তবন্ধু এণ্ড কোম্পানী”ৰ সৌজন্যত বৰ্ত্তমান প্ৰকাশ হোৱা “নীলাচল” নামৰ আলোচনী খনো চকুত লগা হৈছে। আলোচনী খনে আমাৰ সাহিত্যত বিশেষ বৰঙনি যোগাব বুলি আশা কৰিব পাৰি।

ওপৰতে সাহিত্যৰ কথা উদ্ভাৱক আৰু পুৰস্কাৰৰূপে অৰ্হাৎ কৱিতা বা গল্প আৰু গল্প ৰূপে ভাগ কৰি কৈ আহোঁতে গল্প অংশতে জনচেৰেক বিখ্যাত লিখকৰ গল্প বচনাবো উল্লেখ হৈ গৈছে দেখি তাক আৰু দোহাৰি দিবৰ প্ৰয়োজন কমেই। এই সম্পৰ্কত সাহিত্যবৰ্হী ৮/বেজবন্ধুৱাক দেখোঁতে নিঃশব্দ কৰি থোৱা যেন হৈছে। ৮/বেজবন্ধুৱাই

যদি নিঃশব্দ হয়, তেন্তে আৰু অসমীয়া সাহিত্যত শব্দ কৰোঁত। কোন ?
বেজবৰুৱাই এই যুগৰ আমাৰ ভাষা সাহিত্যৰ যোগ-সূত্ৰৰ সূত্ৰধাৰ।

* * *

নেফাৰ সৈতে অসমৰ সম্পৰ্ক :

বাস্তবাত্মক আৰু কাৰ্য্যকৰী দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৰা কবলৈ হলে নেফাক অসমৰ লগত এক প্ৰশাসনীয় গোটত সামৰিলৈ প্ৰশাসন কাৰ্যা চলালেহে নেফাৰ সৰ্ব্বতোপ্ৰকাৰ উন্নতি সাধন কৰা হ'ব আৰু তেতিয়াহে এই পৰ্ব্বতীয়া ভাই সকলক আমাৰ মাজত সামৰি লব পৰা হ'ব আৰু তেওঁলোকেও দৰাচলতে তেওঁলোকৰ আৰু ভৈয়াম বাসীৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নাই বুলি সাৰ্থক ভাবে উপলব্ধি কৰিব পাৰিব। নেফাৰ ঐতিহ্য আৰু দৰ্শন অব্যাহত ৰাখি অৰ্থাৎ তেওঁলোকক অসমীয়া ভাষা সংস্কৃতি বা ভাৰতীয় ভাষা সংস্কৃতিৰ পৰা সম্পূৰ্ণ আঁতৰাই ৰাখি কেনে ভাবে এক ভাৰতীয় সংহতিৰ মনোভাৱ এওঁলোকৰ মাজত সুমুৱাই দিব পৰা হ'ব ক'ব নোৱাৰোঁ—। অসমীয়া তথা ভাৰতীয় ভাষা সংস্কৃতিৰ মাধ্যমে দিও এই পৰ্ব্বতীয়া জাতি সকলৰ নিজস্ব বৈশিষ্ট্য অটুত ৰাখিব পৰা হ'ব। হেজাৰ হেজাৰ বছৰ ধৰি নেফাৰ অধিবাসীৰ লগত অসমীয়া ভাষা সংস্কৃতিৰ এক সমন্বয় ঘটি আহিছে, আৰু তেওঁলোকৰ নিয়ম বৈশিষ্ট্য লুপ্ত হোৱা নাই। মধ্যযুগত অসমৰ বৈষ্ণৱ আন্দোলনে এই পৰ্ব্বতীয়া জাতি বিলাকৰ মাজতো বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰি উন্নত কৰি দিলে, পৰ্ব্বতীয়া জাতি হিচাপে তেওঁলোকৰ বৈশিষ্ট্যৰ কোন হ্ৰাস হোৱা নাছিল।

মহাভাৰতৰ দিনৰে পৰা নেফা আৰু চীনৰ লগত অসম বা প্ৰাচীন কামৰূপৰ সম্পৰ্ক চলি আহিছে। ভগদত্তৰ সৈন্তবাহিনীত কিৰাট অৰ্থাৎ নেফা অঞ্চলত বাস কৰা বিভিন্ন জাতিৰ আৰু চীনা সৈন্ত আছিল। নৰকাসুৰ, ভগদত্ত, বান, ভীষ্মক, ক্ৰীৰামচন্দ্ৰ, আৰিমত্ত, ভাস্কৰবৰ্ম্মা, হৰ্ষবৰ্ম্মা, বলবৰ্ম্মা আদি বজাৰ ৰাজত্বকালত অসমত

উত্তৰ-পূব সীমান্ত ভূ-ভাগত থকা পৰ্বতীয়া জাতিবোৰৰ সম্পৰ্ক আছিল আৰু সেইবোৰ বজাৰ ৰাজ্যৰ অন্তৰ্গত এই পৰ্বতীয়া জাতিবিলাকত সকলো সোমাই আছিল। আহোম ৰজা সকলৰ দিনতো এই পৰ্বতীয়া জাতিবিলাকৰ লগত এটি সুস্থ ৰাজনৈতিক সম্বন্ধ ঘটিছিল। এওঁলোক সম্পূৰ্ণৰূপে আহোম ৰজাৰ তলতীয়া হৈছিল। মধ্যযুগত শদিয়াৰ পৰা প্ৰায় ১৫ দিনৰ বাটৰ অন্তত লোহিতৰ পাৰত পৰ্বতৰ মাজত থকা উপত্যকা এটিও এখন আৰ্য্য উপনিবেশ আছিল। ইয়াকে কলিতা দেশ বোলা হৈছিল। এই কলিতা দেশৰ কথা আন আন তথ্য পাতিৰ পৰাও প্ৰমাণিত হৈছে। ভবানীপুৰীয়া গোপাল আতাৰ মাতৃ এই কলিতা দেশৰ পৰাই আহিছিল।

ষোড়শ শতিকাৰ প্ৰখ্যাত গ্ৰন্থ যোগিনীতন্ত্ৰত অসমৰ ধৰ্ম্মকেই ‘কৈৰাটজ ধৰ্ম্ম’ বুলি অভিহিত কৰিছে। শৈৱ, শক্তি আদি ধৰ্ম্ম সম্প্ৰদায়ৰ মাজেদি এই কিৰাট সকলৰ অৰ্থাৎ নেফা বা অসমৰ উত্তৰ-পূব সীমান্ত ভূ-ভাগৰ অধিবাসী সকলৰ বহুত কথাই আমাৰ সাংস্কৃতিক জীৱনত সোমাই পৰিল, আৰু তেওঁলোকৰ মাজতো ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ বহুতো কথাই সোমাই পৰিল অথচ কাৰো কোনো প্ৰকাৰে হানি নঘটিল। ভাৰতীয় বৃহত্তৰ স্বাৰ্থৰ খাটিবতেই নেফা অঞ্চলত অসমীয়া ভাষা সংস্কৃতিৰ মাধ্যমেদি তাৰ অধিবাসী সকলৰ উন্নতি সাধন কৰিবলৈ চৰকাৰে চেষ্টা কৰা উচিত হ’ব আৰু নেফাক অসমৰ লগত প্ৰশাসনীয় গোটলৈ অনাটোও উচিত হব।

ঐবিনোৱা ভাবেৰ মন্তব্য :

বিধ ‘কবিৰ দৰেই মনীষী ঐবিনোৱা ভাবেই গুৱাহাটীত অসমীয়া সাহিত্যিক সকলৰ সভাত বৰ্ত্তমান আমাৰ সাহিত্যিক সকলৰ কৰ্ত্তব্য প্ৰসঙ্গত কৈছে :

খান্ধৰিটাবে অৰ জোখে ; তাৰ কিন্তু অৰ নাই। কলৰ অল হলে
তোমাৰ অৰ জুখিব নোৱাৰি—। যাৰ অৰ নাই সিহে হাজেৰে অৰীয়াব

জব জোখে। যি বিকাৰেৰে সমস্ত সমাজ বিকৃত হৈছে, সেই বিকাৰ সিজনেহে জুখিব পাৰিব, যি জনৰ গাত বিকাৰটো নাই। কেমেবাব সমুখত থকা জনেহে ফটোগ্রাফ লয়, পিছত থকা জনে নহয়। এই প্ৰকাৰে সাহিত্যিক সকল সামাজিক অবস্থাৰ তটস্থ হ'ব লাগিব। অভিমুখে হ'ব লাগিব—“উপদ্রষ্টা, অনুমত্তা।” হ'ব লাগিব।

সমাজৰ বিকাৰেৰে বিকাৰগ্ৰস্ত হলে প্ৰকৃত সাহিত্যিক হ'ব নোৱাৰিব; আমাৰ সাহিত্য সকলো দেশৰ আৰু সকলো কালৰ। তেনে সাহিত্য ইচ্ছামতে সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰিব—লাগিলে সাহিত্যিক জন নেপোলিয়নেই হওক বা আনেই কিবা হওক। মানুহে আজি দহ তাৰিখে ন তাৰিখৰ কাগজ নপঢ়ে। শব্দৰ দেৱৰ সাহিত্য কিন্তু যোৱা চাৰি শ বছৰ পঢ়িছে, চাৰি শ বছৰে ন ন সোৱাদ পাইছে। চাৰি শ বছৰ পাৰ হৈ যোৱা কাৰণে সি অধিক সমাদৰ হৈ পাবৰ যোগ্য হৈছে, কাৰণ ঘোৱা চাৰি শ বছৰৰ অৰ্থ তাত সোমাই পৰিছে। কাল-পুৰুষে তাক পৰীক্ষা কৰি গ্ৰহণ কৰিছে। সেই বচনাত শব্দৰ যি সামৰ্থ্য আছে সি অপৰিসীম। মহামুভূতিশীল তটস্থ পুৰুষেহে প্ৰকৃত সাহিত্যিক হ'ব পাৰে। সত্য সাহিত্যিক অভিমুখ আৰু তটস্থ হ'ব লাগিব।

১৯৫০ চনত নোবেল প্ৰাইজ লাভ কৰোঁতা উইলিয়াম ফল্কাৰে (Willeam Foulkar) ও জগতৰ বৰ্ত্তমান সাহিত্যই কি ঢাল লৈছে আৰু কি ঢাল লোৱা উচিত সেই সম্বন্ধে কৈছিল—

সাহিত্য সম্বন্ধে কলকাৰৰ মন্তব্য :

আজিৰ যুগত মানুহৰ ভয় বিশ্বজনীন, শৰীৰটোৰ কাৰণে ভয়। আধ্যাত্মিক ভয়ৰ কথা নোহোৱা হৈছে। এতিয়া কেৱল প্ৰশ্ন উঠে, মানুহে আজি কাহানি সম্পূৰ্ণ ধৰে হয়? এয়ে একমাত্ৰ প্ৰশ্ন। মহান সাহিত্য হ'বলৈ হলে তাত মানুহৰ অন্তৰৰ সমস্ত আৰু অন্তৰ্দন্দৰ কথা থাকিব লাগিব। কিন্তু আজিৰ তৰুণ লিখক গোষ্ঠীয়ে এই সমস্তাবোৰ কথাই পাহৰি গৈছে।

তেওঁলোকে আকৌ সমস্তাবোৰৰ ফালে ঘূৰি আহিব লাগিব।

তেওঁলোকে বুজিব লাগিব ভীকতাই অতি নীচ প্ৰৱৃদ্ধি। তেওঁৰ সাহিত্য সাধনাৰ বিষয় হ'ব লাগিব পুৰণি কথাবোৰেই অৰ্থাৎ অন্তৰৰ প্ৰৱৃদ্ধি সমূহ—সেই পুৰণি বিশ্বজনীন সত্যবোৰ। ইয়াৰ অবিহনে সকলো সাহিত্যই ক্ষণস্থায়ী। প্ৰেম, সম্মান, কাকণ্য, গৰ্ব্ব, ত্যাগ—এইবোৰ সাহিত্যৰ চিৰন্তন বিষয়বস্তু। এই কথা যেতিয়ালৈকে উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰে; তেতিয়ালৈকে সাহিত্যিক সম্প্ৰদায়ৰ ওপৰত শাওপাত।

আজিৰ আধুনিক সাহিত্যিকে প্ৰেমৰ কথা নিলিখে, লিখে কামৰ (Lust) কথা। তেওঁলোকে বৰ্ণনা কৰে পৰাজয়ৰ কথা, যি পৰাজয়ৰ পৰা কোনেও কোনো মূল্যবান বস্তু নেহেৰুৱায়, তেওঁলোকে বিজয়ৰ কথা কয়, যাৰ কোনো আশা নাই। আটাইতকৈ ডাঙৰ কথা হ'ল তেওঁলোকে দয়া কৰণা এই বোৰৰ কথা নকয়। তেওঁলোকৰ বিষাদত সাৰ্বজনীন দুখৰ কথা নাই। তেওঁলোকে লিখে কেৱল গ্ৰন্থিৰ (Glands) কথা, হৃদয়ৰ কথা ভাত নাই।

সাহিত্যিক সকলে আকৌ নতুনকৈ এইবোৰ কথা জানি লওক, নহলে তেওঁলোক মানৱজাতিৰ শেষ অৱস্থাৰ বা প্ৰলয়ৰ মাজত ঠিয় হৈ লিখাৰ নিচিনাহে হ'ব।

মানুহ জাতিৰ আক জগতৰ অন্তিমকাল উপস্থিত হল বুলি মই ভাবিবলৈ মান্দি নহওঁ—।

মানুহ জাতি কোনোমতে লেলাই-খেলাই জীয়াই থাকিব, সেইটোৱেই কথা নহয়। মানুহ টিকি থাকিব, সেয়ে নহয়—মানুহ সকলোৰে ওপৰত জয়ী হ'ব।

মানুহৰ আশা আছে, মানুহৰ এখন স্নেহ, ত্যাগ আৰু সজ্ঞা কৰিব পৰা হিয়া আছে, সেইবাবেই মানুহ অমৰ।

কবি-সাহিত্যিকৰ কৰ্তব্য—এইবোৰ কথা লৈ লিখাটো। সাহিত্যিক সকলৰ বিশেষ অধিকাৰ—তেওঁলোকে মানুহক অস্তৰ উন্নত কৰিবলৈ

সহায় কৰিব; মানুহ জাতিৰ চিৰন্তন গৌৰৱৰ বস্তু—সাহস, সন্মান, আশা ত্যাগ আদিৰ কথা সোঁৱৰাই দিব।

কেৱল মানুহৰ মাতৰ প্ৰতিধ্বনি শুনোৱাই কবিৰ কাম নহয়—
মানুহ সকলো অৱস্থাৰ ওপৰতে জয়ী হবলৈ সহায় কৰাছে।

আমাৰ সাহিত্যও কেৱল ক'বাবৰ প্ৰতিধ্বনি নহৈ—আমাক
সকলো অৱস্থাৰ ওপৰতে জয়ী হবলৈ শাস্ত্ৰধ্বনি বাজি আমাক যেন
আক আগবঢ়াই নিয়ে—পৰমেশ্বৰৰ ওচৰত এয়ে প্ৰাৰ্থনা।

সামৰণি :

বন্ধুসকল, আজিৰ এই সভাপতিৰ ভাষণত হোৱাই নোহোৱাই
ভালেমান কথাকৈ আপোনা সকলৰ বহুমূলীয়া সময় হয়তো নষ্ট
কৰিলোঁ। সেইবাবে সকলোলৈকে প্ৰাৰ্থনা জনাইছোঁ—এই অযোগ্য
জনৰ ত্ৰুটি বিচ্যুতি যেন নিজগুণে মাৰ্জ্জনা কৰে।

সৰ্বশেষত চীনৰ অগ্ৰায় আক্ৰমণৰ প্ৰতিৰোধত আমাক যেন
সৰ্বতোভাবে বলীষ্ঠ কৰে—পৰমেশ্বৰৰ চৰণত এই প্ৰাৰ্থনা।

অসতোমা সদগময়

তমসোমা জ্যোতিৰ্গময়

মৃত্যুৰ্ম্যামৃতঃ গময়

আবিবাবীশ্ম এধি কল্প যন্তে

দক্ষিণং মুখং তেন মাং পাহি নিত্যম্ ॥

* প্ৰবন্ধান্তৰত প্ৰকাশ কৰা বাবে এই অভিভাষণৰ 'কাব্য বা সাহিত্য',
'মানুহৰ ভাষা আৰু আখৰ', 'প্ৰাচীন ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ লগত যোগসূত্ৰ',
'অসমীয়া নে ভাৰতীয়', 'সংস্কৃত ভাষা', 'অসমীয়া ভাষা সম্পৰ্কে হিউৱেনচাঙৰ
মন্তব্য', 'বোল শতিকাত অসমীয়া গদ্য-সাহিত্য', 'অহোম ব্ৰহ্ম বিদ্যুতিৰ ব্ৰহ্ম',
'বুঢ়িছ ব্ৰহ্ম আৰম্ভ', 'সাহিত্যবধী ধনুৰ্দ্ধৰ আৰু বেনুধৰ ৮/বেজবৰুৱা', 'আমাৰ
ভাষা সমস্যা', 'ভাৰতৰ বাইভাষা', 'আমাৰ লিপি প্ৰশ্ন', 'বৰ্ণমালা আৰু লিপি',
'বৰ্তমান লিপি প্ৰথমে অসমীয়া, পিছতহে বঙালী', 'লিপিটোক বঙালী বুলি
ডাবাৰ গুৰি', 'উচ্চাৰণ-সঙ্কট', 'শ্ৰীমহাক্ষৰ মন্তব্য', 'টাইবেল জাতিৰ লগত একতা',
'ভাৰতীয় ঐতিহ্য আৰু অসমীয়া লিখক',—এই ছেন্সদুহ পৰিহাৰ কৰা হৈছে।

—সম্পাদক।